Leone CAETANI

İslam Tarihi

-1-

Oryantalist Klasikler: 10/1

ANKARA OKULU

Leone Caetani (1869-1935)

Sermonato Dükü, akademisyen, politikacı ve Ortadoğu araştırmacısı Prens Leone, İtalya'da ünlü Caetani ailesinin bir ferdi olarak 12 Eylül 1869 tarihinde Roma'da doğdu. Erken yaşlardan itibaren İtalyanca dışındaki dillere olan ilgisi neticesinde 15 yaşında Arapça ve Sanskritçe öğrenmeye başladı. 1891 yılında 22 yaşında iken Roma Üniversitesi'nin Antik ve Doğu Dili ve Tarihi bölümlerinden mezun oldu. Özellikle Doğu dillerine olan hâkimiyetini daha da ileri seviyelere götürme hevesi ve İslam coğrafyasına ve kültürüne olan merakı onu Doğu seyahatlerine yönlendirdi. 1909-1913 yılları arasında İtayla Parlamentosunda milletvekilliği yaptı. 1904-1926 yılları arasında İslam Tarihi ve İslam düşüncesinin kökenleri üzerine yaptığı araştırmalarla bu konularla alakalı kaynakların kapsamlı analizlerini gerçekleştirdi. Bu çalışması neticesinde 10 ciltlik *Annali dell' Islam* adlı eserini tamamladı. Caetani İtalya hükümeti ile düştüğü fikir ayrılığı sebebiyle hayatı boyunca topladığı tüm eserleri kendi açtığı vakfa hibe ederek gönüllü olarak Kanada'ya iltica etti ve 1935 yılında orada öldü. Kitap, makale ve konferans tebliğ metinleri halinde çok sayıda esere imza atmıştır.

Hüseyin Cahid Yalçın (1874-1957)

Gazeteci, yazar, mütercim ve siyasetçi Hüseyin Cahid Yalçın, 7 Aralık 1874 tarihinde Balıkesir'de doğdu. Şair ve yazar Hüseyin Suat Yalçın'ın kardeşidir. İlköğrenimine İstanbul'da Yakup Ağa Mahalle Mektebi'nde başlayan Hüseyin Cahid, sekiz yaşında iken babasının mesleği nedeniyle taşındıkları Serez'de Askeri Rüşdiye'yi bitirdi. Daha sonra İstanbul İdâdîsi'nden mezun oldu. Yüksek öğrenimini 1893-1896 yılları arasında Mülkiye'de tamamladı. Mülkiye Mektebi'nin son sınıfında birkaç arkadaşıyla birlikte *Mektep* adlı dergiyi çıkararak gazeteciliğe ilk adımlarını attı. Mezuniyetinin ardından Vefa ve Mercan İdâdîleri'nde öğretmenlik ve idarecilik görevlerinde bulundu. 1879 yılından itibaren *Servet-i Fünûn*'un yazı kadrosuna girdi ve 1900 yılında Tevfik Fikret'in dergiden ayrılmasının ardından derginin yönetimini eline aldı. Bundan sonraki süreçte çeşitli gazete ve dergilerde yazarlık ve yöneticilik yaptı. 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra memuriyetten ayrılarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. 1908 yılında İttihat ve Terakki saflarında Meclis-i Mebusan'a girdi ve 3 dönem mebusluk yaptı. İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali sonrası Malta Adası'na sürgüne gönderildi. Yaklaşık 2 yıl süren Malta sürgününün yanı sıra Milli Müacdele döneminde bazı kanunlara karşı çıktığı gerekçesi ile 1925 yılında İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak bu sefer de Çorum'a sürüldü. Çorum'da geçen bir buçuk senenin ardından İstanbul'a geri döndü. İlerleyen yıllarda dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün isteği doğrultusunda tekrar siyasete döndü ve 1939-1954 yılları arasında TBMM'de 4 dönem milletvekilliği yaptı. Hüseyin Cahid Yalçın 1957 yılında İstanbul'da hayatını kaybetti.

Ankara Okulu Yayınları: 357/1

© Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Oryantalist Klasikler: 10/1

Özgün İsmi
Annali dell'Islam

Baskı ve Cilt
Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

Proje editörü: Mehmet Azimli
Kitap editörü: M. İhsan Hacıismailoğlu
Son okuma: Fatma Zehra Kurt
Dizgi ve kapak: Ankara Dizgi Evi
Birinci baskı: Aralık 2020

Tk No: 978-605-7596-86-4
ISBN: 978-605-7596-87-1

Ankara Okulu Yayınları
Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/Ankara
Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12
web: www.ankaraokulu.net
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.net
ankaraokuluyayinlari@gmail.com

İslam Tarihi

-1-

Leone CAETANI

Çeviren
Hüseyin Cahid YALÇIN

Hazırlayanlar
Muhammed İhsan Hacıismailoğlu
Yavuz Selim Göl

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2020

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN 9

GİRİŞ

LEONE CAETANİ VE *İSLAM TARİHİ* İSİMLİ ESERİ 11

1. Leone Caetani 11
2. İslam Tarihi İlgisi ve Seyahatleri 12
3. *Annali Dell'Islām* İsimli Eseri 14
4. Türkçe Çevirisi 17
5. Eserin Türkiye'deki Yansımaları 21
6. Eserin Neşri 25
7. Eserin Hazırlanması 28

Kaynaklar 31

I. CİLT 33

Mütercimin Sözleri 35
Medhal 37
Mukaddimât 37
Mütâlaât-ı Evveliye 51
Menba'lar {Kaynaklar} 57
Rivayetlerin Tahlili 82
Sahabenin Az Rivayeti Meselesi 104
Muhammed'in Ecdâdı 126
Mekke'de İbadet 175
Kâbe 182
Kusayy Sonrası 199
Çocukluk, Gençlik, Evlilik 220
Sefer-i Fîl 256
Hums Usûlünün Te'sîsi 262
Muhammed'in Tevellüdü 264
Çölde İrdâ' (Süt Annelik); Mûcizât 267
Âmine'nin Vefatı 274
Abdülmuttalib'in Vefatı 276
Çocukluk ve Seyahatler 278
Bahira 279
el-Ficâr Muharebesi 284
Hılfu'l-Fudûl 286
Hatice ile İzdivaç 289

II. CİLT 301
Medhal {Giriş} 303
Kâbe'nin Tekrar İnşası 303
Ali'nin Evlat Edilmesi 310
Bi'sete Kadar Mekke'de Hayat 310
Muhammed'in Eslâfı {Takip Ettiği Kişiler} 313
Muhammed'in Bi'seti 330
Kur'an'ın Tertibi 364
İlk Vahiy Rivayeti 367
İlk Vahiy 372
Sâir {Diğer} Vahiyler 382
Menkıbe-i Miraç 385
İlk İhtidâlar 388
İlk Müslümanların Esâmîsi {İsimleri} 395
Zûkâr Muharebesi 398
Varaka b. Nevfel'in Vefatı 399
Umumi Propagandanın Başlangıcı 399
Kureyşîlerle İlk Mücadele 401
Kureyş'in Muhalefeti 405
Hamza'nın İslamiyeti 419
Müslümanlara Taaddiyât {Zulüm} 420
Kureyşîlerle Yeni Müzâkerât {Görüşmeler} 423
Dâru'l-Erkam'da İkamet 432
Âişe'nin Tevellüdü {Doğumu} 434
Habeşistan'a Hicret 434
Habeşistan'a Gidiş 450
Muhacirlerin Esâmîsi {İsimleri} 451
Garanik Olayı 457
Habeşistan'dan Muhacirlerin Avdeti {Dönüşü} 463
Boykot 470
Boykot Rivayetleri 478
Buâs Muharebesi 485
Boykota Tavır 486
Boykotun Sonu 487
Mekke Döneminin Sonu 489
İsra Olayı 495
Hatice'nin ve Ebû Tâlib'in Vefatı 498
Ebû Leheb ile Münâzaa {Çekişme} 501
İranîlerin Rumlara Galebesi 502
İnşikâk-ı Kamer {Ay'ın Yarılması} Mucizesi 502

Taif'e Seyahat....503
Sevde ile Evlilik....505
Arap Kabileleri Arasında Neşr-i Dîn....506
Medine Sekenesiyle İlk Münasebet....507
Medinelilerin İlk İhtidaları....509
İlk Akabe İctimâı....509
Akabe Rivayeti....512
İkinci Akabe Biatı....514
Mekke Devrinin Hülâsâsı {Özeti}....524
DİZİN....553

EDİTÖRDEN

Ankara Okulu Yayınları "Oryantalist-Klasikleri" projesi üst başlığı kapsamında yayımlanan serinin onuncu (10) kitabı olarak, Leone Caetani'nin, *İslam Tarihi* adıyla tercüme edilen eserinin bir asır önce (1924) 10 cilt halinde yayınlanan çevirinin ilk iki cildini birleştirerek 1. Cilt olarak takdim ediyoruz.

İslam Tarihi'ni kronolojik olarak inceleyen kitabın İslam Tarihçileri açısından ilginç yönü; geçen yüzyıldaki bir Avrupalı bilim insanının meseleye dışarıdan bakışını göstermesi açısından önem arz ediyor. Bu bağlamda bilinmeyen birçok rivayeti gündemine alarak kendi görüş açısını temellendirmeye çalışıyor. Caetani, birçok tarih ve hadis külliyatını kullanarak o dönemin olaylarına panoramik olarak bakmamızı sağlıyor.

Bir başka açıdan İslam Tarihi'ni gözümüzün önüne seren Caetani'nin eseriyle sizleri baş başa bırakıyoruz...

Hayırlara vesile olması dileğiyle...

Mehmet Azimli[1]

1 Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları/İslam Tarihi.

GİRİŞ
LEONE CAETANİ VE *İSLAM TARİHİ* İSİMLİ ESERİ

M. İhsan Hacıismailoğlu[2]

1. Leone Caetani

19. yüzyılın meşhur İtalyan müsteşriklerinden ve aynı zamanda da 15. Sermoneta Dükü ve 5. Teano Prensi unvanlarına sahip olan Leone Caetani, Roma tarihinin en eski ve seçkin ailelerinden birine mensup olarak 12 Eylül 1869 tarihinde Roma'da doğmuştur. Ailesinin ünü Ortaçağ Hıristiyan dünyası papalarından olan 2. Gelasius (ö.1119) ve 8. Bonifacius (ö.1303)'un Leone Caetani'nin büyükbabaları arasında yer almalarından ileri gelmekteydi. Bu isimlerin yanı sıra yüzyıllar boyunca aile üyeleri arasından kardinaller, akademisyenler, diplomatlar ve bilim adamları da yetişmiştir.

Leone Caetani'nin büyükbabası (babasının babası) Michelangelo (ö.1882), Roma'nın 1870 yılında İtalya Krallığı tarafından işgal edilmesinin ardından burada bir süre geçici valilik de yapmış olan ve önde gelen siyasi liderlerden biri idi. Siyasi kimliğinin yanı sıra ilmî sahada da boy gösteren biri olmuştur. Ortaçağ'ın meşhur şairlerinden Dante (ö.1321) üzerine yaptığı çalışmalarla adından söz ettirmeyi başarmıştır. Michelangelo, 1840'ta Polonyalı bir kontes olan Calixta Rzewuski ile evlenmiştir. Kontes Rzewuski'nin ünlü bir Polonyalı oryantalist olan babası Wacław Seweryn Rzewuski (ö.1831), hayatının son zamanlarını Ortadoğu'da geçirmek için Polonya'yı terk etmişti. Bu durumun, Caetani ailesinin gelecek nesillerinin ve özellikle de Leone Caetani'nin Arap kültürüne olan hayranlığına ilham vermiş olabileceği düşünülebilir.

2 Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları/İslam Tarihi, e-mail: mihsanhaciismailoglu@hitit.edu.tr

Leone Caetani'nin diplomatik ve siyasi kimliği ile tanınan babası Don Onorato (ö.1917) uzun yıllar İtalya Parlamentosu üyeliğinde bulunmuş ve 1896 yılında İtalya Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Annesi ise, İngiliz asilzadelerinden Ada Booth Wilbraham'dır (ö.1934). İtalya'nın böylesine seçkin ve soylu ailelerinden birisi içinde yetişen Leone ile 4 erkek ve 1 kız kardeşi de oldukça iyi düzeyde eğitim görmüşler ve önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Leone'nin farklı dilleri öğrenme hususunda özel bir yeteneği bulunmaktaydı. 1891 yılında Roma Üniversitesi'nin Antik ve Doğu Dili ve Tarihi bölümlerinden iyi bir derece ile mezun olarak zaman içerisinde 11 farklı dili akıcı bir halde konuşma ve yazma becerisine sahip olmuştur.

2. İslam Tarihi İlgisi ve Seyahatleri

Leone Caetani, ailesinden gelen hususi bir merak ile özellikle Doğu ve İslam çalışmalarına karşı büyük bir ilgi beslemekteydi. Bu ilgisinden dolayı genç yaşlarından itibaren çeşitli bölgelere seyahat etmeye başladı. İslam coğrafyasını yakından tanımak amacıyla Ortadoğu, Hindistan, Kuzey Afrika, İran ve İstanbul'a seyahatler düzenleyerek geniş bir coğrafi yelpazede dolaşmış ve buraları keşfetmeye çalışmıştır. Bu seyahatleri elbette sade bir geziden ibaret değildi. Özellikle İran ve Mısır yolculuklarında Arap Dili ve Edebiyatı ile Sami Dili derslerine de katılmıştır. Böylece kısa süre içerisinde Türkçe, Arapça ve Farsça başta olmak üzere birçok doğu diline hâkim olmayı başarmıştır. Aynı zamanda bu seyahatleri esnasında aile servetinin sayesinde de gittiği yerlerden oldukça fazla sayıda yazma eseri ve fotoğraf koleksiyonunu kendi kütüphanesine eklemiştir. Elde ettiği tüm bu kıymetli birikim, Leone Caetani'nin şark ilimlerini yakından tanımasına imkân sağlamıştır. Bununla birlikte İslam Tarihi'ne dair 1905 yılında kaleme almaya başlayacağı ve tamamlanması 11 yıl sürecek olan eserinin zihinsel arka planını da bu seyahatleri esnasında oluşturmuştur. Hem topladığı malzemelerle hem de tanıklık ettiği olaylarla bu eserin zeminini oluşturduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

Leone Caetani, 19. yüzyılın başlarındaki bu uzun seyahatleri esnasında toplamış olduğu dokümanları sayesinde İslâm'ın kökenleri ile çağlar boyunca yükselişi ve yayılışı üzerine tahlili ve kronolojik bir eser ortaya koymayı amaçlamıştı. *Annali Dell 'Islâm/İslam Yıllıkları* adını verdiği eserinin ilk cildini 1905 yılında yayınladı. Kitap, Hicret'in 40. yılına kadarki zaman dilimini yani 661 yılında İslâm Devleti'nin dördüncü halifesi Ali b. Ebû Tâlib dönemine kadar olan İslam Tarihi'ni içermektedir. Eserinin tamamının yazımını 1915'te tamamlamış olmasına rağmen 1905 ve 1926 yılları arasında 10 cilt olarak yayınlamıştır.

Uzun seyahatler ve ilmî mesainin yanı sıra aile fertlerinin birçoğu gibi Leone Caetani de kendisini siyasetten uzak tutamamış ve 1909 yılında İtalyan Parlamentosu'na milletvekili olarak girmiştir. Siyasette radikal bir taraf sergilemiş ve özellikle din adamlarının siyaset üzerindeki etkilerine karşı durmuştur. Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Libya bölgesinin İtalya tarafından işgalini eleştirmiştir. Dahası Libya konusunda ortaya koyduğu bu tavrın, kendisinin "Türklerin Arkadaşı Olan Prens" lakabı ile anılmasına sebebiyet verdiği dahi ifade edilmektedir. Tüm bu karşı çıkışları dolayısıyla 1911 yılında bir anda kendisini Libya karşıtı sosyalist grubun içerisinde bulmuş ve 1913 seçimlerinde tekrar meclise girme imkânı elde edememiştir. İlerleyen dönemde 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Leone Caetani'nin çalışma ve faaliyetlerini de kesintiye uğratmıştır. Bu durumlardan sonra Libya konusunda belki de daha önceki tavırları nedeniyle kendisini vatana ihanet ile suçlayanlara karşı bir yanıt olması için, 1915'te gönüllü olarak İtalya ordusuna katılmış ve yaklaşık iki yılını topçu subayı olarak cephede geçirmiştir.

Caetani birtakım sağlık gerekçeleri ile ordudan terhis edildikten sonra bir daha çalışmalarına dönecek enerjiyi kendisinde bulamayacak ve 1924'te Müslüman toplumların din, tarih ve kültürleri araştırmalarının devamını sağlayabilmek amacıyla kendi adıyla anılan "Caetani Müslüman Araştırma-

ları Vakfı (Fondazione Caetani per gli Studi Musulmani)"nı kuracaktır. Bundan sonraki süreçte İtalya'daki mevcut siyasi duruma muhalif konumda oluşu Leone Caetani'yi İtalya'dan çıkmaya zorlamıştır. O zamana kadar İslam coğrafyasından toplamış olduğu eserlerin varlığını koruyabilmek için, zengin kütüphanesini Accademia Nazionale dei Lincei'ye bağışlayarak 1925 yılında gönüllü olarak Kanada'ya iltica etmiş ve ömrünün kalan yıllarını orada geçirmiştir. Kanada'da bulunduğu yıllar içerisinde bir daha eser vermediği bilinen Caetani, 1935 yılında ölmüştür.

Kanada'ya göç eden Caetani'nin, muhalif söylemlerinden dolayı İtalya'da Mussolini yönetimi tarafından vatandaşlıktan çıkarıldığı bilinmektedir. Ancak mevcut iktidarın değişmesinin ardından iade-i itibar yapılarak İtalya vatandaşlığına tekrar alınmıştır. Hem mensubu olduğu ailenin soyluluğu ve hem de İslam toplumu üzerinde yaptığı çalışmaları ile tarih boyunca adından söz ettirmeyi başaran Caetani, ünlü şarkiyatçılar arasında zikredilen bir isim olmuştur.

3. *Annali Dell'Islām* İsimli Eseri

Leone Caetani'nin İtalyanca olarak kaleme aldığı eseri olan *Annali Dell'Islām* 10 cilt olarak basılmıştır. Ancak eserin 1905 yılında yayımlanan ilk cildinde planlanan proje; 9 cildi Hicri 1-922 yılları arasındaki İslam Tarihini içine alan ve 10-12. ciltleri genel alfabetik indeks olarak tasarlanmış 12 ciltlik bir eserdir.[3] Ancak ciltler yazılmaya devam ettikçe sürecin planlandığı şekliyle ilerleyemediği görülmektedir. 2. ciltte ise planın neredeyse tamamen değiştiği görülmektedir. Bu ciltten sonra her yeni ciltte tespit edilen farklılıklarla beraber, 6. ciltte eserin 15 cilt olarak hazırlanmaya devam edeceği belirtilmiştir. Birinci planda indekse son ciltlerde yer verileceği söylenmekte iken 7. ciltte 3. cilt ile 5. cildi de kapsayan ciltlerin indeksinin verilmesi bir yenilik olarak belirmektedir. 1. Dünya Savaşı neticesinde Leone Caetani'nin de savaşa biz-

3 Planlanan ilk içerik için Tablo 1'e bakınız.

zat katılması sonucunda eserin yazım süreci aksamış, 8. cildi 1918'de basılmış olan *Annali Dell'Islām* adlı eserin 1926'da son iki cildi basıldıktan sonra tamamlandığı görülmüştür. Leone Caetani'nin, hicretin 40. yılındaki olaylar ve Hz. Ali döneminin özetiyle sonlandırdığı bu eser, yine kendi hayatında mühim bir yeri olduğunu belirttiği ve eserin hazırlanmasında büyük katkılarının olduğunu ifade ederek teşekkürlerini sunduğu İtalyan oryantalist arkadaşı Carlo Alfonzo Nallino'ya atfedilerek nihayete ermiştir.[4]

Eserin ilk 8 cildinin Ulrico Hoepli Yayınevi tarafından Milano'da yayımlandığı görülmektedir. Son iki cilt ise Fondazione Caetani (Caetani Vakfı) tarafından 1926 yılında Roma'da yayımlanmıştır. Leone Caetani, 9. ve 10. ciltlere yazdığı önsözlerde her iki cilt için de hazırlıkların 1914 yılında başladığını belirtmiştir. Aynı zamanda 9. Cildin önsözünde, bahsedilen son iki cildin 40 yıllık bir çalışmanın, yapılan seyahatler sonucunda toplanan bilgilerin ve yapılan tercümeler sonucunda elde edilen verilerin ürünü olduğu özellikle vurgulanmıştır. Savaşın sonunda müsvedde halinde olan bu ciltlerin üzerinde yeniden çalışmaya başlamasının zaman aldığından ve meslektaşı Giorgio Levi Della Vida'dan (ö.1967) da yardım almasıyla bu ciltlerin yayıma hazırlandığından söz etmiştir.

Eserin içeriğine baktığımızda 1. cilt dışında, diğer ciltlerde Caetani'nin kendine ait bir sistem geliştirdiğini görmekteyiz. Rivayet farklılıklarına göre, aynı olayları farklı başlıklarda ele alması bu duruma bir örnek olarak söylenebilir. Aynı zamanda 2. ciltte görülen diğer bir yenilik İslam hâkimiyeti altında olan toprakları ve ülkeleri başlıklarda belirterek o yıla ait yaşanan olayları not almasıdır. Bir başka özellik ise her senenin sonunda o yıl hac ibadetine katılmış kişilerin listesine de yer verdiği görülmektedir. 1. Cildin dışında tüm ciltlerde alfabetik indeks yer almıştır. Olaylar hakkında detaylı konu başlıklarına yer verilen tablolar da yine bu ciltlerde bulunmaktadır.

4 Mevcut ciltlere ait detaylı konu indeksine ulaşmak için tüm ciltlerde bulunan indekslere bakılabilir.

Caetani'nin eserinin bir başka özelliği, kendi fikirlerine ve iddialarına dipnot sistemi ile eserinde yer vermiş olmasıdır. Yine yazarın kendi gibi şarkiyatçıların görüşlerine de değindiği konulara rastlamaktayız. Ancak, genellikle bu kişilerin üzerinde ittifak ettikleri meselelerle ilgili hususlardan kendi görüşlerini temellendirme amacına matuf olarak yararlandığını görmekteyiz. Kaynak kullanma yöntemi ile ilgili ise Muhammed b. İshak, Vâkıdî, Taberî gibi İslam tarihi muharrirlerinden istifade etmiştir. Bununla beraber eser incelendiğinde bahsettiğimiz isimleri Siyer ve İslâm Tarihi konularında yetersiz bularak eleştirdiğini söylemek mümkün olmaktadır. Bunun yanı sıra, İslam Tarihi-ı Kerîm'i en temel ve güvenilir kaynak olarak görmesine karşın zaman zaman ayetleri de eleştirebilmektedir. Aynı zamanda Buhârî gibi Müslüman dünyada itibar sahibi hadis kaynaklarına da güven duymayarak kendi fikirlerini bu rivayetler doğrultusunda değiştirmediği vakidir.

Eserin tüm ciltlerinde önsöz yazılmış olması ve yine Caetani'nin bütün ciltlerin başında o cildi ithaf ettiği kişiye yer vermesi, eserin bir başka özelliğidir. Eserinde yararlandığı kaynaklara bakıldığında yalnızca İslâm kaynaklarından değil, Fars, Ermeni, Bizans kaynaklarından yararlandığı da görülmektedir. Tüm ciltlerde mevcut olmamakla beraber bazı ciltlerde bölge haritalarına ve çizimlere de rastlanılmaktadır. Bununla beraber 5. ciltte yer alan Yermük Savaşı bahsinde, Suriye bölgesini anlatırken kullandığı fotoğrafların, meslektaşı Alman Profesör Josef Horovitz'e (1874-1931) ait olduğunu da Caetani ile ilgili yazılmış metinlerden öğrenmekteyiz.

Caetani'nin eserinin önsözünde "*Sadece iki yüz elli nüsha olan bu baskı, [asıl] baskıyı yayımlamadan önce yargıları ve yetkin kişilerin tavsiyelerini toplamak amacıyla bir deney olarak yayınlandı ve özellikle Doğu ile ilgilenenler, ilk başta kaçınılmaz kusurları nezaketle inceleyerek, eleştiri ve gözlemlerle canlanmama yardım etmek isteyeceklerdir. Bu eserde pek çok tarihi materyali sistematik olarak bir araya getirmeyi hedef-*

liyorum." şeklindeki açıklamalarıyla eserin eksikleri noktasında düzeltme yapılabileceği düşüncesini de bir uyarı olarak okurlarına ifade etmiştir.

Cilt	Planlanan ilk içerik	Mevcut Ciltlerin İçeriği	Basım Yılı-Yeri
VOL I	1-6 H.	1-6 H.	1905 Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL II	7-35 H.	Tomo I 7-11 H. Tomo II 11-12 H.	1907 Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL III	36-101 H.	13-17 H.	1910 Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL IV	102-200 H.	18-22 H.	1911 Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL V	201-350 H.	23 H.	1912 Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL VI	351-500 H.	III, IV, V. Vol Alfabetik İndeks 13-23 H.	1913 Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL VII	501-650 H.	24-32 H.	1914 Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL VIII	651-800 H.	33-35 H.	1918 Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL IX	801-922 H.	36-37 H.	1926 Roma-Caetani Vakfı
VOL X	Genel Alfabetik İndeks (X-XII ciltler arası)	37-40 H.	1926 Roma-Caetani Vakfı

Tablo 1- Leone Cateani'nin *Annali Dell'Islām* isimli eserinin içerik bilgisi.

4. Türkçe Çevirisi

Meşhur İtalyan müsteşrik Leone Caetani tarafından İslam Tarihine dair kaleme alınan *Annali Dell'Islām,* Osmanlı döneminde gazeteci, siyasetçi ve fikir adamı olarak ön plana çıkmış olan Hüseyin Cahid (Yalçın) tarafından ilk defa *İslam Tarihi* adı ile İtalyanca aslından Türkçeye tercüme edilmiştir.

Eserin mütercimi Hüseyin Cahid hakkındaki temel bilgiler, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri Sicill-i Ahval Defteri Numara 89-375'te ve TBMM Sicil Arşivi 991 nolu dosyada bulunmaktadır. Hüseyin Cahid, 7 Aralık 1875 (R. 25 Teşrîn-i Sâni 1291) tarihinde babası Ali Rıza Bey'in maliye

memur olarak bulunduğu Balıkesir'de doğmuştur. 2 yaşında iken ailesi İstanbul'a gelmiş ve Aksaray'da Yakup Ağa Mahalle Mektebi'nde ilköğrenimini tamamlamıştır. Daha sonra Ali Rıza Bey'in tayini ile birlikte 8 yaşında iken taşındıkları Selanik'in sancağı Serez'de Askerî Rüştiye'yi bitirmiş ve ardından İstanbul'da Dersaadet İdadisi'nde de lise öğrenimini nihayete erdirmiştir. 1896 yılında Mülkiye Mektebi'nden ikincilik derecesi ile mezun olmuş ve bu yılın sonlarına doğru Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Hulefâlığı'na tayin edilerek memuriyet görevine başlamıştır. Buradaki görevinin yanı sıra çeşitli okullarda Türkçe ve Fransızca öğretmenliği de yapmış, Hulefâ İdâdîsi Müdür Yardımcılığı ve Kitâbet Öğretmenliği ve Mercan İdâdîsi Müdürlüğü görevlerinde de bulunmuştur.

Hüseyin Cahid edebiyatla ilgilenmeye başlamış ve edebiyata olan bu meylinin babasının etkisi ile daha küçük yaşlardan itibaren oluşmaya başladığını kendi hatıralarında anlatmıştır. Bu heves neticesinde 1891'de kaleme aldığı *Nâdîde* romanıyla edebiyat hayatı, Recâizâde Mahmut Ekrem'in önderliğinde kurulan *Servet-i Fünûn Dergisi* etrafında toplananlar arasında yer alması ve derginin başyazarlığına gelişi ile birlikte de gazetecilik hayatı başlamış oldu. Tevfik Fikret'le birlikte Ocak 1909'da *Tanin*'i yayın hayatına sokmuş ve 1925 yılına kadar bu gazetenin başyazarlığı görevini devam ettirmiştir. Hayatı boyunca *Tercümân-ı Hakîkat, Sabah, Şûrâ-yı Ümmet, Saâdet, Âşiyân, İkdâm, Tarîk ve Türk Yurdu* gibi yayın organlarında yazılarını neşretmeye devam etmiştir.

Gazete yazılarının yanı sıra Fransızca, İngilizce ve İtalyanca'dan tamamı 26.000 sayfaya ulaşan tercüme faaliyetlerinde bulunmuştur. Katalog kayıtlarına geçen 48 adet telif ve tercüme eseri bulunmaktadır.

Hüseyin Cahid'in gençlik yıllarının Osmanlı'da Batılılaşma etkisinin çokça hissedildiği İkinci Meşrutiyet'in geçiş sürecine rastlaması sebebiyle, bu dönemin onun fikrî alt yapısının oluşmasında önemli rol oynadığı düşünülebilir. Zira muhalif duruşu, mücadeleci ve polemikçi tarzı ile o dönemde kendile-

rini batıcı aydınlar olarak tanımlayan kesimin ısrarla üzerinde durduğu gibi kendisinin de hürriyet idealini taşıyan batı taraftarı bir kişiliğe sahip oluşu, bu düşünceyi temellendirmektedir. Muhalif fikirlerini, kaleme aldığı gazete yazılarında da açıkça dile getirmekten çekinmemiştir.

1908 yılının Aralık ayında yapılan seçimler neticesinde İttihat ve Terakki saflarından İstanbul Milletvekili olarak Meclis-i Mebûsân'a giren ve 3 dönem mebusluğu devam eden Hüseyin Cahid böylece siyasete de adımını atmış oldu. Mayıs 1914'te Mebûsân Meclisi'nin Birinci Reis Vekilliği'ne seçildi. 2. Abdülhamid idaresine karşı takındığı muhalif tavır, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girişi ile birlikte daha da artmıştı. Öyle ki bu muhalif düşüncelerin etkisi ile Paris'e kaçmayı bile planladığını fakat bunu gerçekleştirme imkânı bulamadığını da ifade etmektedir.

1911 yılında Duyûn-ı Umûmiye Osmanlı Dâinler (Alacaklıları) Vekilliği görevine getirilen Hüseyin Cahid, 1. Dünya Savaşı sonrası İngiliz işgali sırasında tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmiş ve kendisi daha sonra TBMM Hükümeti tarafından 1922 yılında serbest bırakılarak Türkiye'ye dönmüştür. Malta'dan gelişi sonrasında gazetecilik faaliyetlerine *Tanîn Gazetesi*'nde Başmuharrir olarak devam eden Hüseyin Cahid, 2. Abdülhamid döneminde olduğu gibi Atatürk döneminde de kaleme aldığı yazılarıyla idareye karşı sert eleştirilerine devam edince 1925 yılında İstiklal Mahkemesine çıkarılmış ve vatana ihanet suçundan bazı kaynaklara göre müebbet ceza ile yargılanmıştır. Diğer bazı kaynaklara göre ise 2 yıl süre ile Çorum'a sürgüne gönderilmiştir. 1926 yılında İzmir'de Atatürk'e karşı yapılan suikast girişimi sonrası bu olayın arkasında olduğu düşünülen eski İttihatçılarla birlikte Hüseyin Cahid de yargılanmış ancak suikastın yapıldığı sıralarda Çorum'da bulunması nedeniyle bu davadan beraat etmiştir.

Hüseyin Cahid Çorum'da yaklaşık 1,5 yıl kaldıktan sonra ceza kanununda yapılan bir değişiklik neticesinde sürgün cezası tamamlanmış sayılarak tekrar İstanbul'a dönmüştür.

Çorum'da kaldığı süre içerisinde halkın kendisi ile yakından alakadar olduğunu anılarında özellikle ifade etmektedir. Burada bulunduğu müddette dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati (Uğural) ve Talim Terbiye Reisi Mehmed Emin (Erişirgil) kendisine birtakım kitaplar göndererek bunların tercümesini yapmasını istemişler o da talep edilen tercümeleri yaparak geçimini bu yolla sağlamıştır. Malta ve Çorum sürgünü günlerinde yaptığı bu çevirileri *Oğlumun Kütübhânesi* ismiyle neşretmiştir. Ancak bu tercümelerinin alelacele yapılmış çeviriler olduğu ve bu nedenle de kendisinin sanatkâr şöhretine yakışmayan lisan ve mânâ yanlışlarıyla dolu olduğu yönünde bir takım yorumlar yapılmıştır.

Muhalif fikirleri nedeniyle Atatürk zamanında sıkıntılar yaşayan ve sürgün sonrası siyasete ve gazeteciliğe yeniden dönme imkânı bulamayan Hüseyin Cahid, İnönü döneminde iltifat görmüştür. Bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün teklifi ve dönemin Başbakanı Celal Bayar'ın daveti üzerine siyasete tekrar dönerek 1939-1954 yılları arasında CHP'den TBMM'nin 6. döneminde Çankırı, 7 ve 8. döneminde İstanbul ve 9. dönemde de Kars milletvekili olarak dört dönem milletvekilliği yapmıştır. Bu süreçte, 1954'ten itibaren siyasette Demokrat Partiye karşı şiddetli bir muhalefet içerisinde olmuş partinin iktidarda olduğu 1954 yılında 79 yaşında iken 6 ay hapse mahkûm edilmiştir. Kimi kaynaklarda bu hadisenin basında büyük yankılar uyandırması nedeniyle üç buçuk ay tutuklu kalmasının ardından serbest bırakıldığı belirtilmekle birlikte, T.C. Başvekâlet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi'nin 4/4593 sayılı karar yazısına göre bu ceza, Hüseyin Cahid'in sağlık problemlerini gerekçe göstermesi neticesinde 17.03.1955 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar onayı ile kaldırılmıştır. Bu olay sonrasında Demokrat Parti'ye karşı muhalif tavrını devam ettirmiş ve 1957 yılındaki seçimlerde milletvekilliği için tekrar CHP'den aday olmuştur. Ancak seçimlere kısa bir süre kala 18 Eylül 1957'de 82 yaşında zatürreden hayatını kaybetmiştir.

Hüseyin Cahid Yalçın, hem siyasi kimliği hem de edebiyat alanında ortaya koyduğu telifler ile siyaset, tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji alanlarında yaptığı tercüme faaliyetleri sayesinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kültür-fikir hayatında dikkat çeken bir isim olmuştur.

5. Eserin Türkiye'deki Yansımaları

İtalyan müsteşrik Leone Caetani tarafından kaleme alınan ve 1924'te Hüseyin Cahid tarafından Türkçeye tercüme edilen *Annali Dell'İslâm/İslâm Tarihi* adlı eserin gerek Avrupa'da gerekse Osmanlı coğrafyasında büyük yankı uyandırmış olduğu muhakkaktır. Bu çalışmaya hem Osmanlı'nın çeşitli bölgelerindeki ilim adamları tarafından hem de Türk âlimler tarafından eserin ilk neşredildiği dönemden itibaren değerlendirme ve eleştiriler yöneltilmiştir.

Caetani'nin eseri Mustafa Kemal Atatürk'ün de dikkatini çekmiştir. *İslam Tarihi* adı ile çevirisi yapılan bu eserin Atatürk'ün okuduğu kitaplar arasında yer aldığı belirtilmekte hatta Hüseyin Cahid'in tercümesinden önce manevi kızı Afet İnan'a kitabın ilk yedi sayfasının çevirisini yaptırdığı ifade edilmektedir.

1863 yılında Hollandalı meşhur müsteşrik Reinhart Pieter Anne Dozy tarafından kaleme alınan *Essai sur l'Histoire de l'Islamisme* adlı eseri 1908 yılında *Târih-i İslâmiyet* adı ile tercüme eden Abdullah Cevdet, Leone Caetani'nin İslam Tarihine dair yazdığı kitabın tercüme edilmesi teklifini bizzat kendisi Hüseyin Cahid'e sunduğunu belirtmektedir. Abdullah Cevdet, *İçtihad Gazetesi*'nin 161. sayısında "Mühim Bir Eser-i İslâmî Hakkında" başlığı ile Hüseyin Cahid'in tercüme ettiği bu kitabın ciltleri ve muhteviyatı hakkında kısaca bilgi vermiştir.

Hüseyin Cahid ile aynı fikrî yapıda olan Abdullah Cevdet neşredilen bu kitaptan övgü ile bahsetmiştir. Buna rağmen eserin yanlış ve tutarsız bilgiler ile İslam, Hz. Muhammed ve Müslümanlar hakkında iftiralarla dolu olduğu yönünde fikir

beyan eden isimler de bulunmaktadır. Kitabın yayınlandığı ilk günlerden itibaren esere yöneltilen eleştiriler belirmeye başlamıştır. Bu eleştiri yazarlarından ilki, 1 Kânun-ı Sânî 1341/1 Ocak 1925 tarihli *Mihrab Dergisi*'nin 25. sayısında "İslam Tarihi–Hüseyin Cahid Bey'in İtalyancadan Tercüme ve Neşrettiği Leone Caetani'nin İslam Tarihi Hakkında İntikad" başlıklı bir makale kaleme alan ve bu yazısına *Mihrab Dergisi*'nin 26. ve 27. sayılarında da tefrika halinde devam eden Yusuf Ziya Bey (Yörükan) (1887-1954) olmuştur.

Yusuf Ziya Bey, Hüseyin Cahid tarafından tercümesi yapılan eserin her ne kadar büyük bir emek mahsulü olduğunu itiraf etmiş olsa da Caetani'nin, eserini büyük bir Hıristiyanlık taraftarlığıyla ve itimat edilemeyecek bir tarzda mesnetsiz iddialarla dolu bir şekilde kaleme almış olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Caetani ve eserine yönelik reddiye tarzında ele alınan yazılardan biri de, 5 Şubat 1341/11 Receb 1343 (5 Şubat 1925) tarihli *Sebîlü'r-Reşâd* dergisinin 637. sayısında Dârü'l-Fünûn-ı Mülgâ Hikmet-i Teşrî' Müderrisi Sadreddin Efendi (1858-1931) tarafından "İslam Tarihi" başlığı ile kaleme alınan makaledir. Sadreddin Efendi bu yazısında, Leone Caetani'nin eserinin Müslümanları rencide eden bir mahiyette olduğunu belirterek eseri ret ve cerh konusunda kendisini mesul hissettiği için böyle bir makale yayınladığını ifade etmiştir. Leone Caetani'nin bir İslam düşmanı olarak İslam büyüklerine karşı hakaretamiz ifadelerde bulunduğunu belirtmeye çalışmıştır.

Hüseyin Cahid tarafından tercümesi yapılan İslam Tarihi adlı eseri tenkid eden Osmanlı dönemi müelliflerinden bir diğeri ise, Sadreddin Efendi'nin hemen ardından 18 Receb 1343/12 Şubat 1925 tarihli *Sebîlü'r-Reşâd* dergisinin 638. sayısında "İslâm Tarihi Hakkında–Hüseyin Cahid Beyefendi'ye Açık Mektup" başlığı ile başka bir makale kaleme alan Babanzâde Ahmed Nâim (1872-1934)'dir. Bu yazısında Babanzâde, Hüseyin Cahid'in büyük bir emeğin ürünü olarak tercümesini

yaptığı ve yaklaşık dört beş bin sayfayı bulacak olan bu kitabın neşredilen ilk iki cildini kemâl-i dikkat ile okuduğunu belirtmektedir. Her ne kadar harcanan emeğe saygısının olduğunu ifade etse de eserin içeriğinden dolayı, yapılan bu yayını Müslüman mahallesinde salyangoz satmak olarak nitelendirmiş ve kitabın değil bazı kısımlarında, büyük yekûn tutan birçok bölümünde tahammül edilemez yalan ve iftiraların olduğunu söylemektedir.

Babanzâde, tercümesi yapılan bu eserin hiçbir ilmî ve tarihî değeri bulunmadığını ifade etmektedir. Ona göre eserin müellifi, bir müsteşrik olmasından dolayı olaylara öyle bir taassup ile yaklaşmıştır ki, bundan dolayı hakikati tahrif etmekten ve İslam'a hakaret ve iftiradan kendisini alamamış ve bu hislerini satırlarına olduğu gibi yansıtmıştır. Zira bir müsteşrikin şarktan bahsedeceği zaman binlerce yıldır kökleşmiş olan taassup damarları ister istemez kabaracak ve o, hakikati olduğu gibi görmeye ve göstermeye tahammül edemeyecektir. Bu sebeple bu eser insanların zihinlerini bulandırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Zira ona göre bu eserin yazılış amacı, tarihi hakikatleri tahrif etmekten ibarettir.

Babanzâde Ahmed Nâim bu makalesinin ardından, *Sebîlü'r-Reşâd Dergisi*'nin 640 ve 641. sayılarında birer makale daha neşretmiş ve Leone Caetani'nin bu eseri asıl kaleme alma sebebini ve eserini yazarken İslam'a karşı içinde bulunduğu kin ve nefret duygularını ortaya koymaya çalışmıştır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise Ömer Rıza Doğrul'un sahipliğini yaptığı ve başmuharrirliğini üstlendiği *Selâmet Dergisi*'nin 19 Eylül 1947 tarihli 18. nüshasında, Emekli Süvari Albay Ömer Alpaslan imzalı bir okuyucu mektubunda; Hüseyin Cahid'in 1924 yılında İtalyanca'dan tercüme ettiği İslam Tarihi adlı esere ve onun İslam'a saldıran yazarı Leone Caetani'ye karşı, o güne kadar İslam uleması içerisinden cevap veren herhangi bir kişinin bulunup bulunmadığı sorusuna yer verilmiştir. Bu mektuba dergi yönetimi tarafından cevaben, daha önce Babanzâde Ahmed Nâim ve Ali Sadred-

din Efendiler'in kaleme aldıkları makalelerde söz konusu bu eserin hataları ve açık iftiralarına karşı cevap verdikleri belirtilmiştir. Ayrıca, yazıldığı takdirde Caetani'nin eseri ile aynı hacimde bir kitap olacağından dolayı o güne kadar reddiye tarzında bir kitap yazılmadığı fakat eserinde İslamiyet'e ve Müslümanlara karşı kin ve düşmanlığını gizlemeyen Caetani'ye karşı ilk fırsatta onun sahtekârlığını ortaya çıkaracak tarzda bir çalışma yapılacağı da ifade edilmiştir.

Leone Caetani ve kaleme aldığı eseri hakkında en kapsamlı eleştiri, siyer çalışmaları ile tanınmış olan ilim adamı M. Asım Köksal tarafından yapılmıştır. Asım Köksal, Caetani'nin kitabının baştan sona yanlış ve yalanlarla dolu olduğunu ifade ederek *Müsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslam Tarihindeki İsnad ve İftiralara Reddiyye* adı ile bir kitap yazmış ve 1961 yılında yayınlamıştır. Köksal, Caetani'nin de diğer müsteşrikler gibi olayları çarpıtan, hakikati tahrif eden biri olduğunu söyleyerek, *İslam Tarihi* adlı eserinin Hz. Peygamber başta olmak üzere onun ashabı ve tüm Müslümanlara hakaretler içeren bir tarzda kaleme alındığını ifade etmiştir. Kitabın bu niteliğinden dolayı da birçok kimsenin itikadının sarsılmasına sebep olduğu iddiasında bulunmuştur.

Asım Köksal'ın Caetani'ye yönelttiği eleştirileri haklı bulmakla birlikte, onun müsteşriklere karşı İslam'ı aşırı savunmacı yaklaşımından dolayı bazı noktalarda hataya düştüğünü söyleyen İslam Tarihi araştırmacılarından Prof. Dr. Mehmet Azimli, *Müslüman Tarihçilerin Oryantalistlere Karşı Tavırları -Asım Köksal Örneği-* adlı bir makale kaleme almıştır. Köksal'ın reddiyesinde, Caetani'ye yerinde cevaplar verdiğini ancak zaman zaman da İslam geleneğinde yaygın olan anti-oryantalist ön yargıların tesiriyle şartlanmış bir tavır takındığını ve bunu çalışmasına yansıttığını ifade etmektedir. Azimli, Köksal'ın bazı hamasi duygular altında İslam'ı ve Müslümanları savunma gayreti ile ilmî üsluba pek de uygun olmayacak tarzda hakaretvari ifadeler kullandığını belirtmiş ve bu türden bir

üslubun, yapılan haklı eleştiriyi de zedelediğini ve yarardan ziyade zarara sebebiyet verdiğine yer vermiştir. Bunun yanı sıra Köksal'ın, Caetani'yi eleştirirken birtakım ideolojik taraftarlıkle olaya yaklaştığını ve bu durumun Caetani'nin bazı doğrularını bilerek veya bilmeyerek göz ardı etmesine sebep olduğunu aktarmıştır.

Leone Caetani'nin bu çalışması hem Avrupa'da hem de Müslüman coğrafyasında ses getiren bir eser olmuştur. Hüseyin Cahid Yalçın'ın çevirisi ile yayınlandığı ilk dönemlerden itibaren birtakım çevrelerce beğeni ile takip edilen, birtakım çevrelerce de ağır eleştirilere konu olan *İslam Tarihi* adlı bu eserin, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi ulemalarınca hiçbir surette bir Müslüman tarafından kaynak olarak kullanamayacağı ifade edilmiştir. Caetani'nin, kitabını mutaassıp bir Hristiyan zihniyetiyle, birtakım maksatlar güderek ve o maksatları tahakkuk ettirmek amacıyla çalışarak Hristiyanlığın İslamiyet'e karşı tarihi düşmanlığına dikkat çekmek için yazdığı ifade edilmiştir. Bu sebeple de Caetani'nin kitabının yalnızca müsteşrikler için bir kaynak eser olarak kullanılabileceği dile getirilmiştir. Türk ilim adamlarına düşen vazifenin ise, bu tarzda kaleme alınan eserleri bir müdekkik ve münekkit gözüyle okumakla birlikte bu eserlerin iç yüzünü anlayarak açığa çıkarmak olduğu belirtilmiştir.

6. Eserin Neşri

Leone Caetani'nin İtalyanca olarak kaleme aldığı ve *Annali Dell'Islām* ismiyle neşrettiği eseri, 1924-1927 yılları arasında Hüseyin Cahid Yalçın tarafından Türkçeye çevrilmiştir. İslam Tarihinin Hicretin 12. yılına kadar olan konuları ihtiva eden bu çeviri eser, 10 cilt olarak matbu hale getirilmiş olmasına karşın kitabın Hicrî 40. yıla kadar olan geri kalan bölümleri Türk Tarih Kurumu'nda el yazması halinde bulunmaktadır. Atatürk'ün okuduğu kitaplar arasında yer alan bu çevirinin on cildinin içeriği aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Cilt	Mevcut Ciltlerin İçeriği-İlk ve Son Başlıklar	Basım Yeri-Yılı
Cilt I	• Mukaddemât • 601-605 Târîh-i Mîlâdî	1924-İstanbul Tanîn Matbaası
Cilt II	• Kâbe'nin Tekrar İnşası • Mekke Devrinin Hülâsâsı	1924-İstanbul Tanîn Matbaası
Cilt III	• Birinci Sene-i Hicriyye Vakâyı'ı • Müslüman Mebde-i Tarihi • Osman b. Maz'ûn	1924-İstanbul Tanîn Matbaası
Cilt IV	• Üçüncü Sene-i Hicriyye Vakâyı'ı • Küdr Seferi • Talâk Hakkında Ahkâm	1925-İstanbul Yeni Matbaa
Cilt V	• İkinci Cildin Mukaddimesi • Menâbi' Hakkında Mütemmim Cedvel • 7. Sene-i Hicrîyye Vakâyı'ı • Ebû Basîr'in Ticareti	1925-İstanbul Tanîn Matbaası
Cilt VI	• Sekizinci Sene-i Hicriyye Vakâyı'ı • Huneyn Muhârebesi • Ümeyye b. Ebî Salt	1925-İstanbul Vatan Matbaası
Cilt VII	• 10. Sene-i Hicriyye Vakâyı'ı • Peygamber'in Oğlu İbrahim'in Vefâtı • Peygamber'in Şemâil-i Vechiyyesi ve Tasviri	1925-İstanbul Tanîn Matbaası
Cilt VIII	• 11. Sene-i Hicriyye Vakâyı'ı • Benû'n-Neha'ların Hey'et-i Sefâret • Ümmü Zeml'in İsyanı	1926-İstanbul Tanîn Matbaası
Cilt IX	• 11. Sene-i Hicriyye Vakayı'ı (Ma bâd) • Yalancı Peygamber Müseylime • San'a'da Araplarla İranlılar arasında Mücadele	1926-İstanbul Tanîn Matbaası
Cilt X	• On İkinci Sene-i Hicriyye (Mâ ba'd) • Yemen-Necran Hristiyanlarıyla Muâhede • İran İmparatorluğunun (Irak) İstilası ve Hîre'nin Arsa Tesellümiyeti • (Medine Mektebinin Rivayeti)	1927-İstanbul Tanîn Matbaası

Tablo 2- Leone Cateani'nin *Annali Dell'Islām* isimli telifinin Hüseyin Cahid tarafından çevrilmiş İslam Tarihi adlı eserinin içerik bilgisi.

Hüseyin Cahid'in çeviri metoduna göz attığımızda eserin orijinaline olabildiğince sadık kaldığını ve İtalyanca diline de yeterince hâkim olduğunu görmekteyiz. Bu eser dışında farklı birçok tercümesi bulunan Hüseyin Cahid, geniş hacimli olan bu eseri de İslam Tarihi alanında çalışanlara kazandırmıştır. Ancak eserin ilk cildine yazığı "Mütercimin Sözleri" bölümünde; *"Bu eser Avrupa'da yazılmış en mükemmel, mümkün olduğu kadar tarafsız ve hayırhahâne bir tarih"* şeklindeki sözleriyle, eser üzerinde çalışanları temkinli olmaya yöneltmiştir. Fakat yine de ülkemizde bu alandaki herkesin istifade ettiği bir çeviri metin olarak karşımızda durmaktadır.

Eserin içeriğine bakıldığında, lugavî hataların büyük anlam değişikliklerine yol açmadığı görülmektedir. Kelime temelli hatalar tüm çeviri eserlerde yer almaktadır. Dolayısıyla bu eserin İtalyancası ile Osmanlı Türkçesi çevirisi mukayese edildiğinde belirgin ve sakıncalı hataların bulunmadığı tespit edilebilmektedir. Eser içerisinde yer alan kaynakların Avrupa baskılarının İtalyanca, Arap baskılarının ise Arapça yazıldığı görülmektedir. Ayrıca çevirinin VIII. cildinde yer alan "İhtar" yazısında, 10. Hicri yıla gelinceye dek farklı bir yazım metodu kullandığını anlatmaktadır. 11. Yıla gelinceye kadar eserin "Medhal" kısmını yazdığına ve bu tarihten sonra asıl tarihi anlatmaya başladığına değinmiştir. Bilhassa bu seneden sonra kitabın içeriğine daha hassas bir gözle baktığını ve diğer ciltlerden farklı bir metot uygulayacağını ifade etmiştir. İlk 8 cildin çevirisinde olaylar hakkında verilenleri tek bir hikâyeye dönüştürerek aktardığını ancak bundan sonraki rivayetlerde hadislerin râvilerine de yer vermek suretiyle İslam Tarihi'ni daha açık ve net olarak ortaya koyacağını söylemiştir. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere 8. cilde kadar eser üzerinde daha inisiyatifli bir çeviri yapmıştır. Eserin elinizdeki çevirisi bu durum dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Aynı zamanda Hüseyin Cahid, esere yazdığı önsözde belirttiği üzere, ilim erbâbının İslam Tarihi hakkında yazılan

olumsuz değerlendirmelere karşı reddiye yazabilme ve izah edebilme kudretine malik olabilmeleri için, eserin İtalyancasındaki saygısızca yazılan ifadeleri dahi olduğu gibi çevirmeyi gerekli görmüştür. Fakat Hüseyin Cahid bazı fıkralarda gerekli gördüğü yerlere notlar ilave ettiğini de ifade etmiştir. İslam Tarihi yazarları için önem arz eden hürmet ifadelerini de eklemediğini, bunun eserin husûsîliğine halel getireceğini düşündüğünü de eklemiştir. Nitekim kendisinin bir elçi konumunda olduğunu belirterek okuyuculardan, çevirinin bu şekilde neşredildiğini göz önünde tutmalarını da istirham etmekten geri duramamıştır.

7. Eserin Hazırlanması

Leon Caetani tarafından İtalyanca olarak kaleme alınan ve Hüseyin Cahid'in Osmanlı Türkçesi'ne tercüme ettiği bu eserin tarafımızdan gerçekleştirilen neşrinde, Transliterasyon (Çeviri Yazı) Latinizasyon (Günümüz harflerine çeviri) yöntemi kullanılmıştır. Kelimelerin sadeleştirilmesi yapılmadan ya da anlamı etkilemeyecek herhangi bir düzenleme yoluna gidilmeden, orijinal metne sadık kalınarak yalnızca Latin harfleri ile metin yeniden yazılmıştır. Sadeleştirme yapılmamış olmasından dolayı da okuyucunun daha rahat anlamasını sağlamak amacıyla, günümüzde çok sık kullanılmayan bazı kelime ve tamlamaları metin içinde açıklama ihtiyacı hâsıl olmuştur.

Bu meyanda, yapılan Latinize (Günümüz harflerine çeviri) çalışması esnasında metin içinde kullanılan birtakım noktalama işaretlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Metinde üç farklı türde parantez kullanılmıştır. Bunların ilki; Osmanlıca metnin kendinde bulunan mütercim açıklamalarının yer aldığı normal parantez "( )" işaretidir. Ayrıca bu parantez içerisinde Caetani'nin kullanmış olduğu kaynakların bilgisi bulunmaktadır. Bu bilgiler tarafımızdan neşredilen çalışmada, birazdan bahsedileceği üzere okuyucu için metnin akışını bozmaması adına dipnota aktarılmıştır. Örneğin; *(Medhalin 269., 340. fıkralarına; 2. sene-i hicriyyede 30. fıkraya; 8. sene-i*

hicriyyede 38., 115. fikralara müracaat ediniz.), (Wellhausen, 1. cild, 14. Sahife, 25. Satır). Bununla birlikte metinde bazı kelimelerin günümüzde kullanılan şekline dönüştürülmesi için kelime sonlarına birtakım tamamlayıcı ekler de yine parantez içinde verilmiştir.

Diğer bir parantez ise, cilt ve sayfa numaralarının yer aldığı köşeli parantezdir "[ ]". Osmanlıca metnin sayfa numaraları esas alınarak, köşeli parantez içerisine ilk olarak Roma rakamıyla cilt numarası ve sonrasında sayfa numarası yazılmıştır. Örneğin: [V/89].

Metinde karşılaşacağınız bir diğer parantez ise, günümüzde sık kullanılmayan kelime ve terkiplerin izahı için tercih edilen küme (kaşlı ayraç) parantezidir "*{ }*". Bu açıklamalar, her kelime için yapılmamış olmakla birlikte okuyucunun anlamasını sağlamak adına cümlenin kurulumundaki ögelere uygun olarak, anlatım bozukluğuna mahal vermeyecek şekilde yazılmaya çalışılmıştır. Örneğin; *ef'al ve harekâtlarını {davranış ve hareketlerini}*.

Hüseyin Cahid'in Osmanlıca çevirisinde, metnin orijinalinden olduğu gibi alınmış olan bazı İtalyanca kaynak kitap isimleri tespit edilmiş ve bu kısımlar aynıyla alınarak Latinize edilen metne eklenmiştir. Bu İtalyanca kısımların çevirisi yapılmamıştır.

Metinde yer alan dipnot kullanma yöntemi hakkında da bilgi vermemiz gerekir. Nitekim Osmanlıca metinde eserin İtalyancasında olduğu şekliyle konu ile alakalı gerekli görülen açıklamalar dipnot sistemi yerine metin içerisinde köşeli parantez içi rakamlarla belirtilmiş ve bu açıklamalar konu sonlarında "Not-1, Not-2, Not-3" şeklinde verilmiştir. Konu ile alakalı görülen açıklamaların bu şekilde verilmesinin metin bütünlüğünü bozduğunu ve yapılan açıklamaların hangi mevzu ile alakalı olduğunun okuyucunun dikkatini dağıtacağı ve ilgili konudan uzaklaştıracağı düşüncesiyle günümüzde kullanılan dipnot sistemine dönüştürülmüştür. Dipnot numarası

ise, yayına hazırlayan tarafından notun tam olarak ait olduğu cümlenin/konunun bitimine konulmuştur.

Yine metnin orijinalinde, alıntı sonlarında yer alan kaynak eserlerdeki yer bilgileri aynı gerekçeyle dipnota alınmıştır.

Hüseyin Cahid'in çeviri hataları, metnin orijinalinde var olan kelime hataları ve özel isim yazılışlarında görülen yanlışlar da yayına hazırlayanın notu olarak dipnotta gösterilmiştir.

Metin içinde bazı kelimelerde görülen şapka kullanımı meselesi, cildi yayına hazırlayan kişinin tercihine bırakılmış olup herhangi bir kurala tabi tutulmamıştır. Günümüzde sıklıkla kullanılan kelimelerde şapka kullanımına gerek görülmemiştir.

Yayına hazırlayanlar, metinde karşılaştıkları ve yazım kurallarına bakılmasını gerektiren durumlarda yaygın olarak kullanılan Osmanlıca sözlükleri ve TDK'nin kullanımını esas almayı tercih etmişlerdir.

Tüm bu çerçevede ortak bir yazım dilinin oluşması adına yayına hazırlayanlar için, editörler tarafından bir metot geliştirildiği söylenmelidir. Ancak inisiyatif almayı gerektiren durumlarda (kelime izahlarında, şapka kullanımında) cildi yayına hazırlayan kişinin kendi tercihine bırakıldığı ifade edilmelidir.

Kaynaklar

"Current Topics-Leone Caetani", *Muslim World, Volume 26, Issue 3,* Newyork, July 1936, s. 299-300.

"Avrupa Edebiyatı ve Biz Muharririne Göre İslam Dini ve Medeniyet", *Türk-İslam Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası,* Cilt 1, Sayı 28, 4 safer 1361/20 Şubat 1942, s. 2-3.

"İslamiyet ve Hz. Muhammed'e Bakışıyla Atatürk", *İnsan,* Yıl 2, Sayı 6-7, Mart-Nisan 1986, s. 51-54.

"Okurlarımıza Cevaplar-Caetano'nun Eseri Hakkında", *Selamet Dergisi-Dînî, İlmî, Ahlâkî, Siyasi Haftalık Mecmua,* Sayı 18, 19 Eylül 1947, s. 16.

Abdullah Cevdet, "Mühim Bir Eser- İslâmî Hakkında-Hüseyin Cahid Bey Biraderimize:", *İctihad, Sayı: 161,* 1 Kanun-ı Sâni 1924/1 Ocak 1924, s. 3300.

Akiki, Necib, "Caetani, Leone", *el-Müsteşrikûn,* Cilt I, Kahire, 1980, Dâru'l-Maarif, s. 429-430.

Azimli, Mehmet "Müslüman Tarihçilerin Oryantalistlere Karşı Tavırları -Asım Köksal Örneği-", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim],* 2002, Cilt II, Sayı 3, s. 237-243.

Babanzâde Ahmed Nâim, "İslam Tarihi Hakkında Hüseyin Cahid Bey'e Açık Mektup", *Sebîlü'r-Reşâd,* Cilt XXV, Sayı 638, 12 Şubat 1341/18 Receb 1343 (12 Şubat 1925), s. 211-213.

Babanzâde Ahmed Nâim, "İslam Tarihi Hakkında-I", *Sebîlü'r-Reşâd,* Cilt XXV, Sayı 640, 26 Şubat 1341/2 Şaban 1343 (26 Şubat 1925), s. 244-249.

Babanzâde Ahmed Nâim, "İslam Tarihi Hakkında-II", *Sebîlü'r-Reşâd,* Cilt XXV, Sayı 640, 5 Mart 1341/9 Şaban 1343 (5 Mart 1925), s. 260-263.

Caetani, Leone, *Annali Dell'Islām,* Vol. I-X, Milano/Roma, 1905-1926.

Cateani, Leone, *İslam Tarihi,* çev. Hüseyin Cahid (Yalçın), Cilt I-X, İstanbul, 1924, Tanîn Matbaası.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali, "Hüseyin Câhid Yalçın", *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,* Cilt III, Ankara, 1968-1969, Mars Matbaası, s. 648-678.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-18-1-2 (Kararlar Daire Başkanlığı), Kutu No: 138, Gömlek No: 127, Sıra No: 13: Tarih: 17.03.1955.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MV. (Meclis-i Vükelâ Mazbataları), 235-73, Tarih: H. 23.06.1332 (M. 19 Mayıs 1914).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, DH. SAİDd. (Dâhiliye, Sicill-i Ahval Defterleri), Dosya No: 89-375.

Hilmi Bengi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın,* Ankara, 2000, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları,* İstanbul, 1975, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kolektif, *Hüseyin Cahit Yalçın Yaşamı-Sanatı-Yapıtları,* İstanbul, 1997, Engin Yayıncılık.

Köksal, Mustafa Asım, *Müsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslam Tarihindeki İsnad ve İftiralara Reddiyye,* Ankara, 1961, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Laçin, Bahar, *Caetani'nin Annali Dell'İslam Adlı Kitabı Çerçevesinde Hz. Peygamber ve Hadis Hakkındaki Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi.

Reyazul Hasan, "Prince Leone Caetani-A Great Italian Orientalist (1869-1935)", *Hamdard Islamicus,* Cilt V, No: 1,Pakistan, 1982, s. 45-81.

Sadreddin Efendi, "İslam Tarihi Hakkında", *Sebîlü'r-Reşâd,* Cilt XXV, Sayı, 637, 5 Şubat 1341/11 Receb 1343 (5 Şubat 1925), s. 193-195.

Şakiroğlu, Mahmut H., "Caetani, Leone", *DİA,* Cilt VI, s. 544-545.

Şakiroğlu, Mahmut H., "Levi Della Vida Giorgio", *DİA*, Cilt XXVII, 151-153.

TBMM Albümü 1920-2010, 2. Cilt (1950-1980), Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, Ankara, 2010, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

TBMM Sicil Arşivi, Dosya No: 991.

Türk Tarih Kurumu No: 134.

Yahya Murad, *Mu'cemu Esmâi'l-Müsteşrikîn,* Beyrut, 1425/2004.

Yusuf Ziya (Yörükan), "İslam Tarihi-Hüseyin Cahid Bey'in İtalyancadan Tercüme ve Neşrettiği Leone Caetani'nin İslam Tarihi Hakkında İntikad", *Mihrab,* Sene 2, Sayı 25, 1 Kânun-ı Sânî 1341 (1 Ocak 1925), s. 1-13.

Yusuf Ziya (Yörükan), "İslam Tarihi-Hüseyin Cahid Bey'in İtalyancadan Tercüme ve Neşrettiği Leone Caetani'nin İslam Tarihi Hakkında İntikad", *Mihrab,* Sene 2, Sayı 26, 1 Şubat 1341 (1 Şubat 1925), s. 49-57.

Yusuf Ziya (Yörükan), "İslam Tarihi-Hüseyin Cahid Bey'in İtalyancadan Tercüme ve Neşrettiği Leone Caetani'nin İslamTarihi Hakkında İntikad", *Mihrab,* Sene 2, Sayı 27, 1 Mart 1341 (1 Mart 1925), s. 97-107.

https://web.archive.org/web/20070315194544/http://www.vernonmuseum.ca/caetani/part1.php

https://www.caetani.org/caetani-chronicle/

http://www.treccani.it/enciclopedia/leone-caetani_(Dizionario-Biografico)/

I. CİLT

Hazırlayan: Muhammed İhsan Hacıismailoğlu

Mütercimin Sözleri

İslam Tarihini bile Avrupa lisanlarından tercümeye mec- [I/5]
bur olmak pek acı bir şey. İhtimal ki bu elîm ihtisaslar bizi çalışmaya sevk edecek birer âmil hizmetini göreceklerdir. Bir ecnebi tarafından yazılmış İslam Tarihi bizim an'anevî ve dînî nokta-i nazarımızdan bittabi tebâud edeceği cihetle *{bizim geleneksel ve dînî bakış açımızdan uzaklaşacağı yönüyle}* bu eseri tercüme edip etmemekte bir hayli tereddüt ettim. Fakat eserin haddizatında hâiz olduğu büyük kıymet-i ilmiyye, lisanımızda bir İslam Tarihinin mefkûdiyeti *{yokluğu}* tereddütlerime galebe çaldı.

Bu eser Avrupa'da yazılmış en mükemmel, mümkün olduğu kadar bî-tarafâne ve hayırhâhâne bir tarihtir. Mamafih müellif vakâyı'a *{olaylara}* bir Avrupalı bir âlim gözüyle bakmıştır. Bundan dolayı, hissiyâtımızı ve kanaatlerimizi rencide edecek noktaları vardır. Fakat bu cihetlerden sarf-ı nazar edi- [I/6]
lirse, sırf tarihe ait olan kısımlardan edeceğimiz istifade pek büyüktür.

Ben sırf bu istifadeyi göz önünde tuttum. Esere icâb eden fıkralarda bazı notlar ilave ederek muharririn bizim an'anât ve mu'tekadâtımızdan *{gelenek ve inançlarımızdan}* inhirâf eden *{bozulmaya uğrayan}* beyânâtını red ve cerh etmeyi pek çok arzu eylerdim. Fakat kendimde bu iktidarı göremediğim için bu vazifeyi erbâbı- ilme bırakıyorum. İtalyanca yazıldığı için ulemâ-yı İslâm'a meçhul kalan *{İslâm âlimleri tarafından bilinmeyen}* bu mühim eser-i ilmîyi lisanımıza hiçbir noktasını değiştirmeden, hatta bazı pek az hürmetkârâne tabirleri *{birtakım saygısız ifadeleri}* bile muhafaza ederek harfi harfine tercüme etmekle ulemâ-yı dinimize de ayrıca bir hizmet ifa ettiğime kânîyim. Çünkü aleyhimizdeki mütalaaları red ve cerh edebilmek fırsatını bu sayede bulacaklardır. Eserin aslında bizim hürmet ettiğimiz isimlerden sonra isti'mâli *{kullanımı}* mutat *{alışılmış}* olan elfâz-ı ihtirâmiyye *{hürmet ifadeleri}* bittabi *{elbetteki}* yoktur. Ben de kendiliğimden ilave etmedim. Çünkü bu bir tercümedir. İçine kendiliğimden

ilaveler yapmaya kalkacak olursam eserin sîmâ-yı hususîsi *{kendine özgü yapısı}* kaybolur, mahiyeti tahrif edilir *{öz niteliği bozulur}*. Kâri'lerimden *{okuyucularımdan}*, benim burada bir nevi elçi vaziyetinde olduğumu göz önünde tutmalarını ve "Elçiye zevâl yoktur" sözüyle mine'l-kadîm *{eskiden beri}* izhâr edilen *{gösterilen}* müsaadekârlık hissinden ayrılmamalarını rica ederim.

İstanbul-Eylül, 1924
Hüseyin Cahid

Mukaddimât

§1. Altıncı ve yedinci asırda Bizans İmparatorluğu'nun birçok vakâyı' *{olaylar}* ve hâdisât ile mâli *{dolu}* olan tarihi, yedinci asır ortalarına doğru Asya'yı altüst edecek gayet mühim birtakım vukuâtın zuhûr edeceğini evvelden haber veren hiçbir işaret ve alameti ihtiva etmez. Tarih âlemde yeni ve müthiş bir âmilin meydana çıkacağı zannını veren hiçbir emare yoktur. Son dakikaya kadar kimse böyle bir âmilin mevcudiyetinden haberdar olmamıştır.

Arapların birden bire zuhûrları *{ortaya çıkışları}* ve çarçabuk ilerlemeleri pek az bir zaman içinde bütün Şark'ın manzarasını değiştirdi. Uzun bir ahlâkî, siyâsî ve askerî inhitât *{çöküş}* ile ahlâkları bozulmuş ve alçalmış, bitip tükenmek bilmez muharebelerle son derecede yorulmuş olan Rumlar [I/8] ve Acemler yeni düşmanların muhâcim *{hücum eden}* dalgalarına karşı pek az mukavemet *{direniş}* gösterdiler.

Vakâyı' *{olaylar}* o kadar nâgehânî *{ansızın}* sûrette inkişaf etti ki *{açığa çıktı ki}* Rumlar Toros Dağlarının berî tarafına atıldığı, İran İmparatorluğu'nun vücudu tarihten silindiği halde muasırlar *{çağdaşları}* bu uğranılan felaketlerin gayr-ı kâbil-i tamir *{tamir edilemeyecek}* bir mahiyette olduklarını bile anlamaya vakit bulamadılar. Bizans Rumları muazzam İran hükümetinin yıkılmasına muhtezâne *{titrek bir şekilde}* seyirci kaldılar. Mamafih düşmanın kudretini yalnız mağlubiyetlerinin büyüklüğünden değil Sâsânî İmparatorluğu'nun inhidamındaki *{yıkılışındaki}* süratten de anlıyorlardı. İraniler'e karşı Rumlar asırlarca en iyi kanlarını döktükleri halde ehemmiyetli hiçbir muvaffakiyet istihsâl edememişlerdi *{elde edememişlerdi}*. Hâlbuki şimdi yeni, barbar ve o ana kadar meçhul bir kavim, içine girilmez birtakım çöllerden birdenbire meydana çıkıyor, gayet honîn *{kanlı}* muharebeler neticesinde bu imparatorluğu yıkıyor ve 10 seneden az bir müddet zarfında onu dünya yüzünden müebbeden *{ebe-*

diyyen} siliyordu. Bu barbarlar birkaç sene sonra hadsiz hesapsız sürülerle İstanbul surları karşısına geliyorlardı. Ric'at ettilerse *{geri dönseler}* bu herhalde Bizans payitahtı müdâfi'lerinin *{koruyucularının}* kıymet-i askeriyelerinden ileri gelmiş bir şey değildi. Hiç şüphesiz bu uzak batınların ruhlarında husûle gelen *{ortaya çıkan}* intibaâtı *{izlenimleri}* şimdi anlayabilmek bizim için kâbil olsa idi emvalinin *{mallarının}*
[I/9] kısm-ı a'zamı *{büyük bir kısmı}* ateşler içinde yandığını görüp de bütün kalan şeylerin de aynı âkıbete uğramasından korkan bir adamın hissettiği hayret ve dehşeti bulurduk. Alevlerin her eriştiği yerde kendine bir gıda bulan bir step yangını gibi, Arabistan'da çıkan yangın da pek az vakit içinde Bahr-i Muhît-i Atlâsî *{Atlas Okyanusu}* sahillerinden Hindistan'ın müşemmes *{güneşli}* ovalarına kadar yayıldı ve bütün dünyayı ihata *{çevreledi}* ve tahrip tehlikesini arz etti.

Tarih-i âlemde *{dünya tarihinde}* hemen bir misline *{benzerine}* daha tesadüf edilmeyen bu seri vak'aların birçok asır sonra bizde tevlîd ettiği *{ortaya çıktığı}* hayret ilk Arap halifelerinin muasırları tarafından daha büyük bir nispette hissedilmek icâb ederdi. Düşman sürülerinin hareketlerini hiçbir şeyin tevkif edemeyeceğini *{durduramayacağını}* acaba derk *{idrak}* ettiler mi? Hristiyan kavimleri düştükleri acz ü za'f *{zayıflık}* içinde bu azîm herc ü merclere *{büyük karışıklığa}* âtılâne *{faydasızca}* seyirci durdular. Hiçbir şey yapamadılar. Hemen hiçbir şeye cüret ve teşebbüs edemediler. Hiçbirinde yangını durdurmak kuvveti bulunmadı. Yangın intişardan *{yayılmadan}* (geri) kaldığı zaman bu, tesadüf ettiği mukavemetten *{rastladığı direnişten}* değildi. Yalnız kendi kendiliğinden kuvvetten düşme neticesiydi. Ancak o zamanda Hristiyan kavimleri felaketin büyüklüğünü anlayabildiler ve mukabeleye *{karşı koymaya}* kalkıştılar. Rumların rehavet *{rahatlık}* ve ataleti *{durgunluğu}* Bizans İmparatorlarının aczleri *{be-*
[I/10] *ceriksizlikleri}* yüzünden Hristiyanlık, nüfusu çok vilayetler, milyonlarca mü'minler *{kendilerine inananlar}* kaybetmişti. İhtimal ki bu bir sülüsten *{üçte birden}* fazla idi. İsa dininin mehd-i zuhûru *{ortaya çıktığı yer}* bile kâfirler eline geçmişti.

Bu pek müthiş bir felaket idi. Hiç kimse buna çare-sâz *{çare bulan}* olamazdı. Kaybedilen yerlerin ve ruhların tekrar istirdâdı *{geri alınması}* için açılan azîm mücadele hiçbir zaman o günden beri inkıtâa *{kesintiye}* uğramamış ve bugüne kadar hala Şark'ta devam etmekte bulunmuş ise de Hristiyanlığın seksen seneden biraz fazla müddet zarfında kaybettiklerine mukabil *{karşılık}* on üç asırlık bir mübarezeden sonra istirdâd ettiği *{geri kazandığı}* şeylerin ne kadar az olduğu nazar-ı mülahazaya *{dikkate}* alınırsa istihsâl edilen *{elde edilen}* fevâidin *{faydaların}* pek ehemmiyetsiz *{önemsiz}* olduğu teslim edilir *{anlaşılır}*. Bu kadar adem-i muvaffakiyetten *{başarının yokluğundan}* dolayı pek acı mülahazât der-meyânı kâbildir *{çok acı düşünceler ortaya koymak mümkündür}*. İslâmiyet'in 16. ve 17. asırda nâil olduğu *{eriştiği}* muzafferiyât da *{zaferler de}* hesaba katılır ve Hristiyanlığın bunu ancak kısmen istirdâd edebileceği *{geri alabileceği}* düşünülürse mülâhazâtımız *{düşüncemiz}* daha acı olabilir.

Bu muharipler kimlerdi? O müthiş çöllerden onları dünyayı zabta kim sevk etmişti? Neden o kadar havârik ızhâr edebildiler *{harikalar ortaya koyabildiler}*? O kadar az sene içinde istihsâl ettikleri *{elde ettikleri}* fevâid *{faydalar}* neden o kadar azîm *{büyük}* ve tam oldu ki on üç asırlık bir mübareze *{mücadele}* ve bizim pek fâik *{üstün}* olan medeniyetimizin mâlik *{sahip}* olduğu vesâit-i müessere ve kaviyye *{ tesirli ve kuvvetli araçlar}* bu büyük din ve medeniyet düşmanını geriye sürmeye kâdir *{kudretli}* olamadı? Acaba bizde bir nok- [I/11]
san ve kusur mu var ki düşmanlarımız o noktada bize gayr-ı kâbil-i inkâr *{inkâr edilemez}* sûrette mütefevvik bulunuyorlar *{üstün geliyorlar}*? Acaba bu noksan el'ân *{hâlâ}* devam ettiği için midir ki biz bu terakkiyâtımıza *{ilerlememize}* rağmen onu telafi edemiyoruz? Birinci asır Hristiyanları, kezâlik müteakip *{aynı şekilde onları takip eden}* asırlardakiler İslamiyet'in terakkîsini *{ilerleyişini}* bir türlü izaha muvaffak olamadılar. İzah etmek kendi kusurlarını bilmek demekti. Hâlbuki hiçbir millet böyle bir vukufa sahip *{bilgi sahibi}* olamamıştır. İlk Müslüman halifelerine muâsır olan *{aynı çağda*

bulunan} Hristiyanlar bu sualleri kendi kendilerine îrâd bile etmediler *{dile getirmediler}*. Bunlar yalnız galiplerin yeni bir ibadete mâlik olduklarını ve İsa imanını bâtıl diye reddettiklerini müphem *{belirsiz}* sûrette biliyorlardı. Bu yeni ibadeti bir Peygamber'in çıkardığına, bu Peygamber'in Rum ve Latin papazlarının Hristiyanlığını kaldırmak iddiasında bulunduğuna vâkıf *{haberdar}* idiler. Bu Peygamber'in ismini işittiler. Fakat bunu telaffuz o kadar zordu ki isminin ne olduğunu bile kat'iyetle tahattur edemiyorlardı *{hatırlayamıyorlardı}*. Yeni dinin ateş ve kılıç ile intişar etmiş *{yayılmış}*, birçok kurbanlara mâl olmuş olması ve Bizans ile Roma'nın ruhbanlarının Hristiyanlığı aleyhinde gayet şiddetli davranması İslâmiyet'e avâm halkın muhayyilesinde *{hayal gücünde}* gayet korkunç bir şekil verdi. En zâlimâne ve fena şeylerin bir timsâli *{örneği}*, şeytânî bir kizb *{yalan}* ve hile gibi göründü.

[I/12] O zaman cahil avâma hâkim olan Hristiyan hey'et-i ruhbânî *{rahipler grubu}* bir müdafaa ihtiyacına kapılarak bu en müthiş düşmanını her vasıta ile tezyîf *{zayıflatma}* ve tezlîl etmeye *{aşağılamaya}* çalıştı. Bu düşmanın harika-âlûd muvaffakiyyâtı *{olağanüstü başarıları}* dünyanın gayetle matlûb olan *{istenilen}* Hristiyanlaştırılmasına karşı bir mânia ve Hristiyanlığın tevsiî *{genişlemesi}* için dâimî bir tehlike teşkil ediyordu. Hristiyanlık, birtakım ilahiyyât meseleleri ve politika ihtilafları yüzünden dâhilî ve akîm nizâ'lar *{çekişmeler}* içinde müşkilâta müstağrak *{zorluklara dalmış}* bulunduğu cihetle tehlike büyük idi. İ'tizâl ü rafz *{ayrılık ve terketme}* ilhâd u ihtilâfâtı içinde Hristiyanlar düşmana müttehid *{birleşmiş}* bir cephe arz edemedikleri halde müttehid ve kavî *{güçlü ve birliktelik içinde olan}* düşmanları bütün Hristiyanlığı hey'et-i umûmiyyesiyle reddediyorlar ve ruhbanların Hristiyanlığı hakiki İsa dini olduğunu, birtakım papazların ve eşirrânın *{şerlilerin}* mahsûl-i icadı bulunduğunu *{ortaya çıkardıklarını}* söylüyorlar, Asya-yı vüstâda *{Orta Asya'da}*, Anadolu'da, Afrika'da ve İspanya'da her gün yeni mühtediler kazanıyorlardı. Müslümanlar her gün çoğalıyorlar ve Hris-

tiyanları adetçe azaltıyorlardı. İlk defa olarak yeni bir din çıkıyor, bütün Hristiyanlık ibadetini reddediyor ve tekmîl-i dünyadaki *{dünyanın tamamındaki}* kavimlerin itikâd-ı dînîsi *{dînî inançları}* hakkında cezrî *{köklü}* bir ıslâhât icrâsı iddiasında bulunuyorlardı. Hiçbir zaman hiçbir din, hatta Hristiyanlık bile bu kadar çabuk, bu kadar tam, bu kadar sürekli muvaffakiyetlere nâil olamamıştı. Onun için bu yeni itikadın intişarı *{yayılımı}* zâlimâne bir hilekârlık, yegâne iman-ı hakîki olan Hristiyanlığın imhasına azmetmiş şeytanın bir işi [I/13] gibi telakki edildi. Muhammed, Muhammed'in dini, Muhammed'in taraftarları dehşet ile karışık bir kin ve nefrete maruz kaldılar. Bu kin ve husumet uğranılan ziyâ'larla *{kayıplarla}* ve tehlikenin azametiyle mütenasip bir sûrette *{doğru orantılı bir şekilde}* arttı. Seneler geçtikçe azalacak yerde muhtelif esbâb *{sebepler}* bunu daima daha canlı ve daha şedîd *{şiddetli}* bir halde idâme *{devam}* ettiler. Çünkü dâhilî bitkinlik tesiriyle Müslümanlar Hristiyan akvâmı *{kavimleri}* zararına olarak fütûhâtlarını artık tevsî' edemez *{genişletemez}* hale geldikleri zaman Anadolu'da ve İspanya'daki asr-dîde muharebât *{asırlık savaşlar}* Bahr-i Sefîd *{Akdeniz}* sahillerinde Amerika korsanlarının yaptıkları tecavüzât İsa dinini terk etmiş olanlara karşı o sevk-i tabîîye *{içgüdüye}* müstenid *{içgüdüye dayalı}* husumet ve nefreti canlı bir halde idame ettiler.

Din ve ırk nefreti Ehl-i Salîb *{Haçlılar}* ile daha ziyade arttı. Ehl-i Salîb muhârebâtında Hristiyanlar pek çok hayat fedakârlığı pahasına gayet çabuk geçici fevâid *{faydalar}* elde ettiler. Eski nefret ve husumete düşmandan uğradıkları mağlubiyetin tevlîd ettiği *{meydana getirdiği}* fecâat de *{felaketler de}* münzam oldu *{katıldı}*. Düşman bu galebeyi Hakkın kendi tarafında bulunduğuna bir delil diye ileriye sürerek iftihar etti. Kısa bir müddet için İsa'nın merkad-i mübarekini *{kutsal mezarını}* istirdâd *{geri almak}* uğrunda binlerce kıymetdâr hayat feda edildi. Kudüs Krallığı sukût edince *{düştüğünde}* İsa'nın kabri de yine Hristiyanlığın en büyük düşmanlarının eline, çaresi bulunmaz bir sûrette, müebbeden geçti. Bu gün

[I/14] bile Müslüman askeri Hristiyanlığın en mukaddes ma'bedinde sigarasını istihfâfkârâne *{küçümseyerek}* içerek, St. Sepulgro *{Santo Sepolcro/Kutsal Mezar Kilisesi}* Kilisesi'nde Peygamber Muhammed'in halifesi sıfatıyla Hristiyanlık dininin kökünü kazımak vazifesiyle mükellef bulunan bir kimsenin kudret-i hâkimânesini *{hâkim gücünü}* temsil ediyor. Zamanımıza daha yakın devrelerde Hristiyanlık, kahramânâne *{kahramanca}* mücadelelerden sonra, İspanya'da Araplara galebe çaldı *{galip geldi}*. Fakat muzafferiyet İstanbul'un zıyâ'ı *{kaybedilişi}* ile ve Müslümanlar'ın Macaristan'da, hatta Viyana surları karşısında gözükmeleri ile pek pahalı bir fiyata mâl olmuştu. Avrupa intibâh-ı azîminin *{Avrupa büyük uyanışının}* beşiği olan İtalya bile bütün sahillerinde tehdîdâta maruz idi. Felaket-engîz *{felaket koparan}* bir istiladan ancak bir padişahın tesadüfen vefatı üzerine kurtuldu. Bu sırada Venedik ile Ceneviz Şark'ta bütün müstemlekelerini *{sömürgelerini}* birer birer kaybediyorlardı. Türklerin muzafferiyyât-ı azîmesiyle *{büyük zaferleriyle}* galib İslamiyet'in tayf-ı dehşetnâkı *{dehşetli hayali}* yeni hayat iktisâb ediyor *{elde ediyor}*, ilk halifelerin şân ve şerefiyle rekabete kalkıyor; Avrupa'yı, dünyayı taht-ı teshîre *{emri altına}* almak ve Hristiyanlığı müebbeden *{ebediyyen}* ezmek istiyor gibi göründü. 8. asırda Arap istilasının Pirene dağlarında tevakkuf ettirilmesi *{durdurulması}* nasıl yalnız Frenklerin ve Şarl Martel'in meziyetleri *{üstün özellikleri}* neticesi değil ise 17. asırda Türklerin Avrupa'yı fethedememeleri de yalnız Macarların ve Slavların semere-i muvaffakiyeti *{başarılarının bir sonucu}* değildir.
[I/15] Hristiyan Medeniyetinin haricî hudutlarına çarpan şedîd *{şiddetli}* dalgalar, sönmeye müheyyâ *{hazır}* dâhilî ihtilâcât-ı azîmenin *{büyük çarpıntıların}* son ra'şeleri *{titremeleri}* idiler.

Fakat Türkiye'nin dâhilî inhitâtı *{çöküşü}* Avrupa'daki muharebât-ı askeriyyeye *{askerî savaşlara}* nihayet verdiyse de Hristiyanlar bugün hala devam eden o batî *{yavaş yavaş}* istirdâd *{geri alma}* işine ve mücadeleye tekrar başladılarsa da muzafferiyet günü henüz uzaktır.

Son muharebede Yunanlıların adem-i muvaffakiyetine *{başarısızlıklarına}* ve Balkanlarda dâimî iğtişâşâta *{kargaşalara}* gelinceye kadar Şark meselesinin bütün târih-i cedidi *{yeni tarihi}*, pek doğru olmayan tabir ile "Hasta Adam" denilen hükümetin henüz ne kadar çok bir kuvve-i hayâtiyyeye *{hayatî bir güce}* mâlik olduğunu ispat eder. 19. asır nihayetinde Yunanlıların mağlubiyeti Müslüman Medeniyeti karşısında Hristiyan Medeniyetinin yeni bir ric'atini *{geri dönüşünü}* ifade etti ve Müslüman kavimlerinin zeki rüesâ *{reisler}* idaresi altında Şark'taki müteredid *{alçalmış}* Hristiyanlardan askerlikçe el'ân ne kadar kuvvetli olduklarını ispat eyledi.

On üç asırdan fazla bir tarihin şu gayet muhtasar ve sathî hülâsası *{kısa ve yüzeysel özeti}* Avrupa ile Müslüman Şark arasındaki münasebeti tetkik için mevcut olan muhtelif safhalardan yalnız birini gösterir. Burada uzun uzadıya izâhâta *{açıklamalara}* girişmemek için daha mühim olan sâir safhalardan bahsetmek istemedim. Müslüman medeniyet ve tarihinin tetkiki ne kadar hâiz-i ehemmiyet *{önemli}* olduğunu o sûretle [I/16]
ispat etmek pek kolay olurdu. Mamafih bu geniş mevzu yalnız tarih itibariyle hâiz-i ehemmiyet *{önemli}* değildir. Bugün bile bize halli îcâb eden *{çözümü gerekli}* büyük mesâil *{meseleler}* arz ediyor. Avrupa diplomasisinin dâimî nikbinliğini *{iyimserliğini}* en çok ihlal eden bir mesele varsa o da budur. İslamiyet bugün bile Hristiyanlıktan sonra dünyanın en kuvvetli dinidir. Sâliklerinin *{yolunda gidenlerin}* derin kanaatleri dolayısıyla Hristiyanlık mezhebinin inkişafına *{ilerlemesine}* karşı büyük bir mâniadır *{engeldir}*. Daha birçok asır da böyle kuvvetli bir mânia halinde kalacaktır. Bugün bile Hristiyan Avrupa mâlik olduğu nâ-mütenâhi *{sonsuz}* menâbi'e *{kaynaklara}* rağmen İslamiyet'te kendisinin medeniyetinin serbestçe inkişafına *{ilerlemesine}* karşı nâ-kâbil-i iktihâm *{karşı konulamaz}* bir hâile *{engele}* tesadüf etmektedir.

§2. Mazide bu ihtilafâtın *{anlaşmazlıkların}* ehemmiyeti pek azîm *{büyük}* idi. Asrî medeniyetin Asya'daki daha kadîm ve daha muhafazakâr medeniyetler üzerindeki te'sîr-i

inhilâl-perverânesine *{dağılma etkisine}* Müslüman kavimlerinin mukavemet göstermelerinde öyle galebe çalınmaz bir inat ve ısrar vardır ki mücadele bu ehemmiyetini ileride de muhafaza edecektir. Bu nizâ' *{çekişme},* husûsî manzaraları ile bir müverrihin *{tarihçinin}* önüne koyduğu azîm *{büyük}* meseleleri ile nâ-mütenâhi *{sonsuz}* birtakım mülâhazât *{düşünceler}* ve mütâlaâta *{incelemelere}* bir saha açar ve tetkik ve tetebbu' *{etraflıca araştırma}* için mebzul *{bolca}* malzeme arz eyler. Hristiyan kilisesi İslamiyet'in zuhûrunu kendisinin elinden müebbeden *{ebediyyen}* aldığı müminlerin miktarı,
[I/17] kendisine bâis olduğu *{sebep olduğu}* manevi ve maddi zararların çokluğu yüzünden Hristiyanlığın dûçâr olduğu *{içine düştüğü}* mesâibin *{musibetlerin}* en azîmi *{büyüğü}* gibi telakki ediyor. Fakat İslamiyet'in Hristiyanlığa bil-vâsıta *{dolaylı olarak}* îfâ ettiği hizmeti gösterecek bir eser henüz yazılmamıştır. İslamiyet, Hristiyanlığın hasta birçok uzuvlarını kat' ederek *{keserek}* ve onu müşkil *{zor}* bir imtihana sokarak Hristiyanlığa bil-vâsıta *{dolaylı olarak}* büyük bir hizmette bulunmuştur. Protestanlık reforması Katolikliğin inhitatını *{çöküşünü}* tahdit ve tevkif eden *{sınırlayan ve durduran}* necât-bahş *{kurtuluş sağlayan}* bir aksü'l-amel *{ters tepki/ reaksiyon}* vücuda getirmemiş midir? İslamiyet'in medh ve sitayişine *{övgüsüne}* dair bir eser yazmak fikrinde değiliz. Vazifelerimizden biri bu cidâl-cû {*mücadeleci}* dinin beşeriyete *{insanlığa}* verdiği gayr-ı kâbil-i tasvir *{tasvir edilemez}* felaketleri, nâ-mütenâhi *{sonsuz}* hataları bî-tarafâne *{tarafsız}* hikâye etmek olacaktır. Fakat İslamiyet tetkik edilirken 7. asr-ı mîlâdi evâsıtında *{Miladi 7. yüzyılın ortalarında}* Bizans Şark'ının ne müessif *{acınacak}* birtakım şerâit-i ahlâkiyye ve siyâsiyye *{ahlaki ve siyasi şartlar}* içinde bulunduğunu unutmamak münasip olur. Hristiyanlığın Bizans'ta ne şekil almış olduğunu, Rumların ve Rusların tâbi' olduğu bu Ortodoks Hristiyanlığın 7. asırdan zamanımıza kadar hiçbir terakkî *{ilerleme}* eseri göstermediğini de hatırdan çıkarmamalıdır. Hatta şurasını da ilave edebiliriz ki bugün mevcut olan muhtelif Hristiyanlık şekilleri arasında Ortodoks mez-

hebi arz ettiği hareketsizlikten ve alâ hâlehû *{olduğu gibi}* tevakkuftan *{duraklamadan}* dolayı en az nâil-i muvaffakiyet olanıdır *{başarıya ulaşanıdır}.* Çünkü bu değişmemezlik bu vaziyette bir tedenniye *{gerilemeye}* muadil oluyor. İslamiyet [I/18] hiç zuhûr etmemiş olsa idi bu mürteci ruhlu Ortodoksluk o tarihten bu zamana kadar hükümrân kalıp da kurûn-ı vüstânın *{orta çağların}* en fena asırlarında bütün dünyayı tenvir etmiş *{aydınlatmış}* olan o muhteşem Arap ve Acem medeniyetinin tevlidine *{doğuşuna}* meydan vermese idi Asya'nın garb *{batı}* taraflarıyla kurûn-ı vüstâ *{Ortaçağ}* Avrupası acaba ne halde bulunurdu? Burasını kimse tayin edemez. Şarkta seyahat eden bir adam Ortodoksların Katoliklik, Protestanlık gibi sâir Hristiyan mezhepleri karşısındaki geriliğini kendi gözleriyle görebilir ve bazılarına ihtimal ki haksız gibi gelecek bu tenkidin mânâsını takdir edebilir. Daha İslamiyet'in zuhûrundan *{ortaya çıkışından}* evvel Şark'ta Ortodoksluk her türlü inkişaf *{gelişme/ilerleme}* ve propaganda kuvvetini kaybetmişti. 7. asırdaki Rumlar bütün faaliyetlerini akîm *{sonuçsuz, verimsiz}* ilahiyat münâkaşalarına hasrediyorlardı. İlk Hristiyanlığın gayet yüksek mefkûresi *{gayesi}*, ilk günahın cezâ-yı ebedîsinden *{sonsuz cezasından}* tahlis *{kurtarmak}* için dîn-i hakikate celb etmek *{hakiki dine çekmek}* emeli tamamıyla unutulmuştu. Ortodoks Hristiyanlık kuvvetsiz bir şekle müncer *{sürüklenmiş}* olmuştu. İslamiyet ile münâzaa *{çekişme}* başlayınca bu hal onun için mühlik *{helak edici, yok edici}* bir zaaf teşkil etti. Rumların ahlâkî ve askerî iktidarsızlıkları gibi Sâsânîler de ve dinleri de tedenni *{gerileme}* ve inhitât *{çöküş}* halinde bulunuyorlardı. Garbî Asya *{Batı Asya}* iki medeniyetin ağırlığı altında inliyordu. Bu medeniyetler dâhilî bir kuvvet ve faaliyetin, hayat-bahş *{hayat veren}* bir [I/19] unsurun fıkdânı *{yokluğu}* yüzünden, bir ihtiyarlık bitikliğinden dağılıp gidiyorlardı.

İşte o zaman, İslamiyet nâgehânî sûrette *{ansızın}* meydana çıktı. Bir tehdid-i tahrip gibi meydana çıktı. Mamafih Asya ve Afrika halkı için belki daha kâbil-i idrâk *{anlaşılması müm-*

kün} olmakla beraber Hristiyanlığın esâsâtından *{esaslarından}* daha az yüksek esâsâttan hareket ettiği halde bidâyet-i tevellüdünden *{doğuşunun başlarından}* itibaren nâ-kâbil-i mukavemet bir kuvvet iktisab etti *{önlenemez bir güç kazandı}*, Hristiyanlık dinine karşı kolay bir zafer kazandı. Yeni din bu ınnîn *{âciz}* akvâmı elektrikledi, onları yeniden canlandırdı. Eski uzviyetlere *{canlılıklara}* yeni bir hayat nefh etti *{üfledi}*. Muhteşem bir medeniyet yarattı. Bundan böyle bu iman, tesir-i inkişaf-pervanesi kısm-ı a'zamı itibariyle *{bu ilerlemenin etkisi büyük oranda}* sönmüş olmakla beraber, dünyanın en büyük manevi kuvvetlerinden biri olarak payidar *{kalıcı}* bulunuyor ve Asya'da, Afrika'da Hristiyanlık fikirlerinin galebesine karşı nâ-kâbil-i iktihâm *{istila edilemez}* bir hisar *{kale}* teşkil ediyor.

§3. Şu kısa mülâhazâta *{düşüncelere}* bakılacak olursa bugüne kadar Hristiyanların İslamiyet'e karşı hissiyatları ne olmak lazım geleceği kolayca anlaşılır. O kadar uzun zamandan beri Hristiyanlarla Müslümanlar arasında devam etmiş olan münasebâtın her iki taraftan da münsıfâne *{insaflı}* bir hüküm verilmesine mânî *{engel}* olmuş olacağı takdir edilir. Her iki din sâlikleri *{mensupları}* arasında da nizâ'ın *{çekişmenin}*
[I/20] imtidâdı *{uzaması}* ve şiddeti hasebiyle yalnız bir hiss-i dâimi sûrette hükümfermâ *{hükümran}* olmuştur. Bu da derin bir nefret ve istikrahtan *{tiksinmeden}*, asırlarca bir an'ane *{gelenek}* tesiriyle adeta ırsi ve vilâdî *{doğumdan gelen}* bir hale gelen bir husumetten ibarettir ki Türkler tarafından irtikâb edilen mezalim dolayısıyla zamanımızda defaatle alevlenmiştir. Hristiyanlarla Müslümanlar asırlarca müddet mütekâbil efkâr-ı bâtılada dimağları *{karşılıklı gerçeğe uymayan fikirlerinden dolayı şuurları}* kararmış bir halde yaşadılar ve el'ân *{şu anda}* da böyle yaşamaktadırlar. Her iki tarafta da bu efkâr-ı bâtılayı *{gerçeğe uymayan fikirleri}* uğranılan haksızlıkların hatıraları, intikam arzuları ve ihtirâsât-ı dîniyenin şiddeti tevlîd etmiştir *{aşırı dînî isteklerin şiddeti ortaya çıkmıştır}*. Coğrafî, siyâsî, ticârî esbâb tesiriyle *{ticari sebeplerin etkisiyle}* dâimî sûrette birbirlerine temas etmekle beraber

mütekâbil *{karşılıklı}* kin ve husûmetleri her zaman o kadar derîndi ki iki taraftan hiçbiri diğerinin dinini münsifâne tetemmüle *{insaflı bir şekilde dikkate almaya}* ve bunu ciddi bir tetkîke mevzu ittihâzına kıyam etmedi *{incelemeye değer görmedi}*. Her iki taraf da diğerinin dalâlette olduğu, binaenaleyh hiçbir ehemmiyete değeri olmadığı yolunda kable't-tetkîk *{incelemeden sonra}* peydâ edilmiş bir mefhumdan *{ortaya konulmuş bir fikrî olgudan}* hareket eylediler. 19. asırdaki hareket-i ilmiyenin meziyetlerinden biri de münevver bir sınıf-ı mahdûdun *{ilmî hareketin vasıflarından biri de sınırlı bir aydın sınıfın}* bu asr-ı dîde düşmanı *{asırlık düşmanı}* bî-tarafâne *{tarafsızca}* tetkike kıyâm etmesi *{araştırmaya kalkması}* ve bu tetkîkâta hasr-ı faaliyet ve ehliyet edenlerin *{bütün faaliyetlerini ve yeteneklerini bu araştırmalar için adayan kişilerin}* gittikçe çoğalmasıdır. Bu da şimdiki neslin mevzudaki ehemmiyet-i azîmeyi nihayet idrak ettiğinin *{bu konunun önemini sonunda anladıklarının}* bir delilidir.

18. asır Hristiyanları da 7. asırdaki ecdadları kadar İslam [I/21]
meziyetinin ruhunu bilmiyorlardı. Fakat 19. asrın son nesli hakkında böyle bir şey söylenemez. İslamiyet hadîsesinin tenkîdî *{eleştirel}* bir sûrette tetkiki keyfiyetinin *{incelenmesinin}* de Hristiyanlığın menşelerinin *{kökenlerinin}* ilmî sûrette tetkiki ile birlikte terakkî etmiş olması *{ilerlemiş olması}* pek şâyân-ı dikkattir. Bu taharriyâtın *{incelemelerin}* her ikisinde de asrî erbâb-ı tetkik *{asrın araştırmacıları}* gayet dikkatli davranmışlar ve ilmî bir bî-taraflık *{tarafsızlık}* göstermişlerdir. Bu bizim zamanımız için bir medâr-ı şereftir *{şeref vesilesidir}*. Dinler tetkik edildiği zaman en ziyade hâiz-i ehemmiyet olan mevzu daima Hristiyanlıktır. Fakat İslamiyet'in de ikinci mevkii ihrâz ettiği *{kazandığı}* gayr-ı kâbil-i inkârdır *{inkâr edilemez bir gerçektir}*. İlim, münevver zevât *{aydın kişiler}* arasında din muhârebâtından *{din savaşlarından}* tevellüd eden taassub *{ortaya çıkan aşırı taraftarlık}* ruhunu söndürmüştür. O sûrette ki, asrî taharriyât-ı tarihiyyede *{asrın tarihî araştırmalarında}* o yüksek dînî ve ahlâkî

mefkûreleri hedm *{yok etme}* ve tahrip etmek şöyle dursun bilakis bizim neslimizin fikir tahlili hakikat-ı kusvânın *{erişilecek son noktanın hakikati}* mümteniü'l-vüsûl *{ulaşılamaz}* mahiyetini teyit etmek istememiş, eski zamanların ahlâkî ve dînî icâbetinin mahsûlü olan her türlü an'anevî *{geleneksel}* ve meşkûk anâsırı *{şüpheli unsurları}* kendinden teb'îd ederek *{uzaklaştırarak}* "mefhûm-ı ulvî"yi *{yüce anlayışı}* rûh-ı ilmiyeye *{ilmî ruha}* daha muvâfık *{uygun}* temeller üzerine istinad ettirmiştir *{dayandırmıştır}.* Bu kabîl tetkîkât *{bu türden araştırmalar}* arasında İslam Tarihi'nin tetkiki bir ehemmiyet-i mahsûsayı hâizdir *{özel bir öneme sahiptir}*. Çünkü müessisi *{kurucusu}* hakkında birçok hakiki vesâik *{belgeler}* arz eden yegâne din, İslamiyettir. Bundan dolayı umûmiyetle
[I/22] bütün dinlerin tevellüdü keyfiyetini *{doğuşunun nasıllığını}* bilvâsıta pek çok tenvîr eyler *{açıklar}* ve Hristiyanlık kendisinden altı asır mukaddem *{önce}* olmakla beraber, müşâbehet *{benzerlik}* tarikiyle *{yoluyla}*, ilk Hristiyanlığın bazı muzlim *{karanlık}* noktalarının anlaşılmasında yardım edebilir.

Gerek İsa gerek Muhammed cahil ve her türlü yeniliğe düşman kimseler arasında yeni bir din neşrettiler, kadîm ve muhterem birtakım an'anâta *{geleneklere}* tecavüz eylediler, gayet azîm menâfi'-i maneviyye ve maddiyyeye *{büyük maddî ve mânevî faydalara}* zararlar verdiler. Her ikisi de dünyada bir inkılaba yol açtılar. Her ikisi de kendilerinde hiss-i dînî sairlerine nispetle zî-nüfûz *{nüfuz sahibi}* olan akvâm-ı Samiye arasında neşr-i iman ettiler. Mamafih, İsa'nın vazife-i halâskârânesi *{kurtarıcılık görevi}* kesîf *{yoğun}* zulmetlerle muhât *{etrafı çevrilmiş}* kaldığı ve İnciller bunları nâkıs *{eksik}* sûrette tenvîr ettiği halde Muhammed'in hayât-ı risâleti yalnız kısmen hakiki fakat hepsi de gayet mühim ve câlib-i dikkat *{dikkat çekici}* bir yığın an'anât *{gelenekler}* ile ahlâfa *{sonradan gelenlere}* ma'lûm olmuştur. Asrî bir müverrih *{çağdaş bir tarihçi}* için Muhammed artık bir ibn şeytan değildir.[1] Cehennemin dehşetlerini tezyîd *{artırmak}* için insanları

1 1. Kitap, 1. Bâb Recueil des Histoires des Croisades, vol, III G.di Tiro.

aldatmış bir adam değildir. Red ve cerh edilmesi icâb eden bir yalancı değildir. Bilakis son derecede hâiz-i ehemmiyet bir vesîka-i insânîdir *{önemli örnek bir insandır}*, Hristiyanlıktan sonra tarih-i âlemde en azîm bir inkılâb-ı ahlâkî ve siyâsi tevlîd etmiş *{ahlaki ve siyasi bir değişim ortaya çıkmış}* dînî bir sistemin müessisidir *{kurucusudur}*.

Asrî ilim, akvâm arasındaki bu kadar azîm heyecanları, in- [I/23]
sanların, an'anelerin *{geleneklerin}* ve köhne medeniyetlerin bu kadar karmakarışık olmasını icâb eden esbâbı keşfetmek fikrini takip ediyor. Bu son senelerde birçok âsâr-ı ilmiyye intişar etmektedir ki *{birçok ilmî eserler yayınlanmaktadır ki}* bunlarda İslamiyet'in her safhası asrî mekteb-i ilmiyenin ulûm-ı tabîiyye sahasında birçok keşfiyyâtına sâik olan *{sevk eden}* aynı emin ve mütâlaât-ı bâtıladan ârî *{bâtıl düşüncelerden arındırılmış}* bir fikr-i tefahhus *{derinlemesine araştırma fikri}* ile tetkik olunmuştur. 19. asrın son yirmi senesi zarfında bu nokta-i nazardan pek şâyân-ı iftihar terakkiyât *{iftihar edilen bir ilerleme}* vuku'a gelmiştir *{meydana gelmiştir}*. Bu mevzuya dair yazılan ilk kitaplarda iki iman arasındaki kadîm husumetin bekâyâsı henüz hissolunuyordu *{eski düşmanlıktan arda kalanları daha yeni fark ediliyordu}*. Eski müdafaa ve takip edilen fikir, yalancı bir adam olan Muhammed'in nasıl olup da muasırlarını aldatmaya muvaffak olduğunu izah etmekten ibaretti. Sonraları mesele daha başka türlü vaz' edildi: Muhammed'in şahsı hakkında bir hüküm vermeden evvel kim olduğunu bilmek, ne yaptığını güzelce anlamak, mezhebinin iyi ve fena tarafları hakkında bir hüküm vermek ve İslamiyet müessesesinin vücuda getirdiği âsâra *{eserlere}* dair bir hüküm vermek için bunlardan istinbât-ı ahkâm *{hükümlerin delillendirilmesi}* etmek tariki *{yolu}* takip olundu. Muhammed'in etrafında neler cereyan etti? Neden onun sesi asr-dîde *{asırlık}* bir rehavete dalmış bulunan bir kavmi sarstı ve onu dünyayı teshîre *{ele geçirmeye}* sevk eyledi? Muhammed'in bir yalancı olması kanaat-ı evveliyesi *{ilk düşüncesi}* ile işe başlamaktan vazgeçildi. Dünyanın yüzünü değiştiren [I/24]

bir imanı iğfâl *{aldatma}* diye telakki etmenin mümkün olamayacağı teslim edildi. Peygamber'in neşrettiği dinin kalb-i beşerde *{insan kalbinde}* derin bir teli ihtizaza getirmiş olduğu *{titrettiği}* ve Peygamber'in sesi sönüp gittiği halde onüç asır sonra el'ân *{şimdi}* büyük bir şiddetle o ihtizâzı husûle getirdiği *{tekrar ortaya çıkardığı}* hissolundu.

Mamafih bu kabîl *{bu türden}* bir taharriyât *{araştırma}* için esas olarak yalnız Muhammed'in şahsını almakla hataya düşülüyordu. Bu, taharrî-i hakikate suni sûrette bir mâni'a ihdas etmekti *{Bu, gerçeğin araştırılmasına sahte bir engel oluşturmaktı}*. Tarihî vak'aları "teşhis" etmek yani her şeyin sebebini ve menşeini *{kökenini}* bir adama irca' ederek *{yönelterek}* daha mühim birçok anâsırı ihmal eylemek insanlarda bir sevk-i tabîi îcâbâttandır *{içgüdüden kaynaklıdır}*. Daha ziyade hâiz-i ehemmiyet *{önemli}* olan bu anâsır ise mevzu bahis olan kimseye saha-i faaliyet teşkil eden hey'et-i ictimâiyenin ahvâl ve şerâitidir {çalışma alanı oluşturan toplumun durum ve şartlarıdır}. Sonra da, bu hey'et-i ictimâiyenin *{sosyal yapının}* ne gibi şerâit dâhilinde Peygamber'in ilk telkînâtını batî *{yavaş}* bir tekâmül *{olgunlaşma}* ile ta'dil ve tevsi' etmiş {onarmış ve genişletmiş} olduğunu araştırmak iktizâ eder *{gerekir}*. Büyük hâdisâtı tevlîd *{doğuran}* eden şey yalnız bir adam değildir, bütün meziyetleri ve kusurları ile birlikte bütün hey'et-i ictimâiyedir. Şahsı hakkındaki tetkîkâtı mensup olduğu, dâhilinde icrâ-yı faaliyet ettiği *{çalıştığı}* hey'et-i ictimâiye hakkındaki tetkîkâttan *{incelemelerden}* ayıramayız. Pek az yahut hiç derecesinde tahsil görmüş bir adamın 7. asır-
[I/25] daki Medine gibi cahil ve ibtidâi bir muhit içinde kısa hayatının bütün dünyaya şamil bir inkılap için en mühim ve en aslî bir âmil olabileceğini ispata kalkışmak insanı behemahal *{ister istemez}* hataya sevk edecek ve ispatı gayet müşkil olacak bir davadır. Filhakika bu o kadar müşkil bir dava idi ki buna teşebbüs edenler esbâb ve vakâyı'ın mefkûd olduğu *{sebeplerin ve olayların bulunmadığı}* yerlerde bu noksanı hayalleriyle telafi mecburiyetinde kaldılar. Yapılan hatalar yeni bir mes-

leğin tevellüdüne sebep oldu. Bu meslek kendisine evvelden böyle birtakım gayeler tayin ve tespit etmedi ve bir şeyi ispata kalkmadı; yalnız aradı, tetkik etti, mâlumât ve vesâik topladı, bunları küme küme birleştirdi, birbirleriyle mukayese etti ve doğru olanlarla yanlış olanları ayırmaktan başka bir emel peşinde koşmadı. İşte bu sabûrane *{sabırlı}* mesaiden kendi kendisine bir ziya intişar etti, yanlış an'anelerin *{geleneklerin}* ve kadîm zehâbların *{eski zanların}* şebeke-i zulmeti *{karanlığı}* arasında hakikati bütün parlaklığıyla ortaya koymaya başladı. Bugün kemâl-i emniyetle diyebiliriz ki İslamiyet'e dair olan tetkîkât-ı tarihiyye *{tarihî araştırma}* hakikati keşfe sâik olan *{sevkeden}* bu tariki *{yolu}* takip etmektedir. Daha kat' edilecek birçok yol vardır, doldurulması icâb eden mühim boşluklar mevcuttur. Fakat büyük tarihî levha kat'î temeller üzerine tespit edilmiştir. İslamiyet'in menşe'lerinin asıl hakiki manzarası şimdiden görülmeye başlanmıştır. Bu eser bu taharriyât-ı [I/26] azîmede *{büyük araştırmalarda}* benim hakîrâne *{kıymetsiz}* hissemi irâe etmektedir *{göstermektedir}*.

Mütâlaât-ı Evveliye

§4. Eserin şekli kısaca bazı izâhâta lüzum gösterir. Asıl arzu ettiğimiz şey her cinsten erbâb-ı tetkike, gerek hakiki ulûm-ı Şarkiyye mütehassıslarına gerek sadece erbâb-ı tetkike İslamiyet'in bidâyet-i zuhûrundan *{ortaya çıkışının başlarından}* Osmanlı Türkleri'nin barbar cehaleti ve ezici zulmü altında İslamiyet hırsının boğulup kalmasına kadar İslam akvâmına taalluk eden *{kavimleriyle alakalı olan}* bütün ma'lûmât-ı tarihiyyeye *{tarihî bilgilere}* emin ve kolaylıkla kâbil-i vüsûl bir menba' arz ve temin etmekten ibaretti. Senelerce sabûrâne *{sabırlı}* yorgunlukların semeresi *{ürünü}* olan bu eseri toplamakta tesadüf ettiğim müşkilât-ı azîme *{büyük zorluk}* gayet mühim bir noksanı telafi ettiğime dair kanaatimi gittikçe takviye etti. Eser bitince daha başka tetkîkât ve taharriyâta *{araştırma}* ciddi bir muavenet îfâ etmiş *{katkı sağlamış}* olacağıma dair bana emniyet verdi. Muktedir bir ulûm-ı Şarkiyye mütehassısı *{Doğu Bilimleri uzmanı}* için bile Şark tarihinin

menba'larına *{kaynaklarına}* vâsıl olmaktaki müşkilât *{ulaşmadaki zorluklar}* Arapça, Acemce, Türkçe gibi başlıca Müslüman lisanlarıyla kâfi derecede ülfet etmemiş *{alışmamış}* kimseler için adeta gayr-ı kâbil-i iktihâmdır *{dayanılmazdır}*. Vâkıan üç batından *{kuşaktan}* beri gerek Avrupa'da gerek
[I/27] Asya'da Şark muharrirlerinin en mühim eserleri tab' edilegelmiştir *{basılmıştır}*. Fakat bunların mahdûd *{sınırlı}* bir miktarda tab' edildikleri *{bastıkları}* ve fiyatlarının da gayet yüksek olduğu ve tab' mahallerinin ve usûllerinin gayet tahavvül ettiği *{değiştiği}*, Arap ve Müslüman Medeniyeti hazinelerini sâha-i matbûâta *{yayın hayatına}* çıkarmak hususunda muttarid *{düzenli}* bir fikr-i esâsînin vücudu görülmediği ve bazı müellefât-ı matbuanın *{basılı kitapların}* son derecede pahalı nâdirât-ı âsâr meyanına *{nadir eserler arasına}* geçtiği aşikârdır. Londra, Paris ve Berlin kütübhane-i millileri istisna edilecek olursa hiçbir kütüphanede Şark tetkîkâtı için elzem olan şeylerin tam bir koleksiyonu mevcut değildir. Herkesin bu kütüphanelere gidebilmesi de zordur. Bundan başka, birçok kıymetdâr malzeme-i tarihiyye Avrupa'nın her tarafındaki şehirlerin kütüphanelerinde medfûn *{gömülmüş}* bir halde dağınık bulunuyor. Bir şark mütehassısı için yorucu olan bu müşkilâta Şark lisanlarına vâkıf olmayanlar için gayr-ı kâbil-i iktihâm *{dayanılmaz}* sâir müşkilât da inzimâm etmektedir *{eklenmektedir}*. Çünkü tercüme edilen eserler azdır ve bunların intihâbında *{seçiminde}* daima isabet gösterilememiştir. İşte bu kadar muhtelif ahvâlin içtima'ı *{toplanması}* hasebiyle erbâb-ı tetkikin *{araştırmacıların}* pek çoğu için asıl menâbia *{kaynaklara}* vâsıl olmak *{ulaşmak}* ve malzeme toplayarak mâlumâtı insicam altına almak *{bilgileri bir düzen içine sokmak}* ne derece müşkil olduğu kolayca takdir edilir.

Uzun bir devre esnasında vukua gelen mû-şikâfâne *{kılı kırk yararak}* taharriyatımda *{araştırmalarımda}* İslam-ı Şark'a *{Doğu İslam'ına}* dair yazılmış olan bütün âsâr-ı mü-
[I/28] himmeyi tetkik ettim *{önemli eserleri inceledim}*. Bu tetkîkât bana çizdiğim yolda devam etmek lüzumunu bütün bütün

gösterdi. Çünkü mevcut eserlerin hiçbiri(nin) zihnimde yazmak istediğim esere tevâfuk etmediğini *{uygun olmadığını}* görüyordum. Şark muharrirlerinin *{Doğu yazarlarının}* tarihî malzemelerini ve Avrupa ulûm-ı Şarkiyye *{Doğu ilimleri}* mütehassısları tarafından sarf edilen mesainin neticelerini mütecanis *{aynı cins}*, muntazam *{düzenli}*, vâzıh *{apaçık}* ve sade bir sûrette cem' eden *{biraraya getiren}* bir esere hiç tesadüf etmedim. İşte bu noksanı elimden geldiği kadar telafi için çalıştım bunun için de asıl hakiki halleriyle tarihin mevâd ve malzeme-i ibtidâiyyesini *{ilk malzemelerini}* gayet objektif bir sıhhat ve itina ile bir araya topladım. Ve bunlara bir intizam *{düzen}* verdim. Aynı zamanda asrî tenkîdâtın *{asırlık eleştirilerin}* neticeleri ile dâimî bir şerh ve tefsir halinde yavaş yavaş bunları izah ettim.

Onun için kelimenin asıl mânâsıyla bir tarih yazmaktan sarf-ı nazar eyledim *{vazgeçtim}*, yani malzemeyi kendi telakkiyât *{anlayış}* ve mütâlaâtıma *{düşüncelerime}* göre isti'mâl etmekten *{kullanmaktan}* ve değiştirmekten mücteneb bulundum *{uzak durdum}*. Bilakis ta meba'alara *{kaynaklara}* kadar çıkmak istedim. Müslüman Medeniyeti'nin harabesinden kurtulmuş olan bütün o mühim malzeme-i tarihiyyeyi sâdık ve doğru bir sûrette bir araya getirdim. Bu malzemeye mevzuun îcâb ettiği şekilde gayet kat'i sûrette tarih sırasıyla bir intizam verdim. Kadîm vakâyı'ın *{eski olayların}* tercümelerine vak'aları şerh ve izah edecek notlar ilave ettim. Bu mülahazât ve tenkîdât mevzumuza taalluk *{ilişkisi olan}* eden [I/29] azîm miktarda birtakım âsârın mû-şikâfâne *{inceden inceye}* mütalaası *{incelenmesi}* esnasında toplanmıştır.

§5. Bu kadar azîm mâlumât yığınını toplamak, tanzim etmek ve birbirine mezc eylemek hususunda takip ettiğim usûle dair uzun uzadıya izahat vermeye pek lüzum görmüyorum. Yalnız şu kadar söyleyeceğim ki erbâb-ı tetkike *{araştırmacılara}* suhûlet *{kolaylık}* olmak için, Şark'tan gelen madde-i ibtidâiyye ile asrî tenkit mahsûlü olan netâyici daima birbirinden kat'î *{kesin}* sûrette ayrı bulundurmaya pek itina gösterdim.

Numaralarla irâe edilen fıkralarda Şarkçılık tetkîkâtından ve lüzumsuz tekrarlardan âzâde bir halde metinlerin münekkah *{temizlenmiş, fazlalıkları atılmış}* tercümeleri vardır. Metinlerin muhteviyatına son derecede dikkatle hürmet ve riayet ettim, mamafih muharrirlerin teb'îd ettikleri eşkâl-i edebiyye *{yazarların uzaklaştırdıkları edebî şekillerle}* ile kendimi pek fazla bağlamadım. Can sıkıntısı vermeyi göze alarak me'hazların *{kaynakların}* muhteviyatına sadık bir tarz-ı nakl ve hikâye bulmaya elimden geldiği kadar çalıştım. Bunların arasına kendi düşüncelerimi idhâlden *{sokmaktan}* ve asıl metinlerin muhteviyatından zerre kadar bile tebâudden *{uzaklaşmaktan}* gayet mücteneb bulundum *{sakındım}*. Esbâb-ı husûsiyyeden dolayı nerede metinleri harfi harfine kaydetmeye lüzum hissettimse onları " " işaretleri arasında gösterdim. Fıkraların altına yazdığım notlarda ise serbest davrandım. Bunlara yalnız
[I/30] Avrupa muharrirlerinde tesadüf ettiğim vukûâtın tenvirine hâdim *{olayın aydınlanmasına yardımcı}* noktaları değil, kendi takdirlerimi ve tenkitlerimi, mukayeselerimi, ilave ettim. Mamafih gerek metinde gerek notlarda hangi menba'lardan istifade ettiğimi kemâl-i sıhhat ile göstermekten hâlî kaldım *{geri durdum}*. Yazdığım eserde bazı hatalar bulunabilir, bazı noksanlar gösterilebilir. Fakat hiçbir zaman benim olmayan bir şeyi kendime isnad etmiş olduğumu kimse söyleyemez. Seleflerimin *{benden öncekilerin}* ilmini ve tahsildeki inceliklerini kendime mâl etmekte değil son derecede sahîh ve mevsûk *{güvenilir}* olmakta bir medâr-ı şeref *{şeref vesilesi}* aradım.

Tarihin bazı noktalarında mevzuun mahiyeti ve ehemmiyeti bir notun tabii olan hududundan *{sınırından}* harice *{dışarı}* çıkacak daha vâsi' *{geniş}* bir tetkik-i tenkidîye *{eleştirel bir incelemeye}* ihtiyaç gösterdi. Onun için, mühim bahisleri lazım gelen tafsîlât ile tetkik ve münâkaşa *{ayrıntılarıyla inceleme ve irdeleme}* edebilmek üzere icâb eden yerlerde, bazı husûsî fıkralar *{bölümler}* ilave ettim. Bu husûsî ilavelerden başka bazı devre-i tarihiyyelere bütün siyâsî, içtimai *{toplumsal}* ve dînî hareketi hep bir arada hülâsa edecek *{özetle-*

yecek} sûrette bir nevi fezleke {özet} de ilave etmeye lüzum gördüm. Bu sûretle tarihin muhtelif muzlim {karanlık} noktalarını daha ziyade tenvir edebilmek {aydınlatmak} ve sarih {açık} bir tarih tayin edilemeyecek şeylerden daha sıhhat ile bahsetmek imkânını buldum.

Her sene vakâyı'ın {olaylar} nihayetine ulemâdan, fukahâdan, üdebâdan, ilâ âhir {vs.} o sene vefat etmiş olan bilumûm [I/31] meşâhirin esâmisini {bütün meşhurların isimlerini} ilave ettim. Vefat edenlerin isimlerinin yanı sıra meziyetlerine, meşgalelerine dair kısa mâlumât da kaydederek her zâtın hayatı ve âsârı {eserleri} hakkında daha vâsi' {geniş} mâlumât istihsâli {elde etmeleri} için kari'lere {okuyuculara} me'hazlara {kaynaklara} müracaatı tavsiye eyledim. Tarihî ve siyasî zevâtın bu vefeyât listelerine, terceme-i ahvâl {biyografi} taharriyâtını {araştırmalarını} teshîl etmek {kolaylaştırmak} üzere, müteveffânın ismi yukarıda hangi fıkralara geçmişse onlara da işaret etmekten geri durmadım.

Toplanan mâlumâtın gayet azîm olması beni bütün insan, yer, vak'a ve eşya isimlerinin cetvelini tanzim etmek mecburiyet-i kat'iyyesi karşısında bulundurdu. Bu yapılmazsa çektiğim zahmetin faydası pek azalacaktı. Erbâb-ı tetkik aradıkları mâlumâtı bulmakta müşkilât çekeceklerdi. Bu cetvel bütün bu mesainin en can sıkıcı kısmını teşkil etmiştir. Bu da yalnız mevzuun vüs'atinden {genişliğinden} ve eşhâs ve vakâyı'ın kesretinden {şahısların ve olayların çokluğundan} değil, Şark'ta insanlara verilen isimlerde pek ibtidâi {ilkel} bir tarzda hareket edilmesinden ve mütehavvil {değişken} bir usûl takip olunmasından ileri gelmiştir. Taharriyâtı teshîl {araştırmayı kolaylaştırmak} maksadıyla tek bir adamın ismi için çok kere müteaddid {birçok} kayıtlarda bulunmaya mecbur oldum.

§6. Bu mütâlaât-ı ibtidâiyyeye {ilk incelemelere} nihayet vermeden evvel tarihimizin asıl başlangıcı Rasûlullah Mu- [I/32] hammed'in vefatına müsâdif olduğunu {rastladığını} haber vermek iktizâ eder {gerekir}. Lazım gelen Kur'ân tefsirâtıyla ve Arabistan'ın kable'l-İslam {İslam'dan önce} ahvâl ve şerâitinin

tetkîkâtıyla *{durum ve şartların incelemesiyle}* yazılmak icâb eden Peygamber'in terceme-i hâli *{biyografisi}* başlı başına azîm bir eserdir. Bu bâbda birçok kıymetdâr kitaplar kaleme alınmıştır. Fakat bu büyük müceddid *{yenilikçi}* hakkında toplanan yeni vesâike *{vesikalara}* göre baştan yazılmaya layıktır. Mevcut terâcim-i ahvâle *{biyografilere}* bir yenisini ilave etmek hiçbir zaman aklıma gelmemiştir. Diğer taraftan, Muhammed ile neşrettiği din arasındaki râbıta o kadar sıkı ve samimidir ki bir İslam Tarihi yazıp da buna medhal *{giriş}* olmak üzere Peygamber hakkındaki an'anelerin hulâsasından *{geleneklerin özetinden}* mürekkeb *{oluşmuş}* bir mukaddime *{ön söz}* ilave etmemek bir hata yahut bir noksan teşkil ederdi zannındayım. Bunun için muhtasaran ve sırf mukayese fikriyle en mühim ehâdîsi *{hadisleri}* topladım ve notlarda bugün takriben iki yüz milyon halk tarafından hürmetle yâd edilen bu harikulade adamın menşe' ve masdarı *{kaynağı}* olan şerâit-i husûsîyyenin, vazife-i risâletinin *{peygamberlik görevinin}*, hayatının vâzıh *{aşikâr}* sûrette anlaşılmasına pek samimi sûrette merbût *{bağlı}* mesâil-i mühimmeye *{önemli meselelere}* pek fazla nüfûz etmeye çalışmaktan içtinâb ettim *{uzak durdum}*.

Mekke'den Medine'ye firardan *{kaçıştan}*[2] evvel Muhammed'e ve ecdadına ait olan bütün mâlumât tarihten ziyade menkıbeye aittirler. Onları biz de o sûretle telakki ettik, bunlara an'anâta *{geleneklere}* muvafık *{uygun}* şekilde bir
[I/33] tarih sırası tayini ile iktifa eyleyerek *{yetinerek}* bu an'anâtın tetkikine girişmedik. Medine'de yaşadığı on senenin ve Cezîretü'l-Arab fethinin vakâyı'ından *{olaylarından}* ise daha mufassal sûrette *{ayrıntılı bir şekilde}* bahsetmeye lüzum gördüm. Mamafih bunlarda bir terceme-i hâl tahriri *{yazma}* fikrini hiçbir zaman takip etmedim.

Bu eser senelerce tetkîkât *{araştırmalar}* ve mezahim *{zahmetler}* pahasına mâl olduğu, hayatımın en güzel ve en mesut senelerinin bir semeresini teşkil ettiği cihetle onu bir evlat gibi telakki etmekle *{kabul etmekle}* beraber daha fazla tafsîlât *{ay-*

2 Hazırlayanın Notu: Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti kastedilmektedir.

rıntı} vermekten içtinâb ediyorum *{uzak duruyorum}*. Benim için bu kadar muazzez olan bir mevzuya dair lakırdıyı uzatmayı pek isterdim. Mamafih bir sû-i tefehhüme *{kötü düşünceye}* meydan bırakmamak arzusuyla, son bir noktayı ihtar etmeyi lâzımeden addediyorum *{gerekli görüyorum}*. Kelimenin gayet yüksek mânâsıyla bir eser-i edebî vücuda getirmek emelini beslemedim. Erbab-ı tetkike *{araştırmacılara}* hakiki bir faide ve muâvenet *{yardım}* temin edebilecek bir kitap yazmak istedim. Sanatkârane bir eser vücuda getirmek gibi tatlı bir emelden kemâl-i teessürle *{tam bir üzüntü ile}* vazgeçtim. İleride vakitlerini ve kabiliyetlerini Şark muamma-yı ebedisine, ırkımızın ilk karargâhı ve imanımızın, kanunlarımızın, ahlâkımızın mehd-i zuhûru olan esrâr-ı âlûde *{karışık sırlar}* Asya'ya hasredecek zâtlara müfid olmak gibi daha mütevâzîane bir iş ile iktifa ettim. Bir gün bu zahmetlerimin birinin işine yaradığını, hakikati aramak yolundaki kıymetdâr azmi canlı bir halde muhafaza etmek sûretiyle benimkinden daha iyi eserlerin tahririne bil-vasıta da olsa hizmet ettiğini görebilirsem içimde [I/34] büyük bir memnuniyet hissedeceğim. Başka bir şey istemem.

Mamafih, ümit ederim ki bu kadar mezahimin mahsûlü olan şu eser nazar-ı tetkikten geçirilirken bütün insan işlerinde gayr-ı kâbil-i ictinâb olan *{kaçınılması mümkün olmayan}* noksanlar nazar-ı müsamaha *{hoşgörü}* ile görülecek ve birçok meşguliyetlerin, sıhhat ve aile sebepleri yüzünden arada sırada mesaiyi yarım bırakmak mecburiyetlerinin tetkîkâtımı *{araştırmalarımı}* ilerlemekte müşkilâta *{zorluklara}* uğrattıkları ve bir eserin gerek muharrire *{yazara}* gerek kâri'lerine müfid *{okuyucularına faydalı}* olması için icâb eden sükûnet-i ruhiyyeyi ihlal eyledikleri nazar-ı insafa alınacaktır.

Menba'lar *{Kaynaklar}*

§7. Şimdi başlıca me'hazların *{kaynak}* bir listesini yapacağız. Bunlar hurûf-ı hece *{alfabetik olarak}* tertibiyle tanzim edilmiştir. Âsâr-ı sâireden *{çeşitli eserlerden}* bazı fıkralar *{parçalar}* naklettiğimiz zaman kullandığımız muhtasar işaretler de vardır. İhtimal ki bazıları böyle sadece hurûf-ı hece

sırasına göre bu listeyi pek gayr-ı kâfi *{yetersiz}* göreceklerdir. Mevzuun ehemmiyeti her me'hazın *{kaynağın}* kıymeti hakkında derin bir taharriye *{araştırma}* belki ihtiyaç gösterirdi. Muhtelif müverrihler *{tarihçiler}* ile bu vakâyı' *{olaylar}* nâmenin tarihî malzemesini toplarken takip ettiğim tenkîdî
[I/35] usûl arasındaki münasebeti izah etmeye lüzum vardı. Taharriyatım *{araştırmam}* esnasında aldığım bütün notları birleştirerek bu mevzu hakkında esere vâsi' *{geniş}* bir fasıl ilave etmek niyetinde idim. Fakat mevzuyu daha yakından tetkik edince bunun ehemmiyetinin ne kadar büyük olduğunu gördüm. Nâkıs bir hülâsa *{eksik bir özet}* ilave etmekten ise ileride bir cilt halinde neşretmek üzere bu notları ayırmayı tercih eyledim. Bu eser Müslüman müverrihlerinin tetkik ve tenkidinden ibaret olacak ve Hicretin 10. asrının bidâyetine *{başlangıcına}* kadar İslam Âsâr-ı Tarihiyyesi *{tarihî eserleri}* hakkında bir tetkiknâme teşkîl eyleyecektir.

Abbâd – Scriptorum Arabum loci de Abbadidis. Edid. R. P. A. Dozy. Lugd. Batavor. 1846-1863. 3 voll.

Abdullatîf – Relation de l'Egypte par Abdallatif, medecin Arabe de Baghdad, Suivie de divers Extraits ete. par. M. Silvestre de Sacy. Paris. Jmprimerie Imperiale 1810

Abdullatîf – White. Abdollatiphi Historiae Egypti Conpendium Arab. et Lat. Edndcur J. Whiter S.T.P Oxonii 1800.

Ebu'l-Ferec – Historié compendiosa Dinastiarum auctore. Gregorio Abul. Pharagio Malatinesi medico Historiam complecteus universalem... etc. Arabice édita et Latine versa ab Edeoardo Pocockis. Oxoniae 1663.

[I/36] **Ebu'l-Fidâ** – Abulfedae Annales Muslemici, opera et studio JT. Reiskii. Ed. I.G. ch. Adler. Hafniae 1789 I-V.

Ebu'l-Fidâ – Ant.-Abulfedae Historia Anteislamica Arabice, Edidit H. 0. Fleischer. Lipsia 1831.

Izârî – Histoire de l'Afrique et de l'Espagne intitulé: al-Ba-yano l-Moghrib par

Ibn-Adhari (de Cordoue) publié par R. P. A. Dozy. Leyde 1848-51, 2 voll.

Egânî – Ebu'l Ferec Ali el-Isfahânî'nin Kitâbu'l-Egâni'si. Bulak, 1285 (1868). 20 Cilt.

Ahbâr – Ajbar Machmua (Colleccion de Tradiciones) Cronica Anonima del Siglo XI, dada a luz traducida y anotada por D. Emilio La fuente, y Alcantara. Madrid 1867 (Coleccion de Obras Arabigas... que publica la R. Academia de la Historia).

Ahbâru'd-Düvel – Ahbâru'd-Düvel ve'l-Âsâru'l-Evvel li Ebu'l Abbas Ahmed b. Yusuf Ahmed ed-Dımeşkî, el-Karamânî. Kahire (Bulak). 1290 (1872). İbnü'l-Esîr'in Kâmil'inin 1-6. cildine hâşiye olarak.

Amârî – Mus. Sic. Storia dei Muslmanidi Sicilia seritta da Michele Amari. Firenze, 1854, 4 voll.

Emsâl – Arabum proverbia, vocalibus instr. latine vert., comm. illustravit. Edidit G. W. Freytag. Bonnae 1838-1843. 3 voll.

Anastasius – Anastasii bibliothecarii Historia Ecclesiastika [I/37]
sive Chronologia tripartita, ex recognitione Jmm. Bekkeri. Bonnae 1841 (2. cildinde Theophanes, Corp. script. Hist. Byzant).

Enbârî – Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabâkâti'l-Üdebâ ey el-Nuhât Te'lîfu Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî (Taş Basması) (Kahire, 1294-1877).

Arabşâh – Ahmedis Arabsiadae vitae et rerum gestarum Timuri qui rulgo Tamarlanes dicitur Historia, Adid. Lat. Vert. S. H. Manger, Leovardiae 1767-1772, 3 voll.

Arabşâh Fâkihe – Fructus imperatorum et iocatio ingeniosorum, auctore Ahmede Mohamedis cognominato ebn Arabshach. Adidit. G. G. Freytag Dr. Bannae 1832, 2 voll.

Erîb – Tabari constinuatus. Edidit. M. J. De Goeje. Lugd. Batav. 1897.

Âsâr – Âsâru'l-Evvel fî Zeynebü'd-Düvel, Muhsin b. Abdullah, Kahire, 1305, (Suyûtî'ye hâşiye olarak).

Esîr – Ibn al-Athiri Chronican. Edidit. C. J. Tornberg. Lugd. Batav. 1851-1876. 1-14 Cild.

Esîr – Speeciimen el-Lobabi sive Genealogiarium Arabum quas conscripta ab ibn Sad Sam'anense. abbr. et emend,
[I/38] ibn Aal-thir. Edidit F. Wüstenfeld. Gottingae 1835.

Esîr Mur – Ibn al Atir's (Magd aldin al-Mubarak) kunja Wörterbuch. betitelt Kitab al-Murassa'hgg. von C. F. Seybold. Weimar 1896. (Semistische Studien hgg. von C. Bezold. Heft. 10 11.

Esîr – Üsdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahabe li İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali İbni'l-Esîr. Kahire, 1285, 5 Cild.

Ayderûs – Kitâbu Ta'rîfu'l-Ahyâ bi Fadâili'l-İhyâ, Te'lif Muhyiddin Abdulkadir el-Ayderûs. Kahire, 1412, (Gazâlî'nin el-İhyâu Ulûmi'd-Dîn'ine hâşiye olarak).

Ezdî – The Fotooh al-Sham by Aboo İsma'ail Mohammed b. Abdallah al-Azdi al-Baçri, editd by Ensign W.N. Lees. Calcuta 1854 (Bibliotheca Indica)

Ezrakî – Geschichte und Beschreibung den Stadt Mekka, von Abul Valid Muhammed ben Abdallah el Azraki. hgg. von Ferd . Wüstenfeld-Leipzigt F. A. Brockhaus 1858 (Die Chroniken der Stadt Mekka. B. d. I.

Bedrûn – Commentaire historique sur le poème d'ibn Abdoum par ibn Badroun, publié par R. P. A. Dozy. Leyde 1840.

Bekrî – Das Ge'ographische Wörterlauch des Abu Obeid Abdallah b. Abd al-Aziz el-Bekri.hsgg-von F. Wüstenfeld. Göttingen . Deuerlichische Buchhandlung; Paris, Maisom neuve et Comp.1876, 1877.

[I/39] **Belâzurî** – Liber expugnationis regionum, auctore Jmamo Ahmed ibn Jahja ibn Djabir al-Beladsori. Edidit . M J. de Goeje. Lugd. Batav. E. J.Brill,1866.

Belâzurî – Anonyme Arabische Chronik Band . XI versamthlich das Buch der Verwan dtschaftund Geschichte der Adligen von Abulhasan Ahmed ben Jahja ben Gabir b. Davud el-Beladuri, herausgegeben (autographirt.) von W. Ahlivardt. Greifswald 1883.

İbn Batuta – Voyages d'ibn Batoutah, textearabe ettraduction par C. Défremery et le Dr. B. R. Sanguinetti. Paris. Jmprimerie Nationale, 1874-1879, 4 voll.

Beyhakî – Tarikh-i-Bayhaqi, containing the life of Masoud son of Sultan Mahmoud of Ghaznin, by abul-Fazl al-Bayhaqi, edited by W. H. Morby. Calcutta, 1862 (Bibliotheca Jndica).

Beyhakî – İbrahim İbn Muhammed el-Beyhakî: Kitâbu'l-Mehâsin ve'l-Mesâvi hgg. von Dr. Friedr. Schwally. Giessen 1900-1902.

Beale Biogr. Dict. – An oriental Biographical Dictionary, founded on materials, collected by the late T. W. Beale. A new edition revised by H. G. Keene. London, Allen et C. 1884.

Bianchi – Giovini – Sulla dominazione degli Arabi in Italia di A. Bianchi – Giovini. Milano, Civelli e C. 1846.

Birûnî – Alberuni's India, an account of the Religion, Philosophy, Literature etc. of India about A. D. 1030, edited in tho Arabic original by Dr. Ed. Sachau. London, Trübner 1887. [I/40]

Birûnî – Chron. The Chronology ot ancient nations; an English version of the Arabic text of the Athar'ul-Bakiya of Albironi, by Dr. C. Edward Sachau, London 1879.

Bodl. – Bibliothecae Bodleianae Cod. Mss, or. Catalogus a Io. Uri confectus; conf. A. Nicoll absolvit E. B. Pusey. Oxorii, 1789-1821-1835.

Br. Mus. – Catalogus Codd. Mss. orient. Muqui Britanico asservantur. Pars II, Cod, Arab. Continens. conf. C. Rieu. Londini 1846.

Divân-ı Ahlev – The Divans of the six ancient Arabic poets, Ennabiga, Atara Tharafa, Zuhair, Alqama and lmrualqais, Edited by W. Ahlwardt. London 1870.

Doughty – Travels in Arabia deserta, by Charles M. Doughty. Cambridge, University press, 1888 2 voll.

Dozy Essai – Essai sur l'Histoirede l'Islamisme, par R. Dozy, traduit du hollandais par Victor Chauvin. Leyde, Brill, 1879

Dozy Recherches – Recherches sur l'Histoir et la Literature de l'Espagne pendant le moyen âge, par R. Dozy. Leyde Paris, 1881. 2 voll.

Dugat – Histoire des Philosophes et des Tliéolo-giens Musulmans (de 622-1258 de J.C.), par Gustave-Dugat. Paris 1878.

Dukmak – Description de l'Egypte par Ibn Doukmak, publie par Dr. Vollers, Le Caire. Imprimerie Nationale, 1893.

[I/41]

Düreyd – Ibn Dureid's Genealogisches Handbuch Jigg. von Fr. Wüstenfeld, Göttingen 1854.

Zehebî – Liber Classium Virorum qui Korani et-Traditionum cognitione excelluerunt auctore Dahabio. Edit. GF. Wüstenfeld. Göttingae l833, 1834, tre parti.

Zehebî – Biographien Gewährsmännern des İbn İshâq hauptsächlich aus ad-Dahabi, hgg. von Dr. August Fischer. Leiden 1809.

Elliot – The History of India as told by its own historians. The Muhammedan period from the posthumous papers of the tate Sir H.M. Elliod, by Prof. J. Dowson. London 1867-1877. 8 voll.

Fahrî – Histoire du Khalifat et du Vizirat depuis leurs origines etc. par Ibn at-Tiktaka; nouvelle edition par Hartwig Derenbourg. Paris, R. Bouillon 1895.

Fâkihî – Auszüge aus den Geschichtsbüchern der Stadt Vekka von Muhammed el. Fâkihi, Uuhammed el Fäzi und .Vluhammed ibn Dhulieira, hgg. von F. Wüstenfeld (Chroniken der Stadt Mekka. Zweiter Band). Leipzg. Brockhaus 1859.

Fâkihî – Hüsnü't-Tevessül fî Ziyâreti Efdalu'r-Rusül li-Abdilkâdir el-Fâkihî el-Mekkî [vefatı: 982 Hicrî]. Medine Şehrinin ta'rîfâtından bâhistir. Semhûdî'nin Târih'ine hâşiye olarak basılmıştır, Mekke, 1316.

Fakîh – Kitab al-ßuldän di ibn al-Faqih, Lugd Batav 1885 (Bibl Geograph. Arab, edit., de Goeje, vol. V)

[I/42]

Ebu'l-Ferec – Târîhu Muhtasaru'd-Düvel li-Gregorius Ebu'l-Ferec b. Harun et-Tabîb el-Malatî. Rahip Anton Salhânî tarafından tab' edilmiştir. Beyrut, 1890.

Farazdak – Divan de Farazdaq: Recits de Mohammedben-Habib, publié avec trad. française par R. Boucher. Paris 1870.

Fâsî – Auszüge aus den Geschichtsbüchern der etadt Mekka etc. (v.Fâkihi).

Feth – Fath al-Qarib. La Révélation de 1'Omniprésent, texte et traduction par L. W. C. van den Berg. Leyde 1894.

Ferişte – History of the Rise ol the Mahomedan Power in India till the year 1612 A. D. Translated from the orig persian ol Mohamed Kiasim Ferishta, London 1829, 4 voll.

Fihrist – Kitab al-Fihrist, hgg. von G. Flügel, Leipzig 1872 voll. 1 e 2.

Firâs – Abû Firâs, ein Arabischer Dichter und Held mit Taalibi's Auswahl aus seiner Poesie. (Jetimet ud-dahr cap III) text übersetzt von Dr. R. Devorâk. Leiden 1895.

Flügel Han – Die Classen der Hanefitischen Rechtsgelehrten) von G. Flügel (Abhandl. d. k. s. Ges.d. Wiss. VIII)

Frag. Hist. Ar. – Fragmenta Historicorum Arabicorum. Edid. M. J. de Goeje et P. de Jong. Lugd Batav. 1869-1871, 2 voll.

Freytag. Selecta – Muntekhab min Tarikh Haleb Selecta ex Histori Halebi. Edid. G W. Freytag. Lutetiae Parisorum [I/43] 1819.

Fund Or. – Fundgruben des Orients bearbeitet durch eine Gesellschaft von Liebhabern auf Veranstaltung des Herrn Grafen Wenceslaus Rzewusky Wien 1809-1818, 6 voll.

Câhız – Le livre des Avares p a r Abou Othman Amr Ibn Bahr al-Djahiz de Basra• publié p a r G. van Vloten. Leide 1900.

Câhız Resâil – Tria Opuscula auctore Abu Othman Amr ibn Bahr al-Djahiz Basrensi. Edid. G. van Vloten. Leye 1903.

Gayangos. – The History of the Mohammedan Dynasties in Spain by al-Makkari, translatât by pasc de Gayangos. London. 1840.1842, 2 voll.

Gazzâlî İhya – Kitâbu İhyâ-i Ulûmu'd-Dîn. Te'lîfü Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî. Kahire, 1312, 4 Cild.

Goeje Mem. – Mémoires d'Histoire et de Géographie Orientales, par M. j. pe Geoje. Leyde 1862. 1864, voll. 1-3.

Goldziher Muh. St – Muhammedaniche Studien von Ignaz Goldziher. Halle 1889, 1890, 2 voll.

Goldziher Pilol – Abhandlungon zur Arabischen Philologie, von Ignaz Goldziher. Leiden 1896, 2 voll.

Goldziher Zahir – Die Zahiriten: ihr Lehrsystem und ihre Geschichte. von Dr. Ignaz Goldziher, Leipzig, 1884.

Gotha – Die Arab. Hss. der Herzogl. Bibliotchk zu Gotha, von
[I/44] W. Pertsch. Gotha 1878-1882, 4 voll.

Grimme – Darstellungen aus dem Gebiete der nichtchris tlichen Keligionsgeschicht. VII e XI. Muhammed von Hubert Grimme. Münster i.w. 1892. (1 Theil: Das Leben. II Einleitung in den Koran, system der Koranischen Theologie).

Guignes – Histoire gereral des Hnus par M. Deguignes Paris 1756-1758. 5 voll.

Guyard – Fragments relatifs a la doctrine des Ismaelis. texte publie avec traduction par M.S. Guyard, Paris, Imprimerie Nationale, 1874.

Haarbrücker – Abül-Fath Muhammed al-Sahrastani's Religionspartheien und Philosophen-Schulen aus, dem Arab., übersetgt von Dr. Theoder Haarb rücker, Halle 1850-1851. 2 voll.

Hacer – A Biographical Dictionary of persons who Mohammed by ibn Hajar, ossia il kitab al-Isabah fi Tamyiz al-Sahababhdi Ibn Hager al-Asqalani. Calcutta 1856-1873, 4 voll (Bibliotheca Indica).

Hacî – Lexicon Bibliographicum et encyclopaedicum a Hagi Khalfa compositum. Edidit G. Flügel. Leipzig 1835-1858, voll 1-7.

Haleb – Sîretü'l-Halebiyye yahut Kitâbü İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn, Nureddîn Ali el-Halebî'nin eseridir. Kahire, 1280, 3 Cild.

Hamâseh – Hamasae Carmina cum Tabrisii scholis etc. Edidit G. G. Freytag. Bonn 1828-1851, 2 voll.

Br. Mus. Suppl. – Supplemeut to the Catalogue of the Arab. Mss. in the British Museum, by ChRieu. Ph. D. London
[I/45] 1894.

Brockelmann – Geschichte der Arabischen Litteratur von Carl Brockelmann. Weimar, E. Felber, 1898, 2 voll.

BrowneLit.Hist. – A literary history of Persia, from the earliest times until Firdawsi, by E.G. Browne. T. Fisher Unwin, London 1902.

Buhârî – Le recueil des Traditions Mahometanes, par Abou Abdallah Mohammed ibn Ismail al-Bokhari, publie par M. Ludolf Krehl. Leyde, E. J. Brill 1862-68, 3 voll.

Buhârî (Kahire) – Kitâbu Sahîhu'l-Buhârî, Kahire, 1298, 4 Cild.

Burckhardt Bed. – Notes on the Bedouins and Wahabys collected during his travels in the East, by J. L. Burckhardt. London, 1830.

Burckhardt Proverbs – Arabic Proverbs on theManners and Customs of the Modern Egyptians illustrated from their proverbial sayings, translated and explained by J. L. Burckhardt. London 1830.

Burckhardt Travels – Travels in Arabia, camprehending an account of those territories in Hedjaz vhich the Mohammedans regard sacred. by the late J. L Burckhardt London, 1829.

Burnaby – Elements of the Jewish and Muhammedan Calendars with Rules and Tables etc., by the Rev. Sherrard Beaumont Burnaby. London, G. Bell et son 1901.

Butler – The Arab Conquest of Egypt, and the last thirty years of the Roman Dominion, by Alfred J. Butler, D. Litt. F. S. A. Oxford. Clarendon Press, 1902. [I/46]

Byz . Zeitschr – Byzantinische Zeitschrift hgg. von Karl Krumbacher. Leipzig 1892-1903, 11 voll.

Casiri – Bibl. Arab Hisp. Escurialensis, op. Mich. Casiri. Matriti 1760-1770, 2 voll.

Caussin de Perceval – Essai sur l'Histoire des Arabes avant l'Islamisme, pendant l'époque de Mahamet, et jusqu'à la réduction de toutes les tribus sous le loi musulmane, par A. P. Caussin de Perceval. Paris. Firmin Didot. 1847, 1848, 3 voll.

Chwolsohn – Die Ssabier und der Ssbismus, vouDr.D. Chwolsohn. St. Petersburg, 1856. 2 voll.

Coins Bodl – Catalogue of the Mohammadan Coins preserved in the Bonl. Library Oxford, by Stanley Lane-Poole. Oxford 1888.

Coins Br. Mus – Catalogue of oriental Coins in the British Museum, by Stanley Lanepoole. London, 1875-1890, 10 voll.

Dahlân – es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'l-Âsâru'l-Muhammediyye li Müfti es-Seyyid Ahmed b. Zeynî Dahlân, Kahire, 1308, 3. Cild (Sîretü'l-Halebiyye'ye hâşiye olarak. 1308 tab'ı).

Dahlân Mekke – Hulâsatu'l-Kalem fî Beyâni Ümerâi'l-Beledi'l-Harem, Telif Ahmed b. Zeynî Dahlân, Kahire, 1305.

De Sacy Ant – Anthologie grammaticale Arabe, par M. le Ba-
[I/47] ron Silvestre de Sacy. Paris, Imprimerie Royale, 1829.

De Sacy Chrest – Chrestomathie Arabe ou Extraits de divers écrivains Arabes, par M le Baron Silvestre de Sacy. II. édition. Paris Impr. Royale 1826, 1827, 3 voll.

De Sacy Druzes – Exposé de la religion des Druzes... précédée de la vie du khalife Hakem Biamr-Allah par M. le Baron Silvestre de Sacy. Paris, ImprRoyal 1838, 2 voll.

De Slane – Ibn Khallikan's Biographical Dictonary, translated from the Arabic by Bn. Mac Guckin de Slane. Paris 1843-1871. 4 voll.

Dieterici – Die philosophie der Araber im IX und X Jahrhundert N. Chr. aus der Theologie des Aristoteles, den Abhandlungen Alfarabis und den Schriften der Lauteren Brüder, herausgegeben und übersetzt, von Dr. Fr. Dieterici. Leipzig 1876-1883, 13 voll.

Hamdânî – Al-Hamdâni's Geographie der Arabischen Halbinsel, hgg. von D. H. Müller Leiden, E. J. Brill, 1884-1891.

Hamdîs – II canzoniere di Abdal-gabbar ibn Abi Bakr ibn Muhammed ibn Hamdis, testo arabo publicato da C. Schiaparelli. Roma, 1867.

Hammer Assass – Histoire de l'ordre des Assassins par J. Hammer, traduite par J. J. Hellert et P. A. de la Nourais. Paris, 1333.

Hammer Gem – Gemäldesaal der Lebensbeschreibungen grosser Moslimischer Herrschr der erstensieben Jahrhunderte der Hidschret, von Hammer-Purgstall. Leipzig und Darmstadt 1835-1839, 6voll.

Hammer Gold – Geschichte der Goldenen Horde in Kipt- [I/48]
schak, das ist: der Mongolen in Russland von Hammer-Purgstall. Petsh 1840.

Hammer Ilkh – Gescichte der Ilchane, das ist der Mogolen in Persien. von Hammer-Purgstall. Darmstadt 1842-1848, 2 voll.

Hammer Lit. Ar. – Literaturgeschichte der Araber, von Hammer-Purgslall. Wien 1850-1854, 3 voll.

Hammer Osm. – Gescichte der Osmanischen Reiches, von Joseph von Hammer, II Ausgabe. Pesth 1834-1840, 4 voll.

Hanîfe – Abu Hanifa al-Dineveri. Kitab al-Ahbar at-tivàl, publié par Vladamir Guirgass. Leyde 1888.

Hariri – Les Séances de Hariri, publié par Silv. de Sacv. Deuxième édition par M. Reinaud et M. Derenbourg. Paris, Imprimerie Nationale, 1853.

Harnack Die Mission – Die Mission und Ausbreitung des Christenthums in de Ersten Drei Jahrhundert, von Adolf Harnack. Leipzig 1902.

Hâtim – Der Diwàn des Arabischen Dichters Hatim Tej, hgg. über. von Fr. Schultess. Leipzig 1897.

Havkal – Al-Masalik Wal-Mamalik. Lugd. Batav. 1873 (Bibl. Geogr. Arab. edid. de Goeje, voi. II).

Havkal Ousel. – The Oriental Geography of Ebn Haukal, an Arabian traveller of the X century, transl. by Sir William Ouseley. London 1800.

Hidâye – The Hedayah or Guide: a Commentary of the Musulman Lawtranslated by Charles Hamilton. II. nd edition [I/49]
by Standish Greve Grady. London 1870.

Hirschfeld – Asiatic Monographs voll. III. New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran, by Hartwig Hirschfeld, Ph. D. M. R. A. S. London. Royal Asiatic Society 1902.

Hişâm – Das Leben Muhamrned's nach Muhammed ibn Ishak, bearbeitet von Abd el-Malik Ibn Hischm, hgg. von F. Wüstenfeld. Göttingen 1859-1860.

Howorth – History of the Mongols from the 9.th to the 19.th Century, by Henry H. Howorth. London 1876, 4 voll.

Huart Lit. Ar. – Histoire des Literatures: Literature Arabe, par Clément Huart. Paris 1902.

Hughes – A Dictionary of Islam, being a Cyclopaedia of the Doctrines, Rites etc. of the Muhammadan Religion, by Thomas Patrick Hughes. Second edition. London, Alien et C, 1896.

Husrî – Zehrü'l-Âdâb ve Semerü'l-Elbâb li Ebu İshak İbrahim b. Ali el-Husrî el-Kayrevânî el-Mâlikî. Ikdü'l-Ferîd'e hâşiye olarak tab' edilmiştir. Kahire, 1293, 3 Cild.

Hutey'e – Der divan des Garval b. Aus ql-Hetej'a, bearbeitet von Ignaz Goldziher. Leipzig 1893.

İdrisî – Edr,s,: Description de l'Afrique et de l'Espagne. Texe Ara-
[I/50] be publié par R. P. A. Dozy et M. J. De Goeje. Leyde 1866.

İmâdü'd-Dîn – Imad ed-Din el-Kàtib el-lsfahàni. Conquète de la Syrie et de la Palestinr par Salah ed-din. Publié par le Comte Carlo de Landbürg. Leyde 1888.

Ind. Off – Catalogue of the Arabic Mss. in the Library of the India Office by O. Loth. London 1377.

Ikd – el-Ikdü'l-Ferîd. Şihâbüddîn Ahmed İbn Abdurrabbih el-Endelüsî'nin eseridir. Kahire, 1293 (1876), 3 Cild.

Ikd Manzûm – el-Ikdü'l-Manzûm fî Zikri Efâdili'r-Rûm, Kahire (Bulak), 1299 (İbn Hallikan'ın 2. cildine hâşiye olarak).

İstahrî – Masâlik al-Mamâlik. Lugd. Balav. 1870 (Bibl. Geograph. Arab. Edid, de Goeje, volume 1).

Iyâs – Târihu Mısr, Te'lîf Muhammed b. Ahmed Iyâs el-Mısrî. Kahire (Bulak) 1311.

J. A. – Journal Asmtique ou liecueil de Mémoires. d'Extraits de la Notices etc, publié de la Société Asiatique. Paris 1822-1903.

JRAS – The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain et Ireland. London.

JRAS of B – The Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal. Calcutta 1832-1903.

Haldûn – Kitâbu'l-İber ve Dîvânu'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber. (Kahire) Bulak 1284 (1867). 7 Cild (2. Cildin bir zeyli vardır). [I/51]

Haldûn – Les Prolégomènes d'Ibn Khaldoun, traduites en français par M. De Slane. Paris. Imprimerie Impérial, 1864-1868. 3 voll.

Hall – İbn Hallikan, Vefâyetü'l Uyûn.[3] Kahire, 1275. 2 Cild.

Hallikan – Vitas ex Lexiro Biographico Ibn-Callicanis, quae non exstant nisi in Codice Anistelodamenis etc. Edidit J. Pijnappel. Amstelodami 1845.

Hallikan – Wüst. Ibn Challicani vitae illustrium virorun etc. Edidit F. Wüstenfeld. Gottingae 1835-1843.

Hamîs – Târîhu'l-Hamîs. Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan ed-Diyârıbekrî'nin eseridir. Bulak, 1302, 2 Cild.

Harâc – Yahya İbn Adam. Le livre de l'Impot foncier, publié par Th. W. Juynboll, Leyde 1896.

Hurdazbih – Kitâb al-Masalik wa-l-mamâlik di Ibn Khurdàdzbah. Lugd. Batav. 1889 (Bibl. Geograph. Arab. Edid. de Goeje, vol. VI).

Kremer Culturg – Culturgeschichle des Orients unter den Chalifen, von Alfred von Kremer. Wien 1875-1877, 2 voll.

Kremer G. Herrsch Id – Geschichte der herrschenden Ideen des Islams. Der Gottesbegriff. die Prophetie und Staatsidee, von Alfred von Kremer. Leipzig, Brockhaus, 1868.

Kutubi – Fevâtu'l-Vefeyât. Bulak, 1283 (1866), 1. ve 2. Cild. [I/52]

Lebîd – Die Geschichte des Lebid, hgg. von Carl Brockelmann. Leyden 1891.

Lane-Poole Egypt – A History of Egypt in the Middle Ages, by Stanley Lane-Poole. London, Methuen et C, 1901.

3 Hazırlayanın Notu: وفايةالعيون şeklinde yanlış yazılmıştır. Eserin İtalyancasında da Aynı şekilde *Wafâyât al-'Uyûn* şeklinde yazılmıştır. Bkz. Leone Caetani, *Annali Dell' Islâm, I,* Milano, 1905, s. 20. Oysa İbn Hallikan'a ait tek eserin *Vefeyâtü'l-A'yân* olduğu bilinmektedir. Bkz. Abdulkerim Özaydın, "İbn Hallikan", *DİA, XX,* s.18-19 (Lat.).

Le Strange Baghdad – Baghdad during the Abbasid Caliphate from contemporary Arabic and Persian sources. by G. Le Strange. Oxford, Clarendon Press, 1900.

Le Strange Palestine – Palestine under the Moslems: A Description of Syria, and the Holy Land from 650 a. D. to 1500, by Guy Le Strange, 1890.

Leipzig – Catalogus Libr. Mss. qui in Bibl. Senatoria civitat. Lips. asservantur. Edid. Naumann; cod. Ling. Or. descripsit Fleischer. Grimmae 1838.

Lerchundi – Chrestomatia Arabigo-Espanola, por el R. P. Fr. J. Lerchundi y D. Fr. J. Simonet. Granada 1881.

Lisân – Lisânu'l-Arab li Ebi'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed el-Ifrikî el-Mısrî. Kahire, 1300-1308. 2 Cild.

Loth Mu'tazz – Ueber Leben und Werke des 'Abdallah ibn ul-Mu'tazz, von Otto Loth. Leipzig 1882.

Lubb – Liber as-Soyutii De Nominibus relativis, inscriptus «Lubb al-Lubâb », arabice editus cum adnotatione critica a P. J. Veth. Lugd, Batav. 1840.

Lugd – Catalogus Cod. Or. Biblioth. Acad. Lugd. Batavae, aucloribus Dozy, de Goeje et Houtsina. Lugd. Batav. 1851-
[I/53] 1877, 6 voll.

Lund – Codices Bibl. R. Universitatis Lundensisrec. C. J. Tornberg. Lundae 1850.

Mehâsin – Abul-Mahasin ibn Tagribardi Annales. Edid. T. G. J. Jujnboll. Leiden 1855-1861. 2 voll.

Makkarî – Nefhu't-Tıbb min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb li Ahmed el-Makkarî el-Mağribî, Kahire, 1302 (1883). 4 Cild.

Makkarî – Dozy. Analectes sur l'Histoire et la Litérature des Arabes d' Éspagne par al-Makkri, publiés par MM. R. Dozy, G. Dugat, L. Krehl et W. Wright. Leyde 1855-1860, 2 voll.

Makrizî – Copt. Macrizi's Geschichte der Copten aus den Hss. mit übersetzung, hgg. von Ferd. Wüstenfeld. Göttingen 1845.

Makrizî Hıtât – Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtât ve'l-Asâr, Te'lif Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizî. Kahire, 1270, 2 Cild.

Makrizî – Histoire des Sultans Mamlouks par Makrizi, trad. par Quatremére. Paris 1837-1844.

Marâsıd – Lexicon Geographicum, cui titulus est « Maràsid al-Ittila' », e duobus Godd. Mss. edidit T. G. J. Juynboll Lugd. Batav., E. .J. Brill, 1862-1864, 6 voll.

Mes'ûdî – Les Prairies d'Or, texte et traduction par Barbier de Meynard et Pavet de Courteille. Paris, Imprimerie [I/54] Imperiale, 1861-1877, vol. I-IX.

Matthiessen – Historia Chalifatus al-Motacimi, edita a C. Sandenberg Matthiessen. Leyde 1849.

Mehren Rhetorik – Die Rhetorih der Araber nach den wichtigsten Quellen dargestellet etc, von Dr. A. F. Mehren. Kopenhagen, Wien 1853.

Melanges II – Nouveaux Mélanges Orientaux. Mémoires, textes et traductions publiés par les Professeurs de l'École Speciale des Langues Orientales vivantes. Paris, Imprimerie Nationale, 1886.

Mercier – Histoire de l'Afrique Septentrionale (Berbe'rie) depuis les temps les plus reculés Jusqu'à laconquéte Française (1830). Paris 1888, 3 voll.

Merveilles – Livre des merveilles de l'Inde, publié par P. A. a. d. Lith. Leyde 1886.

Meynard – Dictionnaire Géographique, Historique et Littéraire de la Perse et des contrées adjacentes etc, par C. Barbier de Meynard. Paris, Imprimetie Imperiale, 1861.

Mihcan – Abu Mihgan, Poetae Arabici carmina. Edid. Lud. Abel. Lugd. Batav. 1887.

Mehâvî – Tuhfetu'l-Ahbâb ve Buğyetü't-Tullâb fi'l-Hıtât ve`l-Muzârât, li'l-Mehâvî el-Hemmâm, Kahire, 1302, (Makkarî'nin 4. cildine hâşiye olarak).

Minhâc – Minhadj at-talibin. Le Guide des Zélés croyants, Manuel de Jurisprudence Musulmane selon le Rite de Chafi'i, texte Arabe et traduct. Par L. W. C. Van den Berg. [I/55] Batavia 1882-1884, 3 voll.

Mirhand – Ravzatü's-Safâ. Bombay, 1825; 1-7 cild.

Mishcat – Miscat-ul Masâbih or collection of the most authentic traditions regarding the actions and sayings of Muhammed, transl. from the Arabic by Capt. A. N. Matthews Beng. Artillery. Calcutta 1809, vol. I e II.

Müberred – The Kamil of el Mubarrad, edidet dy-W. Wright. Leipzig 1864.

Mücîrü'd-Dîn – el-Ünsü'l-Celîl bi Târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl, Te'lif Ebu Yümn el-Kâdî Mücîrü'd-Dîn el-Hanbelî. Kahire, 1283 (1875) 2 cild.

Muir Mahomet – The Life of Mahomet and History of Islam, to the Era of the Hegira, by William Muir Esc. London, Smith, Edler et C. 1858-1861, 4 voll.

Müller – Der Islam im Morgen und Aliend-land, von Dr. A. Müller. Berlin 1885, 2 voll.

Münch – Die Arab. Hss. der K. Hof-u, Staats Bibliothek in München, beschreiben von J. Aumer München 1866.

Makdisî – Ahsan-al-taqasim fi marifah al-aqalim. Lugd. Batav. 1876 (Bibl. Geogr. Arab, edid. de Goeje).

[I/56] **Mur. Ann** – Annali d'Italia dal principio dell'era volgare sino all'anno 1749, compilati da Sodovico Antonio Muratori. II, edizione, Milano 1753, 16 voll.

Mur. Rer. Ital – Rerum Italicarum Scriptores ab anno Aerae Christianae quinqentesimo, edid. Ludov. Antonius Muralorius. Florentiae, Mediolani 1748-1751, 25, voll.

Ebu Mûsâ – Homonyma inter nomina relativa; Appendix Abu Musae isphanensis, e codd. edidit Dr P. de Jong. Lugd. Batav, E. J. Brill l875.

Müştebih – al-Moschtabih auctor Shamso'd-din Abu Abdallah Mohammed ibn Ahmed Âd-Dhahabi, e codicibus mss. editus a Dr. P. de Jong Lugd. Batav., E. J. Brill, 1881.

Müstevfî – T'arikh-é Gozidé par Hamd Ollah Mostooufi Qazvini, texte publie par Jules Gantin Paris 1903, vol. I.

Mütenebbî – Mutanabbii Carmina cum Commentario Wahidii. Edidit Fr. Dieterici. Berolini 1861.

Nasrî – Nasiri Khusrev: Sefernameh, publie par Ch Schefer. Paris 1881.

Nevevî – The Biographical Dictionary of illustrious Men by Abu Zakariya Yahya al-Nawawi: edited by F.Wüstenfeld. Göttingen 1812-1847.

Nizâm – Siasset Nameh: Traite de Gouvernment par le Vizir Nizam oul-Moulk, texte persan edite par Ch. Schefer. Paris 1891.

Nöldeke Or. Sk. – Orientalische Skizzen Berlin 1892.

Nöldeke Perser – Geschichte der Perser und Araber zur Zeit, [I/57] der Sassaniden, von Th. Nöldeke Leiden 1879.

Nöldeke Qur – Geschichte des Qorâns von Th. Nöldeke. Gottingen 1360.

Orient – Orientalia. Edentibus T. G J. Juynboll, T. Roorda H. E.Weijers. Amstelodami 1840-1846, 2 voll.

Patton – Ahmed ibn Hanbal and the Mihna. by Walter M. Patton. Leide, 1897.

Pautz – Muhammeds lehre von der Offenbarung, quellenmässig untersucht, von Dr. Otto Paut. Leipzig, J. C. Hinrichs, 1898.

Pears – The Distruction of the Greek Empire and the Story of the capture of Constantinople, by Edwin Pears. London 1903.

Primaudaie – Les Arabes et les Norm ands en Sicile et en Italie, par M. 10 M. F. Elie de la Primaudaie. Paris 1868.

Kalkaşendî – Die Geographie und Verwaltung von Aegypten nach dem Arabischen des Abul-Abbâs Ahmed ben 'Ali el-Calcaschandi, von Ferd. Wüstenfeld. Göttingen 1879.

Kâmus – Al-Qâmus al-Fîruzâbâdi. Qahirah 1281 (1864), voll. 1-4.

Kırtâs – Rawd al-Qartas fi akhbar Muluk al-Maghrib. Annales Regum Mauritaniaea conditoldrisidarum imperio ad annum fugae 726. Edid. latine vertit C. J. Tornberg. Upsaliae l843, 2 voll.

Kayserânî – Homonyma inter nomina relativa, auctore About Fadhl Mohammed ibn Tâhir al-Makdisî vulgo diclo Ibno'l-Kaisarâni. Lugd. Batav. E. J. Brill 1865. [I/58]

Kazvînî – Zakariya ben Muhammed b. Mahmûd el-Cazvini's Kosmographie, hgg. F. Wüstenfeld. Göttingen 1847, 2 voll.

Kıftî – Ibn al-Qiftî's Ta'rîh al-Hukamâ', hgg. von Pr. Dr. Julius Lippert. Leipzig 1903.

Kudâme – Kitâb al-Kharag. Lugd. Batav. 1889 (Bibl. Geograph. Arab. edid. de Goeje, vol. VI).

Querry – Droit Musulman. Recueil de lois concernant les Musulmans Schyites, par A. Querry. Paris, Imprimerie Nationale 1871,1872, 2 voll.

Kutâmî – Diwân des 'Umeir ibn Sehujeim al-Qutâmî hgg. von J. Barth. Leiden 1902.

Kuteybe – Handbuch der Geschichte con ibn Coteiba, hgg. von Fr. Wüstenfeld. Göttingen 1850.

Kuteybe – Ibn Kutaiba's Adab al-Kâtib nach mehreren Hss., hgg. von Max Grünert. Leiden 1890.

Kutbüddîn – Geschichte der Stadt Mekka und ihres Tempels von Cutb ed-Din Muhammed b. Ahmed el-Nahrawâli, hgg. von F. Wüstenfeld (Die Chroniken der Stadt Mekka, Drilter Band). Leipzig, Brockhaus 1857.

Kutluboğa – Die Krone der Lebensbeschreibungen enthaltend die Classen der Hanefiten von Zein-ad-dîn Ibn Kutlûbugâ, hgg. von Gustav Flügel. Leipzig 1862 (Abhandlungen der D. M. G. II Bd. n. 3).

[I/59] **Rebîa** – Der Dîwân des 'Umar ibn Abi Rebi'a, hgg. von P. Schwarz. Leipzig 1901-1904.

Rasmussen – Annales Islamismi, sive Tabulae Synchronistico-Chronologicae Chalifarum et Regum etc, composuit latine vertit D. J. Lassen Rasmussen. Hauniae 1825.

Ravzateyn – Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn, Te'lîfu Şihâbüddîn Ebu Muhammed Abdurrahman el-Makdisî. Kâhire, 1287, 2 Cild.

Recueil Hist. Grois. – Recueil des Historiens des Croisades publié par les soins de l'Académie Royal des Inscript. et Belles Lettres. Paris 1841-1895, 13 voll.

Rieu Abul-Alae – Commentationes de Abul-Alae. Poetae Arabici vita et carminibus. Caroli Rieu. Bonnae 1843.

Robertson – Kinship and marriage in Early Arabia, by the late W. Robertson Smith. II Edition. London 1903.

Rothstein – Die Dynastie der Lahmiden in al-Hira, von Gustav Rothstein. Berlin 1899.

Rückert Gramm – Grammatik, Poetik, und Rhetorik der Perser, nach dem VII m. Bande des Heft Kolzum, dargestellt von Fr. Rückert. Gotha 1874.

Rukayyât – Der Divan des Ubaidallah ibn Kais ar-Rukajjat, hgg. übersetzt, von Dr. N. Rhodokanakis. Wien 1902 (Sitzb. der k. Akad. d. Wiss. in Wien. Band CXLIV).

İbn Sa'd – Die Schrcihen Muhammad und die Gesandschaften an ibn, Skizzen und Vorarbeiten. von J. Wellhausen. [I/60] Viertes Haft pp. 85-194 traduzione e 1-78 testo arabo, Berlin, Georg Reimer 1889 (Zikri geçen numaralar Arapça metne aittir).

Selçuk – Recueil fie Textes relatifs à l'Histoire des Seldjoucides, par M. Th. Houtsma. Leyde 1886-1891, 3 voll.

Ebu Sâlih – The Churches and Monasteries of Egypt and some neighbouring Countries attributed to Abu Salih the Armenian, edited and transl. by B. T. A. Evetts M. A. Oxford, Clarendon Press, 1895 (Anecdota Oxoniensia. Semilic Series, Part VII).

Semhûdî – Hulâsatu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ li Semhûdî el-Medenî. Mekke, 1316.

Semmlungen – Sammlunngen Aller Arabischer Dichter, hgg. von W. Ahlwardt. Berlin 1902, 1903, 2 voll.

Schefer. Chr. Pers – Chrestomathie Persane à L'usage des élèves de L'École spéciale des Langues Orientales vivantes, par Ch. Schefer. Paris 1883,2 voll.

Sell Essays – Essays on Islam, by tbe Rev. E. Sell. London, Madras 1901.

Sell Faith – The Faifh of Islam, by the Rev. E. Sell. II Edition. London 1896.

Şıhne – Ravzatü'l-Menâzır fî Ahbâri'l-Evâil ve'l-Evâhir, li Ebu'l-Velîd Muhammed b. eş-Şıhne. Kahire (Bulak) 1290 (1872) (İbnü'l-Esîr'in Kâmil'inin 7-9. cildlerine hâşiye olarak) [I/61]

Sprenger – Das Leben und die Lehr des Mohammed, nach bisher grösstentheils unbenutzten Quellen, bearbeitet von A. Sprenger. Zweite Ausgabe. Berlin, Nicolaische Verlagsbucbhandlung, 1869, 3 voll.

Steiner – Die Mutaziliten oder die Freidenker im Islam. Ein Beitrag zur Allgemeinen Culturgeschichte, von Heinrich Steiner. Leipzig 1865.

Streck – Die Altc Landschaft Babylonien nach den Arabischen Geographen, von Dr. Max Streck. Leiden 1900-1902.

Steinschneider Bibl. – Bibliotheca Arabico Juddica: Die Arabische Litteratur der Juden. Ein Beitrag zur Litteraturgeschice der Araber, von Moritz Steinschneider. Frankfurt 1902.

Sühreverdî – Kitâbü'l-Avârifü'l-Meârif li Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdî. Kaihre, 1312 (el-Gazâlî'nin İhyâu Ulûmü'd-Dîn'ine hâşiye olarak).

Suyûtî – Târîhu'l-Hulefâ, li Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî. Kahire, 1305.

Suyûtî – Kitâbu Hüsni'l-Muhâdarât fî Ahbâri Mısr ve'l-Kahire, Te'lîf Celâlüddîn es-Suyûtî (Taş Basması) Kahire.

Suyûtî – Soyutii librum de Interpretibus Korani, quod... proposuit Albertus Meursinge. Lugd. Batav. (Leyden). Set. Luchtmans, 1839.

Tabakâtü'n-Nasîrî – A General History of the Muhammedan Dynasties of Asia from 194 a. II. to 658 a. H. by Maulâna
[I/62] Minhâj-ud-dîn abu-Umar i-Usmân, transl. by Major II. G. Raverty. London 1881, 2 voll.

Taberî – Annales quos scripsit abu Djafar Mohammed ibn Djarir al-Tabari, cum aliis edidit M. J. de Goeje. Lugd. Batav. E. J. Brill, 1879-1901.

Tâcü'l-Arûs – Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, Muhibbü'd-Dîn Ebu'l-Feyd Muhammed el-Hüseynî el-Vâsıtî ez-Zebîdî, Kahire, 1306-1307, 10 Cild.

Tallquist – Arabische Sprichwörter und Spiele, gesamraelt und erklàrt von Kunt L. Tallquist. Leipzig 1897.

Tenbîh – Kitâb at-Tanbìh wa'l-Ischràf auctore al-Masudi. Lugd. Batav., E. J. Brill, 1894 (Bibl. Geogr. Arab., edidit de Goeje, Pars VIII).

Tenbîh – Ius Shaficticum at-Tanbìh, auctore Abu Ishak As-Shirâzi, edidit A. W. T. Juynboll. Lugd. Batav. 1879.

Târihu'r-Reşîdî – The Tarikhi-i-Rashidi of Mirza Muhammad Haydar Dughlat; A History of the Moghuls of Central Asia, transl. by N. Denilson Ross. London 1895.

Târîhu Mekke – et-Târîhu'l-Müsemmâ bi'l-İ'lâm bi İ'lâmi Beyti'l-Harâm ve hüve Târîhu Mekke. Kahire, 1305 (Dahlân Mekke'ye hâşiye olarak)

Taşköprüzâde – eş-Şakâyıku'n-Nûmâniyye fî Ulemâi'd-Devletü'l-Osmâniyye. Kahire, (Bulak) 1299, 2. cild/İbn Hallikan'a hâşiye olarak) [I/63]

Theophanes – Chronographia, ex recensione Ioannis Classeni. Bonnae 1839-1841, 2 voll. (Corpus Secript. Hist. Byzant.)

Tûlûn – Abul Abbasi Amedis Tulonidarum Primi Vita et Res gestae, edidit Taco Roorda Lugd. Batav. 1825.

Umâre – Yaman, its early Mediaeval History by Najm ad-dîn 'Omârah al-Hâmi... etc. ed. and transl. by Henry Cassels Kay M. R. A. S. London 1892.

Ups – Codices Arab. Pers. et Turc. Biblioth. Regiae Upsalensis, descripsit C. J. Tornberg. 1849.

Üsâme – Osama ibn Mounkidh: Un emir syrien au premier siecle des Croisades (1095-1188), par Hartwig Derenbourg. Paris 1886-1893, voll. 1-3.

Usaybia – Kitâbu'l-Uyûnu'l-Enbâkî Tabakâtü'l-Etıbbâ, Muvaffakuddîn Ebu'l-Abbas Ahmed ibn Ebu Usaybia'nın eseridir. Kahire, 1299/1882) 2. cild.

Utbî – Târîhu Ebu Nasr Muhammed b. Abdulcebbâr el-Utbî, Kahire (Bulak) 1290 (1872) (İbnü'l-Esîr'in Kâmil'inin 10-12. cildlerine hâşiye olarak)

Vloten Recherches – Recherches sur la Domination Arabe, le Chiitisme et les Croyances messianiques sous le khalifat des Omayades, par G. van Vloten. Amsterdam 1894.

Vâkıdî – History of Muhammed's Compaigns, by Abu 'Abdallah Muhammed b. Omar al-Wakidy, ed. by Alfred von [I/64] Kremer. Calcutta 1856 (Bütün eserin ancak ilk sülüsünü *{1/3'ünü}* ihtiva eder).

Vâkıdî – Fütûhu'ş-Şâm li Şeyhi'l-Vâkıdî. Kahire, 1278, 2 Cild.

Vâkıdî – Incerti auctoris liber De Expugnatione Memphidis et Alexandriae vulgo adscriptus Abou Abdallae Mohammedi Omari filio Wakidaeo. Edidit H. A. Hamaker. Lugd. Batav. 1825.

Vâkıdî – Muhammed in Medina. Dasist Vakidis Kitab al-Maghazi in verkürzter deutscher Wiedergnbc, hgg. von J. Wellhausen. Berlin, G. Reimer 1882.

Verdî – Zeynüddîn Ömer b. el-Verdî. Târîh. Kahire, 1285, 2 Cild.

Weil – Geschichte der Chalifen, von Dr. Gustav Weil. Mannheim Stuttgart 1846-1862, 5 voll.

Wellhausen Reste – Reste Arabischen Heidentums, gesammelt und erlàutert von J. Wellhausen. Zweite Ausgabe. Berlin, Georg Reimer, 1897.

Wellhausen Sk. u. Vorarb – Skizsen und Vorarbeiten, von J. Wellhausen. – Viertes Heft: l. Medina vor dem Islam; 2. Muhammeds Gemeindeordnung von Medina; 3. Seine Schreiben, und die Gesandschaften an ihn. Berlin, G. Reimer, 1889. -Sechstes Heft, Die Prolegomena zur aeltesten Geschichte von Islam. Berlin. G. Reimer, 1899.

Wien – Die Arab. Pers. u. Turk. Hss. d. k. k. Hofbibliothek zu Wien, beschreiben von G.FIügel. Wien 1865-1867, 3 voll.

[I/67]

Wien Ak – Die Arab. Pers. u. Turk. Hss. d. k. k. Orient. Akademie zu Wien, beschrìeben von A. Krafft Wien 1812.

Wüst A.A – Die Akademien der Araber und ihre Lehrer. Nach Auszüge aus Ibn Schuhbas Klassen der Schafeiten, bearbeitet von Ferd. Wüstenfeld. Göttingen 1837.

Wüst Arab. St – Die Wohnsitze und Wanderungen der Arabischen Stamme, von Ferd. Wüstenfeld. Göttingen 1868.

Wüst. Bahreyn – Bahrein und Jemàma. Nach Arabischen Geographen beschrieben von F. Wüstenfeld. Göttingen 1874.[4]

4 Sehven 1871 yazılmış ancak İtalyanca asıl metinde 1874 olarak geçmektedir. Bkz. Leone Caetani, *Anna li Dell 'Islam, I,* Libraio Della Real Casa, Milano 1905, s. 26.

Wüst. Basrah – Die Strasse ron Basrah nach Mekka mit der Landschaft Dharija, nach Arabischen Quellen bearbeitet von Ferd. Wüstenfeld. Göttingen 1871.

Wüst. F. Z. – Wüstenfeld F., Die Familie el-Zuheir. Der Tod des Mus'ab b. el-Zubeir aus den Muwaffakiyat des Abu Abdallah el-Dimaschki. Arab. u. Deutsch. Göttingen. Dietrich, 1878.

Wüst. G. A. – Wüstenfeld F., Die Geschichtschreiber der Araber, Göttingen 1882 (Bd, XXVIII, XXIX der Abhand. d. konigl. Gesellsch. d. Wissensch.).

Wüsl. G. A. A. – Wüstenfeld F., Geschichte der Arabischen Aerzte und Naturforscher. Göttingen 1840.

Wüst. Gen. Tab. – Genealogisclie Tabellen der Arabischen Stamme und Familien, von Dr. F. Wüstenfeld. Göttingen 1852. [I/66]

Wüst. Med. Hauptstr – Die von Medina auslaufenden Hauptstrassen. Nach Arabischen Schriftstellern von Ferd. Wüstenfeld. Göttingen 1862.

Wüst. Medinah – Das Gebiet von Medina. Nach Arabischen Geographen beschrieben von Ferd. Wüstenfeld. Göttingen 1873.

Wüst. Quellen – Ueber die Quellen des werks Ibn Challikani. Ein Beytrag zur Geschichte der Arabischen Literatur von Ferd. Wüstenfeld. Göttingen 1837.

Wüst. Register – Register zu den Genealogischen Tabellen der Arabischen Stàmme und Familien. von Dr. Ferd. Wüstenfeld. Göttingen 1853.

Wüst. S. A. – Die Statthalter von Aegypten zur Zeit der Chalifen, von F. Wüstenfeld. Göttingen. Dietrich, 1875.

Wüst. Saf. – Der Imam al-Schafi'i, seine Schuler und Anhànger von Ferd. Wüstenfeld. Göttingen. Dietrich. 1890.

Wüst. Samhudi – Geschichte der Stadt Medina. Im Auszuge aus dem Arabischen des Samhûdi tod Ferd. Wüstenfeld. Göttingen 1860 (v. Samhudi).

Wüst. Vergl. Tab. – Vergleichungs; Tabellen der Muhammedanischen und Christlichen Zeitrerhnung. hgg. von Dr. Ferd. Wüstenfeld. Leipzig, Brockhaus, 1854.

Yâfiî – Ravdatü'r-Riyâhîn fî Hikâyeti's-Sâlihîn, Te'lîf Ebu Muhammed Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî el-Yemânî, Kahire, 1310.

[I/67] **Ya'kubî** – Ibn Wadhih, qui dicitur al-Ja'qubi, historiae edidit M. Th. Houtsma. Lugd. Batav., E. J. Brill. 1883, 2 voll.

Yâkut – Jacut's Geographisches Wörterbuch aus den Hss. efc. hgg. von Ferd. Wüstenfeld. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1866-1873, 5 voll.

Yâkut – Jacut's Moschtarik, das ist Lexicon geographischer Homonyme, hgg. von Ferd. Wüstenfeld. Göttingen 1846.

Yule – The Book of ser Marco Polo etc. translated and edited by colonel sir Henry Yule. Third edition, revised by Henry Cordier. London 1903, 2 voll.

Zâhirî – Zoubdat Kachf el-Mamâlik; Tableau Politique et Administratif de l'Egypte, de la Syrie et du Hidjaz etc. au XIII siecle, par Khalil Ed-Dahiry. Paris, Imprimerie Nationale, 1894.

Zemahşerî – el-Keşşâf min Hakâyıkı't-Tenzîl. Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî'nin tefsir-i Kur'ân'ıdır. Kalkuta, 1856, 2 cild.

ZDMG. – Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Geselschaft. Leipzig 1846-1903.

ZKM. – Zeitschrift für die Kumde des Morgenlandes. hgg. von Ewald, Gahelentz, Kosegarten, Lassen, etc. Gottingen 1837-1850, 5 vol.

..... – Anszüge aus den Geschichtsbüchern der Stadt Mekka ecc. v. Fakihi.

Not-Müteakip ciltlerin başına bu cildin tab'ı *{basımı}* esnasında henüz görmeyip de ileri de ele geçirebileceğim esaslı me'hazların hurûf-ı hece sırasınca bir listesi ilave edilecektir. Eserin sonuna, erbâb-ı tetkike sühulet *{kolaylık}* olmak üzere, bütün menâbi'in *{kaynakların}* tam bir listesini kaydedeceğim ve bunları muharrirlerin zaman-ı hayatına ve mevzularına göre tertip eyleyeceğim. Bu sûretle hangi devre-i tarihiyye isteniyorsa ona ait olan me'hazların hep birden göz önünde bulundurulması kâbil olacaktır.

İsimlerin Tarz-ı Tahrîri *{İsimlerin Yazım Şekli}*

§8. Arap Harfleri [I/68]

ا	a, a, e, i, u	ض	d̲
ب	b	ط	t̲
ت	t	ظ	z̲
ث	th̲	ع	‘
ج	g	غ	gh̲
ح	h	ف	f
خ	kh	ق	q
د	d	ك	k
ذ	dz̲	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	و	w, u
ش	ş	ه	h
ص	s̲	ى	y-i
		ء	’

Acem Harfleri

پ - p, چ - ç, ژ - j/z, گ - g

Rivayetlerin Tahlili[5]

Peygamber'e Dair En Eski An'anelerin *{Geleneksel Anlatıların}* Kıymet-i Tarihiyyesi Hakkında Mütâlaât

§9. Umûmiyetle me'hazların *{kaynakların}* tahlîlât-ı tenkidiyyesini *{eleştirel incelemelerini}* ve bunların terekkübâtını *{oluşumlarını}* ve izâfî *{göreceli}* kıymetlerinin tetkikini şimdilik bertaraf etmekle beraber büyük ıslahatçının terceme-i
[I/69] hâline *{biyografisine}* taalluk eden hadîs malzemelerini isti'mâl ederken *{kullanırken}* takip ettiğim fikr-i esâsîyi daha iyi izah için Peygamber hakkındaki ehâdîse *{hadislere}* umumi sûrette bazı mütâlaât *{düşünceler}* ilave etmek lüzumunu hissediyorum. Umûmiyetle ehâdîs hakkında uzun uzadıya söz söylemek fikrinde değilim. Bu mevzuyu başkaları arîz ve amîk *{kapsamlı ve derinlemesine}* tetkik etmişler ve gayet açık sûrette izah eylemişlerdir.[6] Benim niyetim bilakis Müs-

5 Bazı başlıklar uzun olduğu için aslına dokunmaksızın yeni başlıklar ihdas edilmiştir (ed.).

6 Not-1 [I/70] Ehâdis hakkında yazılmış olan âsârı burada kâmilen zikretmek kâbil değildir. En başlı ve kolaylıkla kâbil-i tedârik müellefâtı *{temin edilebilecek kitapları}* göstereceğiz. 1- A Dictionary: ThP. Hughes of İslam (pp-639-646) hadis tetkikâtına başlamak ve hadis husûsî ıstılâhâtı hâiz ayrı bir ilim teşkil eylediği cihetle muhaddisinin kullandıkları ıstılâhât-ı husûsîyyeyi anlamak isteyenler için gayet müfîd ve pek şâyân-ı dikkat *{dikkate değer}* birçok mâlumâtı ihtiva eder. 2- W. Muir: The Life of Mohammed, vol. I page XXII-105). Hadisin Tevellüdü ve sûret-i umûmiyyede tenkîdâtı hakkında gayet şâyân-ı dikkat bir tetkiki ihtiva eder. Hadisin halk ve icad *{ortaya çıkış}* kuvvetini anlamak için bu birkaç sahifenin kıraatı son derecede faydalıdır. 3- Mamafih hadis hakkında yazılmış olan âsârın kâffesini *{eserlerin tamamını}* İslam Tarihinin en büyük müverrih ve münekkidi *{tarihçi ve eleştirmeni}* olan Ignas Goldziher tarafından kaleme alınmış olan kitap gölgede bırakır. Mûmâ ilehy *{adı geçen}* [I/71] meşhur Muhammedanische Studien, vol II, pag. 3 kitabında sâir Arabîşinâsların bıraktıkları noktadan hadis tetkikâtına başlayarak ve hadise ait âsârı cidden dâhiyâne ve nâfizâne *{derinlere işler bir şekilde}* bir usûl ile tahlil ve tenkit ederek İslam akvâm ve medeniyetinin tenkîdât-ı tarihiyyesinde yeni bir çığır ve devre açmıştır. İslam tetkikâtına bî tarafâne ve ilmî tahlil usulünü idhâl etmiş ve gerek

lüman ilm-i hadîsinin bazı noktalarını nazar-ı ehemmiyete arz etmekten ibarettir. Muhammed'in hayatını yazanlar bu noktalarda belki kâfi bir itina ile ısrar etmemişlerdir. Hâlbuki bunların vakâyı'ı *{olayları}* tenkîdî *{eleştirel}* bir sûrette tahlil etmek ve her hadîsin vukufu *{bilinmesi}* ve kıymet-i tarihiyyesi *{tarihi değeri}* hakkında bir hüküm vermek için büyük bir kıymetleri vardır. Muhammed'in tercüme-i hâline ait mâlumâtı tenkîdî bir sûrette tetkik ederken bu esaslara istinâd ettiğim cihetle *{dayandırdığım yönüyle}* onları nazar-ı dikkate arz etmeye lüzum görüyorum.

Muhammed'in terceme-i hâlini yazan Avrupalı muharrirlerden kısm-ı a'zamı hadîslerin metninin tetkikine husûsî bir itina ve ehemmiyet atfederek bu hadîslerin nerden çıktığını ve hangi vasıta ile bize kadar vâsıl olduklarını tetkik-i keyfiyetini biraz fazla ihmal eylemişlerdir. Bu kabîl ihmallerin ve belki de muharrirlerin çok muhtasar bir tercüme-i hâl yazmamak yolundaki pek tabîi arzularının tesiriyle Muhammed'in en iyi tercüme hallerine bile birçok yanlış ehâdîs karışmıştır. Mâlumâtın menbaını tetkik etmek ve o mâlumâtı nakledenlerin kıymetini ve derece-i vüsûkunu *{güvenilirlik derecesini}* araştırmak her türlü taharriyat-ı tarihiyyede *{tarihî araştırmalarda}* bir kaide, hatta her müverrih için bir vazife olduğuna göre bu ihmal bütün bütün şâyân-ı dikkattir. Binaenaleyh bu eserin temin ettiği fırsattan bi'l-istifade Müs- [I/70]

usulde gerek esasta hakiki bir inkılap vücuda getirmiştir. Kitabının 6. sahifesinde bir notta kendisinden evvel hadis meselesinde yazılmış âsâra dair tarih intişarları sırasıyla tafsîlât vardır. Hadis ilmine daha husûsî sûrette alakadar olmak isteyenlere oraya müracaat etmelerini tavsiye ederiz. Muhammed hakkındaki ehâdise dair burada tahsis edeceğimiz sahifeler hadisin bazı safahâtına aittir ki Goldziher bunlardan bahsetmemiştir. Çünkü o, hadisin tekâmülü ile Arap ve Müslüman hey'et-i ictimâiyyesinin tekâmülü arasındaki münâsebâtı ve hadis ilminin tahavvülatındaki *{dönüşümündeki}* hatve-i azîmeyi *{büyük adımı, mertebeyi}* tetkik emelinde bulunmuştur. Hadis ile Peygamber'in terceme-i hâli arasındaki münâsebâtı bir tarafa bırakmıştır. Âtîdeki muhtasar mütâlaâtı bize işte Goldziher'in ihmal ettiği bu münâsebâta hasr ediyoruz.

lüman tenkid-i tarihisindeki küçük bir noksanı izale etmek ve "İsnâd"ı yani hadîslerin menba'larını, hadislerin ne sûretle vücut bulup ne sûretle rivayet ve nakledildiğini tetkik etmek münasip olacaktır. Bize kadar intikal eden hadîslerin az veya çok kıymetleri intikal ettiği vasıtanın iyiliğine ve doğruluğuna vâbeste *{bağlı}* olmak zaruridir.

§10. İsnad Nedir?

Arap âsâr u edebiyyatını tetkik eden zevâtın kâffesi *{inceleyenlerin tamamı}* bu hususî ıstılahın *{özel tabirin}* mânâsını bilirler. Bu kelime gerek tarihi gerek dînî Müslüman edebiyatının en garip safhalarından birine delalet eyler. İsnad, bir hadîsi Peygamber'in kendisinden yahut muasırı olan ashabın birinden başlayarak metnini tahriren tespit etmiş zâta gelinceye kadar şifahen *{sözlü olarak}* rivayet eden bütün kimse-
[I/72] rin zaman sırasıyla ta'dâdından *{sayımından}* ibarettir (yahut daha doğrusu ibaret olduğu iddiasındadır). Tabir-i diğerle *{diğer bir ifade ile}*, Peygamber'in yaptığı yahut söylediği şeylerden birini A *{şahsı}* işitmiş yahut görmüş, sonra bunu şifahen B'ye söylemiş, B'den C'ye, C'den D'ye hikâye edilmiş ve bu sûretle o hadîsi zabt etmiş olan muharrire kadar gelmiştir. Binaenaleyh, asıl numune addedilmeye layık isnad, ta Peygamber'e kadar erişen birtakım esâmînin cetvelinden ibaret olmak lazım gelir. Bu da, Peygamber'in sözlerinin ve hareketlerinin hatırasını şifahen başka birine nakletmek ve bu hatıratı rivayet eden kimselerin isimlerini aklında tutmak usûlü Peygamber vefat ettiği zaman câri ve mer'î *{geçerli ve makbul}* olduğunu farz etmek esası üzerine müsteniddir *{dayanmaktadır}*. Me'hazları tetkik edince derhal böyle bir zannın yanlışlığına kanaat getiririz. Bu me'hazlar bize gösteriyor ki isnad, ehâdîsin teşekkülünü takip ediyor, ona müterafik *{onunla beraber}* bulunmuyor. Sahîh ehâdîsin kısm-ı a'zamında isnad kadîm bir metne çok sonradan vuku bulmuş bir ilaveden ibarettir. Tabir-i diğerle, isnad fikir ve mefhumu en kadîm hadîs ile hemzaman değildir, sonradan tevellüd etmiştir *{isnad hadîs ile aynı zamanda değil sonradan ortaya çıkmış-*

tır}. İsnad yeni medeniyetin ihtiyâcâtının neticelerinden biri oldu. Bu isnadda adeta bir kırtasiyecilik damgası, adeta ilmî bir sima vardır ki Arabistan çöllerinin tenhâ-i bî-payanından *{ayak basmamış}* değil Arabistan haricindeki şehirlerin hayatından istiâre edilmiştir *{alınmıştır}*. İsnadın tekmil evsafı o [I/73] nîm-vahşi *{yarı vahşi}*, cahil, herhangi bir usûl ve kaide altına girmekten müctenib *{uzak duran}*, her türlü şehrî ve medenî adetlerden müteneffir *{nefret eden}* olan ibtidâi Arapların bir türlü terakkî etmek istemeyen tabiatlarına tamamıyla bigânedir *{alakasızdır}*.

§11. İsnadın teşekkülü ve tekamülü tarihinin bütün safahatını hikâyeye kalkmak başkalarının hadîs hakkında yazmış oldukları eserlerde uzun uzadıya izah ettikleri[7] şeyleri tekrara bizi mecbur edecektir. Çünkü pekâlâ takdir edilebileceği üzere, isnadın tarihi hadîsin tarihiyle kısmen karışır. Zaten isnad, hadîsin zaruri bir mahsûlüdür. Binaenaleyh kâri'lerimizce *{okuyucularımızca}* mâlum farz ettiğimiz *{bilindiğini kabul ettiğimiz}* o geniş hadîs mevzuunu atlayarak bilhassa nazar-ı dikkate arz etmek istediğimiz mevzuya doğrudan doğruya gidelim.

Hakiki ve şâyân-ı itimad vesâikin *{gerçek ve güvenilir vesikaların}* azlığından dolayı tetkîkâtımız pek müşkilleşiyor. İsnadın tekâmülünü irâeye *{göstermeye}* hizmet edebilecek unsurun adedi pek mahdûdtur *{sınırlıdır}*. Tahavvülâtın {değişimlerin} her safhasını takip etmek müşkildir. Mamafih aradaki rişte-i râbıtayı *{bağı}* bulmamıza yarayacak kadarı vardır. Bu sayede tekâmül *{gelişim}* ameliyesi hakkında pek nâkıs *{eksik}* ve yanlış addedilemeyecek bir çerçeve tayin edebiliriz. En büyük İslam müverrihi *{tarihçisi}* olan Taberî'nin gösterdiği ihtimam takvâ perverâne sayesinde İs- [I/74] lâmiyet'in başlangıçları hakkında en kadîm vesâik-i muhtelifeye *{çeşitli belgelere}* mâlik *{sahip}* bulunuyoruz.[8] Bu vesâik

7 9. Fıkra, Not 1.

8 Medhalin 269., 340. fıkralarına; 2. sene-i hicriyyede 30. fıkraya; 8. sene-i hicriyyede 38., 115. fıkralara müracaat ediniz.

yalnız yeni tevellüd etmek üzere bulunan İslâmiyet için değil bizim meşgul olduğumuz husûsî mevzu için de son derecede hâiz-i ehemmiyettirler. Bu vesâik, ehâdîsi bir usûl dairesinde ilk defa olarak toplayan zâta, meşhur Urve b. Zübeyr'e [94 târih-i hicriyyesinde vefat etmiştir] aittir. Peygamber'in meşhur ashabından birinin oğlu olan Urve, Hicretin birinci asrının nihayetlerinde her tarafa intişâr etmeye başlamış olan sahîh ve kâzib birçok ehâdîsi toplayarak bunlara bir intizam vermeye hasr-ı meşguliyet etmiş olan zâtların birincilerindendir. Vesâiki tetkik edecek olursak derhal görürüz ki Urve mâlumâtını hiç isnada istinâd *{dayandırmaksızın}* etmeksizin i'tâ ediyor *{veriyor}*. İstişhâd etmeye etmeye tenezzül ettiği yegâne menba' Kur'an'dır.[9] Demek oluyor ki Halife Abdulmelik zamanında yani hicret'in 70-80. tarihinde Peygamber'in vefatından altmış seneyi mütecâviz bir zaman sonra nakl ve rivayet ettiği vakâyı'dan *{olaylardan}* epeyce uzak bulunan bir muhaddis verdiği mâlumâtı hangi menba'lardan aldığını göstermeye kendisini mecbur addetmiyordu. Buna bakarak Urve zamanında Peygamber'in vefatından sonra iki batın *{kuşak}* geçmiş olmakla beraber isnadı göstermek âdeti henüz mevcut olmadığına hükmedebiliriz. Peygamber'in hayatına dair en kadîm menâbi'-i sâireyi *{çeşitli kaynakları}* de tetkik edince bu hükmümüzün doğrudan doğruya teyit edildiğini görürüz.[10]

[I/75]

9 Not-1 [I/75] Vâkıan hadis mecmualarında birçok hadisler vardır ki isnadları Urve'ye kadar çıkar. İsnada inanacak olursak Urve bunları Peygamber'in meşhur, çok söz söyler, harîs-i câh *{makam, mevki düşkünü}* zevcesi Âişe'den öğrenmiştir. Hâlbuki bu hadislerin vüsûk *{güvenilirlik}* ve sıhhatinden şüphe etmek için pek kuvvetli sebepler vardır. Bu sebeplerden bazılarını Sprenger işaret eder (1. cild, sahife 339-340). Diğerleri için daha ileride tafsîlât vardır.

10 Not-2 [I/75] Gayet mühim bir vak'a vardır ki mevzumuza pek sıkı sûrette taalluk eder. İslam'ın en kadîm vakâyı'ı (Peygamber'in çocukluğu, vazife-i risâletin başlangıcı) hakkında mâlik olduğumuz ehâdisin hiçbiri, tam bir isnada mâlik olanlar bile, vak'ayı gözleriyle görmüş olan bir şahide kadar çıkamıyor. Olsa olsa Peygamber'i hayatının son senelerinde görmüş olan ashab nesline kadar çıkıyor. Vakâyı'ı gözleriyle görmüş oldukları iddia edilen şahitlerin naklettikleri hadisler ancak Hicretin birinci senesiyle başlarlar (mesela Vâkıdî'nin metninde gördükleri-

§12. Me'hazlar arasında hâiz olduğu kıymet-i tarihiyye [I/76]
itibarıyla İbn Hişâm [vefatı: 213 Hicrî] tarafından İbn İshak'ın [vefatı: 151 hicrî] bıraktığı mâlumâta istinaden yazılmış olan Hayât-ı Muhammed birinci dereceyi ihrâz eder. Bu meşhur terceme-i hal tetkik edilirken her şeyden evvel İbn İshak'ın Urve'den yarım asır sonra vefat etmiş olduğunu ve bunun için kendisiyle Urve arasında iki batın muhaddisin geçtiğini hatırda tutmak iktiza eder *{gerekir}*. Bir de asıl İbn İshak'ın eseri karşısında bulunmadığımızı, takriben bir asır evvel yani Urve'den üç batın sonra vefat etmiş bir muharrir tarafından tanzim edilmiş bir kitabı tetkik etiğimizi unutmamalıdır. Aradaki zaman boşluğu şüphesizki pek büyüktür. İbn Hişâm'ın eserinde yaşadığı zamanın prensiplerinin ve efkâr-ı bâtılasının tesirâtı hissedilmek lazım geleceği pekâlâ takdir olunur. Buna rağmen kemâl-i memnuniyetle görüyoruz ki İbn Hişâm üstâd-ı a'zam İbn İshak tarafından toplanan malzemeye, neşredilen efkâra *yayınlanan fikirlere}* pek sadık kalacak sûrette bir eser bırakmıştır. Bunun için, İbn Hişâm'ın terceme-i halinin metninde ta'mik etmek *{derinleşmek}* istediğimiz hususu meseleyi tenvir cihetinde pek hâiz-i ehemmiyet noktalara tesadüf etmemiz kâbil *{mümkün}* olmuştur. İbn İshak'ta kadîm hadîs ulemâsının temâyülâtını el'ân pek bariz bir sûrette görüyoruz. Kadîm muhaddisîn isnad-ı isti'mâl etmezlerdi. İbn İshak, daha muahhar *{sonraki}* devirlerdeki [I/77]
uydurma isnadların inceliklerini ve sahteliklerini bilmez. Buna rağmen Urve ile İbn İshak arasında pek mühim bir fark mevcuttur. İkisinin arasında geçen müddet zarfında ilm-i hadîs en küçük aksamına varıncaya kadar inkişaf ve tekemmül etmişti. İsnadın ehemmiyeti Müslüman ulemâsının nazarında, fevri bir ameliyye-i teşekkül ile hadîsin şifahen intikali usûlünün mantıki bir neticesi olarak, günden güne artıyordu. Hadîs ulemâsı, Muhammed'in mazisini ve âsârını yanlış bir sûrette tefsir neticesi olarak bu hadîslere sarılmakta ısmiz). Aradaki bu göze çarpan fark nedir? Hicret tarihinin başlangıcı pek çok sene sonra halife Ömer tarafından keyfi sûrette tayin edilmiştir. Onun için isnadlar arasındaki farkta sûni olmak lazım gelir.

rar gösteriyorlardı. İddia edilebilir ki isnad usûlünün başlangıçları Urve ile İbn İshak arasındaki devrededir ve bu isnad usûlü de tedrisatın şifahi olması âdetinden tedricen vücut bulmuştur. İsnad henüz sarih ve kat'i bir şekle mâlik değildi. Usûlsüz ve kanunsuz idi. İhtimal ki o tarihte henüz husûsî bir nâmı bile yoktu. Binaenaleyh, İbn İshak'ın metninde isnada dair müteaddid *{birçok}* işaretler bulunması tabiidir. Fakat bu işaretleri isnad usûlünün sonraki muharrirlerde almış olduğu tam şekil ile mukayese edersek İbn İshak'ın isnadlarını sonraki mübalağa ve ifratlardan ayıran farkın ne kadar büyük olduğunu görürüz.

[I/78] §13. İbn Hişâm'ın matbu metninin son cildinde Wüstenfeld terceme-i hâl içinde bulunan bütün isnadları hurûf-ı hece sırasıyla *{alfabetik sırayla}* toplamıştır. Bu cetvele sathî sûrette *{yüzeysel şekilde}* bile atf-ı nazar edince *{gözden geçirince}* gayet mühim ve uzun bir metin için pek hafif ve ehemmiyetsiz kalan isnadların çokluğundan hayretler içinde kalırız.[11] Sonra isnadların kendilerini tetkik edince İbn İshak'ın isnadları isti'mali, Buhârî [vefatı: 256 Hicrî] devrinin mükemmel numuneleriyle mukayese edildiği takdirde pek gayr-ı muntazam *{düzensiz}* , nâkıs *{eksik}* ve keyfî olduğunu, birçok gayr-ı tabiilikler bulunduğunu görürüz. Wüstenfeld metne ilave ettiği notlarda[12] isnadın bu hususî halinden hayret ettiğini söyler ve bunun nasıl izah edileceği hususunda müteredditt kalır. Faraza Wüstenfeld nasıl birçok ahvâlde "Kâle fülân" yahut "Fülan aileden biri söyledi" yahut daha garip olmak üzere, "itimat ettiğim biri söyledi" demekle iktifa ettiğini[13] söylüyor. İbn İshak kendilerinden istihsâl-i ma'lumât ettiği *{bilgi edindiği}* bu adamların ismini neden dolayı söylememiştir? Bundan daha şâyân-ı dikkat *{dikkate değer}* bir keyfiyet *{durum}* vardır ki Wüstenfeld ondan hiç bahsetmez. Hâlbuki bütün bu ikinci derecedeki intizamsızlıkların *{düzensizliklerin}* hepsin-

11 Hişâm, 2. cild, 58-69 bakınız.
12 Hişâm, cild 2, sahife 57-58.
13 Hişâm cild 2, sahife 58; Ezrakî'ye de bakınız. Sahife 38, satır 2 ve sahife 50, satır 2.

den daha ziyade mühimdir. Birçok ahvâlde İbn İshak yalnız [I/79]
isimleri tamamen meskût *{suskun}* geçmekle kalmaz, ne gibi menâbi'den istihsâl-i ma'lumât etmiş olduğunu bile velev gayet mühim sûrette olsun, göstermez. En ma'rûfları *{bilinenleri}* meyânından bazı misâller zikredeceğim.

Muhammed'in Medine'de ikametinin ilk zamanlarında Müslümanlar ile müşrikler ve Yahudiler arasındaki münâsebâtı tayin eden ve son derece ehemmiyet-i tarihiyyeyi hâiz olan *{tarihî önemi bulunan}* meşhur muahedenâme *{anlaşma metni}* yahut ferman vesikası menba'alara *{kaynaklara}* dair hiçbir kayd ve işaret bulunmadan zikredilmektedir.[14] Bedir Muharebesi'nde hazır bulunanların, ölenlerin ve yaralananların isimlerini hâvî *{ihtiva eden}* uzun liste hakkında da aynı şey söylenebilir. Matbu metnin takriben 30 sahifesini işgal eden bu listeyi bize İbn İshak menâbi'den hiçbirini göstermeksizin veriyor. Cetvelin uzunluğu ve gayet ihtimamkârâne sarahati *{açıklığı}* yalnız şifâhî menba'lardan *{kaynaklardan}* istihsâl-i ma'lumât etmiş olması ihtimalini ref' eder *{kaldırır}*. Çünkü hiçbir insan hafızası birçok isimleri ve uzun uzun künyeleri hâvî koca bir listeyi muhakkak bir sûrette zabt edemez. Ağleb-i ihtimale göre *{büyük ihtimalle}* İbn İshak vesâik-i mektûbeden, Medine'de Halife Ömer'in emriyle tanzim edilmiş maaş ve tahsisat defterlerinden istihsâl-i ma'alumât etmiştir. Fakat bütün bunlar hakkında bir kelime bile söylemez. İbn İshak'ın metni hakkında işte böyle numune addedilebi- [I/80]
lecek iki misâl gösterdim. Bunlara daha birçoklarını da ilave edebilirdim. Çünkü terceme-i hâldeki mâlumâtın kısm-ı a'zamı yalnız "Kâle İbn İshak" işaretiyle i'tâ edilmektedir. Fazla bir şey yoktur.

§14. İbn İshak'ta görülen son husûsîyet-i hâlde bazı yerlerde muhtelif rivayetleri tek bir rivayet haline kalbetmesidir *{çevirmesidir}*. Muhtelif menâbi'den *{kaynaklardan}* istihsâl-i ma'lumât ettiğini *{bilgi elde ettiğini}* ve bu muhtelif rivayetleri birer birer zikrederek can sıkıntısı vermekten ictinâb için

14 Hişâm, sahife 341. 1. sene-i Hicriyye'de § 45. fıkraya da bakınız.

{çekindiği için} hepsini bir rivayet halinde kaydettiğini sarâhaten *{açıkça}* söyler. Peygamber'in terceme-i hâlinin *{biyografisinin}* büyük vakâyı'ı *{olayları}* için faraza Miraç,[15] Bedir Gazası,[16] Ka'b b. el-Eşref'in Katli,[17] Uhud Gazası,[18] Medine Muhasarası yahut Hendek Gazası,[19] Müreysi Seferi[20] ve Tebük[21] Seferi[22] hakkında İbn İshak bu usûlü muntazaman tatbik eder *{düzenli olarak uygular}*.

Bu verdiğimiz izahâta nazaran, sonraki hadîs ulemâsı tarafından takip edilen hatt-ı harekete *{hareket tarzına}* göre merdûd addolunacak *{reddedilmiş sayılacak}* böyle bir serbestî isti'mâl ettiğinden *{kullandığından}* dolayı birçok Müslüman müverrihlerinin *{tarihçilerinin}* İbn İshak'ı pek şâyân-ı
[I/81] i'timad olmayacak *{kendisine güvenilir}* bir müellif addedmelerinde *{olarak saymalarında}*[23] şâyân-ı hayret *{hayret edilecek}* bir şey yoktur. İslam mahâfil-i ulemâsında *{ulemâ meclislerinde}* ve sonraki asırların hadîs mekteplerinde isnadın ehemmiyeti asl-ı hadîsin ehemmiyetine galebe çaldı

15 Hişâm, sahife 263.
16 Hişâm, sahife 428.
17 Hişâm, sahife 548.
18 Hişâm, sahife 555.
19 Hişâm, sahife 699.
20 Hişâm, sahife 725.
21 Hişâm, 894.
22 Not-1 [I/81] İbn İshak'ın müteaddid *{birçok}* hadisleri tek bir hadis haline kalbettiğini sarahaten söylemesi hadislerin teşekkül-i ilmiyyesine pek güzel tenvir ediyor *{bilgi veriyor}*. Metinlerin tenkidi ispat etmiştir ki tek bir adamın rivayeti gibi gösterilen hadislerin birçoğu muhtelif menba'lardan gelen muhtelif hadislerin bir mahsulü gibi telakki edilmek icâb eyler (mesela Sprenger'e bakınız. 1. cild, 168, 174). İbn İshak'ın itirafı pek kıymetdâr bir şehadettir. Sonra, bu mezc ameliyesi *{bu karıştırma işi}* sükût ile geçiştirildi. Ve kâbil olduğu kadar gizlendi.
23 Not-2 [I/82] İbn İshak aleyhine serdedilen sahtelik ithamlarının çoğunu Wüstenfeld İbn Hişam'ın metnine yazdığı medhalde toplamıştır (2. cild sahife 2-38. Mamafih 5. sahifede 9. satırda "Suyûti" yerine "Zeheb'i" yazmak lazım gelir) Muir'e de müracaat ediniz. 1. cild sahife 90-93 ve 94. Bütün ithâmât İbn İshak'ın isnadları zikrederken takip ettiği keyfi ahvâlden münbaistir *{ileri gelmektedir}*. Çünkü Şark'ta İbn İshak'ı tenkit edenler onun isnad tarihindeki mevkiini anlayamadılar ve bir intikal ve tekâmül devresinde tahrir ve tedriste bulunmuş olduğunu unuttular.

{isnada verilen önem hadisin kendisine verilen önemin önüne geçti}. İbtidâi bir İbn İshak'ın serbesti-i hareketi daha muahhar *{sonraki}* hadîs ulemâsının birtakım değersiz incelikler ve yanlış fikirler ile kararmış dimağlarına bir hata hatta bir tahrif eseri gibi göründü.[24] Bizim nazarımızda ise İbn İshak'ın bu husûsîyeti metnin doğruluğu ve eskiliği hakkında bir delil teşkil eder. İbn İshak ilm-i isnaddan haberdar değildi. Birtakım efkâr-ı bâtıla *{batıl düşünceler}* ve birtakım kavaid-i sûniyye *{yapay kurallar}* ile serbesti-i harekâtı ihlal edilmemişti. Vak'aları mürâiyâne tefsirlere *{ikiyüzlü açıklamalara}* ve izahlara kalmaksızın, ilk menba'larına *{kaynaklarına}* göre serbestçe hikâye etmiştir. Bildiği bir şeyi söylemiş ve bununla iktifa etmiştir *{yetinmiştir}*. Herkes kendisinin sözüne inanmak lazım gelir diye düşünmüştür.[25]

§15. Taharriyâtımıza *{araştırmamıza}* devam ederek daha muahhar *{sonraki}* menba'ları *{kaynakları}* tahlil etmeye geçersek yani meşhur müverrih *{tarihçi}* Vâkıdî'den [vefatı: 207] kalan ve bize kendisinin kâtibi İbn Sa'd [vefatı: 230] tarafından intikal eden âsâra bakarsak isnad usûlünün hemen hemen tamamen teşekkül etmiş *{oluşmuş}* olduğunu fakat henüz derece-i mükemmeliyete varmadığını ve bazı tarafların da İbn İshak'ın yaptığı gibi serbestî nişâneleri kaldığını görürüz. Birçok fıkralar nakline kalmaksızın, bu iki muharririn matbu birkaç metnini tetkik etmek, İbn Hişâm'dan sonra isnad usûlünün ne kadar terakkî ettiğini *{ilerleme kaydettiğini}* anlamaya kâfi gelir. Kremer tarafından tab' edilen *{bası-* [I/83]

24 Not-3 [I/82] İbn İshak'ın metnini tetkik etmeyi tercih eyledik. Çünkü bunun bir tab'ına *{baskısına}* mâlik bulunuyoruz. Fakat bu tetkikâtı İbn İshak ile muasır bulunanların aynı derecede kadîm bazı metinlerine de teşmil edebilirdik. Mesela büyük Arap âsâr-ı atîka *{eski eserleri}* âlimi Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî [vefatı: 146] vesâire vardır ki Ezrakî de Taberî de vesâir menabi' de isimlerinin zikredildiğini görüyoruz. Bunlarda da İbn İshak'ta tesadüf ettiğimiz tereddüt ve müphemiyetin aynını buluruz. Yani el-Kelbî ile muasırları da bize mâlumâtı doğrudan doğruya verirler. Bunların nereden geldiğini ispat etmek zahmetini ihtiyar *{tercih}* etmezler.

25 Metinde "Not-4" olarak numara verilmesine rağmen dipnotun açıklama kısmı bulunmamaktadır.

lan} Megâzî'nin metninde Wellhausen tarafından tab' edilen Muhammed'in Hey'et-i Sefaretlerinin *{elçilik heyetlerinin}* metninde[26] göze çarpacak en başlı hadîse isnadın bütün a'zası mükemmel olduğu ve isimler daha muntazam, daha sıraya tâbi bir silsile *{sıralama}* arz ettiği keyfiyetidir. Mamafih müverrihin *{tarihçinin}* bazen bütün isnadlarını büyük bir faslın *{bölümün}* başına topladığını ve tam metni sonra verdiğini görüyoruz. Bu metin ise müteaddid *{çeşitli}* ve muhtelif hadîslerin yekdiğerine mezcinden *{karışımından}* çıkmıştır. Başta bütün müsteşhedâtın *{şahit olarak gösterilenlerin}* bir listesi var gibidir. Sonra, hiç tahsis edilmeksizin *{ayırmaksızın}* bu rivayetlerin tekmil muhteviyatı *{bütün içeriği}* gösterilmiştir. Hususî malûmattan her birinin menşei ve râvisi kim olduğu gösterilmemiştir.[27] Daha muahhar *{sonraki devir}* hadîs ulemâsını tetkik edecek olursak bu son adem-i intizamın *{düzensizliğin}* da zâil olduğunu *{yok olduğunu}* görürüz.

[I/84] Bunların sayesinde her hadîs kendisine mahsus bir isnada mâlik olmuştur. İsnad artık tamamen teşekkül etmiş ve ilmî bir usûl haline gelmiştir. Buhârî'nin [vefatı: 256] büyük mecmuasında işte bu hal manzûr olur *{görülür}*. Buhârî'nin şahsı ve mecmuaya kaydetmeden evvel ehâdîsi mû-şikâfâne *{kılı kırk yararak}* tetkik ve tahlil etmekteki usûlü hakkında tercume-i hâlini yazanların naklettikleri şeylere bakılacak olursa mesleğinin kıymeti ve meşhur isminin nüfûzu sayesinde isnad usûlünü ikmal eden ve onu hakiki bir ilim haline çıkaran zât odur. Yukarıda gördüğümüz veçhile, Buhârî'den evvel isnad, nâkıs ve gayr-ı muntazam bir ilaveden ibaretti. Hâlbuki Buhârî ile sarih, gayet muayyen, ehâdîste nakledilen şeylere bir vesika, gayr-ı kâbil-i inkâr *{inkâr edilmesi mümkün olmayan}* bir delil sıhhat gibi sıkı sûrette merbût bir şey olur. Daha muahhar zamanlara gelince, büyük ve meşhur müverrih Taberî'yi [vefat: 310] görüyoruz ki bunda isnad metnin gayet

26 Vâkıdî ve Sa'd nâmları altında, menâbi'e dair hurûf-ı hece sırasıyla yazdığımız listeye bakınız.

27 Vâkıdî, 1. ve 2. cild, 184 ve 197. sahifeler. Sa'd, 1. cild, 38. sahife. Vâkıdî Welhausen, 95, 99, 101, ilâ ahir.

mühim bir kısmını, lâ-ekall *{en az}* onda birini teşkil eder. Hatta bazı noktalarda isnad meseleleri metnin nısfından fazlasını işgal eyler.

Hâsılı isnadın tarihi hakkındaki şu küçük izâhâta nihayet vermek için, bi'n-nisbe *{nispeten}* pek muahhar *{geç devir}* olan muharrir İbn Hacer [vefatı: 853]'i de zikretmeliyiz. Bunda isim karışıklıklarının gittikçe daha çoğaldığını ve isnad *{hadisleri nakleden râvi isimlerinin belirtilmesi işi}* ile iştigalin daha arttığını görürüz. Faraza ashaba ve Peygamber'le muasır *{çağdaş}* bulunan zevata *{kişilere}* dair yazdığı büyük [I/85]
eserini, dört cild işgal eden terâcim-i ahvâli *{biyografileri}* tetkik edersek *{incelersek}* eserin kısm-ı âzâmının *{büyük bir bölümünün}* şecerelerle *{soy ağaçlarıyla}* ve isnadlarla dolu olduğunu görürüz. İsnadlar metnin nısfından fazladır. Hakikat-ı târihî ve terâcim-i ahvâle ait kısm-ı sâirlerine nisbetle hemen hemen pek ehemmiyetsizdir. Bu büyük muhaddisin bütün tetkîkâtı yalnız isnadlar üzerinde toplanıyor. Hadîslerin metinleri, rivayet edilen şeyler hiç tetkik edilmez. İbn Hacer'in hadîslerin metnini yazmaya lüzum görmesi pek nadirdir. İsnadı göstermek ve kâri' *{okuyucu}* metni biliyormuş gibi hadîsin ilk dört beş kelimesini yazmak ile iktifa eder.

İsnadın tekâmülünde birbirinden ayrı iki cereyan görüyoruz demektir: Biri metin, diğeri isnad cereyanı. Müslüman ilm-i hadîsin ilk devrelerinde hadîslerin metinlerinin hâiz-i ehemmiyet olduğu göze çarpıyor. Zaman geçtikçe isnadın ehemmiyet ve vüs'at *{genişlik}* itibariyle tefevvuk ettiğine *{üstünlük kurduğuna}* ve metnin ehemmiyeti *{önemi}* azaldığına şahit oluyoruz. Hadîs ulemâsının bütün dikkatleri hadîsleri rivayet eden kimselerin şahısları gibi çorak ve pek az memnuniyet-bahş bir mevzu üzerinde toplanıyor. Artık hiç kimse asıl metinlerin tenkidi ile *{eleştirisi ile}* meşgul olmuyor.

§16. İsnadlar ve hadîslerin kıymet-i nesebiyeleri meselesinde daha ziyade ileriye gitmenin yeri burası değildir. Çün- [I/86]
kü yukarıda da söylediğim gibi, bu mevzuyu ayrı bir kitapta tafsîlât-ı lazıme ile tetkik etmek ve mühim bütün Müslüman

muhaddisîn ile müverrihlerinden bahsetmek isterim. Burada söylediğimiz şeyler, ısrar etmek istediğim noktanın ne olduğunu yani câhiren en mükemmel görünen isnadların bile itimada ne kadar gayr-ı layık bulunduğunu anlatmaya kifayet edeceği ümidindeyim. Yukarı(da)ki muhtasar mütâlaâttan çıkarabileceğimiz yegâne mantıkî netice câhiren en mükemmel olan ve en şâyân-ı itimad isimlerden terekküp eden isnadların bile ikinci asır nihayetindeki belki de üçüncü asr-ı hicrîdeki hadîs ulemâsı tarafından tertip ve adeta icat edilmiş olmalarıdır. Bunların her isnadda hakiki bir tağşiş, kasdî bir kezb irtikab ettiklerini *{işlediklerini}* iddia etmiyorum. Fakat bunlar hakikaten vuku bulan nakil ve rivayet-i ameliyye-i târihiyyesini mefrûz *{farz edilmiş}* bir sûrette ikmal etmeye teşebbüs eylemişlerdir. Bu sûretle hususî bir mevzu-ı tetkik, bir ilm-i mahsûs vücut buldu ki bunun maksad-ı hâssı evvelki nesillerin bütün muhaddisini arasındaki ravâbıtı *{bağları}* takip ve keşfetmekten ibaretti. Bunların terceme-i hâllerine dair mâlumât topladılar, hadîsleri kimden işittiklerini ve kime naklettiklerini tahkik ettiler. Bu sûretle koca bir terceme-i hâl *{biyografi}* ve târih ilmî inkişaf etti ki *{ortaya çıktı ki}* muahharan *{sonradan}* gelen erbâb-ı tetkike *{araştırma sahiplerine}* Peygamber'in hadîslerinin muhtelif nesiller arasında nasıl muhafaza edildiğini ve onları toplayanlara, kaydedenlere en kadîm *{eski}* şekilleriyle muhafazaya itina gösterenlere kadar nasıl vâsıl olduğunu "bilâhare" tespit için hizmet ettiler. Binaenaleyh, isnad geriden vücuda getirilmiştir, yani ikinci asır sonundaki hadîs ulemâsından hareket edilerek batından batına *{kuşaktan kuşağa}* menşe'lere *{kaynaklara, kökenlere}* kadar çıkmak sûretiyle teşkil olunmuştur *{şekillendirilmiştir}*. Bu râvîleri teşkil ilmî zamanın îcâbât-ı ahlâkiyesinden *{ahlâkî gerekliliklerinden}* ve ilme, tertip ve tanzime *{düzenlemeye}* karşı temâlüyâtından *{eğilimlerinden}* tevellüd etmiştir *{ortaya çıkmıştır}*. Âlime intişar etmiş olan ehâdîsin kısm-ı âzâmının *{büyük çoğunluğunun}*, hatta en münteşirlerinin *{yaygınlarının}* bile kâzib *{yalancı}* ve hiç değilse sıhhati meşkûk *{şüpheli}* olduğuna dair ilm-i hadîs mekteplerinde mevcut bir

[I/87]

kanaatin de bunda büyük tesiri olmuştur. Hadis ulemâsı nakil ve hikâye ettikleri hadîslere şâyân-ı itimat *{güvenmeye değer}* delil göstermek mecburiyetinde bulunduklarını anladılar. Bunun için yegâne çare hadîsleri kimden işitmişlerse onların isimlerini ortaya koymaktan ibaret idi. İstişhâd ettikleri bu zevâtın listesi iyi isimlerden yani bütün ulemânın ittifakıyla gayet şayân-ı itimat *{güvenmeye değer}* kimselerden terekküb ediyorlarsa *{oluşuyorsa}* hadîs, artık hiçbir şüphe-i tenkid kalmadan, sahîh ve mevsûk *{güvenilir}* diye kabul edildi. Ashab gibi en büyük ve en meşhur muhaddisînin hata edemeyecekleri ve hadîslerin metinlerini ta'dîl edemeyecekleri *{düzeltemeyecekleri}* esasından hareket eyledi. Hadîs ilminin gayr-ı kâbil-i münâkaşa *{tartışmasız}* bir esası, bir düsturu [I/88] *{ilkesi}* olmak üzere işte bu nokta-i nazar *{bakış açısı}* kabul olundu. Şayet isnad meşkûk ve şüpheli râvîlerin isimlerini ihtiva ediyorsa ve bunlar hakkında pek itimad-bahş olmayacak *{güven vermeyecek}* şeyler söyleniyorsa o hadîs "zayıf" addedildi. Ehâdîs-i mevzua *{uydurma hadisler}* da tasnif edildi. Tenkidi bundan ileriye götürmeye cesaret edemediler.

Hiç kimse bu esasın nazarî olarak doğru ve sahîh olduğunu inkâr edemez. Fakat Şarklıların fikr-i tenkîdi hiçbir zaman bir hadd-ı muayyenden öteye geçemez ve bir şeyi kabul etmeden evvel onu şüpheli görmeye cesaret edemez. Yani, Peygamber'e ait ehâdîsi nâmütenâhî derecede çoğaltan bu tağşiş-i ameliyesinin isnad usûlü de tesis edilir edilmez, aynı tarzda ve aynı nispette isnadlara da sirayet edeceği akla getirilemedi. Vâkıan hadîs ulemâsı şüpheli isnadların mevcudiyetini de teslim ettiler. Fakat bunu yalnız râvi listesinde tarih itibariyle noksan yahut bîmânâ bir şey yahut vücutları olmadığı halde uydurulmuş eşhâs isimleri keşfettikleri zaman yaptılar. İsnad tam bir sıra arz ediyorsa, iyi isimlerden terekküb ediyorsa her türlü şüphe bertaraf oluyordu. Herhangi bir hadise en mükemmel ve en iyi bir isnad izafe etmenin dünyada en kolay bir iş olacağı hiçbir zaman akıllarına gelmedi. Bunu ka- [I/89] bul etmek bütün ilm-i hadîsin temellerini sarsacaktı ve bütün

İslamiyeti nazardan düşürecekti. Müslüman uleması hiçbir zaman bu kadar cür'et-i tenkide mâlik olamadılar ve böyle esaslı sûrette tahribkâr bir şüphe ızhârına cesaret edemediler. Fakat hadîs mesâili ile uzun uzadıya meşgul olunca bizim gibi gayr-ı Müslimlerde bir şüphe tevellüd ediyor, hadîs ile ne kadar çok tevağğul edilirse *{meşgul olunursa}* ve bunlardaki intizamsızlıklar, tezatlar, hatalar ve mânâsızlıklar tetkik olunursa bu şüphe gittikçe artıyor. İbn Hacer'in yazdığı meşhur terceme-i hâl, "İsâbe", tağşiş edilmiş isnatlarla doludur. Huruf-ı hecenin herbiri altında, Peygamber'in hakiki yahut öyle iddia olunan ashabının isimlerinden başka İbn Hacer yanlış isimlerden mürekkep bir fasıl ilave eder. Gayet istifade-bahş olan bu fasıl okununca hadîslerin miktarındaki çokluğun, isnadlardaki karışıklığın, tarz-ı tahrirdeki *{araştırma tarzındaki}* noksanın, isimleri unutmaktaki kolaylığın ne kadar ziyade hatalara ve içinden çıkılmaz karışıklıklara kolayca sebebiyet vermesi lazım geleceği takdir edilir. Bu gayr-ı ihtiyari anâsıra kastî sûrette yapılan tağşişler *{karıştırmalar}* de ilave edilirse hakikati setr *{gizleme}* ve tahrip etmek yolunda icrâ-yı faaliyet eden bu müessirâtın *{etkenlerin}* en nihayet nasıl bir
[I/90] semere *{sonuç}* vermiş olacağı pekâlâ anlaşılır. **Not:** Mevzu hadîslerin miktarı pek çoktur. Meçhul birtakım muhaddisin bunlara tam bir isnad izafe etmişler ve hadîsleri ashabtan birine kadar çıkarmışlardır. Fakat bazen tarih sırasıyla pek azîm hatalara düştüklerini ve tağşişi belli ettiklerini hiç düşünememişlerdir. Misâl olarak İbn Abbâs'a atfolunan bazı hadîsleri irâe ediyorum *{gözler önüne seriyorum}*. Bu hadîslere göre Peygamber İslamiyet'in altmıştan fazla mezhebe ayrılacağını, halkın ve dinin rafd ve ilhâd *{dini inkâr ve dinden çıkma}* ve muhârebât-ı dâhiliyye *{iç savaş}* ve kıtâl *{savaşlar}* ile parçalanacağını söylemiştir.[28] Bu hadîsler 2. asr-ı hicrînin evâsıtında *{ortalarında}* mevcut olan vaziyete yani her tarafta Müslüman mezâhibi *{mezhepleri}* türemeye başladığı zamana bir îmâdır. Hâlbuki ma'lûm olduğu üzere İbn Abbâs İslami-

28 Buhârî, 1. cild, 11. Sahife, 3. Satır, 1. cild, 33. Sahife, 13, satır.

yet'te büyük i'tizâller *{ayrılıklar}* vücut bulmadan evvel, 68 tarih-i hicrisinde vefat etmiştir.

§17. İşte bu kabîl mütâlaât-ı umûmiyyeden hareket edilince bi'z-zarûre gayet mühim bir neticeye muvâsalat edilir ki bunu Goldziher kabul etmişti.[29] Yani, İslam'ın hadîse ait o azîm malzemelerini ne kadar çok tetkik edersek bunlara karşı o kadar müstereddit bir vaz'ı iştibâh muhafaza eyler ve Dozy gibi meşhur ve muktedir ulûm-ı Şarkiyye mütehassıslarının ihtiyatsızcasına kendilerini terkettikleri itimad-ı nikbinâneden kendimizi o kadar uzak bulundururuz. Hadîslerin kısm-ı a'zamı, 50. târih-i Hicrîye doğru başlayan bir devrenin mahsûlüdürler. 200 târih-i hicrîsine doğru hadd-i a'zamı inkişafa nail olmuşlardır. 200 tarih-i hicrîsinden sonra ihtirâ' *{icat}* [I/91] edilmiş olanları nazar-ı dikkate bile almayalım. Çünkü bunların mevzu olmaları vasfı o kadar barizdir ki tetkik edilmek zahmetine bile değmezler. Tetkîkâtımızı daha eski hadîslere, Buhârî'nin ve Müslim'in meşhur klasik eserlerinde cem olunanlarına hasredersek görürüz ki bunlar Peygamber'in terceme-i hâli nokta-i nazarından bir büyük kıymeti hâiz değildir. Bu hadîsler yalnız İslamiyet'in gayet müsmir *{verimli}* ve velûd bir tekâmül devresindeki dînî, siyâsî ve ictimâî şerâitinin bir çerçevesinden ibarettirler. Bu hadîsler bize 2. asr-ı hicrîdeki Müslümanların Muhammed'in ne söylemiş olmasını istediklerini gösterirler. Muhammed'in hakikaten ne söylediğini bildirmezler. Binaenaleyh bütün ehâdîs, Golziher'in pek doğru olarak söylediği veçhile, İslam'ın inkişaf-ı muahharı için kıymetdâr bir vesikadırlar, İslam dininin tevellüdü hakkında tarihî bir menba' *{kaynak}* değildirler. Bu büyük münekkidin ve Arabiyât mütehassısının sözlerine ilaveten ben de diyeceğim ki bu neticeye yalnız ale'l-ıtlâk *{genellikle}* hadîs hakkındaki tetkîkât ile değil Peygamber'in çocukluğuna ve Müslüman propagandasının ilk senelerine ait ehâdîsin tetkiki ile de muvasalat edilir. Taharriyâtımızı daha ileriye vardırır ve Şarklıların gayr-ı kâbil-i itiraz sûrette mevsûk

29 Muhammedanische Studien, II, 5.

{güvenilir} ve şâyân-ı itimad addettikleri hadîs ulemâsının ve ashab-ı Peygamber'in esâmisini *{isimlerini}* tetkik edersek bu tahripkâr şüphe hissi, menkıbeleri uzak zamanlarda
[I/92] vukua gelmiş hakiki vak'aların âmiyâne bir kisvesi gibi kabul etmekten mütelezziz olanlar için pek elîm bir sûrette teeyyüd eder. Yukarı(da)ki izâhâtımızda gayr-ı sahîh birtakım ehâdîsin ihtirâ'ından *{icadından}* bahsettik, sonra bir hadîsin vüsûkunu temin maksadıyla kullanılan isnad usûlünün bizim için bir delil-i sıhhat olamayacağını gösterdik. Şimdi artık yalnız en kadîm hadîsleri bize rivayet eden kimselerin şahıslarını tetkik etmek ve bunların kendilerine atfedilen bir hadîsin sıhhati kabul edildiği takdirde, şayân-ı itimad ve şâyân-ı ihticâc *{delil göstermeye layık}* bir menba' *{kaynak}* telakki edilip edilmeyeceğini anlamak ciheti kalıyor. Tabir-i diğerle, mevzu olabilecek bütün hadîslerin bir tarafa bırakıldığı ve asıl hakiki hadîslere destres *{ulaşılır}* olunduğu farz edildiği takdirde büyük hadîs râvîlerine ve hatta ashab-ı Peygamber'e ne dereceye kadar itimat edebiliriz? Bu gayet hâiz-i ehemmiyet bir mevzudur. Uzun uzadıya bahse şayestedir *{uygundur}*. Fakat şimdilik yalnız bazı en büyük hadîs râvîleri hakkında kısa ve sathî bir tetkik ile iktifa ederek ufak bir icmal yapacağım.

§18. Hadîs ulemâsının ve Müslüman münekkitlerinin tahlil-i tenkîdîyi isnaddan ileriye vardırmaya cesaret edemediklerini yukarıda söylemiştim. Bunlar metin hakkında her türlü tenkitten müctenib *{çekingen}* davrandılar. Bu kendilerinin
[I/93] prensiplerine mugayir *{aykırı}* olurdu. En meşhur ashaba karşı bir hürmetsizlik teşkil ederdi ve bütün İslamiyet binası için tehlikelerle mâlî bir cüretkârlık şeklini alırdı. Hadîslerin metinlerinin tenkit edilebileceğini kabul etmek, iman ve akaid kapılarını tahripkâr akıl ve mantığa açık bulundurmak olurdu, İslamiyet'in esasını sarsmak demekti. Şarklılar ashabdan hiç birinin yalan söyleyemeyeceği yahut daha doğrusu, bir sahabe nâmı altında bir yalana tesadüf edilemeyeceği esasından hareket ettiler. Eğer isnad bir sahabeden itibaren hadîsleri zabt ve kayd eden muharrire kadar (faraza Buhârî

veya Müslim'e kadar) usûl ve kaideye tamamen muvâfık ise hadîsin metni Peygamber'e Allah tarafından vahyedilen hakîkatin bir kısmını teşkil ediyor ve binaenaleyh artık gayr-ı kâbil-i münâkaşa bir hal alıyordu. Eğer bilakis isnad muntazam değilse bunun taalluk ettiği metin sahîh diye telakki edilemezdi. Binaenaleyh böyle metinleri tetkikte hiçbir faide yoktu. Müslüman ilm-i hadîsinin bütün kusurları işte insânî ile ilâhî olan şeylerin böyle garip sûrette birbirlerine karıştırılması neticesi olarak tevellüd etmiştir. İlâhî şeyler insânî şeyleri yükseltmedi. İnsânî kısım ilâhî kısmı da kendi seviyesine indirdi ve onu çamura bulaştırdı.

Bizim, Müslüman hadis ulemâsının tarz-ı muhâkemesini kabul edemeyeceğimizi söylemek zâid olur. Onların muhâkemeleri bizim için gayr-ı mevcuttur. Çünkü ashab-ı Pey- [I/94]
gamber'in lâ-yahtiliğini *{hata yapmazlığını}* yahut vüsûk-ı mutlaklarını *{sınırsız güvenilirliğini}* kabul edemeyiz. Hadîs tağşiş *{karıştırma}* veya icad eden kimselerin ashab arasında değil tâbiûn ve bunların ensâli *{nesilleri}* arasında aranması lazım geldiği yolundaki kanaat-ı esâsiyeleri yanlış bir fikirdir. Ashab ile tâbiûnu ve bunların ensâlini *{nesillerini}* böyle birbirinden ayırmak pek suni bir harekettir, hakikat vakâyı'a *{olaylara}* hiç tevafuk etmez. Her iki neslin vüsûk ve hakikat ve nâmuskârlığında büyük bir fark olamaz. Tâbiûnun yalan söyleyebilecekleri kabul olunursa sahabeden birinin de hata yahut hadîsi tağşiş edebilmesi ihtimalini külliyen ref' edecek hiçbir sebep kâbil-i tasavvur değildir. Binaenaleyh, hadîsleri tetkik ederken yalnız metnin ve isnadın yanlış olması ihtimalini değil, ashabın sözlerinden de şüphe etmek için sebepler bulunduğunu aklımızdan çıkarmamalıyız.

§19. Şimdi, hadîs ilminde tesadüf ettiğimiz en meşhur isimlerin tahlil-i âsârına gelince, bu bahse tahsis edilecek yerin azlığından dolayı, ensâl-i müteâkibe arasında son derecede muteber tutulan ve Peygamber hakkında en çok hadîs nakleden birkaç zât ile iktifa mecburiyetinde kalacağım. En iyilerden olmak üzere ma'ruf olan büyük zevâtın itimada pek

şâyân olmadıklarını görürsek bu eserde ikinci derecedeki
[I/95] zevâtı tetkike hâcet kalmayacaktır. Çünkü bizzat Müslümanlar tarafından bile büyük bir itimat ile telakki edilmeyen bu zâtlardan şüphe edilebileceğinde tereddüt caiz olmaz. Bunlara dair yapılacak mû-şikâfâne *{kılı kırk yararak}* bir tetkîkâtın tarih itibariyle büyük bir ehemmiyeti olsa ve İslamiyet'in ilk iki asrının ahlâkî, dînî ve siyâsî şerâiti bu sayede tenvir edilse bile kendilerinin hadîs ilmine ait vaziyetleri değişmez.

Mevzuya, yani ehâdîsin kısm-ı a'zamı kendilerine atfedilen ashabın tetkîkâtına girmeden evvel bir ciheti izah etmek münasip olur. Yukarı(da)ki söylediğimiz şeylerden, muhafaza edilmiş hadîslerin hemen hiçbiri mevsûk olmadığı neticesi çıkacak ise yapacağımız tekîkâtı hangi esasa isnad ettireceğiz? Mantıkî olmak için her şeyden evvel bütün hadîsleri gözden geçirerek sahîhleri kâziblerinden ayırmak ve Mütâlaâtımızı yalnız ehâdîs-i sahîhaya bina etmek ve netâyici yalnız ehâdîs-i sahîhadan çıkarmak lazım gelir. Böyle bir harekete maddeten imkân yoktur. Çünkü fülân yahut fülân hadîsin sahîh olduğunu kat'iyyetle temin edebilmek gayet nadirdir. Yukarıda söylediğim veçhile, hadîslerin tetebbuâtından *{incelenmesinden}* çıkan umûmi intiba insanı büyük bir tereddüt ve şüpheye sevketmekten ibarettir. Mamafih bu tereddüt ve şüpheyi ne dereceye kadar ileri vardırmak kâbil olacağını tasrih et-
[I/96] mek münasip olur. Hadîs tetkîkâtı insanı muhtelif neticelere îsâl eder *{ulaştırır}*. Bunlar bazı cihetleri tahrip ederlerse de bazı cihetleri de bina ederler. Mesela Buhârî'nin büyük hadîs mecmuasının bir cildinde mevcut mâlumât ve esâmî karışıklığı arasında bir müddet tetkîkâtta bulunulursa gayet hâiz-i ehemmiyet bazı şeyler keşfederiz. Faraza görüyoruz ki, hadîs ulemâsının kendilerine göre tasnif ettikleri malzemenin kâffesi bî şekil bir madde-i ibtidâiye değildirler. Evvelce mevcut hadîs kümelerinin parçalanmış ve dağılmış aksamıdırlar. Filhakika, başka menba'lardan *{kaynaklardan}* biliyoruz ki Buhârî zamanında hadîs teallüm etmek *{öğrenmek}* isteyenler bütün âlem-i İslam'ı dolaşmaya, en büyük ilm-i hadîs mer-

kezini ziyaret etmeye mecbur idiler. Ancak uzun senelerden sonra o vâsi' *{geniş}* hadis malzemelerine sahip olabiliyorlardı.[30] İşte bu sûretle her şehirde diğerlerinden biraz farklı bir hadîs mektebi vardı. Her mektebin adeta kendisine has bir nişanesi bulunuyordu ki muhtelif coğrafyaî *{coğrafî}*, ırkî, tarihî ahvâl ve şerâitin mahsûlü idi. Bu şerâit her hadîs mektep ve mesleğine hususî bir şekil ve sîmâ vermişti. Bu mevzuyu ve şahsî âmilin ehemmiyet-i fevkaladesi Buhârî'de pek göze çarpacak bir tarzdadır. Buhârî yaptığı uzun seyahatler esnasında muhtelif mektepleri ziyaret etmiş, kendisine mevsûk görünen hadîsleri mecmuasına kayd eylemiş ve bunlara [I/97] mektep ve menşei itibariyle değil mevzu itibariyle suni bir intizam vermiştir. Buhârî'nin her hadîse rabt ve izafe ettiği isnadlar sayesinde hadîsleri neş'et ettikleri mekteplere göre ayırmak kâbildir. Böyle yaparsak ekseriya birbirinin aynı isnadlarla birtakım hadîsler bulacağımız gibi, bir sınıf altında toplanan ehâdîs metinlerinin hepsinde hususî, şahsî bir vasıf da görürüz. Bu, onların menşe'-i müştereklerini gayr-ı kâbil-i inkâr bir sûrette ispat eder. Bu keyfiyet gayet mühimdir. Çünkü hadîslerin ne sûretle vücut bulduklarını bize izah eyler. Görüyoruz ki hadîs mektepleri bazı ashab tarafından bırakılmış hatırat üzerine teessüs etmişlerdir. Bunların her biri Peygamber'in şahsı hakkında bir hüküm vermek ve onun harekâtını tefsir eylemek hususunda kendilerine has bir tarz, vak'aları kendi hususî fikir ve hislerine tevâfuk edecek sûrette bir tarz-ı tağyir *{değişik bir tarz}* takip eylemişlerdir. Mekteplerin birinde harika âlûd unsurun, diğerinde esâtirî *{mitolojik, uydurma}* unsurun galip olduğunu görürüz. Başka bir mektep ayin ve ibadete ait en hurde *{en ufak}* teferruatı bir itinâ-yı mû-şikâfâne *{kılı kırk yararak}* ile muhafaza eder. Başka biri bâhî *{şehevi}* ve hûnîn *{kanlı}* temâyülât gösterir. Tasavvufî ve zâhidâne temâyülât gösterenler de vardır. İşte ehâdîs hakkında görülen bu temayüllerin ve cereyanların kâffesi bazı isimlere merbût ve sadık kalıyorlar. Bu isimler

30 Goldziher Muh. Stud, 157 pag. 2.

[I/98] isnadlarda hadîslerin râvîleri olmak üzere muttasıl tekerrür ediyorlar. Birçok ahvâlde, ismi zikredilen sahabenin şimdi bize intikal eden o sarih hadîsi hiçbir zaman söylememiş olduğu hemen hemen muhakkaktır. İhtimal ki bugünkü metne pek benzer bir şey rivayet etmemiştir. Tilmîzleri bu metin üzerinde düşünmüşler, tetkîkâtta bulunmuşlar ve sırf herkesi iğfâl *{aldatma}* ihtiyacıyla yapılmış bir tağşiş maksadı olmaksızın, tabîi tezehhür *{baş verme/çiçeklenme}* neticesinde bu usûlden ikinci derecede birtakım furû'lar *{alt kollar},* kaviller çıkarmışlardır. Bunlar aynı intibâyı, aynı şekli, aynı rayihayı hâiz yeni çiçekler gibi idiler. Mamafih hadîsin ilk râvîsi olduğu iddia edilen sahabenin ağzından çıkan metin değildiler.

Bu şahsî tesir muhtelif sahabelerin isimlerinde daima müşahede edilir. Buna bakarak bir hadîs mektebinin müessisi gibi telakki edilebilecek şahsiyetler hakkında bazı hükümler verebiliyoruz. Hadîslerde nakledilen vak'alar tamamı tamamına, noktası noktasına sahîh olmayabilir, fakat bunların bizde yaptığı umûmi tesir sahabe tarafından rivayet edilen hakiki bir hadîsin mevsûk metni gözümüzün önünde bulunsa idi husûle gelecek tesire tevafuk eder. Bu sûretle, bir sahabeye atfedilen hadîslerdeki temâyülâttan o sahabenin kendisinin ahlâk ve tebâyii *{tabiatları}* ve tarz-ı telakkisi hakkında takrî-
[I/99] bi bir mâlumât istihsâl edebiliriz. Vak'alar tafsîlât itibariyle doğru olmayabilirler, fakat o muayyen mevzuyu nakledecek olsa idi neler söyleyecek olduğunu takribî sûrette bildirirler. Bu bahse tahsis ettiğimiz yerin azlığı daha (fazla) tafsîlâta girişmeme ve metinleri zikrederek sözlerimi tam bir sûrette ispat etmeme imkân bırakmıyor. Fakat bu fikrin umûmi doğruluğu âtideki muhtasar mütâlaâttan da bil-vâsıta tebeyyün edeceğini *{ortaya çıkacağını}* ümid eyliyorum.

§20. Peygamber'in başlıca sahabelerinin tetkikine geçince ve dikkatimizi yalnız bunların Peygamber'in ef'âl ve harekâtı ve akvâli hakkındaki hâtırâtı nakilde mâlik oldukları veya mâlik diye telakki edildikleri hisseyi tetkike hasredince derhal gayet mühim bir vak'a gözümüze çarpar. Bu noktayı

Peygamber'in terceme-i hâlini yazan Avrupa muharrirleri ihtimal ki kâfi derecede ehemmiyetle telakki etmemişlerdir. Hâlbuki hadîslerin sûret-i tevellüdünü ve yanlış hadîslerin neden dolayı o kadar çok olduğunu pekiyi tenvîr eder *{açıklar}*. Peygamber'in Buhârî'nin eserinde olduğu gibi tam bir hadîs mecmuasında yahut Taberî'ninki gibi bir tarih kitabında görülen isnadların başında gelen sahabelerinin isimlerini sayarak bir istatistik yaparsak hiç bilemediğimiz bir neticeye vâsıl oluruz. Cetvelin başına en yüksek adedi koyar ve diğerlerini böyle adet sırasıyla tertip edersek listenin başında bu- [I/100]
lunan yani Peygamber hakkındaki mâlumât için bir menba'-ı istişhâd *{şahit gösterilen kaynak}* olarak en çok zikredilen sahabelerin en genç sahabeler olduklarını, listenin en sonunda gelenlerin yani bir menba'-ı ihticâc *{delil gösterilen kaynak}* olmak üzere en az zikredilenlerin de en kadîm ve en meşhur sahabeler olduklarını görürüz. Tabir-i diğerle Peygamber hakkında en çok mâlumât verenler kendisini en az tanımış olanlar, Peygamber terk-i hayat ettiği zaman henüz sinn-i rüşde vâsıl olmamış *{rüşd yaşına erişmemiş}* ve vakâyı'ın *{olayların}* azametini idrakten aciz bulunmuş *{olayların önemini/büyüklüğünü anlayamamış}* olanlardır.[31] Bunun üzerine bilâ

31 Not-1 [I/100] Taberî'nin metninin tam ve sahih bir fihristini Arabiyât mütehassıslarımızın en birincisi olan de Goeje tarafından nezaret edilen ve Leiden tarafından basılan eser-i muazzamada buluruz. Şu gayrı tabiilikleri oradaki mâlumâttan topluyoruz: Abdullah İbn Abbâs [vefatı: 68] tarih ve hadise ait bir menba' istişhâd [I/101] olmak üzere Taberî tarafından 286 defa, Ebu Hüreyre [vefatı: 59] 52 defa, Enes b. Mâlik [vefatı: 93] 47 defa zikredilmektedir. Diğer taraftan Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali yani Peygamber'in en ileri gelen dört sahabesi ve bütün Müslümanlar üzerindeki hüküm ve nüfûzunun kendisinden sonraki vâris ve halefleri bir defa bile zikredilmemektedir. Aynı mihek-i temziye *{ayırt edici ölçüye}* göre tetkik edilen Buharî'nin metni de yukarıdaki üç isme pek kat'i bir fâikiyyet *{üstünlük}* vermiş olacaktır. Fakat bir fihristin fıkdânı {yokluğu} kat'î erkâm *{kesin rakamlar}* irâe etmemize *{göstermemize}* imkân vermiyor. Mamafih rastgele bazı fasıllar ta'dât edilecek *{sayılacak}* olursa görülür ki Buharî'nin kitabından istihraç edilen ve adedin çokluğuna göre tertip olunan sırada Ebu Hüreyre en başta gelir. Sonra Enes b. Mâlik sonra İbn Abbâs ahz-ı mevki eder *{yer alır}*. Hatta adeta kat'iyyetle iddia edilebilir ki Sahîhu'l-Buharî'nin 7275 hadisinin nısfından

ihtiyâr *{ister istemez}* zihinlere şu sual geliyor: Peygamber'i daha iyi tanımış olanlar, İslamiyet'in ve imparatorluğun tesisine daha büyük nispetinde hizmet edenler neden büyük müceddid ve üstad hakkında en az mâlumât bırakmış oluyorlar? Mantıken bunun tamamıyla aksi olmak lazımdı. Peygamber ile daha samimi münasebette bulunmuş olanlar bu bâbda en çok mâlumât bırakacaklardı. Çünkü yeni nesil Müslümanlarının bu mâlumâtı başkalarından değil kendilerinden talep etmeleri pek tabîi idi.

Sahabenin Az Rivayeti Meselesi

§21. En İleri Gelen Sahabelerin Bu Sükûtu Nasıl Kâbil-i İzahtır?

Bazı Şark müverrihleri de bu gayr-ı tabiilikten korka kor-
[I/102] ka bahsettilerse de esas itibariyle meseleyi tetkike cesaret edemediler. Çünkü yakından tetkik edilecek olursa bütün hadîs ilmini nazardan düşürerek sarsabilir ve mevcudiyetini tehlikeye koyabilirdi. Vâkıdî'nin kâtibi İbn Sa'd diyorki: "Peygamber'in başlıca ashabı arasında birçoğunun pek az hadîs rivayet etmiş olmaları kendilerinden bir şey sormaya hacet hissedilmeden evvel vefat etmelerinden ileri gelmiştir."[32] Bu izahat pek az doğrudur; hiç değilse, nâkıstır.

Ebû Bekir hakkında [vefatı 13] bazı makul esbâb kabul edebiliriz. Peygamber'den sonra ancak iki sene ber-hayât kalmıştır. Bu kısa zaman zarfında gayet azîm iki vazife ifasıyla meşgul oldu: Kabilelerin umûmi isyanlarını yatıştırdı, sonra da büyük fütûhatlara bir mukaddime vücuda getirdi.

ziyadesi bu üç sahabe tarafından rivayet olunmuştur (ZDMG. 1850 vol 4 pag. 6). Hâlbuki Ömer, Osman gibi en kadîm sahabelerin hatta Ali'nin bile ismi pek az görülür ve pek şüpheli hadislerde de görülür. (Faraza Ali'nin 1. cildin 39. sahifesinin 14. ve müteakip satırlarındaki hadislerine bakınız). Ezrakî'de yanlış olarak Ali'ye isnad edildiğini gördüğümüz (18. sahifede 18. satır; 27. sahifede 7. Satır; 28. sahifede 9. satır; 29. sahife 4. satır. İlâ ahir) Havârik *{harikalar}* ile dolu kâzib hadislerin kâffesinin zikri zahmete bile değmez.

32 Muir, 1. cild 53, not.

Peygamber'den 12, 24 ve 29 sene sonra vefat etmiş olan diğer üç halife, Ömer, Osman, Ali hakkında ise aynı şey söylenemez. Sa'd b. Ebi Vakkas [vefatı: 58], Abdurrahman b. Avf [vefatı: 32], Zübeyr b. el-Avvâm [vefatı: 36], Talha [vefatı: 36] ve daha sâir birçok sahabe hakkında ise aynı sebebi ileriye sürmeye hiç imkân yoktur. Gerek bunlar gerek daha birçokları İslamiyet'in siyasî ve ahlâkî galebesine faal bir sûrette iştirak etmişlerdir. Peygamber'in en kadîm ve en samimi sa- [I/103]
habeleri oldukları cihetle Muhammed hakkında şâyân-ı ihticâc sûrette söz söylemek hakkını son derecede hâiz idiler. Diğer taraftan, vâsi' *{geniş}* imparatorluğun idaresi hususunda ehemmiyetsiz bir vazifeleri olduğu cihetle kendilerine sorulsa idi Peygamber'in hayatı hakkında gayet çok mâlumât ve tafsîlât verebilirlerdi. Hâlbuki tarih bize bu adamların yalnız bir şey söylememiş olduklarını değil hatta kendilerinden bir şey bile sorulmamış olduğunu gösteriyor. Bunların sükûtlarına başlıca bir sebep vardır. O da hadîsin bi'n-nisbe daha muahhar bir zamanda, büyük sahabelerin yaşadıkları devirden daha sonra yani Hicretin 50. senesinden ve belki de Peygamber'in vefatından[33] yarım asır sonradan başlamış olmasından ibarettir. Hadîsin muahharan inkişaf etmiş olmasının sebepleri pek hâiz-i ehmmeiyet bir meseledir, son derecede dikkatle tetkik edilmeye layıktır. Başlıca sebeplere hafif temas ile iktifa edeceğiz. [I/104]

§22. Zaman sırasıyla birinci ve diğerlerine nispetle ehemmiyeti itibariyle en ileride bulunan sebep, Peygamber'in vefatı üzerine hükümetin idaresi Peygamber ile uzun müddet yaşayan ve kendisinin nasıl hareket ettiğini, nasıl düşündüğünü bilen kimselerin eline geçtiği cihetle bunların kendi ef'al ve

33 Not-1 [I/103] Sprenger hadis ilminin ilk inkişaf-ı mükemmeli 40. sene-i hicriyye'ye yani harb-i dâhilî esnasında muhtelif muhâsım *{düşman}* tarafların kendi hareketlerini muhikk *{haklı}* göstermek için şifahi hadislere müracaat ihtiyacı hissettikleri ve birbirlerini karşılıklı tel'în *{lanetleme}* için yeni ve kâzib ehâdis icadına mecbur oldukları zamana müsâdif olduğunu *{tesadüf ettiğini}* söylüyor (Sprenger, 3. cild, sahife 82 ve müteakip sahifeler)

harekâtını *{davranış ve hareketlerini}* izah etmek, muhikk *{haklı}* göstermek ihtiyacını hissetmemiş olmalarıdır. Bunlar muayyen bir tarzda hareket ettiler. Çünkü Muhammed'in arzularının tecümanı ve varisi sıfatıyla kendi nufûz-ı maneviyelerini münâkaşaya kimsenin cesaret edemeyeceğine emin idiler. Biraz aşağıda göreceğimiz veçhile Muhammed'in esnâ-yı hayatında halife Ömer'in Peygamber'e daimî sûrette fikirler telkin ettiği, Peygamber'le istişare ettiği ma'lûmdur. Hatta Müslümanlar bile son senelerde Peygamber'in koyduğu içtimai nizamların asıl ruhunun Ömer olduğunu teslim ederler. Peygamber terk-i hayat edince İslam davasıyla kendi varlığını yekvücut halde tutan Ömer bir istinadgâhından *{dayanağından}* mahrum kaldığını hissedecek yerde iktisab ettiği hürriyet hareketinden müstefid olan ve bütün yaptıklarından emin ve pür-itimâd davranan bir adamın azm u faaliyeti ile iş gördü. Peygamber'in vefatı Ömer için bir müşkilât değil bir teshîlât makamına geçti. Muhammed'in vefatından sonra
[I/105] ilk senelerde ileri gelen ashabın hüküm ve nüfûzu vefat etmiş olan Peygamber'in hüküm ve nüfûzuna müsâvi addolunabilecek derecede azîm bulunması pek muhtemeldir.

Sahabelerde ilk iki halifenin en başlı medâr-ı şeref ve iftiharı olan bu faaliyet ve âkılâne serbestî hissi mevcut olduğu gibi Müslüman hulukundaki *{yaratılışındaki}* umûmi ahvâl-i rûhiyede rüesanın bu müstakilâne hareketlerine pek müsait idi. Peygamber'in vefatıyla müthiş bir ihtilâfât-ı dâhiliyye devresi açılıyordu. Peygamber'in terk-i hayat ettiği haberi kabâil *{kabileler}* ile İslamiyet arasında bir hayat ve memat mücadelesinin başlaması için bir işaret teşkil etti. Bu, gerek Peygamber'den evvel gerek Peygamber'den sonra Cezîretü'l-Arab'ın tarihinde en kanlı bir mücadele olmuştur. İslamiyet kendi aleyhindeki bu hareketi ve iftirâk âmâlini *{ayrılık emellerini}* Arabistan'ın en necîb *{asil}* kanları içinde boğarak mücadeleden galip çıktı. Bu azîm mücadelenin böyle acı bir sûrette ezilmesi çöldeki bedevilerin en aziz hislerini ve en kuvvetli ihtiraslarını cerîhadâr eyledi *{yaraladı}*. Bu tenkil

{cezalandırma} ne kadar elîm ve şedîd ise bütün Arap milletinin dünyayı fethetmek yolunda büyük bir sergüzeşte *{maceraya}* atılması da o kadar şedîd ve mukavemetsiz *{dayanıksız}* idi. İran'a ve Bizans'a karşı muharebe, Asya'nın ve Afrika'nın fethi pek mühtez *{titrek}* birtakım heyecanlar devresi olmuştur. Gayet eski zamanlardan beri insan kanı dökmeye alışkın barbar ve memleketin çoraklığı yüzünden kolayca hunrîzâne *{kan dökücü}* şiddetlere ve açlık hırslarına düşebilen bir [I/106]
ırkı tahrik edebilecek bütün vahşiyane ihtiraslara ve bî-pâyân *{sonsuz}* müştehiyyâta *{nefsî arzuya}* serbest bir saha açıldı. Zabt ve istila muhârebâtı daha müthiş, daha hunrizâne *{kan dökücü}* muhârebât-ı dâhiliyye takip etti. Bu vakâyı'ın *{olayların}* evsâf ve mahiyet-i husûsîyesini pîş mülahazaya *{ön değerlendirmeye}* alınca, son derece-i vahşete kadar ilerletilmiş olan ruhlardaki gerginliğin Arap ruhunu kendisine gelmekten, maziyi hatırlamaktan kat' edilen tariki göz önünde tutmaktan bu büyük inkılabı vücuda getiren zât hakkında taharriyât ve tetkîkâta kalkmaktan menetmiş olmasına hayret edebilir miyiz?

Bu sırada zaman süratle geçiyordu, vakâyı' *{olayları}* hadd-i kemâle *{olgunluk haline}* geliyor ve zaman, o bî-amân cereyanıyla *{merhametsizce/amansızca}* en değerli ashabı birer birer mezara sürüklüyor, bunların safları her sene mühim miktarda seyrekleniyordu. Diğer taraftan, İslamiyet'in siyâsî ve ahlâki tekâmülü üzerinde hergün gittikçe daha mahsus olacak bir tarzda yeni ve kuvvetli birtakım avâmîl *{sebepler}* ve müessirât *{etkiler}* zuhûr etmişlerdi *{ortaya çıkarmışlardı}*. Aded ve medeniyet itibariyle fâtihlerine fâik olan *{üstün olan}* Suriye ve İran kavimleri hissettikleri beht *{şaşkınlık}* ve hayretten kendilerini toplayacak vakit bulmuşlardı. İçtimâi *{toplumsal}* ve siyâsî musibet ve inhidâmın *{çöküşün}* verdiği ilk dehşet yerine bir an tevakkuf kâim olmuştu *{duraklama ortaya çıkmıştı}* . Hudutlarda harb-i muttasıl *{aralıksız savaş}* devam ediyordu. Fakat İmparatorluğun içinde sulh hü- [I/107]
küm-fermâ *{hükümrân}* olmaya başladı. Bunun üzerine harb

meydanında mağlup olmuş olan kavimler fikr-i beşerin *{insani düşüncelerin}* daha medenî faaliyetleri sahasında intikamlarını aldılar. Ecnebilerin siyâsî boyunduruğuna boyunlarını uzatmak ve İslamiyet'in bütün İslamlara bilâ-istisna bahşettiği azîm imtiyazlar hasebiyle ve onların dinlerini kabul etmekle beraber, mağlup kavimler Arapların yeni dini kabul ederken tâbi olmuş oldukları hâlet-i rûhiyeden bütün bütün farklı bir hâlet-i ruhiye içinde Müslüman olmuş idiler. Gayr-ı Arab yeni Müslümanlar gayet kadîm ve müterakkî bir medeniyetin evlatları ve varisleri idiler. Pek eski zamanlardan beri ilahiyat meseleleri tetkîkâtına yaradılışları iktizâsı olarak düşkün bir ırkın fertleri idiler. Dînî mesâile karşı inanılmayacak derecede bir şevk ve galeyân ile alakadâr olmak onların hayât-ı ictimâiyelerinin bir cüz'-i lâ-yenfekk'i *{ayrılmaz bir parçası}* idi. Muhammed'i hiç görmemiş olan bir kavimde bu barbarları dünyanın fethine sevketmiş olan o harika-âlûd *{olağanüstü}* adamın kim olduğunu bilmek için kendi kendiliğinden bir merak uyandı. Neler söylemiş, neler öğretmişti? Meçhul, vahşi bir kavme en kadîm iki imparatorluğu yıkmak imkânını veren bu dinin kuvvet-i sihr-i âlûdu hangi noktada idi? Asâkir-i muhafazanın ezbere bildikleri ufak tefek Kur'an parçaları anlaşılması gayet müşkil ve muakkad *{zor anlaşılan}* birtakım vecizelerdi, Arap ve gayr-ı Arap yeni Müslüman [I/108] nesillerinin ihtiyâcât-ı ahlâkiyelerini kat'iyyen temin edemezdi. Cengâver İslamiyet Arabistan haricinde fethedilen ve İslamiyet'e idhâl olunan kimselerin gösterdikleri pek meşru merakın tesirini gayet çabuk hissetti. Bu kavimlerde asırlarca gerek müşriklik şekli altında gerek Hristiyanlık şekli altında Yunan hars *{kültür}* ve felsefesi, bilhassa 6 asırlık dînî ve kelâmî münazaât, cahil ve kaba birer adam olan, doğdukları çöllerin mahrumiyeti içinde ruhları yebûset *{kuruluk}* kesb eden Arapların hiç bilmedikleri birtakım ihtiyâcât-ı ahlâkiye tevlîd etmişti. İslamiyet'e yeni idhâl edilen halkdaki bilmek ve öğrenmek ihtiyacı Muhammed'in yâbis *{kuru}* ilahiyatına kuvve-i inbâtiye *{yeşerme kuvveti}* veren bir âmil-i kimyevî oldu ve İslam ilm-i kelam ve hadîsini vücuda getirdi. Binae-

naleyh, bütün ilm-i İslâm bilhassa gayr-ı Araplar için vücut buldu ve gerek büyük fütûhât muharebelerinden gerek muharebât-ı dâhiliyeden sonra vukua gelen ilk devre-i tevakkuf esnasında yeni Müslümanlar nihayet seslerini yükseltebildiler ve taleplerinin tatmin edilmesini istediler. İslamiyet tarihi için son derecede azîm bir ehemmiyeti hâiz olan bu devrenin başlangıcı Halife Muaviye'nin zaman-ı saltanatında, Hicretin 40.-60. seneleri arasındadır. Bu hareket, muharebât-ı dâhiliyye yüzünden 65-73 sene-i hicriyyeleri arasında yavaşlamışsa da Halife Abdulmelik ile oğlu Velîd zamanında husûsî bir sûrette tekrar şiddet kesb etti. Bu iki Halife bu hareketi kendi [I/109]
hanedanlarının menfaatine hâdim bir sûrette idare etmeye teşebbüs eylediler. O zamandan beri fikrî hareket hiç tevakkuf etmedi ve bütün İslam âlemine yayıldı.

§23. Gayet muhtasar ve nâkıs olan şu tarihçe ile iki mühim şeyi, yani Müslüman ilm-i hadîsinin muahhar bir zamanda inkişafını ve yeni kavimlerin, yeni içtimai ve dînî muhitlerin ihtiyâcât-ı ahlâkiyesini tatmin için itimâda pek az şâyân birtakım anâsıra *{unsurlara}* müracaat edilmesini, kâfi derecede vüzûh ile meydana koyduğumu ümit ediyorum. Muhammed hakkında şâyân-ı ihticâc *{delil göstermeye değer}* bir sûrette söz söyleyebilecek olanlar pek azalmışlardı. Pekçokları vefat etmişlerdi. Bi'n-nisbe ehemmiyetsiz sahabeler, gençler, Peygamber'i son senelerinde, kendileri henüz pek genç ve Peygamber'in muğlak hüviyetini anlayamayacak bir yaşta bulundukları zaman görenler hayatta bulunuyorlardı. Bu tahsilsiz, tecrübesiz gençler, zihinlerinde vak'aların azameti ve inkılâb-ı azimenin amili olan zatın hakiki ve esaslı evsâf ve tebâyi'i *{vasıfları ve tabiatları}* vâzıh *{açık}* bir sûrette teressüm etmeden *{resmetmeden, şekillenmeden}* evvel Peygamber'in vefat ettiğini görmüşlerdi, mamafih yeni Müslümanların şedîd meraklarını tatmin etmek ve ilm-i İslâm'ın temellerini kurmak gibi azîm ve müşkil bir vazifeyi îfa keyfiyeti ahvâl ve zamanın îcâbıyla işte bu en az kabiliyetli sahabelere terettüb etti *{görev düştü}*. Bunların pekiyi olmayan tesirleri İslam'ın [I/110]

bütün Kelam ilmi üzerinde gayr-ı kâbil-i izâle bir iz bıraktı. Esasen bu, Peygamber'in dimağında nâkıs bir halde çıkmış iken ashab arasında en iktidarsız olanlar tarafından düşülen hatalar sebebiyle bütün bütün haşin ve bozuk bir şekil aldı.

Eğer hakiki ve büyük sahabeler bütün bildiklerini söyleyebilseler ve hikâye edebilselerdi İslamiyet bu kadar sert ve dikenli bir tarzda manzûr olmamakla *{göze çarpmamakla}* kalmayacak, Peygamber'in sîması da daha hakiki, daha sevimli bir sûrette tecelli edecekti. Kendisini tanıyanlar üzerinde hâiz olduğu büyük cazibenin hikmetini anlamak bizim için de daha iyi kâbil olacaktı. Hadîs ilmine en çok hizmet etmiş olan ashabın âsârını ve evsâf ve tabâyi'ini tetkik edecek olursak söylediğimiz şu sözlerin isabeti gayr-ı kâbil-i inkâr bir sûrette meydana çıkar. Târih-i İslam'a ilave ettiğim şu medhal için muayyen olan hudud beni bütün mühim hadîs ulemâsını tetkikten menediyor. Onun için yalnız ikisinden bahsedeceğim. Bunların tetkiki neticesinde kâri'lerimiz de bizimle beraber bütün Müslüman ilm-i hadîsinin ne kadar zayıf esâsât üzerine istinâd ettiğini teslim edeceklerdir.

§24. En ilk safhada İbn Abbâs'ın ismini zikretmek vazife-
[I/111] mizdir. Peygamber'in amcazâdesi ve sahabesi sıfatıyla meşhur olan Abdullah ibn Abbâs gayet selîs *{akıcı}* ve beliğ {açık, düzgün} söz söylerdi, zamanında pek ziyade hâiz-i nüfûz ve itibar *{nüfûz ve itibar sahibi}* idi. Muasırları kendisini hadîs hususunda en büyük bir medâr-ı ictimâ' *{toplanma vesilesi}* olarak tanımışlardı. Kendi zürriyetine mensup olanlar hilafet tahtına çıktıkları zaman şöhreti muahharan *{sonradan}* daha ziyade arttı. Bugüne kadar bütün âlem-i İslam'da İbn Abbâs'a karşı bir hürmet-i mahsûsa perverde idiler *{özel bir saygı beslemekte idiler}*. Mu'tekıd *{inanan}* Müslümanlar kendisine müntehi olan *{kendisinde son bulan}* bütün hadîsleri sûret-i kat'iyyede mevsûk *{güvenilir}* ve gayr-ı kâbil-i münâkaşa *{tartışmasız}* diye telakki ederler. Muhammed ile karâbeti *{yakınlığı}* ve münasebat-ı husûsiyyesi Müslümanlar nazarında onun vüsûk ve sıhhati hakkında bir şüphe gölgesine bile

imkân bırakmaz. Hâlbuki naklettiği hadîslerin, yalnız bir kısmını cidden nakletmiş olsa bile, bunlar tetkik edilince onun kadar hiç kimsenin yalan söylememiş yahut uydurmamış olduğu teslim edilir. Hadîs hususundaki faaliyeti cidden hayret-bahştır. Ashab arasında ilm-i Kur'ân'ın en büyük müessisi, metn-i kudsînin tefsîrâtının mucidi, en ileri gelen bir kelam âlimi gibi telakki edilmektedir. İbn Abbâs büyük bir iktidar ve kabiliyete mâlikti. Fakat hiçbir mülâhaza-i ahlâkiyye önünde geri çekilecek bir adam değildi. Son derecede gurur ve nahveti *{kibiri}* vardı. Şöhrete, paraya, nüfûz ve kudrete harîs idi *{hırslı idi}.* Müşteheyât *{nefsin hoşuna giden şeyler}* galebesini tatmin için hiçbir şeyin önünden geri çekilemedi. İsminin, karâbetinin *{yakınlığın}* ve sahabe olmaktan mütevellid mev- [I/112]
ki'-i içtimaisinin verdiği şahsî nüfûz ve itibara güvenerek, her türlü hiss-i hicâbı ber-taraf ederek, bütün Müslüman âleminin isti'maline salih birtakım mâlumâtı mebzûlen *{çokça}* icad ve ihtirâ'a *{yeni bir şey ortaya çıkarmaya}* kendisini salâhiyetdâr gördü. Zaten pederi ve Peygamber'in amcası Abbâs yalancılığını ve bir hesab üzerine zamana uymanın numunesi idi. Oğlu da babasının eserini takip etti. Muaviye Muhammed'in müteredd *{alçalmış}* torunu olan genç Hasan'ı hilafetten hall ettiği zaman Peygamber'in amcazâdesinin kendisini ona satması gibi menfur bir hareketi setr ve izah için mu'tekıd İslam müverrihleri pek zahmet çekerler. İbn Abbâs'tan iyi zamanını tanıyan ve zamanının ihtiyâcâtını, nekâyısını *{noksanlıklarını}* onun kadar keşfeden hiç kimse yoktu. Çocukluğunda İslamiyet'e sâha-i zuhûr olan barbar ve ibtidâî muhiti görmüş ve tanımıştı. Peygamber'in askerî ve siyâsî muvaffakiyet-i azîmesinin şahidi oldu. Fakat gerek kendisi gerek babası beyhude hasedler tahrik etmemek için bu ilk devrede kemâl-i maharetle bir kenarda kaldılar. Büyük ve emin bir servet kazanmak için Peygamber'e karâbetlerinden istifade ettiler. Her ikisi de harb meydanlarının tehlikelerine maruz olmamak gibi bir ihtiyat eseri gösterdiler ve hayât-ı hadâriyyenin *{medenî hayatın}* muhakkak ve kârlı temettuâtını *{faydalarını}* tercih eylediler. Büyük fütûhât devresi hulûl ettiği *{geldiği}* zaman İbn

Abbâs Hristiyan medeniyetinin fâikiyyetini *{üstünlüğünü}* vâ-
[I/113] zıh sûrette anladı. Yeni dindeki bî-pâyân *{sonsuz}* noksanları, bâis-i hicâb târihî boşlukları hissetti. Muhammed bu yeni din için İbrânî kavminin tarih-i kadîminde bir esâs temin etmek teşebbüsünde bulunmuştu. Fakat maksadına tamamen muvaffak olamamıştı. Kur'an'da gördüğümüz iyi hazmedilmemiş haham ve İbrânî menkıbeleri Arabistan haricinde yaşayan medeni dünya karşısında yeni dine bir mevki kabul-i temin etmeye pek gayr-ı kâfi idi. İbn Abbâs bu boşluğu doldurmaya, kusurları izale etmeye çalıştı. Peygamber'in eserine iktifa etti ve onun yaptığı şeye kendi tarzında devam eyledi. Bu itibarla ilk Hristiyanları taklit etmiştir. Onlar da Ahd-i Atîk'in muhteviyatına ve istikbal hakkındaki beyânâtına müracaat ederek kendi dinlerini haklı göstermeye çalışmışlardı.

Bu işe nasıl başladığı ve malzemelerini hangi menba'dan *{kaynaktan}* aldığı bir sırdır ki İbn Abbâs hiç kimseye bunu ifşa etmemiştir. Bu bâbda me'hazlar *{kaynaklar}* bir sükût-ı tam *{tam bir sessizlik üzere}* muhafaza etmektedir. Mamafih İbn Abbâs'ın ve kendisine isnad olunan hadîslerin tetkiki tarih ve kelam hakkındaki ilminin haham menba'ından *{kaynağından}* geldiğini kolayca gösterir ve mâlumâtını İbrânî menba'lardan *{kaynaklardan}* veya hiç değilse İslamiyet'i kabul etmiş İbrânîlerden aldığını ispat eder. Sırf kendisine has ince bir hadese tebeiyetle *{metodla}* Hristiyan Medeniyetinden ve temâyülât-ı müşrikânesi *{ortak meyiller}* hasebiyle İran Medeniyetinden hiçbir şeyi istiâre *{ödünç almak}* ve temsil et-
[I/114] mek istemedi ve milletdaşlarının akvâm-ı Sâmiye'den *{Sâmî ırktan}* olması keyfiyeti yalnız İbrânî malzemenin isti'mâlini derece-i vücûbta bulundurduğunu takdir etti. Kur'ân'ın ruh ve metniyle kâbil-i tevfîk ne kadar haham menkıbeleri bulabildiyse hepsini topladı ve Muhammed'den evvelki dünyanın târih-i dinîsini İslam mefhumlarıyla kendisine göre tekrar tanzim ve tertip etti. Yaptığı iğfâl birtakım masalları ortaya çıkarmaktı. Bunları Peygamber'in ağzından işitmiş olduğu zannını veriyordu. Bunu açıktan açığa söylemedi. Fakat bil-

vasıta böyle bir kanaat tevlîd etmeye çalıştı. Bütün nakl ve hikâye ettiği şeyleri Peygamber tarafından verilmiş mâlumât diye meydân-ı tedavüle çıkarmak için bazılarının menbaının Peygamber olduğunu söyledi ve bazıları hakkında hiç menba' {kaynak} göstermedi. Müslüman hadîs ulemâsı da buna bakarak İbn Abbâs tarafından isim zikredilmeksizin bildirilen hadîslerin Peygamber'in ağzından çıkmış olduğuna hükmettiler. İbn Abbâs kendi sözünün iddia ettiği şeylerin mevsûkiyeti hakkında en iyi bir teminat teşkil eyleyeceğini ve hiç kimsenin bunları mevki'-i münâkaşaya koymaya cesaret edemeyeceğini gayet emin bir sûrette söyledi.

İbn Abbâs'ın temeyyüz ettiği iki hususî mevzu vardır ki biri İsrail kavminin târih-i kadîmidir. Bunu Arap kavminin ve Muhammed'in zuhûrunun tarihi ile birleştirmeye çalıştı. Diğeri de Kur'ân tefsiridir. Birinci mevzu için, yukarıda dediğimiz gibi, haham menkıbelerini isti'mâl etti. İkincisi için [I/115] de bilhassa kendi muhayyilesinden istifade eyledi. İbn Abbâs, kelimenin hakiki mânâsıyla tefsir-i Kur'ân'ın babasıdır. Çünkü her fıkrayı en iyi izah etmenin tarzı sebeb-i vahy olan vak'anın hikâyesinden ibaret olduğu fikrinden hareket ederek Metn-i Kudsî'yi bir usûl dairesinde şerh ve tefsir etti. Bu fikr-i esâsî birçok müşkilâta maruz kalıyordu. Muhammed kendisine nâzil olan vahiyleri gayr-ı muntazam ve karışık bir sûrette bildirmiş olduğu için metinde büyük bir karışıklık vardır. Ayetlerin hangi sıra ile nâzil olduklarını kimse bilmediği gibi bu ayetlerden pek çoğunun sebeb-i nüzûlü olan hâdisât da akılda kalmamıştı. İbn Abbâs bu müşkilât karşısında irkilmedi. Vak'a ma'lûm olduğu yerlerde bu noksanı muhayyilesi ile telafi etti. Hatta hiç lüzum olmadığı halde bazı küçük hikâyeler icadına bile kalktı. Bunlar sırf söz söylemek ve uydurmak zevki için yapılmış şeylerdi. Binaenaleyh Kur'ân hakkındaki tefsîrâtı birtakım hakiki vak'alarla iştikaka ait izâhât zincirinden ibarettir ki müstakil birtakım mâlumât ve bilhassa metn-i Kur'ân bunları te'yîd etmedikçe vüsûkları ve hakikatleri hakkında büyük şüphelere düşmek pek caizdir. Sprenger

İbn Abbâs'ın bu hususî şu'be-i faaliyetindeki fena tesirinden
[I/116] şiddetli ta'bîrât ile bahseder. "Müslümanlar Peygamber'in vefatından sonra Metn-i Kudsî'de kendilerinin yeni tarz-ı tefekkürlerinin te'yîd ve kabul edildiğini görmek istediler. Bunun için tefsir, Kur'ân'ın mânâsını izahtan ziyade o mânâyı evirip çevirmekten ibaret kaldı. Peygamber'in amcazâdesi İbn Abbâs bu sanatta hakiki bir dehâ gibi görünüyor. Maksadına vesâit-i tabîîyye *{normal yollarla}* ile vâsıl olamadığı *{ulaşamadığı}* zaman sönüp gitmiş eski Arap lehçelerinden birinin bütün bütün başka bir mânâya gelen bir kelimesine müracaat ederdi. Kendisi ve sonra tilmîzleri o kadar parlak neticeler istihsâl ettiler ki Peygamber'in en kadîm sahabelerinin vefatından sonra Kur'ân'ın ruhunu anlayan bir kimse kalmamıştır denilebilir".[34] İbn Abbâs adeta ahlâkî yanlış bir yola sevk etmekten, onları şaşırtmaktan, gülünç bir hale sokmaktan fena bir zevk almıştır denilebilir.[35]

§25. İbn Abbâs'ın faaliyet-i muhteriâne ve muğfelânesi *{icatçı ve aldatmacı faaliyetleri}* hakkında kanaat getirmek isteyen bir kimsenin Leiden'de tab' edilen Taberî'nin büyük Tarih'inin birinci cildini açması ve İbn Abbâs nâmı altında[36]

34 Sprenger, 1. cild, sahife 17.

35 Sprenger, 3. cild, sahife 96 ve müteakip sahifeler. Burada müfessir Kur'ân sıfatıyla İbn Abbâs hakkında şâyân-ı dikkat tetkîkâta tesadüf ediyoruz.
Not-1 [I/116] İbn Abbâs kable'l-İslam Arap âsâr-ı atîka ilminin de müessisidir. Yâkut'ta 4. cild, 602. sahife ve müteakip sahifelerde, 912. sahife ve müteakip sahifelerde ve daha birçok fıkralarda (Welhausen tarafından büyük bir itina ile toplanmış ve bastırılmıştır Reste Arab cHeident, p. 14) İbn Abbâs'ın Arabistan'da müşrikliğin [I/117] menşei hakkındaki menkıbevi nazariyesini görüyoruz ki içinde kâzib birtakım Tevrat kısımları da karışıktır. Bu fıkraların mütalaası bu muğfel *{aldatılmış}* zâtın muğlak *{kapalı}* ruhunu daha iyi anlamak için hususî bir ehemmiyeti hâizdir. (Welhausen, 1. cild, 14. Sahife, 25. satır).

36 Not-1 [I/119] Taberî'den birkaç misal zikretmek kâfidir: 1. cild, 8. sahife, 9. satır bize hilkat-i âlemden Muhammed zamanına kadar geçmiş olan senelerin sarîh ve kat'î adedini bildirir. -29. sahife, 18. satır ve müteakip satırlar şu meşhur hadis-i kâzibin babası olduğunu bize haber veriyor: "Allah'ın ilk halk ettiği *{yarattığı}* şey kalemdir. Buna herşeyi yazmayı emretmiştir" (kader mesleği hakkında bu hadisin ehemmiyetini anlamak için Golziher'in ZDMG, 57. cild, 392. Sahifede ve bilhassa 396.

zikredilen hadîslere göz gezdirmesi kâfidir. Bunların kısm-ı a'zamı İbn Abbâs'ın husûsîyetini hâizdirler. Olsa olsa bazılarında sonra tilmîzlerin birtakım ilaveleri bulunabilir. Fakat muhtelif rivayetlerin usûl ve esası İbn Abbâs'ın mahsûlüdür. Ma'lûm olduğu üzere İbn Abbâs birçok eser bırakmıştır (me'hazlar bir deve yükü diyorlar). Bundan başka İbn Abbâs Saîd b. Cübeyr gibi bazı tilmîzlerine imla tarikiyle hadîsler yazdırmıştır. Binaenaleyh, İbn Abbâs tarafından ortaya çıkarılmış olan melzemenin kısm-ı a'zamının âsâr-ı mektûbe dâhilinde muhafaza edilmiş olduğuna hükmedilebilir.[37]

Taberî'de İbn Abbâs'ın neş'et-i âlem, kable't-tarih Kâbe ve Tevrat tarihi hakkında söylediği şeylerin kâffesini bulmak kâbildir. Buhârî'de ise (faraza Krehl tarafından tab' edilen ikinci cildin 196. sahifesinden itibaren) İbn Abbâs ve en bü- [I/118]
yük rakip ve mukallidi Ebu Hüreyre tarafından Kur'ân'ı izah ve itmâm için toplanmış masalları neler ve ne kadar çok olduğu tahkik edilebilir. İleride, Peygamber'in terceme-i hâline dair verilen muhtasar mâlumâtta bu mevzuya avdet etmek ve İbn Abbâs'ın muhayyilesindeki ve iğfâlâttaki vüs'atı göstermek fırsatını bulacağız. Fakat burada da Buhârî'nin cildinden rast gele alınmış bir hadîs nümunesi göstermek nâ-bimevki'

sahifenin son satırında yazdığı şeylere bakınız). Hilkat-i âlem hakkındaki masalların kâffesi de İbn Abbâs'ındır. -1. cild, 29. sahife, 18-23. satırlar, 35-37. satırlar, ilâahir. -1. cild, 79. sahife, 20. satır [I/120] ve müteakip satırlarda Allah ile İblis arasındaki nizâ'dan *{kavgadan}* bahsedilir. -1. cild, 86. sahife, 13. satır ve müteakip satırlarda insanın halkı *{yaratılışı}* (Âdem ile Havva) bahsi vardır. -1. cild, 104. sahife, 9. Satır ve müteaip satırlarda ilk günahın hikâyesine ve Âdem ile Havva'nın cennetten tardına *{kovulmasına}* tesadüf edilir. -1. cild, 130. sahife, 8. satır ve müteakip satırlarda Mekke'de Âdem tarafından Kâbe'nin tesisi hikâye edildiği gibi başka birtakım menkıbeler de vardır ki âyât-ı Kur'âniye'nin hemen aynı aynı tekrarından ve başka kelimelerle ifadesinden ibarettir. Bu ta'dâdı *{saymayı}* daha ziyade uzatmaya lüzum hissetmiyorum. Şimdi saydığımız şeyler bî-nihaye temdîd edilebilirler *{uzatılabilir}*, İbn Abbâs'ın faaliyet-i muhteriânesinin *{icatçı/iftiracı}* hiçbir hudud tanımadığını ve hilkat-ı âlemden Peygamber'e gelinceye kadar ve gerek Peygamber'in gerek ondan evvelki bütün enbiyanın hayatları hakkında en küçük tafsîlâta varıncaya kadar bütün vukuf-ı beşere kanunlar tayin ettiğini ispat ederler.

37 JRASB, 1856, cild 25, sahife 325 ve 380.

olmayacaktır. İbn Abbâs (hadîsleri, tenkîdî bir nazarla isnadları tetkik etmeksizin yazıyoruz) Kur'ân'ın metn-i kudsîsini tefsir ve izah hususunda Peygamber tarafından kendisine bir mevhibe-i mahsûsa *{özel bir bağış}* bahşedilmiş olduğunu her şeyden evvel iddia etmiş ve bu iddiaya bir kıymet vermek için bir hadîs icad eylemiştir. Bu hadîse göre bir gün Peygamber onu göğsünün üstünde kuvvetle sıkmış ve Allah'a dua ederek: "Ya Rab, kendisine kitabı öğret!" demiştir.[38] Kendi kendisine verdiği bu pâye ile de iktifa etmeyerek Muhammed ile ne kadar samimi bir sûrette yaşadığı noktasında da ısrar etmek istedi ve çok kere Muhammed ile ve zevcelerinden biriyle birlikte bir yatakta yatmış olduklarını icada kalktı! Hakikaten pek garip olan bu hadîsede denildiğine nazaran İbn Abbâs yatağın ucunda Muhammed'in ve zevcesi Meymune'nin ayağı dibinde kendilerine amûdî bir vaziyette *{dikine bir va-*
[I/119] *ziyette}* yatmıştır. Bu öyle bir vaziyet ki birçok sebeplerden dolayı gerek Muhammed gerek İbn Abbâs için gayet rahatsız bir şey olacaktı.[39] Bu hadîs, Peygamber'in gayet kıskanç tabiatı hakkında mevcut sâir hakiki mâlumât ile pek bariz bir tezat teşkil eder. Müslümanlar da tesettür âdeti ve kadınların erkeklerden ayrı yaşaması hep o kıskanç tabiatın mahsûlüdür. Bu hadîsin maksadı Peygamber'in gece namaz kılmadan evvel nasıl yıkandığını göstermeye ma'tûf idi! Daha bu kabîl hadîsleri birçok zikredebilirim. Fakat ihtisara riayeten bunla-
[I/120] rı meskût *{bir şey söylemeden}* geçiyorum.

§26. İbn Abbâs'tan sonra Peygamber'in havârik *{harikalar}* nakleden sahabeleri arasında en meşhuru Ebû Hüreyre ed-Devsî [vefatı: 59]'dir. Buhârî "Sahîh"inde en çok bu zât ile istişhâd eder *{örneklendirir}*. Bu büyük itimad o en büyük hadîs mecmuasının kıymetini pek çok tenkis ettikten *{noksanlaştırdıktan}* başka Müslüman muhaddisînin en büyüğünde ve en meşhurunda en hakiki bir fikr-i tenkidin sûret-i kat'iy-

38 Buhârî, Krehl Tab'ı, 1. cild, sahife 31, satır 4.

39 Buhârî 58. sahife, 17. satır ve müteakip satırlar. Daha birçok fıkralarda da tekrar olunmuştur.

yede mefkûd olduğunu da gösterir. Ebu Hüreyre kelimenin tekmîl mânâsıyla yalancı ünvanına kesb-i liyakat eder.[40] Çerçevelerini hayali renklerle boyayarak ve harika âlûd *{harika karışmış},* mâ-fevk-i tabîî şeylere meylederek yalan söyle- [I/121]
miştir. İbn Abbâs vak'aların hakikat-ı maddiyesine daha sıkı

40 Not-1 [I/124] Ebu Hüreyre yalancılıkta o kadar hayâsız davranmıştır ki ciddi hadis ulemasından bir sınıf arasında Ebu Hüreyre'nin hadislerinin mevsûkiyeti hakkında pek kuvvetli şüpheler mevcut idi. Goldziher (Zâhir, sahife 78-79) bu noktada pek hâiz-i dikkkat bazı şeyler daha zikr ve ilave ediyor. Demîrî'ye göre (Hayâtü'l-Hayavân'da sahife 350-351) Ebu Hanife yalnız Ebu Hüreyre, Enes b. Mâlik ve Semure b. Cündeb müstesna olmak üzere bütün ashab Peygamber'in sözlerine hürmet ve bunları kabul eylediğini söylemiştir. Ma'lûm olduğu üzere dört büyük mezheb-i hakkın müessislerinden biri olan Ebu Hanife'nin sözleri pek hâiz-i kıymettir. Ebu Hüreyre'nin muasırlarından biri yani Abdullah b. Amr b. el-As [vefatı 65] da bunları teyit etmektedir. Abdullah b. Amr b. el-As Ebu Hüreyre'den daha yalancı bir adam bulunamaması ihtimalinden bahsetmiştir. (Ezrakî, sahife 35, satır 12, Goldziher tarafından zikredilmiştir.) Ebu Hüreyre'nin mevsûkiyeti hakkındaki şüpheler için Goldziher'in Muh. Stud. Eserinin 2. cildinin 49. sahifesine de bakınız. Burada Ebu Hüreyre'nin muasırlarından başka birinin yani Abdullah b. Ömer'in [vefatı: 73} açıktan açığa onun kendi menâfi'-i maddiyesine *{maddi menfaatlerine}* muvafık birtakım hadisler neşretmekte olduğunu söylediği de görülür (Goldziher'in Phil. Eserinin 1. cildinin 49. sahifesine bakınız). Bu izâhâttan sonra, Buharî'nin es-Sahîh nâmındaki hadis mecmuasında Ebu Hüreyre'ye bu kadar büyük bir yer tahsis etmesine akıl erdirmek kâbil olmuyor. Buna bakarak bu büyük hadis âliminin pek az nüfûz-ı nazara mâlik bulunduğuna hükmediyoruz. Fakat İslam'ın en hayretbahş [I/125] ve muktedir erbâb-ı hukukundan İmam eş-Şâfiî [vefatı 204]'nin Ebu Hüreyre'nin vüsûkunu kabul etmesine ve zamanının hadisleri en iyi ezber bilen adamı olduğunu teslim eylemesini görünce hayretimiz bütün bütün artıyor. (Hacer, 4. cild, sahife 338, satır 15 "احفظ من روى الحديث في دهره") *{Kendi devrinde kim hadis rivayet ettiyse onu aldı}.* Hâlbuki Peygamber'in geveze dul zevcesi Âişe Ebu Hüreyre'nin neşrettiği kâzib hadislerden hayretlere düşmüş ve bir gün açıkça kendisine şu sözleri söylemiştir: "Benim hiç işitmediğim birtakım hikâyeler anlatıyorsun!". Ebu Hüreyre derhal kendisine şu cevabı vermiştir: Yâ Valide, sen onları unutmuşsun. Çünkü başka şeylerle meşgul oluyordun. Gözlerin için sürme kutun, kendini seyretmek içim aynan vardı!" (Hacer, 4. cild, sahife 394, satır 15 ve müteakip satırlar). Diğer bir defa Ebu Hüreyre, İbn Ömer tarafından âyinin bir ufak cihetinde Peygamber'den başka türlü hareket etmiş olmak ithamına maruz kalınca hiç bozmadan şu cevabı vermiştir: "Ben hatırımda tutmuş, ötekiler unutmuş iseler bunda benim kabahatim ne?" (Hacer, 4, 395, satır 14).

sûrette merbût kalmayı tercih ettiği ve mâ-fevk-i tabîîye pek nadiren müracaat eylediği ve hiç değilse, Muhammed'e ait şeylerin kâffesine yalnız pek cüz'î miktarda mâ-fevk-i tabîî şeyler karıştırdığı halde Ebu Hüreyre bilakis mâ-fevk-i tabîî boyasını pek ifrat ile sürmüş ve ihtimal ki Şarklılık dolayısıyla havârika ve mâ-fevk-i tabîîye pek meftun olan *{düşkün}* miktarı azîm bir sınıf Müslümanların İbn Abbâs'tan ziyade hoşlarına gitmiştir. Şurasını unutmamalıdır ki Ebû Hüreyre İslâmiyet'i pek geç kabul etmiş ve Muhammed'i vefatından üç sene evvel tanımıştır.[41] Bütün bu müddet zarfında Medine'de Peygamber ile beraber oturmuş olması da muhakkak değildir. Kendisine dair olan mâlumât filhakika o kadar azdır ki asıl isminin ne olduğu bile ma'lûm değildir.[42] Ebu Hüreyre

41 Hacer, 4. cild, sahife 39, satır 7.

42 Not-2 [I/125] Faraza İbn Hacer'in terâcim-i ahvâle dair olan büyük eserinde Ebu Hüreyre'ye tahsis ettiği uzun fasıla bakınız (4, sahife 381-399). Burada birçok sahife Ebu Hüreyre'nin asıl ismi ne ve pederi kim olduğu meselesine tahsis edilmiştir. Hacer'de muhtelif 69 rivayet-i mu'tebere kaydedildiğini görürüz ki hepsi başka başkadır. Kutbuddin el-Halebî (Hacer, 4, sahife 385, satır 12) Ebu Hüreyre'ye verilen muhtelif nâmların miktarı 44'e bâliğ olduğunu söyler. Bu miktar içinde babasına verilen isimler de dâhildir. İbn Hacer bu vâhî *{manasız}* mevzuya dört sahife tahsis ettikten sonra Ebu Hüreyre'ye verilmiş olan muhtelif nâmların takriben 20'ye bâliğ olduğunu söyleyerek [I/126] bahsi hülasa eder (Hacer, 4, sahife 385, satır 16; Kuteybe, 141-142 ve Nevevî, 760 bakınız) bu isimleri hemen kâmilen kayd eyler. Binaenaleyh şu garip neticeye vâsıl oluyoruz ki Peygamber hakkındaki hadislerin en çoğunu nakletmiş olan, Şarklılar tarafından bu kadar körü körüne bir itimada mazhar bulunan, Peygamber'in hayat ve i'tiyâdâtı *{alışkanlıkları}* hakkında en küçük teferruata varıncaya kadar en çok mâlumât vermiş diye telakki edilen adam kendi ismini bile sahih sûrette bildirememiştir! İbn Davud [vefatı 316] Isfahan'da Ebu Hüreyre'yi rüyasında gördüğünü ve ondan "اول صاحب حديث الدنيا" *{Dünyada ilk hadis sahibi}* olduğunu öğrendiğini ve bütün hadis ulemasının ittifakıyla ashab içinde en çok hadis rivayet eden adam olmak üzere "انه اكثر الصحابه حديثان" telakki edildiğini söyler (Hacer, 4, sahife 386, satır 18 ve müteakip satırlar. Nevevî, sahife 760, satır 13). Ebu Hüreyre'ye 5300'den fazla hadis isnad olunuyor (Hacer, 4, sahife 386, son satır). İbn Hacer sonra bize Ebu Hüreyre'den hadis teallüm ettiklerini iddia eden 81 kişinin isimlerini bildirir ve böyle daha birçok kişi bulunduğunu söyler (Hacer, 4, sahife 387, 388). Buharî ise Ebu Hüreyre'nin 800 tilmîzi olduğunu, ondan hadis ta'lîm ederek rivayet eylediklerini ve zamanının en çok hadis bilen adamı bulunduğunu beyan ediyor (Hacer, 4, 388,

küçük iken bir kedi "Hirre" ile oynadığı için kendisine verilmiş bir lakaptır.[43]

Şark usûl-i iştikakının yanlışlığını meydan-ı bedâhete *{açığa}* çıkarmaya bile hacet yoktur. Şahsı hakkındaki mâlumâtın adem-i kat'iyyeti ve terceme-i hâl muharrirlerinin kendisine dair verdikleri mâlumâtın azlığı Ebu Hüreyre nâmı altına vaz' edilen ve kısm-ı a'zamı ya kendisinden ya kendisini hemen takip eden tilmizlerinden çıkmış olması lazım gelen hadîslerin fevkalade kesreti ile bir tezat teşkil eder. Ebu Hüreyre tilmizlerine de imlâ tarikiyle birçok hadîs yazdırmıştır.[44] Ebu Hüreyre'ye isnad edilen hadîslerin menşei tilmizleri tarafından yazılmış olan notlardan ve hadîslerden ibaret olmak lazımdır. Hikâyelerin içine Ebu Hüreyre'nin bol bol karıştırdığı mâ-fevk-i tabîî unsurlar ve hayâlî kısımlar kendisine birçok tilmiz celb etmiştir. Onlar Ebu Hüreyre'nin mukallidi oldular ve vazife-i iğfâle devam ettiler. Tilmizler de Ebu Hüreyre tarafından çizilmiş olan hat üzerinde yürüdüler ve başka sahabelerin değil fakat Ebu Hüreyre'nin nâmı altında birçok hadîs neşrettiler. Sâir sahabeler hakikat-i vakâyı'a *{olaylara}* daha sadık bulundukları cihetle Müslüman avâmı nezdinde o kadar makbul değildiler. Ebu Hüreyre'nin hiç sıkılmak bilmediği muhakkaktır. Tabir-i mahsus ile adeta yüzü tunçtan olmak [I/122]

satır 8). Müslüman uleması Ebu Hüreyre'nin bu kadar çok hadis rivayet edebilmesini izah için Ebu Hüreyre'nin açlığından ölecek derecede fakir olduğunu ve yaşamak için Peygamber'in ulüvv-i cenabına *{yüce kişiliğine}* iltica ettiğini, onun için Muhammed'i hiç bırakmadığını ve vefatına kadar yanından ayrılmadığını icada mecbur oldular. "Bundan dolayı, bildiği hadisler bu kadar çok olmuştur" diyorlar (Hacer, 4, 389, satır 2-4). Bu sözlerin yanlışlığı o kadar aşikârdır ki adeta izaha bile hacet yoktur. Ebu Hüreyre en son ve en genç [I/127] sahabelerden biri idi. Peygamber'in sadakasıyla yaşayan ve Medine Camii'nin meşhur Suffe'sinde oturan dilenciler (1. Sene-i Hicriyye § 32. fıkraya bakınız) pek kesîr *{çok}* idiler. Bunların bazıları Muhammed'in Medine'ye ilk geldikleri günlerden beri sahabeleri bulunuyorlardı. Fakat bunlardan hiçbiri Ebu Hüreyre tarafından çıkarılan yahut kendisine isnad olunan hadislerin yüzde biri kadar hadis rivayet etmemişlerdir.

43 Hacer, 4, sahife 382, satır 7.

44 Mesela Beşîr b. Nüheyk. JRAS, 1856, cild 25, sahife 320-321; Hacer, 4, sahife 387, satır 9.

iktizâ ederdi.[45] Müslüman ilim dünyası ve kable'l-İslâm tarih sahalarını ihmal ederek nazar-ı dikkatini ve velûd faaliyet-i muhteriânesini Peygamber'in söylediği şeylerin kâffesini garip ve mâ-fevka't-tabîî sûrette tahrife hasretmiş, hâyîde mevzular *{ağızdan ağıza dolaşmış konular}* üzerinde can sıkıntısını verecek tarzda işleyip durmuş ve metinlere türlü türlü gayr-ı mütecânis ve ekseriya bî-mânâ anâsır idhâl eylemiştir. Ve meleklere dair Muhammed'in vermediği birçok mâlumâtı Ebu
[I/123] Hüreyre'ye medyûnuz *{borçluyuz}*. bunlar hatta Muhammed'in fikrine bile mugayir şeylerdir. Çünkü Peygamber Allah'a daima münferid bir vaziyet bırakmış ve ulûhiyetin azamet ve şânıyla mütenasip bir faaliyet atfeylemiştir. Ebu Hüreyre'nin melekler hakkındaki bu mübalağakârâne sözleri[46] ağleb-i ihtimale göre *{büyük ihtimalle}* Mûsevî ve Hristiyan menâbiinden alınmıştır. İbn Abbâs'ın hadîsleri ise hâlis haham anasırının tefevvuk-ı kat'isini *{kesin üstünlüğünü}* gösterir. Ebu Hüreyre'de Hristiyanlık nüfûzu pek âşikardır. Bu yalnız bir temâyül şeklinde kalmamış İncil'den cümleler almak, İsa'nın sözlerini Muhammed'in ağzından söyletmek derecelerine varmıştır.

Muhammed güya şöyle demiş: "Biz en sonuncuyuz. Bir gün gelecek en birinci olacağız!".[47] Hâlbuki bu İncil'in bir fıkrasıdır.

45 Not-3 [I/127] Şurasını kaydetmek icâb eder ki Kuteybe, Ebu Hüreyre'den bahsederken (Kuteybe, sahife 142, satır 3) bunun "mezzâh" olduğunu söyler ki bu kelimeyi "şakayı seven bir adam" diye tercüme edebiliriz. Demek oluyor ki Ebu Hüreyre eğlenmesini seven neşeli bir adam idi. Birçok iğfâlâtın zamanındaki safdil Müslümanlar zararına olarak eğlenmek arzusundan neş'et etmiş olması ihtimali vardır. Goldziher de (Muh. Stud. sahife 49, son satır) ilk Müslümanların birşeye çocuk gibi çarçabuk inandıklarını söylüyor. Böyle en inanılmayacak masallara çocuk gibi çarçabuk inanan kimselerle Ebu Hüreyre'nin eğlenmiş olması akla gelemez mi? Sprenger (3, sahife 83) ebu Hüreyre'ye "son derece muğfil *{aldatıcı}* bir adam" diyor.

46 Not-4 [I/127] Birçok misaller zikrederek kâri'lerin canını sıkmamak için kâri'lerin Buharî'de meleklere dair mevcut tafsîlâta müracaat etmelerini tavsiye ile iktifa eylerim (1. cild, 148, satır 12; sahife 168, satır 1, 5; sahife 171, satır 1, 4; sahife 201, satır 1, 6. ilâ ahir). Bu tafsîlâta nazaran melekler insanları birisinin sürüsü gibi ihata ederler, Mü'minlerin her fiil ve hareketine göre birtakım manevralar ve mukabil manevralar yaparlar.

47 Buhârî, 1. cild, sahife 70, satır 17; sahife 216, satır 15; sahife 224, satır 4.

Başka bir yerde yine Muhammed şöyle demiş: "Allah, sağ elinin verdiğini sol el görmeyecek sûrette sadaka verenler (rûz-i cezâda) gölgesiyle himaye edecektir."[48] Bu Matepu'dan (Matta İncili) 6, 3, vukua gelmiş mükemmel bir intihaldir. Hadîs ile Hristiyanlık arasındaki münasebât için Goldziher'in bahsettiğimiz Muh. Stud eserinin 2. cildinin, 38. sahifesine de müracaat ediniz. Ebu Hüreyre hakkında Sprenger'in eserinin [I/124] 3. cildinin 83-85 sahifesine bakınız.

§27. Ebu Hüreyre nâmı altında geçen hadîslerin miktar-ı [I/128] azîmini muhakkak göstermek için[49] Ebu Hüreyre (yahut söylemediklerini ona isnad eden hadîs ulemâsı) gayr-ı kâbil-i inkâr, gayr-ı kâbil-i münâkaşa bazı aksamı ihtiva eden bir izâhât vermek lüzumunu hissetti. Bunun için Ebu Hüreyre delâili ve râh-ı müstakimi gizli tutmamak yolundaki emr-i ilâhiye[50] teb'an herşeyi nakl ve hikâye ettiğini söyledi. Fakat Peygamber'in daha eski ve samimi sahabeleri Kur'ân'ı Ebu Hüreyre tarzında tefsir etmiş oldukları için yalnız bu sebebin gayr-ı kâfî olduğunu gören Ebu Hüreyre iki hadîs daha meydana çıkardı. Bunların birinde Peygamber'in yanından hiç ayrılmamış olmak keyfiyeti Peygamber'e hiç kimsenin sormaya münasebet bulamadığı mesâil hakkında da sualler îradına imkân vermiş olduğunu söyledi.[51] Diğer hadîste Muhacir'in Medine çarşısında kârlı muamelat-ı ticariyeden başka bir şeyle meşgul olmadıklarını, Ensâr ise emlaklerini idareden başka bir şey düşünmediklerini hâlbuki Ebu Hüreyre Peygamber'in sadakâtıyla geçindiğini ve bu sûretle başka hiç kimsenin vâkıf olamadığı şeyleri işitmeye, görmeye ve hâtırasında hıfz etmekle muvaffak olduğunu söyleyerek en eski sahabelerin hatt-ı hareketini muaheze edecek derecede ileriye vardı.[52] Bundan başka Ebu Hüreyre Peygamber'e dair [I/129] olan bütün hâtırâtın muhafaza ve naklinde hususî bir kuvve-i

48 Buhârî, 1. cild, sahife 171, satır 11.
49 Yukarı(da)ki fıkranın 2. notuna bakınız.
50 Kur'ân, 2; 70. sahife 154-155.
51 Hacer, 4, 389, satır 7.
52 Buhârî, 1. 12, satır 7 ve müteakip satırlar; Hacer, 4, 391, satır 4.

hafızanın kendisine yardım ettiğini de beyan eylemiştir. Ebu Hüreyre hafızasının zaafından Peygamber'e şikâyet etmesi üzerine Peygamber'in şifâiyetle Cenâb-ı Hak kendisine bu hafızayı ihsan etmişti.[53] Ebu Hüreyre rivayet ettiği hadîslerin vüsûku hakkındaki şüpheyi izâle fikriyle, kendisinin müminlere tebliğ ettiği hadîslerin söyleyebileceği ehâdîsin ancak cüz'î bir kısmı olduğunu ve bazıları vardır ki bunları rivayet edecek olsa " herkesin kendisinin boğazını koparacaklarını" da beyan etmiştir.[54]

Peygamber'in ağzından çıkmış mevsûk ahkâm diye Ebu Hüreyre'nin ismi altında toplanan mânâsız şeylerin kâffesini kaydetmek pek uzun ve can sıkıcı bir iş olur. Bunlardan birçoğu ihtimal ki Ebu Hüreyre'nin hadsiz hesapsız tilmîzlerinin mahsûl-i muhayyileleridir. Fakat şakirdlerin *{talebelerin}* icadı isnadın numunesine ve üslubuna göre aynı tarzda vu-
[I/130] kua geldiğinde şüphe yoktur. Nasıl ki bazı resim ve edebiyat mekteplerinde de tarz-ı mahsûsun hep devam ettiğini ve bu, o tarzın mûcid ve müessisi olan zâta münhasır bir şey halinde kaldığını görüyoruz Ebu Hüreyre'nin tarz-ı mahsûsunu anlamak için ber-vech-i âtî birkaç misâl göstereceğiz.

Mesela, deniliyor ki Muhammed Ebu Hüreyre'ye yevm-i hesap hakkında birçok tafsîlât ile uzun uzadıya mâlumât vermiştir: Mümin Müslümanların ruhları kılıç ile gayet küçük parçalara bölünecek, bu sûretle toz haline getirilecek, cehennem ateşine gark edilecek, cehennem ateşi ise Allah'ın emri üzerine ruhların muhtevî bulundukları şeylerin kâffesini yakacak; fakat yalnız müminlerin namaz esnasında yaptıkları secdelerin eserine dokunmayacaktır.[55]

Cehennemde daha çok kadınlar vardır. "Çünkü gördükleri lutfa rağmen kocalarına karşı nankörce hareket ederler."[56]

53 Hacer, 4, 391, satır 7; Buhârî, 1. 42, satır 13 ve müteakip satırlar.
54 Buhârî, 1. cild, 42, satır 17 ve müteakip satırlar; Hacer, 4, 394, satır 5 ve müteakip satırlar.
55 Buhârî, 1. cild, 206, son satır ve müteakip satırlar.
56 Buhârî, 1. cild, 15, satır 16. Aynı eserde bu hadîs başka sahabelere de isnad edilerek defaât ile tekrar eder.

Akvam-ı Sâmiyenin dînî husûsâtda da kolay ve çok kâr elde etmek yolundaki hırsını meydana koyacak sûrette pek aşikâr bazı akvam-ı Sâmiye fikirlerine de tesadüf ediyoruz: Güya Müminler yaptıkları hayırlı işlerin on mislinden yediyüz misline kadar tahavvül eden bir nispet dâhilinde mükafâtını göreceklermiş[57] Bir müslüman diğer bir Müslümanın cenaze- [I/131]
sine giderse " iki misli bir mükâfat görecek ve bunlardan her biri ağırlık hususunda Uhud Dağı'nın sikletine *{ağırlığına}* müsâvî olacaktır".[58]

İnsan ile Allah arasındaki münasebât mukavelat-ı ticariyyedir ki sene düşürülmekle de iktifa edilmemiştir. Üzerlerinde şehevâni ve âmiyâne bir hal mevcut birtakım hadîslere de tesadüf ediyoruz ki aynı zamanda gülünç olmasalardı muğâyir-i ahlâk addedecektik. Faraza deniliyor ki Peygamber ihtiyâcât-ı tabîiyyesini izale için dışarı çıktığı zaman yanında Ebu Hüreyre'nin bulunmasını istermiş. Taharet için kullandığı taşları Ebu Hüreyre'nin vermesini arzu eder ve her zaman tek adette taşlar kullanırmış. Hiçbir vakit çift adet taş ile silinmezmiş. Hadîsin metninden anlaşılıyor ki Peygamber kavânîn-i tabiata riayet ettiği dakikalarda Ebu Hüreyre ta yanında bulunuyor ve muhtaç olduğu taşları birer birer kendisine veriyormuş.[59] Başka bir tarafta da Peygamber'in batnından çıkan gazların te'sirâtı ve bedenin tahareti üzerinde fena kokuları hakkında söylediği şeyler hikâye ediliyor.[60] Nâkıs kalan Cimâ' hakkında başka bir fıkrada Peygamber'in dikkatini celbetmiş olan bazı muğâyir-i edep sualleri tercümeye cesaret etmiyorum.[61] İşin [I/132]
gülünç tarafı bile eksik değil. Ebu Hüreyre'nin iddiasına nazaran Peygamber ezanı methettiği sırada müezzinin müminleri her çağırışında şeytanın arkasını çevirerek müezzinin sesini işitmemek için yellendiğini söylemiş.[62]

57 Buharî, cild 1, 18, satır 17.
58 Buhârî, cild 1, 20, satır 6.
59 Buhârî, cild 1, 52, satır 12 ve müteakip satırlar.
60 Buhârî, 1. cild, 47, son satır; 57, 10. satır ve müteakip satırlar.
61 Buhârî, 1. cild, 82, 5. satır ve müteakip satırlar.
62 Buhârî, 1. cild, 161, 8. satır.

§28. Bu şahsî tarzdaki husûsâta ilaveten uzun ve karışık birçok fıkralar daha ilave ve nakl etmelidir ki Peygamber'in en genç sahabelerinin ve bilhassa Ebu Hüreyre'nin Peygamber'in, kimseye itaat mecburiyetinde olmaması ve nasıl münasip görürse o sûretle hareket etmesi yüzünden belki de bazı kere müphem ve gayr-ı muayyen sûrette vaz' ve tesis etmiş olduğu birçok şeyleri (abdest, namaz ve namaz vakitleri, ilâ ahir. hakkında teferruat) nasıl tefsir ve tebdîl etmiş oldukları anlaşılsın. Bunu yaparsak İslamiyet'in tarih ve tekâmülünde pek vâsi' bir sahaya, Peygamber'in İslamiyet'i bıraktığı hal ile bugün Şark'ta bulduğumuz İslamiyet arasındaki farklar sahasına, girmiş olacağız. Hâlbuki gayemiz bu değildir. Gösterdiğimiz az ve nâ-tamam misâller zannederiz ki Ebu Hüreyre'nin ve mukallit ve tilmîzlerinin ne gibi bir fikir ve ruh ile büyük Peygamber'in meslek ve tarihini neşr ve ta'mîm-i vazifesini *{görevini genelleştirmesini}* îfâ ettiklerini
[I/133] irâeye kâfidir. Binaenaleyh Enes b. Mâlik, Ebu Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Amr b. el-As, Âişe, Semûre b. Cündeb ve daha birçokları gibi en meşhur hadîs müntesiplerinin âsârını aynı veçhile tahlile lüzum görmüyorum. Birçok hadîsi toplayarak, Müslümanların Cenab-ı Hak tarafından vahyedilen ve bir mucize kâbilinden hıfz olunan hakikatler gibi telakki ettikleri bazı şeylerin tezatlarını, çocukça hallerini, hatta gülünçlüklerini meydana çıkarmak pek kolay bir iştir. Faraza, misâl olarak Peygamber'in meşhur zevcesi Âişe'yi alalım. Muhammed'in zevcelerinin nereye ve ne sûretle def-i hâcet ettiklerine dair kendisine bir hadîs isnad etmekten çekinmemişlerdir.[63] Başka bir hadîste de Âişe'ye Peygamber ile olan münasebât-ı husûsîye ve samimiyesi hakkında öyle birtakım şeyler hikâye ettirirler ki bu babda sükûtu muhafaza etmek daha iyi olurdu.[64] Diğer sahabelerin ve onlara isnad olunan hadîslerin mû-şikâfâne *{kılı kırk yararak}* tedkiki bizim gayemiz için pek az müfîd olur. Tenkîdî bir tahlile tahammül

63 Buhârî, 1. cild, 50, son satır.
64 Buhârî, 1. cild, 76, 7. satır ve müteakip satırlar.

edebilecek isimler pek azdır hadîs kitaplarını okuyan bir kimse tetkîkâtını ne kadar ta'mîk ederse *{derinleştirirse}* mevcut hadîslerin İslamiyet'in ilk zamanı ve Peygamber'in hakiki tabiatı hakkında bir kıymet-i târihiyyeyi hâiz olmalarında o kadar şüpheye düşecektir. Arzu edilen hakikate vâsıl olmaya ne kadar çalışırsa çıkaracağı netice ve hükümleri istinâd ettirecek sabit ve sağlam temellerin o kadar azlığını [I/134] görecektir. Hatta belki de hadîslerde Muhammed'e dair hiç doğru birşeye destres olamayacağımıza *{ulaşamayacağımıza}* hükmedecek ve mâlik olduğumuz hadîs malzemelerinin kâffesini ber-taraf etmek mecburiyetinde kalacaktır.

Bu hüküm bir dereceye kadar doğru olmak lazım gelir. Benim şu uzun muhâkemâtımı takip etmiş olan bir kimse hadîse taalluk eden şeylerin kâffesinin gayet mütezelzil *{sallantılı}* temeller üzerine istinad ettiğine kanaat getirmiş olmak îcâb eder. Hadîsin vesâikinin, yani her mâlumâtın bize tarihini ve intikalini bildirmesi lazım gelen "isnad"ın çok kere tamamen uydurma bir şey, sonradan kurulmuş bir bina olduğunu gördük. Hadîslerin büyük bir kısmının kâzib olması iktizâ edeceğini ispat eyledik. Bunları ber-taraf ettikten sonra hadîsin son çare-i necâtına gelerek Ashab-ı Peygamber'in ciddiyet ve doğruluğu meselesini tedkik bahsine giriştik ve bir hadîs mevsûk ve hakiki olsa da râvîsine itimad caiz olup olmadığını anlamak istedik. Burada da emin ve muhakkak bir şeye istinad edemeyeceğimizi itiraf mecburiyetinde kaldık. Çünkü iyi ashab ağızlarını açmamışlardır. Peygamber'in hâtıratını muhafaza ve ahlafa nakil vazifesi buna en gayr-ı lâyık olanlara kalmıştır. Binaenaleyh şu elîm neticeye vâsıl oluyoruz ki elimizdeki anâsırın her birinde ya kezb yahut hata vardır. [I/135] İlmî sûrette idâre-i kelâm edilince hadîslerin kısm-ı a'zamını ke-en lem yekün *{yokmuş gibi}* addetmek mecburiyetindeyiz. Hatta Hicret'ten evvelki İslamiyet tarihinin nîm *{yarı}* tarihî ve menkıbevî olan bütün malzemesini aynı sûretle ke-en lem yekün telakki ederek yalnız Kur'ân'ı nazar-ı itibara almak ve eskiliği, mevsûkiyeti gayr-ı kâbil-i inkâr olan bazı ehâdîs ve

an'ânata binâ-yı mütalaa etmek îcâb eder. İslamiyeti tetkik ile iştigal eden zevata kolaylık olmak için, böyle bir hatt-ı hareket takip ettim. Buna da başlıca iki sebep vardı. Evvela, tarihe medhal olmak üzere en kadîm ehâdîs ve an'anâtı *{gelenekleri}* yan yana getirerek uzun bir nevî fihrist vücuda getirmekte bir faide gördüm. Sâniyen, Muhammed hakkındaki menkıbe ve rivayetlerin kâzibliğine ve meşkûkiyetine *{şüpheli oluşlarına}* rağmen menkıbeler de gayet küçük bir şemme-i *{çok az}* hakikat bulunmak îcâb eder. Kat'iyyen mevsûk ve muhakkak olmayan şeyleri ber-taraf etmekle kadîm Arabistan'ı anlamak ve tanımak hususunda hakiki bir kıymeti hâiz olan birçok malzemeyi ve mâlumâtı ortadan kaldırmış olacaktım. Binaenaleyh Peygamber hakkındaki en esaslı ve en iyi rivayetleri âtîde zikredeceğiz, bunları takribi bir tarih sırasıyla ard arda dizeceğiz. Metnin layık olduğu yerlerde mevsûkiyetini yukarı(da)ki fıkralarda gösterilmiş olan kavânîn ve mülâ-
[I/136] hazât dairesinde tetkik eyleyeceğiz. Bu sûretle, Muhammed hakkındaki en garip ve bî-mânâ menkıbelerden bile Hâtemü'l-Enbiyâ'nın ilk zamanları ile âlem-şümûl büyük dinlerin en sonuncusu hakkında doğru ve bazı şeyler öğrenmek nasıl kâbil olacağını göstereceğim.

Muhammed'in Ecdâdı

§29. Peygamber-i İslam'ın terceme-i hâline dair olan mâlumât, iddia olunan ecdad hakkındaki muhtasar bazı izâhât olmazsa nâkıs kalır.

Şimdi bildireceğimiz şecereye ait mâlumâtın bir kıymet-i târihiyyeyi hâiz olduğunu iddia etmiyoruz. Bilakis, burada tamamıyla menâkıb sahasında bulunduğumuzu daha evvel tasrîh etmek îcâb eyler. Aşağı(da)ki fıkralarda mevcut mâlumâtın Muhammed zamanında ancak pek cüz'î bir sûrette münteşir olduğu muhakkaktır. Çünkü Muhammed'in Adnan'a çıkıncaya kadar olan şeceresinin ilk asr-ı Hicriyye'deki ensâb ulemâsının bir eser-i icâdı olduğunu zannetmemiz için pek kuvvetli sebepler vardır.

Kadîm Arapların ecdadın hatıralarını sahîh ve muhakkak sûrette zihinlerde tutmaları, kabilelerin şeceresi hakkında husûsî bir tetkîkâtta bulunmaları yani Sprenger'in pek doğru olarak söylediği veçhile, ailelerin bir mahzen evrakını toplamaları Hicret'in birinci ve ikinci asırda İslam ulemâsı [I/137] tarafından icad edilen birçok şecere mâlumâtını izah etmek ve muhikk *{haklı}* göstermek üzere uydurulmuş bir masaldan ibarettir.[65] Bu masala karşı daha evvel Sprenger[66] büyük bir kuvvetle ve kanaat-bahş birçok delâil ile hücum etmişti. Yeni taharriyât, Muhammed'in bu kadîm terceme-i hâl nüvisinin *{biyografi yazarının}* mütalaasındaki isabeti ispat eylemiştir. Sprenger, Goldziher tarafından da kabul edilmiş[67] bir fikirden hareket eder. Bu da Arapların ilm-i ensâbının

65 Not-1 [I/139]: Aile vahdetlerinin mevzuu kümeler halinde birleşmesinden (tehâlüf) ve mürûr-ı zaman ile bunun yerine vahdet-i neseb telakkisinin ikamesinden Arap kabilelerinin nasıl vücuda gelmiş olduğu hakkında Goldziher'in derin ve dâhiyâne mütâlaâtına bakınız Muh. Stud, 1, 64. sahife [I/140] ve müteakip sahifeler. Kadîm Araplar ecdadın şan ve şerefiyle pek iftihar ederlerdi. Onların müessir kahramanânelerini kıymettar bir hazine gibi saklarlardı. Halkın muhayyilesi, kabilenin gurur ve nahveti *{kibiri}* şairlerin ilhâmâtı bunlara gittikçe miktarı artan birtakım tafsîlât ilave ederdi. Ecdadın kahramanlıklarını nazman ta'dâd etmek gayet mergûb *{rağbet edilen}* bir şekl-i edebî vücuda getirmiştir. Kadîm Arapların hissiyât-ı şâirâneleri bu tarzda tezahür ediyordu. Birçok kabileler için yegâne meşgûle-i fikriyye, yegâne mahsûl-i sanatkârâne bu manzûmelerden ibaret kalmıştır. Goldziher ecdadın kahramanlıklarına karşı bu hürmeti pek mükemmel sûrette tasvir ediyor (Muh. Stud., 1, 41 ve müteakip satırlar). Kadîm Arap rûh u müfekkiresinin tetkikâtı bahsinde ecdadın medh u sitâyişini hâvî manzumeleri birinci derece-i dikkatte tutar. Mamafih şurasını akıldan çıkarmamak iktizâ eder ki ecdadlardan birçoğunun kahramanlıklarını medh ve tebcîl edebilen Araplarda ecdad hakkındaki mâlumât yalnız birkaç isme ve pek şeref-bahş birkaç harekete inhisâr eder. Bu hatıralarda sarîh ve kat'î bir şecere fikri hiçbir zaman yer tutmamıştır. Fülânın ecdaddan biri olduğu bilinirdi, Fakat onun şeceresini sonra Arap şehirlerinin hâricinde, bürokrasi tasnifâtı fikirleriyle meşbû' *{dolu}* nessâbların *{neseb âlimlerinin}* anlattıkları tarzda sarîh sûrette tayin etmek ellerinden gelmezdi. Meşhur ecdadın cihet-i karâbetleri mühim bir sûrette bilinirdi. Bunlar parça parça isimlerdi. Sonradan birbirlerine rabt edilerek kabilelerin şecerelerine tespit edilmiştir (Goldziher Muh. Stud. 1, 177 ve müteakip sahifeler).

66 DasLeben des Muhammed, 3, sahife 126 ve müteakip sahifeler.

67 Muh. Stud., 1, sahife 181.

Halife Ömer zamanında bütün Müslümanları birtakım ashabı maaş ve tahsisâta ayırmak lazım geldiği zaman başlamış olmasından ibarettir. İleride bu mevzuya mufassalan avdet edeceğiz *{geri döneceğiz}*. Tahsisâta müstehak olabilmek için yalnız Müslüman olduğunu ispat etmek kâfi değildi. Kâfirlere karşı harbde kullanılan yahut düşman memleketinde askerî bir müstemleke halinde ikâme edilen (Kûfe, Basra, ilâ-ahir) Arap kabilelerinden birine mensup olduğunu ispat etmek iktiza eylerdi. Tahsisât alanların kâffesi hep İslam askeri idiler. Kabileler miktarına göre sınıflara ayrılmıştı. Yani sırf kan râbıtasına göre birleştirilmişlerdi. Bu tarz bir maaş tahsisi büyük bir hesap usûlüne, uzun uzun esâmî defterle-
[I/138] rinin tanzimine lüzum gösterdi. Bu defterler vefat ve ilave kayıtları yürütülmek sûretiyle günü gününe vak'ayı'ı takip edebilecek bir halde bulunduruldu. İşte bu lüzûm ilm-i ensabı tevlîd etti. Menşe'lerin ve ecdadın taharrîsi derin bir mevzu'-ı tetkik teşkil eyledi. Kadîm Arap ahvâlini ve eski zamanların hatıralarını tefahhus etmek *{derinlemesine araştırmak}* için bir vâsıta-i teşvik oldu ve aynı zamanda her türlü icad ve ihtirâ' *{ortaya çıkarmak}* için kolay bir saha açtı. Faraza Sprenger[68] bir Arap eserinden İskender-i Kebîr'in bir şeceresini zikrediyor ki o Arap muharririne (es-Sa'lebî) göre İskender-i Kebîr İshak b. İbrahim'in doğrudan doğruya neslinden gelmektedir ve binaenaleyh Peygamber'in uzaktan uzağa amcazadesidir! Bu garip icatlarla muasır olarak berveçhi âtî birtakım esrâr-âlûd vak'alar karşısında da bulunuyoruz. Zamanının en meşhur adamlarından biri olup 79 târih-i Hicriyyesinde vefat eden Şüreyh en kadîm menba'larda *{kaynaklarda}* babasının ismi olmaksızın zikredilir. Çünkü vefatından biraz sonra babasının kim olduğunu bilen bir kimse kalmamıştı. Biraz sonraki nesepler ise Kindî (Kindita) sülalesinden kadîm Arap krallarından geldiğini ispat için keyfi sûretle bir şecere vücuda getirdiler. Şüreyh'in Îrânî

68 Yukarı(da)ki eser, sahife 64.

el-asl olduğunu ispat eden sâir vak'aları ihmal ettiler.[69] Yine aynı nessablar *{nesep alimleri}* Peygamber'in meşhur sahabesi Suheyb b. Sinân [vefatı 38] için de aynı şeyi yaptılar. An- [I/139]
asl *{aslen}* Rûm neslinden olduğu halde Temîme Arapların-dan biri haline soktular.[70]

Bi'n-nisbe gayr-ı ma'rûf insanlar olan bu iki zât hakkında bu kadar şecere mâlumâtına Mâlik olduğumuz halde en kadîm Arap menba'larının *{kaynaklarının}* Peygamber'in en eski ve belki de en meşhur sahabesi olan Ebû Bekir'in ismini bilmediklerini görmek gibi garip bir vak'a karşısında kalıyoruz. Müslümanlar üzerindeki en yüksek hüküm ve nüfûz makamına Peygamber'den sonra Ebû Bekir geçmiş olduğu halde ismi ma'lûm değildir. Meşhur hadîs âlimi Ebu Hüreyre hakkında da aynı hal vardır.[71] Bütün bunlardan daha garip olmak üzere, Muhammed isminin de Peygamber'in asıl ismi olmayıp bir lakap olması ve asıl isminin unutulmuş bulunması gibi garip bir vak'a karşısındayız.[72] Buna benzer daha birçok misâller gösterebileceğimiz halde ihtisâra riayeten sarf-ı nazar ediyoruz.

§30. Sprenger'in der-meyân ettiklerinden *{ortaya koymak}* başka birtakım esbâb da büyük şecerelerin tertibi keyfiyeti üzerinde icrâ-yı te'sîr etmiştir. Bu şecereler tabiat ve mahi- [I/141]
yeti itibariyle büyük hadîs mecmualarının cem' u telfîkiyle hâiz-i karâbet bulunan Arap- Müslüman Medeniyetinin bir mahsûl-i zarûrîsini teşkil ettiler. Bunların her ikisinin tevellüdleri arasında pek sıkı bir râbıta mevcuttur. Kur'ân'ın muhtevi olduğu nâkıs teokratik kanunu, yeni kavimlerin ve yeni zamanların icâbâtına tevfîk için ikmâl ve tavzîh etmek zarureti hadîse menşe' olmuştur. Ensâbın tertip ve teşkili de Sprenger'in kabul ettiği emr-i idare îcâbâtından başka İbrânî-

69 Hacer, II (Mütercim burada cild numarasını vermeyi unutmuştur. Bkz. Leona Caetani, *Annali Dell' Islâm, I,* s. 59.), 406, satır 1 ve müteakip satırlar.
70 Hacer, 2, 513-514.
71 § 32. fıkra, 2. nota bakınız.
72 Medhal'in § 124. fıkrasının 1. notuna bakınız.

lerin iddia edilen necâbet-i lâhûtiyesine fâik değil ise de herhalde müsâvî olan Arap ırkının necâbet-i lâhûtiyesini *{ilâhî soyluluğunu}* ispat etmek ve bu sûretle sûret-i husûsiyede Muhammed'in Peygamber sıfatıyla ve sûret-i umûmiyede Arap kavminin Muhammed vasıtasıyla ilan edilen emr-i ilâhinin icra memuru sıfatıyla îfâ ettikleri vazife-i uzmâyı bütün dünya muvacehesinde muhikk göstermek zaruret-i mübremesinden *{kaçınılmaz zaruretinden}* neş'et etmiştir.

Hristiyanlığın tekâmülünde de böyle bir temayül eserine müsâdif olmaktayız. Hahamlar mezhebinin ve İbrânîler'deki apokalips edebiyatının Mesih hakkındaki telakkiyyâtına göre dünyayı herc ü merc *{darmadağın}* edecek olan Mesih büyük İsrail hükümdarlarının, Davud'un ve Süleyman'ın ahfâdından biri olmak icâb ederdi. İncillerde İsa'nın şeceresinin Davud
[I/142] ve Süleyman vasıtasıyla İsrail rüesâsına, İbrahim ile Nuh'a kadar çıkarıldığını görürüz. Yahudilik ile meşbû' *{tamamen dolu}* olan ilk Hristiyanlar Mesih-i Müneccînin *{kurtarıcı}* Filistin'de hakîr bir köyün mütevazı bir ailesi dâhilinde doğacağını akıllarına sığdıramazlardı. Mesih'i damarlarında hükümdar kanı cevelân eden *{dolaşan}* bir hükümdar mertebesine is'âd etmek *{yükseltmek}* istediler. Necîbleştirme *{soylulaştırma}* temayülü o kadar kuvvetli idi ki düştükleri tezatı fark edemediler. İsa ibn Allah ise Yusuf'un oğlu olamazdı. Fakat o zaman da Davud'a ve ilk rüesâya kadar olan şecere neye yarardı?

İslamiyet'te de kezâlik iyi hazmedilememiş haham an'anâtının *{anlatılarının}* mahsûlü olan aynı temâyül vücut bulmuştur. Muhammed'in ailesinden daha asil bir aile olamayacağını ve bundan dolayı, Allah'ın kendisine bir Peygamber intihâb ederken, nübüvvet gibi bir nimet-i uzmâyı Araplar arasında en asiline, doğrudan doğruya İbrahim'in neslinden gelen birine bahsettiğini ispat etmek istediler. İkinci derecedeki boş teferruata ehemmiyet vermeksizin gayesine doğru bilâ-tereddüt yürür amelî bir adam olan Muhammed hiçbir zaman böyle bir şeref iddiasına kalkma-

mıştır. Muhammed, vazifesinin hakiki ve Allah nâmına söz söylemekteki hakkı tasdik ve teslim edilirse bununla iktifa ederdi. Tilmîzlerinden bu hakkın teslimini talep ve istihsâl etti. Hâtemü'n-Nebiyyîn sıfatıyla kendisinin bu hakkı teslim olundu. Fakat Muhammed hiçbir zaman bir asalet hücceti talep etmeyi ve damarlarında İbrânî enbiyasının kanı cevelân [I/143] ettiğini iddia eylemeyi aklına getirmedi. Hatta gerek kendisinin gerek ebeveyninin vazî' *{mütevazı}* halleriyle iftihar bile etti. Kendisi ile İbrahim arasında mevcut olan yegâne münasebet, Kur'ân'a nazaran her ikisinin de min tarafillah günahtan ve putperestlikten dünyayı kurtaracak hak dini neşr u i'lân vazifesi ile mükellef edilmelerinden ibarettir. İbrahim ve oğlu İsmail Kur'ân'da sık sık zikredilirler. Fakat (bu mühim nokta pek şâyân-ı dikkattir) yalnız Medine'de tertip edilen yani daha muahhar olan sûrelerde isimleri geçer. Daha kadîm olan sûrelerde onların isimlerine tesadüf olunmaz. Muhammed, vazife-i risâleti esnasında, esbab-ı husûsiyyeye binaen, İslamiyet'e Tevrat menkıbelerini idhâl etmek istemiştir. Bir putperest ma'bedi olan Kâbe'nin ilahi bir münşâı olduğunu ispat emeline vâsıl olmak için İbrahim ve İsmail menkıbesi Muhammed'e pek münasip göründü. 2. sûre 125-127'de, İbrahim ile oğlu Allah'ın emr-i mahsûsuyla Kâbe'nin bânileri olmak üzere zikredilirler. Fakat Kur'ân'ın hiçbir fıkrasında İsmail'in Arapların ceddi olmak üzere ismi geçmez. Binaenaleyh Muhammed'in ceddi olmak üzere de irâe edilmemiştir.

Sonrakiler ve bilhassa Tevrat'a ve ensâba dair efsanelerin en büyük mucidleri olan İbn Abbâs ile İbnü'l-Kelbî,[73] Muham-

73 Not-1 [I/144] İbn Abbâs hakkında § 23-25. fıkralara bakınız. İbnü'l-Kelbî [vefatı 204 târih-i hicrîsindedir] en meşhur âsâr-ı atîka ulemasındandır. Aynı zamanda kadîm Arabistan hakkındaki tarihî ve ensâbî mâlumâtı en çok tahrip eden bir zâttır. (Goldziher, Muh. Stud, 2. cildin 186. sahifesine ve 1. notuna, 187. sahifesine ve 4. notuna bakınız). Burada Arap muharrirlerinin (Eğânî 9, sahife 19; 18, sahife 161 ve Yâkut, 2, sahife 158) müteaddid *{birçok}* fıkraları zikredilerek daha mûşikâf ve müdebber bazı Müslüman uleması nezdinde İbnü'l-Kelbî hakkında iyi bir fikir bulunmadığı gösterilmiştir.

[I/144] med'in vefatından sonra ona bir necâbet icat etmeye kalktılar. Bu sayede Muhammed'in bütün ailesine ve umûmiyetle Arap ırkına da bir şeref gelecekti.

§31. Binaenaleyh Kur'ân'ın yanlış bir tefsiri üzerine müesses bulunan mevcut ensâb efsanesinden en çok mes'ûl olanlar Muhammed'in amcazadesi İbn Abbâs ile İbnü'l-Kelbî'dirler. İlk temel bir kere tespit edilince sonraki ulemâ için şecere halkalarında eksik olan isimleri ya haham ya Arap menkıbelerinden[74] toplayarak şecereyi tamamlamak ve meydana çıkarmak kolay bir iş oldu. Ortada bir nokta olmak üzere Adnan ismi duruyordu. Adnan'dan aşağıya doğru Muhammed'e kadar Arap isimleri galiptir. Yukarıya doğru
[I/145] İbrahim'e kadar yalnız haham edebiyatı isimleri görülür. Fakat Araplar bunları bazen tanınmayacak derecede tahrif etmişlerdir. İlk kısım en kadîmidir, Muhammed'in vefatından biraz sonra vücut bulmuştur. İkinci kısım İkinci Asr-ı Hicrî'deki ulemânın laflarından ibarettir. İbrahim ile Muhammed arasında mevcut boşluğu doldurmak için îcâbeden adet sabit bir kaide olmaksızın, hiçbir prensibe istinad olunmaksızın tespit edildi; adeta kendi kendiliğinden tebellür etti *{açığa çıktı}*.

Şecerenin butlânı *{geçersizliği}* sadece bir hesap meselesi ile de sabit olur. Her nesil için vasatî olarak 30 sene kabul ve şeceredeki şahısların adedini bu otuz rakamı ile darb edersek *{çarparsak}* Mîlâd-ı İsa'dan takriben 500 sene evveline çıkarız. Yani İbrahim'i Perikles ile muasır ve Keyhüsrev'in, Dârâ'nın *{Darius Sirius}* Acem İmparatorluğu'nun tebaası yapmış oluruz! Filistin'in istilası ve târîh-i milâdın bidâyetlerine

74 Not-1 [I/149] Tasnif işine doğrudan doğruya Yahudiler de iştirak etmişlerdir. Faraza bunların içinde Tedmür Yahudilerinden mühtedî Ebu Yakub da vardır. Sprenger'in 3. cildinin 73. sahifesine; Taberî'nin 1. cildinin 1115. sahifesinin 6. satırına ve müteakip satırlarına bakınız (orada şecereye ilavelerini aynen zikreder). Yâkutun 2. cildinin 862 sahifesinin 10 satırına bakınız. Bunlardan anlıyoruz ki meşhur nessâb İbnü'l-Kelbî [vefatı: 204 târih-i hicrî]'nin isnadı odur. Goldziher'in Muh. Stud.'unun 1. sahifesinin 2. notuna da bakınız.

doğru Buhtunnasr tarafından Kudüs'ün tahribini Filistin'de Herod'un ve imparatorluk zamanında Sezar Agusto'nun hükümrân oldukları zamana tesadüf ettirmiş oluruz! Bu sûnî şecere mürûr-ı zaman ile Müslüman ulemâsı tarafından tertip edilen hayret-bahş ensâb usûlünün adeta bir bel kemiğini teşkil etti. Bunlar daha küçük şecereleri nâ-mütenâhî *{sınırsız}* birtakım teşe'ubât *{şubelere/kısımlara ayırma}* ile hep o asıldan çıkardılar. Wüstenfeld'in ensâb cetvellerindeki kıymetdâr mukayyedâta bakınız.[75] Hâsılı bunlar çöl Araplarının [I/146] kendilerine has bir mahsül olmaktan ziyade Arap-Müslüman Medeniyet-i cedîdesinin şehirlerde ve kalem odalarında yapılmış birer eseridirler.

Cezîretü'l-Arab çöllerindeki ahali bu akîm zahmetlere daima bî-gâne kalmışlardır. Bedevilerin dünyaya geldikleri andan itibaren gözlerini kapayacakları dakikaya kadar daimî sûrette mahkûm oldukları müdhiş *{dehşet verici}* hayat-ı mahrumiyet ve ızdırab bedevi Araplarda hadarî ve sırf fikrî mesai için hiçbir arzu inkişâf ettirmemiştir. Kadın, şarkı, irticâlî şiir, harb, yağma, mevâşî *{otlak hayvanlar}* ile iştigal, meraları muttasıl tebdîl, havası anîf *{sert}* sûrette teskîn, düşman hücumu hakkında dâimî korku, siyah çadır altında boğucu sıcak içinde uyuyarak geçirilen ve bedevi karargâhlarındaki açlığın ızdırâbâtına uykuda bir çare-i teskîn aranan boş

75 Not-2 [I/149] Sonraki nessâbların ne derecede bî-mânâ mübalağalara kalktıklarını anlamak için icad ettikleri şecerelerle Muhammed'in hemen bütün ma'rûf muasırlarının (ki mecmûu takriben 4000'e bâliğ olur) Âdem'e kadar sarîh sûrette silsilelerini bulmak kâbil olacağını düşünmek kifayet eder! Bu bâbda Sprenger'in söylediklerine de bakınız (3 cild, sahife 143) Sprenger bazı umûmi noktalarda ekseriya isabet-i nazar ve nüfûz-ı tenkîd irâe etmiştir.
Meşhur müfessir-i Kur'ân Zemahşerî'nin: "Bütün nessâblar yalancıdırlar." demesi haksız değildir. ZDMG, 1846, cild 1, sahife 108. [I/150]
Nessâbların icadları hakkında Goldziher'e de bakınız (Muh. Stud. 1. cild, sahife 97-99, 133-146, 159, ilâ-ahir). Muhammed'e atfedilen birtakım an'anât da ihtirâ' edilmiştir *{icat edilmiştir}* ki bunlarda nessâbların efsaneleri tekzîb olunmaktadır (Tekzîbü'n-Nessâbîn). Bunların yalancı oldukları söylenerek kendileriyle temas edilmemesi tavsiye ediliyor. Eğânî, 1. cild, sahife 8, satır 27.

günler. İşte bedevilerin meşguliyetleri, düşünceleri... Bunlar kadar ensâb şecereleri a'mâline uzak şeyler yoktur.[76]

Şimdiki Bedevi Arapların coğrafî, maddî ve manevî şerâiti Muhammed'in muasırlarının, Âsûrî ve Bâbilî Kralları muasırlarının ve belki de daha kadîm devirlerdeki Arapların şerâitinin aynı olduğunu nazar-ı dikkate arz edecek olursak bu mütâlaât mevzu'-bahs olan mesele için hususî bir kıymet ve ehemmiyet iktisab ederler. Cezîretü'l-Arab'ın coğrafî şerâi-
[I/147] ti o haldedir ki hiçbir vâsıta-i beşerî bunu değiştiremez. Çölün haşin ve şedid hayatı hiçbir tahavvül kabul etmez. Orada yaşamak isteyen, mevkinin gayr-ı kâbil tahavvül-i îcâbâtına katlanmak, ya onlara uymak yahut ölmek mecburiyetindedir. Binaenaleyh çöl öyle bir damgadır ki yalnız bir çeşit insan meydana çıkarabilir. Bu çeşidi tespit eder ve daimî sûrette lâ-yeteğayyer, asırların güzerânına *{geçişine}* rağmen gayr-ı kâbil teğayyur bir halde saklar. Çöl kadar muhafazakâr, çöl kadar az değişen bir şey yoktur. Onun bozulmaz sîmâsı üzerinde elli asrın ancak bir gün kadar hükmü olur. Binaenaleyh kadîm Arapların şerâit-i maneviyesi bize bugünkü Bedevi Arapların memleketlerindeki o ebedî hüsran ve mahrumiyet içindeki şerâit-i hayâtiyyeleri kadar tasvir edebilecek hiçbir

76 Not-3 [I/150] Burada mevzuun tâ kalbine kadar nüfûz ederek Arapların şecere-i ensâblarının İslamiyet'ten sonra uydurulmuş şeyler gibi telakki edilmeleri lazım geleceğini ispat eden bütün esbâbı gösteremeyiz. Bu Bâbda kâri'lerimize Robertson Smith'in gayet kıymetdâr eserine (Kinnship an Mariage in Early Arabia) müracaatı tavsiye ederiz. Bu kitapta Robertson hayret-bahş bir esas ve kaideye teb'an gayet doğru ve nâfiz *{etkili}* mütalaât ve müşâhedât ile kadîm Arab hey'et-i içtimaiyyesinin ilk menşe'lerini gösteriyor. Gayr-ı kâbil-i inkâr delâil ile ispat ediyor ki kadîm Arabistan'da ilk hey'et-i içtimaiyye ana üzerine müesses idi ve teaddüd-i ezvâc usûlü câri idi. Babalık mefhumu ve erkekler vasıtasıyla nesebin zikr ve tespit edilmesi Peygamber zamanında bi'n-nisbe yeni bir müessese idi. Binaenaleyh eğer kadîm Arabistan'da kadınlar tarikiyle neseb câri ise Müslüman nessâblarının kurdukları şecere-i binâ-yı bî-mânâsı birdenbire münhedim olur *{yıkılır}*. Bu nessâblar maziden gafil oldukları için erkek tarikiyle nesebin tespiti cemiyet-i beşeriyeden câri yegâne şekil olduğunu zannetmişler ve yalanlarını bu zayıf ve muğfel *{aldatılmış}* temel üzerine ihtiyatsızca istinâd ettirmişlerdir.

şey bulunamaz. İslam'ın en büyük müverrih-i feylesofu *{felsefe tarihçisi}* olan İbn Haldun bile çölün temâyülât-ı muhafazakârânesini fark etmiş ve bu mevzuya bir fasıl tahsis eylemiştir.[77] Bu bâbdaki mütâlaâtını şu sözlerle neticelendirir: "Çölde Arapların şerâit-i hayâtiyyesi daima lâ-yeteğayyer *{değişmeyen}* kalmıştır". El-yevm Arabistan'da yaşayan Araplar şecere-i ensâba mâlik değildirler. Muhtelif kabilelerde kabileye ismini veren bir cedd hakkında müphem bir hatıra vardır. Fakat kabilenin efrâdı o cedden sonra kaç batın geçtiğini hiçbir zaman tayin edemezler. Başka kabilelerde ise böyle bir [I/148] cedd bile yoktur. Bunlar isimlerini bazı eşya ve ahvâlden istiâre etmişlerdir *{ödünç almışlardır}*.[78] Faraza kabilenin biri الفقرا *{el-Fukara}* nâmını taşır. Diğer bir kabileye عنز *{Aneze}* denir ki bu isim bir nevi mızrak mânâsına olan "Anze"den gelmiştir. Şemmâr kabilesi de oturduğu yerin ismini almıştır. Arapların kâffesi büyük babalarının isimlerini hatırlayamazlar. Onun babasını ise hiç biri bilmez.[79]

77 "Yalnız Bedevi Araplarda tesadüf edilen sâfiyet-i ırk hakkında" Haldun, Proleg. cild 1, sahife 271-273.

78 Not-4 [I/150] Robertson Smith (sahife 217-251), [I/151] nessâbların hakikaten mevcut birer şahıs, birer kahraman haline kalb ettikleri *{çevirdikleri}* birçok kabile isimlerinin esasen vahdet-i mevkiiyye damgaları olduğunu ispat ediyor. Hayvanlardan (köpek, kaplan aslan, gazal *{ceylan}*, deve, ceylan, kurt, güvercin, yılan ilâ ahir) alınmış birçok kabile isimleri zikrederek bunların menşe'leri bütün hey'et-i içtimaiyyelerin En aşağı derece-i inkişâflarında mevcut olan totemcilik mefhumundan ibaret olduğunu ispat eyliyor. Buna nazaran muayyen bir mevkide sâkin olan bir veya müteaddid *{birçok}* mevzuyu kümeler kendilerini hep bir kana mensup gibi zannediyorlar. Az çok dînî bir vasıf iktisâb eyleyen bu kanaatin temeli de kabile hayatının bir dereceye kadar esrâr-âlûd bir sûrette hayvandan, bir nebâttan yahut sâir tabîî bir şeyden neş'et etmiş olmasına imân-ı keyfiyetten ibarettir. (Kütüphanemizde dâhil bulunan "Din Hayatımızın İbtidâî Şekilleri"nde bu bahse dair uzun tafsilât vardır. Mütercimin dipnotu). Hey'et-i içtimaiyyenin daha müterakkî safhasında "damga" bir ulûhiyete tebeddül ediyor ve bazı kabileler bir ma'bûdun neslinden indikleri fikrine geliyorlar. Bunun uzak bir izini Tevrat'ta insanın Allah tarafından Allah'ın sûretine müşabehe bir halde halk edilmiş *{yaratılmış}* olduğuna dair mevcut menkıbede görüyoruz.

79 Doughty: Travels in Arabia Deserta, 1. cild, sahife: 229, 479, 541.

Nöldeke[80] hiçbir kavim, hiçbir büyük kabile kendi ceddinin kim olduğunu bilmemiştir diyor.[81] Bunda deniliyor ki: "Kavimlerin doğrudan doğruya milli bir cedden geldikleri faraziyesi maziye doğru vuku' bulan tetkîkât ve tecâribimize tamamıyla mugayir bir fikirdir."

Muhammed zamanındaki bedeviler aynı Şerâît-i hayâtiyye dâhilinde bulunuyorlardı, ensâb tetkîkâtına karşı aynı lâ-kaydîye mâlik idiler. Şarklılar'ın muhafazakârâne teannüdleri *{ısrarları}* ma'lûm bir keyfiyettir. Bu bâbda ısrara bile hâcet yoktur. Târih-i mîlâdiden otuz, kırk asır evvelki Mısır âbidâtı üzerinde görülen buna müşâbehe bir vak'ayı
[I/149] misâl olarak zikredelim. Bu âbidâtta öyle zirâi aletler, öyle eskâ *{sulama}* usûlleri, öyle esvâplar *{giysiler}* ve öyle âdetler görüyoruz ki el-yevm *{bugün}* Nil vadisinde aynen mevcutturlar. Mısır o azîm devre-i târihiyyesi esnasında birçok manevî, siyâsî ve dînî inkılâbâta maruz kalmış olduğu için bu eski şeylerin aynıyla payidâr olmuş bulunmaları bütün bü-
[I/151] tün şâyân-ı dikkattir.

§32. Yukarı(da)ki mülâhazâttan şu neticeyi çıkarmak icâb ediyor ki biraz aşağıda görülecek şecere hakikaten yaşamış birtakım kimselerin isimlerinden mürekkeb bir silsile arz etmez. Bilakis umûmi birtakım isimlerin pek keyfî bir sûrette tanzim ve tertip edilmesinden teşekkül etmiştir. Bunlar etnografyaya taalluk eden birer timsâlden ibarettirler. Nessâbların işine gelecek sûrette birer şahsa tebdîl olunmuşlardır.
[I/152] Muhammed'in şeceresinin kıymetsizliğine rağmen mevzumuz için büyük bir ehemmiyeti hâiz olduğunu teslim etmekliğimiz iktizâ eder. Çünkü yukarıda söylediğimiz veçhile, bu şecere esâsî bir kütük teşkil etmektedir. İsmâiliyye denilen kabilelerin ikinci derecedeki şecereleri hep bundan teşe'ub etmişlerdir. Adnan'ı Nuh'a rabt neden gayr-ı Arab esmâ-i hayâliyye halkasını ber-taraf ettik. Çünkü yalnız tarihî değil

80 ZDMG, 17. cild, 707.

81 Dozy'ye de bakınız. Die Isra Zu Mekka; sahife 10, Redslob'ta bir fıkra naklediyor.

etnoğrafyaî bile bir kıymeti yoktur. Daha müdakkik *{dikkatli}* ve ciddi Müslüman müverrihleri ve nessâbları bile burasını teslim etmektedirler. Şecerenin bilakis Arap kısmı yani Adnan ile Muhammed arasındaki isimler ise o kadîm an'anevî *{geleneksel}* şeklinde bütün İsmâiliyye kabileleri yani kadîm Arap kavminin takriben nısfı arasında bir karabet râbıtası iddia etmekle beraber maksadımıza pek hizmet eder. Biz bunlardan kabileler arasındaki rekabet ve vücudu *{varlığı}* iddia olunan kan râbıtaları Arap hayatında azîm bir ehemmiyet arz ettiği ve kabileler arasındaki nizâ'lar *{çekişmeler}* Arap İmparatorluğunu ta temellerine kadar sarstığı ve kısa bir devreden sonra onu nâ-kâbil-i ictinâb *{kaçınılması mümkün olmayan}* bir izmihlâle doğru *{yok olmaya}* sürüklediği zamanlarda kabileler beynindeki *{arasındaki}* karabet hakkında hüküm-fermâ olan fikrin neden ibaret bulunduğunu anlıyoruz. Binaenaleyh şecere bir hakikat-i târihiyye arz etmez. Fakat Peygamber'in vefatından takriben yarım asır sonra Cezîretü'l-Arab'tan hâriç, İmparatorluğun vâsi' vilayetlerine hicret etmiş Araplar arasında mer'î *{saygı duyulan}* ve muteber olan efkârı tersîmî bir şekilde irâe eder. Şecerenin şekl-i an'anevîsi *{geleneksel şekli}*, adeta şekl-i tersîmisi *{resmedilmiş şekli}* kabileler arasındaki râbıtanın *{bağın}* tam ve akılda tutulması kolay bir çerçevesini vücuda getiriyor. Muhârebât-ı dâhiliyyeden *{iç savaşlardan}* bahsettiğimiz vakit bu şekilde ona müracaat etmek bizim için daha kolay olacaktır. [I/153]

§33. Bu verdiğimiz izahattan sonra ecdâdın listesindeki bütün isimleri birer birer hadde-i tetikten *{tetkik süzgecinden}* geçirmek keyfiyeti mevzu-bahis olamayacağı teslim edilir. Yalnız bazıları için bir istisna yapmak icâb edecektir. Bunlar da Muhammed'in yakın ecdâdlarıdır. Çünkü bunlar hakkında tarihi bir temele mâlik bazı mâlumâta mâlik olduğumuzu zannedebiliriz. Hiç değilse cetvelin son isimleri hakikaten ber-hayât olmuş eşhâs gibi telakki olunmak lazım gelir.

Bütün me'hazlar bize Muhammed'in babası olmak üzere Abdullah b. Abdülmuttalib nâmında bir zâtı irâe etmek husu-

sunda müttefiktirler. Böyle bir ittifak bir vüsûk teminatı gibi telakki edilmek ve Peygamber'in pederini tarihî bir şahıs gibi kabul eylemek lazım geleceğini gösterir zannolunabilir. Hâlbuki iş böyle değildir. Sprenger'in mühim bir şekilde izhâr ettiği şüpheler[82] meseleyi daha mû-şikâfâne *{kılı kırk yararak}*
[I/154] tetkik edecek olursak teyit ederler. Her şeyden evvel, Muhammed'in pederinin Abdullah ismini taşıdığına dair söylenen sözler müphem ve gayr-ı kat'î bir şekildedirler, bu haberin asl *{esasen}* kimden çıktığına dair kâfî tasrîhâtı hâiz değildirler. Faraza Taberî'ye bakınız.[83] Burada bu haberin bize Hişâm b. Muhammed el-Kelbî [vefatı: 206 târih-i hicrî] tarafından verildiği söylenir. O da pederi Muhammed'den [vefatı: 146 târih-i hicrî] duymuştur. Muhammed ise bunu me'haz tasrîh etmeksizin beyan etmiştir. İbn Hişâm'ın metninde Abdullah'ın Abdülmuttalib'in oğlu olduğu haberi ibtidâ İbn Hişâm tarafından[84] verilmiş, me'haz zikredilmemiştir. Müteakip yapraklarda Abdullah Abdülmuttalib'in oğlu olmak üzere doğrudan doğruya değil dolayısıyla zikrediliyor. Bunlar Muhammed'in babası hakkında mâlik olduğumuz en eski ve mevsûk mâlumâtlardır ki Muhammed'in vefatından bir buçuk asır muahhardırlar. İbn İshak ber-mu'tâd me'hazlarını zikretmez.

Hicretin 2. asrı ortalarında hadîslerde yapılan azîm tağşîşât hatırlara getirilirse bu kadar zayıf esaslar üzerine kat'î bir itimat tesis etmek kâbil olmayacağı teslim edilir. Muhammed
[I/155] kendi ailesinden bahsetmeye hiçbir zaman itina etmemiştir. İtimat edebileceğimiz yegâne emin menba' *{kaynak}* olan Kur'ân da bu noktada sâkittir *{sükût eder}.* Dahası var.

Müslüman me'hazlarının da beyan eyledikleri veçhile, Abdullah ismi Muhammed'den evvel adeta meçhul idi. bunu Muhammed'in mevki'i isti'mâle vaz' etmiş olduğunu ve hatta onun tarafından icad edildiğini ispat etmek bile ihtimal ki

82 3 cild, sahife 149.
83 1. cild, sahife 1073, sekizinci satır ve müteakip satırlar.
84 Hişâm, sahife 69.

müşkil olmayacaktır.[85] Abdullah ismi Muhammed'den evvelki şecerelerde pek nadir olarak geçer. Binlerce isimler arasında kâbil-i ta'dâd olabilecek derecede az geçen bu isimler pek nadirdirler. Bütün Arap şecerelerinin cealî *{sahte}* ve muahharan masnû' *{sonradan yapılmış}* olmaları keyfiyeti düşünülürse bunların mevsûkiyetinden pek çok şüphe edilebilir. Abd... şekli ile başlayan kelimeler müşrik Araplar arasında ihtimal ki en çok merğûb olanlar *{rağbet edilenler}* idi. Çünkü birçoğu filan veya filan ma'bûdun kulu ilan etmekle bir dereceye kadar onu aynı ma'bûdun himayesi altına vaz' ediyorlar ve sihir tesîrâtından uzak bulunduruyorlardı. Abd lafzının ilavesiyle teşkil edilen ma'bûdlu Arap isimleri hakkında Wellhausen'in eserinden[86] istifade edilebilir. Burada görülür ki Araplarda bu sûretle eşhâs isimleri teşkîl etmek şekli esnâm *{putlar}* ibadetine sıkı sûrette merbût idi. Ve Abd lafzını takip eden isim daima Müşriklik ma'budlarından birine delalet ederdi. [I/156] Peygamber'in de ecdadı arasında Abdülmenât, Abdüluzzâ, Abdüddâr, Abdümenâf, Abdüşems, hatta belki de Abdülmuttalib gibi bu çeşit birçok isimler vardır ki her biri bir müşriklik ma'budunun kulu mânâsınadır. Mamafih hiçbirinde, hatta müteakip asırlarda tertip edilen büyük şecere de bile Muhammed'den evvelki batınlarda Abdullah ismini mevsûk ve emin bir sûrette göremiyoruz. Muhammed'in büyükbabası zannolunan zâtın bu ismi icad etmesi ve oğlunu Abdullah tesmiye eylemesi yani o zaman Arabistan'da tamamıyla unutulmuş ve ihmal edilmiş bir ma'bûdun kulu yapması pek az muhtemeldir. Bilakis Abdülmuttalib'in zamanın âdetine teb'an oğlunu ya Mekke'nin ya civar mahallerin meşhur ma'bûdlarından birine ithaf etmesi daha muhtemel idi. Muhammed'in hareketi

85 Not-1 [I/158] Wellhausen, Reste Arab. Heid eserinin 9. sahifesinde el-Lâh (Allah) isminin esmâ-i hâssa terkibinde çok kere kabul edildiğini söylüyor ve bunun mahkûkât ile sabit olduğunu beyan eyliyor. Wellhausen bu iddiasını ispat etmiş ve esbabını zikretmiştir. Yalnız Zeydullât, Teymullât gibi isimleri gösteriyor ve asıl Abdullah isminden bahsetmiyor. Bütün bunlardan Muhammed'in zamanından evvel Abdullah lafzının isti'mâline dair mevsûk bir delil-i edebî istihrâc edemiyorum.

86 Reste Ar. Heid, 2. sahife ve müteakip sahifeler.

bütün bütün başkadır. Çünkü o bütün gayretini hangi şekil altında olursa olsun putperestlik imhasına sarfetti. Hatta insan isimlerinde bile bunu tecvîz etmedi. Esnâm isimleriyle birleşmiş adları olan birçok Arap biliyoruz ki Muhammed bunların müşriklik isimlerini yeni imanın akaidi ile daha hem-âheng *{uyumlu}* isimlere tebdîl etmiştir. Muhammed'in çok sevdiği şekillerden biri ise Abdullah idi.[87]

Ashab da Muhammed'in misâlini takip ettiler ve pek çoğu oğullarına Abdullah ismini verdiler yalnız en meşhurlarını zikredersek şu misâlleri gösterebiliriz: Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Zübeyr ve daha birçokları. Müteakip nesiller bu gayreti eski zamanlara da teşmîl ettiler ve Wellhausen'in pek açık sûrette ispat ettiği veçhile[88] ecdad isimlerini de değiştirdiler. Abdullât yahut Zeydullât yahut Teymullât yahut Evsullât isimlerini nerede buldularsa bunları Abdullah, Zeydullah, Teymullah, Evsullah yaptılar. Binaenaleyh Muhammed'den evvelki batınlarda istisna kabîlinden tesadüf ettiğimiz Abdullah isimlerinin birçoğunu Abdullâtın yahut buna benzer bir ismin İslam itikâdâtına göre tashih edilmiş bir şekli olarak telakki etmekliğimiz lazım gelir. Peygamber'in pederi meselesinde müşrikliğe mugayir sûrette vukua gelen tashihin sûret-i kat'iyyede elzem olduğu aşikâr idi. En kadîm Müslüman neslinin tilmîzlerinden birçoğunun isimlerini değiştiren Peygamber'in misâline iktifa ederek şayet bu Abdullah ber-hayât olmuşsa ne bu
[I/158] isim ile yâd edilen kimse hakikaten Muhammed'in pederi ise onun da ismini değiştirmiş ve tashih etmiş olmalarında hiç şüphe edilemez.

87 Hacer'e bakınız. 2. cild, 258. sahife, 7. satır; 678. sahife, 12. satır; 689. sahife, 3. satır ve müteakip satırlar; 691. satır, [I/157] numara 8932; 714. sahife, 3. satır; 715. sahife, 3. satır; 3. cild, 851. sahife, 10. satır; 167. sahife, 7. satır; ilâ-ahir. Esîr Usd., 3. cild, 117, 123, 138, ilâ-ahir sahifeler.
Not-2 [I/158] Bir şecere-i ensâba Abdullah isminin sonradan ilavesine dair gayet açık bir misali Hacer gösteriyor (2. cild, sahife 626, satır 4-5).

88 Reste Arab-Heid, sahife 32.

§34. An'anenin *{anlatının}* bir de Muhammed'in büyük babası olmak üzere gösterdiği zâtın yani ihtiyar Abdülmuttalib'in şahsının tekîkâtına girişirsek Peygamber'in pederi hakkındaki şüpheler tezâyüd eder. Filhakika, Abdullah hakkında der-meyân ettiğimiz mütâlaâttan *{ortaya koyduğumuz düşüncelerden}* bazıları onun hakkında da kâbil-i tekrardır *{tekrar edilebilir}*. Şecerelerdeki *{soyağacı}* binlerce Arap isimleri arasında Abdülmuttalib ismi bir tanedir. Bundan başka Abdülmuttalib ismi Muhammed'in vefatından sonra müşriklik hâtırâtı henüz canlı olduğu zamanda isti'mâlden tamamıyla sâkıt oldu *{kullanımdan kalktı}*. Ancak bir kaç asır sonra, müşriklik hâtırâtı artık pek zayıflaştığı devrede gayet ihtirâz [I/159] ile tekrar kullanılmaya başlandı. Demek oluyor ki Abdülmuttalib isminde müşrikâne bir şey mevcuttur. Peygamber'e ait husûsâtın kâffesinde gayet i'tinâkâr bulunan hadîs, el-Muttalib'in bir ma'bûd değil bir insan ismi olduğunu izah için amca el-Muttalib masalını icad etmiştir.[89] Mamafih el-Muttalib'in hakiki bir isim olmaması şüphesi yine kalıyor. El-Muttalib nâmında bir ma'bûd ise tanımadığımızdan ma'bûd isminin hazf edilmiş *{çıkarılmış}* ve yerine Abdülmuttalib'in hakiki veya hayâlî bir cedd veya amcası ismi konulmuş olması pek kâbildir. Çünkü onun da ismini, iddia edilen oğlunda yapıldığı gibi, Abdullah'a tahvîl edemezlerdi. Filhakika asıl isminin Şeybe olduğuna dair bazı mâlumât mevcuttur. Herhalde isim ne olursa olsun bizce hadîsin gayet halis Müslümanlara bu ismi kabul ettirebilmek ve Peygamber'in büyük babasındaki müşriklik rengini mümkün olduğu kadar izâle eylemek üzere ismin menşei hakkında bir efsane icadına mecburiyet hissetmiş olması kâfidir. Bu, Abdülmuttalib'in hakikaten mevcut olmuş bir kimsenin ismi olması lazım geleceğine dair bil-vâsıta bir delildir. Eğer Abdülmuttalib sonradan uydurulmuş bir adam olsa idi kendisine hafîdinin *{torununun}* efkâr-ı teceddüd-perverânesine *{yenilik fikirlerine yakışacak şekilde}* daha uygun bir isim verirlerdi. Devr-i cehaletin hatalarını bu ka-

89 Medhal'in § 96, 97. fıkralarına da bakınız.

dar aşikâr bir sûrette hatırlatan bir ismi intihab etmezlerdi.
[I/160] Mamafih Abdülmuttalib'in şahsı hakkındaki kat'î vukufumuz *{kesin bilgilere sahip oluşumuz}* gerek an'anedeki *{geleneksel anlatıdaki}* nâm altında gerek ma'rûf olan *{bilinen}* ismine menşe' *{köken}* teşkil eden başka bir nâm altında sadece mevcut olmuş olduğuna dair kısa bir fikirden ileri gitmez. Mütebâki ma'lûmâtımızın kâffesi *{geriye kalan bilgimizin tamamı}* şüphelidir. Her şeyden evvel kendisinde şâyân-ı dikkat olan cihet-i Muhammed'in iddia olunan ecdadında ikinci bir faysalın *{hükmün}* onun şahsında nümâyân olmasıdır *{görünmesidir}*. Tarihî bir şahıs ise o da ihtimal ki ecnebî bir menşe'den *{kökenden}* gelmiş olan ve hurâfâta *{aslı olmayan şeylere}* ait bir şahsiyet teşkil eden Maad'ı ber-taraf etsek de Kusayy ve Abdülmuttalib hakkındaki ma'lûmât da meçhul bir ecnebî menşeinin *{yabancı kökeninin}* ve sûnî bir neseb râbıtasının *{yapay bir soy bağının}*, yani Kusayy'ın Kilâb'tan, Abdülmuttalib'in Hişâm'dan gelmesi iddiasındaki adem-i vüsûkun *{güvenilirliğin yokluğu}* gayr-ı kâbil-i inkâr nişâneleri *{inkar edilemez alametleri}* meydandadır. Her iki vak'ada da, bazı teferruattan sarf-ı nazar ile keyfiyet birbirinin aynıdır. Yani yabancı bir ailede doğmuş ve büyümüş bir genç gelip Mekke sekenesine karışıyor, Araplarda gayet kadîm bir âdet olan *Civâr* yahut *Himaye* âdeti sayesinde Mekke sekenesiyle aynı şey oluyor ve Kureyş'den addediliyor. Yabancı bir muhacir olarak karıştığı kabile arasında kendisine matlûb olan bir şecerenin hayâlî sûrette a'mâlî zahmeti ise ahlâfa *{sonraki nesle}* kalıyor. Bu husûsât ile iştigal eden ulemâ bile Hişâm'ın[90] azîm serveti ve Mekke ahalisine îfâ ettiği hizmetleri hakkındaki
[I/161] an'anâtın, iddia edilen oğlu Abdulmuttalib'in zarureti ile bir tezat teşkil ettiğini hissetmektedirler. Çünkü bazı uydurma hadîslerin teminatına rağmen[91] Abdülmuttalib Mekke'de hiç bir mevki'-i mümtâz ihrâz etmemiş, fakir ve her türlü te'sîr ü nüfûzdan ârî bir adam olarak yaşamıştır. An'anâtın kıymet ve

90 Doğrusu İtalyanca orijinalinde olduğu gibi Haşim olmalı (ed.).
91 Medhal'in § 98. fıkrasına bakınız.

vüsûkunu *{sağlamlığını}* sarsabilecek olan bu kadar tezatlardan korkulduğu cihetle §97. maddede gördüğümüz mal davaları uydurulmuştur. Pederinin emvâlini talep etmek üzere Abdülmuttalib'e isnad edilen bu teşebbüslerde de başka birtakım tezatlar gözlenmekte ve o rivayetlerin kıymetini tenkîs eylemektedir *{değerini düşürmektedir}*.

Binaenaleyh, Kusayy'ın ve Abdülmuttalib'in Peygamber'in hakiki ecdadı arasında bulunmadıkları hakkındaki şüpheleri muhikk *{haklı}* addederim. Kusayy'ın Mekke cemaati arasında yeni bir teşkilat yaparak Mekke'yi tesis etmiş ve bu bâbdaki an'ane *{geleneksel anlatı}* sahîh ise, Abdülmuttalib'in de geçmiş nesillerin ihmali yüzünden izi kaybolan Zemzem kuyusunu keşfederek büyük bir hizmet görmüş olması nessâbları *{neseb alimlerini}* Mekke ahalisine iyilik eden kimseleri Kureyş kabilesine ve Muhammed'in ailesine rabt etmek emeliyle birtakım an'aneler *{geleneksel anlatılar}* icad etmeye sevk eylemiştir. Bu sûretle Muhammed'in haddizatında hâiz olduğu meziyyâta, her muteber Arap için elzem bir tetimme *{ek}* olmak üzere, meşhur birtakım ecdâdın şan ve şerefini de ilave etmek fikriyle her ikisi de cedleri ara- [I/162]
sına idhâl edilmek *{dahil edilmek}* lüzumu hissolundu. İşte bu mülâhazâttan şu neticeye geliyorum ki Muhammed'in pederi hakkındaki ehadîs bile muahhar zamanların bir icadıdır.[92] (Abdullah gibi renksiz ve uydurma bir isim taşıyan)

92 Not-1 [I/163] Muhaddisîne nokta-i azimet teşkil eden vak'a-i tarihiyye yetim Muhammed'in Abdülmuttalib ailesi içinde mevcudiyetidir. Abdülmuttalib'in oğullarından birini aldılar yahut Abdülmuttalib'e bir oğul uydurdular ve bunu çocuğun babası yaptılar. Abdülmuttalib ile Muhammed arasında böyle bir karâbet *{yakınlık}* rabıtası tesis ettikten sonra Abdülmuttalib'in Haşim'a karâbetini inşa etmeye başladılar. Haşim de Kusayy'ın doğrudan doğruya erkek evlatlarının zürriyetinden geliyor gibi kabul olundu. Muhammed'in şeceresinin binası kendisinden [I/164] başlanarak yapıldı ve şecerenin muhtelif kısımları birbirini müteakip vücuda getirildi. En muahhar olanlar Muhammed'den en uzak olanlardır (§ 37. ve müteakip fıkralara bakınız). Eğânî, 1. cild, 7. sahife, 28. satır; 8. sahife, 4. satıra bakınız. Buralarda bir hizmetçinin (Ebu Amr) evlatlık ittihâzı tarikiyle Kureyşîlerden birinin (Ümeyye b. Abduşems) ailesine girdiğine ve Müslüman nessâbları tarafından kadîm babasının bir oğlu gibi telakki edildiğine

oğlunun yüzünü görmeden uzak bir memlekette ölen baba, kezâlik yabancı bir diyarda terk-i hayât eden valide, Abdülmuttalib'in oğlu Ebû Tâlib'in ailesi içinde bence yetim, fakir ve adeta ailesiz bir çocuğun vücûdunu izah için bir fikr-i dindârâne ile halk tarafından uydurulmuş birtakım masallar ve an'anelerdir *{geleneksel anlatılarıdır}*. Aynı kabilenin efrâdına bir ta'bîr-i muhabbet ve şefkat olmak üzere hafîd *{torun}* veya yeğen denilmesi yolunda mevcut Arap âdeti mühim bir ta'bîr-i şefkatkârâneyi bir izahat yahut alamet-i karâbet *{yakınlık}* şekline tebdîl etmiş olabilir. Binaenaleyh, muhaddisînin ve muhayyile-i avamın iptidai hünerleri altında pekiyi saklanamayan bu kadar müphemiyetlere ve şüphelere bakarak Muhammed'in gayet karanlık ve fakir bir menşe'den *{kökten}* gelmesi ve pek küçük yaşında meçhul ebeveyni vefat edip de yetim kalınca Abdülmuttalib ailesi ve bilhassa Ebû Tâlib tarafından, çöldeki Bedeviler arasında eksik olmayan ve en sefil ve barbar Araplarda bile daima mevcut bir meziyet teşkil eden, bir hiss-i şefkat ve tesânüd sâikasıyla *{dayanışmaya yönlendiren his ile}* kabul ve himaye edilmiş olması muhtemeldir.[93]

Bütün bu tereddütlere daha sâir şüpheler de inzimâm ederek *{eklenerek}* izah ettiğimiz nokta-i nazarı muhtelif sûretlerle teyit eyliyorlar. Arabistan Peygamberi'nin aldığı Muhammed ismi kelimenin asıl mânâsıyla bir isim değildi, adeta bir mahlas, bir lakap idi. Araplarda pek münteşir *{yaygın}*

dair mâlumât görüyoruz. "استلحق" *{İstilhak: Kendine alma}* masdarının delalet ettiği evlatlığa kabul keyfiyeti hakkında Goldziher'in Muh. Stud. eserinin 1. cildinin 135. sahifesinin son satırına ve müteakip satırlara bakınız. Hamîs'in zikrettiği, cild 1, sahife 225, satır 23, gayet kadîm ve hakiki ez-Zührî hadisine göre Kureyş Muhammed'e gulâm-ı Benî Abdülmuttalib diyorlar ki Abdülmuttalib'in adamlarından biri manasınadır. Abdülmuttalib'in bir hafîdi *{torunu}* hakkında bu tabir hiçbir zaman kullanılamazdı.

93 (Goldziher'in Muh. Stud. 1. cildinin 105. sahifesine bakınız. Orada müşriklik zamanlarında yabancıların ne kadar kolaylıkla [I/163] aile arasına karıştığına dair bir izahat vardır. Kur'ân (5, 33) اخوانكم *{İhvânüküm/kardeşleriniz}* tabiriyle müterâdif olmak üzere مواليكم *{Mevâlîküm/Mevlâlarınız}* tabirini kullanır.)

olan böyle bir lakap verilme âdetinin bu işte faidesi, peder ismini ilave etmek mecburiyetine hâcet bırakmaması idi. Peygamber Araplar'da münteşir olan Ömer, Zeyd, Saîd gibi bir isme mâlik olsa idi Arap âdeti mucibince *{gereğince}* kendisini aynı isimdeki kimselerden tefrik *{ayırmak}* için babasının nâmını da ilave etmek iktizâ edecekti *{gerekecekti}*. Mahlas yahut lakap ise öyle bir ihtiyacı izâle eder. Binaenaleyh Muhammed ismi Peygamber'in muzlim *{karanlık}* ve belki de meçhul olan pederinin hatırasını ortadan kaldırmaya müesser sûrette hizmet etmiştir.[94]

§35. Ortaya çıkarılan şecerenin başka bir unsurunu da [I/165] tetkik edecek olursak Muhammed'in menşe'leri hakkındaki adem-i kat'iyyet *{kesinliğin olmaması}* ve meşkûkiyetini *{şüpheliliğini}* teyit eyleyen diğer emarelere tesadüf ederiz.

94 Not-2 [I/164] Sprenger, muhaddisînin zannettirmek istedikleri gibi Muhammed'in Mekke eşrafına karabeti olmadığını ispat için (3. cild, 150) Kur'ân'ın bir suresini (43, 30) zikrediyor. Bunda deniliyor ki: onlar (yani Mekke müşrikleri) dediler: Eğer bu Kur'ân iki şehrin büyük adamlarından birine vahyedilmiş olsa idi (metinde عظم/Azm deniliyor ki asıl manasını da ifade edebilir) o zaman ona inanabilirdik." Bu ayet Peygamber'in iddia edilen asaletine büyük bir darbe teşkil eder. Peygamber'in asilleştirilmesi necâbetiyle gayet mağrur devrin bir ihtiyac-ı şedîdi neticesi olmuştur. Birtakım masallar uyduran meşhur Vehb b. Münebbih [vefatı 114 târih-i hicrî]'in tilmîzi ve aynı suretle muğfelâne birçok hikâyelerin masdarı *{çıkış kaynağı}* olan Osman b. Sahh'ın naklettiği bir rivayette bunun dînî bir kisve altında [I/165] saklanmış bir ifadesine tesadüf ediyoruz. (Ezrakî, 15. sahife ve müteakip sahifeler ve bilhassa 15. satır ve müteakip satırlar; 16. Sahife, 9. satır.)
Not-3 [I/165] Hicretten evvel Mekke'de zuhûr eden ilk nizâ' *{çekişme}* esnasında Muhammed'in Kureyşîlere karşı ittihâz ettiği hatt-ı hareket Muhammed'in hakikaten Kureyş kabilesinden olmaması ile izah edilebilir. Muhammed'in dinini kabul edenlerin kısm-ı a'zamı kelimenin hakiki ve kadîm manasıyla (yani Kusayy neslinden gelmek şartıyla) Kureyş kabilesine mensup kabile efrâdından değildir. Ümeyye asilzâdelerinin mağrûrâne ve müteazzimâne *{gurur ve kibirli bir şekilde}* hüküm ve nüfûzlarına muhalefet gösteren halk fırkasına mensup idiler. Filhakika Ebû Bekir, Ömer, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebu Vakkas Kureyşî değildiler. Mekke'nin sukûtundan *{düşüşünden}* evvel Muhammed tarafına geçen Amr b. el-Âs, Halid b. Velîd hakkında da aynı şey söyleniyor. Ümeyyelilerin temsil ettikleri asıl Kureyşîler Muhammed'in avam hükümetine en muannidâne *{inatçı}* ve son noktaya kadar mukavemet edenlerdir.

Hicret'in 1. asrının sonlarına doğru Ümeyye Hanedanı'nın sukûtuyla büyük Şiî propagandası inkişâf ettiği zaman Abdülmuttalib'in oğlu Abbâs'ın neslinden gelen Abbâsîler kendi 'amâl-i harîsalarını *{hırslı emellerini}* tervîc *{değerini artırmak}* için bu ateşi körüklediler ve iyi bir Müslüman'ın en yüksek gayesi olmak üzere el-Muhammed ailesinin min tarafillah mâlik olduğu hükümet hukukunu iadeye çalışmayı
[I/166] ileri sürdüler. Mamafih o zaman nesep hakkında hüküm-fermâ olan telakkîyyât bütün Kureyşîleri aynı menba'dan *{kaynaktan}* çıkardığı ve bu sebeple Emevîler de Peygamber'in ailesinden bir kısım teşkil eyledikleri cihetle Peygamber'in hukukuna tevârüs hakkına mâlik olanlarla (Peygamber'in doğrudan doğruya ahfâdı) bu hukuku zorla ele geçirmiş olanlar (Emevîler) arasında bir fark tesis için daha sarîh ve vâzıh bir isme ihtiyaç görüldü. Hadîse nazaran gerek Abbâsî ailesinin menşei olan Abbâs gerek evlâd u ahfâd Ali gerek Peygamber hep Abdülmuttalib neslinden idiler. Bu halde neden aile adı olmak üzere bu müşterek ceddin ismini intihap etmediler *{almadılar}*? Neden Bilakis daha yukarıya doğru çıkarak bütün aileyi menkıbevî bir şahsiyet olan Hâşim nâmı altında tasnif eylediler? Neden hep Benû Hâşim nâmını aldılar? Daha yukarı(da)ki ceddi tercih sebepleri ne olabilirdi? Denilebilir ki Abdülmuttalib isminde ihtirâsât-ı dînîyye ile sarsılan o devrin zevkine pek gitmeyecek bir müşriklik kokusu vardı da onun için o ismi tercih etmemişlerdi. Fakat buna cevaben hadîse göre; hakiki bir isim olmayıp bir lakaptan ibaret olan Abdülmuttalib kelimesini bırakarak Şeybe'yi tercih edebilirlerdi. Ve kendilerine Benû Şeybe tesmiye eylerlerdi *{isimlendirir}* diyebiliriz.[95] Bilakis Benû Hâşim is-

95 Not-1 [I/168] Mekke Camii Halife Ömer tarafından tekrar inşa ettirildikten sonra duvar ile çevrilmiş harîme *{avluya}* açılan müteaddid *{birçok}* kapılardan birine Bâb-ı Şeybe nâmı verilmişti. Me'hazlar haber veriyorlar ki cahiliye devrinde yani İslamiyetten evvel bu kapı Bâb-ı Benû Abdüşems nâmı taşırdı ve muahharan Bâb-ı İslam nâmı almıştı. Bu iddia doğru değildir. Çünkü cahiliye devrinde Kâbe'nin etrafında duvar ile çevrilmiş bir muhit yoktu. Onun için bir medhal *{giriş}* mevcut olamazdı. Binaenaleyh ağleb *{en galip}* ihtimale göre kadîmen

minin daha müphem *{belirsiz}* daha vâsi' bir mânâsı olması daha muhtemeldi. Bunda Abdülmuttalib'in ve Muhammed'in menşe'leri *{kökenleri}* hakkında şüpheli yahut karanlık bir [I/167] mânâ bulunabileceği keyfiyeti ber-taraf edilse de herhalde kadîm *{eski}* Mekke'nin menkıbeye ait meşhur bir sîmâsını *{çehresini, kişiliğini}* ihyâ ediyordu*{canlandırıyordu}*. Tarihen gayet kadîm olması keyfî bir neseb icad edilmesine müsait bulunuyordu. Hâşim hariçte vefat etmişti. Yabancı bir kadın ile evlenmişti. Medine'li kadından çocuğu olup olmadığı, vatanında muhakkak sûrette ma'lûm değildi. Ve aynı an'anenin *{geleneksel anlatının}* teminatına göre Hâşim'in kardeşleri bile kendisinin bilâ-zürriyet *{çocuğu olmaksızın}* vefat ettiğini zannederek bütün emvalini *{mallarını}* paylaşmışlardı. Benû Hâşim ismi meydana atıldığı zaman Hâşim ile hakiki ahfâd ve zürriyeti hakkında ancak müphem *{belirsiz}* bir hatıra mevcut idi.[96] Hâşim'in başka erkek zürriyeti olmadığını açıktan açığa temin ediyor. Hâşim'in o menkıbevî uzaklığı, menşe'ler *{esas kaynaklar}* hakkındaki hakikati hurafelerin bulutları içine güzelce sarıyor, pek de hürmetkârâne addedilemeyecek her türlü tetkîkât ve taharriyâta *{araştırma ve incelemelere}* mânî oluyor ve Abbâsîler'in, Abdülmuttalib ile Peygamber arasındaki hakiki râbıtaların *{bağların}* mahiyeti bazılarına ma'lûm olsa bile, tevârüs *{mirasçı olma}* hakkına iştirak eden *{katılan}* birer yeğen sıfatıyla ortaya çıkmalarına müsait bulunuyordu.[97]

Kâbe etrafındaki küçük meydana müntehi olan dar yollardan biri Benû Şeybe ailesinin ismi ile tesmiye edilmiş olacaktır. Bu aile de Abdülmuttalib kütüğünden doğmuş ailelerden biri olabilir (Halebî, 1. cild, sahife 198, satır 3-5. Snouck Hurgrounj'un Mekka nâmındaki eserinin 1. cildinin 4. ve 6. sahifelerine de bakınız).

96 Kuteybe, sahife 34, satır 19.

97 Not-2 [I/168] Faraza Buharî'nin bir fıkrasında (1. cild, sahife 402, satır 16 ve müteakip satırlar) tesadüf ettiğimiz tafsîlât mevzumuz için pek haiz-i ehemmiyettir. Bu fıkrada Benû Hâşim ile meşhur olan kat'-ı münasebetten *{ilişkiyi kesme}* bahsediyor (Medhalin §-287. ve müteakip fıkralarına bakınız). Fakat Benû Hâşim ailesinin kim olduğunu sarîh surette anlatmak isteyince ne diyeceğini bilmeyiz. İbtidâ Benû Hâşim'den ve Benû Abdülmuttalib'ten yahut Benû el-Muttalib (aynen)'ten bahseder. Sonra tekrar Benû Hâşimleri ve Benû [I/169] el-Mut-

Meselenin a'mâkına *{derinliklerine}* daha ziyade nüfûz ederek bil-vâsıta birtakım anâsır toplamak, nâşir-i İslamiyet olan Muhammed ile iddia edilen amcaları Ebû Tâlib, Ebû
[I/168] Leheb, Abbâs vesâire arasındaki münasebâtı tetkik etmek ve Muhammed'in ailesi arasındaki vaziyetinin nasıl hakiki bir ferd-i aile vaziyeti olmayıp sonradan aileye iltihak etmiş birinin vaziyeti olduğunu göstermek kâbildir. Bu taharriyâtı *{araştırmayı}* ileride Peygamber'in terceme-i hâlini yazacak zâta bırakıyorum.

[I/169] §36. Peygamber'in menşe'leri *{kökenleri}* hakkında bu telakkiyyâttan *{görüşlerden}* hareket edecek olursak Muhammed'in ecdadı hakkındaki an'anâta şekil veren fikir ve ruhu ve hepsindeki menkıbevi hali pek güzel takdir edebiliriz. Bunlardan aşağıda §84. fıkrada ve müteakip fıkralarda bahsediyoruz. Hikâye edilen vak'aların hakiki mahiyetini tayin eden asıl fikr-i gâlib *{öne çıkan düşünce}* Muhammed'in dünyaya nasıl olup da fakir, nüfûzsuz ve mevki'-i içtimaiden *{sosyal konumdan}* mahrum bir halde gelmiş olduğunu unutturmak, hiç değilse izah etmek ve muhikk *{haklı}* göstermek emelidir. Abdülmuttalib hakkında birtakım bî-mânâ *{anlamsız}* şeyler uydurmak gayr-ı kâbildi *{mümkün değildi}*. Çünkü ihtimal ki o tarihte Mekke'de ve Arabistan'da el'ân *{hâlâ}* mevcut hatıralar bunları tekzîb edebilirdi *{yalanlayabilirdi}*. Mamafih bidâyette *{başlangıçta}* fakir, ebeveynden mahrum ve hâmîsiz *{korumasız}* olduğu, Kureyş'in taadiyyâtına *{düş-*
[I/170] *manlıklarına}* ve muârazasına *{çatışmasına}* maruz bulundu-

talibleri zikrederek Ebu Abdullah'a (?) nazaran yalnız Benû el-Muttalib nâm farkının ağleb ihtimal (Eşbehe) olduğunu beyan ediyor. Bu zât menkıbenin rivayetleri yani Hâşim'in yalnız Abdülmuttalib isminde bir oğlu olduğu, kabul edilirse Benû Hâşimlerle Benû Abdülmuttalibleri iki ayrı aile gibi göstermek mânâsız olacağını anlamıştır. Sonra Abdülmuttalib isminin hazf edilerek yerine amca olduğu iddia edilen el-Muttalib isminin ikame edilmesi Müslüman klasik devrelerinde bile Muhammed ile tarihte ilk defa olarak içinde nümâyân olduğu *{göründüğü}* aile arasında mevcut hakiki münasebâta dair hüküm süren tereddüt ve meşkûkiyeti irâe eder. Benû Muttalib ile Benû Abdülmuttalib'i böyle birbirine karıştırma keyfiyetine İbn İshak'ta da tesadüf eyleriz (Hişam, sahife 230, son iki satır).

ğu kabul edildi.[98] Bunu telafi için Habeş kumandanı Ebrehe ile mülakatı gibi zararsız bir masal uyduruldu. Menkıbede de itiraf edildiği veçhile Abdülmuttalib bu mülakatta hemşehrileri için hiç bir faide istihsâl edememiştir *{kazanamamıştır}*. Diğer ecdad hakkındaki mâlumât ise pek müphem idi. Hâşim'den yukarıya doğru olan batınlar Arap asalet-perestliği ile meşbû' olan zamanın îcâbâtı dairesinde Muhammed'i asilleştirme işine son derece müsait bulunuyorlardı.

Her kavim kendi ma'bûduna kendi hissiyatını ve efkâr-ı bâtılasını atf ve isnad eder. Çölde hüküm sürmek isteyen bir Arap için kan necâbeti en birinci şarttır. Çölde gayet mağrûrâne asalet-perestlik hissiyatı ile açıktan açığa demokratik itiyâdât garip sûrette birbirine karışmıştır. Allah Araplar arasından bir Peygamber intihâb etti. Fakat dînî bir risâlet Bedevi Arap için gayr-ı kâbil-i fehm *{anlaşılamaz}* bir şey olduğu cihetle[99] Muhammed bildiğimiz veçhile meşhur bir adam olunca Araplar, bir sevk-i tabîî ile Allah'ın yeryüzünde kendisine ancak gayet asîl bir Rasul ve vekil intihâb edebileceğine *{seçeceğine}* hükmeylediler. Araplardan birçoğu ancak Muhammed'in dindarlığından ziyade damarlarında Arabistan'ın en asil kanının cevelân etmesi *{dolaşması}* keyfiyeti hâiz-i [I/171] ehemmiyet olmuştur. Mekke'nin kable't-tarih menkıbelerini bu hissin icâbâtını tatmin edecek sûrette tanzim ve tertîb etmek avâm-ı halkın muhayyilesi ve muhaddislerin hüner ve marifeti ve zühd ve takvası için pek kolay bir iş olmuştur: Abdülmuttalib ile iddia olunan ceddi Kusayy arasına vaz' edilen *{yerleştirilen}* an'anâtın kâffesi *{tamamı}*, hakiki kıymetleri anlaşılmak isteniyorsa bu nokta-i nazardan tetkîk edilmek lazım gelir. Bunlar vazî' menşe'leri *{basit kökenleri}* tashîh edilmek îcâb eden *{düzetilmesi gereken}* büyük bir adama karşı vefatından sonra hürmet ve ta'zîm hissinin ibtidâî *{ilkel}* bir şeklidir. Muhammed enbiyanın ve hükümdârânın neslinden gelmek iktizâ ederdi *{gerekirdi}*. İşte böyle sabit bir fikir ne-

98 Medhalin § 100-103. fıkralarına bakınız.
99 Goldziher, Muh. Stud. 1. cild, sahife 5, satır 10.

ticesinde şimdi aşağıda muhtasaran *{özetle}* bahsedeceğimiz bütün bir menkıbe tevellüd etmiştir *{ortaya çıkmıştır}*.

Mekke hakkında Muhammed'den evvelki zamana ait an'anât malzemesinin bir fikr-i mahsusa hizmet eder yoldaki mahiyet ve tabiatı bunları kemâl-i dikkatle tetkik zahmetinden bizi vâreste *{serbest}* kılar. Çünkü bu, kable'l-İslam *{İslâm'dan önce}* Arabistan tarihini yazacak bir zatın vazifesidir. Mamafih, Peygamber'in iddia edilen ecdadı arasında en mühim bir simayı, Mekke şehrinin müessisi olduğu söylenen Kusayy'ı meskût *{sessiz}* geçemeyiz.[100] Theseus Athena için, Romulus Roma için neyse Kusayy da Mekke için odur. Şu fark ile ki Kusayy'ın bir menkıbe kahramanı ol-
[I/172] mayıp bir şahs-ı târihî olması ihtimali daha azimdir. Gayr-ı me'lûf *{alışılmamış}* olan bu isim ve Arap müverrihlerinin bunun menşeini kendilerine göre mânâsı "uzaktan gelmiş" fikrini ifade edecek sûrette tefsir etmek lüzumunu hissetmeleri Kusayy'ın Kureyşî olmadığını ispat eder. Çocukluğu hakkında an'anât-ı musanna' *{sonradan uydurulmuş hikayeler}* ve sonraki îcâbâta göre müretteb *{düzenlenmiş}* olmakla beraber kendisinin yabancı bir menşeiini irâe etmektedirler *{göstermektedir}*.

Menkıbeye inanmak lazım gelirse Kusayy'dan evvel Mekke çöl dâhilinde basit bir ma'bedden ibaretti. Kabileler muayyen devrelerde burada toplanarak dînî merasim ile müterâfık *{birlikte}* bir pazar kurarlardı. Hiçbiri Mekke'de sabit sûrette yerleşmemişti. Çünkü mevkinin gayet çorak ve hâlî {*boş*} olması ziraat ile yaşamak imkânını ref' ediyordu *{ortadan kaldırıyordu}*. Bu vaziyeti ilk tebdîl eden Kusayy oldu. O, Kâbe'nin zemin teşkil ettiği ibadetin maddi ve manevi tekmîl fevâid-i muhtemelesini *{çeşitli bütün kazançlarını}* iktitâf *{toplama}* emeliyle Mekke'de bir merkez-i ikamet vücuda getirdi. Kâbe'den bir menba'-ı servet teşkîl edecek *{zenginlik kaynağı oluşturacak}* sûrette istifade etmek ve bir

100 Medhal'in §78. fıkrasına da bakınız.

merkez-i dînîden başka bilhassa bir de merkez-i ticarî yapmak usûlünü o düşündü; hiç değilse bu usûlün temellerini o koydu. Toprağın çoraklığı ve mevkinin dağlık bulunması ziraati imkânsız bir hale sokuyordu. Mekke'de ikamet etmek isteyecekler gerek hacılarda gerek ticarette yahut daha iyisi her ikisinde de bir vâsıta-i teayyüş *{geçim vasıtası}* arama- [I/173]
ya mecbur idiler. Mekke'nin müessisi alelâde zekâ sahibi bir adam olamazdı. Çünkü tesis ettiği cemaat ve müessesât uzun müddet devam ettiler bunların bazıları muahharen *{sonradan}* Muhammed'in gösterdiği muavenet *{yardımlaşma}* sayesinde bugüne kadar hemen hiç değişmemiş bir halde idame-i mevcudiyet edebilmişlerdir. Mekke'nin hakiki müessisi Kusayy nâmını taşıyor muydu, taşımıyor muydu? Bunun pek az ehemmiyeti vardır. Bu müessis kim olursa olsun şüphe yok ki büyük bir zekâ sahibi idi. her türlü yeşillikten mahrum dağlar arasında, içilecek suyu olmayan, bu mazar-ı sıhhat ve hatta kış yağmurları esnasında vadinin sellerine maruz olduğu için tehlikeli bulunan sefil kaya ve kum vadisinde ikametin azim fevâid-i maddiye ve maneviyesini takdir etti. Burada tesis-i ikamet ederse ve ma'bedi himaye hakkını takınırsa ma'bedin muhafızların malı olacağını anladı. Binaenaleyh maiyyetindeki bir miktar kimse ile Kâbe'nin karşısında, nâ-gehânî *{birdenbire/ansızın}* kış sellerinin ilk Mekke sekenesinin ikametgâhlarını tahrip edemeyeceği bir mevkide, Ebû Kubeys Dağı'nın kayaları üzerinde yerleşti.[101] An'ane *{geleneksel anlatı}* Mekke'nin Muhammed zamanında Kâbe'ye tasarruf eden kabilelerin gayrî *{ayrı ayrı}* kabileler elinde bulunduğu hatırasını muhafaza etmiştir. Kâbe'nin tasarrufu ve senevî merasimin idaresi hakkında mâlik olduğumuz an'anât Mekke vadisinde ihrâz-ı tefevvuk *{üstünlük* [I/174]
kazanma} yolundaki nizâ'ın *{çekişmenin}* gayet kadîm hatırasının ibtidâı ve avâm arasında münteşir bir şekli gibi telakki edilmek lâzım gelir. Muhammed'in zamanında Huzâa

101 Burckhardt, Travels in Arabia 115. sahifesine bakınız.

kabilesi efrâdı arasında[102] Kâbe'nin kadîmen kendi ellerinde olduğuna dair bir hatıra mevcut idi. Kusayy'ın yeniliklerinin bir gasp gibi telakki edilmiş ve bir münâzaa tevlîd eylemiş olması muhtemeldir. Kusayy galip geldi ve anlaşıldığına nazaran, büyük müşkilâta maruz kalmaksızın galip geldi. Çünkü ma'bedin kadîm mutasarrıfları, yapılan yeniliğin ehemmiyeti ve muhtemel olan netâyicini takdir etmiyorlardı. Bundan başka yine muhtemeldir ki hüküm ve nüfûzun birtakımın elinden diğer takımın eline geçmesi tedrîcî sûrette vukua gelmiştir, an'anâtta gördüğümüz merâsim ve tantana ile bir gün içinde olmamıştır.

Kusayy'a ağleb-i ihtimale *{büyük ihtimalle}* göre hiçbir zaman tesis etmediği, birçok şeyler isnad olunmuştur. Bunlar ya ondan evvel yahut ondan sonra vücûda gelmiştir. Fakat şurası muhakkaktır ki Kusayy Muhammed'in iddia edilen ecdadı arasında en büyük ve en meşhur sîmâdır. Kusayy kim olursa olsun, kimlerden ve hangi mahalden neş'et etmiş olursa olsun, her halde Mekke'yi tesis etmek ve sonra başına maceraperestlerden, spekülatörlerden, tüccarlardan ve belki de eşkıyadan ve erbâb-ı cerâimden *{suçlulardan}* mürekkeb
[I/175] *{oluşan}* bir zümre toplamak gibi bir meziyet göstermiştir. Bu adamlar muahharan tek bir kabile gibi, bir birilerine kan râbıtası ile merbût ve Kusayy neslinden diye telakkî edilmişlerdir. İşte bu kabile mürûr-ı zaman ile Kureyş aile-i necîbi ve müstakbel hâkim-i cihânları vücuda getirmiştir.[103] Menâfi'in

102 Medhal'in 72. ve müteakip fıkralarına bakınız.

103 Not-1 [I/176] Bekrî'de şu sözleri okuyoruz: (sahife 58, satır 8): Fihr'in ahfâdı, Kusayy b. Kilâb kendilerini mukaddes el-Harem arazisinde sabit ikametgâh ihtiyarına icbâr edinceye kadar Mekke civarında (bedevi halde) yaşadılar. O zamana kadar orada hiç kimse sâkin değildi: Hişâm diyor [vefatı 206 târih-i hicrîsi]. (Pederi) el-Kelbî [vefatı 146 târih-i hicrîsi] diyor ki: Nâs (Kâbe'ye) hacca gitmeyi adet edinmişlerdi, sonra dağılırlardı. O surette ki Mekke hâlî *{boş}* kalırdı ve orada kimse sâkin olmazdı (aşağıda § 78. fıkraya bakınız).
Hazırlayanın Notu: Burada "Not-1" olarak geçen kısmın dipnot numarası metin içerisinde ne İtalyanca olan Milano baskısında ne de Osmanlı çevirisinde bulunmamaktadır. O nedenle burada yapılan açıklamanın metnin hangi kısmına ait olduğu belirlenememiştir.

iştirâki *{ortak menfaatler}* öteden beriden gelmiş birtakım kimseleri müttehid *{birleşmiş}* ve mütecanis *{aynı tür}* bir heyet halinde birbirine mezc etti *{birbirine katıştırdı}*. Bu heyet gayet velûd *{üretken}* bir kuvve-i teşebbüsiyyeye mâlik kimselerden, mâhir tüccarlardan mürekkeb idi. Bunlar her sene tekrar eden merasim esnasında erbâb-ı itikadı kendilerini barındırmak ve beslemek bahanesi altında kurnazca yolmak çarelerini biliyorlar ve iki hac arasındaki boş zamanda mâhirâne muâmelât-ı ticariyye ile Arabistan'ın cenubuna *{güneyine}*, Habeşistan'a ve hatta Rum ve Roma İmparatorluğu'na daha yakın yerlere, Suriye'nin cenûbu kısımlarına (Gazze) belki de fakat daha nadiren Mısır'a kadar kervan seyahatleri ile iddihâr-ı servet *{servet biriktirme}* ediyorlardı. Kusayy birçok Arab'ı Bedevi hayatın sefaletlerinden nizâm u kâideye meftûn birer şehirli, namuslu ve mâhir birer tüccar mevkisine yükseltmek gibi büyük bir meziyet gösterdi. Yaptığı iş o kadar müessir oldu ki Arabistan'ın cenûbundan Suriye'ye giden büyük kervan yolu üzerindeki daimî münâkalâtın da *{taşımacılığın da}* tesiriyle Muhammed zamanında civardaki bedevi halkın kâffesinden bariz sûrette temeyyüz etmiş *{öne çıkmış}*, kemâl-i istiklâl ve serbestî dairesinde herkesle hâl-i [I/176] sulh u müsâlemette *{herkesi kapsayan barış}* gayet muhterem ve hatırı sayılır bir cemaat bırakmaya ihrâz-ı muvaffakiyet eylemiştir *{başarı elde etmiştir}*.

Eserimizin hudutlarından harice çıkmamak için Peygamber'in menkıbevi ecdadı hakkında bundan fazla bir şey

Not-2 [I/177] Daha aşağıda Kureyş nâmının tevellüdü ve Mekke kabilelerinin toplanması suretiyle mânâ ve delaleti bahsine tekrar avdet edeceğiz. Kelimenin en eski mânâsıyla yalnız Kusayy neslinden geldiklerini iddia edenleri ihtiva ediyordu. Yalnız sonraları bu tabir Kusayy'dan inmeyen fakat Mekke'de ihtiyar-ı ikamet eden sâir ailelere de şâmil oldu. Kusayy'ın birtakım evlâd ve ahfâd bırakması ve bunların da cedlerinin nüfûz-ı mâneviyesine ve asaletine vâris olmaları tabii olduğu için Mekke'de Muhammed'in zamanında hakikaten ve cidden Kusayy neslinden gelen birtakım aileler bulunması muhtemel idi. Süfyan ailesini ve Muhammed'in vefatından sonra Arap İmparatorluğu'nun devr-i ikbâlindeki İslamiyet'e muhalif hareket-i siyâsiyyenin bütün rüesâsını bilâ-tereddüt bunların arasına idhâl etmeye mecburuz.

söyleyemeyiz. Şecerede Kusayy ile Adnan arasında görülen isimlerde mevsûk tarih izleri aramaya kalkışmak boş ve akîm *{beyhude}* bir sa'y *{gayret}* olur ve bizi Arabistan'ın kable'l-İslam tarihine taalluk eden pek karanlık meselelerin münâkaşasına şevk edebilir. Kusayy ile şecerede en uzak bir lem'a-i tarihiyye *{tarihî parıltı}* bile söner. Artık ayaklarımız zeminden kalkar. Tam ve kat'î bir menkıbe âlemi içinde kayboluruz. Daha fenası bunların bir menkıbe bile olmamaları, birinci ve ikinci asr-ı hicrî'nin birer eser-i edebîsi, mahsûl-i hayâli bulunmalalarıdır.

[I/177] §37. Müslüman an'anesi *{geleneksel anlatısı}* Peygamber Muhammed'in İbrahim'in oğlu İsmail neslinden geldiğini ispat etmek ister. Bize birtakım esâmî cetveli bırakmıştır ki Muhammed'den tâ Âdem'e kadar çıkar. Bu şecerede iki muhtelif parça görüyoruz. Bunun birinin menşei *{kökeni}* sırf Araptır. Muhammed'den Adnan'a kadar gider. Diğeri Adnan'dan Âdem'e çıkan kısımdır. Birincisi daha kadîmdir ve İslamiyetin ilk zamanlarının Arap an'anâtı meyanına dâhildir. Diğerinin Muhammed zamanından pek çok sonra vücûd bulduğu muhakkaktır. Birinci asr-ı Hicrî muhaddisîni tarafından hiçbir kıymet-i tarihiyyeleri olmayan birtakım ibrani ve haham menkıbelerine göre tertip olunmuştur. Aynı Arap müverrihleri şecerenin ikinci kısmının ancak pek nesebî bir kıymeti olduğunu kabul ve bunda birçok meşkûk cihetler bu-
[I/178] lunduğunu teslim ederler. Ikinci kısmın Muir tarafından zikredilen[104] fıkrada Vâkıdî'nin açıktan açığa itiraf ettiği meşkûkiyeti[105] Taberî 1. cildin 1118. sahifesinde zımnen kabul eder.

104 Life of Muhammed, 1. cild, sahife 143.

105 Not-1 [I/178] Muir tarafından zikredilen İbn Sa'd'ın fıkrası açıktan açığa diyor ki: " Ben Maad'ın Kaydar b. İsmâil evlatları neslinden geldiği hakkında ihtilaf-ı efkâra tesadüf etmedim. Fakat (Kaydar ile Maad arasındaki) şecere hakkındaki ihtilaf-ı efkâr ispat ediyor ki bu kısım hafızada tutulmuş değil ehl-i kitâbtan (Yahudilerden) alınmış ve Arapçaya tercüme olunmuştur. Bunun için bu bâbda ittifak edilemiyor. Bu şecere doğru olsa idi onu Resulullah'tan daha iyi takdir ve teslim edecek bir kimse olamazdı. Binaenaleyh şecereyi Maad b. Adnan ile bitirebiliriz ve İsmail b. İbrahim'e kadar çıkan kısmı reddedebiliriz." [I/179] (Muir:

İbn Düreyd gibi müdekkik *{tetkik eden}* nessâblar ise bunu nazar-ı dikkate bile almaya tenezzül etmezler.[106] Bu kısım İb-

Mahomet 1. cild, sahife 93, not). - Mes'ûdî'nin 4. cildinin 112. sahifesinde Peygamber'in ağzından söylenen bir söz var: "كذابا انسابون" yani nessâblar yalan söylediler. Açıkça ilave ediliyor ki Muhammed neseb taharriyâtına ancak Maad'a kadar müsaade etmiş ve daha arkaya gidilmesini men etmiştir (Mes'ûdî'nin 4. cildinin 118. sahifesine, Goldziher'in Muh. Stud.'unun 1. cildinin 180. sahifesine de bakınız).

İbn Hişâm'ın metninde (sahife 3-5) Muhammed'in Âdem'e kadar tekmîl nesebini görüyoruz. Fakat şecere (cem'an 49 yahut Muhammed ile 59 batından terekküb ediyor. Adnan ile Âdem arasında 28 batın, Adnan ile İbrahim arasında ise yalnız 9 batın vardır) İbn Hişâm tarafından yalnız Zeyd b. Abdullah Bekkâî [vefatı: 183 târih-i Hicrîsi]'nin sözüne istinaden ileriye sürülmektedir. Bekkâî bunu Muhammed b. İshak el-Muttalib [Vefatı: 151 târih-i hicrîsi]'den duymuştur. Bunu doğrudan doğruya İbn İshak'tan öğrenmiş olmak keyfiyeti bana isnadın emin olmadığı zannını veriyor. Bekkâî ismi buraya yalancılık ithamına karşı bir siper olmak üzere vaz' edilmiş olacaktır. Tekmîl şecereyi İbn İshak'ın hiç öğrenmemiş olması muhakkak değildir. Çünkü Taberî (1. cild, sahife 1113, satır 12) bunun yalnız bir kısmını İbn İshak'a istinâd ederek yazıyor. Bekkâî'nin bildirdiği şecereyi kabul edersek ve Muhammed'den itibaren her batın için 30 sene hesap edersek İbrahim'in mîlâd-ı İsa'nın 5 asrı ortalarına doğru ber-hayât olduğu ve Termofil Kahramanları Serse *{Xerxes}* ve Leonidas ile muasır bulunduğu neticesine vâsıl oluruz! el-Kelbî'nin ifadesine nazaran (Taberî, 1. cild, sahife 1114, satır 7 ve müteakip satırlar) Adnan ile İbrahim arasında kırk isim [I/180] vardır. Hâlbuki yukarıda söylendiği (ve Taberî tarafından teyit edildiği 1. cild, 1113. sahife, 12. satır) üzere müdekkik ve vazife şinâs İbn İshak ancak meşkûk bir surette 9 isimden bahseder! En kadîm iki me'hazımız arasındaki bu cins ihtilaf-ı azîm şecerenin yanlışlığı ve iki müverrihin nesebî vüsûkları hakkında gayet beliğ bir delil teşkil eder.

Adnan'a kadar olan ve şecerenin tanzimine muhtelif kimseler çalışmışlardır. En başlı çalışan meşhur Arap âsâr-ı atîka âlimi Muhammed b. Sâib el-Kelbî [vefatı: 146 târih-i hicrîsi] olmuştur. (Taberî'ye bakınız. 1. cild, 1114. sahife, 7. satır) sonra da Zübeyr b. Bekkâr [vefatı: 256 hicrî] uğraşmıştır. Bu da Arap âsâr-ı atîkası müdekkiklerindendir. Fakat ikisi de gayet safdildir. Buldukları ma'lûmatın kâffesini rastgele topladılar. Her ikisinin de bu işte en büyük istinadgâhları bir kadındır (Taberî, 1. cild, sahife 1113, 4. ve 10. satırlar). Şâyân-ı dikkattir ki aynı sahifede,13. satırda müdekkik İbn İshak [vefatı: 151 hicrî] Adnan ile İbrahim arasındaki 9 isme ait nesep ma'lûmâtına şu fıkrayı ilave etmiştir: "فيما يزعم بعض النسب" *{İddiaya göre bazı nesebler}* Goldziher ise (Muh. Stud. 2. cild, 51. sahife) muhaddisîn nerede bir ma'lûmata (يزعم) fiilini ilave etmişlerse bunun bir yalana delalet ettiğini gayet sarîh surette ispat eylemiştir: "Za, ama (er wahnt) ist wie Arabische Gelehrte sagen, eine Kunya für den Begriff der Lüge" Sprenger'e de bakınız. 1. cild, sahife 158).

106 Düreyd, sahife 27.

rani menşeiine mâlik *{kaynağına sahip}* oldukları pek aşikâr bulunan birçok esâmîden terekküb eder *{isimlerden oluşur}*.[107] Bunların mütalaa ve kıraatı da müşkildir. Çünkü imlaları gayet meşkûktür *{şüphelidir}*. Binaenaleyh bunları ta'dâd etmeye *{saymaya}* bile lüzum görmüyoruz.

[I/180] §38. Müdekkik ve mûşikâf *{inceleyen}* bir müverrih olan İbn Haldun Peygamber Muhammed'in Adnan'a kadar olan
[I/181] şeceresi bütün nessâbların ittifak-ı ârâsıyla muhakkak ve kat'i olduğu halde Adnan'ı İsmail b. İbrahim'e rabt eden *{bağlayan}* kısmın pek çok muhtelifun fîh *{hakkında ihtilaf olan}* ve meşkûk *{şüpheli}* olduğunu, bu bâbda muhtelif rivayetler der-meyân edildiğini ve bu rivayetlere birçok hatalar karıştığını söylüyor.[108] İsmail ile Adnan arasındaki isimlerin miktarı hakkında da büyük bir ihtilaf hüküm sürmektedir. Bazı me'hazlar 40 isim kabul ettikleri halde başkaları bunu yirmiye ve onbeşe tenzîl etmektedirler.[109]

"Adnan'dan ötede doğru bir şey yoktur. İsmail'e kadar şecereyi yükseltmek kâbil değildir".[110] "Mamafih Adnan'ın İsmail b. İbrahim neslinden geldiğinde şüphe yoktur." (kezâ, sahife 24).

§39. İbn Düreyd[111] açıkça diyor ki: "Peygamber Adnan neslinden geldiğini ve nessâbların Adnan'dan sonraki şeylerde yalan söylediklerini beyan etti. İsimlerin kâffesi Süryâniyedir (yani Arâmî el-asldır). İştikâkları *{aynı kökten gelmeleri}* vâzıh *{açık}* değildir." Arap an'anâtı İsmail b. İbrahim'in ahfâdı daima Arabistan'da ikamet ettiğini iddia ettiği cihetle isimleri de Adnan'dan Muhammed'e kadar olanlarınki gibi Arap ol-
[I/182] mak iktiza ederdi. Binaenaleyh isimlerde görülen yabancılık damgası an'ane *{geleneksel anlatı}* ile açıktan açığa bir tezat teşkil eder. Fakat Arap müverrihleri bu nazik nokta üzerinde

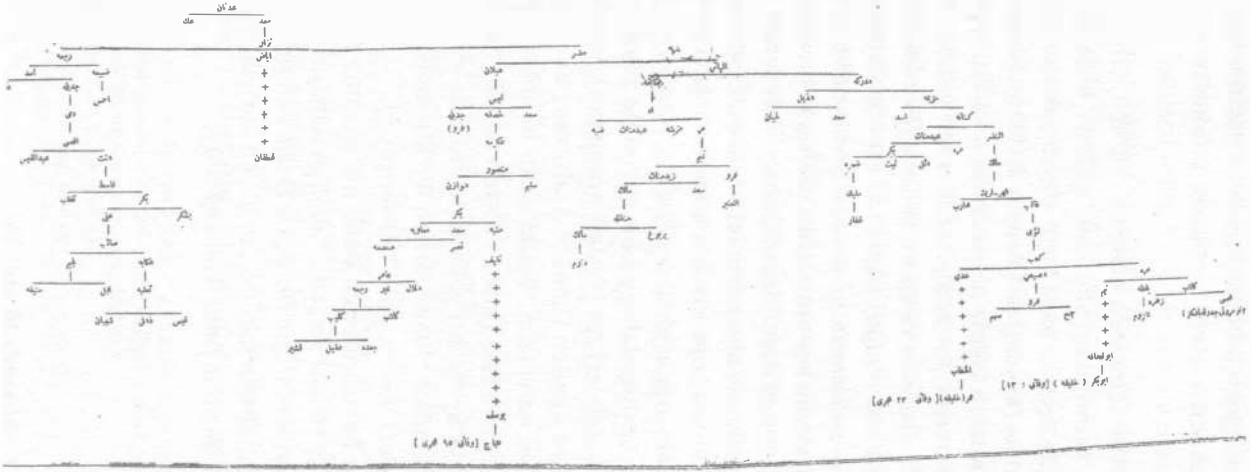
107 Taberî'nin 1. cildinin 1113-1115. sahifesine ve Haldun'un 2. cildinin 298. sahifesinin 15. satırına; Eğânî'nin 1. cildinin 8. sahifesinin 11. satırına ve müteakip satırlarına bakınız.
108 Haldun, 2. cild, sahife 298.
109 Haldun, 2. cild, sahife 298.
110 Halebî, 1. cild, sahife 23.
111 Wüst. Sahife, 20.

ısrar etmek istememişler ve böyle birtakım tezatları ihtiva eden meseleleri halledilememiş bir halde bırakmayı tercih etmişlerdir.[112]

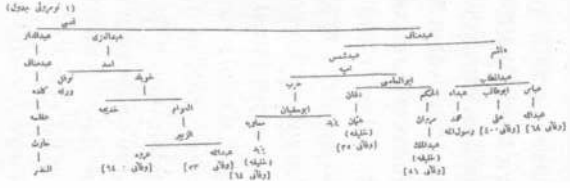
§40. Her türlü tarihi temelden mahrum olduğu için en iyi Arap müverrihleri tarafından bile reddedilmiş olan kısmı mevzu-bahis etmekten sarf-ı nazar eyliyorum *{anlatmaktan vazgeçiyorum}*. Menşei *{kökeni}* sırf Arap olan kısmı tetkik ile iktifa edeceğiz. Bu kısmın yalnız nispetle daha kadîm bir zamanda teşkil etmiş olması itibarıyla bir kıymeti yoktur. Hicretin birinci asrında İsmail'e Arap kabâilinin *{kabilelerinin}* kısm-ı a'zamı *{büyük çoğunluğu}* hakkında mevcut etnografya telakkiyâtının *{düşüncelerinin}* tersîmî *{resmedilmiş}* bir ifadesi olmak itibariyle de kıymeti vardır. Bilhassa bu son sebepten dolayı Muhammed'den Adnan'a kadar olan şecere bir müverrihin nazar-ı dikkate almaya mecbur olacağı bir vesika teşkil eder. İleride bu kısım şecereden o kadar bahsedeceğiz ki kabileler arasındaki münasebeti sarîh sûrette anlamak için büyük ve şecerenin başlıca dallarını bir cetvel ile göstermek lazımdır. İsmailiye kabilelerinin (Şimalî Arabistan) cetveline §42. fıkrada Yemâniye denilen (Cenûbî Arabistan) kabilelerinin cetvelini de ilave ediyorum. Bütün Arap milletini ihtiva eden büyük iki ırk arasındaki (kısm-ı a'zamı hayâlî) fıraklardan ve Arapların ikiye ayrılması yolundaki iddia ile menşe'leri *{kaynakları}* hakkındaki rivayetlerden ileride muhârebât-ı dâhiliyye *{iç savaşlar}* devresinde bahsedeceğiz. Şecereleri *{soyağaçları}* tertip hususunda en başlı me'hazımız *{kaynağımız}* Wüstenfeld'in Genealogisehe Tabellen nâmındaki müdekkikâne eser-i kıymetdârıdır *{incelikle tetkik edilmiş değerli eseridir}*. Bunsuz muhtelif kabilelerin neseb karışıklıklarını anlayabilmek kâbil değildir *{mümkün değildir}*.

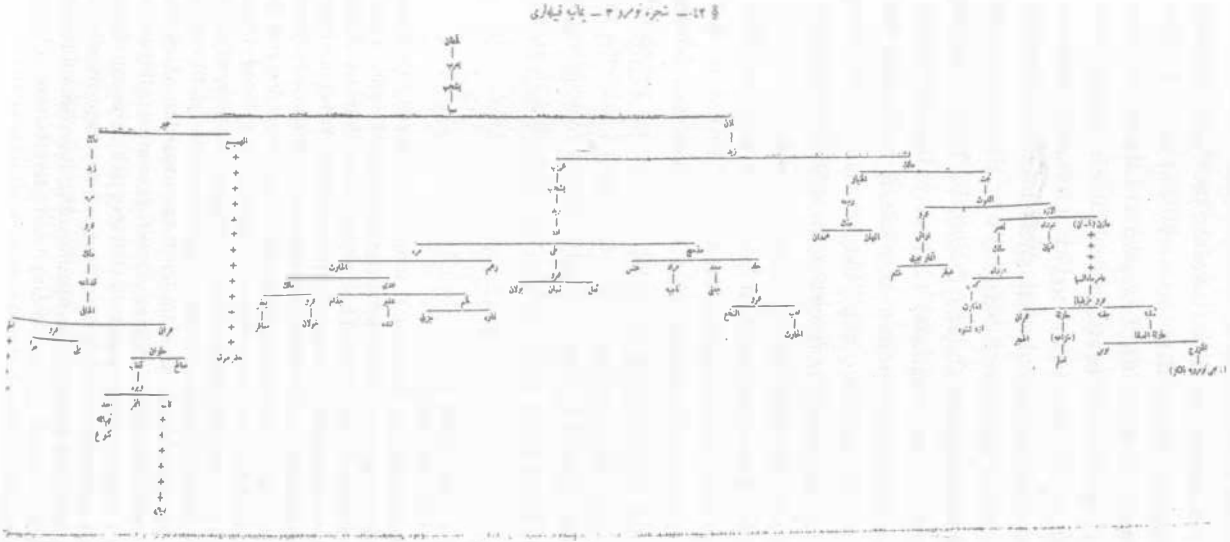
112 Halebî'ye bakınız. 1. cild, sahife 30, satır 15.

§ ٤١ نومرو ١ ــ اسماعيله قبايلى

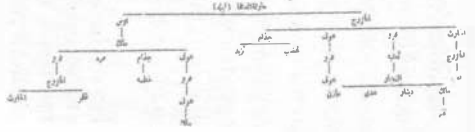

شجره، نومرو ٢ ــ قصىٰ اولاد و احفادى

نجره ۴ نومرو ۴ ـ انصارك شجره‌سی (اوسبك اوس و خزرجلی)

§43. Adnan. Arabistan'a hicret etmiş bütün kabilelerin (el-Müsta'ribe) ceddidir. İsmail b. İbrahim'in erkek evlatlarından doğrudan doğruya geldiği iddia edilmektedir. Validesi Belha bt. Ya'rub b. Kahtân idi.[113] Başkaları bilakis Cürhüm neslinden Adîyy'nin kızı Müteattıra'yı validesi olarak irâe ederler *{gösterirler}*.[114] Adnan'ın ecdâdı hakkında mevcut olan meşkûkiyet *{şüphe}* an'anenin *{geleneksel anlatının}* onun nâmına teşrik ettiği *{ortak olduğu}* vak'alarla izah edilebilir. Ağleb-i ihtimale göre *{büyük ihtimalle}* biraz aşağıda verilecek ma'lûmât da sırf menkıbevi birtakım icatlardır. Mamafih Adnan'ın eslâfı *{kendisinden öncekileri}* hakkında her türlü izlerin kaybolduğu bir şûrîş *{kargaşalı}* bir devrenin bazı dûr-â-dûr *{uzun uzadıya}* hatıralarını ihtiva edebilmesi kâbildir.[115] An'aneye *{hikayeye, geleneksel anlatıya}* göre Bâbil Kralı meşhur hükümdar Buhtunnasr yahut Benû Hazz İsrail kavmini mağlup ettikten ve dağıttıktan sonra Arabistan'ı istila ve tamamen tahrip etti, tâ Mekke'ye kadar ilerledi. Adnan Arapların başında istilayı tard etmeye *{kovmaya}* teşebbüs eyledi ise de Hadur Muharebesi'nde kanlı zayiat vererek tamamıyla perişan oldu. Her batnın vusta senesi *{her kuşağın orta senesi}* takriben otuz yahut otuz üç sene olmak üzere

113 İbn Düreyd, 27.

114 Wüstenfeld, Gen. Tab. sahife 47.

115 Taberî, 1. cild, sahife 671-673.

Not-1 [I/187] Muhammed'in ecdadına dair gerek bu gerek sâir bütün ma'lûmatta Taberî'nin başlıca istinad ettiği menba' âsâr-ı atîka *{eski eserler}* ulemasından meşhur Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'dir [Vefatı 206 Hicrî]. Mamafih el-Kelbî zamanın âdetine tevfîk-i hareket ederek *{uygun hareket ederek}* me'hazlarını *{kaynaklarını}* göstermez (Medhal'in § 13. fıkrasına bakınız). Buna bakarak bu kabîl ma'lûmatın *{bu gibi bilgilerin}* ne kadar az kıymetleri olmaları lazım geleceği takdir edilebilir. Aynı vakâyı' *{olaylar}* hakkında Taberî'nin zikrettiği sâir me'hazlara da hele bir bakınız: "Tarîh-i kadîmin sâir erbâb-ı vukûfu!" Taberî, 672. sahife 7-8. satır. Bu kabîl lakırdılardan anlaşılıyor ki Taberî bu kadîm zamanlar hakkında kendi zamanının şifâhî menkıbelerini bile toplamış. İhtimal ki me'hazlarının pek az şayan-ı itimat olduklarını saklamak için isnad-ı isti'mâlinden bile vazgeçmiştir! İbn el-Kelbî'nin yalanları ve tağşîşâtı için Eğânî'ye, 19. cildin 58. sahifesine, Goldziher'in Muh. Stud. 1. cildinin 186. sahifesindeki 1. nota, 87. sahifedeki 4. nota ve 20. sahifeye bakınız.

hesap edilir ve Muhammed ile Adnan arasında yalnız yirmi batın *{kuşak}* bulunduğu kabul olunursa Babilliler'in istilası milad-ı İsa'nın ilk asrında vukua gelmiş olmak iktiza eder *{gerekir}*. Hâlbuki ma'lûm olduğu üzere Babil hükümdarı kable'l-Milad 6. asırda ber-hayat *{hayatta}* idi. Binaenaleyh an'ane *{geleneksel anlatı}* gerek Muhammed'in nesebinde gerek Buhtunnasr'a Arabistan'ın tahribini ve Hicaz Arap kabailinin dağıtılmasını isnadda büyük bir hataya düşmüştür. Hikâye edilen vakâyı' *{olaylar}* tamamen menâkıbdan ibaret iseler an'anenin *{geleneksel anlatının}* birtakım esbâb-ı husûsîyyeden dolayı Adnan zamanında belki de Part Krallarının tesiriyle vukua gelen bazı inkılâbât-ı mühimmenin *{önemli yeniliklerin}* ehemmiyyet-i târihiyesini *{tarihi değerini}* iz'âm etmiş *{yüceltmiş}* ve İsrail kavminin Bâbil hükümdarı tarafından dağıtılması keyfiyeti ile Arap kabilelerinin dağıtılmasını birbirleriyle mukayese eylemek sûretiyle her ikisine aynı menşei *{kaynağı}* vermiş olacağı farz edilebilir. [I/185]

Adnan, Buhtu'n-Nasr'ın Babil'e avdetinden sonra vefat etmiştir.[116] Burada Adnan'ın bazılarına göre Musa'nın bazılarına göre İsa'nın muasırı olduğu söylenmektedir.[117] Buhtu'n-Nasr tarafından Kudüs'ün tahribi o zaman Yesrib denilen Medine'nin kıtâlden *{savaştan}* kaçan Yahudiler tarafından işgal

116 Taberî, 1. cild, 674. sahife; Haldun, 2. cild, 299-300. sahife; Hamîs, 1. cild, 166. sahife; Halebi, 1. cild, 23. sahife.

117 Belazuri, sahife 15.

Not-2 [I/187] Caussin de Perceval 1. cildin 183. sahifesinde Adnan'ın mîlâd-ı İsa'dan yüzotuz sene evvelden daha kadîm bir zamanda yaşamış olamayacağını hesap eder. Zaten Tevrat'ın üç fıkrasını zikrediyor ki (1. cildin 181. sahifesinde 1., 2. ve 3. notlara bakınız) bunlar da Araplarla Bâbîlliler arasındaki münâzaâta îmâlar vardır. Tarih yanlışlığı ihtimal ki Tevrat'taki bu işaretlerden ileri gelmiştir. Aşağı(da)ki [I/188] fıkralarda Muhammed'in ecdadından her birinin tahmini devresini Caussin de Perceval'ın hesabına göre 1. cildinin 13. cetvelinde muharrer olduğu veçhile kaydediyoruz. Mamafih onun bu hesaplarının pek farazi olduğunu ve hiçbir esasa istinâd etmediğini ilave etmek lazımdır. Şurasını hatırdan çıkarmamalıdır ki Caussin de Perceval Muhammed'in ecdadını tarihî eşhâs gibi telakki ediyordu: bunu teslim edemeyeceğimizi tekrara hacet görmeyiz (Medhal'in § 36. fıkrasına bakınız).

[I/186] edilmesine sebebiyet verdiğini beyan eyliyor.[118] An'ane *{geleneksel anlatı}* tarafından Adnan'a atfedilen fırtınalı hayat ve Buhtu'n-Nasr hakkındaki tarihe tevafuk etmeyen rivâyât C. De P.'nin *{Caussin de Perceval}* nîk-binliğini *{iyimserliğini}* bile ihlal ediyor. Mamafih ber-vech-i âtî beyân-ı fikretmektedir: "Yeknazarda *{ilk bakışta}* Adnan'ın İsmail neslinden gelmiş olmasından şüphe edilebilecektir. Fakat onun bu nesilden geldiğine dair efkâr o kadar müttehiddir *{birleşik}* ki bunu kabul etmemek şüpheyi son dereceye vardırmak olur."[119] Bu küçük fıkra bu kıymetdâr Arabiyyât mütehassısının tenkîd-i târihîsine ne dereceye kadar itimat edilebileceğini göstermeye kâfidir. Onun arzusu Muhammed'in bütün şeceresinin bir hakikat-ı târihiyye teşkil ettiğini teslim etmekten ibarettir.

An'anenin *{geleneksel anlatının}* teminatına nazaran Adnan'ın zevcesi Teyme bt. Yeşcub b. Ya'rub b. Kahtan idi.[120] Yahut Mahded bt. el-Lahm b. Cülhab b. Cüdeys idi.[121] Bu kadın
[I/188] Maad'ı dünyaya getirmiştir.

Adnan'ın çocuklarının adedi meşkûktur. Fakat bunların Maad'dan sonra en mühimi Akk'dır ki babalarının istilası vuku'a geldiği zaman taallukâtıyla *{akrabalarıyla}* beraber Yemen'e kaçarak orada te'sis-i ikamet etmiş ve Cenûbî Arabistan'ın lehçesini, ahlâk ve âdetini kabul etmiştir.[122]

§44. **Maad** Adnan'ın oğlu Maad Bâbillîler Arabistan'ı istila ve tahrip ettikleri zaman 12 yaşında idi. İki İbrânî Peygamberi Erimiya ile Barakya *{Baruch}* felaketi evvelden tahmin ederek ve müstakbel Peygamber'in *{Muhammed'in}* ceddini kurtarmak isteyerek Bâbillîler'den evvel Arabistan'a geldiler.

118 Muir'e de bakınız. 1. cild, sahife 192-194; Caussin de Perceval, 1. cild, sahife 181-184, 186.
119 Caussin de Perceval, 1. cild, sahife 184.
120 İbn Düreyd, 27.
121 Taberî, 1. cild, sahife 1111.
122 Taberî, 1. cild, sahife 1112; Hişâm, 6; Haldun, 2. cild, sahife 299; Hamîs, 1. cild, [I/187] sahife, 166. Burada Adnan'ın zevcesi Emine isminde olduğu söyleniyor; Muir, 1. cild, sahife 194; Caussin de Perceval, 1. cild, sahife 186.

Genç Maad'ı emin bir mahale götürdüler. Maad Mezopotamya'da Harran'a götürüldü ve orada pederi Adnan'ın vefatına kadar saklandı. Sonra yine o iki Nebi delikanlıyı Mekke'ye götürdüler, müstehak olduğu mevkiye onu iade eylediler ve Kâbe'ye hac için muayyen olan merasimi onunla birlikte ifa ettiler. Maad vatana avdet eder etmez kendisini hükümdar-ı meşru' olarak tanıttı ve evvelki felaketten bakıyye kalmış bütün Arapları taht-ı tâbiiyyetine aldı.[123] Benî İsrail ile muzafferâne çarpıştığı rivayet ediliyor;[124] takriben 97 târîh-i [I/189]
Mîlâdîsine doğru tevellüd etmiştir.[125] Dozy Maad nâmında hiçbir kıymet-i târihiyye bulunmadığını iddia ediyor ve bunun uydurma bir isim olduğunu söylüyor. Kadîmen o Bedevi ve yağmakâr Araplara Maadiyye nâmı verilirdi. Bu da Maad isminde birinin neslinden geldiklerinden dolayı değil, Maad kelimesinin yağma edecek bir şey aramak üzere serseriyâne dolaşmak manasını ifade etmesinden neş'et ederdi. Bu da Cezîretü'l-Arab'ın şimâlindeki *{kuzeyindeki}* ve vasatındaki *{ortasındaki}* Bedevi Arapların en başlı meşgaleleri idi.[126]

123 Taberî, 1. cild, sahife 673-675; Haldun, 2. cild, sahife 298-300; Hamîs, 1. cild sahife 166.

124 Hamîs, 1. cild, sahife 166; Halebî, 1. cild, sahife 23.

125 Caussin de Perceval, 1. cild, sahife 186.

126 Not-1 [I/189] Sprenger (3. cild, sahife 139) Maad isminin Etnografya tabiri olmak üzere Muhammed Peygamber hakkındaki an'anâtta *{geleneksel anlatıda}* hiç zikredilmediğini, Emevî halifelerinin (40-132) zaman-ı hükümetlerinde bütün İsmâiliyye kabilelerini ifade için "Nizâr" *{zayıf}* kelimesi kullanıldığını söylüyor. Bundan Maad tabirinin birinci asr-ı hicrî'nin nısf-ı ahîrinde *{son yarısında}* teşekkül etmiş olacağı sabit olurmuş. Hâlbuki Sprenger hataya düşmüştür. Etnografya tabiri olmak üzere Maad kelimesi Yemen'in şimâlindeki Arabistan Çöllerinde sâkin bulunan bütün kabilelere şâmil olup Muhammed'den pek kadîm idi. Bizans müverrihi Procopio mâlum olduğu üzere, 575 târih-i mîlâdîlerinde yani Muhammed'in târih-i tevellüdü hakkındaki menkıbe kabul edilmek şartıyla, Muhammed'in tevellüdünden 5 sene evvel vefat etmişti. Bunun eserinde şimâlî Arabistan'da yaşayan Maadlar'dan, Yemen sekenesi Himyeriler'den bahs olunur (Procopius de bello l'ersico, 1. cild, sahife 19, Bonn tab'ı, sene 1833, 1. cild, sahife 100). Bu ispat ediyor ki Maad tabiri vüstâ Arabistan'da büyük bir kabâil kümesinin nâm-ı [I/190] umumisi idi. Muhammed'den sonraki nessâblar onu bir şahs-ı târihiyye kabul etmişler ve Muhammed'in ceddi diye göstermişlerdir. (Goldziher'e de bakınız Muh. Stud., 1. cild, sahife 90).

[I/190] §45. Maad'ın zevcesi Muâne bt. Cerşum b. Cülheme idi. Nizâr'ı dünyaya getirmiştir.[127] Maad'ın dört oğlu olmuştur: Nizâr, Kudâa, Kuns, Iyâd. Bazıları en büyük oğlunun Kudâa olduğunu iddia ediyorlar.[128] Kudâa Yemen'e Himyer b. Sabâ nezdine hicret etti. Bundan dolayı Yemenliler nezdinde Kudâa'nın Maad'ın oğlu olmayıp Mâlik b. Hicr'in[129] oğlu olduğuna dair bir an'ane *{geleneksel anlatı}* teessüs etti *{ortaya çıkardı}*.[130] Himyer b. Sabâ'nın Arapçayı ilk yazan zât olduğu söyleniyor.[131] Benû Adnanlar artık adetçe çoğalarak meralarını Cezîretü'l-Arab'ın tâ kalb-gâhına *{merkezine}* kadar tevsî' ettiler *{genişlettiler}*. Hicaz'dan başka vüstâ *{orta}* Arabistan'da bütün Necid yaylasına da yayıldılar.[132]

§46. Kuns'un babası Maad'a halef olduğuna ve Nizâr'ı memleketten çıkarmaya kalktığına dair bir an'ane *{geleneksel anlatı}* var. Fakat Mekke kavmi Nizâr lehinde ahz-ı mevki' ettiler.
[I/191] Bilakis Kuns'u kaçmaya mecbur eylediler.[133] Kuns'un ahfâdı Mekke'den uzaklaşarak nihayet tamamen söndüler.[134] Caussin de Perceval 1. cild, sahife 186 bilakis bir müddet Hicaz'da ehemmiyetsiz bir halde yaşadıklarını, sonra Irak-ı Garbî'ye muhaceret ettiklerini söylüyor. Müslüman an'anesi *{geleneksel anlatısı}* Maad'ın Dahhâk isminde beşinci bir oğlunu da hatırlıyor. Bu, Musa zamanında İbrânîlere karşı harbetmiş imiş![135]

§47. Nizâr. Maad'ın ve Muâne bt. Cerşûm'un oğlu olan Nizâr'dan dört evlat dünyaya geldi: Rebîa el-Feres, Enmâr, Mudar, Iyâd. Bunların her biri kesîru'l-efrâd, büyük birer kabile ceddi olmuştur.

127 Taberî, 1. cild, sahife 675; Haldun, 2. cild, sahife 299.
128 Hişâm, sahife 6-7; Hamîs, 1. cild, sahife 166-167.
129 Hazırlayanın Notu: İtalyanca baskıda Mâlik b. Himyer olarak yazılıdır. Bkz. Leone Caetani, *Anna li Dell 'Islam, Vol. I*, Milano, 1905, s. 81.
130 Hişâm, sahife 7. Hamîs, 1. cild, sahife 167.
131 Hamîs, 1. cild, sahife 167.
132 Haldun, 2. cild, sahife 299.
133 Haldun, 2. cild, sahife 300.
134 Hamîs, 1. cild, sahife 167.
135 Hamîs, 1. cild, sahife 167.

Benû Iyâd'lar ile Benû Enmârlar Yemen ile Irak'a dağıldılar. Rebîa'dan da bazı meşhur kabileler çıktı. Ezcümle; Abdülkayslar -ki muahharan Basra Körfezi üzerinde Bahreyn'e muhâceret *{hicret}* etmişlerdir; Anezeler- ki bugün bile Şimâlî Arabistan'ın kısm-ı a'zamı bunlarla meskûndur; Benû Nâmir b. Kâsıtlar ki sonra Mezopotamya'ya yerleşmişlerdir; Benû Bekrler ile Benû Vâiller ki kendilerinden ayrılan birçok şubeleriyle bütün muharebelere iştiraklerinden dolayı Arabistan tarihinde meşhur olmuşlardır. [I/192]

Nizâr'ın zevcesi amcazadesi Sevde bt. Akk b. Adnan idi. Bundan Mudar tevellüd etmiştir.[136] Nizâr'ın lakabı Ebû Iyâd yahut Ebû Rebîa idi.[137] Arapçayı ilk yazanın o olduğu söyleniyor.[138] Zamanının en güzel adamı imiş.[139] 64 târih-i Mîlâdîsine doğru tevellüd etmiştir.[140]

§48. Nizâr'ın iki zevcesi vardı: Birinden, Sevde bt. Akk b. Adnan'dan Mudar ile Iyâd doğdu. Diğerinden, Cedâle bt. [I/193] Va'lân b. Cûşem b. Celheme b. Amr b. Cürhüm'den Rebîa ile Enmâr dünyaya geldi.

Nizâr ölümün yaklaştığını hissedince oğullarını çağırdı. Ve mirasını ber-veçhi âtî taksim etti: "Bu kırmızı deri çadır ve ona benzeyen Mudar'ındır. Siyah çadır ve ona benzeyen Rebîa'nın-

136 Taberî, 1. cild, sahife 1180.; İbn Düreyd, sahife 26; Haldun, 2. cild, sahife 300.
137 Taberî, 1. cild, sahife 1111.
138 Halebî, 1. cild, sahife 23.
139 Hamîs, 1. cild, 167.
140 Caussin de Perceval, 1. cild, 186, 189-191. Muir'e de bakınız, 1. cild, sahife 194-196.

Not-1 [I/192] Sprenger'e göre (3. cild, sahife 146) Nizâr, iddia olunan şecere de ağleb ihtimale göre ilk tarihî isimdir. Çünkü bu kelime Muhammed'den evvel kabilelerin etnografya tabiri olmak üzere mevcut idi. Nessâblar sonra bu kabileye delalet eden bu ismi bir şahıs ismi yapmıştır, Sprenger aynı mütalaanın Mudar (§ 49), Hındif (§ 50), Kinâne (§ 53), Kureyş yahut Fihr (§ 56), Kusayy (§ 76) Hâşim (§ 91) hakkında da vârid olduğunu söylüyor. Sprenger'in mütalaası suret-i umûmiyyede kabul edilebilir. Fakat herhalde Fihr'i istisna etmek lazımdır. Çünkü Kureyş nâmını ağleb ihtimale göre yalnız Kusayy taşımıştır (§ 54. fıkraya ve notuna bakınız).

dır. Bu kırçıl hizmetçi ve ona benzeyen Iyâd'ındır. Bu paralar ve ona benzeyenler Enmâr'ındır. Taksimde ittifak edemezseniz Necran'da yaşayan el-Af'â el-Cürhümî'ye müracaat ediniz." Pederleri ölünce çocuklar miras taksiminde ittifak edemediler. Müteveffâ babalarının emri veçhile el-Af'â el-Cürhümî'ye müracaat etmek üzere Necran'a gittiler. Yolda bir deve izi gördüler ki bu yolun etrafında otlayarak gitmişti. Mudar: " Burada otlamış olan devenin yalnız bir gözü vardı." dedi. Rebîa ilave etti: "Bir ayağı topal idi". Iyâd ilave etti: "Kuyruğu yoktu". Enmâr da: "Gayet hızlı yürürdü" dedi. Yollarına devam ettiler, bir deveyi arayan bir adama rast geldiler. Dört birader deveyi buna tarif ettiler. Adam kendi devesinin bu olduğunu söyleyerek nerede bulunduğunu sordu. Dört kardeş deveyi görmediklerini söylediler. Fakat adam inanmadı ve el-Af'â nezdinde onları itham etmek üzere Necran'a kadar arkalarından gitti. Dört birader deveyi görmediklerini iddiada ısrar ettikleri cihetle el-Af'â
[I/194] bunların sözlerinden meraka düştü. Mudar'a devenin bir gözü olduğunu nereden bildiğini sordu. "Çünkü yalnız bir taraftaki otları yemiş olduğuna dikkat ettim." dedi. Sonra Rebîa'ya hayvanın topal olduğunu nereden bildiğini sordu. "Çünkü ön ayaklarından birinin izi diğerine nispetle daha kuvvetli idi." Iyâd hayvanın kuyruksuz olduğunu kazûrâtın *{pisliğin}* yığın şeklinde durmasından anladığını izah etti. Çünkü kuyruğu olsa idi toprağa dağınık bir halde düşecekti. Enmâr da hayvanın gayet seri olduğunu kolay bir mera arayacak yerde varılması müşkil bir merada kalmış olmasından istidlâl *{çıkarım}* ettiğini söyledi. Bu cevaplar üzerine el-Af'â deveyi arayan adama dönerek devenin dört kardeşte olmadığını, gidip araması lazım geldiğini beyan etti.

Bu hükmü tebliğ ettikten sonra el-Af'â "Bu kadar zeki adamlar olduğunuz halde nasıl olup da benden nasihat almaya geliyorsunuz?" diyerek dört kardeşi evine yemeğe çağırdı. Sonra kâhyasına dört kardeş için bir yemek hazırlamasını emretti. Kendisi görülmeden onların sözlerini işitebilecek bir mevkiye çekildi. Rebîa şu mütalaada bulundu: "Şimdiye kadar ben bu kadar iyi bir et yememiştim. Yazık! Bu kuzu domuz sü-

tüyle beslenmiştir." Mudar ilave etti: "Bu kadar iyi bir şarap hiç içmemiştim. Yazık! Asma, bir mezar üstünde yetişmiş." [I/195] Iyâd ev sahibi hakkında sitâyişlerde *{övgülerde}* bulunduktan sonra ilave etti: "Yazık! Babası herkesin zannettiği adam değil!" Enmâr da şu sözleri söyledi: "Bizim menâfiimize *{yararlarımıza}* bu kadar yarayan bir muhaverede *{konuşmada}* hiçbir zaman bulunmamıştım." el-Af'â el-Cürhümî onların bu sözlerinden hayrete düştü. Kâhyasını çağırdı. Fil-hakika şarap yapılan üzümün kütüğü babasının mezarı üzerinde yetişmiş olduğunu anladığı gibi baş çobandan da kuzunun, anası olduğu ve sürüde başka dişi koyun bulunmadığı için bir domuz tarafından emzirildiğini tahkîk etti. Bunun üzerine validesinin yanına koşarak hakikaten babasının oğlu olup olmadığını öğrenmek istedi. Validesi bu suallerden sıkışarak kocasından hiçbir çocuğu dünyaya gelmediğini, kocasının servet-i azîmesinin başka ele gitmesinden korktuğu için bir misafir ile münasebette bulunduğunu ve ondan gebe kaldığını itiraf etti. el-Af'â dört kardeşin yanına gitti. Şarabın yapıldığı üzümün bir mezar üstünde yetişmiş olduğunu nereden anladıklarını sordu. "Çünkü içince gayet şiddetli bir hararet duydum." cevabını aldı. Sonra el-Af'â kuzunun domuz sütü ile büyümüş olduğunu nereden bildiklerini sordu. Rebîa " Kuzu etinin yağı sâir hayvanların yağı gibi etin üstündedir yalnız domuzlarda [I/196] yağ etin altındadır." cevabını verdi. Diğer bir rivayete nazaran Rebîa: "Çünkü domuz kokusu hissettim." demiştir. Iyâd, el-Af'â'nın zannedildiği gibi babasının oğlu olmadığını babası daima misafirleri ile yemek yediği ve ayrı bir tarafa çekilmediği halde el-Af'â'nın bu âdete riayet etmesinden istidlâl ettiğini izah eyledi. Diğer bir rivayete göre Enmâr yedikleri ekmeğin hâl-i hayızda bir kadın tarafından yoğurulduğunu söylemiştir. Çünkü ekmek içinde bir kıl bulmuştu.

el-Af'â bu kadar zekadan hayretler içinde kalarak sebeb-i ziyaretlerini sordu. Kardeşler her şeyi hikâye ettiler, mirası taksim etmesini rica eylediler. el-Af'â kırmızı deriden çadır ile altın sikkelerin ve kırmızı renkli develerin Mudar'a ait olması lazım geldiğine hükmetti. Bundan dolayı o da el-Hamrâ' laka-

bını aldı. Siyah çadır ile siyah bargirler *{beygirler}* Rebîa'nın olacaktı. Bunun için o da el-Feres *{atlı}* lakabını aldı. Hizmetçi ile tüyleri kırçıl olan hayavânât da Iyâd'ın oldu. Bunun için o da eş-Şemtâ *{saçı kırçıllı/ağarmış}* lakabını aldı. Arazi ile gümüş paralar Enmâr'a isabet etmek lazımdı. Bundan dolayı onun lakabı el-Fadl olmuştur.[141]

Mudar Rûha'da defnedildi. Orada mezarı ziyaretgâh olmuştur. Medine'den iki günlük mesafede idi.[142]

Nizâr ile birlikte oğlu Rebîa da defnedilmiştir.[143]

§49. Mudar Mekke'de tesis-i ikamet ettiği halde kardeşleri Arabistan'ın muhtelif taraflarına dağıldılar. Mudar Rabâb bt. Heyde b. Maad ile evlendi. Bundan iki oğlu oldu: Yâs (yahut el-Yâs) ile Aylân en-Nâs.[144] Başka bir rivayete göre zevcesi Himyer'i kavmine mensup Atvâ bt. Iyad idi. Başkaları[145] zevcesinin Hanfâ bt. Iyad b. Maad olduğunu söylüyorlar. Aylân en-Nâs
[I/198] meşhur bazı kabilelerin ceddidir: Kayslar, Gatafânlar, Süleymler, Hevâzinler, Sakîfler.[146] Mudar zamanının en güzel sesine mâliktir.[147] Milattan takriben otuzbir sene evvel doğmuştur.[148]

§50. el-Yâs (harf-i ta'rifsiz olursa Yâs) Handef Leylâ bt. Hulvân b. İmrân b. el-Hâf b. Kudâa ile evlendi. Validesi Hariyye bt. Rebîa b. Nizâr idi. Bundan üç oğlu doğdu: Amr Müdrike, Âmir

141 Taber'i, 1. cild, 1108-1110; el-Fâsî, Chron. Stadt Mekka, cild 2, 135; Journal Asiat. 1838, cild 1, [I/197] 243-256; Halebî, cild 1, 22; Mes'ûdî, Murûc, cild 3, 228-236; Hamîs, cild 1, 168-169; Haldun, cild 2, 300.

142 Halebî, cild 1, 23.

143 Hamîs, cild 1, sahife 167; Caussin de Perceval'e de bakınız, 1. cild, 187-189.

Not-1 [I/197] Bu masalın bu şekilde muhtelif batınlara mensup Müslüman muharrirlerinin mahsulü olduğu şüphesizdir. Bu muharrirler bir eser-i zekâ göstererek eğlenmek istemişlerdir. Menkıbede hiçbir kıymet-i târihiyye bulunmadığı Taberî'nin [vefatı: 310 hicrî] "Sadece fülan dedi." işaretiyle nakletmesinden sabit olmaktadır. Bu masal 3. asr-ı hicrî mahsûlât-ı edebiyesindendir.

144 Taberî, 1. cild, 1108; İbn Düreyd, 20, 162, Haldun, 2. cild, 300; Hamîs, 1. cild, 169.

145 İbn Düreyd, 26.

146 Wüstenfeld'e bakınız. Gen. Tab. D. E. F. G. H.

147 Hamîs, 1. cild, 167, Halebî, 1. cild, 23.

148 Caussin de Perceval, 1. cild, 176, 182; Muir'e de bakınız. 1. cild, 196.

Tâbiha, Umeyr Kamaa.[149] Tâbiha büyük Müzeyneb ve Temîm kabilelerinin ceddidir.[150] Bir defa Yâs develeri otlattığı sırada bir tavşan çıkarak develeri ürküttü ve kaçırdı. Oğullarından Amr develerin arkasından koşarak onlara yetişti (ادرك). Âmir Tavşanı takip ile öldürdü ve pişirdi (طبخ). Umeyr ise yerinden kalkarak çadıra girdi (انقمع). Bu sırada sallanarak Leylâ geldi. el-Yâs bu kadar mağrûrâne nereden geldiğini sordu. Bu sebepten dolayı üç oğlu Müdrike, Tâbiha Kamaa nâmını al- [I/199]
mıştır. Validelerine de Handef tesmiye edilmiştir. Bu kadının oğullarına İbnü Handef denildi.[151] Takriben 2. sene-i Mîlâdî'de tevellüd etmiştir.[152] el-Yâs (Yâs) nâmı verilmesi babasının uzun müddet oğlu olmamasından ve artık ümidini kestiği bir sırada (Yâs) dünyaya gelmesinden neş'et etmiştir.[153] (Bu, Arapların takip ettikleri iştikâk usûlüne bir numunedir!)

§51. Müdrike, Selma bt. Süveyd b. Kudâa ile evlendi ve iki çocuğu oldu: Hüzeyl ile Huzeyme. Mamafih başka bir rivayete nazaran zevcesi Eslem b. Hâff b. Kudâa'nın yahut Esed b. Rebîa'nın kızıdır.[154] Takriben 35 târih-i Mîlâdîsinde doğmuştur.[155]

§52. Hüzeyme, Hind bt. Kays b. Aylân b. Mudar ile Yahut Amr b. Kays b. Aylân b. Mudar'ın kerimesiyle evlendi. Mamafih başkaları zevcesine Avâne bt. Sa'd b. Kays b. Aylân diyorlar.[156] Dört oğlu oldu: Kinâne, Esed, Ebu Cüz'âm Esede, el-Havn. Son üç çocuğunun valideleri Berre bt. Murr b. Udd b. Tâbiha olduğu söyleniyor. Bu kadın zevcinin vefatından sonra

149 Taberî, 1. cild, 1107, İbn Düreyd, 19, 26; Haldun, 2. cild, 305-310.
150 Wüstenfeld, Gen. Tab., J. K.
151 Kâmûs, 3. cild, 149-150; Taberî, 1. cild, 1107; Tâcü'l-Arûs, 6. cild, 104; Hamîs, 1. cild 167-170.
152 Caussin de Perceval, 1. cild, 192-193; Muir, 1. cild, 196.
153 Halebî, cild 1, 22; Hamîs, cild 1, 169.
154 İbn Düreyd, 19, 26; Taberî, 1. cild, 1106-1107; Haldun, 2. cild, 319; Hamîs, 1. cild, 169, 170.
155 Caussin de Perceval, 1. cild, 192.
Not [I/199] Hüzeyl gerek muharibleri gerek şairleri ile pek meşhur olan Benû Hüzeyl kabilelerinin ceddidir. Bunların ahfâdı el-ân Mekke civarında [I/200] sâkindirler. (Muir, 1. cild, 198; Caussin de Perceval, 1. cild, 193, Burkhardt, Travels in Arabia, 1. cild, 63-66; Doughty, 2. cild, 480-488).
156 Taberî, 1. cild, 1106; İbn Düreyd, 19, 26.

onun oğlu Kinâne'ye varmıştır. Müşriklerde câhî olan bu âdeti Muhammed şiddetle men etmiştir.[157] Takriben 68 târih-i mîlâdîlerinde doğmuştur.[158]

§53. Kinâne, Berre bt. Murr b. Udd b. Tâbiha ile evlendi.
[I/201] Onüç çocuğu oldu: Nudayr, Mâlik, Âmir, Hâris, Amr, Sa'd, Avf, Ganem, Mahrame, Carûl, Gazvân, Hudâl, en-Nadr Kays. Fükeyhe yahut Fakhe ez-Zufrâ bt. Henî b. Belî b. Amr b. el-Hâff b. Kudâa nâmında diğer bir kadından da Abdümenât isminde bir çocuğu dünyaya gelmiştir.[159] Mîlâd-ı İsa'dan takriben yüzbir sene evvel dünyaya gelmiştir.[160]

§54. en-Nadr, bazılarına nazaran bütün Kureyşîlerin ceddidir. Çünkü zürriyetinin kâffesine Benû Kureyş nâmı verilmiştir.[161] Mamafih burada ma'lûmâtın sıhhati hakkında şüphe dermeyân ediliyor.[162] Kureyş nâmının menşei *{kökeni}* ve iştikâkı *{nereden türediği}* hakkında pek çok tereddüt edilmektedir. Bu ismin Kureyş b. Bedr b. Yahlud b. el-Hâris b. Yahlud b. en-Nadr b. Kinâne'den geldiği söyleniyor. Çünkü Benû en-Nadrlar'ın kervanları geçtiği zaman Arapların: "İşte Kureyş Kervanı geçiyor." demeleri mutat idi. Bazıları Kureyş'in Benû en-Nadr'ın kervanları muâmelât-ı ticâriyyeden dolayı seyahat ettiği zaman "delil"lik ettiği iddiasındadırlar. Sonraları onun ismi ecnebiler tarafından bütün kabileye teşmîl edilmiştir. İbn Kelbî
[I/202] Kureyş isminin hiçbir zaman bir şahsa verilmediğini, daima bir aile kümesine delalet ettiğini iddia ediyor. Bazıları da Benû en-Nadr b. Kinâneler'in bu Kureyş nâmını Kureyş isminde bir deniz canavarından almış olduklarını söylüyorlar. Bu canavar sâir mahlûkât-ı bahriyeyi *{birçok deniz canlılarını}* boğmuştu.

157 Taberî, 1. cild, 1106; Haldun, 2. cild 319; Hamîs, 1. cild, 170-171; Halebî, 1. cild, 55-56.

158 Caussin de Perceval, 1. cild, 193; Muir, 1. cild, 196.
Not [I/200] Benû Esed b. Huzeymeler gidip Necd'de Acâ ve Selma Dağları civarında sâkin oldular. Fakat sonra Benû Tayy tarafından tard edilince Hicaz hudutlarına doğru çekildiler (Caussin de Perceval, 1. cild, 103, 193; Muir, 1. cild, 196).

159 Taberî, 1. cild, 170-171.

160 Caussin de Perceval, 1. cild, 193-194; Muir, 1. cild, 196.

161 İbn Düreyd, 18; Eğânî, 1. cild, sahife 8, satır 6.

162 Ikd, 2. cild, 44.

Benû en-Nadrlar da sâir kabilelere nispetle hâiz oldukları kudret ve nüfûzdan dolayı ona benzetilmiştir. Diğer bir iştikâka *{türetilen kelime kökenine}* göre en-Nadr b. Kinâne çok kâr ediyordu (تقرش), Mekke'de Hac yortuları esnasında nâsın ihtiyâcâtını *{insanların ihtiyaçlarını}* temin ediyordu. Birtakımları da en-Nadr'ın lakabı olduğunu söylemektedirler. Diğer bir iştikâka göre takarruş fiili tecemmu' *{birleştirme}* mânâsını ifade eder, kabilelerin toplanmasına işarettir. Bunun için, bu ismin ancak Kusayy zamanında meydana çıktığını, Kureyş'in kabileleri Kâbe'de kendi etrafında toplamış olduğunu söylerler.[163] en-Nadr İkrişe bt. Advân el-Hâris b. Amr b. Kays b. Aylân ile evlenmiştir. Bazıları zevcesinin Âtike bt. Advân olduğu iddiasındadırlar. Bazıları da zevcesine Hind bt. Fehm b. Amr b. Kays

163 Taberî, 1. cild, 1103-1105; Kâmûs, 2. cild, 312; Tâcü'l-Arûs, 4. cild, 337; Ezrakî, 64-65; Haldun, 2. cild, 324; Hamîs, 1. cild, 170-171; Halebî, 1. cild, 31.

Not-1 [I/203] En çok münteşir olan an'aneye göre yalnız Fihr'in (§ 56) zürriyetine Kureyş nâm-ı umûmîsini vermek lazımdır. Muir (1. cild, 197, not) bu Kureyş nâmının asıl manasını ifade edebileceği fikrindedir. Bir adamın ism-i hâssı da olmuş olabilir. O adam diğerlerinden temeyyüz ederek ismine "Necâbet" mânâsı verebilir. İsmin menşei ne olursa olsun Sprenger'in Muir'in mütalaasına mugayir olarak iddia ettiği veçhile Kureyş lakabının yalnız Kusayy'a taalluk etmesi de pek muhtemeldir (Ezrakî bunu bil-vâsıta te'yid eder. Sahife 65 satır 5); Kusayy'ın ahfâdı Peygamber ile münasebâtından dolayı Arabistan'ın en meşhur ailesi oldukları zaman gittikçe adetleri artan birçok kişi Kureyş arasına idhâl edilmek istediler. Bu suretle bu lakap Kusayy'dan Fihr'e, Fihr'den Mâlik'e, Mâlik'ten en-Nadr'a geçti (Sprenger, 3. cild, 145, 146; Eğânî, 1. cild, sahife 8, satır 6 ve müteakip satırlar; Ikd, 2. Cild, 44-45). Kur'ân'da denildiği veçhile (8, 42) Peygamber'e karâbetleri *{yakınlıkları}* olanların devletten tahsisat almaya hak sahibi olmaları da ismin bu şümûl peyda etmesi keyfiyetine icrâ-yı tesir etmiştir. Kureyş nâmına verilecek vüs'ati tahdîd *{sınırlandırma}* ve tespit için, meşhur Hudeybiye Muahedenâmesi'nden evvel (6. sene-i hicriyye vakâyı'ına *{olaylarına}* bakınız) Mekke'de düşman Kureyşîlerin arasına karışmak cesaretini gösteren yegâne sahabe-i Peygamber, kadın gibi zarafetiyle ma'rûf olan müterediddî Osman b. Affan olduğunu göz önünde tutmalıdır. (Sprenger'e bakınız; 1. cild, 382). Osman bir muhârib ve kahraman olmaktan çok uzaktı. Bu ispat ediyor ki [I/204] yalnız Osman kendisini hakiki bir Kureyşî hissediyor ve Mekke'deki arkadaşları arasında görünmek cesaretini kendinde buluyordu. Cesur Ömer sefaret vazifesini kabul etmek istemedi. Çünkü kendisinin Kureyşî olmadığını biliyor ve aile ravâbıtına *{bağlarına}* itimat edemeyeceğini takdir ediyordu.

b. Aylân nâmını veriyorlar. Üç çocuğu oldu: Mâlik, Yahlud, es-Salt. Bu sonuncunun zürriyeti kalmamıştır.[164] Milâd-ı İsa'dan takriben 134 sene evvel doğmuştur.[165]

[I/204] §55. Mâlik, Cendele bt. Âmir b. el-Hârise b. Mudâd el-Cürhümî ile evlendi. Bazıları zevcesine Selma bt. Udd b. Tâbiha b. el-Yâs b. Mudar diyorlar. Bazıları ise bilakis Bârik kabilesinden Cemile bt. Advân olduğu iddiasındadırlar. İki çocuğu oldu: el-Hârise ve Fihr.[166] Miladın takriben 167. senesinde dünyaya gelmiştir.

§56. Fihr zamanının en meşhur adamı olmuştur. Çünkü o devirde Yemen'den gelmiş olan düşmanlarla yapılan muharebâta iştirak etti. Filhakika Hassan b. Abdikelâl b. Masûb zü-Hars el-Himyerî; Himyeriye kabilesinden başka Yemen'in birçok kabilelerini toplamış ve kuvvetli bir ordu ile Mekke üzerine yürümüştü. Maksadı Kâbe'den, orasını bütün Araplar için muhterem kılan Hacer-i Esved ile bazı esnâmı almaktı. Bunları Yemen'e nakletmek istiyordu. Bu sûretle her sene Mekke'ye
[I/205] değil Yemen'e hac kafileleri geleceğini ümit ediyordu.[167] Geçtiği yerleri tahrip ederek Nahle'ye kadar ilerledi. Fakat daha ileriye gitmeye muvaffak olamadı. Kinâne, Kureyş, Huzeyme, Esed, Cüzâm kabileleri ve daha sâir birçok kabileler Fihr b. Mâlik'in kumandası altında birleşerek Himyerîlerle büyük ve kanlı bir muharebeye giriştiler. Bu muharebede Mekke'nin ve Kâbe'nin müdâfi'leri bir muzafferiyet-i tâmmeye nâil oldular. Himyer hükümdarı Hassan, el-Hârise b. Fihr tarafından esir edildi. Muharebede Kays b. Gâlib b. Fihr b. Malik de telef oldu. Hassan üç sene Mekke'de esir kaldı. Sonra, fidye-i necâtını *{kurtuluş fidyesini}* te'diye *{ödeme}* edebildiği için serbest bırakıldı. Fakat Yemen'e müteveccihen yolda iken terk-i hayât etti.[168] Fihr, Leylâ bt. el-Hârise b. Temîm b. Sa'd b. Huzeyl b. Müdrike ile evlendi.

164 Taberî, 1. cild, 1103, İbn Düreyd, 26; Hamîs 1. [I/203] cild 172.
165 Caussin de Perceval, 1. Cild, 193, 229-230.
166 İbn Düreyd, sahife 17, 26; Taberî, 1. cild, 1102-1103; Hamîs, 1. cild, 172.
167 § 62. fıkraya bakınız.
168 Taberî, 1. cild, 1102-1103; Ezrakî, 84-85; Hamîs, 1. cild, 172; Halebî, 1. cild, 31.

Bundan birçok evladı dünyaya geldi: Gâlib, el-Hâris, Muhârib, Esed, Avf, Cevf, Zîb.[169] 200 târih-i mîladîlerinde doğmuştur.[170]

§57. Gâlib, Âtike bt. Yahlud b. en-Nadr b. Kinâne yahut diğer [I/206] bir rivayete nazaran Selma bt. Amr b. Rebîa Luhayy b. Hârise b. Amr Müzeykiya b. Âmir Mâe's-Semâ b. Huzâa ile evlenmiştir. Bundan müteaddid *{birçok}* evladı oldu: Lüeyy, Teymü'l-Edrem, Kays. Kays'ın son zürriyeti Hâlid b. Abdâllah el-Kasrî [vefatı 126] zamanında söndü. Müteveffanın mirasının kime kalacağını kimse bilmiyordu.[171] Miladın takriben 233. senesinde tevellüd etmiştir.[172] Bazıları Gâlib'in zevcesi Vahşiyye bt. Müdlic b. Mürre b. Abdi Menât olduğunu söylüyorlar.[173]

§58. Lüeyy, Mâviyye bt. Ka'b b. el-Kayn b. Cüsr b. Şey'ullah b. Esed b. Vebre el-Kazâî yahut diğer bir rivayete göre Vahşiyye bt. Şeybân ile evlenmiş ve ondan üç çocuğu dünyaya gelmiştir: Ka'b, Âmir, Sâme. Diğer bir zevcesi Bâride bt. Avf b. Ganem b. Abdullah b. Gatafân'dan Avf nâmında bir oğlu olmuştur. Lüeyy vefat ettiği zaman dul kalan zevcesi Bâride kendi kabilesine döndü, Sa'd b. Zübyân b. Bağîd ile evlendi. Bu, küçük Avf'ı kendisine evlatlık edindi. Bundan dolayı Avf babalığının kabilesi efrâdından oldu. Lüeyy'in başka zevceleri de vardı. Bunlardan birçok evladı olmuştu: Âize bt. el-Hims [I/207] b. Kuhafe b. Has'am'dan Huzeyme nâmında bir oğlu; Benâne nâmında bir kadından müteaddid *{birçok}* evlatları dünyaya geldi. Bunlar arasında Sa'd meşhurdur. Ehli'l-Bâdiye bunun neslinden gelmiştir.[174]

§59. Ka'b, Taberî'ye nazaran, Vahşiyye bt. Şeybân b. Muhârib b. Fihr b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne ile teehhül ederek *{evle-*

169 İbn Düreyd, 16-17, 26; Taberî, 1. cild, 1102.
170 Causssin de Perceval, 1. cild, 194, 229-230; Hamîs, 1. cild, 172. Burada Fihr'in zevcesine Selma bt. Sa'd b. Huzeyl denilmektedir.
171 Taberî, 1. cild, 1101-1102; İbn Düreyd 16, 26. Haldun, 2. cild, 324; Hamîs, 1. cild, 172.
172 Caussin de Perceval, 1. cild, 230.
173 Hamîs, 1. cild, 172.
174 Taberî, 1. cild, 1100-1101; İbn Düreyd, 16, 26; Haldun, 2. cild, 324, Hamîs 1. cild 172); 266 târih-i mîlâdisine doğrụ tevellüd etmiştir (Caussin de Perceval, 1. cild, 230.

nerek} müteaddid *{birçok}* evlatları olmuştur: Mürre, Adiyy[175] Husays. İbn Düreyd ise bilakis bu üç çocuğun valide lerinin Mâviyye bt. Ka'b b. el-Kayn b. Cüsr el-Kudâî olduğu iddiasındadır. Diğer bir an'aneye nazaran *{geleneksel anlatıya göre}*, Mürre ile Husays'ın validesi Vahşiyye bt. Şeybân b. Muhârib b. Fihr, Adiyy'in validesi de Kays Aylân kabilesinden Rakaş bt. Rukbe b. Nâile b. Ka'b b. Harb b. Teym'dir.[176] Ka'b'ın ahfâdına *{torunlarına}* Kureyş el-Batâh yahut Batâîh-i Mekke denilmiştir. Çünkü Mekke vadilerinin a'mâkında *{derinliklerinde}* ikamet ederler-
[I/208] di. Ka'b takriben 299 yahut 300 târih-i mîlâdîsinde dünyaya geldi.[177] Ka'b'ın zamanında kabilesi haftada bir defa o zaman "Yevmü'l-Arûbe" Yevmü'r-Rahme denilen günde toplanmayı âdet etmişlerdi. Bugüne ilk defa olarak Yevmü'l-Cum'a nâmını veren Ka'b olmuştur. Muhammed zamanına kadar böyle kaldı. Onun tarafından da kabul edildi ve yevm-i ta'tîl add olundu.[178] Ka'b o kadar çok hüküm ve nüfûz sahibi olmuş, o kadar meşhur bir nâm bırakmıştır ki Araplar onun yevm-i vefatından itibaren tarihlerini sayıyorlardı. Meşhur Sefer-i Fîl[179] bütün eski vak'aların şöhretini karartıncaya ve müşrik Araplar nezdinde bir mebde-i târih teşkil edinceye kadar böyle devam etti.[180] Mamafih burada Ka'b'ın vefatıyla Sefer-i Fîl arasında 521 sene mürûr etmiş *{geçmiş}* olduğu söylenmektedir! Bu Müslüman ulemâsının kable'l-İslâm *{İslâm'dan önce}* menâkıb ve hatırâtı ta'dîl *{menkıbe ve anıları düzeltme}*, tanzim ve tevsî' *{düzenleme ve genişletme}* hususunda takip ettikleri garip ve gayr-ı mantıkî *{mantıksız}* usûlün bir numunesini teşkil eder.

[I/209] §60. Mürre, Hind bt. Serîr b. Sa'lebe b. el-Hâris b. Fihr b. Mâlik b. en-Nadr b. Kinâne ile teehhül etti *{evlendi}*. Bundan

175 Not-1 [I/208] Adiyy'in neslinden muahharan meşhur sahabe-i Peygamber ve ikinci Halife-i İslam Ömer b. el-Hattâb gelmiştir [vefatı: 27].
176 Taberî, 1. cild, 1100; İbn Düreyd, 15, 25; Haldun, 2. cild, 325.
177 Caussin de Perceval, 1. cild, 230.
178 Hamîs, 1. cild, 172; Halebî, 1. cild, 30-31. Bu iki menba' Ka'b'ın o gün Peygamber'in yakında geleceğini tebşîr etmiş olduğu yolundaki hadîsi de kaydediyorlar.
179 § 117.
180 Hamîs, 1. cild, 173.

oğlu Kilâb dünyaya geldi. Esmâ bt. Adiyy b. Haris b. Amr b. Âmir b. Bârik'ten Teym ve Yakza isminde iki oğlu oldu. Mamafih başka bir rivayete göre bu üç çocuğun da validesi Hind el-Bârikıyye'dir.[181] Mürre 332 târih-i mîlâdîsine doğru tevellüd etmiştir *{doğmuştur}*.[182]

§61. Kilâb, Ezd Şenûe kabilesinden Fâtıma bt. Seyel b. Hamâle ile evlendi. Bunun validesi Sevde bt. Amr b. Temîm idi. Bazıları ise kendisine Fâtıma bt. Sa'd b. Seyl Hayf b. Hamâle b. Avf b. Ganem b. Âmir el-Câdir derler. Kilâb'ın bu zevcesinden Zühre ve Zeyd isminde iki çocuğu oldu. Zeyd'e Sonra Kusayy denilmiştir. Kilâb pek genç vefat etti. Çocukları gayet küçük idiler. Zühre unfüvân-ı şebâbe *{gençlik dönemine}* vasıl olmuştu. Fakat Zeyd annesinden alınamayacak kadar küçüktü.[183] Kilâb 358 târih-i milâdîsine doğru dünyaya gelmiştir.[184] Kilâb ibtidâ *{en başta}* [I/210] hükm-i bi-kaved *{hükmî sûretle}* Urve nâmını taşıyordu.[185]

Mekke'de İbadet

Mekke'de Kâbe İbadetinin Menşe'leri

§62. Bu noktaya gelince bir istidrâd *{çıkarım}* yaparak kable'l-İslam Kâbe'nin tarihi ve menşei *{kökeni}* hakkında mâlik olduğumuz başlıca ehâdîsi muhtasaran toplamak iktiza ediyor. Kâbe ibadeti şüphe yok ki dünyadaki en kadîm ibadetlerden biridir. Bu nokta-i nazardan Hristiyan dini ve İbrânîlerin dini ile rekabet edebilir. Bu ibadetin menşei *{kökeni}* tamamıyla müşrikâne olmakla beraber Peygamber burada izaha mahal olmayan birtakım esbâb-ı husûsiyyeden *{özel sebeplerden}* dolayı bu ibadeti, olduğu gibi, bütün merasimiyle yeni dine idhâl etmek istedi. Bundan dolayıdır ki Kâbe ibadeti Arabistan'da el'ân, ma'bedin yirmi asrı mütecâviz *{20 yüzyılı aşkın}* uzun tarihi esnasında geçirdiği azîm vakâyi' âlûd *{büyük olaylara*

181 Taberî, 1. cild, 1100, İbn Düreyd, 14-15, 25; Haldun, 2. cild, 326; Hamîs, 1. cild, 173.
182 Caussin de Perceval.
183 Taberî, 1. cild, 1092-1100; İbn Düreyd, 13, 25; Ezrakî, 61; Haldun, 2. cild, 326.
184 Caussin de Perceval, 1. cild, 231.
185 Taberî, 1. cild, 173, Muir'e de bakınız, sahife 199-200.

karışmış} maceralara rağmen zerre kadar kuvvetinden kaybetmeksizin ber-devam bulunmaktadır *{sürüp gitmektedir}*. Kâbe'nin ne kadar eski olduğunu tayin etmek kâbil *{mümkün}* değildir. Fakat ağleb-i ihtimale göre *{büyük ihtimalle}* Araplaların bu mevkiye hürmet etmeleri gayet kadîm olmak iktiza eder. Kable't-târîh devrelerin karanlıkları içinde insan kaybolur. Muhammed'in zamanında mabet Arabistan'ın birçok taraflarında bir sürü halk cezbediyordu. Araplar burasını kendilerinin [I/211] en büyük ma'bedlerinden biri gibi telakkide müttehid ederler *{birleşirler}*. İbadetin menşei *{kökeni}* ve Kâbe etrafında ifa edilecek uzun merasimin tevellüdü o kadar kadîm bir devreye ait idi ki zamanın menkıbelerinde nereden geldiklerine, nasıl doğduklarına dair hiçbir iz kalmamıştı. Mamafih sûret-i ciddiyede sarîh ve vâzıh olmak için şurasını kaydetmek lazım gelir ki Arap menkıbelerinde (biraz aşağıda bahsedeceğimiz Müslüman menkıbelerini ber-taraf ediyorum) Kâbe'nin menşe'leri *{kökenleri}* hakkında hiçbir nişâneye tesadüf etmiyoruz. Müslüman muhaddisîninin gayretleri menşe'in *{kökenin}* müşrikîn âsârını *{müşriklerin eserlerini}* silmiş olacağı farz ve tahmin edilebilirse de en kadîm menâkıbın *{en eski hikayelerin}* sûret-i mutlakada sükûtu *{mutlak surette suskunluğu}* Muhammed zamanında mazinin *{geçmişin}* her türlü hatırası silinmiş olduğu zannını daha makul ve meşru gösterir. Eğer böyle bir şey mevcut olsa idi şüphesizdir ki Muhammed vaz' ettiği *{ortaya koyduğu}* dinde bunu nazar-ı itibara alacaktı ve müşriklik telakkiyyâtının *{düşüncelerinin}* bil-vâsıta haberleri bize kadar gelecekti. Hâlbuki Muhammed hiç tenâkuza *{çelişkiye}* düşmek korkusu olmadan Kâbe'nin müessisinin Peygamber İbrahim olduğunu, oğlu İsmail'in kendisine yardım ettiğini serbestçe icad edebildi. Kâbe'nin müşrikâne ibadetini vahdet üzerine müesses yeni dinden ayıran uçurumu böyle cesur ve mesut bir icad ile doldurdu. Bu sözler bilâ-itiraz *{itirazsız}* bütün Müs- [I/212] lümanlar ve hatta müşrikler tarafından kabul edilebildi. Hac âyinleri Muhammed zamanında o kadar eski ve şâyan-ı hürmet olmak lazım gelirdi ki Muhammed'in bunlara dokunmaya bile cesaret edemeyerek Peygamber İbrahim tarafından vaz'

{ortaya konulmuş} ve tesis edilmiş oldukları sözüyle bunları kabul ettiğini de ilaveten söylemeliyiz.

Kâbe ve Kâbe'ye ibadet gayet haiz-i ehemmiyet hâdisât-ı dîniyye-i beşeriyyenin biri sıfatıyla husûsî bir eser tahliline layık bir mevzu teşkil etmekle beraber burada daha derin ve uzun tetkîkâta *{incelemeye}* girişmek kâbil değildir. Sâir tafsîlât için ve bilhassa derin bazı mütâlaâtı muhtevi olduğu için kâri'lere *{okurlara}* Wellhausen'in Reste Arabischen Heidentums nâmındaki nefis eserinin 68. ve müteakip sahifelerine müracaat etmeyi tavsiye ederim. Orada Kâbe ile ibadeti hakkında ma'lûmât vardır. Kezâlik Snouck Hurgronje'nin Mekke hakkındaki iki ciltlik büyük eserine de müracaat edilebilir.

Bizim gayemiz için Kâbe ibadeti tetkik olunurken burada birbirlerine karışan muhtelif anâsırı tefrîk etmek *{ayırmak}* icâb eyleyeceğini söylemek kâffîdir. Wellhausen Kâbe'nin asıl ma'bûdu *{ibadet edilenin}* Hübel olduğunu,[186] asırlar geçtikçe etrafında kudsî şeylere ve yerlere ait birçok menkıbeler ve ayinler vücut bulduğunu[187] söylüyor. Bunu iddia etmekle hakikati keşfetmiş olması pek muhtemel hatta muhakkaktır. Başlıca mevzu perestişin *{tapınılanın}* meşhur Hacer-i [I/213] Esved'den ibaret olduğunu zannetmek bir hatadır. Filhakika Kâbe'de Muhammed zamanında bir değil dört taş var idi. Bu dört taştan her biri ma'bedin dört köşesini teşkil ediyordu. Taşların dördü de Araplar tarafından husûsî bir hürmet ve ta'zîme maruz idi.[188] Fakat izahı müşkil esbâb-ı husûsîyyeden

186 Reste Arab. Heid., sahife 75, satır 33.

187 Not-1 [I/215] Ebu'l-Fidâ diyor ki: "Hübel" (Hicaz Araplarına ait sanemlerin *{putların}* en büyüğü idi. Hübel (yani Hübel'in resmi) Kâbe'nin zahrında *{arka tarafında}* bulunuyordu (Ebu'l-Fidâ Anteisl. sahife 180, satır 4).

188 Not-2 [I/215] Kâbe'deki dört köşe taşın dördünün de ibadeti hakkında Goldziher'e bakınız. 2. cild, sahife 18, not 4. - Ezrakî'nin bir fıkrası da vardır (sahife 33, satır 2). Burada İbn İshak'tan naklen deniliyor ki İbrahim'in melek Cebrail'den aldığı emre imtisâlen *{örnek olarak}* tespit ettiği âyinde köşelerin dördüne de (er-Rükn-i Küllühâ) her tavafta müteâkiben dokunmak vardı. Mekke ibadetinin menşe'leri ve Hübel ile Uzza'yı temsil edebildiklerini (?) zannedildiği başlıca iki taşın, Hacer-i Esved ile Hacer-i Yemânî'nin mu'tâd delaletleri hakkında Robertson Smith'in notları (sahife 303-304) da okunmalıdır.

dolayı dört taştan biri gayet husûsî bir ehemmiyet iktisâb edince *{kazanınca}* mevkinin aslî ma'budu olan Hübel ile öteki taşlar yavaş yavaş ihmal edildi ve unutuldu. Kâbe'ye gelen kudsiyet bu taştan olmayıp asıl Kâbe'nin kendisinden neş'et ettiği[189] Peygamber'in Müslümanlara göre tashih ve tanzim ettiği an'aneden *{geleneksel anlatıdan}* de bil-vasıta sabit olur. Filhakika, İbrahim Allah'ın emriyle taşı değil mevkii intihâb etmiş ve o mevkiye "Beytullah"ı bina, hakiki ve yegâne Allah'a ibadeti tesis etmiştir. Kâbe haricinde Hacer-i Esved'e ibadet bugünkü Müslümanlar nazarında kable'l-İslam müşriklik zamanlarının Arapları nazarında olduğu gibi, bî-mânâ bir harekettir. "Zar" mânâsını ifade ettiği iddia edilen Kâbe tabiri de mevkii tarif için Hübel ibadetine tahsis edilen binanın hey'et-i mecmûası kast edildiğini, yalnız bir kısmı nazar-ı itibara alınmadığını ispat eden diğer bir delildir. Sonra Kâbe'nin kable'l-İslam tarihi hakkındaki an'anât dikkatle tetkik edilecek olursa o mevkinin ma'bûdu olan Hübel ibadeti ile onun
[I/214] ma'bedinin dört köşesindeki taşlar ibadeti arasındaki ilk fark artık anlaşılmaz olduğu bir devrede vücuda gelen karışma eserlerini temyiz etmek kâbil olur. Filhakika, aşağıda göreceğimiz veçhile[190] an'aneye nazaran *{geleneksel anlatıya göre}* Amr b. Rebîa ma'bedin hazinesinden başka, ma'bedin Hacerü'r-Rükn'ünü de gömmüştür. Bu taş Hacer-i Esved'den başka bir şey olamazdı. Hacer-i Esved mürûr-ı zaman ile *{zamanın geçmesiyle}* sâir köşe taşlarından daha kutsîleşmiş, belki de putperest barbarlara ma'bûd-ı Hübel'i taş halinde temsil ve irâe etmeye *{göstermeye}* başlamıştı. Garip olan cihet an'anât ile meşgul ulemanın bir vak'aya dikkat etmemeleridir: Eğer Cürhümîler reisi köşe taşını defnetmişse Amr b. Rebîa'nın hazineyi defnetmesi ile[191] Peygamber'in ceddi Abdülmuttalib bundan hazinenin harika-âlûd *{olağanüstü}* bir sûrette tek-

189 Not-3 [I/215] Mesela Yâkut'a bakınız (4. cild, sahife 616, satır 14, 15). Burada denildiğine göre Müşrikler Kâbe'nin yerini (Mekânu'l-Kâbe) ziyaret ve etrafında ıslık çalarak devr etmeyecek olurlarsa haccı tamam olmuş addetmezlerdi.

190 § 99.

191 § 72.

rar meydana çıkarılması arasında geçen gayet uzun zaman zarfında artık o taş bir mevzu-ı ibadet teşkil edememiştir. Binaenaleyh an'anât harfiyen kabul edilecek olursa Kusayy'ın, Kureyş cemaatini teşkil etmesi ve Kâbe etrafında Mekke şehrini vücuda getirmesi Hacer-i Esved'i bulmadan yapılmış olmak ve Hacer-i Esved ibadetinin tekrar tesisi Abdülmuttalib zamanında başlamak iktizâ eder. Bunun pek gayr-ı muhtemel olduğu kendi kendiliğinden anlaşılıyor. Ehâdîse harfiyyen itimad etmek lazım gelirse ne büyük tezatlara ve müşkilâtlara düşeceğimizi gayr-ı kâbil-i inkâr sûrette bize gösteriyor.[192]

192 Not-4 [I/215] Kâbe'nin dört köşe taşına şu isimler verilir: 1- er-Rüknü'l-Esved; 2- er-Rüknü'ş-Şâmî; 3- er-Rüknü'l-Garbî; 4- er-Rüknü'l-Yemânî (Ezrakî, sahife 31, satır 4 ve müteakip satırlar). Ezrakî İsmail tarafından yapılan binanın ölçüsünü de kaydediyor: 32 zirâ'*{arşın}* x 22 x 31 x 20'den mürekkeb gayr-ı muntazam bir murabba' *{dört köşe}* üzerinde dokuz zırâ' irtifâ'ında *{yüksekliğinde}* bir bina.

Not-5 [I/215] Ezrakî'de bir hadise tesadüf ediyoruz ki (sahife 31, [I/216] satır 10; 71; 73, satır 5) mahsûl-i hayâl olabilir. Fakat İbn İshak'tan naklen kaydedildiği için nazar-ı mülahazaya alınmaya lâyıktır. Bu an'aneye göre Amr b. Luhayy yani Arabistan'a esnâm *{putlar}* ibadetini idhâl eden adam (Wellhausen'e bakınız Reste. Arab. Heid. sahife 14 ve müteakip sahifeler) Mezopotamya'da Hit şehrinde Hübel denilen sanemi Mekke'ye getirmiş ve ma'bûdun resmini batnu'l-Kâbe'de kuyunun yanına koymuştur. Wellhausen (sahife 39, not 1) İbn İshak'tan naklen verilen ve İbn Hişâm'ın eserinde tesadüf edilmediği halde yalnız Ezrakî'nin kitabında görülen bu kabîl ma'lûmat hakkında umumiyetle biraz ızhâr-ı şüphe eder. Wellhausen'in fikrine ve şüphelerine tamamıyle iştirak etmiyorum. Çünkü İbn Hişâm bize İbn İshak'ın bırakmış olduğu şeylerin kâffesini kaydetmemiştir. Faraza Taberî'de İbn İshak'tan naklen birçok ma'lûmat ve an'anâta rast geliyoruz ki İbn Hişâm'ın yazdığı terceme-i hâlde mevcut değildir. Wellhausen'in şüpheleri Peygamber'in şahsına ve terceme-i hâline taalluk eden an'anât hakkında doğru olabilirler. Bunlar Ezrakî'nin eserinde İbn Hişâm'a nispetle daha mufassaldır ve fazla ma'lûmat ile karıştırılmıştır. Fakat İbn Hişâm'ın yazdığı terceme-i hâle İbn İshak'ın kable'l-İslam Arap ezmine-i kadîmesi *{eski çağlar}* hakkında toplamış olduğu bütün ma'lûmatı idhâl etmiş olacağını zannetmek doğru olamaz. Ezrakî tarafından zikredilen İbn İshak'ın fıkrasına avdet edersek, bana öyle geliyor ki, bunun İbn İshak'a isnadı doğru olduğunu ve gayet kâdim bir an'ane-i avâmı ifade ettiğini, Hübel ibadetinin Vedd, Süvâ', Yeğûs, Menât, Yeûk ve Nesr (Wellhausen'e bakınız) nâmlarındaki sâir müşrik ma'bûdlarının ibadeti gibi yabancı bir menşe'e mâlik bulunduğunu kabul etmek mümkündür. Zikrettiğimiz bu son altı ma'bûd Suriye'den yahut daha doğrusu Şimâl'den gelmiş oldukları halde an'ane Hübel'in bilakis Me-

§63. Kâbe hakkında bildiklerimizi, artık hülâsâ edersek şu esaslı vak'aları tefrîk ve tayin edebiliriz: Evvel emirde mukad-
[I/218] des addedilen ve gayet kadîm hübel ma'bûd-ı sâmîsine *{yüce ma'bûda}* tahsis olunan bir mahal var. Sâniyen, bu mevkide zar yahut mik'ab *{küp}* şeklinde yükselmiş dört duvar ile mürebbi' *{dört köşelenmiş}* bir ma'bed bina ediliyor. Bu binanın çatısı yoktur. Ma'bedin dört köşesinde dört taş buluyoruz ki bunlar husûsî şekilleri yahut esrâr-âlûd *{esrarlı}* menşe'leri *{kökenleri}* (Ahcâr-ı Semâviyye mi?) *{semâvî taşlar mı}* dolayısıyla kendilerine hürmet ve perestiş *{tapınma}*, sonra da Arapların ibadetini celb ediyorlar *{kendilerine çekiyorlar}*. Muahharan mürûr-ı zaman ile *{sonraları zamanın ilerlermesi ile}* ibadet mahalleri *{yerleri}* ve ma'bûdlar *{ilahlar}* çoğalıyor. Muhammed zamanında ma'bedin dört köşe taşından başka Safâ ve Merve gibi başka taşlar da görüyoruz ki bunlar da aynı sûrette birer mevzu'-ı perestiş *{tapınma söz konusu}* teşkil ediyorlardı *{oluşturuyorlar}*, esrâr-âlûd *{gizemli}* ayinlere merkez oluyor-

zopotamya'dan yahut Keldânistan ile Bâbil'den neş'et etmiş olduğunu söylüyor. İbn İshak'ın verdiği ma'lûmat [I/217] (Hübel ibadetinin Keldânî'l-menşe' olması keyfiyeti) diğerlerinden daha doğru olmak pek muhtemeldir. Çünkü İbn İshak gibi mûşîkâf ve müdekkik *{ayrıntılı bir şekilde tetkik eden}* bir zâtın sözüne müsteniddir *{dayanmıştır}*. Hâlbuki sâir ma'bûdların an-asl *{esasen}* Suriye'den neş'et etmiş olmaları rivayeti büyük bir yalancı olan (medhal § 24) İbn Abbâs'a istinâd eder. Dozy'nin Hübel ma'budu hakkındaki mütâlaâtı (Die Israeliten zu Mekka, sahife 71-76) pek hâiz-i dikkattir. Dozy Hübel ma'budunun menşeinin gayr-ı Arab olduğunu iddia eder. Hübel nâmının İbrânî Hâbi'il *{هابعل}* ifadesinin muharref *{bozulmuş}* bir şeklinden başka bir şey olmadığını ispat eder. Ta'bir-i diğerle Mekke'nin başlıca ma'bûdu garbî Asya'da *{batı Asya'da}* en birinci ma'bûd gibi telakki edilen ve Tevrat'ta zikri geçen Baâl'den ibaretti. Buna Mezopotamya'da ve Babil'de Bel nâmıyla; Filistin'de, Finike'de ve hatta bir müddet ibraniler nezdinde bile Bâal *{باآل}* nâmıyla perestiş ederlerdi. Bütün kadîm dünyaya bu kadar intişâr etmiş olan bir ibadetin Arabistan'a da nüfûz ederek orada bir ma'bed bulması ve mamafih Bedevi Arapların cehalet-i kat'iyyesi yüzünden kıymetçe tedennî etmesi *{gerilemesi/alçalması}* pekâlâ akıl erecek bir keyfiyettir. Muhammed Kur'ân'da defaâtle *{defalarca}* Baâl tabirini kullanmıştır. Bunu beş defasında "زوج" *{Zevc}* mânâsında (11, 75, müfred olarak, başka defa da cemî' olarak: 2, 228; 24, 31) istimâl ediyor. Bir defasında ise (37) Rab veya ma'bûd mânâsında mı yoksa bir sanemin ism-i hâssı gibi mi kullanıldığı meşkûktur. Lisân'a da bakınız, 13. cild, sahife 62, satır 14-17).

lardı. İhtimaldir ki mevkinin kudsiyetinin tezâyüdüyle *{çoğalmasıyla}* (ki bu hiç izahı kâbil olamayacak esbâb dolayısıyla vukua gelmiştir) birçok kabileler kendi sanemlerini de buraya getirmişlerdir. Kudsiyet küçük ma'bedin dar hudutlarından hârice çıkmış, bütün civar havâlîye şâmil olmuş ve sonra el-Harem yani kudsî havâlî nâmıyla şöhret almıştır.

§64. Şimdi aşağıda Kâbe hakkındaki birçok menkıbelerin gayet kısa bir hülâsasını bildireceğiz. Bunlar (sûret-i kat'iyyede iddia edilebileceği veçhile) hiçbir esas-ı târihîye müstenid değildirler. Daha doğrusu, en kadîm zamanlara ait menkıbeler kısmen Muhammed tarafından fakat ale'l-husûs ashabı ve [I/219]
bunlar arasında bilhassa İbn Abbâs tarafından birleştirilmiş birtakım masallardan ibarettir. Peygamber Kâbe'nin menşei olmak üzere İbrahim'in Allah'tan almış olduğu bir emri göstermekle iktifa etti. İbn Abbâs ile mukallidleri *{taklitçileri}* ise bununla iktifa edemeyerek kendi uydurdukları efsane-âlûd menkıbelerle hilkat-i âleme *{âlemin yaratılışına}* kadar çıktılar, Kâbe'nin müessisinin *{tesis edeninin}* İbrahim değil Âdem olduğunu iddia ettiler. Hırs-ı icad ile gözleri kararduğı için bu masal ile Kur'ân'a zıt bir vaziyet almış olduklarının ber-mu'tâd *{her zamanki gibi}* farkına varamadılar. Çünkü Kur'ân'da Kâbe'yi tesis meziyeti sarâhaten İbrahim ile İsmail'e verilmiştir. Kâbe'nin İbrahim'den sonra Kusayy'a kadar olan zaman zarfındaki ahvâline taalluk edenler, nesebî sûrette idâre-i kelâm edilirse ve Kusayy zamanında Kusayy vasıtasıyla şehrin tesisi ve Mekke cemaatinin teşkili hakkındaki menkıbeler daha ziyade bir kıymeti hâizdirler. Kâbe'nin ilk zamanlarına ait menkıbevi tarihi hakkında fazla ma'lûmât almak için Caussin de Perceval'e müracaat etmelidir.[193] Burada zarif ve edebî bir şekilde; fakat her türlü tarihî tenkidden ârî *{eleştiriden arınmış}* bir tarzda, menkıbe-âlûd vakâyı'ın *{menkıbelere karışmış olayların}* hikâyesine tesadüf ederiz. Muir'in mütâlaâtını *{görüşlerini}* gözden geçirmek de faydalıdır.[194] [I/220]

193 1. cild, 161-175.
194 1. cild, sahife 209-218.

Kâbe

§65. Bazı efsane-âlûd an'anâta nazaran Kâbe Allah'ın yeryüzündeki suları ayırdığı zamandan evvel mevcut idi.[195] Allah dağları halk ettiği zaman ibtidâ Mekke'ye hâkim olan Ebû Kubeys Dağı'nı tesbih etti. Bundan dolayı Mekke'ye "Ümmü'l-Kurâ" yani bütün memâlikin anası denildi.[196]

§66. Müslüman an'anesine *{geleneksel anlatısına}* göre Mekke'deki Kâbe ma'bedi Cennetten tard edildikten *{kovulduktan}* sonra Âdem tarafından bina edilmiştir. Âdem burasını meşhur taşı muhafaza için yapmıştı. Taş Âdem'in üzerine oturması için Allah tarafından Cennetten yeryüzüne indirilmişti. O zaman bu taş hiç lekesiz, bembeyaz idi. Mürûr-ı zaman *{zamanın geçmesi}* ile insanlar günah işledikçe rengi siyahlaştı.[197] Tavaf merasimini ilk icra eden de Âdem olmuştur. Tavaf, merasim-i haccdan biridir. Âdem'in yaptığı ilk haccdan kalmıştır.[198] Bütün hacılar tarafından yedi defa tekrar edilen tavaf adet-i kadîmesini *{eski geleneğini}* daha iyi izah için Müslüman muhaddisîni *{hadisçi-*
[I/221] *leri}* melâikenin *{meleklerin}* semada Allah'ın tahtı etrafında dâimî sûrette vuku' bulan devirlerini takliden Allah'ın Kâbe etrafında tavaf edilmesini emretmiş olduğunu temin ederler.[199]

§67. Tufan olduğu zaman Allah taşı semaya aldı ve ancak İbrahim ile oğlu İsmail zamanında yerine iade etti.[200] Bu men-

195 Ezrakî, 403.

196 Ezrakî, sahife 4. Kable't-târîh Mekke hakkındaki bütün efsane-âlûd masalların menba'ı hep İbn Abbâs'tır. Halebî, 1. cild, 199.

197 Not-1 [I/221] Daha hakikate yakın bir an'aneye göre Hacer-i Esved mürûr-ı zaman ile gerek müşriklik gerek İslamiyet zamanında defaât ile Kâbe'yi tahrip eden müteaddid *{birçok}* yangınlar neticesinde kararmıştır (Ezrakî, sahife 32, satır 7). Kâbe İslamiyetten evvel üç defa tamir ve inşa edilmiştir. Birisini Amâlîka, birisini Cürhüm, üçüncüsünü de Muhammed'in sağlığında Kureyş yapmıştır. (Ezrakî, 28, 48). Kâbe ile Hacer-i Mukadesi muhtelif yangınlara maruz kaldılar. Biri Kureyş zamanında diğeri de Halife-i Kezzâb Abdullah b. ez-Zübeyr zamanında 64 târih-i hicrîsindedir. O zaman Mekke'yi Hüseyin b. en-Numeyr el-Kindî muhasara etmişti. Bu yangınların ikisi de taşı pek ziyade bozdular ve rengini çok kararttılar (Ezrakî, 32; Halebî, 1. cild, 214, 215).

198 Taberî, 1. cild, 122, 123, 124; Ezrakî, 7, 8, 9, 11, 12, 30, 32.

199 Ezrakî, 10, 14, 30.

200 Taberî, 1. cild, 122; Ezrakî, 7. 10, 12, 19.

kıbe devresinin efsane-âlûd tafsîlâtı pek mütenevvi'dir *{çeşitlidir}*. Aynı menba'lar *{kaynaklar}* kendi kendilerini sûret-i kat'iyyede nakz ederler *{bozarlar}*. Fakat bunlar kayd u işarete *{işaret etmeye}* değmez. Çünkü esasen o ma'lûmât her türlü esâs-ı târihîden mahrum birtakım vakâyı'a taalluk etmektedir *{olaylarla alakalıdır}*. Muhammed'den sonra haham hura- [I/222]
feleri misâl tutularak uydurulmuş menâkıb sahası içindeyiz.

§68. Kâbe'nin son zamanlarda olduğu şekilde bânisi İbrahim ile İsmail idi. Bunlar Allah'ın emri üzerine Mekke'yi ziyaret ile ma'bedin temellerini attılar.[201] Kur'ân'ın fıkrası da buna işaret ediyor (2; 121). İnşaat nihayet bulunca melek Cebrail İbrahim ile oğluna hacda riayet edilecek merasimi ta'lîm etti. Bu merasim Muhammed zamanına kadar muhafaza edilmiş ve onun tarafından da kabul ve teyit olunmuştur.[202] İbrahim ile İsmail Ma'bed havâlîsinin ilk hâkimi olmuşlardır. Fakat Mekke etrafında zî-kuvvet *{kuvvet sahibi}* Cürhümler ve Amâlîka (Nabâtî)[203] ikamet ettikleri cihetle İsmail bunlar-

201 Taberî, 1. cild, 1130-1131.

202 (Ezrakî, sahife 36, 37)
Not-1 [I/222] İbrahim'in İsmail ile birlikte Kâbe'yi inşa için [I/223] Mekke'de ikameti esnasında ma'bedin huccâc *{hacılar}* tarafından ziyaret edilişinde îfâ edilecek âyini ve bu âyinin icra edileceği Mahall-i mukaddeseyi yani Kâbe kurbunda *{yakınında}* fülân duaların kıraatını, Kâbe etrafında yedi defa tavaf edilmesini, Safâ ile Merve arasında yedi defa dolaşılmasını, Arafat, Müzdelife ve Vâdi-yi Mina ziyaretlerini Allah tespit etmiştir (Ezrakî, sahife 33). Arafat Dağı'nın bu ismi alması orada melek Cebrail'in İbrahim'e merasimi ta'lîm etmesinden ve dersin nihayetinde "(اعرفنى مناسكك)?" (Îfâ edeceğin âyinlerin nelerden ibaret olduğunu anladın mı?) diye sormasından neş'et etmiştir. Zamanımızda icra edilmekte olan merasim hakkında Burckhardt'ın Travels in Arabia eserinin 94. ve müteakip sahifelerine bakınız.

203 Not-2 [I/223] Nabâtî yahut Amâlîka'dan bahsolunması Kâbe ibadetinin kadîmliğini tayin hususunda belki bir işaret teşkil edebilir. Ma'lûm olduğu üzere Amâlîk milattan evvel Arabistan'ın şimâlî parçasında ve Sînâ şibh-i cezîresinde *{yarımadasında}* sakin idiler. Nöldeke vâkıan Amâlîk hakkındaki Arap menkıbelerinin hiçbir hakikat-i târihiyyeyi ihtiva etmediklerini söylüyorsa da Doughty'nin Medâin Salih'deki keşfiyyâtı gayr-ı kâbil-i inkâr surette ispat etti ki Amâlîk zürriyeti olan Nabâtîler İsa'dan bir asır evveline gelinceye kadar Arabistan'ın Hicaz'a pek yakın bir kısmında sakin bulunuyorlardı. Binaenaleyh Asya'nın büyük medeniyetleri ile temas neticesinde terakkî etmiş medeniyetleri sayesinde

la müsâlemet dairesinde *{barış içerisinde}* yaşamak için Cürhüm kabilesinden bir kadın ile evlenmeye mecbur oldu.[204] İsmail'in zevcesi Seyyide bt. Mudad b. Amr el-Cürhümî'dir. 12 evlat doğurmuştur.[205] Diğer bir rivayete nazaran bu Cürhümî
[I/224] kadının ismi Ra'le bt. Mudad'dır.[206]

§69. İbrahim vefat edince Kâbe'nin yegâne sahibi olarak İsmail kaldı. Bu da 130 yaşında terk-i hayât ettiği vakit oğlu Nebt kendisine halef oldu. Validesi bir Cürhümî olan Nebt de vefat ettiği zaman İsmail'in oğulları ve torunları miktarca o kadar az idiler ki zî-kuvvet Cürhümler ile başa çıkamadılar. Ma'bede onlar sahip oldular. İsmail'in kayın atası Mudad kâbe havalisini idare eden ilk Cürhümî reisidir.[207] Bunun ye-

nüfûzlarının kadîm bir zamanda cenûba doğru daha çok nüfûz etmiş olması gayr-ı mümkün değildir. Nabâtîler ile Mekke sahipleri arasındaki münasebete dair olan menâkıbın Araplarla gayr-ı Araplar arasındaki eski mücadelelerin bir hatırası olmaları ve Müslümanlar tarafından Kâbe'nin İbrahim tarafından tesis edildiği yolunda Kur'an'da mezkûr hikâyeye uydurmak için ta'dîl edilmeleri muhtemeldir.

204 Taberî, 1. cild, 1131; Ezrakî, 20-24, 25-29, 30-31.

205 Ezrakî, 44.

206 Ezrakî, 48; Ebu'l-Fidâ, Anteisl., 22, 24-26.

207 Not-1 [I/224] Kâbe'nin en kadîm tarihi hakkındaki bu menkıbe parçası oldukça hâiz-i ehemmiyettir. Filhakika, bunda birbirinden farklı iki unsur müşahede edebiliriz: Arap müverrih ve muhaddisleri bir müşkilât-ı târihiyye karşısında kalmışlardır. Bir taraftan Kâbe'nin İbrahim ve İsmail tarafından bina edilmiş olması gibi kendilerince gayr-ı kâbil-i inkâr bir vak'a var idi. Çünkü Allah Kur'ân'da böyle vahyetmişti. Diğer taraftan, Müslüman muhaddisîni Kur'ân'ın bu beyânâtını bir sürü menâkıb-ı avâm ile telif etmek mecburiyetinde bulunuyorlardı. Bu menâkıba göre Kâbe uzun müddet gayr-ı Arab kavimlerin taht-ı hükmünde *{hükmü altında}* kalmıştı. Böyle birtakım menâkıb mevcut olduğu muhaddisînin bunları tamamen meskût geçmeye muvaffak olamamalarından ve müessisin zürriyetinin (yani Kureyş ile buna karâbeti olan kabilelerin) sonraları Kâbe'ye sahip olmayıp da Kusayy zamanında tekrar inşa etmeye mecburiyet hissetmelerini izahta muztar *{çaresiz}* kalmalarından anlaşılıyor. An'anâtın Arap kavminde sağlam bir kökü olmasa idi muhaddisîn o maharet-i muhteriâneleri *{yenilikçi maharetleri}* ile şüphe yok ki İsmail zürriyeti için daha az bâis-i hacâlet *{utanç sebebi}* olacak ve Kur'ân'ın ifâdâtı ile daha mantıkî surette tevâfuk edecek bir şey uydururlardı. Allah yeryüzünde kendisinin en büyük mabedi bina edilir edilmez neden dolayı ecnebi kavimlerin müşrik ellerine düşmesine müsaade edecekti? Çünkü müşrikler böyle son derece mukaddes bir mabedi esnâm ibadetine tahsis etmişlerdi. Elimizde bulunan menkıbe Kur'ân'da vahyedilen rivayet ile avâm

rine oğulları ve müteaddid *{birçok}* batınlarda ahfâdı geçtiler. Fakat ecdatlarının faziletlerini terk ile her türlü fenalığı irtikâb ettiklerinden nihayet gazab-ı ilâhîyi üzerlerine davet ettiler. Ma'beddeki hazineyi aldılar, ma'bedi soydular, hacca gelenleri soydular ve onlara tecâvüzâtta bulundular. Kâbe gayet ahlâkı bozuk kimselerin bir merkezi haline geldi. Burada her türlü habâis irtikâb ediyorlardı *{kötülükler işliyorlardı}*. Bu meyanda an'anât-ı İs'âf ile Nâile arasındaki münasebât-i gayr-ı meşrûadan *{gayri meşru ilişkilerden}* bahsediyor. Bunlar ihtiyâcât-ı âşıkânelerini tatmin için Kâbe dâhilinde buluşuyorlardı. İrtikâb ettikleri ma'sıyetten *{işledikleri günahtan}* dolayı kendilerini cezâ-dîde etmek *{cezalandırmak}* için Allah bu iki âşığı iki taşa kalb etti *{dönüştürdü}*. Bu taşların biri bir zaman es-Safâ'da diğeri el-Merve'de görülüyordu. Burala-rı Mekke vâdisinde iki mürtefi' *{yüksek}* noktadadır.[208]

§70. Cürhümîler ma'sıyetkârâne *{Allah'a isyan edici bir şekilde}* ve sefîhâne *{harama dalmış bir şekilde}* idarelerine rağmen, muhafızı bulundukları Kâbe'yi tamir ve inşa ettiler. Çünkü Kâbe'ye sahip bulundukları esnada büyük bir feyezân *{su taşkını}* ma'bedi tahrib etmişti. İnşaatı Amr el-Câdir lakabı verilen Ebu'l-Cedere nâmında biri idare etti. Yeni bina İbrahim'in yaptığı temeller üzerine istinad ettirilmişti *{dayandırılmıştı}*.[209]

menâkıbının muhteviyâtı arasındaki tezatın bir mahsulüdür. Fakat hakikaten menkıbede Kâbe üzerinde gayr-ı Arab bir tahakküme dair bir hakikat-ı târihiyye gizli ise asıl Kâbe ibadetinin de bir ecnebi idhâlâtı olduğunu farz için bir sebep bulunamaz mı?

208 Taberî, 1. cild, 1131; [I/225] Ezrakî, 44, 45-48, 49-50, 74-75; Haldun, 2. cild, sahife 331, 332.

Not-2 [I/226] İsâf ile Nâile'yi temsil eden iki taş Muhammed Kâbe'yi fethettiği zaman hedmedildi *{yıkıldı}*. İsaf Safâ'da, Nâile Merve'de bulunuyordu (Taberî, 1. Cild, 45). Mamafih, iki taş ortadan kalkmış olmakla beraber bu iki mahal el-yevm Müslüman hacıları tarafından muntazaman ziyaret edilmektedir. Faraza Gervais Courtellemont'un: Mon voyage á la Mecque eserine bakınız (Paris, 1896, sahife, 70-71) burada gerek Safâ'da gerek Merve'de birbirinden beşyüz metre mesafede iki kapı bulunduğu, bunların arasında huccâcın yedi defa tavaf mecburiyetinde olduğu (ki cem'an 14 x 500, takriben 7 kilometre eder) söyleniyor. (Bu yerlerin tarifi için Burckhardt'ın Travels in Arabia eserine de bakınız (sahife 96, 97).

209 Ezrakî, 48.

§71. Cürhümîler'in idaresi çok sürmedi. Çünkü Müslümanların kanaat-ı kat'iyyesine göre kim Kâbe'nin kudsiyetine tecavüz ederse fena bir akıbete uğrar. Mekke vadisinin kadîmen el-Bâsse nâmıyla yâd edildiğine, sonra Bekke nâmını aldığına
[I/227] dair bir an'ane vardır. Çünkü kim bunun kudsiyetine tecavüz ederse günahı büyük bir tezellül ile *{zillet ile}* affettirmeye (تبك) mecbur idi. Yani müstebidlerin *{zorbaların}* boynunu koparır idi.[210] Diğer bir an'aneye nazaran *{anlatıya göre}* "Bekke" nâmı ma'bed sekenesinin ma'bedin kâin bulunduğu vadinin darlığından dolayı pek müzdahim (يتباكنى) *{kalabalık}* olmalarından neş'et etmiştir *{ortaya çıkmıştır}*.[211] Benû Amr b. Âmirler Me'rib seddinin inhidamından *{yıkılmasından}* evvel Yemen'i terkederek muhtelif istikametlerde dağılmışlardı. Benû Hârise b. Amrlar Mekke'den çok uzak olmayan Tihâ-

210 Taberî, 1. cild, sahife 1132; Ezrakî, 50.

211 Hişâm, 73; Ezrakî, 50.

Not-1 [I/227] Mekke isminin menşei hakkında Golziher (1. cild, sahife 34, not 1) Yâkut'un şu fıkrasını [4. cild, sahife 616, satır 14) zikrediyor: Mekke'ye bu ismin verilmesi cahiliye devrinde Arapların: Kâbe mahallini (Mekânü'l-Kâbe) ziyaret etmezsen [I/228] ve Kâbe etrafında Mekke ıslığını çalmazsak (تمكى) (نصفر صفير المكا) "haccımız tam olmaz" demeyi i'tiyâd etmiş bulunmalarındandır. Yâkut'un verdiği izâhâta göre "el-Mekkî" bahçelerde bulunan bir kuştur (Tâcü'l-Arûs'a bakınız. 7. cild, sahife 180, satır 11). Daha münasebetsiz mânâlar için Tâcü'l-Arûs'un 7. cildinin 180. sahifesinin 18. satırına bakınız. Glaser'in ifadesine göre (Grimme zikrediyor. 1. cild, sahife 6, not 1) Mekke ismi "ma'bed" mânâsınadır. Mekke'ye kadîm coğrâfiyyûn tarafından verilen Macoraba yahut Macariba nâmlarına bakarak buna hükmediyor.

Dozy Mekke ismini kemâl-i i'tina ile tetkik etmiş (Dir Israeliten zu Mekka sahife 71-78), Arap filologları tarafından verilen bütün izâhâtı gözden geçirdikten sonra hepsini bi-hakk bertaraf ederek Mekke isminin Araplarca anlaşılmaz bir şey olması gayr-ı Arap bir meşe'den gelmesine delil teşkil ettiğini söylemiştir. Dozy şâyân-ı dikkat bir farziyye der-meyân ediyor. Rum muharrirlerinin Mekke'ye verdikleri kadîm ismi, Macoraba ve Macoriba isimlerini, Tevrat'ta defâat ile geçen bir tabir (11 numeri, 33 ve 2, Chronache 13, 17) ile yani Mekkî Raba ile mukayese ediyor. Bu tabir İbrânî'de büyük mezbaha manasını ifade eder. Bu sırf bir tesadüften ibaret olsa da pek câlib-i dikkattir. Böyle bir şeyin muhtemel olabilmesi akla gelebilir. Mekke'de her sene vukua gelen yortular münasebetiyle birçok hayvan kesildiği düşünülürse bu ihtimal inkâr ve ihmal edilemez.

me'de birleşerek Huzâa nâmını aldılar.[212] Benû Amr b. Rebîa b. Hâriseler ile Efsâ b. Hârise'nin üç oğlunun ailelerinden yani Eslem, Mâlik ve Melkân ailelerinden terekküb ediyorlardı. Allah Cürhümîlerin ıslah kabul etmez ma'sıyetlerine ceza olmak üzere onlara iki müthiş hastalık, er-ruâf *{burun kanaması}* verdi. Bu dâimî sûrette burundan kan akmasından ve habis bir çıbandan (en-neml) ibaretti. Bu sûretle Cürhümîler adeta munkarız *{tükenmiş}* oldular. Düşmanlarına hiç mukavemet edemeyecek *{karşılık veremeyecek}* hale geldiler.[213] [I/229]

§72. Huzâalar meydana çıktılar, Cürhümîlere hücum ettiler. Ma'bedin kurbunda *{yakınında}* kanlı bir muharebe vukua geldi. Cürhümîler'in reisi o zaman Amr b. Rebîa b. Hârise[214] idi. (Validesi Füheyre bt. Âmir b. el-Hâris b. Mudâd idi). Bu, kendi kabilesinin mağlup olduğunu görünce Kâbe'deki iki altın gazâli *{geyik/ceylan}*, muhtelif kılıçları, zırhları ve Hacerü'r-Rükn'ü aldı. Allah'ın affını bî-fâide istirhâm ettikten sonra hepsini Zemzem kuyusuna gömdü. Sonra kabilesinin mütebâkî efrâdıyla yola çıkarak Cüheynelerin memleketlerinden birinde yerleşti. Orada bütün kabile bir feyezâna *{su taşkınına}* uğrayarak mahvoldu.[215] Burada Cürhümîye'ye Mudâd b. Amr b. el-Hâris, ilâ âhir. deniliyor.[216] Burada Cürhümiyye'ye

212 Not-2 [II/228] Arabistan'ın cenûbundan gelmiş olan bu kabileler nessâblar tarafından Yemâniyye nâmı verilen kabileler arasına idhâl ediliyorlar. Bunların Muhammed'in mensup olduğu İsmâiliyye kabâili ile aralarında hiç kan râbıtası yoktu şeceresini için § 41. fıkrada gösterdik. Yemâniyye kabilelerinin [I/229] şeceresi için § 42. fıkraya bakınız. Mamafih Huzâaların Yemenî (cenûbî Arabistan) mi yoksa Maadî (şimâlî Arabistan) mi oldukları müsebbet *{tesbit edilmiş}* değildir. Ebu'l-Fidâ'ya bakınız. Anteisl. sahife 186.

213 Taberî, 1. cild, 1132; Ezrakî, 55.

214 Not-1 [I/229] Taberî'de böyledir. Fakat bu kâbil bir şey değildir. [I/230] Çünkü Taberî'nin kendisi (1. cild, sahife 1132, satır 5) Huzâa kabilelerinden birinin Benû Amr b. Rebîa b. Hârise olduğunu söylüyor ve daha ileride (1. cild, sahife 1133, satır 1) Amr b. Rebîa'nın Huzâalar nâmına Kâbe'nin idaresini der-uhde etmiş *{üzerine almış}* olduğunu temin ediyor. Hişâm ile Ezrakî'nin ifadeleri daha doğrudur. Bütün bu menkıbeler tezat ile doludur.

215 Taberî, 1. cild, 1131; Ezrakî, 51-52.

216 Ezrakî, 53-54; Hişâm, 73.

Amr b. el-Hâris deniliyor.[217] Burada Hacerü'l-Esved'in de gö-
[I/230] mülmüş olduğu beyan edilmektedir.

§73. Huzâalar Mekke'ye sahip olunca Cürhümîlerin istibdâdı *{baskısı}* zamanında ma'bedden uzaklaşmış olan Benû İsmâil şehre döndüler ve yeni ashab-ı iktidardan Huzâalar ile birlikte tekrar Mekke civarında yerleşmek müsaadesini aldılar.[218]

[I/231] §74. Amr b. Rebîa yahut diğer bir rivayete göre Amr b. el-Hâris el-Gubşânî Mekke'ye hâkim oldu. Ondan sonra nüfûz ve iktidar bütün Huzâa kabilelerinin rüesâsına birer birer intikal etti. Çünkü Kureyş her istikamette dağılmışlardı. Ma'bede temellük hususunda Huzâalarla münâzaa ve rekabete kalkışmadılar.[219] Rivayete göre 500 sene devam eden bir idareden sonra Mekke'de son hâkim olan Huzâa, Huleyl b. Habeşiyye b. Selûl b. Ka'b b. Amr el-Huzâî olmuştur.[220]

§75. Nüfûz ve iktidar Huzâaların elinde olmakla beraber kadîm üç vazife Mudariyye kabilelerinin elinde kaldı. Bunlar, an'anâta nazaran, Huzâalar'ın tard ettikleri Cürhümîler zamanında da o mevkilere mâlik idiler. **1- el-İcâze,** yani hacıları Arafat Dağı'nda ve Mina vadisinde îfâ edilen iki merasimden

217 Haldun, 2. cild, 332-333; Hamîs, 1. cild, 174; Halebî, 1. cild, 43.

218 Ezrakî, 65.

Not [I/230] Bu an'anenin oldukça bir ehemmiyeti vardır. Çünkü sonraları Mekke'ye sahip olan kabilelerin vürûdlarının dûr-â-dûr *{uzun uzadıya}* bir hatırası olabilir. Binaenaleyh, Muhammed'in tevellüd etmiş olduğu kabilenin an-asl yerli olmayıp yabancı yerlerden gelmiş olması muhtemeldir. İslamiyet'ten evvelki bütün an'anâtın hepsinde yabancı bir menşe' izi silinmez bir surette mevcuttur. Biraz sonra bahsedeceğimiz Kusayy hakkındaki menkıbe de bunu teyit eder. Bu muhacirlerin nereden gelmiş olduklarını ufak bir kat'iyyet ile kimse tayin edemez. Fakat menkıbelerin muhteviyatı akla yalnız muhtemel bir menşe' getiriyor ki o da vâsi' *{geniş}* Fırat ve Dicle havzasıdır, kavimlerin ve medeniyetlerin büyük beşiği Babil ile Mezopotamya'yı ihtiva eden havzadır. (Guidi'ye bakınız. Sed. Pop., sahife 3, ve müteakip sahifeler)

219 Taberî 1. cild, 1132-1133; Hişâm, 75; Ezrakî, 60-61.

220 Hişâm, 75; Ezrakî, 50, Hamîs, 1. cild 174.

Not-1 [I/231] Taberî'de böyledir. Fakat şurasını tahattur etmelidir ki biraz yukarıda Cürhümîler'e kumanda eden ve hazineyi gömen adam diye gösterilmiştir. En iyi kitaplarda bile görülen bu açık tezatlara Müslüman an'anâtında pek sık tesadüf edilir. Sık sık bunlardan bahsetmeye mecbur olacağız.

sonra terhîs etmek hakkı ki Benû Sûfe[221] ailesi denilen el-Gûs b. Murr ailesinde kalmıştı. **2- el-İfâza,** yani kurban gününün [I/232] sabahı hacıları Müzdelife'den Mina'ya götürmek hakkı ki Benû Zeyd b. Advânlar'da kalmıştı. Bunu sonra Ebû Seyyâre Umeyle b. el-A'zal b. Halid b. Sa'd b. el-Hâris b. Vâbeş b. Zeyd'e[222] kadar muhafaza ettiler.[223] **3- en-Nesî** yahut Haccın icra edileceği mukaddes ayları tespit vazifesi. Bu, icâb eden zamanlarda o vakit Arabistan'da müsta'mel olan sene-i kameriyyenin oniki ayına bir ay ilavesinden ibaretti. Haccın daima aynı mevsimde ifâ edilebilmesini temin maksadına mebnî idi. Bu vazife el-Kalemmes ailesine ait idi. Bu tabir Benû Mâlik b. Kinâneler'den Huzeyfe b. Fakîm b. Adiyy'in lakabı idi. Sonra el-Kalemmes'den oğuldan oğula intikal sûretiyle Ebû Sümâme Cünâde b. Avf b. Ümeyye b. Kala' b. Huzeyfe'ye intikal etti. O zaman, İslamiyet'in zuhuru ile bir ay ilavesi âdeti ilga edildi. en-Nesî vazifesi de ortadan kalktı.[224]

§76. Kusayy, Kilâb'ın babası öldüğü vakit[225] 365 târih-i mîlâdîlerinde doğmuş olup o zaman ismi Zeyd olan küçük Kusayy validesi Fâtıma'dan ayrılamayacak kadar genç idi. Validesi biraz sonra Rebîa b. Hâris b. Harâm b. Dınne b. Abd b. Kebîr b. Uzre b. Sa'd b. Seyyid'e vardı. Bu, Kudâalardan biri olup hac için

221 Not-1 [I/232] Bu aile Adnan'ın dördüncü batında evladı olan el-Yâs'ın hafîdzâdesi el-Gavs b. Mürr neslinden idi. Wüstenfeld'e de bakınız Genealog. Tabellen § 41. ve 50. fıkralara da bakınız).

222 Not-2 [I/232] Bu kabile Wüstenfeld'in ensâba dair mecmuasında muharrer [I/233] değildir. (Haldun, 1. Cild, 333) kabilenin en sonuncusu Ebû Seyyâre Umeyre b. el-A'zal b. Hâlid b. Sa'd b. el-Hâris b. Kânis b. Zeyd b. Adiyy olduğunu söylüyor.

223 Haldun, 2. cild, 333.

224 Taberî,1. cild, 1134; 1. târih-i hicrî vakâyı'ında *{olaylarında}* § 10. fıkraya ve müteakip fıkralara ve Bîrûnî Chron.'a da bakınız, sahife 13-14, 73-74.

Not-3 [I/233] Eğânî'de (8. cild, 88 son satırlar) Benî Temîmler'in câliyetü'l-Arab yani "matrûd kabile" *{kovulmuş kabile}* nâmıyla yâd edildiklerini görüyoruz ("Der verbannte Stamm" Goldziher Muh. Stud. 1. cild, sahife 77). Çünkü İslamiyet'ten elli sene evvel Mekke'yi zapt ve yağma etmişlerdi. Bu haberin sâir menâbi'den teyit edildiğini görmüyorum. Eğer doğru ise ve Muhammed'in nesebi tamamen yanlış değilse bu vak'a Kusayy'dan evvel olmak lazım gelir.

225 § 61. fıkraya bakınız.

Mekke'ye gelmişti. Kocasının arkası sıra onun kabilesine gitti.[226] Oğlunu da birlikte götürdü. Diğer oğlu Zühre büyük olduğu için Mekke'de kaldı. Fâtıma yeni kocasından Rizâh isminde başka çocuk doğurdu. Rebîa'nın başka bir kadından da evlat-
[I/234] ları olmuştu. Bunlar Hunn, Mahmûd, Cülheme idiler. Zeyd bu üvey kardeşleriyle beraber büyüdü. Kendisine maskat-ı re'sinden *{doğum yerinden}* uzaklaşmış ve pederinin ondan uzakta büyümüş olması hasebiyle Kusayy lakabı verildi.

Kusayy başka bir kabileye mensup olduğunun hiç farkına varmadan kendisini Kudâalar'dan biri zannederek çölde büyüdü. Mamafih sinn-i rüşde vâsıl olup da *{rüşt çağına geldiğinde}* Kudâalar'dan olmadığını anlayınca hangi kabileye mensup olduğunu tahkik için annesinin yanına gitti. Validesi her şeyi kendisine anlattı ve kimin oğlu olduğunu hikâye etti. Bunun üzerine Kusayy'da hakiki akrabalarının yanına Mekke'ye gitmek ve Kudâalar memleketini terk etmek için şiddetli bir arzu uyandı. Validesi, yalnız başına Mekke'ye giderse başına bir şey gelebilmesinden korkarak hiç olmazsa Kâbe'ye hac vaktine intizâr etmesini, bu sûretle mukaddes ayların taht-ı himayesinde Mekke'ye girmesini tavsiye etti. Gayet kadîm bir Arap âdeti mûcibince o aylarda bütün münâzaalar dururdu. Ma'bede kemâl-i emniyetle gidilebilirdi.[227] Büyük hac devresi hulûl edince *{gelip çatınca}* Kusayy hacca giden Kudâalar'la birleşti, onlarla Mekke'ye geldi, mûtad olan âyinleri îfâ etti. Mamafih arkadaşları avdet etmeye kalktıkları zaman Kusayy maskat-ı re'si *{doğum yeri}* olan şehri terk etmek istemedi, Mekke civarında oturdu. Uzun boylu,
[I/235] gürbüz, asil manzaralı bir adam olduğu için Hubbâ bt. Huleyl b. Habeşiyye el-Huzâiyye ile evlenmeye muvaffak olabildi. Kayınpederi Kusayy'ın asaletini anlayarak kendisini taht-ı himayesine aldı. Rivayet olunduğuna nazaran Huleyl o zaman Mekke'nin en zî-nüfûz *{nüfûz sahibi}* adamı idi. Kâbe'de Huzâalar reisi ile birlikte hüküm-fermâ idi. Hac merasimi

226 Suriye hududunda arz-ı Uzre'ye. Ezrakî, sahife 61, satır 10.
227 Ezrakî, sahife 61.

müdîr-i umûru *{hac merasim işleri müdürü}* vazifesini hâiz idi.[228] Kusayy kayınpederinin yanında oturdu ve Hubbâ'dan birbirini müteakip dört oğlu dünyaya geldi; Abdüddâr, Abdüluzzâ, Abdümenâf, Abd.[229]

Mürûr-ı zaman ile Kusayy'ın vaziyeti yükseldi, nüfûzu arttı. Kayınpederi Huleyl'in hâiz olduğu nüfûz ve iktidarın kısm-ı a'zamını serveti ve mahareti sayesinde kendi eline almaya muvaffak oldu. O zaman Kusayy Benû Huzâalarla Benû Bekrlerin tefevvuklarını *{üstünlüklerini}* izâle ederek nüfûz ve kudreti kendi ailesine iade etmek tasavvuruna kalktı. Ailesi Kâbe'nin bânîsi İsmail b. İbrahim neslinden gelmek itibariyle Mekke'de sahib-i hükm olmaya layık idi. Kusayy, Benû Huzâalarla Benû Bekrleri Kâbe'ye tasarruftan men etmek için zihninde vâsi' *{geniş}* bir tertibat kurmaya başladı. Bu gayeye erişmek için amcazâdeleri Benû Kinâneler'le birleşti. Bunlar kendisini reis olarak tanımayı kabul ettiler. Muavenet talep etmek üzere valide tarafından biraderi olup Kudâalar nezdinde kalmış olan Rizâh b. Huleyl'e de müracaat etti. Onun da muavenetini istihsâl eyledi. Biraderi Zühre b. Kilâb Mekke'de [I/236] ikinci derecede bir mevki sahibi olmakla beraber onun da muvâfakatını almak istedi. Benû Huzâalar Benu'n-Nadrlardan (Kusayy'ın kabilesi)'lardan adetçe o kadar ziyade idiler ki bütün iktidarı kendi ellerine almışlardı. Benû'n-Nadrlar her türlü hüküm ve nüfûzdan mahrum bulunuyorlardı. Pek ihtiyarlamış olan Huleyl Kâbe kapısını açıp kapamak vazife-i

228 Ezrakî, 59.

229 Not-1 [I/237] Kusayy'ın çocukluğuna dair olan menkıbeler, nesebi zamanın îcâbâtına uydurma ve başka kabilelere ait olup nessâbların kendilerini rabt etmek istedikleri kabilelerle hiçbir münasebeti bulunmayan bazı adamların bu iddia olunan neseblerini meşru göstermek arzusundan dolayı İslamiyet [I/238] devrindeki nessâbların icad ettikleri türlü türlü neseb masallarından biridir. Nessâblar bu icadlarla vakâyı'-ı târihiyyeyi *{tarihi olayları}* gözden saklayabileceklerini, kadîm Arabistan'ın bazı i'tiyâdâtından mevzu alarak birtakım eski kahramanların yabancılıkları eserlerini izâle edebileceklerini zannneylemişlerdir. Bu mevzuyu Robertson Smith îcâb eden tafsîlât ile tetkik ediyor (sahife 132-138). Binaenaleyh tekrar bu bahse avdete hacet yoktur. Abdülmuttalib hakkındaki menâkıb da bunun aynıdır (§ 96. fıkraya bakınız).

an'anevîsini îfâ için *{geleneksel görevini yerine getirmek için}* kendinde takat hissetmediğinden Kâbe'nin anahtarlarını erkek evladı bulunmamak dolayısıyla kızı Hubbâ'ya vermişti. Mamafih kızının ısrarı üzerine ona Ebû Gubşân Süleym b. Amr b. Büveyy b. Milkân b. Afsâ nâmında birini kendisine muavenet ve hac merasim-i mahsûsasında onu temsil eylemeye memur etti.[230] Kusayy zuhûr eden fırsatı takdir etti. Bir tulum şarap ile birkaç deve hediye ederek Ebû Gubşân'dan Kâbe'nin anahtarlarını aldı. Bu sûretle Kâbe'nin idare-i hakîkiyyesini eline geçirmiş oluyordu. Huzâalar Kusayy'ın hareketinden telaşa düşerek ve Mekke'de hâiz oldukları mevkiyi kaybetmekten korkarak içlerine sokulan bu yabancıya karşı silaha sarıldılar. Kusayy üvey kardeşlerini imdada çağırdı. Uzun bir mübarezeden sonra Huzâaları Mekke'den tarda ve bütün Kureyş kabilelerini kendi nüfûzu altına cem'e muvaffak oldu. Benû Huzâalar arasında bir veba çıkarak muhâriblerini he-
[I/237] lak ettiğini ve bu sûretle Kusayy'ın işini pek kolaylaştırdığını, Benû'n-Nadrlara fâikiyyet-i adediyyede *{sayıca üstünlükte}* temin eylediğini söylüyorlar. Huzâalar'ın kısm-ı a'zamı Mekke'den gittiler. Kusayy, ma'bede hâkim olur olmaz şehri tesise ve ona muntazam bir tarz-ı idare vermeye çalıştı. Kureyşî kabileleri Huzâalar'ın zamanında Mekke şehrini ihata eden dağlarda ikametgâh taharrîsine *{araştırmasına}* mecbur kalmışlardı. Kusayy kendi kabilelerine Huzâalar'ın vâdi-i Mekke'de bıraktıkları yerleri verdi, vadiyi her aile için bir mahalle olmak üzere taksim etti. Bu sûretle Kureyş'in kâffesi ilk defa olarak ma'bed etrafında toplandılar. Bundan dolayı Kusayy'a Mücemmi' lakabı da verildi. Kureyşîler îfâ ettiği hizmetlerden minnettar olarak Kusayy'ı yeni şehrin reisi ve hâkimi ilan ettiler.[231]

230 Ezrakî, 62.

231 Taberî, 1. cild 1092-1095; Hişâm, 75-80; Ezrakî, 64; Caussin de Perceval, 1. cild, 231-240. Bunun ifadesine nazaran Kusayy 440 târih-i mîlâdisine doğru mevki'i iktidarı elde etmiştir; Haldun, 2. cild, 327, 334-335; Hamîs, 1. cild, 173, 174, 175, 176; Ebu'l-Fidâ, Anteisl, sahife 186.

§77. Yukarıki fıkradaki tafsilât Mekke vakâyı'ı *{olayları}* hakkında el-Mudarların ifadesidir. Yani resmî beyânâttır. Benû Huzâa'ya nazaran işler başka türlü cereyan etmiştir. Huleyl b. Habeşiyye Kusayy'ın nüfûzunun arttığını görünce ve bunun oğullarının meziyyâtını takdir edince kızı Hubbâ'ya karşı hissettiği muhabbetin sevkiyle Kâbe'nin idare-i âliyesini ve ma'bedin tanzim-i umûrunu vefatında Kusayy'a bırakmak istedi. Mekke vadisinde Huzâaların rüchân ve tefavvukunu bu suretle izâle etti. Kusayy kayınpederinin kabilelerinin mümâneatını *{engellemelerini}* tahmin ederek mensup olduğu Kureyşîlerle, amcazâdeleri Kinânelerle, üvey kardeşleri ve validesinin ikinci teehhülü *{evliliği}* münasebetiyle akraba bulunduğu Kudâalar'la Huzâaların Mekke üzerindeki nüfûzlarına hakikaten nihayet vermek gayesi ile büyük bir tertibat yaptı. Sonra aralarında vukua gelen gizli i'tilâfât *{anlaşmalar}* neticesinde Kureyşîler, Kinâneler, Kudâalar bir hac mevsiminde Mekke'de çok miktarda toplandılar. Kureyşîler'in bir şa'bı *{şubesi/kolu}* olan Benû Sûfe kadîmen Benû Cürhümler'le akraba olduklarından dolayı o mühim icâze vazifesine [I/239] mâlik idiler. Haccın son merasimini onlar idare ederler, sabırları tükenmiş hacıları Arafat Dağından avdette azîmetten *{gitmekten}* men ederler, Mina'da taş atmak hususunda umuma tekaddüm gösterirler, Mina merasiminden sonra bütün kabilelere artık dağılmak ve azimet etmek işaretini verirlerdi. Kusayy bu vazifenin ve diğer vazifelerin îfâsı hakkını kendisine ve mensup olduğu kabileye ait bulunduğunu iddia için böyle bir zamanı intihâb etti *{seçti}*. Kabilelerin dağıtılacağı sırada Benû Sûfe ber-mu'tâd *{alışılageldiği üzere}* Mina boğazında Akabe tepelerinden birinin üzerine çıkıp da müctemi' bulunan *{toplanmış olan}* kabilelere artık ayrılmak ve yola çıkmak işaretini verecekleri zaman Kusayy ilerledi, bu hakkın kendisine ait olduğunu söyledi ve Benû Sûfe'nin o hakkı isti'mâl edemeyeceği iddiasında bulundu. Büyük bir münakaşa çıktı. Kusayy'ın bu tecavüzüne karşı şiddetli itirâzât yükseldi. Silaha sarıldılar. Kusayy bütün Kureyşîlerin, Kinânelerin ve Kudâaların yardımıyla muarızlarına o kadar muannidâne

{inatla} mukavemet gösterebildi ki nihayet Huzâalar'la Benû Sûfeler daha fazla kan dökmemek için sulh talep etmeye mecbur oldular. İki taraf da meselenin bir hükme havalesine razı oldular. Ya'mer b. Ka'b b. Leys b. Bekr b. Abdimenât b. Kinâne'nin vereceği hükmü kabul edeceklerini söylediler. Bu, hük-
[I/240] münü verdi; Kusayy'ı haklı çıkardı. Hatta Huzâalar ile müttefikleri Benû Bekrlerin Kureyşîlere ve müttefiklerine ölenlerin kanlarının diyetini bile vermeleri Kureyşîlerin ise Huzâalara karşı böyle bir mecburiyetten âzâde tutulmaları lazım geleceği mütalaasında bulundu. Kusayy sonra ma'bed etrafındaki bütün merasimin idaresini der-uhde etti *{kendi eline geçirdi}* ve kendisini Mekke reisi gibi telakki eyledi. Bugünden itibaren Ya'mer'e Şeddâh lakabı verildi. Çünkü ölen Huzâaların akrabalarını Kureyşîlerden kan bedeli almak hakkından
[I/241] mahrum bırakmıştı, onların haklarını ayakaltına almıştı.[232]

§78. Kusayy Kureyşîlerin ittifâk-ı ârâsıyla *{hayranlığıyla}* Mekke'nin ve ma'bedin hâkimi olunca Ka'b b. Lüeyy'in bu yüksek mevkiye çıkan ve el-Hicâbe, es-Sikâye, er-Rifâde, en-Nedve ve el-Livâ' namındaki büyük vazifeleri kendi elinde toplayan ilk evladı olmuştur.[233] Kusayy şehri mahallelere taksîm etti. Teb'asını *{halkını}* oralara yerleştirdi, her birine kendi mahallesini gösterdi. Bunun için de esas olarak Huzâaların

232 Taberî, 1. cild, 1095-1097; Hişâm, 79-80; Ezrakî, 62-63; Hamîs, 1. cild, 174-175.

Not-1 [I/240] Kusayy ile vaz'iyyet-i târihiyyesi hakkında serd edilebilecek mütâlaâtı başka tarafta (§ 36) topladım ve Peygamber'in terceme-i hâlini yazacak bir muharrire terettüb edecek *{üzerine görev addedeceği}* münakaşâta girişmedim. Yalnız şu kadar ilave edeceğiz ki iki menkıbenin muhteviyatıdan da Kusayy'ın yabancı bir maceraperest gibi telakki edilmesi lazım geleceği yolundaki mütalaamız pek bedîhî *{âşikâr}* surette anlaşılıyor. Bu noktada Muir ne kadar muhalif bir fikir der-meyân ederse etsin (1. cild, sahife 200, not) biz Sprenger'in mütalaasına iştirak ediyoruz. Muir'in kabul ettiği delilin ilki kendi aleyhine tevcih edilebilir {yönlendirilebilir}. İkinci delili tamamen yanlıştır. Çünkü kadîm Araplar neseb ile uğraşmazlardı (Medhal'e bakınız. § 29-31). Üçüncü ve dördüncü delileri değersizdir, Kusayy'ın yabancı ve meçhul bir menşe'e mâlik olması lehinde serd edilebilecek delâil karşısında hâiz-i ehemmiyet olamaz.

233 Ezrakî, 64; Haldun, 1. cild, 335, § 79. fıkraya da bakınız.

tardından *{kovulmasından}* sonra Mekke'ye sahip oldukları vakit her kabilenin bulunduğu mevkiyi kabul etti.[234]

Kusayy azimkâr bir müceddid idi. Ma'bedin etrafında o kadar sık ağaçlar yetişmişti ki yeni mahallelerin tanzimi hususunda müşkilât çekilmesine sebep oluyorlardı. Diğer taraftan, Kureyş bunları kesmekle bir günah işlemekten korkuyorlardı. Böyle efkâr-ı bâtılası *{batıl düşünceleri}* olmayan Kusayy kendi eline bir balta alarak bazı ağaçları devirdi; nihayet kabile efrâdını yeri temizlemek için kendi misaline iktifa etmeye kandırdı.[235] Bu an'ane yalnız kısmen sahih bile olsa Kusayy zamanından evvel Kâbe etrafında asıl mânâsı ile bir şehir bulunmadığı ve Mekke'nin asıl müessisi Kusayy olduğu neticesini çıkarabiliriz.[236] Kusayy'ın evi merkez-i hükümet oldu. Kureyş'in hayat-ı yevmiyesine ait en mühim merasim Kusayy'ın evinde yapıldı. [I/242] Bütün izdivaçları orada akd etmek âdeti bu sûretle teessüs etti. Bir mesele halledileceği, bir meclis akdolunacağı zaman artık Mekkeliler hep Kusayy'ın evinde toplanmayı âdet edindiler. Bir düşmana karşı sefere çıkacağı vakit kabilenin bayrak i'tâsı merasimi Kusayy'ın evinde yapılırdı. Harpte bayrağı taşımak şerefi daima Kusayy'ın evlatlarından birine verilirdi. Bir kız evlenecek çağa geldiği vakit (ilk hayz) husûsî bir merasim yapılması an'anedendi. Bu merasimde kızın üstünde buluğa ermeden evvel giymekte olduğu gömlek, el-midra' *{uzun yün gömlek}* alenen yırtılırdı. Bu merasim de Kusayy'ın evinde yapılırdı. Kusayy'ın evine Dâru'n-Nedve nâmı verildi. Meclis salonunun kapılarından biri Kâbe'nin kâin olduğu meydana

234 Taberî, 1. cild, 1097; Hamîs, 1. cild, 175.

235 Taberî, 1. cild, 1097.

236 Not-1 [I/242] Vâkıan Mekke'de Kusayy'dan evvel muntazaman ikamet edilmekte [I/243] olduğuna dair birtakım an'anât da vardır. Faraza Ezrakî (sahife 47, satır 17) Katuralar Hükümdarı (Cürhümlüler'in amca çocukları) Sümeyda'ın Mekke'nin cenûb kısmında ikamet ettiğini ve Ecnadeyn istikameti ile Sâniyetü'r-Ramada üzerinde evler yaptığını söylüyor. Mamafih Ezrakî'nin bütün bu ma'lûmatının mevsûk hiçbir menbaa istinad etmediğini, "Bir âlim bize dedi ki!" kaydıyla hikâye eylediği şâyân-ı dikkattir (Ezrakî, sahife 46, satır 18). Bunların hepsi birer masaldan ibarettir.

açılırdı. Bütün Kureyş husûsî işlerini bile bu meydanda görürlerdi.[237] Doğrudan doğruya Kusayy neslinden olmayan hiç kimse Dâru'n-Nedve'ye giremezdi. 40 yaşına gelmemiş olanlar da içtimaya *{toplantıya}* iştirak edemezlerdi.[238]

[I/243] §79. Kusayy dâire-i nüfûzunu o kadar tevsî' etti *{genişletti}* ki gerek dînî gerek sivil ber-vech-i âtî bütün vezâifi *{vazifeleri}* kendi elinde cem' etti *{topladı}.*

1. el-Hicâbe: Bu en büyük bir vazife-i rûhaniyye idi. İbadetten başka ma'bede nezareti ve Kâbe anahtarlarının muhafazasını da ihtiva ederdi.[239]

2. es-Sikâye: Bu kuyulara, bilhassa hacıların içeceği su tevzîâtına *{dağıtımına}* nezaret idi. Hac zamanında su uzaktan ve bilhassa Âdem kuyusundan, el-Mefcer kurbunda *{yakınında}* Hira Dağı'nın bir vadisinde kâin Kurr-ı Âdem'den ve Humm kuyusundan getirilirdi. Vasıta-i nakliye kıl tulumlardan ibaretti. Develerin sırtına yükletilirdi. Su Kâbe kurbunda *{yakınında}* sahrınçta *{sarnıçta}* hıfzedilirdi *{korunurdu}.* Bazı kere Kureyş bunun içine bal da karıştırırlardı.[240]

[I/244] **3. er-Rifâde:** Bu, huccâca yiyecek dağıtmaktan ibaretti. Bunların parasını Kureyş ihtiyârî sûrette tesviye ettikleri gibi hacıların kendileri de bir para verirlerdi. Bu vazifeyi Kusayy tesis etti. Kureyş'e şu sözleri söyledi: "Yâ Kureyşîler! Siz Allah'ın karînisiniz *{dostusunuz},* O'nun ma'bedinde oturuyorsunuz. Fakat hacılar Allah'ın misafiri ve ma'bedinin zâiridirler *{ziyaretçisidirler}.* Bundan dolayı daha fazla bir itinaya ve her misafirin müstahak olduğu hürmete layıktırlar. Bunun için onlara hac günlerinde yahut buradan gidecekleri zamana kadar yiyecek ve içecek hazırlayınız." Kureyş Kusayy'ın emrini îfâ etti. Her sene hac mevsimi yaklaşınca her ailenin servetinin bir kısmını Kusayy'ın emrine terk etmek âdeti yerleşti.

237 Taberî, 1. cild, 1097-1098; Hamîs, 1. cild, 175.
238 Ezrakî, 65; Hamîs, 1. cild, 175; Halebî, 1. cild, 19-20. Grimme'e de bakınız, 1. cild, 7-8.
239 Ezrakî, 64.
240 Ezrakî, sahife 16, satır 9; sahife 70, satır 3.

Kusayy bunlarla hacılar için yiyecek tedarik edecekti. Erzak tevzîâtı hem Mekke'de hem Mina'da vuku' buluyordu. Sonraları Rifâde âdetini Muhammed de tasvîb ve bir kanun olarak tespit etti. Birçok asırlar halifeler bu maksatla her sene büyük bir para tahsis ettiler. Hilafetin sukûtuyla *{düşüşüyle}* bu adet de ortadan kalktı.[241]

4. Dâru'n-Nedve: İcrâ-yı adalet edildiği veya bütün cemaate ait işler tesviye olunduğu zaman meclis salonunda riyaset.[242] [I/245]

5. el-Livâ': Harpte bayrak taşımak veya taşıyacak kimseyi tayin etmek ve sulh zamanında bayrağı meclis salonunda hıfz eylemek vazifesi.[243]

6. el-Kıyâde: Harp zamanında askere kumanda.[244]

Daha üç vazife vardı ki ehemmiyetleri az olduğu için Kusayy bunları o zamana kadar îfâ etmiş olan ailelerde bırakmayı münasip gördü.

Arafat ve Mina'da İcâze vazifesi -ki merasimden sonra huccâca dağılmak işaretini vermekten ibaretti- Benû Sûfeler'in elinde bırakıldı. Bu aile söndüğü zaman vazife ırsen Safvân b. el-Hâris b. Şecene et-Temîmî'ye intikal etti.[245] Kays neslinden (b. Aylan?) gelen Advan ailesine Kusayy Müzdelife'de İfâza vazifesini bıraktı. Bu, huccâc Müzdelife'yi terk ettikleri zaman onlara rehberlik etmekten ibaretti.[246] en-Nesî yani hac devresi daima aynı zamana tesadüf etmesi için Arabî ayları arasına bir ay ilave etmekten ibaret olan vazife de Benû Mâlik b. Kinâne'de kaldı. O zaman Arapların kullandıkları sene-i kameriyye sene-i şemsiyyeden takriben 11 gün kısa olduğu cihetle hacca tahsis edilen aylar her sene on bir gün evvel [I/246]

241 Taberî, 1. cild, 1059, Wüstenfeld, Chron. Mekka, 4. cild 31-32; Hişâm, 83, Ezrakî, sahife 66, satır 10.
242 Ezrakî, sahife 65, satır 17.
243 Ezrakî, sahife 64-67, satır 17.
244 Hişâm, 80; Ezrakî, sahife 64, 67, satır 21.
245 Hişâm, 76-77.
246 Hişâm, 77-78.

hulûl edecekti *{gelecekti}*. Bu da huccâc *{hacılar}* için büyük müşkilât çıkaracaktı. Çünkü yortular hasat zamanına yahut büyük yaz mevsimine tesadüf edecekti. Araya katılan aylar hac devresini daima senenin aynı mevsimine az çok tesadüf ettiriyordu.[247] Kusayy huccâc geceleyin Arafat'tan uzaklaştıkları zaman yolu kolayca bilmeleri için Müzdelife'de ateş yakmak usûlünü ihdâs etti. Bu vazifeyi de kendi ailesine verdi.[248] Kusayy Mekke'de mer'î *{yürürlükte}* bulduğu bütün i'tiyâdât-ı dîniyyeyi *{dînî uygulamaları}* idâme etti *{devam ettirdi}*, mevcut tertibi *{düzeni}* ihlal etmeyi muvâfık *{uygun}* görmedi.[249]

[I/247] §80. Kusayy çok ihtiyarlayınca kendisine bir halef tayinini düşündü. Büyük oğlu Abdüddâr'ın müteredddid ve zayıf tabiatlı

247 Taberî, 1. cild, 1098; Caussin de Perceval, Essai Hist. Arab 1. cild, 240; 1. sene-i hicriyye vakâyı'ının *{olaylarının}* § 9. ve müteakip fıkralarına da bakınız.

248 Taberî, 1105.

249 Taberî, 1. cild, sahife 1098, satır 11.

Not-1 [I/246] Bu son ma'lûmata bakarak biraz evvel tarif olunan bütün vezâifin Kusayy tarafından ihdâs edilmeyerek yalnız muntazam usul altına alınmış sarîh ve yeknesak *{devamlı/aynı şekilde}* bir şekle getirilmiş olduğuna ihtimal ki hükmedilebilir. An'anât bu nokta hakkında gayet müphem ta'bîrât kullanılır. Me'hazlarımızın metninden Kusayy'ın böyle muhtelif vezâif-i dîniyyeyi icad mı yoksa sadece ıslah mı ettiği anlaşılmaz. Yalnız, An'anâta itimat caiz ise İcâze, İfâde ve Nesî vazifelerinin Kusayy'dan evvel mevcut oldukları muhakkaktır. Diğer vezâif için Kusayy'ın bazı usul ve âdâta tesadüf etmesi ve bunları tanzim ederek, teşkilat altına alarak adeta icad etmiş [I/247] gibi olması muhtemeldir. Bir de Kusayy'ın tarihî bir şahıs olması muhakkak bulunmadığını, binaenaleyh farz ve tahminlerimizin temelleri pek sağlam olmadığını akıldan çıkarmamalıdır. Her kavimdeki an'anâtçılar için millet babası addedilen zâta o kavim kable't-târih zamanların karanlıklarından tarihî devrenin aydınlığına çıktığı vakit cârî olan bütün örf ve âdâtın ve başlıca kavânînin icadını atf etmek bir temâyül-i müşterektir. Filhakika, hacılara yemek ve su vermek âdeti Kusayy'dan evvel de mevcut olmak lazım gelirdi. Çünkü kabilelerin hac yapmaları Kusayy'ın zuhurundan çok mukaddem idi. Kusayy olsa olsa te'mîn-i levâzım vazife-i umumiyesini ıslah ve tanzim meziyyetini hâiz olabilir İçtima salonu, bayrak ve harpte kumanda gibi hükümdarlık usulüne kaçan üç âdeti ise Kusayy'ın vaz' ve tesis etmiş olması pek muhtemeldir. Hicâbe vazifesinden hiç bahsetmiyorum. Çünkü bu, Kâbe'nin başlangıcından beri mevcut olmak iktizâ ederdi. Kusayy buna mâlik olmak için Mekke'de nüfûz ve iktidarı ele geçirmiş ve şehri tesis etmiştir.

olduğunu fark etmekle beraber bütün vezâifine onun tevârüs etmesine karar verdi. Hâiz olduğu hüküm ve nüfûz o kadar ziyade idi ki bu son arzusuna hiç kimse muhalefet etmeyi aklına getirmedi.[250] Kusayy dört erkek ve bir kız evlat bıraktı. Abdüddâr, Abdümenâf, Abdüluzzâ, Abdükusayy,[251] Berre.[252] [I/248]

§81. Mekke'de ilk hafr edilen *{kazılan}* el-Acûl kuyusunu Kusayy kazmıştır. Sonraları el-Hazûra Dâr-ı Ümmü Hânî bt. Ebû Tâlib'in içinde kalmıştır. Kusayy vefat edince el-Hacûn'da defnedildi. Pek hürmet edilen mezarı sonra ziyaretgâh oldu.[253] Caussin de Perceval'ın ber-mu'tâd zarif bir canlılıkla Kusayy hakkında yazmış olduğu şeyler istifade ile okunabilir.[254] [I/249]

Kusayy Sonrası

Kusayy'ın Halefleri (480.-570. Târîh-i Mîlâdî)

§82. Bazı menâbi'a nazaran Kusayy vefat etmeden evvel Hicâbe, Dâru'n-Nedve, Livâ gibi en mühim üç vazifeyi büyük oğlu Abdüddâr'a ve Sikâye, Rifâde, Kıyâde gibi ikinci derecedeki üç vazifeyi de ikinci oğlu Abdümenâf'a bırakmıştır.[255] Vezâifin Kureyş aileleri arasında böyle inkısâmı rivayete göre Muhammed'in Mekke'yi fethettiği güne kadar devam etmiş-

250 Taberî, 1. cild, 1098, 1099.

251 Not-1 [I/248] Bu Abdükusayy nâmı an'anede bir sürç-i kalem teşkil eder. Wüstenfeld tarafından ma'bûd isimleri ile karışık Arap âdetlerine dair yapılan tetkikata (Reste Arab. Heident. sahife 1-10) bakılacak olursa Kusayy kelimesinin bir ma'bûd ismi yahut hurâfât ve kahramanlık devrine mensup milli bir numune olduğuna hemen hemen hükmedilebilir. Eğer hakikaten böyle ise Kusayy'a bir şahs-ı târihî kıymetini vermek müşkilleşir. Şahsının etrafında tertîp edilen bütün hurafe kendiliğinden yıkılır. Kusayy'ın Hişâm'a gelinceye kadar oğullarının ve zürriyetinin isimleri avâm hurafeleri nâmına bile müstehak değildir. Bunlar Hişâm ile Ümeyye sülaleleri arasındaki rekabetin ilk menşe'lerini kable'l-İslam devreye indî surette atmak isteyen Müslüman muhaddisînin ihtimal ki uydurdukları edebî ve tarihî masallardan ibarettirler. Yalnız bu iki Hişâm ve Ümeyye nâmlarının hakikaten mevcudiyetlerine emin olabiliriz. Bu iki adam ihtimal ki cidden ber-hayât olmuşlardır.

252 Taberî, 1. cild, 1091; Ezrakî, 65; Hamîs, 1. cild, 175, 176.

253 Esîr, 2. cild, 17; Ezrakî, 69; Hamîs, 1. cild, 176.

254 1. cild, 234-240, 249-251; Muir'e de bakınız, 1. cild, 199-206, 243-245.

255 Ezrakî, 66, Hamîs, 1. cild, 176.

tir. Abdüddâr'a Hicâbe vazifesinde bilâ-inkıtâ' *{kesintisiz}* ve bilâ-rekabet oğlu Osman, hafîdi Abdüluzzâ b. Osman, hafîdinin oğlu Ebu Talha Abdullah b. Abdüluzzâ ve nihayet 8 târih-i hicrîsinde Mekke zabtedilinceye kadar onun oğlu halef olmuştur.[256] Mamafih başka bir rivayet daha vardır ki onu da
[I/250] aşağı(da)ki fıkralarda gösterdik.[257]

§83. Caussin de Perceval'ın hesabına göre[258] 480 târih-i mîlâdîsinde vukua gelen Kusayy'ın vefatından sonra büyük oğlu Abdüddâr babasının tekmîl vezâifine varis oldu. Fakat zayıf tabiatı hasebiyle Mekke şehri üzerindeki nüfûzunun çoğunu kaybetti. Hâlbuki diğer tarafta küçük biraderi Abdümenâf'ın meziyyâtı pek göze çarpıyordu. Abdümenâf asıl hakiki nüfûz ve iktidarın tedricen Abdüddâr'ın elinden çıkarak kendi eline geçmesini temin edecek sûrette hareket etti. Mamafih Mekke'de bütün ünvanları ve lafzî hüküm ve nüfûzu biraderinde bıraktı.[259]

§84. Kusayy'ın oğulları Mekke'yi yeni mahallelere tefrîk ettiler *{ayırdılar}*. Kira mukabilinde buralarda müttefiklerine ikametgâh veriyorlardı. Abdüddâr muammer olduğu *{hayatta olduğu}* müddetçe Mekke cemaati hiçbir rekabet mücadelesiyle karmakarışık olmadı.[260] Hiçbir muhalefete maruz olmaksızın Mekke idaresine tevarüs eden oğlu Osman zamanında da bir karışıklık çıkmadı. Mamafih, Kusayy'ın bütün oğulları terk-i hayât ettiği ve Abdüddâr'ın oğlu da vakitsiz sû-

256 Ezrakî, 66-67.

257 Not-1 [I/249] Alemdarlık vazifesi, el-Livâ', Abdüddâr ailesinde kaldı. Bunun zürriyeti, aşağıda göreceğimiz veçhile, Uhud'da Muhammed'e karşı harp ettiler ve en çok zayiata onlar uğradılar. Abdümenâf Sikâye, Rifâde ve Kıyâde vazifelerini îfâ etti. Onun vefatında oğlu Hişâm b. Abdimenâf Sikâye, Rifâde vazifelerini aldı, Abdüşems b. Abdimenâf ise Kıyâde yani askerî kumandanlık vazifesini îfâ eyledi. Bu vazife 8 târih-i hicrîsinde Mekke'nin zabtına kadar o ailede kaldı. (Ezrakî böyle hikâye ediyor. Sahife 67).

258 1. cild, sahife, 251, not 2.

259 Hişâm, 84; Haldun, 2. cild 335-336.

260 Abdüddâr, Caussin de Perceval'e göre 1. cild, 251, 490 târih-i mîlâdîlerinde vefat etmiştir.

rette öldüğü zaman ilk ihtilâfât başladı. Abdüddâr'ın hafîdleri umumi işleri ru'yet edemeyecek *{göremeyecek}* kadar küçük [I/251] idiler. Amcazadelerin hırs-ı câhı *{makam hırsı}* uyandı.[261]

§85. Abdümenâf'ın oğulları yani Abdüşems, Hişâm, el-Muttalib ve Nevfel o güne kadar Abdüddâr'ın oğullarının ve hafîdlerinin müstefid oldukları vezâifin sûret-i tevârüsünü değiştirmek ve bunları kendi ellerine geçirmek için bir tertibat kurdular. Kendi yaşları büyük olduğu için Kureyş üzerinde daha fazla nüfûz sahibi olduklarını sebep olarak ileriye sürdüler. Bu temâyülât *{eğilimler}* ve rekabet nihayet şiddetli bir münâzaaya müncer oldu *{sürüklendi}*. Buna bütün Mekke sekenesi iştirak etti. Kureyş'in bir kısmı yeni nüfûz ve iktidar hâhişgerlerinin *{iktidar heveslilerinin}* tarafını iltizâm ettiler ve onların daha layık olduklarını söylediler. Fakat Kureyş ailesinin kısm-ı mütebâkîsi *{geri kalan kısmı}* Abdüddâr ailesinin hukukuna sâdık kaldılar. Benû Abdümenâfların teşebbüsât-ı gâsıbânelerini *{gaspçı girişimlerini}* haksız addettiler ve bilhassa, Kusayy'ın vasiyetine riayet edilmesini istediler.[262]

§86. Birinci fırkanın başında Abdümenâf'ın büyük oğlu [I/252] Abdüşems, mevcut usûlü değiştirmek istemeyenlerin başında da Âmir b. Hâşim b. Abdimenâf b. Abdiddâr b. Kusayy bulunuyordu. Benû Esed b. Abdiluzza b. Kusayylar, Benû Zühre b. Kilâblar, Benû Teym b. Mürre b. Ka'blar ve Benû el-Hârise b. Fihr b. Mâlik b. en-Nadrlar birinci fırka ile birleştiler. Mevcut usûl taraftarlarına da Benû Mahzûm b. Yakaza b. Mürreler, Benû Selem b. Amr b. Husays b. Ka'blar, Benû Hucce b. Amr b. Husayslar ve Benû Adiyy b. Ka'blar iltihâk ettiler. Benû Amir b. Lüeyyler ile Benû Muhârib b. Fihrler bî-taraf kaldılar. İki fırkada galeyan o kadar arttı ki her iki taraf efrâdı da muarızlara karşı müttehid ve müttefik kalacaklarına dair gayet

261 Hişâm, 84.
Not-1 [I/251] Bazılarına nazaran Abdümenâf bir seyahat-i ticariyye esnasında Suriye'de Gazze'de vefat etmiştir. Âtike bt. Mürre b. Hilâl b. Fâlih el-Sülemî ile evlenmişti. Ondan 4 oğlu olmuştu: Hişâm, Abdüşems, el-Muttalib, Nevfel (Hamîs, 1. cild, 172).
262 Hişâm, 84.

mutantan *{tantanalı/şatafatlı}* ittifaklar yaptılar. Benû Abdümenâflar ıtriyyât ile dolu bir kap hazırlayarak Kâbe'nin yanına götürdüler ve taraftarlarını bu kaba ellerini batırıp sonra yine aynı el ile hacer-i Kâbe'ye *{Kâbe taşlarına}* dokunmak sûretiyle kararlaştırdıkları ahdi tekrar etmeye davet eylediler. Bundan dolayı kendilerine *"Mutayyebûn"* denildi. Benû Abdüddârlar ise ma'bede kan ile dolu bir tulum getirdiler. Ellerini tuluma daldırarak ve sonra kanlı avuçlarını Kâbe'ye sürerek yeminlerini tecdîd ettiler.[263]

§87. Ruhlarda gerginlik o kadar ziyade idi ki kanlı bir münâ-
[I/253] zaa zuhur etmek üzere idi. Yakında hemen infilâk edecek bir muharebe için lazım gelen hazırlıklar yapılıyordu. Çok şükür ki bu müşkil vaziyette sahib-i nüfûz ve salahiyet bazı sesler yükseldi, sükûn tavsiyesinde bulundu. Kan dökülmesine mânî olacak herhangi bir i'tilâf *{uzlaşma}* temini müzakeresine girişilmek üzere tavassut *{arabuluculuk}* teklif edildi. Benû Abdümenâflar'ın hacılara yiyecek ve içecek tedariki vazifesini der-uhde etmeleri Benû Abdüddârlar'a da sâir üç vazifenin yani Livâ', Dâru'n-Nedve ve Miftâh-ı Kâbe'nin bırakılması münasip görüldü. İki fırka da nihayet bu uzlaşmayı kabul etti. Kâbe'ye taalluk eden vezâif sûret-i müslihânede inkısâma uğradı *{barışçıl bir şekilde vazifeler paylaşıldı}*. İki fırka efrâdı *{iki grup üyeleri}* arasında akdolunan mîsâk *{sözleşme}*, her türlü esbâb-ı ihtilâf *{anlaşmazlık sebepleri}* zâil olmuş *{ortadan kalkmış}* olmakla beraber İslamiyet'e kadar devam etti.[264]

§88. Kusayy'ın nâil olduğu vezâifin tevârüsü hakkındaki can sıkıcı tahsilat hemen hemen hiçbir kıymet-i târihiyyeyi hâiz değildir. Az çok tağşîş edilmiş *{karıştırılmış}*, pek muahhar zamanında yapılmış, Peygamber'in Kusayy ile Abdülmuttalib
[I/254] arasındaki ecdadının tarihinde mevcut noksanları doldurmak için tevsî' edilmiş birtakım an'anelerdir. Muhaddisînin, vak'a-

263 Hişâm, 85.

264 Hişâm, 85; Ezrakî, 67. Ezrakî amcazadeler arasındaki ihtilaftan bî-haberdir. Kusayy'ın vefatında vezâifin sûret-i müslihânede taksim edilmiş olduğunu iddia etmektedir. Haldun, 2. cild, 335-336; Halebî, 1. cild, 17-18, 179.

lara rağmen, Muhammed'in Mekke'nin en asil ailesine mensup olduğunu, ecdadının Mekke'de Kureyşîlerin ittifakında en yüksek mevki'-i iktidarı işgal ettiğini ve binaenaleyh kendisine Allah tarafından tevdî' edilen vazifeye Muhammed'in asalet nokta-i nazarından da layık bulunduğunu ispata çalışmış olmaları muhtemeldir. Ehemmiyet-i târihiyyeden mahrum birtakım teferruatın bî-faideliği ve çokluğu ile de uydurma oldukları anlaşılan bu an'anâtı tenkîdî bir sûrette tetkik etmek zahmetine değmez bir iştir. Yapacağımız en iyi şey büyük müverrih Taberî'nin yaptığı gibi bunları meskût geçmektir. Taberî yalnız Kusayy'ın vefatında oğlu Abdümenâf'ın *Sikâye* ve *Rifâde* vazifelerinde pederine halef olduğunu söylemekle iktifa eder.[265] Şu halde, Taberî'ye nazaran tevarüs sûret-i müslihânede vukua gelmiştir *{mirasçı olma durumu barış yoluyla meydana gelmiştir}*. Varisler vezâifin *{görevlerin}* taksimi hususunda kendi aralarında hiç gürültüsüz uyuşmuşlardır.[266] Tevarüs hakkındaki ihtilafları târihî an'anât imişler gibi hikâye eder. Caussin de Percceval'e de bakınız.[267]

§89. İbn Hişâm'ın rivayetine avdet edersek, vezâif §87. fıkrada hikâye edildiği veçhile taksim olunduktan sonra, çok va- [I/255]
kit seyahat eden ve Mekke'de pek az oturan Abdüşems kendisinden oldukça zengin bulunan biraderi Hâşim'e, amcazadeleri Abdüddârlar'dan aldığı iki vazifeyi terk etti. Hâşim yeni vazifeleri kemâl-i maharetle îfâ etti ve büyük ulüvv-i cenâb *{yücelik}* göstererek herkesin memnuniyet ve minnettarlığını kazandı. Mamafih kendisinin servet-i şahsiyyesi huccâcı kabul ve it'âm için *{yedirmek için}* icâb eden masârif-i azîmeye kifâyet edemediğinden, Kusayy tarafından gösterilmiş olan misali takip ile masârife iştirak etmeleri için bütün Kureyş ailelerine müracaat etti. Hepsi istitâatlerine göre *{güçlerinin yettiğince}* bu hususta yardım etmeyi maal-memnuniyet *{memnuniyetle}* kabul eylediler.[268]

265 1. cild, 1089.
266 Muir 1. cild sahife 245-247.
267 1. cild, 251-256.
268 Haldun, 2. cild, 336; Hişâm, 87.

§90. Hâşim maskat-ı re's'i *{doğum yeri}* olan şehre daha başka birçok hizmetler de îfâ etti. Biri yaz diğeri kış mevsiminde senevî iki büyük kervan seferini teşkil eyledi. Birinci kervan Suriye'ye giderdi. Hatta bazen Filistin'de Gazze'ye kadar ilerlediği olurdu. Kış kervanı Yemen ve Habeşistan'ı ziyaret ederdi. Bu sûretle münâkalât-ı ticârîyyeyi ve mübâdelâtı *{ticarî nakil ve alışverişi}* çoğaltarak hemen kâffesi tâcir olan hemşehrilerinin refah ve servetini artırdı. Asıl ismi Amr idi. Fakat sonra kendisine Hâşim lakabı verildi. Çünkü *Haşemetü's-Serîd* denilen ekmek çorbasını ilk defa hemşehrilerine o verdi. [I/256] Bu münasebetle hikâye edildiğine göre bir sene Mekke'de uzun bir kuraklık neticesi olarak gayet büyük bir pahalılık vukua geldi. Hâşim, şehir halkına muavenet için fevkalade bir kervan teşkil ile Filistin'e gitti. Orada pek çok un satın aldı, Mekke'ye döndü. Birçok ekmek yaptırdı. Azîm miktarda deve kestirdi. Et suyu kaynatarak bütün hacılara et suyunda pişirilmiş ekmek dağıttı.[269] Kur'ân'da Kusayy'ın yaz ve kış seyahatlerine îmâlar vardır (106, 1-2). Hâşim tarafından tertip edilen seyahatler an'anesi ihtimal ki bu ayetlerden [I/257] doğmuştur.

269 Hişâm, 78; Taberî, 1. cild, 1087-1089; Ezrakî, 67-68; Haldun, 2. cild, 336; Hamîs, 1. cild, 177.

Not-1 [I/256] Fakir hacıları böyle beslemek âdeti (er-Rifâde) Ezrakî zamanına kadar muhafaza edilmişti. (Takriben 250 târih-i Hicrîsi) Hâşim'in vefatında oğlu Abdülmuttalib bu vazifeye sahip oldu. Bunun vefatında oğlu Ebû Tâlib'e intikal etti. Muhammed Mekke'ye mâlik olunca huccâca yiyecek tedarik ettirdi. Bu âdeti Ebû Bekir zamân-ı hilâfetinde bir kanuna tahvil etti. Müteakib bütün halifeler bu kanuna riayet ettiler (Ezrakî, 68; Halebî, 1. Cild, 19; Hamîs, 1. Cild, 177). Sikâye vazifesi de Hâşim'den [I/257] sonra Abdülmuttalib'e, ondan da Ebû Tâlib'e intikal etti. Fakat Ebû Tâlib pek fakir olduğu için bu vazifenin icâb ettiği mesârif-i azîmeye katlanabilecek vesaitten mahrum idi. Biraderi Abbâs'tan iki defa mühim miktarda borç aldı. Bu borca mukâbil vazifeyi İbn Abbâs der-uhde etmek istiyordu. Sikâye vazifesi ilk halife Abbâs es-Seffâh devrine kadar İbn Abbâs zürriyetinde kaldı. Seffâh bu hakkın isti'mâlinden sarf-ı nazar etmiştir (Halebî, 1. cild, 19; Hamîs, 1. cild 177). Kıyâde vazifesi Abdüşems'e, ondan oğlu Ümeyye, sonra Harb b. Ümeyye'ye ve nihayet Ebu Süfyan b. Harb'e intikal etti. Uhud Gazası'nda Kureyşîler'e Ebu Süfyan b. Harb kumanda ediyordu (Halebî, 1. cild, 19, Hamîs, 1. cild, 178).

§91. Hâşim ile Abdüşems, Abdümenâf'ın sinn-i rüşde vâsıl olmuş oğulları idiler. Gerek bunlar gerek daha küçük kardeşleri el-Muttalib Abdümenâf'ın Âtike bt. Mürre es-Sülemiyye nâmındaki zevcesinden tevellüd etmişlerdi. Diğer biraderleri Nevfel Abdümenâf'ın Vâkıde nâmındaki zevcesinden dünyaya gelmişti. Dört kardeş Mekke'de yüksek bir vaziyet ihrâz ettiler. Hepsi de Mekke cemaatine îfâ edilmiş muhtelif hizmetlerle kendilerine göre temeyyüz eylemişlerdi. Bu cihette Hâşim hepsine tefevvuk etti *{üstünlük sağladı}*. Rum İmparatorluğunun Hristiyan valileriyle (Mülûku'ş-Şam ve'r-Rûm) ve Hristiyan Benû Gassân kabilesi rüesâsıyla muahedeler akd ederek kendi kervanları için ahkâm-ı husûsiyye temin edildiği rivayet olunuyor. Abdüşems de Habeş Necâşi'si ile bir muahede yaptı. Nevfel İran Hükümdarı ile aynı tarzda bir i'tilâf teminine *{uzlaşma sağlamaya}* muvaffak oldu. İran hükümdarları Arabistan mahsûlâtını satmak üzere kendisinin İran'a gelmesine müsaade etmişlerdi. el-Muttalib de Arabistan'ın cenûbunda Himyeri hükümdarlarıyla muahede yaptı. Bu sûretle toplanan servet o kadar azîm bir miktara bâliğ olmuştur ki dört kardeşe Mücebbirûn *{fakirleri zengin edenler}* lakabı da verildi.[270] [I/258]

§92. Hâşim[271] Suriye'ye vuku' bulan seyahatlerinin birinde kervan ile Yesrib (sonra Medine) şehrinden geçti. Orada her sene büyük bir pazar kurulurdu. Hâşim Nabâtî denilen mahalde tevakkuf ile alış verişte bulundu. Seyahate çıkmadan evvel birkaç gün şehirde kaldı. Bu sırada gayet güzel bir kadın gözüne ilişti. Merak ederek bunun kim olduğunu sorunca en-Neccâr kabilesinden Selma bt. Amr b. Zeyd ismini taşıdığını, bir aralık reis Uhayha b. el-Culâh'ın zevcesi olup Amr ve Ma'bed nâmında iki çocuk doğurduktan sonra ondan ayrıldığını öğrendi. Hâşim bu kadına âşık oldu. Asîl bir aileye mensubiyetini anlayınca onunla izdivaç etmeye kalktı. Güzel Selma da Hâşim hakkında ma'lûmât istihsâl etti. Onun ailesinin de ne kadar asîl olduğunu, vatanında ne yüksek bir [I/259]

270 Taberî, 1. cild, 1089; İbn Düreyd, sahife 9, 23.
271 Hazırlayanın Notu: Sehven Hişâm yazılmıştır.

mevki işgal ettiğini öğrendi. Teklife cevab-ı muvafakat verdi, izdivaç akdedildi. Mamafih Selma şart olarak, gebe kalırsa vatanında ailesinin yanında vaz'-ı hanl edebilmek hakkını istemişti. Yesrib'de yapılan düğününe Hâşim yol arkadaşlarını da çağırdı. Bunlar Abdümenâf, Mahzûm ve Sehm ailesine mensup kırk kadar Kureyşî idiler. Selma'nın akrabalarından Hazrecîler de davetli idiler. Düğün bitince Hâşim zevcesi ile birlikte yola çıktı. Suriye'ye gitti. Orada ticârî işlerini tesviye etti. Mekke'ye avdet esnasında bir müddet tekrar Medine'de kaldı ve Mekke'ye geldikleri zaman zevcesi Selma gebe olduğunu haber vererek ebeveyninin nezdinde vaz'-ı haml etmek hakkında mâlik olduğunu hatrlattı. Hâşim zevcesinin azîmetine müsaade gösterdi. Yesrib'e kadar ona refakat etti. Orada kendisini bıraktı. Suriye'ye doğru ikinci bir seyahate devam etti. Esnâ-yı gaybûbetinde oğlu Abdülmuttalib dünyaya geldi. Buna hîn-i tevellüdünde *{doğumu esnasında}* Şeybetü'l-Hamd ismi verilmişti. Çünkü saçları kurşûnî idi. Hâşim bu seyahatte,
[I/260] 20, 25 yaşlarında olduğu halde Gazze'de zevcesini tekrar görmeden, oğlunu hiç tanımadan vefat etti.[272]

272 Taberî, 1. cild, sahife 1082-1083; Hişâm, 88 ise esnâ-yı tevlîdde hazır bulunduğunu ve çocuğu ile beraber Yesrib'de bıraktığını hikâye ediyor; Haldun, 2. cild, 337; Hamîs, 1. cild, 177, 178, 179.
Not-1 [I/260] Zevcesini bir daha görmeden, çocuğunu hiç tanımadan terk-i hayât eden Hişâm hakkındaki feci tafsîlât Peygamber'in pederi Abdullah'ın vefatına dair nakledilen tafsîlât ile pek dâî-i şüphe *{şüpheye sebep olan}* bir müşâbehet *{benzerlik}* arz ediyor. Bunların ikisi de Muhammed'in vefatından sonra uydurulmuş masallardır. Robertson Smith Hâşim'in izdivacını tetkik eder (sahife 85, 127, 133; sahifeye de bakınız) ve pek haklı olarak bu izdivacın o husûsî ahvâl ve şerâiti buna husûsî bir mahiyet verdiğini, İslamiyet kanunlarına tevfikan *{uygun olarak}* tarihî zamanlarda akdolunan izdivaçlardan pek farklı olduğunu söyler. Bu, kadın esasına müstenid gayet kadîm usulden kalmış bir hatıra olacaktır. O zamanlar erkek ile kadının adeta serbest bir surette birleşmeleri babanın kim olduğunu araştırmayı adeta gayr-ı kâbil *{mümkün olmayan}* bir hale sokardı. Karâbet *{yakınlık}* yalnız kadın tarîkiyle tesis eylerdi. Hâşim'in Selma ile teehhülü hiç şüphesiz işte bu mut'a nâmı verilen muvakkat *{geçici/süreli}* şekl-i izdivacı hâiz olmuştur. Bu şekil izdivaca göre teehhül mukavelesi muvakkat bir zamana şâmil olurdu. Kadın kendi ailesi nezdinde kalırdı. Çocuklarına istediği gibi sahip olurdu. Hiç kimse bunların babası olduğu iddiasına kalkışamazdı. Çünkü çocuklar babanın değil ananın kabilesine mensup addedilirlerdi. Tetkik ettiğimiz bu izdi-

§93. Bu vakâyı'dan *{olaylardan}* evvel ve bir seyahat ile [I/261] diğeri arasındaki devrede Mekke'de bazı vakâyı'-ı mühimme *{önemli olaylar}* tahaddüs etmişti *{ortaya çıkmıştı}*. Hâşim'in hâiz o nüfûz ve hemşehrilerinin kendisine karşı gösterdikleri hürmet yeğeni Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenâf'ın hasedini [I/262] tahrik etmişti. Bu, amcası kadar zengin olmadığı için nüfûzu da pek az idi. Amcasına rekabet etmek hususundaki bütün gayretlerine rağmen onun nüfûzunu gölgede bırakmak emeline bir türlü nâil olamamıştı. Ümeyye yalnız hemşehrilerinin muâhezâtını *{tenkitlerini}* ve istihzâlarını *{alaylarını}* celbe *{kendine çekmeye}* muvaffak olabilmişti. Hâşim bu muvaffakiyetsizlikten pek müteessir olduğu için i'tidâlini kaybetti, amcası hakkında ağzına gelen fena şeyleri söylemeye başladı ve onu bir düelloyu kabul etmeye tahrik etti. Hâşim, hâiz olduğu mevki dolayısı ile ve yaşı ilerlemiş bulunması hasebiyle bu mübareze *{çarpışma}* teklifini kabul edemedi. Fakat Hâşim'in

vaç kadîm Arabistan'da pek münteşir olan bir vak'adan ibarettir. [I/261] Yabancı ülkelerde seyahat eden tâcirler birkaç ay müddetle teehhül ederlerdi *{evlenirlerdi}*. Tarafeyn *{iki taraf}* arasında kararlaşan zaman geçince memleketlerine dönerler, ne muvakkat zevcelerini *{geçici eşlerini}* ne de tesadüfi rabıtadan *{birleşmeden}* doğabilmesi melhûz *{düşünülen}* çocuklarını artık düşünmezlerdi. İslamiyet'in ilk zamanlarında bu gibi ahvâlin hatırası herkesin zihninde henüz mevcut idi. Nessâblar *{neseb âlimleri}* uydurma birçok karâbetler *{yakınlıklar}* tertip etmek ve milli şecerelerinin muntazam surette tertibi için vücuda getirdikleri temelsiz binanın boşluklarını doldurmak için bundan istifade eylemişlerdir. Bu tetkik ettiğimiz meselede nessâblar *{neseb âlimleri}* Abdülmuttalib'in Kureyş'e mensup olup Mekke'de bir yabancı olmadığını ispat etmek vazifesini evvelden kendilerine tayin etmişlerdi. Hâşim'in seyahati Selma ile teehhül *{evlenme}* keyfiyetini uydurmak için bir vesile teşkil etti. İzdivacın mahiyet-i hakîkiyyesini *{evliliğin gerçek mahiyetini}* göstermemek ve sonra İslamiyet zamanında men edilen bir şekilde vukua geldiğini belli etmemek için bunu kemâl-i maharetle *{ustaca}* örttüler. Kusayy'ın menşeini işlerine uyacak bir tarza sokmak için de nessâblar *{neseb âlimleri}* buna benzer bir şey uydurmuşlardı (§ 36, 76. fıkralara ve nota bakınız). Hâşim'in Selma ile teehhülü *{evliliği}* ihtimal ki doğrudur. Fakat şurası muhakkaktır ki herhalde izdivacın mahiyeti itibariyle Abdülmuttalib'in babası olmak iddiasına kimse kıyâm edemezdi ve etmemiştir. Selma'nın Hâşim'den evvel ve sonra mut'a usulüyle başka zevcleri de olmuştur. Abdülmuttalib'i bunların birinden doğurmuş olabilir. Arabistan'ın gayet kadîm âdeti bu gibi ahvâlde babanın kim olduğunu aramaya kat'iyyen mânî idi.

bu reddi meseleyi yatıştıracak yerde bilakis evvelkinden daha şiddetli bir hale getirdi. Nihayet iki taraf ihtilafa bir hâtime vermek *{son vermek}* için bir hakeme müracaat etmeye karar verdiler. Kim haklı çıkarsa elli deve keserek bir ziyafet verecek, kaybeden de Mekke'den on sene gaybûbet edecek idi. Kâhin el-Huzâî hakem olarak intihâb edildi *{seçildi}*. Bu, Hâşim'e hak verdi. Mekke'de birinciliği ihrâz etmek *{kazanmak}* ve en çok nüfûz sahibi olmak Hâşim'e terettüb ettiğini *{gerektiğini}* söyledi. Bunun üzerine Hâşim, kararlaştığı veçhile, büyük bir ziyafet verdi, Ümeyye de on sene için Mekke'yi terk etti.[273]

[I/263] §94. An'aneye nazaran bu, Hâşim ve Ümeyye aileleri arasındaki rekabetin ilk menşeidir. Bu rekabetten ileride, çok geçmeden, birçok felaketler ve kanlı muharebeler tehaddüs edecekti *{ortaya çıkacaktı}*. An'ane muahhar zamanların bir mahsûl-i icadı olduğu şüphesizdir. İki aile arasındaki münâferetin *{karşılıklı nefretin}* daha kadîm zamanlarda başladığı kanaati verilmek istenildiği vakit uydurulmuştur. Hikâyenin yanlış olduğunu gösterecek birtakım deliller de var. Bütün an'aneler Hâşim'in sâir biraderlerinin hepsinden evvel vefat ettiğini tasdik ediyorlar. Binaenaleyh bu ihtilaf Ümeyye'nin babası Abdüşems henüz ber-hayât iken vuku' bulmuş olmak lazım gelir. Pederi henüz ber-hayât iken Ümeyye'nin Mekke'de en birinci mevki'-i nüfûz ve iktidarı ele geçirmeye kalkmış olması doğru bir söze benzemez. Hâşim'le rekabet etmek hakkı herhalde pederine terettüb ederdi *{gerekirdi}*. Hâşim ve Ümeyye adlarını şahsî bir nizâ' *{çekişme}* içinde teşrik *{ortak}* etmek ve daha bu kadîm zamanlardan beri Mekke'de nüfûz ve tefevvukun *{üstünlüğün}* Muhammed ailesine ve hulefâ-yı Abbâsiyye'ye *{Abbâsî Halifelerine}* ait bulunduğunu göstermek arzusu da işin içinde bir taraftarlık maksadı bulunduğunu bedîhî *{apaçık}* sûrette belli eder. Bu an'ane, Hicret'in birinci asrı nihayetinde o büyük mücadele-i siyâsiyye esnasında vücut bulan ehâdîs-i mevzûa *{uydurma hadisler}* meyanına *{arasına}* dâhildir. Abdülmuttalib ile Harb b. Ümeyye arasında tehaddüs eden ve kezâlik

273 Taberî, 1. cild, 1090.

Hâşim'in oğlu lehine bir hüküm kararıyla nihayetlenen ihtilaf hakkındaki rivayet de aynı cinstendir.[274] [I/264]

§95. Abdümenâf'ın dört oğlundan ibtidâ Hâşim vefat etti. Yukarıda söylediğimiz veçhile Hâşim Filistin'de Gazze'de terk-i hayât eylemiştir *{ölmüştür}*. Biraz sonra Abdüşems de Mekke'de öldü, Ecyad'da defnedildi. Sonra Nevfel Mekke'den Irak'a giden yol üzerinde Selman'da vefat eyledi. En nihayet vefat eden el-Muttalib'dir. Bunun vefatı Ramazan ayında Yemen'de vukua gelmiştir. Hişâm vefat edince Rifâde ve Sikâye vazifeleri kardeşi Abdülmuttalib'e geçti.[275] [I/265]

§96. Bu sırada küçük Şeybetü'l-Hamd (Abdülmuttalib) Yesrib'de annesinin yanında büyüyordu. Bir defa Benû'l-Hâris b. Abdimenâflardan biri Şeybe'yi Yesrib'de gördü. O zaman ancak 7-8 yaşlarında bulunan Şeybe kendi yaşında başka çocuklarla oynuyor ve mızrak atmak müsabakasına girişiyordu. Hedefe isabet ettirdiği zaman: "Ben Hâşim'in oğluyum, ben el-Bessâlar (Mekke'nin aşağı kısmı. Kureyşî aileleri orada otururlardı) hükümdarının oğluyum!" diye haykırıyordu. Mekke'li çocuğun sözlerinden hayrete düşerek ona kim olduğunu sordu. Şeybe Hâşim b. Abdimenâf'ın oğlu olduğunu söyledi. Mekke'li vatanına dönünce el-Muttalib'e yeğeni Şeybe'nin sözlerini anlattı. Amcası duyduğu şeylerden müteessir olarak: "Yeğenimi yanıma alıncaya kadar ailemin yüzünü görmek istemem." dedi. Filhakika el-Muttalib derhal bir deveye atlayarak Yesrib'e hareket etti. Bir akşam üzeri bu şehre vâ-

274 Taberî, 1. cild, 1091; Goldziher'e de bakınız. Muh. Stud. 1. cild 55-56. Not-1 [I/264] Hâşim'in bir şahs-ı târihî olabilmesi hususunda Sprenger ile müttefikim. Çünkü Muhammed'in ailesi olduğunu iddia eden büyük bir aile onun nâmını almak istemiştir (Medhal'e bakınız. § 35). Hâşim hakkında bundan fazla bir şey kat'î olarak söylenemez. Çünkü Mekke'ye îfâ ettiği rivayet olunan hıdemâtı *{hizmetleri}* târihî surette kendisine atfetmek biraz fazla ileri gitmek olur. Mamafih Benû Hâşim ailesi gibi büyük bir aileye Hâşim ismi vermeye kalkmak keyfiyeti Mekke'de bıraktığı hüsn-i sayyitten *{güzel nâm ve şöhretten}* ileri gelmiş olacağına hükmedilebilir (1. cild, sahife 247-252; Caussin de Perceval, 1. cild 256-257).

275 Taberî, 1. cild, 1091; Hişâm, 87-89; Haldun, 2. cild, 337; Hamîs, 1. cild, 178.

sıl oldu. Benû Adiyy b. en-Neccârlara mahsus mahalde Şeybe'yi buldu. Orada arkadaşlarıyla top oynuyorlardı. Hâşim'e pek benzediği için Şeybe'yi derhal tanıdı. Yeğenine kendisini bildirdi. Oradaki bazı adamlardan, validesinin çocuktan ayrılmaya hiçbir zaman razı olmayacağını anlattığından derhal
[I/266] birlikte hareket etmeyi ve vatanına dönmeyi Şeybe'ye teklif etti. Şeybe kabul ederek amcasının arkasına deveye bindi, annesine bir şey söylemeden Mekke'ye doğru yola çıktı.

el-Muttalib günün en sıcak saatinde Mekke'ye vâsıl oldu. O saatlerde Mekkeliler gölgede otururak biraz serinlemeye çalışırlardı. el-Muttalib'in devede arkasında bir çocuk ile geldiği görülünce bunu bir hizmetçi zannederek kim olduğunu sordular. el-Muttalib herkese: hizmetçimdir (عبد لي) diye cevap verdi. Eve gidip de zevcesi Hatice bt. Saîd b. Selma gördüğü zaman o da bu çocuğun kim olduğunu sordu. Ona da aynı sûretle mukabele etti. el-Muttalib küçük Şeybe'yi eve bıraktı, el-Hazvere'ye gitti. Orada bir meşlah *{pelerin}* satın alarak yeğenine giydirdi. Sonra onu ibtidâ Benû Abdümenâflar'ın toplandıkları yere götürdü. Oradan bütün Mekke'yi dolaştırdı. Sokakta kendilerine rast gelenler bu el-Muttalib'in hizmetçisidir (عبدالمطلب) diyorlardı. Bu sebepten dolayı, sonra çocuğun kim olduğunu haber verdiği zaman da Mekkeliler kendisine Abdülmuttalib demekte devam ettiler. Şeybe nâmı kullanılmaz oldu.[276]

[I/267] §97. Mamafih bu vak'a hakkında başka bir rivayet de mevcuttur. el-Muttalib Yesrib'de kardeşi Hâşim'in bir oğlu oldu-

276 Taberî, 1. cild, 1083-1084; Haldun, 2. cild, 337, Hamîs, 1. cild, 179.
Not-1 [I/266] Abdülmuttalib nâmının menşei hakkındaki masalları tevlîd [I/267] etmiş olan esbâbtan yukarıda [§ 34] bahsetmiştik. Şâyân-ı dikkattir ki şimdi bahsettiğimiz menkıbe Abdülmuttalib'in yabancı bir menşe'den geldiğini pek nâkıs bir surette gizliyebiliyor. Ağleb ihtimale göre Abdülmuttalib ne Hâşim'in oğludur Ne Kusayy neslinden gelmiştir. Bu suretle gerek Kusayy'da gerek Abdülmuttalib'de (pek uzak olduğu için Maad'ı hesaba katmıyorum) Nizâr b. Maad b. Adnan neslinin iki defa fasılaya uğradığını, zincirin kırıldığını görüyoruz. Benû Hâşim nâmını alıp da Benû Şeybe yahut Benû Abdülmuttalib nâmını almamak Peygamber ailesi denilen kimselerde Abdülmuttalib'in hakikaten Hâşim neslinden geldiğine dair bir şüphenin mevcudiyeti ihtimaline delalet eder. Şeceredе her şey meşkûktur. Hiçbir habere itimat edemeyiz.

ğunu duyunca derhal onu almaya gitti. Fakat kaçırmadı. Çünkü şeybe annesinin muvâfakatı olmaksızın Mekke'ye gitmeyi reddetmişti. Bundan dolayı el-Muttalib Selma'ya müracaat etti, yeğenini Mekke'ye götürmek müsaadesini pek zorlukla istihsâl edebildi *{izin alabildi}*.[277] An'anenin teminatına nazaran el-Muttalib'in ilk işi Abdülmuttalib'i babasının mirasından kendisine kalan emvâle *{mallara}* sahip kılmak olmuştur. Hâşim'in vefatından sonra biraderi Nevfel b. Abdimenâf Abdülmuttalib e ait olması lazım gelen şeyleri kendisi almıştı. Bundan dolayı Nevfel, yeğeninin müddeayâtına *{iddialarına}* karşı şiddetli bir mukavemet gösterdi. Amca ile yeğen arasındaki ihtilafa Mekkeliler'den hiç kimse müdahale etmek istemediği için Abdülmuttalib Yesrib'deki dayılarına müracaat [I/268] etti. Ebu Es'ad b. Udes en-Neccârî seksen süvari ile Mekke'ye müteveccihen *{yönelmiş olarak}* yola çıktı. el-Eşbâh mevkiine gelince kendisini istikbale *{karşılamaya}* çıkmış olan Abdülmuttalib'e rastgeldi. en-Neccâr muhâribleri yanlarında Abdülmuttalib olduğu halde Nevfel'in sâir Kureyş rüesâsıyla birlikte oturduğu yere gittiler. Yeğeninin hakkı olan şeyleri ona iade etmezse kendileri de mukabele bi'l-misle *{aynı ile karşılık vermeye}* kalkacaklarını söyleyerek tehdidâtta bulundu *{tehdit etti}*. Nevfel bu tehditlerden korkarak Abdülmuttalib'in mutâlebâtına *{isteklerine}* muvafakat gösterdi. Hazır bulunan Kureyşîler'i şahit göstererek her şeyi iade edeceğini alenen ahdetti.[278]

277 Taberî, 1. cild, 1034; Hişâm, 88.

278 Taberî, 1. cild, 1084-1085.

Not-1 [I/268] Bu an'ane pek çok şüpheli olarak telakki edilmek lazım gelir. Çünkü içinde bir tezat vardır. Başlangıcında sarahaten deniliyor ki el-Muttalib yeğenini babasından kalan mirasa sahip kılmıştır. Bundan dolayı Abdülmuttalib ile amcası Nevfel arasındaki münâzaanın neye taalluk ettiği iyi anlaşılamıyor. Bu da şâyân-ı dikkattir ki Abdülmuttalib Mekke'ye ancak 7-8 yaşında gelmiştir. Hikâye edilen vak'alar ise Abdülmuttalib'in ancak büyük bir adam olması şartıyla cereyan edebilir. Yani Mekke'ye muvâsalatından pek çok sene sonra, el-Muttalib'in vefatından muahhar bir zamanda cereyan etmek iktiza eder. An'aneye nazaran el-Muttalib necîb ve âlîcenâb bir tabiata mâlik olduğu için biraderi Nevfel'in yeğeni Abdülmuttalib'in hukukunu gasp etmesine tahammül edemezdi. İhtimal ki Abdümenâflar arasında bir aile münâzaası hakkın-

[I/269] §98. Taberî tarafından rivayet edilen[279] diğer bir hadise nazaran, bu ihtilaf, menba'ı *{kaynağı}* ne olursa olsun, Mekke'de Abdülmuttalib'in vefatından sonra, Abdümenâf evladından yalnız Nevfel ber-hayât bulunduğu bir zamanda tehaddüs etmiştir. Ma'lûm olduğu üzere Nevfel Abdümenâf evlatlarının en son terk-i hayât edenidir. Bu an'aneden ihtilafın sebebi Nevfel'in Mekke'de bi-gayr-ı hakkın *{haksız yere}* bazı emlakı taht-ı tasarrufunda *{bazı malları kendi kullanımında}* bulundurmasından ibaret olduğu anlaşılıyor. Mamafih başka bir tarafta sarahaten *{açıkça}* söylendiğine nazaran[280] el-Muttalib'in vefatında Abdülmuttalib amcasının Rifâde ve Sikâye vazifelerine tevarüs etmiştir *{mirasçı olmuştur}*. Bu sebepten dolayı hâiz olduğu nüfûz *{sahip olduğu güç}* ve itibara rağmen, kendi hukukunu istihsal *{elde etmek için}* için Yesrib'deki dayılarının muâvenetine *{yardımına}* arz-ı iftikâr etmesi *{ihtiyacını bildirmesi}* şâyân-ı hayrettir. Abdülmuttalib'in Mekke'de bir mevki'-i mümtâz *{ayrıcalıklı mevki}* sahibi olduğu ve meskat-ı re'sinde *{doğduğu yerde}* de gayet hürmet ve riayete mazhar bulunduğunu ispat etmek isteyen bu an'ane diğer an'aneyi ta-
[I/270] mamen hükümden düşürür. İlk muhaddisîn de böyle bir itiraz serdetmişlerdir. Fakat Peygamber Muhammed'in de Mekke'de amcazadelerine karşı mücadele için Yesrib sekenesine müracaata mecbur kalmış olduğu ve binaenaleyh Abdülmuttalib'in o sûretle böyle bir muâvenete müracaat edebileceği söylenerek bu itirazın ber-taraf edileceği zannolundu.[281] Böyle bir muhakemenin vâhîliğini *{anlamsızlığını}* uzun uzun irâeye *{göstermeye}* kalkışmak lüzumsuzdur. Bu yalnız Abdülmuttalib ile

daki doğru rivayetler son zamanlarda tahrif edilerek bu an'aneye [I/269] kalb olunmuştur *{değiştirilmiştir}*. Bu tahrif de daima Hâşim neslinden gelmeyen aile şuabâtını *{şubelerini}* gözden düşürmeye çalışan Abbâsîlerin tesiriyle vukua gelmiştir. Bu suretle Abbâsîler yalnız Hâşim Devleti'nin mevki'-i iktidarda bulunmaya layık olduğunu, diğer şu'belerin tâ ilk zamanlardan beri mugâyir-i nâmus hareketleriyle kendilerinin fena ve böyle bir mevkiye gayr-ı müstehak adamlar olduklarını anlattıkları fikrini bi'l-vâsıta tevlîd etmeye çalışmışlardır.

279 1. cild, 1086-1088.
280 Taberî, 1. cild, 1088.
281 Taberî, 1. cild 1086.

Nevfel arasındaki münâzaa *{çekişme/kavga}* an'anesinin pek az şâyân-ı itimat *{sağlam/güvenilir}* olduğunu ispat ediyor. Doğru diye kabul edilmek lazım gelirse herhalde Abdülmuttalib'in amcası el-Muttalib'in vefatında Rifâde ve Sikâye vazifelerine tevarüs ederek Mekke'de fâik-i mümtâz bir vaziyet ihrâz ettiğine *{kazandığına}* dair mevcut[282] sâir an'aneleri mübalağalı belki de yanlış addetmek îcâb eder. An'aneye itimat etmek lazım gelirse Abdülmuttalib hemşehrileri arasında o kadar fâik bir mevki ihrâz etmiştir, o kadar nüfûz sahibi olmuştur ki ecdadından hiçbiri kendisi ile mukayese edilemez.[283] Abdülmuttalib ile Nevfel arasında el-Muttalib'in vefatından sonra bir münâzaa vukua gelmesini Abdülmuttalib'in Kureyşî olmayıp yabancı olması ve kendisine düşecek şeylerden fazla şeyler istemeye kalkması keyfiyeti izah edebilir.

§99. An'aneye nazaran, kadîm zamanlarda, Kâbe'ye tasarruf hakkı uzun müddet Cürhümîler'e kalmıştı. Bunların [I/271] fenalıkları kendilerine gadab-ı ilâhi'yi celb edip de birtakım mesâib-i azîme ile *{büyük felaketlerle}* perişan oldukları zaman Mekke'yi muhaliflerinin eline (Benû Huzâa ile Benû Bekr b. Abdimenâf b. Kinâne) bırakmaya mecburiyet hissetmişlerdi. Cürhümîler'in son reisi Amr b. el-Hâris b. Mudâd el-Cürhümî ma'bedi müebbeden terk etmeden evvel Kâbe hazinesinden bir kısmını yani iki meşhur altın gazâl *{ceylan/geyik}* ile ma'bedin köşe taşını Zemzem kuyusuna gömdü.[284] Benû Huzâaların Mekke'deki uzun tefevvukları *{üstünlükleri}* esnasında gerek hazinenin gerek İsmail'in validesi Hacer tarafından keşfedildiği için bilhassa mukaddes olan Zemzem kuyusunun izleri tamamen kayboldu. Kimse Zemzem kuyusunun nerede olduğunu bilmiyordu. Ondan dolayı ma'bedin başlıca vezâifinden biri hacılar için Mekke'den uzaktaki menba'lardan *{kaynaklardan}* su getirmek olmuştu. Abdülmuttalib'in büyük meziyetlerinden biri Zemzem menba'ının

282 Taberî, 1. cild, 1088.
283 Hişâm, 9.
284 Hişâm, sahife 73; Taberî, 1. cild, 1132; burada Cürhümî reisine hataen Amr b. Rebîa b. Hârise deniliyor. §. 72. fıkraya bakınız.

{kaynağının} vaktiyle bulunduğu yere tayin etmek ve huccâc *{hacılar}* için tekrar isti'mâlini kâbil *{kullanılabilir}* bir hale sokmak olmuştur.[285]

[I/272] §100. Rivayet olunduğuna göre Abdülmuttalib Zemzem kuyusunun yerini ma'bedin duvarı kurbunda *{yakınında}* uyurken gördüğü bir rüyadaki ilham üzerine bulmuştur. Rüyayı ilk gördüğü zaman birisinin: "Kaz!" diye bağırdığını işitir gibi olmuştur. İbtidâ *{ilk başta}* işittiği emri anlamadı. Fakat iki defa daha aynı yerde uyurken buna müşâbih *{benzer}* iki rüya görünce ilham-ı İlâhînin mânâsını anlamamazlık edemedi, hafriyata *{kazıya}* başladı. Rüyada kendisine işaret edilen yer İs'âfve Nâile sanemleri *{putları}* arasında bulunduğu için Kureyşîler gayet şiddetli bir muhalefet gösterdiler. Çünkü orada kurban kesmeyi âdet edinmişlerdi. Abdülmuttalib ısrar etti, çalışmakta devam gösterdi. Nihayet toprağın altında meşhur iki altın gazâlı (ceylan), el-Kal'aya denilen kılıcı, zırhı ve beş sene evvel Mekke hâkimi bulunan son Cürhümî'nin defnettiği hazinenin aksâm-ı mütebâkîsini *{kalan kısımlarını}* meydana çıkardı.[286] Kureyşîler Abdülmuttalib'in bu azîm muvaffakiyetini *{büyük başarısını}* kıskanarak bulunan hazineyi kendisinin elinden almak istediler. Abdülmuttalib efkârı teskin *{bu düşünceyi sakinleştirmek}* için bulunan şeyleri taksime razı oldu. Eski Arap usûlüne tevfîken *{uygun olarak}* oklarla kura çektiler. Talih kendisine yâver olmakta devam etti. Hazine kendisi ile ma'bed arasında taksim olundu. Kureyşîler'e hiç-
[I/273] bir şey isabet etmedi.[287]

§101. Abdülmuttalib hafriyata devam ederek nihayet zemzem suyunu buldu. Bu büyük keşif Kureyşîler'in hasedini her şeyden ziyade tahrik etti. Mukaddes meba'ın sularından hacılara vermek hakkına mâlik olana karşı yeniden müşkilât çıkardılar. Abdülmuttalib bu yeni muhalefeti de kolayca ik-

285 Taberî, 1. cild, 1088; Hişâm, 71.
286 Taberî, 1. cild, sahife 1088; Hişâm, 91-94; Haldun, 2. cild, 337; Hamîs, 1. cild, 202-204; Halebî, 1. cild, 43-46.
287 Hişâm, 94; Halebî, 46-47.

tihâm etti *{göğüs gerdi}*. O tarihten sonra hacılara menba'-ı İsmâilî'den su vermek imtiyazına *{ayrıcalığına}* münhasıran *{hususi olarak}* kendisi sahip oldu.[288] Abdülmuttalib bu mesut hadisenin hatırası olarak hazine içinde bulunan silahları erittirdi, bunlardan çıkan madde ile Kâbe için bir kapı yaptırdı. Sonra iki gazâli *{ceylan heykelini}* Kâbe'nin içinde bir yere tespit etti. Bu sûretle Kâbe ilk defa olarak altın müzeyyenât *{süsleme}* ile süsleniyordu.[289] Abdülmuttalib Zemzem kuyusunun yanına huccâca su tevzîini *{dağıtımını}* kolaylaştırmak üzere bir şadırvan inşa ettirdi.[290]

§102. Zemzem kuyusunun keşfi zamanında Abdülmuttalib'in el-Hâris isminde yalnız bir oğlu vardı. O bundan dolayı el-Hâris lakabını almıştı.[291] Fakat yukarı(da)ki vak'alardan sonra daha bir hayli evladı oldu. Fâtıma bt. Amr b. Aiz[292] b. İmrân b. Mahzûm'dan şu çocukları dünyaya geldi: [I/274]

(1) Abdullah. Fâtıma'dan olan çocukların en küçüğüdür. Peygamber Muhammed'in babasıdır. Enûşirvân'ın 24. sene-i hükümetinde tevellüd etmiştir.[293]

288 Taberî, 1. cild, 1088.

289 Taberî, 1. cild, 1088; Hişâm, 94, Halebî, 1. cild, 17.

Not-1 [I/273] An'aneye nazaran ulûhiyete arz-ı hürmet eyleyen, Mekke'ye kıymetdâr şeyler ta'lîk eden *{asan}* ilk zât Abdülmuttalib'tir. Sonraları Halife Ömer Medâin-i Kisrâ'nın zabtı üzerine galip kumandan tarafından kendisine gönderilen hassa-i ganâim *{husûsî ganimet}* arasında altından iki hilal buldu ve bunları Kâbe'ye ta'lîk ettirdi. Halife-i Emevî Abdulmelik b. Mervan bu âdete tebeiyetiyle *{tâbî olmasıyla}* Kâbe'ye iki şemse (güneş şeklinde madeni kurs?) ile iki billur kadeh (قوارر من قدحين) [I/274] *{cam şişeler}* koydurdu. Halife Velid b. Yezîd Kâbe'ye bir serîr, taht takdim etti. Halife Abbâs es-Seffâh yeşil bir kâse (mermer?) gönderdi (صحفه حضرا). Halife Mansur antika bir billur şişe (قارورة الف رعونيه) verdi. Halife Me'mun her sene hac mevsimi esnasında Kâbe'ye ta'lîk edilmek üzere altın zincirlerle rabt edilmiş kıymetdâr taşlar (ياقوته) *{yakut}* gönderiyordu. (Halebî, 1. cild, 47) Muahhar bir an'ane Muhammed'in amcası Ebû Leheb'i Zemzem kuyusunda bulunmuş olan gazâllardan birini Suriye'den gelen bir kervandan şarap satın almak için çalmış olmakla itham eder (Halebî, 1. cild, 47).

290 Halebî, 1. cild, 48.

291 Hişâm 94.

292 Hazırlayanın Notu: Sehven Fâtıma bt. Ömer b. Âite şeklinde yazılmıştır.

293 Taberî, 1. cild, 967; Hamîs, 1. cild, 206.

(2) ez-Zübeyr

(3) Ebû Tâlib Abdümenâf

(4) Abdu'l-Kâbe

(5) Âtike

(6) Berre

(7) Ümeyme. Bu son üçü kızdır.[294]

Nuteyle bt. Cenâb b. Küleyb b. Mâlik b. Ömer b. Âmir b. Zeyd Menât'tan olan çocukları şunlardır:

(8) el-Abbâs

(9) Dırâr.

[I/275] Hâle bt. Üheyb b. Abdimenâf b. Zühre b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüeyy şu çocukları doğurdu:

(10) Hamza

(11) el-Mukavvam

(12) el-Cehl ki kendisine el-Gaydâk denilirdi.

(13) Safiyye

Semra bt. Cündeb b. Huceyr b. Riâb b. Hubeyb b. Süvât'dan tevellüd eden evlatları şunlardır:

(14) el-Hâris ki Çocuklarının en büyüğüdür.

Lübnâ bt. Hâcir b. Abdimenât b. Zâtir b. Hubşiye el-Huzâî'den:

(15) Ebû Leheb Abdüluzzâ dünyaya gelmiştir.

Hişâm'ın zikrettiği diğer üç çocuk yani;

(16) Ümmü Hakîm

(17) Beyzâ

(18) Ervâ, bu menâbi'a nazaran yukarıda ismi geçen Fâtıma bt. Amr'dan tevellüd etmişlerdir.[295]

294 Taberî, 1. cild, 1073.
295 Hişâm, 69; Hamîs, 1. cild, 179-180; Halebî, 1. cild, 52.

§103. Zemzem kuyusunun hafriyatı esnasında Abdülmut- [I/276]
talib Kureyş tarafından pek çok tecavüzâta maruz kalmıştı. Çünkü yalnız idi. Yalnız bir oğlundan başka yardımcısı yoktu. Hemşehrileriyle münâzaalarında muâvenet ve muzâherât *{yardım}* taleb etmek üzere müracaat edeceği birçok akrabası da yoktu. İşte bundan dolayı bir nezir *{adak}* yaptı. Allah kendisini himayeye kâdir on erkek evlat verecek olursa bunlardan birini Kâbe'de kurban edecekti. Abdülmuttalib hepsi sinn-i rüşde vâsıl olmuş on erkek evlat babası olunca vaktiyle gayet müşkil ve elîm bir vaziyette bulunduğu zaman ettiği nezri bunlara anlattı. Oğulları kendisinin arzusuna riayet edeceklerini beyan ettiler. Kurban edilecek evladın kim olduğunu tayin keyfiyetini kuraya bıraktılar. Oklarla kura çekilince Abdülmuttalib'in en çok sevdiği oğlu Abdullah'ın ismi çıktı. Muhammed'in müstakbel babası bu idi. Baba kemâl-i elem *{büyük bir üzüntü}* ile nezrini *{adağını}* yerine getireceği sırada diğer evlatlarının ve Kureyş'in itirâzâtı Abdülmuttalib'i verdiği kararı ta'lîk etmeye *{askıya almaya}* ve Hayber'de yaşayan bir kâhinin fikrini almaya sevk etti. Bu kâhin oğlu ile on deve arasında kura çekmesini ve oğlunun ismi ne vakit çıkarsa yeniden kura çekmeye teşebbüs ederek yukarı(da)ki develere tekrar on deve ilave etmesini ve kura develere isabet edinceye kadar buna devam eylemesini söyledi. Müteaddid *{birçok}* [I/277]
tecrübelerden sonra develerin adedinin bâliğ olacağı miktar oğluna mukabil ma'bûdun istediği miktarı irâe edecekti. Abdülmuttalib Mekke'ye avdet edince kâhinin talimatına tevfîk hareket etti. Dokuz defa sıra ile Abdullah'ın ismi çıktı. O sûrette ki nihayet develerin oku çıktığı zaman bunların miktarı

Not-1 [I/275] Bu çocuklardan başka Kasem nâmında başka bir evladının daha ismi vardır. Bu çocuk dokuz yaşında vefat etmiş ve babası pek müteessir olmuştu. Vefatı Muhammed'in tevellüdünden üç sene evveline musâdif idi (Halebî, 1. cild, 110; Muhammed ismi hakkında § 124. fıkranın notuna bakınız).

Not-2 [I/275] Rivayet olunduğuna göre Tehannüs yani Ramazan ayında bir taraftan fukaraya yiyecek tevzî' ettirirken diğer taraftan Hira Dağı'nın tenhâî-i vahşetnâkı içine çekilmek âdetini ilk tesis eden Abdülmuttalib'dir (Hamîs, 1. cild, 179. Daha ileride § 208. fıkraya ve notuna bakınız).

yüze bâliğ *{ulaşmış}* olmuştu. Bunun üzerine Abdülmuttalib büyük bir ziyafet tertip etti. Bütün Kureyş'i ve Mekke'de bulunan Arapları davet eyledi. O günden itibaren müşrikler arasında bir adamın diyeti olmak üzere yüz deve kabul edildi.[296]

Bu an'ane ma'nâ-yı hakîkîsiyle *{taşıl manası ile}* kabul edilemez. Abdülmuttalib'in Kureyşîler ile münâzaaları *{tartışmaları/çekişmeleri}* esnasındaki hayatında maruz olduğu bazı hâdîsâtın menkıbe tarzında bir tevsîî *{genişletmesi}* gibi telakki edilmek lazım gelir. Bu menkıbenin tafsîlâtı ile daha evvelki sâir *{diğer}* menkıbelerin muhteviyatı arasındaki tezatı izah etmeye pek hacet görmüyoruz. Abdülmuttalib'in Mekke'de ecdadından hiçbirine nasip olmamış bir derecede hüküm ve
[I/278] nüfûz sahibi olduğu söyleniyordu. Hâlbuki son iki an'aneden[297] Abdülmuttalib'in sâir Kureyşîlere nazaran mâdûn bir mevkide *{alt derecede}* bulunduğu, hemşehrileri üzerinde hakiki bir hüküm ve nüfûza sahip olmaktan uzak olduğu anlaşılıyor. An'ane Abdülmuttalib'in ailesinin fakir ve aciz olduğunu meydana vurmuştur. Mamafih, Abdülmuttalib ile Kureyş arasında yukarıdaki fıkralarda nakledilen dâimi münâzaalar *{tartışmalar/çekişmeler}*, Peygamber'e ileride muhalefette bulunacakları gözden düşürmek için icad edilmiş şeyler olabilirler. Fakat Abdülmuttalib'in kendisine bir mevki yapmadan evvel bir ecnebi sıfatıyla Kureyş arasında girişmeye mecbur olduğu münâzaaların *{tartışmaların/çekişmelerin}* uzak bir hatırası olmaları da kâbildir *{mümkündür}*.[298]

296 Taberî, 1. cild, 1074-1078; Hişâm, 97-100; ZDMG, cild 7, sahife 33-34. Burada İbn Sa'd vak'ayı teferruat itibariyle farklı bir sûrette nakleder; fakat esas birdir. Haldun, 2. cild, 337; Halebî, 1. cild, 48-50; Hamîs, 1. cild, 206-207.

297 § 100-101.

298 Not-1 [I/278] Ağleb ihtimale göre Abdullah'ın kurban edilmesi menkıbesi velûd *{üretken}* bir muhayyileye mâlik olan İbn Abbâs'ın icadıdır. Şimdi muhtasaran naklettiğimiz bütün vakâyı' *{olaylar}* başlıca onun tarafından hikâye edilmiştir. Müslüman muharrirleri *{yazarları}* bile bu menkıbede gayr-ı tabîî *{doğal olmayan}* bir şey bulunduğunu, Tevrat'ın meşhur bir fıkrasının tekrarını andırdığını hissetmişlerdir. Sonra, Abdülmuttalib'in hiçbir zaman hep bir arada ber-hayât 10 evladı olmadığını ve 4 çocuk doğurmuş olan zevcesi Hale'nin Abdullah'ın

§104. Bu elîm vaziyet iktihâm edildikten *{üstesinden gelin-* [I/279]
dikten} sonra Abdülmuttalib oğlu Abdullah'ı evlendirmeye kalktı. Ona Âmine bt. Vehb b. Abdimenâf b. Zühre b. Kilâb. Mürre'yi aldı. Benû Zühreler reisinin kerîmesi idi. İzdivaçtan üç gün sonra Âmine Muhammed'e gebe kaldı. An'ane bu izdivaca dair birçok tafsîlât verir. Abdullah'ın güzelliği Mekke'nin bütün kızlarında bir aşk uyandırmıştı. Pek çok kadınlar, Abdullah'ın alnında parlayan bir işaret-i nübüvvetten *{peygamberlik işaretinden}* dolayı ona varmak emelinde idiler. İzdivacından üç gün sonra Muhammed rahm-i mâdere *{ana rahmine}* düşünce alnındaki bu işaret kaybolmuştu. Diğer tarafta Abdülmuṭṭalib Hâle bt. Abdimenâf ile evleniyordu. İki düğün aynı zamanda yapıldı.[299]

§105. Abdullah teehhülünden biraz sonra ticaret işleri için [I/280]
Suriye'ye gitti. Avdetinde Medine'ye hasta geldi. Tedavi için orada kalmaya mecbur oldu. Nihayet Medine'de zevcesini bir daha göremeden, çocuğunun tevellüdünden evvel terk-i hayât etti *{öldü}*. Dâru'n-Nâbiga yahut Dâru't-Tâbia kurbundaki *{yakınındaki}* mezarlığa defnedildi. Girerken Dâru's-Suğ-

vefatından biraz evvel kendisine varmış olduğunu Müslüman muharrirleri pek doğru olarak beyan etmişlerdir. Abdülmuttalib'in Hale'den çocukları olduğu zaman Abdullah ber-hayât değildi (Hamîs'e bakınız, 1. cild, 207). Bundan başka Muhammed'in amcası Hamza'nın yeğeninden daha küçük olduğu ve diğer amcası Abbâs'ın ise Hamza'dan daha az yaşlı bulunduğu da ma'lûmdur (Hamîs, 1. cild, sahife 207, satır 25).

299 Hişâm, sahife 70, 100-101; Taberî, 1. cild, 1079-1081; Esîr, 2. cild, sahife 2; Haldun, 2. cild, 337, Halebî, 1. cild, 53, 61; Hamîs1. cild, 207-208. Not-1 [I/279] Son zamanların ifrat ve mübalağalarının bir misali olmak üzere, Yemen'de Tebâle Kabilesinden bir kâhine menkıbesini irâe edebiliriz *{gösterebiliriz}*. Bu, Abdullah'ın yüzünde lem'a-i nübüvveti *{peygamberlik ışığını}* fark ederek ona çılgınca âşık olmuş, kendisiyle evlenmek için yüz deve teklif etmişti (Halebî, 1. cild, 53, Hamîs, 1. cild, 208-209). [I/280] İran muharrirlerinden Mirhond'un (2. cild, sahife 4, satır 7) rivayetine göre Abdullah teehhül ettiği *{evlendiği}* zaman "Tatlı dudaklı, bal sözlü iki yüz genç kız Abdullah'tan ayrılmanın tesiriyle şiddet-i aşktan dûçâr-ı nevmîdi *{ümitsiz}* oldular ve terk-i hayât ettiler!" Başka masal veya menkıbeleri zikretmeyeceğiz. Bu iki numune kifayet eder *{yeterlidir}*. (Hamîs'e de bakınız, 1. cild, 208, satır 9) Burada bütün bu bî-ma'nâ menkıbelerin İbn Abbâs tarafından uydurulduğu görülür.

râ'nın sağ tarafında bulunuyordu.[300] Mekke'de Muhammed'e gebe kalan dul Âmine dünyaya getireceği çocuğun büyüklüğünü haber veren birtakım işaretler gördü.[301] Vâkıdî'ye göre
[I/281] Âmine'nin Abdullah'tan yalnız bir çocuğu olmuştur.[302] Abdullah'ın da başka zevcesi ve çocuğu yoktur.[303]

Çocukluk, Gençlik, Evlilik

Muhammed'in Çocukluğu, Seyahatleri ve Teehhülü Hakkındaki Ehâdîs

§106. Muhammed'in terceme-i hâlinin tetkiki ve bilhassa vazife-i risâletinin ilk zamanlarına ve sebeplerine ait tetkîkât *{incelemeler}* Garb muharrrirleri *{Batı yazarları}* için bile daima pek ziyade ehemmiyeti hâiz *{öneme sahip}* bir mevzu teşkil etmiştir *{konu olmuştur}*. Bu kadar taharriyât ve tetebbuâtın *{araştırma ve incelemenin}* en başlı sâiki büyük bir dinin tevellüdü hakkında tarihî ve aşikâr bir misale İslamiyet'te tesadüf edildiği fikridir. Muhammed, tarihi zamanların aydınlığı içinde yeni bir din-i kâzib icad eden *{yalan bir din*
[I/282] *ortaya koyan}* gayet nadir tarihî bir Peygamber misâlini arz eder gibi telakki olunmuştur *{kabul edilmiştir}*. Böyle bir telakki hakikate istinad eder *{dayanır}* gibi görünür. Mecusiliğin, Budistliğin, hatta Hristiyanlığın bile menşe'leri *{kökleri}* birçok merak-âver *{meraklandırıcı}* hakikatleri mütecessislerin *{meraklıların}* inzâr-ı tedkikinden gizleyecek kesîf menâ-

300 Taberî, 1. cild, 980, 1081, 1082; Hişâm, 102; Esîr, 1. cild, 340; Haldun, 2. cild, 337; Haldun, 2. cild, zeyl 4; Halebî, 1. cild, 54, 68; Hamîs, 1. cild, 211.

301 Hişâm, 102; Esîr, 1. cild, 339-340; Halebî, 1. cild, 54-63; Hamîs, 1. cild, 209-211.

Not-1 [I/281] Âmine'nin gebeliğine dair menkıbeler arasında İbn Abbâs'a kadar çıkan bir tanesi vardır ki buna nazaran Âmine'nin gebe kalması Kureyş'e ait olan bütün hayavânâtın o gece bu vak'a-i azîmeyi haber veren sözler söylemesiyle anlaşıldı (Hamîs, 1. cild, 210; Halebî, 1. cild, 64). Yine aynı gece birçok esnâm harika-âlûd *{olağanüstü}* surette yerlere düştü. Bir an'ane gebeliğin ve vaz'-ı hamlin yalnız üç saat imtidâd ettiğini *{uzadığını}* söylüyor (Halebî, 1. cild, 66).

302 Not-2 [I/281] Abdullah'ın pek az bir şey bıraktığı söyleniyor: Eymen Bereketü'l-Habeşiyye isminde Habeşî bir cariye ile beş deve ve bir miktar koyun (Halebî, 1. cild, 71; Hamîs, 1. cild, 212).

303 Halebî, 1. cild, 70; Hamîs, 1. cild 211.

kıb *{yoğun menkıbelerin/hikayelerin}* sisleri içinde muhât oldukları *{kuşatıldıkları}* halde İslamiyet adeta herkesin gözü önünde ve o kadar aşikâr sûrette tevellüd etmiş *{doğmuş/ortaya çıkmış}* gibi duruyor ki inkişâfının *{gelişiminin}* bütün safahât-ı muhtelifesi *{çeşitli dönemleri}* nesebî bir kat'iyyet ile kâbil-i tedkiktir *{incelenmesi mümkündür}* zannolunabiliyor. Filhakika İslamiyet'in tevellüdü ve tekâmülü *{ortaya çıkışı ve olgunlaşması}* hakkında hadsiz hesapsız birçok tafsîlât *{ayrıntı}* ve teferruata vâkıfız. Bunlara sâir dinlerin tarihinde tesadüf edemeyiz. Bundan dolayı İslamiyet tahribkâr bir tenkide en çok maruz kalabilecek bir dindir. Fakat ma'lûmât ve tafsîlâtın çokluğu bunların hakiki kıymetleri hakkında bize yanlış bir fikir vermemelidir. Muhammed'in terceme-i hâlini yazan Avrupalı muharrirlerden kısm-ı a'zamı sadece zevâhir ile aldanmışlardır ve zehâba *{yanlış fikirlere}* kurban gitmişlerdir. Bu kadar muktedir ve meşhur müverrihlerin hatası sonra birçok yanlış fikirler vücuda getirmiştir. Muhammed'e ve İslamiyet'e ait ve umuma mahsus âsârda *{eserlerde}* bunların netâyici *{neticeleri}* el'ân *{hala}* hissediliyor.

Hakikatte İslamiyet'in tevellüdü meselesi oldukça muğlak *{kapalı}* bir şekilde ve gayet karanlık ahvâl ve şerâît *{gidişat}* dâhilinde manzûr olmaktadır *{dikkat çekmektedir}*. Menâbi' *{kaynaklar}* itina ile ve mû-şikâfâne *{kılı kırk yararak}* tetkik edilince hiç tahmin edilmemiş büyük müşkilât tahaddüs [I/283] etti *{ortaya çıktı}*. Sonradan vakâyı'ın *{olayların}* gayet ta'dîl ve tashih edildiği *{düzeltildiği}*, evvelden hiç bilinmeyen birtakım anâsırın *{unsurların}* işe karıştığı meydana çıktı. O derecede ki İslamiyet'in ilk menşe'lerine *{kökenlerine}* dair olan hakikat bugün bizim için eslâfımızın *{bizden öncekilerin}* pek sathî *{yüzeysel}* ve itimad-perver *{güven besleyen}* ruhlarına göründüğünden çok ziyade mahfî *{gizli}* ve muzlim *{karanlık}* bulunuyor. Bu tetkîkâttan *{incelemelerden}* anlıyoruz ki bizi en çok alakadar eden vak'a *{olay}* yani Muhammed'in ruhunun psikoloji tekâmülü *{gelişimi}*, neşr-i dîne *{dinin yayılmasına}* kendisini sevk eden avâmil *{sebepler}*, muzafferiyet-i azîme-

nin *{büyük bir galibiyetin}* hakiki sebepleri büyük bir karanlık içindedir. Bu mevzu hakkındaki ehâdîsin *{hadislerin}* tetkik ve tahlili bizi kat'iyyen menfi *{olumsuz}* bir neticeye îsâl eyler *{ulaştırır}*. Yani, bunların bize naklettiği şeyler bizim itimat etmemekliğimiz îcâb eden şeylerdir. Hakikat anâsırını *{unsurlarını}* başka tariklerle *{yollarla}* arayıp bulmaya mecburuz. Bu yollar ise o kadar karışık ve müşkildir *{zordur}* ki bazı noktalarda taharriyâtımızın *{araştırmalarımızın}* karşısına çıkan mevâni' *{engeller}* nâ-kâbil-i iktihâmdır *{dayanması/tahammülü mümkün değildir}*. Medine'ye firardan *{kaçıştan}*[304] evvel adeta kat'î sûrette *{kesin bir şekilde}* hiçbir şey bilmiyoruz. An'anenin bize naklettiği bir parçacık şeyler sonradan o kadar değiştirilmiştir ki asıl hakiki hakikat gözümüzün önünden kaçmaktadır. Birtakım faraziyyât ve tahmînât *{varsayımlar ve tahminler}* içinde kalıyoruz. İslamiyet, en samimi safhaları ve hatta nokta-i nazardan *{bakış açısından}* bir vesika-i insânî *{insani bir belge}* olmak itibariyle bizim en çok merakımızı davet eden safhaları artık arkada kaldığı zaman tarihin ziyâ-
[I/284] sı *{ışığı}* içine giriyor. En mühim adım atılmış bulunuyordu. Ondan sonrası Muhammed tarafından vaz' edilen *{konulan}* ve teokratik bir devletin îfâ-yı vazife etmesi *{görevini yerine getirmesi}* için tatbik olunan *{uygulanan}* mukaddimâtın *{ilk sözlerin}* bir netice-i mantıkiyyesi *{mantıklı bir sonucu}* idi.

§107. Muhammed'in terceme-i hâli *{biyografisi}* üç devreye taksim edilebilir: Birinci devre yevm-i tevellüdünde ibtidâ eder *{doğum gününde başlar}*. İkinci devre firara *{kaçışa}*[305] kadar Mekke'deki mübâreze *{mücadele}* ve taadiyyât *{zulümler}* zamanını ihtiva eder. Üçüncüsü Medine'de teokratik devletin teşekkülünden *{oluşumundan}* vefatına kadar olan devredir. Bu indî *{taraflı}* bir taksim değildir. Çünkü devrelerin her birinde Muhammed yeni ve harici birtakım ahvâl ve şerâîtin *{hal ve gidişatın}* yeni ve kuvvetli birtakım ihtirâsâtın *{tutkuların}* tesirine maruz kalarak üç muhtelif manzara al-

304 Hazırlayanın Notu: Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti kastedilmektedir.
305 Hazırlayanın Notu: Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti kastedilmektedir.

tında nümâyân *{aşikâr/görünür}* olur. Şimdi meşgul olacağımız birinci devre en muzlim *{karanlık}* olanıdır. Çünkü büyük istikbalinden bî-haber *{geleceğinden habersiz}* olan Muhammed'in o zamanki simasını tayin ve tasvir etmemize hâdim olacak anâsır *{hizmet edecek unsurlar}* elimizde yoktur. Vazife-i risâletin bidâyetine kadar *{peygamberlik görevinin başlangıcına kadar}* Muhammed'in ruhunun tekmîl safahâtını *{bütün devrelerini}* ancak bu ma'lûmât *{bilgiler}* sayesinde tasvir ve hikâye edebilecektik. İlk 40 sene-i hayâtın mütevâzıâne karanlığı *{hayatının ilk 40 yılının belirsizliği}* o kadar büyük bir noksan teşkil ediyor ki bize kadar vâsıl olan *{ulaşan}* an'anât *{geleneksel anlatılar}* bunu doldurmaya kâfi gelmiyor. Muhammed'in kendisi de bundan bahsetmeye ehemmiyet vermemiştir. İhtimal ki ruhunun elîm tereddütler ve korkular içinde kemâle erdiği bir devreyi pek tahattur etmek *{hatırına getirmek}* istemiyordu. Tefrîh *{filizlenme, gelişme}* devresin- [I/285]
de melekât-ı mübdiânelerinin *{yenilikçi yeteneklerinin}* noksanlarını ve tereddütlerini göstermekten hiç hoşlanmayan muharrirlerdeki *{yazarlardaki}* mahcubiyet gibi ihtimal ki Muhammed de bundan sıkılıyordu. Şark muharrirleri *{Doğu yazarları}* bu noksanın ehemmiyetini hissetmişlerdir. Dinlerinin müessislerine *{kurucularına}* karşı besledikleri hürmet ve ta'zîm sevkiyle *{hürmet ve saygı sebebiyle}* birçok hayâlî menkıbeleri, bî-mânâ *{anlamsız}* masalları hakikat diye kabul ettiler, hatta belki de kendiliklerinden uydurdular. Bir müverrihin *{tarihçinin}* ihtimal ki bu menâkıb *{menkıbeler/anlatılar}* arasında gizlenmiş olan ufak bir hakikatin izlerini kaybetmemek için bu masallar üzerinde pek ısrar etmemesi lazım gelirdi. Böyle bir hataya düşmemek için Muhammed'in çocukluğu hakkındaki an'anâtın tetkikinden çıkan bazı mütâlaâtı *{düşünceleri}* arz etmeye ve bunları hakikatten daha az uzaklaşan ve aşağı(da)ki fıkralara derc edilen *{katılan/yerleştirilen}* diğer menâkıbın hikâyesine muhtasar *{özet}* bir mukaddime add (etmeye) ve bununla iktifa eylemeye *{yetinmeye}* mecburuz.

§108. Yukarıda[306] Muhammed'in ecdadından bahsedildiği sırada Peygamber'in asîl bir aileden geldiği iddiasına karşı ızhar-ı şüphe etmiş ve elimizdeki anâsır ile Muhammed'in tevellüdüne *{doğumuna}* ve çocukluğuna ait bütün ma'lûmâtı *{bilgileri}* bir masal veya menkıbe gibi telakki etmek *{kabul etmek}*, hakiki tevellüdü keyfiyetinin nâ-kâbil-i hal bir mechûliyet *{bilinmezlik}* içinde kaldığını teslim ve itiraf eylemek
[I/286] caiz olabileceğini söylemiştik. Aynı şüphe Muhammed'in tevellüdüne an'anenin rabt ettiği sâir vakâyı'a *{çeşitli olaylara}* yani bilhassa meşhur Sefer-i Fîl'e de şâmil olur *{ihtiva eder}*. Muhammed'in terceme-i hâlini *{biyografisini/hayat hikayesini}* yazmış hiçbir Şark muharriri *{Doğu yazarı}* yoktur ki bu vak'adan az çok mufassal *sûrette {ayrıntılı bir şekilde}* bahsetmemiş olsun. Her iyi Müslüman için Peygamber'in tevellüdüyle Habeşîlerin harika-âlûd *{olağanüstü}* bir sûrette tardı keyfiyeti arasında bir irtibat-ı samimi *{samimi bir bağ}* mevcuttur. Çünkü an'aneye nazaran Mekke şehri ve ma'bedi Mekke'de Peygamber'in annesi vaz'-ı haml edeceği *{doğum yapacağı}* sırada tahrip tehlikesine maruz kalmıştı. Müslümanlar doğmak üzere bulunan Peygamber'in ilk dine, yegâne hak olan dine, Allahu ehad dinine iade edeceği ma'bedi himaye için insan işlerine doğrudan doğruya Allah'ın eli karıştığına itikad ederler.

Binaenaleyh Ebrehe ve Habeşîler menkıbesinde bir hakikat-ı târihiyyeden *{tarihi gerçeklerden}* ziyade Kâbe'nin tebcîl-i kadri *{kudretini yükseltme}* için menkıbe-âlûd *{menkıbelere bulanmış}* bir gayret eseri görmek lazım gelir. Hem gariptir ki Allah'ın o zaman taht-ı himayesine *{korumasına}* aldığı ve tahrip eylemekten kurtardığı bu Kâbe bütün esnâmıyla *{putlarıyla}* müşriklere ait idi. Müslüman muharrirleri *{yazarları}* bu garâbetin *{tuhaflığın}* farkına varmamışlardır. Mamafih Habeşliler'in tecavüzü hikâyesi ne kadar hurafe-âlûd *{uydurma hikayelere bulanmış}* olursa olsun hurafenin *{uydurma hikayenin}* altında tarihî bir vak'anın gizlenebilmesi

306 § 32 ve müteakip fıkralar.

ihtimali yok değildir. Caussin de Perceval[307] Hristiyan menba'larının *{kaynaklarının}* Mekke'ye karşı bir hücumdan zerre kadar bahs etmediklerini[308] söylüyor. Müslüman hurafesini asıl menba'ından *{kaynağından}*, Taberî'den öğrenmiş olması [I/287]

307 1. cild, 145.

308 Not-1 [I/289] Nöldeke'nin himmetiyle Procopio'nun bir fıkrası (De Bello Persico, 1. cild, sahife 20, Bonn tab'ı, 1833, sahife 104, 107) meydana çıkmıştır ki bunda Habeşliler tarafından Yemen'in fethi hikâye ediliyor içinde Sefer-i Fil'e de îmâ vardır. Mamafih Nöldeke'nin belki de kâfî derecede atf-ı ehemmiyet etmediği *{önem vermediği}* en şâyân-ı dikkat *{dikkate değer}* nokta (Geschichte der Perser, sahife 200-201, not 4) Ebrehe tarafından tertip edilen ve muvaffakiyetsizliğe uğrayan Sefer-i Mekke aleyhinde değil İranlılar'a karşı idi. Filhakika, Procopio'nun verdiği ma'lûmata göre Justinyen'in 5. sene-i hükümetinde, ihtimal ki 530 târih-i mîlâdîlerinde, Habeşliler Yemen'i zabt [I/290] etmişlerdir. Birkaç sene sonra da (tarih zikredilmiyor) Jüstinyen Jülyen nâmında bir sefir *{elçi}* göndererek kendisi şimâlde *{kuzeyde}* İran'a karşı harp ettiği sırada Habeşliler'i de cenûbdan *{güneyden}* İranîler'e hücuma teşvik eylemiştir. Jüstinyen ile Sasani hükümdarı Enuşirvan arasındaki büyük muharebe 540. târih-i milâdîsinde başladığı cihetle Rumlar için felaket-engîz olan *{felaket koparan/tahrip eden}* bu muharebenin zuhurunda *{ortaya çıkışında}* biraz sonra Jülyen'in sefareti vukua gelmiştir. Procopio hikâyesinde devam ederek Ebrehe'nin İran'ı istila edeceğini tekrar tekrar söylediğini, fakat ancak birçok teehhurâttan *{gecikmeden}* sonra nihayet kımıldayabildiğini beyan eyliyor. Bu sözler şüphe yok ki Sefer-i Fil'e bir îmâdır. Ebrehe İmparator Jüstinyen'in ricası veçhile İran'ı istila gibi muhal bir tasavvuru mevki-i fiile koymak *{imkansız bir düşünceyi gerçekleştirmek}* istese idi kara tarikiyle *{yoluyla}* takip edilecek yegâne yol Mekke kurbundan *{yakınından}* ve Fırat Nehri'nin kadîm bir ayağı olan Vadi'r-Rumma'dan geçen yol idi (Doughty'ye bakınız, 1. cild, 329. D. G. Hogarth, The Nearer East, London, 1902, sahife 69, 71-72, 76). Bu gayet uzun ve askerlik nokta-i nazarından pek mânâsız bir seyahattir. Arabistan'ın hakiki vaziyet-i coğrafîsinden bî-haber *{gerçek coğrafi durumundan habersiz}* bulunan Jüstinyen Yemen ile İran'ın birbirlerine karşı mevkileri hakkında pek müphem *{belirsiz}* bir fikre mâlik idi. Diğer taraftan Habeşliler bahrî bir sefere kıyam edecek *{deniz seferine çıkacak}* ve Basra Körfezi'ne asker çıkarabilecek sefâine *{gemilere}* mâlik değildiler. Bu tasavvur tamamen bir çılgınlıktan ibaretti. Ebrehe bunu pekâlâ takdir etti. Çünkü imparatorluk ısrarlarına dayanamayarak bir heyet-i seferiyye teşkil etti. Fakat sefer başlar başlamaz derhal bundan vazgeçti. Bu suretle birçok inanılmaz, garip rivayetlere meydan verdi. Mamafih Procopio'nun gayet az ma'lûmat vermesi sârî *{bulaşıcı}* bir hastalık zuhur ederek Ebrehe'ye seferden vazgeçmek [I/291] için gayet iyi bir vesile ihzâr etmiş olması ihtimalini ref' etmez *{kaldırmaz}*. Araplar da bunu Habeşliler'i taşlayan kuşlar menkıbesini icad için bir vesile ittihâz etmiş *{kullanmış}* olabilirler.

îcâb eden Ebu Salih'in de San'a Kilisesi'ni tasvir ederken bu nokta hakkında muhafaza-i sükût ettiği *{suskunluğunu koruduğu}* meydandadır. Böyle olmakla beraber Hristiyan muharrirlerinin *{yazarlarının}*, kendileri gibi Hristiyan olan Habeşîler'in mağlubiyetleri dolayısıyla bu vak'ayı meskût *{suskun}* geçmiş oldukları iddia edilebilir. Diğer taraftan, menkıbeye esas olmak üzere bir esas-ı târihî *{tarihi bir gerçekliğin}* mevcut olduğuna dair en kuvvetli delil Muhammed'in Kur'ân'daki beyânâtıdır (105).[309] Muhammed bu vak'adan taraftarlarına herkesçe ma'lûm bir hadise gibi bahsetmiştir. Herhalde işin içinde bir nüve-i hakikat *{gerçeklik}* mevcut olsa da Şark muharrirlerinin *{Doğu yazarlarının}* büyük mübalağalarıyla ve hiçbir zaman vukua gelmemiş hayâlî vak'alar ilavesi ile meydana çıkardıkları masallarla bir işimiz yoktur.

Habeşliler'in Kâbe ile rekabet etmek üzere San'a'da bir kilise inşa ettikleri sözü sonraki İslamiyet zamanlarının tıflâne *{çocukça}* bir hikâyesidir. Müşriklik zamanında bile Kâbe'nin bütün dünyaca ehemmiyeti hâiz *{önemi bulunan}* bir ma'bed olduğu zannını vermek için uydurulmuştur. Habeşliler'in kiliseyi tesis ettikleri bile muhakkak değildir. Çünkü bu haber bize yalnız Müslüman menba'larından *{kaynaklarından}* geliyor, Hristiyan menba'ları *{kaynakları}* bir şey söylemiyor.[310]

309 Hazırlayanın Notu: Kur'an-ı Kerîm 105. sûre olan Fîl Sûresi kastedilmektedir.

310 Not-2 [I/291] Ebu Salih (Arapça metnin 139. sahifesi, İngilizceye tercümesinin 300-301. sahifesi) Habeş Necâşîsinin hıdîvi *{nâibi, veziri, valisi}* olan Ebrehe el-Eşram yahut İbrahim ismini kilisenin bânîsi olmak üzere zikrediyor. Fakat Ebu Salih'in menba'ı, kendisinin itirafından da anlaşılacağı üzere, bizim Müslüman Arap müverrihi Taberî'dir. Onun için bu noktada Hristiyan Ebu Salih'in sözlerini Müslüman müverrihin sözlerini teyit eder gibi telakki edemeyiz. Procopio kiliseden hiç bahsetmez. Diğer taraftan, Muhammed zamanında Yemen'de Hristiyanların ne kadar çok olduğu ve bunların kadîm bir devrede piskopos ve başpiskoposları olduğunu iddia ile iktifa etmeyip müşriklerin elinde şehitler de verdiklerini söyleyerek iftihar ettikleri ma'lûmdur. Eusebio (Hist. Eccl., 6. cild, 33) birçok Arap psikoposlardan ve bunların iki sinodundan *{Hristiyanların tartışma meclisi}* bahseder. San'a'da da Muhammed'den çok evvel bir Arap piskoposu bulunduğu bilinmektedir. (Harnack'taki Zannatha sözleri bu suretle tefsir edilmek lazım gelir. Die Mission, sahife 477, satır

Haberde göze çarpan kasd-ı mahsus *{özel maksat}* bunu nazar-ı mülahazaya *{dikkate}* almaktan bizi men ediyor. Kilisenin mevcudiyeti veya inşası ile sefer arasında hiçbir münasebet mevcut olamaz. An'anenin çocukça bir şey olduğu başka [I/288] taraflarından da anlaşılıyor. Habeş memurları Araplara San'a kilisesini ziyaret etmeleri için teşvikâtta *{teşvikte}* bulunmak emrini almışlar. Hâlbuki bu teşvikât yalnız Hristiyan Araplara yapılmış olabilir. Çünkü müşrik Araplar hiçbir zaman bir Hristiyan kilisesini ziyaret etmeyi akıllarına getiremezlerdi. Hatta San'a Hristiyanlarının müşriklere sirkat *{hırsızlık}* veya tecavüz korkusuyla ma'bede girmek müsadesini vermeleri bile şüpheli idi. Müşrikleri San'a ma'bedine gelmeye teşvikten evvel onları ihtidâ ettirmek iktizâ ederdi *{hidayete erdirmek gerekirdi}*. Bundan hiç bahsedilmiyor. Eğer Ebrehe hakikaten sırf San'a'nın yeni kilisesine züvvârın *{ziyaretçilerin}* miktarını artırmak gayesiyle müşrikleri ihtida ettirmek için her tarafa memurlar göndermiş olsa idi bu Habeş valisi Hristiyan dininin müstehakk-ı mükâfat *{mükafata/ödüle layık}* efrâdı arasında müstesna bir mevki tutmuş olurdu.

İhtimal ki Ebrehe yahut Habeşîler tarafından tamir, tevsî' ve tezyîn edilen *{genişletme ve süsleme yapılan}* kilisenin haşmet ve debdebesi *{görkemi}* Müslümanlarda Habeşliler'in Kâbe ile rekabet etmek emelinde bulunduklarına dair bir fikir tevlîd etmiştir *{ortaya çıkarmıştır}*. Kâbe'nin sadeliği San'a'daki Hristiyan ma'bedinde toplanan hazâin *{hazineler}* ile büyük bir tezat *{zıtlık}* teşkil ediyordu. Binaenaleyh, Müslümanlar kilisenin tamir veya inşası keyfiyeti ile Fîl Seferi arasında bir münasebet tasavvur etmiş olabilirler. Hâlbuki hakikatte bu iki vak'a ara- [I/289] sında hiçbir rabıta yoktur. Habeşliler ihtimal ki mâlik oldukları Yemen'den, hudutlara iz'âcâtta *{tecavüzlerde}* bulunan kabileleri te'dîb *{cezalandırma}* için yahut Procopio'nun dediği gibi, İran'a karşı sefer bahanesiyle Hicaz'a doğru bir taarruz yap-

20). Binaenaleyh San'a'da bir piskoposluğa layık bir kilise mevcut olduğu muhakkaktır. Kadîm Arabistan'daki Hristiyanlığa dair sâir tafsîlât için Harnack'a bakınız (Die Mission, sahife 445-448).

tılar. Arabistan'ın en güzel, en zengin ve en münbit *{verimli}* kısmına mâlik olan *{sahip olan}* Habeşliler Yemen'in şimâlinde *{kuzeyinde}* arazinin gayet çorak, hâlî *{boş}* ve orada yerleşmiş ahalisi bulunmadığı için adeta mümteni'i't-teshîr *{zabtı imkânsız}* olduğunu bilmeleri lazım gelirdi. (bugün Yemen'e sahip olan Türklerin sık sık yaptıkları gibi) bu seferlerden biri esnasında Habeş âsâkirinin *{askerlerinin}* veba, çiçek gibi vahim bir musibete uğramış, bu yüzden birçok telefât *{zayiat}* vererek miktarı pek azalmış olması muhtemeldir.

[I/291] §109. Sefer-i Fîl tabiri hakikaten vukua gelmiş bir şeyden neş'et etmiş olmak lazım gelir. Habeşliler'in kendileriyle birlikte birkaç fil getirmiş olmaları muhtemeldir. Fakat bu ih-
[I/292] timal muhtelif sebeplerden dolayı gayr-ı kâbil izah kalıyor. Hindistan'da seyahat etmiş olanlar her gün bu azîmü'l-cüsse *{büyük cüsseli}* hayvanların ne kadar ot yediklerini, onları beslemek ve hararetlerini teskin etmek için îcâb eden yiyeceği ve suyu bulmakta ne kadar çok müşkilât çekildiğini pekâlâ bilirler. Hindistan'da otun mebzul *{bol}* olduğu taraflarda bile fillerin iâşesi pek müşkil bir mesele teşkil ederse Yemen'in şimâli gibi çorak, hâlî, sudan mahrum, develer için bile müşkil bir memlekette fil taşımanın kâbil olmayacağını düşünmekte hakkımız yok mudur? Hem başka bir müşkilât daha vardır ki Mekke üzerine bir fil yürümüş olması ihtimalini ref' eder. Afrika filleri kolayca terbiye edilemezler. Hatta bazılarında hiç terbiye edilemeyecekleri kanaati bile vardır. Pirro tarafından İtalya'ya getirilen fillerin Afrika fili mi yoksa Hindistan fili mi oldukları meselesi henüz halledilmemiştir. Kartacalıların, Tolomeililerin, Jugurthaların, Jubaların muharebelerinde bahsi geçen filler hakkında da aynı mesele mevcuttur. Cosmas Indicopleustes'in ifadesine göre 6. asr-ı mîlâdîde yani Muhammed'den bir asır evvel Habeş sekenesi fil tutmak ve bunları terbiye etmek sanatını hiç bilmiyorlardı.[311]

311 Edouard Charton tarafından Paris'te 1867 tarihinde tab' edilen Voyageurs Anciens et Modernes eserine bakınız, 2. cild, sahife 29. [I/293] P. Armandi, Histoire Militaire des Élephants, Paris, 1843, sahife 12.

Kartacalılar ve Numidyalılar Afrika'da ancak Habeşistan'dan fil alabilirlerdi. Habeşliler ise fil tutmak fennine vâkıf olmadıkları için kudemânın *{eskilerin}* kullandıkları fillerin hep Hindistan'dan getirildiklerine hükmediyoruz. Hind filleri gayet kolay terbiye edilirler, pek itaatkârdırlar. Büyük sefinelere *{gemilere}* mâlik olan Fenikeliler'le Kartacalılar Seylan'dan yahut Hindistan'dan Bahr-i Ahmer *{Kızıldeniz}* tarikiyle Mısır limanlarından birine kadar kolaylıkla fil de nakledebilirlerdi. Habeşliler için ise bu kadar kolay bir iş değildi. Çünkü ma'lûm olduğu üzere, onların bir filoları yoktu.[312] Arabistan çöllerinde kullanmak üzere bir fil almak için sûret-i mahsûsada Hindistan'a bir sefine i'zâm etmek *{yollamak}* gibi bir harekete

312 Not-1 [I/295] Yule (Marco Polo, 3. tab', 2. cild, sahife 434) Marco Polo tarafından Habeşlilerin muharebelerde fil kullandıklarına dair verilen haberi tetkik ederek o da Ebrehe'nin filinin bir Afrika fili olamayacağına, bir Hind fili olması lazım geleceğine hükmediyor. Mamafih bu da birçok müşkilât arz etmekten hâlî kalmaz. Filhakika Taberî'den öğreniyoruz ki (1. cild, sahife 926, satır 8) Habeşlilerin gemileri yoktu. Necâşî Yemen'i istila edebilmek için Bahr-i Ahmer'den asker geçirmeye mahsus gemileri tedarik etmek üzere Bizans imparatoruna müracaata mecbur oldu. Habeşliler Mısır'dan Bizans imparatorunun gönderdiği sefîneleri isti'mâl ederek Yemen'e asker ihraç etmişlerdir. Nöldeke (Geschichte der Perser, sahife 188, not 1). Mısır Gemilerinin seferi hakkında birçok tafsîlât veriyor. Bu sefâinin miktarı 60'a bâliğ oluyordu. Bir kısmı ticaret, bir kısmı harp sefineleri [I/296] idi. Procopio (sahife 101) Bahr-i Ahmer'de yerlilerin yalnız güvertesiz hafif kayıklar kullandıklarını, bunların inşasında çivi bulunmadığını, parçaların birbirlerine iplerle sıkı sıkı bağlandığını haber veriyor. Procopio'ya göre yerlilerin bu merâkib-i bahriyyeyi *{deniz bineklerini}* isti'mâl etmeleri *{kullanmaları}* Bahr-i Ahmer'in gemilerdeki demirleri cezbeden *{kendine doğru çeken}* ve batıran bir kuvvete mâlik olduğuna dair bir fikr-i bâtıl beslemelerinden ileri geliyordu. Procopio bunun bir masal olduğunu ilave ediyor. Çünkü Romalılar'ın (Rumlar'ın) tahta ve çivi ile yapılan sefinelerinin o denizlerde hiçbir mahzûra tesadüf etmeksizin sefer ettiklerine vâkıftır. Procopio'nun fikrince yerli sefâinde *{gemilerde}* demir kullanılmaması dünyanın o taraflarında demirin gayet nadir bulunmasındandır. İşte bütün bu ma'lûmata bakarak Mısır tâcirlerine ve Mısır harb donanmasına ait ve mensup olmayan hiçbir sefîne Hindistan'dan Arabistan'a bir fil nakledemezdi hükmünü verebiliriz. Polo'ya da bakınız (Marco Polo, 2. cild, 415, not 4). Burada Portekizli Seyyah De Barros (16. asır)'un bir fıkrasını naklediyor. Bunda şarkî Afrika sahillerinde yalnız iplerle, demir perçinler olmaksızın yapılan sefâinden *{gemilerden}* bahsedilmektedir.

kalkmaları bana garip görünüyor. Şu mütâlaât ile görülüyor ki meseleye hangi taraftan bakılsa içinden çıkılmaz birtakım müşkilât karşısında bulunuyoruz.

Mamafih, Muhammed zamanında Ashâb-ı Fîl'in bir ordusunun Ebâbil kuşları tarafından mahvı hakkında bir menkıbe mevcut olduğunu kabul etmeye mecburuz (Kur'ân, 105, 1). Bu kuşlar pişmiş topraktan (سجيل) yahut Dieterici'nin tercümesini göre cehennemî taşlar[313] atmışlardır. Fakat ayet-i
[I/294] Kur'âniyenin mânâsı karanlıktır. Muhammed'in kullandığı Ashabu'l-Fîl tabiri bu kelimenin Habeş askerleri tarafından taşınan bir alamet veya bayraktan ileri gelmiş olabileceği zannını bana veriyor. Diğer taraftan, şâyân- dikkattir ki Kur'ân'ın metninde ne Mekke'ye karşı bir hücuma, ne de bu askerin Habeşliler'den mürekkeb olduğuna dair bir sarâhat yoktur.[314] Bu ikinci noktanın unutulmasına büyük bir ehemmiyet atfedilebilir. Çünkü o zaman yalnız Habeşliler'de Hicaz'ı istila edebilecek vesâit-i askeriye vardı. Fakat asıl birinci nokta hâiz-i ehemmiyettir. Çünkü hücum Mekke'ye tevcîh edilmiş *{yönlendirilmiş}* olsa idi Muhammed bunu sarâhaten söylemekten ve Allah'ın kendi ma'bedini müdafaa hususundaki hareketini meydan-ı bedâhete *{açıklığa}* koymak için menkıbeyi tekrar etmekten geri durmayacaktı. Mamafih Muhammed'in (muhaddisîn tarafından farkına varılmayan) bir tezata düşmek istemediği, Allah'ı Muhammed'in neşr-i din ettiği zamanda henüz esnâm ibadet-i vahşiyânesine tahsîs

313 Handwörterbuch zum Koran, sahife 72 b.

314 Not-2 [I/296] Birçok Arapların kadîmen Ebrehe nâmını taşıdıkları şâyân-ı dikkattir (Eğânî, 6. cild, sahife 33; Goldziher Muh. Stud, 1. cild, 201). Binaenaleyh Ebrehe ismi, bunu taşıyan adamın behemahâl *{mutlak surete}* Habeşli olması lazım geleceğini iddia için bir sebep teşkil etmez. Procopio De Bello Persico eserinde, 1. cild, sahife 20 (Bonn Tab'ı, 1. cild, sahife 160) bize Ebrehe'nin bir Hristiyan olduğunu, Adoulis şehrinde (bugün Massoua'nın ve Habeş limanı Aksûm'un cenûbunda Zulla) tüccarlık eden bir Romalı'nın (Rum) kölesi olduğunu söylüyor. Binaenaleyh Ebrehe'nin [I/297] bir Habeşli bile olmaması, Afrikalı bir zenci olması bile kâbildir. İslamiyet'ten evvelki Arap an'anelerinde yemen'de bir Arap hükümdarı hatırası vardır: Ebrehe zü'l-Menâr b. zü'l-Karneyn (Taberî, 1. cild, 441; Ebul'-Fidâ Anteisl., 116)

edilmiş ve Kureyşîler gibi en şiddetli düşmanlar elinde kalmış bir ma'bedin müdâfiî diye göstermekten ihtirâz eylediği *{sakındığı}* söylenebilir. Herhalde menkıbenin esas tahminin Kur'ân'da bulunduğunu görüyoruz. Muhammed'in bi'l-vâsıta ve kısa îmâsı sözlerini dinleyenlerin kâffesinin vak'aya vâkıf olduğu ve hadisenin pek eski bir zamanda cereyan etmediğini ispat ediyor. Muhammed zamanında avâm halk arasındaki menkıbenin asıl muhteviyatının neden ibaret olduğunu bilmiyoruz. Fakat Kur'ân'da bulamadıklarımızın kâffesinin [I/295] yahut hemen hemen kâffesinin Muhammed'den çok sonraki hadis mekteplerinin ilavesi veya icadı olduğunu ma'lûm maksatlarla yapıldığını muhakkak addedebiliriz.[315]

Habeşliler'in Mekke kurbuna *{yakınına}* kadar ilerlemeleri, Ebrehe ile Abdülmuttalib arasında mülakat, filin diz çökmesi hikâyesi tamamen bir menkıbeden ibarettir. Habeşliler'i bitiren sârî hastalık *{bulaşıcı hastalık}* Mekke'ye muvâsalâttan çok evvel zuhur etmiş ve hareket esnasında Habeşliler'in kuvvetlerini artık sefere devam etmeleri kâbil olamayacak derecede zayıflatmış olması îcâb eder. Bu sûretle kuvve-i askeriyye, gayeye vâsıl olmadan çok evvel dağılmıştır.

315 Not-3 [I/297] Vâkıan İbn Hişâm'ın kitabında İbn ez-Ziba'ra'ya (Hişâm, sahife 38, son satır) Ebu Kays Sayfî b. Eslet'e yahut Ümeyye b. Ebu's-Salt'a (Hişâm, sahife 39, satır 6 ve müteakib satırlar) atfedilmiş birtakım şiirler görüyoruz ki bunlarda Habeşlilerden, filden ve Mekke kuyularına kadar ilerlemelerden bahsolunuyor. Fakat bu şiirlerin mevsûkiyet-i kat'iyesi (yani Muhammed'den evvel nazm edilmiş olmaları) hakkında mühim şüphelere düşmek pek hakkımızdır. Mamafih onlara (Habeşliler'e mi?) karşı Allah'ın gönderdiği şedîd bir rüzgârın kendilerini bir koyun sürüsü gibi dağıtacağına dair meşhur bir beyit vardır (Hişâm, sahife 39, satır 13). Fakat bunda taşlardan bahsolunmaz. Hristiyan rahiplerini ifade için Ahbâr yani Haham tabirinin isti'mâl edilmiş olması pek gariptir. er-Rukayyât'a atfedilen (Hişâm, sahife 41, satır 10) şiirler Rohodokanakis'in pek doğru olarak söylediği veçhile (Ruqayyat, sahife 295, 21. şiir, not 1) Sefer-i Fil'e îmâ değildir, 64 târih-i hicrîsinde Husayn b. Numeyr'in Mekke'ye karşı vuku' bulan hareketinden bahseder. Ümeyye b. Ebu's-Salt'a atfedilen şiirler (Hişâm, 40, satır 17) gayr-ı muayyen bir taarruzdan bahseder. Bunda Kinde kabilesi rüesâsının kahramâmâne hareketlerinin zikri geçer. Bundan sefere birçok müşrik Arap kabilelerinin de iştirak ettiği anlaşılıyor. (Nöldeke'ye de bakınız. Gesch.der Perser, sahife 201, not 2).

[I/298] §110. Menkıbenin bir kasd-ı mahsûsu hâiz olduğu Habeşliler'in el-Lât ma'bûduna has olan Taif ma'bedine karşı ittihâz ettikleri söylenen hatt-ı hareketten de anlaşılıyor. Habeşliler'in Taif'e kadar geldikleri ve o şehrin meşhur ma'bedine dokunmadıkları sahih ise Mekke şehri Taif üzerine hücumu müşkil bir hale sokan surlara ve müstahkem hisara mâlik olmamakla beraber Habeşliler'in Mekke'ye karşı da aynı muameleyi göstermeleri pek muhtemel idi. Habeşliler'in emeli memleketin zabt ve teshîri olabilirdi. Yahut ağleb-i ihtimale göre *{büyük ihtimalle}* Yemen hudutlarında bazı bedevilerin tecavüzâtını te'dîb maksadını takip edebilirlerdi. Yoksa uzak ve fakir bir ma'bedi tahrip için o kadar fedakârlık etmezlerdi. Öyle bir ma'bed ki yegâne tezyînâtı çatısız dört duvardan ve dört kocaman köşe taşından ibaret idi. Müslüman muharrirleri el-Lât ma'bûduna karşı Habeşliler'in müsaadekârâne muamele ettiklerini söylemekle müşriklerle Hristiyanları hep bir hazne içine toplamak ve her ikisinin de gayet yüksek bir ma'bed-i ilâhî olan Kâbe'yi tahrip gibi fena bir emel beslemekte müttehid olduklarını anlatmak istemişlerdir.[316] Bu sırf Müslümanlara has bir telakkidir. Müşriklerden gelme değildir. Çünkü elimizdeki bütün menâbi'den anlaşıldığına göre Mekke ile Taif arasındaki münasebât her zaman gayet
[I/999] samimi idi. Hatta Taif Kureyşîlerin sayfiye mahalli bulunuyordu.[317] Orada birçok araziye mâliktiler. İki şehrin kurbiyyeti

316 Kâbe'nin tesisi hakkındaki menkıbelere bakınız § 65.

317 Not-1 [I/300] Mevcut bir an'aneye nazaran, zengin bahçeleriyle pek meşhur olan Taif Suriye'nin münbit bir parçası olup oraya, Mekke ma'bedinin yanına meyveleriyle, Beytullah olan Mekke sekenesinin te'min-i hayâtına hizmet etmesi için Allah tarafından nakledilmiştir (Ezrakî, sahife 41, satır 13 ve müteakip satırlar). Diğer bir an'aneye (aynı eser, satır 18) göre Allah Suriye'nin bir karyesini İbrahim'in duası üzerine tamamen nakletmiştir (karyetün min kura'ş-Şâm). Bu masallar Taif şehrinin Mekke için en büyük bir menba'-ı istifade olduğunu ispat ederler ve Suriye'nin gayet münbit ve ma'mûr bir ülke olduğu hakkında Arabistan çölleri sekenesinin kâffesine has bir hissi in'ikâs {yansıma} ettirirler. Bugün bile Arabistan bedevileri için Suriye "süt memleketidir" (Doughty'ye bakınız. 1. cild, sahife 17, 272). Mekke ve Taif şehirleri arasındaki sıkı [I/301] râbıta Kur'ân'daki el-Karyeteyn (iki şehir) tabirinden ve 43; 30. ayetin mânâsından da anlaşılır.

{yakınlığı} dolayısıyla[318] iş için Taif'e sık sık gider gelirlerdi. Kureyş de el-Lât ma'buduna taparlardı. İki ma'bed arasındaki rekabet fikri bu mevzuya dair kable'l-İslam mevcut eserlerde hiç yoktur. Bu sırf İslam menba'ından çıkmıştır.[319]

Sonraları, Kâbe'den başka bütün müşrik ma'bedleri ilgâ edildiği zaman ulemâ-yı İslam Mekke ma'bedine karşı müşriklik zamanında gayet büyük bir hürmet beslendiğini zannetmişlerdir. Bunu hakikatte olduğundan büyük görmüşlerdir. Mekke'deki yortuların bir panayır ve pazar silsilesine dâhil olduklarını, bunların 3 ay devam ettiğini unutmuşlardır. Bu adetleri İslamiyet kaldırmıştı (Ukâz, Zülmecaz, Zülmecenne, ilâ âhir).[320] Bundan dolayı Sefer-i Fîl menkıbesinde Müslümanların sâir bütün ma'bedlere tercihen Kâbe'nin şanını a'lâ hususundaki temayüllerine tesadüf ediyoruz. Müşriklik zamanında Kâbe'nin ehemmiyet-i nisbiyyesi şüp-

318 Burckhardt'a göre takriben 72 mil. Travels in Arabia, 69.

319 Not-2 [I/301] Hatta kat'iyetle iddia edilebilir ki Taif ve Sakîf aleyhindeki bil-vâsıta bütün isnâdât pek muahhar zamanlarda Müslüman menba'ından çıkmıştır. Bidâyette ihtimal ki Peygamber'in Taif surları önünde uğradığı muvaffakiyetsizlikten (8. sene-i hicriyye vakâyı'ına *{olaylarına}* bakınız) neş'et ettiği halde Hicret'in birinci asrında, iki Taifli, meşhur Ziyâd b. Ebîh [vefatı: 53 hicrî] ile daha meşhur halefi el-Haccâc b. Yusuf [vefatı: 95 hicrî], Emevîlere karşı her türlü hareket-i ihtilâlkârâneyi *{zararlı hareketi}* tenkilde *{uzaklaştırmada}* gösterdikleri şiddet ile gerek sünnilere gerek şiilere Sakafiyye nâmını menfûr *{nefret edilen}* bir hale getirdikleri zaman pek keskin ve zehirli bir hal kesb etmiştir. Ebu Rigâl menkıbesi de bu derin nefretin, Sakafîler aleyhindeki bu meylin mahsulüdür (§ 120. fıkraya bakınız. Goldziher'in mütâlaâtı Muh. Stud. 1. cild, sahife 99-100, not).

320 Not-3 [I/301] Müşriklik ibadetine tahsis edilmiş olduğu zamanda Kâbe'nin tebcil-i kadri ibtilâsı *{değerini yüceltme düşkünlüğü}* başka an'anât mahsulü olduğu aşikârdır. Bu an'anâta nazaran Habeşliler'in teşebbüsü münferid bir şey değildir. Cenûbî Arabistan'ın başka zî-kudret *{güç sahibi}* hükümdarları da Kâbe'nin fâikiyyetini kıskanarak onu tahrip etmeye kıyâm etmişlerdir deniliyor. Ezrakî (sahife 60, satır 15 ve müteakip satırlar) Tubba' *{Yemen melîklerine verilen genel bir ad}* yahut Yemen hükümdarlarının Kâbe'yi Huzâalılar'ın elinden almak için Beyhude yere iki teşebbüste bulunduklarını iddia ediyor. Üçüncü bir Tubba', ma'bedi tahrip gayretlerinin faydasızlıklarını görerek gidip orada kurbanlar kesmiş ve ma'bede zengin müzeyyenât hediye eylemiştir. Fihr hakkındaki fıkraya da bakınız (medhal § 50).

he yok ki muhaddisînin zannettikleri dereceden aşağı idi. Wellhausen'de[321] böyle Mekke'yi tebcîl ve a'lâ temayülâtı fark edilmiştir. Müslüman sahabelerin de, daima bütün müşriklik
[I/300] ibadetlerini Kâbe ibadeti ile birleştirmeye ve Kâbe'yi bütün Arabistan'ın merkez-i dînîsi gibi göstermeye bir meyl olduğunu söylemiştir. Bu yanlış bir fikirdir. Çünkü sonradan, İslamiyet zamanında vücut bulmuştur. Bundan dolayı bu fikirden mülhem olan Sefer-i Fîl menkıbesine yanlış bir mânâ vermiştir. Habeşliler'in maksatları hakkında da bu yüzden yanlış bir fikir husûle geliyor. Habeşliler memleketi fena idare etmek ve bu sebeple Seyf b. zü-Yezen'i 575 târih-i mîlâdisinde Habeşlileri tard etmek üzere İranlılar'ı davete mecbur eylemek ile beraber Yemen'de kendi arazilerinde müşrik ma'bedlerini yıktıkları ma'lûm değildir.[322]

[I/302] §111. Muhammed'in Fil Senesi'nde tevellüd ettiğini bütün Şark menba'ları müttehiden te'mîn ediyorlar. Garb müverrihlerinin pekçoğu da bu fikirdedirler. Mamafih bu iki vak'anın birbirine rabt edilmesi gayet indîdir *{taraflı/sübjektif}*, bunda büyük vak'aları birbirine rabt etmeyi pek seven Şark muhayyilesinin hevesâtı *{hevesleri}* eserleri gayet aşikârdır. O zaman Mekke'de Peygamber'in validesi hamlin *{gebeliğin}* son günlerinde bulunduğu için Habeşliler'in hareketini Allah'ın mucize-âlûd bir sûrette durdurduğuna herkesi inandırmak arzusu, Müslüman muhaddisîni için pek kuvvetli bir iğvâât *{kandırma}* teşkil etmiştir. Bundan dolayı iki vak'ayı birbirine sıkı sıkı rabt etmek ve bu tesadüfte Allah'ın en büyük Peygamber'ine taalluk eden hususâtın kâffesine müdahale ettiğinin bir delil-i bâhirîni *{apaçık delili}* meydana koymak istediler. Asıl mesele Muhammed'in Fil Senesi'nde doğması değildir. Bu Sefer menkıbesinin vukûunu Muhammed'in doğduğu seneye rabt edip etmemektedir. Çünkü birtakım delâile istinaden Muhammed'in 570 târih-i mîlâdîsinde dünyaya geldiği takrîbî bir sûrette iddia edilebilir. Filhakika, 632 sene-i mîlâdîsinde takriben 60-63 yaşında

321 Reste Arab. Heident, sahife 28.
322 Caussin de Perceval, 1. cild, 131-157.

olduğu halde vefat ettiği ma'lûmdur. Bu sûretle 570 tarihinde doğmuş olması îcâb eder. Fil Seferi hiç şüphe yok onun tevellüdünden mukaddemdir *{öncedir}.* Çünkü bu noktada bütün an'anât (anlatılar) müttehiddirler *{birleşmişlerdir}.* An'anenin gösterdiği günlerin miktarını kemâl-i kat'iyyetle bertaraf ede- [I/303]
biliriz ve şayet böyle bir Fil Seferi olmuşsa an'anenin bizi inandırmak istediği tarihten çok evvel vukua gelmiş olduğu kanaatini izhâr eyleriz.[323]

Şimdi Muhammed'in çocukluğuna ait menkıbelerin tetkikine geçersek müşâhede ettiğimiz yegâne muhakkak keyfiyet Muhammed'in büyütüldüğü ailenin gayet hakîr bir mevki'-i içtimaiye mâlik olması ve son derecede fakir bulunmasıdır. Muhammed kendi ailesi dâhilinde yetişmediği, an'anenin amcası dediği bir zâtın ailesinde yalnız ve yetim bir halde bü-

323 Not-1 [I/303] Nöldeke Geschichte der Perser, 205. not) Ebrehe'nin seferinin Muhammed'in doğumundan (Burada mütercim Hüseyin Cahid sehven "vefatından" yazmıştır.) çok mukaddem olduğunu iddia [I/304] eder. Bunu yalnız yukarıda zikrettiğimiz Procopio'nun fıkrasından istidlâl etmez. O fıkraya göre Ebrehe'nin seferi 540 târih-i mîlâdîlerinde vukua gelmiş olmak lazım gelir. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî ile Begâvî tarafından verilen iki haberden de aynı neticeyi çıkarıyor. Bu ma'lûmata nazaran bu zâtların birisi seferin Muhammed'in doğumundan (yine yanlışlıkla vefatından yazılmıştır) yirmi üç, diğeri kırk sene evvel vukua geldiğini iddia etmektedirler. Sâir an'anât da bu tahmini teyit etmektedirler. Bunlar Ebrehe'nin iki halefi geldiğini ve Habeşliler'in Ebrehe'nin vefatından sonra takriben otuzbir sene daha Yemen'i idare etmiş olduklarını söylerler (Nöldeke'ye bakınız sahife 120, not 3). Sonra İranlılar Yemen'i zabt ettiler, 570 târih-i mîlâdisinden biraz sonra Habeşliler'i tard eylediler. Bu suretle Ebrehe'nin seferi 540 senelerine doğru vukua gelmiş olmak lazımdır. Muhammedin doğumundan otuz sene evvel demek oluyor. El-Bîrûnî tarihe ait meşhur eserinde (el-Birûnî chron sahife 40, satır 24) Muhammed'in "Habeşîlerin istilasından elli sene sonra" doğmuş olduğunu beyan ediyor. Fakat bundan maksadı Arabistan'ın istilası yani Mekke üzerine hareket midir? Burası sarîh değildir. Ezrakî (sahife 92, satır 2 ve müteakip satırlar) Habeşliler'in Yemen'den Muhammed'in doğumundan iki sene sonra tard edildiklerini söylüyor. Muhammed'in târih-i tevellüdü ile Sefer-i-Fîl arasındaki münasebât için Sprenger tarafından toplanmış olan an'anâta da bakınız (ZDMG, 13. cild, sahife 137-142. Burada târih-i tevellüdün sarîh ve kat'î surette tayini indî bir hal olduğuna ve birinci asr-ı hicrî esnasında tespit edildiğine, bizzat Muhammed'in de bunu bilmediğine pek muhikk surette hükmedilmektedir.

yüdüğü için bu vaziyet bir kat daha elîm idi. Muhammed'in dört sene çölde sütanne nezdinde kalması da bir masaldan ibaret olmak lazım gelir. Menkıbenin menba'ı gayet zayıftır. §126. fıkranın 1. notundaki muhtasar mütâlaâttan anlaşılacağı üzere bir mahsûl-i icad olmak hali vardır. Bunu nazar-ı mülâhazaya almanın yegâne imkânı yetim Muhammed'in anasl Mekkeli olmayıp bazı esbâbtan dolayı bedeviler tarafından Abdülmuttalib'in ailesine getirilmesinin ve onun tarafından da hiç hatırası kalmayan bazı esbâbtan dolayı validesi ile birlikte kabul edilmesinin müphem bir hatırası sonradan bu şekle sokulmuştur demekten ibarettir.

[I/304] §112. Peygamber'in çocukluğuna dair ma'lûmâtın gayet az
[I/305] olması muhaddisleri, birçok menkıbe icat etmeye sevk eylemiştir. Bu da ilk zamanlarında bütün dinlerin menkıbelerinde görüldüğü tarzda, sonraki birtakım vakâyı'dan istidlâl usûlüyle yapılmıştır, yani muahharan vukua gelen birçok ahvâl ve hâdisât Allah'ın evvelce de takdîr-i ilâhîsini ve dünyada vukua gelecek inkılâb-ı azîm için kimi intihâb ettiğini *{seçtiğini}* izhar ve ahbâr etmiş olacağı kanaatini tevlîd etmiştir. İşte bu sonraki vakâyı'a bakarak, mazi hakkında istidlâlde *{çıkarımda}* bulunmak ameliyesinin izlerine bütün dinlerde tesadüf ederiz. Bu bâbda herkesçe ma'lûm bir misal zikretmek için Sihirbaz Krallar (Matta İncili, 2, 1-12), tebşîr, İsa'nın tevellüdü ve çocukluğu menkıbelerini (Luka İncili, 1, 1; 2, 52) hatırlara getireceğiz. Mamafih bütün dinlerin tevellüdünde kendi kendiliğinden icra-yı faaliyet eden bu ameliye İslamiyet'te muhit, medeniyete ve ırka ait birtakım esbâb-ı husûsiyyeden dolayı cidden garip ve hayal-âlûd bir derece-i inkişâfa vâsıl oldu ve bilhassa Şiî mezâhib arasında bi'n-nisbe pek muahhar zamanlarda[324] pek kaba mübalağalara kadar vardı. Aşağı(da)ki

324 Not-1 [I/308] Şiîlerin bî-mânâ *{manasız}* mübalağalarından yalnız birini zikredeceğim. Çünkü ileride başka mevzular için bir ehemmiyeti hâizdir. Bazı Şiî mezhepleri Muhammed'in ruhunun tevellüdünden evvel gayr-ı muayyen *{belirsiz}* bir zaman zarfında mevcut olduğunu ve yetmiş bin sene bir kuş şekli altında kaldığını, cennette şecer-i hakikatin *{hakikat ağacının}* dalları arasında bil'a-inkıtâ' *{kesintisiz}* tes-

fıkralarda[325] en kadîmlerini ve en az karıştırılmış olanlarını seçerek bu menkıbelerden bazılarını topladık. Bunların sadece kıraat kâri'lerimizi yanlış olduklarına ikna etmeye kâfidir. Fakat bunların en akla yakın, en insani olanları, içinde pek az yahut hemen hiç denecek derecede mâ-fevk-i tabîî unsur [I/306] bulunanları bile gayet zayıf, itimat-ı gayr-ı câiz menba'lardan gelirler. Bunların kâffesini bir kalem darbesiyle çizebiliriz. Bunlar Peygamber'i yanlış safhalar altında göstererek şahsını tenvîrden ziyade muzlim bir hale getirmeye sebep oluyorlar. Menkıbenin doğru kısmı yukarıda da söylediğimiz veçhile müstakbel Peygamber'in fakir ve gayet mütevazı bir menşe'den yetişmiş olmasıdır. Çocukluğunda yabancı bir aile içinde yaşayan bir yetimin hüzün-engîz *{hüzn veren}* ve münzevi hayatının bütün acılarını taşımış olacaktır. Bu, gerek mevsûk gerek mevzu' bütün ehâdîsten anlaşılıyor. Tarihî zamanlardaki bütün safahât-ı hayâtiyyesi de bunu göstermektedir. Fakat bunda bile muhaddisîn doğru ile yanlışı karıştırmışlar, hakikate istinâd etmeyen *{dayanmayan}* birçok tafsîlât ilave etmişlerdir. Faraza Mekke civarındaki dağlarda koyun ve deve çobanlığı ettiğini hikâye ediyorlar, Muhammed'in ağzından bu teferruatı açıktan açığa teyit eden cümleler uyduruyorlar.[326] Mamafih bu tafsîlât ne kadar hakiki ve feci görülse de kâffesi muvâfık-ı hakikat değildir. Çünkü Arabistan'ın ma'lûm olan âdâtına muhaliftir. Kureyşîler tâcir idiler, çoban değildiler. Onlarla bedeviler arasındaki ayrılık ameliyesi (menkıbe sûret-i umûmiyyede kabul edilirse) Kusayy zamanında[327] başlamış ve Humus hakkındaki an'aneden[328] sabit olduğu [I/307] üzere Muhammed zamanından evvel nihayete ermişti. Humus'u bir bedevilik hayatından hazırlık ve ticaret hayatına in-

bih çektiğini söylerler (ZDMG: 185, 4. cild, 157). İleride İslamiyet ile Yahudilik arasındaki birçok meselelerde bu rakamların dâimî surette tekrarından meydana çıkan münasebâttan bahsederken bu 70 bin, 70, 72 rakamlarına tekrar avdet edeceğiz.

325 § 123.

326 § 137. fıkraya bakınız.

327 § 36., 76. fıkralara bakınız.

328 § 121. fıkraya bakınız.

tikalin son safhası olarak telakki edebiliriz. Şüphe yok ki Kureyşîler'in mevâşîsi *{hayvanları}* vardı. Fakat mevâşîyi çorak çöllere, meralara yollamak, hayvanların kime ait meralarda otlamaları isteniyorsa muhafazalarını da oralardaki bedevilere tevdi' etmek *{emanet etmek}* mine'l-kadîm *{eskiden beri}* Arabistan'ın âdeti idi.[329] Meraların gayet fakir olması muttasıl tebdîl edilmelerini *{sürekli değiştirilmelerini}* zaruri kılar. Bazı kere bir yerden gayet uzak yerlere gidilir. Bunu yalnız bedeviler yapabilirler. Bunlar ufak bir kâr mukabilinde kendi mevâşîlerine şehirlilerin de mevâşîlerini ilave ederler. Bu sûretle zahmetsiz ve emin bir menba'-ı istifade bulurlar. Arabistan'daki bu adet o zaman da mevcut idi. Nasıl ki şimdi de mevcuttur. Çünkü coğrafyaya ve iklime ait şerâit hiç değişmemiştir. Binaenaleyh Kureyşîlerin herkes tarafından nazar-ı istihfâf *{küçümse gözlerle}* ile görülen çobanlık gibi hakîr bir işi yapmak üzere çocuklarını göndermeleri iddiası pek mânâsızdır.[330] Hatta bedeviler arasında bile en fakirlerden ve en gençlerden mürekkeb husûsî bir sınıf vardır ki mevâşînin arkası
[I/999] sıra meralarda dolaşmak sanatıyla bilhassa meşguldürler.[331] Kureyşîlerin pek ma'rûf olan gurur u azâmeti kendilerine mensup birinin kendi çocuklarından birini Bedevi çobanları menzilesine indirmesine mani idi.[332] Eğer an'ane sahih ise

329 Faraza Eğânî'ye bakınız. 2. cild, sahife 22, satır 5 ve müteakip satırlar.

330 Goldziher'e bakınız. Muh. Stud. 1. cild, sahife 121, satır 14-15.

331 Burchkhardt'a da bakınız, Notes on the Bedounins, sahife 140; Doughty, 1. cild, 427-428; 2. cild, 242; Sprenger, 1. cild 147.

332 Not-2 [I/309] Muhammed'in çobanlık ettiği an'anesini, Musa'nın ve Davud'un gençlikleri hakkındaki Tevrat menkıbelerinin telkin etmiş olduğu şüphesizdir. Rivayet edildiğine göre Musa ile Davud da evvelce çoban idiler. Bundan bir Peygamber'in mükemmel olmak için bir müddet çobanlık etmesi lazım geleceği mefhumu vücut bulmuştur. Bu telakki sırf şehirlilerin müfekkiresine *{düşüncesine}* hastır. Ve muhaddisînin muhayyilelerinin mahsulüdür. Bunun için Buhari'de (1. cild, sahife 227, satır 12) bütün mü'minini çoban diye tasvir eden hadise tesadüf ediyoruz. (Kur'ân'a bigâne olan) bu telakki Muhammed'in Medine'de verdiği ilk mev'izada da *{nasihatte de}* nümâyân oluyor. (1. sene-i hicriyye vakâyı'ına *{olaylarına}*, 37. fıkraya bakınız). Sprenger (1. cild, sahife 147-148, 148. sahife, not) toplanılan şeylerden yanlış bir netice çıkarıyor, zikredilen hadisin mevzu' olduğunu fark etmiyor (Ebu Hüreyre'den rivayet. Medhal'in § 26. ve müteakip fıkraları-

Muhammed'in Kureyşîlerden olmadığına dair yeni ve bu defa gayr-ı kâbil-i inkâr *{inkar edilemez}* bir delil elde etmiş olacağız. Bu takdirde Muhammed Mekke civarlarındaki hakîr *{değersiz}* kabilelerden birine mensup demekti. Binaenaleyh bu menkıbenin muahhar bir zamanda Arabistan haricindeki şehirlerde yaşayan ve Mekke'nin şerâit-i muhayyilesini, bedevilerin ahlâk ve âdâtını *{âdetlerini}* hiç bilmeyen muhaddisîn arasında vücut bulmuş olduğuna hükmetmek zaruretindeyiz.

§113. Genç Muhammed'in vazife-i risâleti başlamadan evvel yaptığı seyahatler hakkındaki ehâdîs pek çok haiz-i ehemmiyettir. Gençliğinin hiç değilse bu devresinde ilk çocukluğuna ait zamanlardakinden daha emin ve mevsûk ma'lûmâta mâlik olabileceğinizi ümit için birtakım sebepler vardır. Mekke hey'et-i içtimaiyyesinin ticari mahiyeti, Mekke ahalisi için ticaret olmaksızın, huccâcın tehâcümünden *{hacıların hücumundan}* tevellüd eden *{ortaya çıkan}* nakliyat olmaksızın yaşamanın imkânsızlığı Muhammed'in de sâir vatandaşları gibi, zengin vatandaşlarının kervanları ile Arabistan'ın muh- [I/310]

na da bakınız). Ebu Saîd el-Hudrî'ye atfolunan (Buhari, 1. cild, sahife 13, satır 2-3) hadis de aynı veçhile şüpheli ve bir maksad-ı mahsûsa müsteniddir. Peygamber şu sözleri söylemiş: "Bir Müslüman için bir koyun sürüsüne mâlik olup bunları dağ tepelerinde ve yağmurlarla sulanan yerlerde otlatmak en büyük bir nimettir. Bu suretle dinini birçok mehâlikten *{tehlikelerden}* kurtarır (fiten, irtidad tehlikesi). Hadisin son cümlesi bunun mevzu' olduğunu meydana vuruyor. Böyle bir telakki Muhammed'in müfekkiresi için külliyen bîgâne *{alakasız}* bir şeydir. Muhammed kendi taraftarlarını hiç bir zaman birer münzevi, târik-i dünya *{dünyayı terkeden}* ve zâhid yapmak istemedi. Kuvvetli bir tertib-i içtimai ve dînî ile birarada yaşayan, başkalarını İslamiyet'e celb etmek hatta fütuhatta bulunmak için faal ve mücahid bir hayat takip eden adamlar yapmak istedi. Zikredilen hadis, Mezopotamya ve Irak şehirlerinde icad edildi. Buralarda Şiî ve Râfizi mezheplerinin 2. asr-ı Hicrî'de pek çok teksîri [I/310] çölün çobanlıkla imrâr edilen *{geçirilen}* saf ve sade hayatı hakkında pek çok nazarî tahsîrât tevlîd edilmişti *{teorik hasret düşünceleri ortaya çıkarılmıştı}*. Bunlar 18. asr-ı Mîlâdîde pudralı *{tozlu}* İtalyan mekteb-i edebîlerinin arka diyarlarını tahattur ettiren *{hatırlatan}* inhitât {çöküş} ve nev-mîdî *{ümitsizliği}* tezâhürâtlardır. Hayât-ı râiyâne *{çobanlık hayatı}* hakkındaki ehâdisi böyle bir hâlet-i rûhiyenin mahsulü diye tasnif etmeye mecburuz.

telif mahallerine seyahat etmiş olacağını zannettirebilir.[333] Muhammed'in, neşr-i dîne *{dini yaymaya}* başlamadan evvel Arabistan'da ve Suriye de pek çok seyahat ettiğini ispat edebilseydik risâletine ve dinine ait birçok vak'ayı, birçok karanlık cihetleri daha iyi anlayabilirdik. İslamiyet'in zuhuru keyfiyetine merbût bulunan *{bağlı olan}* mesâili *{meseleleri}* kısmen halletmek için Peygamber'in seyahati, adeta terceme-i hâli itibariyle o kadar lazımdır ki terceme-i hâl muharrirlerinden hemen kâffesi *{tamamı}* seyahate ait an'anâtı
[I/311] *{gelenekleri}* mevsûk *{sağlam}* haberler gibi kabul etmek zaafından ve İslamiyet'in tevellüdü hakkındaki nazariyelerinin büyük bir kısmını bunların üzerine istinâd ettirmekten *{dayandırmaktan}* kendilerini kurtaramamışlardır. Filhakika ticaret seyahatleri esnasında Muhammed'in Suriye'yi ziyaret ettiği sahih olsa idi kendisindeki fikr-i dînînin Kureyş'in o kaba sanemperestliğinden *{putperestliğinden}* daha yüksek bir iman-ı dînî şekline tekâmülü hakkında mühim bir safha-

333 Not-1 [I/313] Muhammed'in içinde doğduğu ve büyüdüğü hey'et-i içtimaiyyenin ticari bir mahiyeti hâiz bulunduğu Kur'ân'da kelama ait mefhumları tenvîr ederken ticari tabirâtın mebzûlen isti'mâl edilmiş olması *{çokça kullanılmış olması}* dolayısıyla gayet vâzıh *{açık}* ve gayr-ı kâbil-i inkâr *{inkâr edilemez}* bir surette meydana çıkıyor. Bu hususta Ch. C. Torrey'in: The Commercial Terms in the Koran A Dissertataion (Leiden, 1892) eserine bakınız. Muhammed tarafından ilm-i kelam sahasında kullanılan ve zamanının ıstılâhât-ı ticariyyesine ait bulunan bütün tabîrât burada toplanmış, izah edilmiştir. Torrey bu ıstılâhâtın ilk defa Muhammed tarafından kelama tatbik edilmediğini, mazinin bir yadigârı olduğunu, Peygamber'in, zamanında umumen câri olan bir âdete tebeıyyet *{tâbî olma}* ettiğini söylüyor (sahife 4-5, 48-51). Muhammed'in dininin birçok kısımları Arap işi olmadığı halde bu tabîrât-ı ticâriyyenin isti'mâl keyfiyeti, Torrey'in dediği gibi, ihtimal ki Kur'ân'da en çok Arap olan bir cihettir. Umumiyetle akvâm-ı Sâmiye için Allah ile münasebât-ı hasene kârlı bir iş teşkil eder. Fakat Araplar Allah ile münasebâtın ticari ve maddi hissiyatını sâir akvam-ı Samiye'den daha göze çarpacak bir surette meydana koymuşlardır. Muhammed'in, sözlerinden şüphe eden menfaat düşkünü ve harîs *{hırslı}* hemşehrilerine karşı maksadını iyice anlatmak için farkında olmaksızın kabul ettiği riyâzî ve maddi lisandan bu keyfiyet kemâl-i bedâhetle nümâyân oluyor. Kur'ân'ın ticari lisanından Muhammed'in uzun seyahatler yaptığına, kendisinin de büyük bir tacir olduğuna hükmetmek ne dürüst ne emin bir usul-i tenkid teşkil etmez.

nın muhakkak delâiline mâlik olurduk. Muir[334] Muhammed'in Suriye'de hatta kısa bir ikametinden muttarıd *{düzenli}* kanunlarla ve Kureyşîlerinkine oldukça fâik siyâsî, askerî, dînî teşkilat ile idare bulunan medenî bir hey'et-i içtimaiyye ile temasından çıkarılabilecek bütün netâyici *{neticeleri}* gayet canlı bir sûrette ortaya koymuştur. Muir bunları hakikat diye kabul etmek zaafına mukavemet edememiş *{karşı koyamamış}*, Muhammed'in müfekkiresindeki tekâmülü *{düşünme gücündeki evrimi}* izah için bunu azimet noktalarından biri olarak göz önünde tutmuştur. Bu kabîl ehâdîs sonra Avrupalı terceme-i hâl muharrirleri üzerinde husûsî bir tesir-i câzib icra etmiştir. Çünkü bu meyanda Muhammed ile Hristiyan rahibi Bahira arasındaki mülakât menkıbe-i meşhuresi dâhildir. Muhammed'in Hristiyan rahipleri ile samimi münâsebâtı olduğunu, onlardan Hristiyanlığın esâsât-ı asliyyesini öğrendiğini ispat için pek kıymetdâr bir unsur gibi görünmüştür. Wellhausen gibi kıymetdâr bir münekkid İslamiyet'in esas [I/312]
itibariyle Hristiyanlık'tan neş'et etmiş olduğunu[335] kuvvetli birtakım delâil ile iddia etmiş olduğu cihetle bu an'ane, bütün bütün bir ehemmiyet iktisab etmiştir.

Binaenaleyh bu ehâdîs sahih olsalardı onlardan ne kadar istifade kâbil olacağı pîş-i teemmüle *{ön düşünce}* alınırsa kıymet-i târihiyyelerine itiraz etmeye kalkmak pek fena bir iş olur. Hâlbuki bu ma'lûmâtı bize veren menâbi'i mû-şikâfâne *{kılı kırk yararak}*, objektif bir sûrette tetkik edersek bu an'anâtın da yukarıda gördüğümüz daha birçokları gibi sırf menâkıb sahasına ait oldukları Peygamber'in terceme-i hâli için her türlü kıymetten mahrum bulundukları neticesine bi'z-zarûre vâsıl oluruz. Herşeyden ziyade Hirschfeld'in son derecede şâyân-ı dikkat tetkîkâtı[336] İslamiyet'in menşe'leri Hristiyanlık olduğu nazariyesine vahim bir darbe teşkil ettiği gibi Bahira menkıbesi de aynı sûretle ehemmiyetini kaybet-

334 1. cild, 330. sahife ve müteakip sahifeler.
335 Reste Arab. Heid. sahife 234 ve müteakip sahifeler.
336 Me'hazlara bakınız. § 7.

miştir. Çünkü Muhammed'in ilham aldığı menba'ları Hristiyanlar arasında değil Yahudiler arasında, herhalde Arabistan'da taraftarları bulunan Yahudi ve Hristiyan bazı mezâhib efrâdı arasında aramaya mecburuz.[337] O zaman Arabistan'da mebzûlen mevcut olan Yahudilere tesadüf etmek için Mu-
[I/313] hammed'in bir seyahat yapmasına hiç lüzum yoktu. Yahudiler bilhassa Medine civarında ve Cezîretü'l-Arab'ın cenûbunda birçok kabileleri kendi dinlerine celb etmişlerdi.

[I/314] §114. Sprenger Muhammed'in terceme-i hâlini yazarken[338] Suriye'ye ve sâir taraflara seyahat-i an'anâtını uzun bir tetkike tâbi tutmuş mevcut ehâdîste sonradan vukua gelmiş vakâyı'a bakarak ona göre evvelki zamanlara ait ma'lûmâta birtakım tafsîlât ilave edilmiş olduğunun göze çarptığını ispat etmiştir. Sprenger, kitabının daha sâir birçok fıkralarında olduğu gibi bazı kanaat-bahş ve doğru mukaddimât vaz' etmişse de sonra mevzu içinde kaybolarak onların netâyicini çıkarmak imkânını bulamamıştır. Sprenger nasıl kadîm ve sade bir hadisten muhtelif muhaddisîn batınları arasında gittikçe daha mufassal ve harika-âlûd *{olağanüstü}* bir şekilde Muhammed'in Bahira ile mülakatı hikâyeleri tevellüd ettiğini, yalnız bir defa yapılmış bir seyahate nasıl daha başka seyahatlerin de inzimâm ettirildiğini *{eklendiğini}* meydân-ı bedâhete *{açıklığa}* çıkarmakla iktifa etmiştir. Bu sûretle, en kadîm rivayete göre henüz dul bulunan Hatice için yapılan, ilk ve son defayı teşkil eden seyahat daha sonraki rivayetlerde bir silsile-i seyahatin sonuncusu diye gösterilmiştir. Sprenger menâbi'in mevsûkiyetini ve sıhhatini tetkikte ihmal göstermekle hata ettiği gibi Bahira hikâyesinin muhteviyatını Muhammed hakkındaki sâir bütün an'anât ile olan münasebâtına göre tetkik etmeyi ve bunun haddizatındaki kıymet-i hakikiyyesini[339] pîş-i mülâhazaya almayı unutmuş-

337 Wernle'e bakınız. Beginnings of Christianity, Londra, 1903, 1. cild, 156-157.

338 1. cild, 178. ve müteakip sahifeler.

339 Not-1 [I/319] (Hazırlayanın Notu: Metin içerisinde muhtemel baskı hatası nedeniyle dipnot işareti konulmamıştır. Buradaki dipnot, eserin İtalyanca baskısı ile karşılaştırılarak buraya ilave edilmiştir.). Bahira

tur. Sprenger topladığı bütün ehâdîsin isnadlarının vüsûk-ı [I/315]
teminâtını vermediklerini, bundan dolayı her türlü emîn-i esâs-ı târihîden mahrum olan an'anâtın sırf bir menkıbe gibi telakki edilmeleri lazım geleceğini düşünmemiştir. Sprenger'in bu noksanını Hirschfeld gayet muntazam bir usûl dairesinde hareket ederek telafi eylemiştir. Hirschfeld menkıbenin muhteviyatından çıkardığı yeni ve kuvvetli delillerle onun menşe'ini tayine muvaffak olmuş ve bu sûretle tarih itibariyle değersizliğini bil-vasıta ispat etmiştir. Bahira menkıbesinin ne gibi bir esasa istinad ettiğini, menşe'inin ne olduğunu muhakkak sûrette göstermiştir. Bu menkıbe, Tevratın bir fıkrasının yanlış anlaşılmasından ve Davud'un çocukluğu ile Peygamber Samuel'e ait fıkranın (1, Sâm, 16, 2-13) zamana, mevkiye ve şahıslara ait tadilat-ı lâzıme yapıldıktan sonra Peygamber'in terceme-i hâline nakledilmesinden vücut bulmuştur.[340] Hirschfeld'in bu tenkid-i muhribânesine *{yıkıcı eleştirisine}* isnadın hiçbir kıymeti haiz olmaması keyfiyeti de ilave edilirse Muhammed'in tarihinden bu menkıbeyi terceme-i hâle ait bir unsur sıfatıyla tamamen hazf etmek *{kaldırıp atmak}* îcâb edeceği kanaatindeyim. Mamafih bu menkıbeye biraz atf-ı dikkat etmemiz başka sebeplerden dolayı faydasız olmayacaktır. Çünkü Müslü-

menkıbesinin en kadîm ravisi İbn İshak'tır (Hişâm, 115-116, 119-120 ve Taberî, 1. cild, 1123. ve müteakip sahifeler; 1127. ve müteakip sahifeler) İshak bu menkıbelerin ikisini de yani gerek Hatice hesabına seyahati gerek ilk gençliği esnasındaki seyahati nakleder. İbn İshak bu ma'lûmatı doğrudan doğruya verir, menba'ları zikretmez. İbn İshak'ın, eğer sahih iseler iki asır evvel cereyan etmiş olmaları lazım gelen vakâyı'ı *{olayları}* hikâye ettiğini düşünecek olursak bunları büyük bir kayd-ı ihtirâzı ile telakki ederiz. Fakat dahası var. Bazıları İbn İshak'ın şehadetini kâfi görmediler. Taberî'nin kitabında (1. cild, 1123, satır 11-12) İbn İshak'ın bu menkıbeyi Abdullah b. Ebi Bekir'den duyduğunu söylediğine dair isnadda bir tağşiş yapıldığına *{karıştırıldığına}* şahit oluyoruz. Ma'lûm olduğu üzere (Kuteybe'ye bakınız. Sahife 86, son satır) Abdullah b. Ebi Bekir Hicret'in 12. senesinde, İbn İshak ın tevellüdünden bir asır evvel dünyaya gelmiştir. Pek güzel görüyoruz ki isnad, yalnız İbn İshak'a istinâd edilerek verilmiş olan ma'lûmatın kâfi derecede emin ve mevsûk addedilemeyeceğini idrak etmekten mütevellid ve acemice birtakım tadilata uğramıştır. Sprenger tarafından zikredilen ehadisin isnadları hiç emniyet telkin etmezler.

340 Hirschfeld'e bakınız. 22. ve müteakip sahifeler.

man muhaddisînînin yazdıkları menâkıb ile karışık terceme-i hâl bakâyâsını daha iyi anlamamıza yardım edecektir. Filhaki-
[I/316] ka Bahira menkıbesi Muhammed'in vürûduna dair daha evvel Yahudi hahamları, Hristiyanlar ve Müşrik kâhinler tarafından verilmiş haberlere müteallik sâir bütün menâkıb ile pek sıkı hâiz-i münasebettir. İbn Hişâm'ın kitabında bile bu yolda birçok menâkıba tesadüf ederiz. Fakat Peygamber'in muahhar zamanlarda yazılmış bir terceme-i hâline bakacak olursak uzun uzun tafsîlât ile daha birçok menâkıba rast geliriz. Şâyân-ı dikkattir ki bu an'anâtta hikâye edilen gayr-ı vâki' vakâyi'Arabistan'da ve bilhassa Mekke'de veya civarında cereyan etmiş gibi gösterildiği için hemen hep Yahudilere, hahamlara, müşrik kâhinlere taalluk ederler. Muhammed'in geleceğini evvelden haber veren Hristiyanlara ait haberler pek nadirdir. Çünkü Hicaz'da ve merkezî Arabistan'da Hristiyan kabileleri yoktu. Kadroyu tamamlamak ve ahlâfa *{sonradan gelenlere}* Muhammed'in risâletinin bütün dünyaya şâmil olduğu fikrini güzelce vermek için Hristiyan rahiplerinin târik-i dünyalarının *{dünyayı terkedenlerinin}* da şehadetlerinden bahsetmek lazım idi. Muhammed'in bunlarla temasa girebilmesi yahut Peygamber'in Hristiyan rahipleri ve târik-i dünyaları ile görüşüp onların kendisine istikbalde nâil olacağı nimeti tebşîr ettikleri *{müjdeledikleri}* hikâyesinin kâbil-i kabul olabilmesi için Suriye'ye seyahat etmesi lazımdı. Çünkü böyle Hristiyanları yalnız orada bulabilirdi. İşte Suriye'ye seyahati hikâye eden bir hadis
[I/317] ihtiyacı bu sûretle meydana çıktı. Sonra bu hadis Peygamber'in menâkıb kabîlinden terceme-i hâline ait muhtelif anâsırın birbirine rabt edilmesine hizmet eyledi. Ticaret seyahatleri menkıbesi sayesinde Peygamber'in kendisinden daha zengin ve daha ihtiyar bulunan Hatice ile izdivacına süslü bir izahat vermek kâbil oldu. Dünyayı ıslah edecek İslamiyet'in âlem şümûllüğü hakkında Hristiyan târik-i dünyalarının şehadeti işe idhâl edildi. Yalnız İsa'nın değil Muhammed'in de daha çocukluğundan itibaren Allah tarafından bilhassa himaye ve sevk ü idare edilmiş olduğu ispat edilmiş zannolundu. Hakikatte seyahatler hakkındaki en kadîm hadis yalnız Muhammed'in sinn-i kemâl-

de olduğu devreye taalluk eder. Seyahat Hatice hesabına vuku bulmuştu. Muhammed'in târik-i dünya ile mülakatı hadisesi (راهب من الرهبان) *{rahiplerden bir rahip}* (ismi yoktur) doğrudan doğruya Muhammed'in ağzından değil, köle Meysere'nin Hatice'ye bir hikâyesi olmak üzere rivayet olunuyor.[341] Bu sûretle Hatice'nin Muhammed'e âşık olmasına ve izdivacın daha iyi kâbil-i izah bulunmasına bir sebep temin ediliyor. Sonraları Muhammed hatırasına karşı hürmet ve ta'zimin tezâyüdüyle *{artmasıyla}* bu türlü teşârükât-ı efkârın *{fikirlerin ortak olması}* sebepleri hissi ortadan kalktığı zaman Muhammed'in seyahati ve Hristiyan Rahibi Bahira ile mülakatı tarihini biraz daha evvelki zamana çıkarmak ihtiyacı duyuldu. Sonraki rivayetlerde[342] Hirschfeld'in de pek güzel keşfettiği üzere Samuel ile Davud an'anesine ait Tevrat fıkraları yani "Kırmızı Gözler" hatası araya karıştı. İlk an'anâtta mevcut olmayan Bahira nâmı ilave edildi. Daha sonraki rivayetlerde ise bir Hristiyan ismi olmayan Bahira Hristiyanlığı daha iyi bilen bazı muharrirlere biraz endişe verdi. Bahira yerine Sercîs yahut Cercis yahut Nastur ismini koydular.[343] Kadîm rivayeti ortadan kaldırmak kâbil olmadığından Muhammed'in terceme-i hâlinde bu rivayetlerin ikisini de buluyoruz. Bunlar karşılıklı birbirlerini nakz ederler *{bozarlar}* ve menşe'lerini meydana koyarlar. Menkıbenin bu tekâmülünde, İncil'de ve bilhassa Luka İncilinde (1-3) İsa'nın çocukluğuna dair mevcut an'anâtın pek mahsus bir tesiri oldu-

341 Taberî, 1. cild, 1127, satır 12.

342 Taberî, 1. Cild [I/318] sahife 1123.

343 Not-2 [I/319] (Hazırlayanın Notu: Bu dipnot metinde yanlışlıkla Not 2 olması gerekirken Not 1 olarak kaydedilmiştir.). Hirschfeld, Nastûr, Sercîs, ilâ âhir isimlerinde [I/320] Bahira ismine nispetle daha emin bir unsur-ı târihî bulunduğu fikrinde ise de bu bâbda kendisi ile müttefik değiliım. Ne İbn Hişâm'da ne Taberî'de Hristiyan rahibi için hiçbir nâm gösterilmediğine dikkat etmek kâfidir. Bu, İbn İshak zamanında yalnız hayali Bahira isminin ma'lûm olduğuna ve diğerlerinin hiç bilinmediğine bir delildir. Hristiyan isimleri yalnız Diyâr-ı Bekrî, Sîretü'l-Halebiyye gibi muahhar terceme-i hâllerde görülüyor. Bütün bu Nastûr, Cercîs ve sâire isimleri Bahira kalıbına göre darb edilmiştir. Hirschfeld tenkîdâtıyla Bahira menkıbesini yıkmış ve Muhammed'in hakiki terceme-i hâlinden Bahira'nın çıkmasıyla onun makamına kâim olan sâirleri de aynı suretle ortadan kalkmıştır.

ğu muhakkaktır.[344] Müslümanlar İncilleri Hristiyan papazları tarafından değiştirilmiş diye reddetmekle beraber Hristiyan kütüb-i mukaddesesinde mevcut an'anât (ki Muhammed tarafından bile kısmen kabul edilmiştir. 19. sûreye bakınız) her tarafa intişar etmişti. Hristiyanlar tarafından bunlara itikat ediliyordu. Hristiyanlar ise İslamiyet'in ilk zamanlarında Arap İmparatorluğu dâhilinde Müslümanlardan çok idiler. Müslümanlar Hristiyan menkıbesine karşı o derece mahsus *{hissedilir}* ve halkın muhayyilesi üzerinde hâiz-i tesir başka bir menkıbe
[I/319] çıkararak bu nokta-i nazardan da Muhammed'in İsa'dan geri kalmadığını ispat etmek lüzumunu duydular. Kadîm Bahira menkıbesinin tashih ve tevsî'i keyfiyetini ihtimal ki İslamiyet'e yeni ihtidâ eden Hristiyanlar yapmışlardır.

[I/321] §115. Peygamber'in Suriye'ye vuku' bulan seyahatlerine müteallik an'anât hakkında bütün bu şüpheleri izhar etmekle Muhammed'in gençliğinde hiç seyahat etmemiş olduğunu iddia etmek istemiyoruz (mamafih böyle olması bile kâbildir

344 Not-3 [I/320] Bu menkıbelerin an-asl Hristiyanlıktan gelmiş olması içlerindeki muhtelif ifâdâttan da anlaşılıyor. Bilhassa Muhammed'in istikbalini tebşîr eden Hristiyan rahiplerindeki hissiyat-ı hayırhâhâne *{iyiliksever hissiyat}* pek şâyân-ı dikkattir. An'ane Hristiyan rahiplerinde İslamiyet'e karşı bir muhabbet ve teveccüh hissinden başka birşey haber vermez, Yahudilerin hile ve tezvîrine *{yalan ve iftiralarına}* karşı müteyakkız *{uyanık}* bulunmaya davet eder. İslamiyet'in tarihinde Yahudilere karşı husumet, Hristiyanlara karşı nefretten çok mukaddemdir *{öncedir}*. Hristiyanlar Muhammed zamanında ve Emevîler devresinde gayet geniş ve hayırhâhâne bir müsaadekârlıktan müstefid olmuşlardır. Hristiyanlar da Müslümanlarla beraber Yahudilere karşı husûmet ve nefret besliyorlardı. Onun için İslamiyet'i kabul etmekle Kur'ân'da Yahudiler aleyhinde mevcut hissiyata, İsa'yı çarmıha geren millete karşı Hristiyanlar'daki an'anevî nefreti de ilave ettiler. Hiçbir Hristiyan henüz çocuk bulunan Muhammed'e karşı bir fenalık yapmaya kalkmamıştır. Hâlbuki Müslüman menkıbelerinde müstakbel Peygamber'in âsâr-ı ıslahat-perverânesini evvelden tahmin etmiş olan bütün Yahudi hahamların ve müşrik kâhinlerin kâffesi böyle bir emel-i hâinâne ile itham edilmektedirler. Hristiyanlara [I/321] karşı husumet İslam Medeniyeti'nin pek muahhar bir mahsulüdür. Ancak Abbâsîlerin teokratik ilahiyata müstenid hükümetleri zamanında avam halka şâmil bir şekil aldı. Hristiyanlık menkıbe ve mezhebinin ne tarzlarla İslamiyet üzerinde icrâ-yı te'sir ettiğine ve Muhammed'in vefatından sonra İslam ilm-i kelamına dâhil olduğuna dair gayet şâyân-ı dikkat bir eser yazılabilir.

{mümkündür}.[345] Yalnız hakiki ve maddi vak'alardan doğmuş olmayıp Müslüman ilm-i hadisi Arapların fethettikleri kavimlerin menkıbeleriyle temasa girdiği zaman inkişaf-ı fevrîsinden *{ânî gelişiminden}* vücut bulmuş terceme-i hâle ait bir zaruretten ileri gelen an'anâtın maddeten yanlışlıklarını göstermek istiyoruz. Muhammed'in ilk 40 sene-i hayâtında Arabistan'a, belki de Cezîretü'l-Arab haricine ticari seyahatler yapmış olması pek kâbildir. Fakat bu bâbda hiçbir mevsûk hadîse mâlik olmadığımızı sarahaten meydana koymak lazımdır. Muhammed seyahat etmişse bile gençliğinin tafsîlâtını nisyân *{unutma}* içine gömmeye, en uzak hatıraları bile silmeye pek güzel muvaffak olmuştur. Biz, Muhammed'in terceme-i hâlinin ilk devresini ihâta eden kesif sislerin hayatının muzlimliğinden *{karanlığından}* ve acz u fakrından neş'et [I/322] etmiş olmayıp daha ziyade faaliyet-i ıslahat-perverânesi hakkındaki bir telakkî-i esâsîden ileri geldiğine kâniyiz. (Zannettiğimiz veçhile) Muhammed, propagandasının ilk senelerinde samimi ise müşriklik içindeki ber-mazi *{geçmiş}* âsârını silmek istemiş olacaktır. Sonraki senelerde ilk samimiyeti sâir kuvvetli ihtirâsâtın ateşi ve hûnîn *{kanlı}* mücadelâtın zaruretleri içinde söndü ise Muhammed kendi efkâr-ı diniyyesinin menşe'lerini ve İslam dininin mâ-fevk-i tabîî olmayan ilhamkârlarını hiçbir hatıranın tenvîr edememesi için maziyi ketm etmeye *{gizlemeye}* pek ziyade gayret etmiş olmak tabiidir. Müslüman ilm-i hadîsinin geç inkişâfı[346] Muhammed'in bu arzusunu te'mîne pek hizmet etmiştir. Öğrenmek arzusu vücut bulduğu zaman geçmiş vak'aları hikâye edebilecek olanlar artık ber-hayât değillerdi. Kısmen ihtiyârî *{tercihe bağlı olarak}* olarak kısmen kendi kendiliğinden vukua gelen bu nisyândan cidden mevsûk ve her türlü şüphenin fevkinde bir târihî vak'a kurtulabilmiştir. O da Muhammed'in Hatice ile izdivacıdır. Bunun da sebebi pek sadedir. Çünkü kendisinden sonra yegâne ber-hayât kalan ve bundan da mühim ol-

345 Birinci sene-i hicriyye vakâyı'ında *{olaylarında}* § 30. fıkra, 1. nota bakınız.

346 Medhale bakınız § 21-22.

mak üzere, zürriyet bırakan kerîmesi bu izdivaçtan dünyaya gelmiştir. Hatice Fâtıma'nın, Şiîlerin adeta ibadet derecesine varacak kadar büyük bir hürmet gösterdikleri kadının valide-
[I/323] sidir. Ma'lûm olduğu üzere Fâtıma ileride bir hayli bahsedeceğimiz iki meşhur şehidi, Hasan ile Hüseyin'i doğurmuştur.

Muhammed'in Suriye'ye yaptığı farz edilen seyahatlerden bahsettiğimiz sırada yukarı(da)ki fıkralarda Muhammed'in Hatice ile izdivacına îmâda bulunmuş ve bu izdivacın seyahat menkıbesini icad eden sebeplerden birini teşkil ettiğini söylemiştik. Şimdi bu nokta üzerinde biraz tevakkuf etmek *{durmak}* istiyoruz. Çünkü Hatice ile izdivaç bahsinde de Müslüman an'anâtı husûsî sebeplerden dolayı, izdivacın bazı safahâtını nazardan setr etmek *{gizlemek}* üzere bütün bir masal uydurmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu safahât ahlâf tarafından iyi anlaşılmazsa İslam dinine hücum etmek ve vâz'ı dinin hayât-ı hususiyyesini istihfâf eylemek *{hafife almak}* için düşmanların elinde bir silah teşkil edebilirdi. Tashih ve tefsir vazifesini görecek olan bir masal zarureti izdivacın vuku' bulduğu ahvâl ve şerâitten inbiâs etti *{ileri geldi/meydana çıktı}*. Yakından tetkik edilecek olursa bu ahvâl ve şerâit pek vâzıh değildir. Hatice Muhammed'den daha yaşlı, oldukça ihtiyar bir kadın gibi görünüyor, fakat buna mukabil zengin idi. Görülüyor ki bu nazik bir noktadır. Hadisler teferruatta birbirini nakz ediyorlar *{yok sayıyorlar}*. Faraza Hatice dul bir kadın mı idi, yoksa kocasından ayrılmış bir kadın mı idi? Bu-
[I/324] rası muhakkak değildir.[347] Eğer boşanmış bir kadın ise bunun

347 Not-1 [I/328] Sprenger böyle diyor (1. cild, 197). Fakat İsâbe'de (Hacer, 2. cild, 1-99) Hatice'yi boşanmış olan Zürâre b. Nebbâş (Hazırlayanın Notu: بناش şeklinde yanlış yazılmıştır.) hakkında bir fıkra bulamadım. Sprenger'in mu'tâdı olduğu veçhile bir hataya düşmüş olması muhtemeldir. Hacer'de (3. cild, 1130) Ebu Hâle Nebbâş b. Zürâre et-Temîmi hakkında birtakım malumat vardır. Fakat bunlar pek vâzıh değildir. Bazıları Ebu Hâle'ye Muhammed'in sahabelerinden biri olduğunu, Benû Abdüddârların halîfi bulunduğunu söylüyorlar. Birtakımları ise bilakis ona, Muhammed'in izdivacından evvel vefat eden Hatice'nin ikinci kocası diyorlar. Sprenger tarafından verilen tafsilatın aslını bulmak benim için kâbil olmadı. Bunun pek [I/329] ehemmiyeti yoktur. Çünkü mevzumuz için Ebu Hâle Nebbâş b. Zürâre'nin Muhammed'in bir muasırı hatta taraftarı olması ve aynı zamanda Hatice'nin ikinci kocası

mantıkî bir zarureti vardır ki o da Hatice ilk kocasını nefret ve galeyana sevk edecek bir harekette bulunmuş ve bundan dolayı tatlîk edilmiş *{boşanmış}* olmak gibi fecâat-âver bir vaziyete düşecekti. Talak, boşanan kadının namusu yahut maddi ve manevi meziyetleri hakkında bed-hâhâne *{kötülük isteyen}* bir isnad-ı tahmini ihtiva edebilirdi. Muhammed'in sergüzeşt-i âşıkânesini *{aşk macerasını}* ihlal eden bu ilk unsur-ı müz'ice *{rahatsızlık veren bu ilk unsur}* zevcesine karşı Muhammed'in daha küçük bulunmasından mütevellid diğer bir unsurda inzimâm ediyordu *{ekleniyordu}*. Sefâhate *{zevk ve eğlenceye}* pek meyyâl *{meyilli}* olan müşrik Arabistan'da en genç ve en güzel kadın en çok arzu ve rağbet görürdü. Hâlbuki Hatice'nin Muhammed ile izdivacı etrafında Peygamber için bilmem nasıl öyle bâis-i hicâb *{utanmaya sebep}* bir şey vâki oluyordu ki muhaddisin bunu izale etmeye *{ortadan kaldırmaya}*, hiç değilse karanlık ve değişmiş bir hâle sokmaya müsâraat göstermişlerdir *{teşebbüs etmişlerdir}*.

Hatice'nin gayet muhterem olduğunu, Kureyşîler'in en zenginleri ve en güzelleri tarafından izdivacına rağbet gösterildiğini ispat için o kadar ısrar ediliyor ki işin içinde bir maksad-ı mahsûs bulunduğu bundan da anlaşılıyor. Hatice yalnız pek mükemmel meziyyât-ı mâneviyyeye mâlik değildi. Her memlekette ve bilhassa Arabistan'da daima pek kuvvetli bir sâik-i teehhül *{evliliğe sevkeden, sürükleyen}* teşkil eden gayr-ı kâbil ihmal bir servete de sahip idi. Mamafih bu tezyînât muhaddisîne kâfî görünmedi. Başka çarelere de müracaat ettiler. Muhammed'i, işlerine bakmak ve ticari seyahatlerde bulunmak üzere [I/325]
Hatice'nin hizmetine soktular. Seyahatte mucizeler vukua geldiğini uydurdular. Sonra bu vak'ayı Hatice'ye nakledecek bir

bulunması kâfidir. Kuteybe'nin metninde (Wüstenfeld tab'ı, sahife 65) Zürâre b. Nebbâş diye yazıldığını görüyoruz. Fakat bu bir hata olmak lazım gelir. Çünkü 342. sahifedeki cetvelde bu isme tesadüf etmiyoruz. 362. sahifedeki cetvelde Nebbâş b. Zürâre şeklinde mevcuttur. Bu Kuteybe'nin 1300 târih-i hicrîsinde Kahire'de tab' edilen Kitâbu'l-Maarif'inde de aynı suretle mukayyeddir (sahife 43, satır 25). Burada Nebbâş b. Zürâre et-Temîmi diye okuyoruz. Bu suretle Sprenger'in yeni bir hatasına şahit oluyoruz. Wellhausen'in Sprenger'in kitabına, içindeki hatalardan dolayı "tehlikeli bir kitap" demesine hak veriyoruz.

köle çıktı ve nihayet bu menkıbe binasını itmâm için Hatice'nin genç Muhammed'e âşık olduğu ve izdivaç teklifâtını ibtidâ kendisi serd ettiği hikâyesi meydana kondu.[348]

Muhaddisînin kurdukları bu bina altında Muhammed'i, teehhül ederken sırf menfaat-i maddiyye hissine kapılmamış göstermek gibi bir emel-i takva-perverâne gizlidir. Fakat Muhammed'in kendisinin hareketi ve bir koca sıfatıyla Hatice'nin vefatından evvelki ve sonraki hareketleri arasında yapılacak bir mukayese bize hakikati ifşa eder. Muhammed de, hemşehrileri gibi âteşîn *{ateşli}* ve şehevânî bir tabiata mâlik idi. Kendi mukadderâtına sahip ve hâkim olunca bunu o kadar şedîd bir surette izhar etti ki Müslümanların bile hayretine bâis oldu. Terceme-i hâlini yazan ve tarafgirâne telakkiyyâta kapılmış olan Avrupalı muharrirlere keskin tenkit vesileleri verdi.[349] Arabistan'da gayet vâsi' bir teaddüd-i zevcât *{birden*

348 Not-2 [I/329] Hatice'nin Muhammed ile teehhülü ve zengin fakat aynı zamanda babasının taht-ı vesayetinde bir kadın vaziyet-i gayr-ı tabîîsi, güzellik meselesinin sâir gayr-ı tabîî safhaları, an'aneye aynı aynına sadık kalmak istenilirse gayr-ı kâbil-i iktihâm *{katlanılmaz}* birçok müşkilât arz ederler. Robertson Smith (sahife 103, 120-121, 289-290) meselenin bazı muzlim noktalarını büyük bir nüfûz-ı nazar ile ortaya koymuştur. Fakat takip ettiği mesele ve gösterdiği dikkat ve nüfûz-ı nazara rağmen her şeyi tenvîre muvaffak olamamış, hakikat diye yahut hiç değilse gayr-ı kâbil münakaşa diye kabul edilmeyecek bazı şeyleri (faraza Mekke'de hey'et-i içtimaiyyenin Medine'ye nispetle daha medenî olması keyfiyetini, sahife 20) iddiaya mecbur olmuştur. Robertson Smith hadisin maksad-ı mahsûsa hâdim kısmına kâfî derecede ehemmiyet vermemiş, müşkilâta cepheden hücum edecek ve bütün an'aneyi reddedecek yerde birçok şeyleri hakikat diye izah etmek istemiştir. An'ane Mekke hey'et-i içtimaiyyesinin hakiki ahvâl ve şerâitini tanımak için [I/330] değerli bir muavenet temin edemeyecek derecede tağyîrât *{değişmeler, bozulmalar}* ve tadilata uğramıştır. Bir memleketin bir ân-ı târihîsinde meskûkât usulünün kıymetini takdir etmek için muahhar zamanların kalıb-ı meskûkâtını tetkik etmek kâfî gelmez *{geçmiş dönemlerdeki para basma usulünü bilmek için sadece para kalıplarını incelemek yeterli olmaz}*.

349 Not-3 [I/330] Muhammed'in şehevâniliği hakkında o kadar ehâdis mevcuttur ki bunların büyük bir kısmı mevzu' dahi olsa bu kesretleri gayr-ı kâbil-i inkâr bir keyfiyetten neş'et etmiş olmak îcâb eder. İbtidâî Arap medeniyetinin pek şehevâni ve kaba mahiyeti Müslüman muhaddisînini Peygamber'in zevceleri ve gayet samimi münasebât-ı zevciyyeleri hakkında uzun uzadıya tafsilat vermeye ve öyle birtakım tafsilat toplamaya

çok kadınla evlilik} usulü hüküm-fermâ idi. Her erkek işine geldiği, hoşuna gittiği kadar kadın alabilirdi. Bunları değiştirmek isterse çirkinleşmiş ihtiyar kadınları gayet kolaylıkla boşayabilir, yerlerine genç ve güzellerini ikâme edebilirdi.[350] Muhammed, Hatice ile evli bulunduğu sırada, pek fazla şehevânî olan nefsini şiddetle zabt ve bir zevce ile iktifa edebilmiş ise [I/326] bu yalnız hissî esbâbtan değil daha kuvvetli ve daha devamlı sebeplerden neş'et etmiş olmak îcâb ederdi. Yani Hatice'ye karşı aşağı bir mevkide bulunuyordu. Böyle aşağı şerâit dairesinde onun kocası olmayı kabul etmiş yahut istemişti. Hatice ile izdivaca talip olan Muhammed'dir, Muhammed ile izdivacı ilk isteyen Hatice değildir. Hatice'nin vefatından üç ay geçer geçmez, hayatının en mühim ve vahim bir devresinde bulunmakla beraber Muhammed derhal ikinci defa olarak evlendi. O günden sonra müşteheyât-ı nefsâniyesini *{nefsin hoşuna giden şeyleri}* tatmin hususunda ne kaide tanıdı ne ölçü. Hatice sağ oldukça Muhammed ona karşı daimi bir madün *{aşağı seviye}* vaziyetinde bulundu. Bu vaziyet bir minnettarlık hissinden mi ileri gelmişti, hakiki bir şefkat ve muhabbet neticesi mi idi yoksa bu esbâb-ı maneviyyeye emvâlin idaresi ve hîn-i teehhülde *{evlilik esnasında}* Hatice'nin vaz' ettiği şartlar gibi daha şiddetli ve daha gayr-ı kâbil-i tahavvül birtakım esbâb mı inzimâm ediyordu? Burasını tayin etmek kâbil değildir. İlk adımı Muhammed değil de Hatice atmış olsa idi o zaman Hatice ona karşı bir madün mevkisinde bulunacaktı. Bazı şerâit ile izhar-ı muvafakat eden bilakis Hatice olmuştur. Bu şerâit arasında en birincisi de yegâne zevce kalmaktan, evin ve ailenin amiri bulunmaktan ibaretti. An'ane hata etmiyor yahut uydurmuyorsa Muhammed buna rûy-ı rıza göstermeye ve 20 sene [I/327] katlanmaya mecbur olmuştur. Muhammed kendisinden daha yaşlı tek bir kadın ile iktifa ıztırârında kaldı. Hatice'nin daha

sevk etmiştir ki bunlar da zevk-i selîm fıkdân-ı tâmmı göze çarpmamak kâbil değildir. Yalnız iki hadis zikretmekle iktifa edeceğim. Bunların birisine nazaran Peygamber zevceleri ile gündüzün de yatardı (Buharî, 1. cild, sahife 69, satır 5). İkincisine nazaran yirmi dört saat zarfında bütün kadınlarıyla (11!) yatardı (Buharî, 1. cild, sahife 77, satır 13).

350 Doughty'ye de bakınız, 1. cild, 236.

yaşlı olduğu Peygamber'in vefatından pek çok evvel irtihaliyle sabit oluyor. Yukarı(da)ki sözleri teyit için gayr-ı kâbil-i ihmal birşeyi daha ilave etmek münasiptir. Bu suretle Peygamber'in yaptığı seyahatler menkıbesinin ne kadar sun'î bir şey olduğu sabit olur. Muhammed'in Hatice'nin hizmetine girdiği sahih olsa idi, bu kadın servetini mahirâne muamelât-ı ticariyyeye medyun *{borçlu}* bulunsa idi, Muhammed'e zekâsı ve tesviye-i umurdaki mahareti için vermiş olsa idi neden izdivaçtan sonra artık başka seyahat haberlerine de tesadüf etmiyoruz? O devirlerde Mekke'de temin-i maişet *{geçimin sağlanması}* için yegâne çare ticaretti, yani sermayelerin ticaret işlerinde hareketi idi. Çünkü para keselerde uykuya dalacak olursa faiz getirmezdi. Evde âtıl bir halde kalmak, sermayeyi yemek ve sefalete düşmek mânâsını tazammun ederdi.[351] Hatice gelirini muhafaza için Muhammed'i seyahatlerde devam ettirerek, ona tâcirlik yaptırarak muamelât-ı ticariyyeye muttasıl devam etmek lazım gelirdi. Öte tarafta evin masrafı, ailenin tezayüdüyle *{çoğalmasıyla}* hergün artıyordu. Îrâdı tezâyüd ettirmek için evvelkinden daha kuvvetli ve mübrem *{kaçınılmaz}* sebepler
[I/328] vardı. An'ane ise bize bilakis Muhammed'in Mekke'de sâkinâne yaşadığını, bi'setin başlangıcına kadar onbeş sene murakabe ve temaşa içinde boş bir hayat geçirdiğini bildiriyor.

Bütün bunlarda mantık yoktur. İçlerinde birbirine muhalif birtakım unsurlar vardır ki aksâmın yekdiğerine sun'î surette rabtedilmiş olduğunu anlatırlar. Bütün taharriyâtımız *{araştırmalarımız}* neticesinde vâsıl olduğumuz yegâne hakîkî vak'a ehâdîsin tamamen mevzu' ve bir maksad-ı mahsûsa hâdim oldukları, Muhammed hakkında hemen hiç denilecek kadar az bir şey bilinebileceği keyfiyetidir. Hakikate sadık kalmak için bütün o ehâdîse müstenid binaları yıkmaya ve İslamiyet propagandasına başlayan Muhammed'i en kesif bir zulmetten birdenbire tarihin aydınlığına çıkan bir adam gibi telakki ile iktifa etmeye mecburuz.

351 Vâkıdî-Wellhausen'e bakınız. Sahife 100, satır 19; 3. sene-i hicriyye vakâyı'ında *{olaylarında}* § 9.

§116. Yukarı(da)ki fıkralarda der-meyân ettiğimiz muh- [I/330]
tasar mütâlaât şimdi bizi mevzumuzun hudud-ı esasiyesini icmâl ederek tenkîdâtımızın Peygamber'in terceme-i hâline verdiği yeni manzara hakkında îcâb eden netâyici istihrâc etmeye sevk eyliyor. Peygamber'in çocukluğu ve gençliği hakkındaki ehâdîsin tetkiki için takip ettiğimiz usul İslamiyet'in zuhurundan evvelki devreye ait menkıbe binasını tamamen ortadan kaldırmak gibi bir netice tevlîd etti. Yeni din, doğ- [I/331]
duğu çöllerden çıkarak dünyaya intişâr ettiği, muhaliflerin muahazât-ı şedîdesine maruz kaldığı, mağlup kavimlerin hep birden ihtidasıyla Müslüman cemaati içine giren yeni ve zî-kudret avâmilin velûd ve muaddel tesirlerini hissettiği zaman İslamiyet bir devre-i tekâmüle dâhil olmuştu. İşte bütün bu menakıb bu devrenin sırf edebî ve bir maksad-ı mahsûsa hâdim bir mahsûlüdür. Binaenaleyh, biraz evvel tahlil ettiğimiz bütün menkıbe Peygamber'den muahhar bir devrede münakaşât-ı edebiyye ve dîniyye neticesinde vücuda gelmiştir. İslamiyet'in tekâmülü nokta-i nazarından bir kıymeti hâiz olabilirse de Peygamber'in terceme-i hâline ait tarih için hiçbir kıymeti yoktur. Menkıbe yalnız terceme-i hâlde mevcut bir noksanı doldurmaya ve telvîn *{renklendirmeye}* etmeye yaramıştır. Birinci asr-ı hicrîdeki Müslümanlara bu noksan pek nâ-hoş görünmüştü. Bunu gerek dostların gerek düşmanların nazarlarından saklamak îcâb ediyordu. Menkıbevi icadları tahrip için giriştiğimiz tenkidât şüphesiz ki tam değildir. Sırf Peygamber'in terceme-i hâlini tetkîkâtlarına mevzu ittihâz edecek sâir zevât bunlara ilave edecek pek çok şeyler bulabilirler. Fakat zannediyorum ki benimkinden farklı bir neticeye vâsıl olmaları pek zor olacaktır. Bütün tetkîkât menkıbenin hiçbir kıymet-i târihiyyesi bulunmadığı noktasına dayanacaktır. Bazıları bu tahrip ameliyesini pek az memnuniyet-bahş bulacaklar, şâirâne ve hoş menkıbenin yerine hiçliğin akîm boşluğunu ikameden ne faide hâsıl olduğu- [I/332]
nu soracaklardır. Zahiren pek makul görünen bu kabîl itirazlara karşı iki mülahaza serd edebiliriz. Evvel emirde hakikat aranırken gayeye vâsıl olmak için sükûnet-i bî-tarafâneyi ih-

lal eden hissiyat anâsırını bertaraf etmek lazımdır. Böyle olmazsa her türlü tetkîkât akim *{sonuçsuz}* kalır, belki de muzır *{zararlı}* olur. Hakikat yalnız birdir. Günün birinde meydana çıkması zaruri idi. Yanlış zanlar yıkılmak îcâb ederdi. Taharriyât az çok uzun, ihtilaf az çok şedîd, netâyic az çok elîm olabilirlerdi. Mamafih nihayette asıl hakikat, tevlîd edebileceği bütün netâyice rağmen daima muzaffer olur. Tarih-i âlem en aziz ve en güzel hülyaların vak'alardaki bî-imân mantık karşısında elîm bir zevâl-i dâimîye uğramasından ibarettir. İkinci derecede şurasını unutmamalıdır ki hataya, sahteliğe, hülya ve zehâba *{yanlış zan}* müstenid şeylerin kâffesi muhafaza edilmeye layık değildirler. Bunların fena ve muzır olanları da vardır ki hayr ve hakikatin menâfi'-i âliyesi nâmına izâle edilmeleri faydalıdır. Peygamber'in terceme-i hâline taalluk eden şu meselede de işte böyledir. Çocukluğa ait menkıbede yanlış ve sahte kısmın neler olduğunu bilmemek biz-zarure başka hatalara düşmeyi îcâb eder. Çünkü yanlış mukaddimâttan ancak hata-âlûd neticeler istihrâc edilebilir. Bu menkıbe-
[I/333] ler hakikat diye kabul olunursa onları tahrip ederken yapılan vahim hatalardan daha vahimlerine düşülür. Muhammed'in müteaddid *{birçok}* terceme-i hâllerini hatta en meşhurlarını bile kimler okumuşsa terceme-i hâlin ilk menkıbeleri muhteviyatı üzerine ne kadar çok nazariyeler istinad ettirilmiş olduğunu görmüşler ve başka bir şey anlamamışlarsa bile bu kadar çürük temellere sun'î birtakım nazariyeler istinad ettiren bu muharrirlerin dû-çâr oldukları hataları takdir eylemişlerdir. Hâlbuki zemin sun'î otlardan temizlenirse, bütün mevcut bina-yı kâzib hâk ile yeksân *{yerle bir}* edilirse Muhammed'in sîmâ-yı muazzamının bize arz ettiği mesele-i insaniyye her türlü muğfel tezyînâttan *{kandırılmış süslemelerden}*, sar'a nöbetleri, dalalet-i his, hatta telkînât-ı şeytaniye nazariyeleri gibi hakikati gözden saklayıcı perdelerden âzâde bir halde yeni bir ziyâ altında manzûr olur. Bu noktada tenkîd-i tarihi pek sıhhi bir dezenfeksiyon ameliyesi yapmıştır.

Kullandığımız yeni muhikk temeyyüzler *{haklı farklılıklar}* sayesinde herşeyden evvel görüyoruz ki Muhammed'in

iddia-yı nübüvvet etmesi ile vücut bulan mesele-i insaniyye gerek Muhammed'in samimiyetini müdafaa edeceklerin gerek Peygamber'in bir yalancı olduğunu ispat etmek isteyeceklerin tenkîdâtına pek az müsait bir şekil arz etmektedir. Çocukluk menkıbeleri üzerine istinad ettirilen gerek lehdeki gerek aleyhteki izahatın kâffesi aynı zamanda birden hükümden düşüyorlar. Bu suretle, Muhammed'in gençliğinde saralı olduğu hakkındaki bütün yanlış nazariyeler ortadan [I/334] kalkmaktadır. Mesleğinin tarihi devresinde Muhammed'in saralı olmadığı ise sabittir. Mesele ile yeni ve daha muhakkak temeller üzerinde karşılaşıyoruz. Muhammed şimdi yeni bir adamdır. Yalnız Şarklı perestişkârları *{taparcasına sevenleri}* tarafından değil, içlerine Sprenger'i de idhâle mecbur olduğumuz Avrupalı münekkidleri ve aleyhtarları tarafından da ihata edildiği yanlış ve sahte unsurlardan tecerrüd etmiştir.

Binaenaleyh Muhammed'i izah etmek için Sprenger'in her türlü esas-ı ilmîden mahrum, umum tarafından merdûd *{reddedilmiş}*[352] o karışık ve bed-hâhâne *{kötü niyetli}* nazariyesinden ihtimal ki muvakkat bir manevi körlük dakikasında İsa'nın çölde uğradığı iğvâât *{ayartma}* hikâyesine bakarak[353] Muhammed'in telkînâtını doğrudan doğruya şeytandan aldığını ciddi surette iddia etmiş olan Muir'in tıflâne *{çocukça}* nazariyesine varıncaya kadar tahlil edilen bütün nazariyâtı hülasaya kalkmayı beyhude bir emek ve zaman israfı addederim. Risâlet meselesini tetkik için bütün bütün başka bir nokta-i nazardan hareket edeceğiz. Muhammed'i birden bire sahne-i azîm-i hayâta herkesçe meçhul bir halde girerek geç yaşta harika-âlûd *{olağanüstü}* bir faaliyete geçtiği ve tarih-i âlemde en büyük inkılaplardan birini yaptığı zaman da mev- [I/335] suk vesaikte nümâyân olduğu şekilde tetkik edeceğiz.[354]

352 Wellhausen'e bakınız. Muhammed in Medina, sahife 24-26; Sprenger, 1. cild, 207-286.
353 Matta İncili, 4, 5; Muir, 2. cild, 90.
354 § 178. fıkraya bakınız.

Sefer-i Fîl[355]

§117. Yemen'de Habeş Hidivi *{valisi}* Ebrehe, cenûbî Arabistan'da Yemen'in pâyitahtı olan San'a'da el-Külleys nâmında muhteşem bir kilise yaptırmıştı. İhtişamından dolayı Arabistan'da görülen kiliselerin en güzeli diye telakki olundu.[356] Bunu inşa için Me'rib'de Kasru'l-Belkıs Hisarının taşları kullanılmıştı. Malzemenin ihtişam ve serveti tahayyülün fevkine çıkıyordu. Gayet kıymettâr mermer sütunlar, duvarları kaplamak için mozaik yapılmak üzere muhtelif renkte taşlar kullanılmıştı. Ma'bedin etrafında 200 zirâ' mesafeden bir duvar çevrilmişti. Kapılar altın ve gümüş çivilerle tunçtan (Nahâs) mamül idi.[357] Ebrehe inşaat bitince metbûu *{hükümdarı}* Ha-

355 Not-1 [I/335] Sefer-i Fîl hakkındaki bütün ehâdis İbn İshak tarafından [I/335] verilen malumata istinad eder. İbn Hişâm'ın kitabında bulduğumuz İbn İshak'ın rivayeti en kadîmidir. Bundan dolayı gayet sadedir. Ezrakî'de bunun gayet tevsî' edilmiş mufassal bir şekline tesadüf ediyoruz (sahife 87, 13 ve müteakip satırlar). Bu da İbn İshak'a isnad olunuyor. Fakat Osman b. Sâc vasıtasıyla nakledilmiştir. Bu muhaddisin kim olduğu, hangi tarihlerde muammer bulunduğu malum değildir. Ezrakî Mekke tarihinde ne İbn Hişâm'ın kaydettiği İbn İshak metnini ne Taberî tarafından kaydedilen hemen hemen aynı metni isti'mâl etmez. Bu Osman b. Sâc'ın rivayetini tercih eyler. Bu da şüphesiz daha tafsilatlı ve harika-âlûd *{olağanüstü}* anâsır *{unsurlar}* ile daha zengin olduğu içindir. Bu Osman yalnız İbn İshak'ın [vefatı: 151 hicrî] tilmîzi (Ezrakî, sahife 30, satır 18; sahife 33, satır 5; sahife 37, satır 4) diye değil masal müptelası Vehb b. Münebbih'in [vefatı: 114 hicrî] (Ezrakî, sahife 15, satır 3) ve Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî [vefatı: 146] de tilmîzi (Ezrakî, sahife 79, satır 15; sahife 80, satır 12) diye ma'rûftur. Diğer taraftan Osman'ın Saîd b. Salim'in üstadı olduğu söyleniyor. O da Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî'nin üstadıdır [vefatı: 222 hicrî]. Bunun bütün hadislerinde gayet aşikâr bir icad eseri meşhûddur.

356 Not-2 [I/336] Nöldeke'nin dediği gibi (sahife 201, not 1) Külleys tabiri şüphe yok ki Rumca "İklîsya" tabirinden geliyor. Bu da kilisenin Habeşliler tarafından değil daha kadîm zamanlarda Suriye'den gelmiş Rum misyonerleri tarafından inşa edilmiş olduğu hakkındaki faraziyemizi (§ 108. fıkra) teyit etmektedir. Habeşliler San'a Kilisesi gibi muhteşem mebânî inşa etmekten ziyade barbar faaliyetlerini, Taberî'nin ifâdâtından ve zikrettiği eş'ârın şehadetinden anlaşılacağı veçhile, Yemen'de kadîm Arap medeniyetinin son bakâyasını da tahrip ve hedme hasr ettiler (Taberî, 1. cild, 927-931). [I/337]

357 Not-3 [I/337] Kilise yaldızlar, kıymetli taşlar ve gayet güzel resimler ile pek muhteşem idi. Renkli mermerlerden yapılmış zemin üzerinde kıymettâr mermer sütunlardan bazilika şeklinde bina edilmiş olan kilisenin kubbesi yükseliyordu. Ma'bedin iç duvarları altın ve gümüş

beş Necâşisi'ne keyfiyeti bildirdi, Arapları Mekke ma'bedine hacca gitmekten men etmek ve yeni Yemen ma'bedine gelmeye zorlamak için tedâbîr *{tedbirler}* ittihaz etmek niyetinde olduğunu haber verdi.[358]

§118. Ebrehe metbûunun muvafakatını istihsâl edince [I/338] memâliki dâhilinde bir beyanname neşrederek bütün Araplara San'a'ya hacca gelmelerini emretti. Aynı zamanda Arabistan'ın kendisine tâbi olmayan aksamına yeni ma'bed lehinde propaganda yapmak üzere misyonerler gönderdi. Hicaz Araplarından, Benû Fukaym b. Adiyy b. Âmir b. Sa'lebe b. el-Hâris

müzeyyenât ile yaldızlı ve renkli camlarla süslenmişti. Kapılar gümüş çivilerle tutturulmuş altın çubuklar ve altın çivilerle rabt edilmiş gümüş çubuklarla kaplı idi. Mihraba açılan kapıların üstünde zî-kıymet taşlar kakılı kesif altın kaplamalar vardı. Bunlardan her birinin üzerinde merkezinde zî-kıymet bir taş parlayan altın salîbler *{haçlar}* görülüyordu (Ebu Salih, Arapça metnin 139. sahifesi).

Yine Ebu Salih'in verdiği malumata nazaran San'a Kilisesi'nin şöhreti o kadar intişar etti ki herkes onu görmeye şitâbân *{koşan}* oldu. Birçok züvvâr *{ziyaretçiler}* adaklar getirerek kiliseye geldiler. Birçok kişi kilisede ikamet etti. Gece ve gündüz orada kaldılar. Nihayet Habeş Kralı, huccâcı barındırmak için binalar inşa etmeye mecbur oldu (Ebu Salih, sahife 139). Mamafih burada Ebrehe'nin muvaffakiyetsizlikle neticelenen seferinden hiç bahsedilmiyor (Ezrakî, sahife 88, sonuncu ve müteakip satırlar). Kilise ile buna muttasıl mebânî hakkında ayet mebzûl ve derin tafsilata girişiyor. Mamafih isnad pek zayıftır. An'anenin ṿukûfu hakkında büyük bir şüphe izharına cevaz vardır. Herhalde mevzu telakki edilebilir. Ravisi Muhammed b. Yahya nâmında biri ile Ezrakî'dir [vefatı: 244 hicrî]. Ezrakî "kendisine itimadım olan meçhul bir Yemenli şeyhten işittiğime göre" diyor.

358 Ezrakî, 88-91; Halebî, 1. cild, 81; Hamîs, 1. cild, 212-213; Butler, 147-148. Not-4 [I/337] San'a kilisesi Halife Ebu Ca'fer el-Mansur [136-158 hicrî] zamanına kadar pâyidâr oldu. O tarihte, Yemen valisi [I/338] ma'bedin servetine meclûb olarak *{tutkun olarak}* bütün hazineleri aldı ve tamamen hedm ettirdi *{yıktırdı}* (Ezrakî, 91-92). Diğerlerinin iddiasına nazaran kilise Halife es-Seffâh'ın emri üzerine hedm edilmiş ve hazineleri alınmıştır (Halebî, 1. cild, 81). Bunu başkaları da teyit ediyorlar. Kiliseyi hedm eden valinin ismi Ebu'l-Abbâs b. er-Rebî' olduğu, Es-Seffâh'ın Yemen'de vekili bulunduğunu söylüyorlar (Hamîs, 1. cild, 217). Bu malumatın oldukça bir ehemmiyeti vardır. Çünkü Halife Ömer tarafından Arabistan'dan bütün Hristiyanların tardı emredildikten bir asır sonra Arabistan'da el-ân bir Hristiyan ma'bedi bulunduğunu gösteriyor. Kilise var ise rahipler ve ibadet de mevcut olmak lazımdı (13. târih-i hicrî vakâyı'ına *{olaylarına}* bakınız).

b. Mâlik kabilesinden Nessâte (yani Müşrik Araplar arasında senenin mukaddes aylarını tespit eden ve nesî memurları denilen kimselere[359] mensup biri Habeş valisinin bu emrinden galeyana gelerek San'a kilisesine girdi, def'i tabîî ederek kiliseyi telvîs eyledi *{pisletti}*. Ebrehe müşrik bir Arabın ma'bede bu suretle tecavüz ettiğini haber alır almaz Kâbe'yi tahrip
[I/339] ederek bunun intikamını almaya ahdetti. Habeş askerlerine Mekke'ye karşı bir sefere derhal hazırlanmaları için emir verdi. Bu kuvve-i seferiyyeye bizzat kendisi kumanda etmek istiyordu. Seferde râkib olmak *{binmek}* üzere Mahmûd denilen bir fil intihâb etti *{seçti}*. Bu o zaman Arabistan'da meçhul bir hayvan idi. Araplara dehşet vermek ve onları hemen arz-ı inkıyâda *{teslim olmaya}* sevk etmek maksadıyla kullanılıyordu. Kadim Arabistan tarihlerinde meşhur olan bu Mahmûdî filden başka, bazı an'anâta itimad caiz ise onüç fil daha var idi. Mamafih bu iddia, Ebrehe'nin Arapları pek çok korkutmak üzere sûret-i mahsûsada bir fil celb ettiği yolundaki diğer akla yakın rivayeti de çürütüyor.[360]

§119. Bütün tertibat nihayet bulunca Ebrehe büyük bir kuvve-i askeriyye ile (bazı an'anâta nazaran altmışbin kişi) Mekke'ye müteveccihen yola çıktı. Bu haberin Arabistan'da tevlîd ettiği korku pek azîm oldu. Bilhassa Mekke sekenesi Kâbe'nin tahrip tehlikesine maruz kaldığını görerek pek dehşete düştüler. Yemen'in kadîm hükümdar sülalesinden Zü-Nefr el-Himyerî bütün tevâbiini *{kendine tâbi olanları}* topladı, muâvenete gelen sâir Araplarla birlikte Ebrehe'nin
[I/340] hareketine mümâneat *{engelleme}* etmeye kalktı. Bu teşebbüs bir muvaffakiyet temin etmedi. Zü-Nefr[361] mağlup oldu, esir düştü, Ebrehe'nin huzuruna götürüldü. O da zincirler içinde kendisini maiyyetinde götürmekle iktifâ etti. Habeş Hıdivi hareketine devam ederek Benû Has'amlar'ın Yemen'in şimâl hududlarında sâkin oldukları yere kadar geldi. Nüfeyl

359 Medhal'e bakınız, § 79 ve 1. sene-i hicriyye vakâyı'ında *{olaylarında}* § 10.
360 Taberî, 1. cild, 934-935; Ezrakî, 92-93; Hamîs, 1. cild, 213. Burada sefere bin filin iştirak ettiğine dair bir hadisten bahsediliyor!
361 Hazırlayanın Notu: Sehven Zü-Nesr şeklinde yazılmıştır.

b. Hubeyb el-Has'amî kendisinin Has'am Şahrân ve Nâhis kabileleri ve sâir kabâile mensup daha birçok Araplarla beraber orada, ilerlemelerine mâni' olmak ve muhakkak ve karîb *{yakın}* bir tahribattan Kâbe'yi kurtarmak emeliyle Habeşliler'e hücum etti. Habeşliler yine galip geldiler. Esir düşen Nüfeyl idama mahkûm oldu. Arap reisi hayatını kurtarmak için Ebrehe'ye arz-ı inkıyâd ederek *{boyun eğerek}* Araplar memleketinde kendisine rehberlik teklifinde bulundu. İki Has'am Şahrân ve Nâhis kabilelerinin işaret-i inkıyâdı olmak üzere: "İşte iki elim!" diye gösterdi. Ebrehe kendisini affetti, onu zincirden çıkarttı ve Mekke'ye karşı harekette rehber olarak yanına aldı. Habeş ordusu nihayet Taif civarlarına, Mekke'den üç günlük bir mesafeye geldi. (Taif şehri sekenesi olan) Sakîflerin reisi Mes'ûd b. Muttalib b. Mâlik Ebrehe'yi istikbal etti. İstilaya mukavemet edemeyeceğini bildiği için arz-ı inkıyâd eyledi. Mes'ûd, ailesinden intikal eden bir imtiyaz neticesi olarak Taif'te Lât ma'bedi muhafızlığına sahip idi. ma'bedinin azametini ve daha yüksek kudsiyyetini kıskandığı ve kendi [I/341] ma'bedini tahripten kurtarmak arzusunda bulunduğu için Ebrehe'ye Sakîfler'in ma'bedine dokunmazsa rehberler ve erzak vereceğini söyledi. Ebrehe teklîfâtı kabul ederek Lât ma'bedine dokunulmaması emrini verdi.[362]

§120. Sakîfler Habeş Hidivine Ebû Riğâl isminde bir rehber verdiler. Bu, istila ordusunu Mekke'den az mesafede Muğammis'e kadar götürdü. Fakat orada birden bire terk-i hayât etti. Araplar bu vak'ayı mâ-fevk-i tabîî bir surette tefsir ettiler. O günden itibaren bu hainin hatırasını ebediyen tel'în *{lanetleme}* alâmeti olmak üzere Ebû Riğâl'in mezarını taşlamayı adet edindiler. Ebu Riğâl'in vefatı gazab-ı ilâhînin bir nişâne-i bâhiri *{açık bir göstergesi}* olarak telakki edildi.[363] Ebrehe

362 Ezrakî, 93; Hamîs, 1. cild, 213.

363 Ezrakî, 93. Burada Cerîr'in bir beyti zikrediliyor: "Ferezdak öldüğü zaman mezarını Ebu Riğâl'in mezarı gibi taşlayınız."; Haldun, 2. cild, 61. Not-1 [I/345] Diğer menâbi'den (Vâkıdî-Wellhausen, 397, satır 24) Muhammed'in Ebu Riğâl'i Benî Salih için vergi tahsildarı ve Sakîflerin ceddi diye telakki ettiğini öğreniyoruz. Bu, Muhammed nazarında Ebu Riğâl'in

Muğammis'e çadırını kurdu. Mekke üzerine ilerlemeden evvel Habeş süvarisini Esved b. Maksûd'un kumandası altında şehrin civarlarını yağma etmeye gönderdi. Tihâme kabilelerine ve bütün Kureyş kabâiline îkâ' edilen mazarrât pek azîm idi. Abdülmuttalib b. Hâşim'e (doğmak üzere bulunan Mu-
[I/342] hammed'in büyük babası) ait takriben ikiyüz deve zabtedilerek Habeş ordugâhına götürüldü. Habeşlilerin kesretinden ve kuvvetinden dehşetlere düşen Kureyşîler, Kinâneler ve Huzeylller her türlü fikr-i mukavemetten vaz geçtiler. Kâbe'yi Allah'ın himayesine bırakmak(ta) kararlaştı(lar).

Habeş Hidivi Ebrehe'nin emri üzerine Hanâta el-Himyerî Mekke'ye kadar ilerledi ve Mekke sekenesine efendisinin ma'bedi tahrip etmek niyetinde olduğunu, halk tarafından bir mukavemet gösterilmezse kimsenin kanını dökmeyeceğini bildirdi. Hunâta,[364] Abdülmuttalib ile görüştü. Abdülmuttalib Mekke Araplarının Habeşliler'in kuvve-i kâhiresine mukavemet edemeyecekleri cihetle hiç mukavemet göstermemeye ve ma'bedin muhafazasını Allah'a bırakmaya karar vermiş olduklarını söyledi. Bunun üzerine Hunâta Abdülmuttalib'le Habeş ordugâhına kadar kendisiyle birlikte gelmesini, Mekkeliler tarafından verilen kararı Ebrehe'ye bizzat haber vermesini rica etti. Abdülmuttalib bu teklifi kabul ile yanında oğullarından bazılarıyla Habeş karargâhına gitti.

Diğer bir hadise göre Abdülmuttalib Habeş ordugâhına yanında Benû Bekr b. Abdimenât b. Kinânelerin reisi Ya'mer b. Nüfâse, Benû Huzeyllerin reisi Huveylid b. Vâile olduğu halde gitmiştir. Esîr Zü-Nefr'in ve Fil Mahmûdî muhafızı Üneys'in tavassutu *{arabuluculuğu}* sayesinde Mekkeliler'in
[I/343] mümessilleri Habeş valisi tarafından kabul edildi. Ebrehe düşman süvarisi tarafından iğtinâm *{yağma}* edilmiş olan

gayet kadîm bir zamanda gelmiş bir adam olduğunun delilidir. Çünkü başka türlü, hurafe-âlûd Peygamber Salih ile hiç münasebeti olamazdı ve Sakîflerin ceddi bulunamazdı. Bu tezatlardan an'anâttaki tafsilatın ne kadar az kıymet-i târihiyyeleri olduğu anlaşılıyor. Ebu Riğâl burada sonradan yapılmış bir ilavedir. Tarih sırası itibariyle büyük bir yanlışlıktır.

364 Ebrehe'nin elçisi (ed.).

ikiyüz devesini Abdülmuttalib'e âlicenâbâne *{cömertçe}* iade etti. Abdülmuttalib Ebrehe'nin âlicenâbına kapılmadı. Arkadaşları nâmına valiye Mekke ma'bedini tahrip etmeden çekilecek olursa Tihâme'nin bir sülüsünü *{Tihâme'nin mallarının üçte birini}* teklif etti. Ebrehe kabul etmedi, Abdülmuttalib'e Habeşliler'in tecavüzât ve mühâcemâtlarına *{hücumlarına}* kurban gitmemek için ailesiyle birlikte uzak bir mahale çekilmesini tavsiye eyledi.

Abdülmuttalib Mekke'ye dönüp de hemşehrilerine düşman ile müzakerenin muvaffakiyetsiz netâyicini bildirince bütün halk şehri ve ma'bedi terkettiler, civar dağlara çekildiler. Ertesi sabah, bütün ordu ile hâlî *{boş}* Mekke üzerine yürüdü. Fakat en başta yürüyen fil şehrin görüneceği bir mahale vâsıl olunca diz çöktü. Sopalarla vurularak, keskin bıçaklar batırılarak kendisini kaldırmak için sarf edilen emeklere rağmen yerinden bir türlü kımıldamadı. Yalnız Mekke'den başka bir istikamete çevirdikleri zaman kımıldayacak gibi oluyordu. Aynı zamanda Allah denizden kırlangıca müşâbih *{benzeyen}* birçok kuşlar gönderdi. Bunlar Habeşliler'in üzerine yağmur gibi taş yağdırdılar. Bu taşlar insanın bedeninin neresine dokunursa orada cerâhatli bir yara açıyorlar ve gayet şedid evcâ'a *{ağrılara}* bâis *{sebep}* oluyorlardı. Habeş ordusu kar- [I/344]
makarışık oldu. Telaşa düşen askerler çöle dağıldılar, sefîlâne bir akıbete uğradılar. Taş isabet edenlerden hemen hiç biri kurtulamadı. Nüfeyl b. Hubeyb ile sâir Araplar taş yağmurundan evvel firar ederek emin bir yere iltica etmişlerdi. Bundan dolayı mütebâki Habeş asâkiri emin bir rehberden mahrum kaldılar. Yemen'den San'a'ya ancak pek azı sağlam bir halde avdet edebildiler. Ebrehe San'aya yaralar içinde döndü ve vücudu müteaffin *{çürümüş, kokuşmuş}* yaralarla kaplı olduğu halde biraz sonra vefat etti.[365] Bir not yazıyor ki bundan Habeş asâkirinin şiddetli bir çiçek hastalığından yahut yumrulu bir hastalıktan el-Hasbe ve'l-Cederî *{çiçek hastalığı}* telef olduk-

365 Taberî, 1. cild, 935-942; Hişâm, 29-36; Esîr, 1. cild, 230-234; Ezrakî, 94-97).

ları muharrerdir *{yazılıdır}*.[366] Burada 216. sahifenin 19. satırında şedîd bir çiçek hastalığının zuhurundan bahsediliyor ve 221. sahifenin 27. satırında İbn Abbâs'tan naklen Habeşlilerin helak olmasının Muharremin beşinci gününe musâdif oldu-
[I/345] ğu söyleniyor. Düreyd, 101, satır 3, diyor ki; zuhur eden çiçek hastalığı el-Hanzal {الخنظل}, el-Harmal {الحرمل} ve el-Uşer {العشر} ağaçlarının acı meyveleri (ve) murâr ile tedavi edilmiştir.

Hums Usûlünün Te'sîsi

§121. Mekke'de Hums müessesesinin ne zaman vücut bulduğu muhakkak değildir. İbn Hişâm bunun Sefer-i Fîl'den evvel mi, sonra mı vukua geldiğini kat'iyetle temin edemeyeceğini söylüyor. Fakat Kâbe'yi harâbîden kurtaran harika-âlûd *{olağanüstü}* vakâyı'ın yeni müessesenin başlıca sebeplerinden biri olacağı söyleniyor. Habeşliler'in perişan olmasından bir hiss-i gurura kapılan Kureyşîler sâir Araplardan fazla bir hakka mâlik oldukları iddiasına kalktılar. Kendilerinin İbrahim'in oğlu ve Mekke'nin müessisi İsmail'in neslinden geldikleri mefhumundan ve ma'bedin muhafızı (الحمس) *{el-Hums}*[367]
[I/346] ve Mekke'nin ahalisi oldukları keyfiyetinden hareket ederek hiç kimsenin kendileriyle aynı hukuka mâlik olamayacağını, diğer Arapların daha aşağı derecede kalmaları îcâb edeceğini iddia ettiler. Bunun için Arabistan'da hiçbir ma'bedin kudsiyet itibariyle Kâbe'ye mukayyes olamayacağını inandırmak isteyerek Kâbe'ye bütün Arabistan'da mümtaz bir mevki ayırmaya ve kendilerine de bütün Araplar arasında birinciliği tahsis etmeye kalktılar. Bundan dolayı bütün Araplar hac yortuları esnasında Arafat Dağı üzerinde kalmaya ve sonra sözde İbrahim dini mûcibince Mina Vadisi'ne gitmeye mecbur oldukları halde Kureyş bu mecburiyetten âzâde kaldılar. Arafat ile Mina, Kâbe arazisi haricinde oldukları için bu arazi haricindeki yerlerde ibadet etmeyi kendilerine yakıştırama-

366 Haldun, 2. cild, 61-62; Zemahşerî, 2. cild, 1632 ve müteakip sahifeler; Halebî, 1. cild, 81, 82, 83; Hamîs, 1. cild, 212-216.

367 Hazırlayanın Notu: Câhiliye devrinde dinî-iktisadî imtiyazlara sahip olan Kureyş ve müttefikleri hakkında kullanılan bir tabidir. Bkz. Recep Uslu, "Hums", *DİA*, c.18, s. 364-365.

mışlardı. Mamafih kendi kabilelerine mensup olmayan sâir Arapların, Kâbe içinde veya civarında doğacak olurlarsa Kureyşliler'le aynı hukuka mâlik olabileceklerini kabul ettiler. Bundan da maksatları Kâbe kurbunda *{yakınında}* ikametin sâir Araplar üzerinde bir hakk-ı rüchân temin ettiği fikrini takviye etmekti. Sonra aynı imtiyazâttan Benû Kinânelerin, Benû Huzâalar'ın, Benû Hevâzinlerin bir şu'bu *{şubesi}* olan Âmir b. Sa'saaların da müstefîd olmalarını kabul etmişlerdir.[368]

§122. Bundan başka Kureyş ber-vech-i âtî bazı keyfî kavâid [I/347] de vaz' ettiler: Yoğurt yapmak, sütten yağ çıkarmak, deve kılı ile yapılmış çadır altında yaşamak mecburiyetinden kendilerini âzâde ilan ettiler. Yani çöldeki Bedevi Arapların i'tiyâdâtından *{alışkanlıklarından}* vazgeçtiler. Onlardan kendilerini sarîh surette ayırmak istiyorlardı.[369] Kureyşîler'in çadırlarının kıldan yapılması lazım geleceğine karar verdiler. Hariçten gelen hacılar, birlikte yiyecek getirmek hakkına mâlik değildiler. Kureyşîler'in tedarik ettikleriyle iktifaya mecbur olacaklardı. Yabancı hiçbir hacı Hums Hirmânisini *{mahremliğini}* giymeden Kâbe'yi tavaf edemezdi. Bu olmazsa tavafı çırılçıplak bir halde yapmaya mecbur idi. Bir adam kendisini pek asil görür de bu kadar hacâlet-âver *{utanç verici}* bir kanuna tebeiyyet etmek *{uymak}* istemezse ve herkesin karşısına çıplak çıkmaktan utanırsa kendi esvaplarını *{elbiselerini}* giyebilirdi. Ancak muayyen olan tavaf bitince arkasındaki esvabı çıkarıp atmaya ve bir daha onu giymemeye mecbur idi.

368 Hişâm, 126-127.

369 Not-1 [I/347] Bu an'anât bize, Kusayy tarafından Kâbe etrafında cem' edilen [I/347] Kureyş'in bedevilik halinden bir şehirli haline geçmelerini maddi ve şahsi bir şekil altında gösteriyorlar. Kureyş'in, ma'bed etrafında yapılacak bazı menâsiki yani merasimi, Mekke sekenesi sıfatıyla bildikleri gibi tanzim hakkına mâlik oldukları iddiaları da bunlardan anlaşılıyor. Avam halk menbaından çıkmış olan menkıbe bir tekâmülün müteakip safhalarını ber-mu'tâd tek bir vakıa haline kalb ediyor. Halk tarihî ameliyeleri anlamaz. Her vak'a-i siyâsiyyeyi bir vâzı'-ı kanunun *{kanun koyucunun}* yahut bir hükümdar-ı müstebidin *{despot hükümdarın}* netice-i âsârı diye telakki eder. (Musa'da, Likurgus'ta *{Sparta'nın efsanevî kanun koyucusu}*, Solon'da *{Atinalı devlet adamı}*, Romulus'ta *{Roma şehrini kuran kişi}* ilâ-ahir olduğu gibi).

Sonraki Araplar bu yeni kanunlara muhalefet etmediler. O zamandan sonra, Arafatta tevakkuftan sonra Araplar Kâbe'yi tamamen çırıl çıplak tavaf ettiler. Kadınlar ise sadece bir gömlek giyiyorlardı. Bu mânâsız kanunların hemen kâffesi muahharan Peygamber Mekke'ye sahip olduğu zaman onun tarafından kaldırıldı.[370]

[I/348]

Muhammed'in Tevellüdü (570 Târih-i Mîlâdî)

§123. Umumen kabul edilmiş an'aneye nazaran Peygamber Muhammed Rebîülevvel ayının 11. günü ile 12. günü arasında, Fil Seferi'nde Habeş ordusunun perişanlığından takriben elli gün sonra, bir pazartesi Mekke'de dünyaya gelmiştir.[371] Bu devrin hiç doğru takvimi olmadığı için bu menkıbevî tarihin sâir takvimlerde hangi zamana tekabül ettiğini sarîh ve kat'î olarak tayin etmek kâbil değildir. Caussin de Perceval[372] bunun 29 Ağustos 570 târih-i mîlâdîsi olabileceğini hesap ediyor. De Sacy ise[373] 571 senesi Nisanı'nın 21' i ile 22. günü

370 Hişâm, 128-129.

371 Not-1 [I/350] Tevellüde ait menkıbe-âlûd havâriki kısaca ta'dâd edelim: "Göbeğini Cebrail kesmiştir; sünnetli olarak doğmuştur (Halebî, 1. cild, 72; Hamîs, 1. cild, 231-232) yahut doğar doğmaz Cebrail tarafından sünnet edilmiştir (Halebî, 1. cild, 73); annesinin karnından çıkar çıkmaz yerde secdeye kapanmış, ellerini semaya doğru kaldırarak ibadete başlamıştır (Halebî, 1. cild, 74, 93, 130; Hamîs, 1. cild, 229)." Peygamber'in doğduğu gece İran'da vukua gelen hareket-i arzdan, Medâin'deki hükümdar sarayının kulesinden ondört burcun düşmesinden, İran hükümdarının gördüğü rüyanın ve bunun tabirinden burada bahsetmek bence bî-lüzum görünüyor. Bunların kâffesi Sprenger'de toplanmış ve tercüme edilmiştir (1. cild, 134-137). Arapça metin Taberi'de (1. cild, 981-984). Hamîs'te (1. cild, 227) birçok ilavelerle mevcuttur. İran Hükümdarının rüyasını tabir eden yeğeni Abdu'l-Mesîh belki tarihî bir şahsiyettir. Çünkü Hîre şehrini 12. târih-i hicrî'de Halid b. Velid'e teslim etmiştir. (Sprenger'e bakınız. 1. cild, 137; Hamîs [I/351] 1. cild, 228, satır 20; Halebî, 1. cild, 98, 100-104).
Şiîlere nazaran Muhammed'in ruhu tevellüdünden evvel yetmiş bin seneden beri mevcut idi. Bu esnada ruh şecer-i hakikat üzerinde lâ-yenkatı' *{kesintisiz}* tesbih getiriyordu (ZDMG'ye bakınız, 1848, 2. cild, 85).

372 Essai, etc. 1. cild, 282-283.

373 Mem. de l'Acad. 48. cild, 530.

arasındaki gece olduğunu tahmin etmektedir.[374] Müslüman [I/349]
an'anesinin tarihi Taberî'de de mevcuttur.[375] Taberî diğer bir fıkrada[376] Muhammed'in Fil senesinde doğduğunu ve bunun da İran Hükümdarı Enuşirvan'ın 42. sene-i hükümetine tesadüf ettiğini beyan eyliyor. Bundan başka Muhammed'in risâletinin Perviz'in 22. sene-i hükümetinde başladığı, Medine'ye firarın *{kaçışın}*[377] 32. sene-i hükümetinde vukua geldiğini de ilave etmektedir.[378] Muhammed'in Hîre hükümdarı Amr b. Hind'in zamân-ı hükümetinde ve tahta cülûsunun 8. senesinin 8. ayında doğduğuna dair de bir işaret vardır.[379] Bazıları Kisra Enuşirvan'ın 40. yahut 48. sene-i hükümetinde Rebîülevvelin 12. gecesinde yani Zülkarneyn'den (İskender) 882 sene sonra Fil senesinde tevellüd ettiğini söylüyorlar. Haldun, 2. cild, zeyl 4; Hamîs, 1. cild, 212; Halebî, 1. cild, 78, Peygamber'in târih-i tevellüdü hakkındaki muhtelif rivayetleri cem' etmiştir: 10, 12, 17, 18 Rebîülevvel; 5, 8 Ramazan; 10 Muharrem; 10 Zilhicce, Rebîülâhir yahut Safer ayı (tarihlerden mürekkeb bir Bâbil Kuds!).[380] Muhammed'in vefatından sonra İran Hükümdarı Enuşirvan daha yedi sene sekiz ay hükümet sürmüştür.[381] [I/350]
An'anâtta tesadüf ettiğimiz bazı garip tarihler Âdem'den Muhammed'e kadar 4600 yahut 5500 yahut 6113 sene geçtiğini söylüyorlar. İbn Abbâs'a müntehî olan bir an'ane Muhammed'in tevellüdünü İsa'nın tevellüdünden altıyüz sene sonra olarak tayin eder. Bu, hakikaten pek uzak bir şey değildir.[382]

374 Not-2 [I/351] Bu tarihlerin hiçbirinde bir kelime-i hakikat bile bulunmadığını ispat için delil göstermeye lüzum hissetmiyorum. Tarihlerin arasındaki fark hiçbirinin diğerine tercihen kabul edilmeye kâfi bir delile istinad etmediğini ispat eder. Hepsi aynı surette yanlıştır. Perceval'in ve DeSacy'nin hesapları da Şark müverrihlerininki kadar bî-esâstır.

375 1. cild, 968.

376 1. cild, 967.

377 Hazırlayanın Notu: Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti kastedilmektedir.

378 Esîr, 1. cild, 333; Hişâm, 102; Halebî, 1. cild, 80; Hamîs, 1. cild 212.

379 Taberî, 1. cild, 900.

380 Hamîs'e de bakınız. 1. cild, 221-223.

381 Hamîs, 1. cild, 221, satır 30.

382 Hamîs, 1. cild, 224.
Not-3 [I/351] Muhammed'in Mekke'de tevellüd ettiği evin ayrıca bir tarihi vardır: Muhammed bir hayli sonra bunu amcazâdesi Akîl b. Ebi Ta-

[I/352] §124. Muhammed doğduğu zaman validesi Âmine nev-zâdı *{yeni doğanı}* görmeye gelmesi için kayınpederi Abdülmuttalib'e haber gönderdi. Ona gebeliği esnasında gördüğü şeyleri, harika-âlûd *{olağanüstü}* vakâyı'ı hikâye etti. Karnından büyük bir nûr çıktığını görmüştü. Bu nûrun etrafa neşrettiği aydınlık içinde Suriye Basra hisarlarını farketmişti. Sonra gaipten bir ses birgün kavminin hâkimi olacak bir çocuğa gebe kaldığını haber vererek ismini Muhammed koymasını tenbih etmişti.[383] Rivayet olunduğuna nazaran ihtiyar Abdülmuttalib

lib'e hibe etti. Onun vefatında oğlu ve vârisi meşhur Haccâc b. Yusuf'un kardeşi Muhammed b. Yusuf'a [vefatı: 95 hicrî] sattı. Muhammed b. Yusuf evi baştanbaşa tamir ettirdi. Buna Dâr-ı İbn Yusuf ismini verdi. Muahharan hep bu nam ile maruf olmuştur. Takriben bir asır sonra Prenses Hayzurân (yahut Zübeyde) satın alarak camiye tahvil etti (Taberî, 1. cild, 968; Halebî, 1. cild, 85-86; Hamîs, 1. cild, 224). Bu malumatın yegâne ravisi İbn İshak'tır. Bunun husûsî ehemmiyeti vardır. Çünkü Muhammed'in şahsının ve kullandığı şeylerin yahut oturduğu yerlerin Müslümanlar nazarında kudsî bir kıymet kesbetmesi için ne kadar zaman geçmiş olduğunu gösterir.

383 Not-1 [I/352] Muhammed'in asıl isminin ne olduğunu tayin etmek pek müşkil, ihtimal ki gayr-ı kâbil-i hall bir meseledir. Fakat Kur'an ve ehâdis hakkında taharriyât-ı tenkîdiyye gayr-ı kâbil-i inkâr bir keyfiyeti meydân-ı vuzuha çıkarmıştır ki o da isminin Muhammed olmadığıdır. Başka bir ismi vardı. An'ane onu [I/353] gizlemek ve unutturmak istemiştir. Muhammed ya sonradan alınan yahut verilen bir isim idi, hakikatte bir mahlas ve lakap demekti. Bu Şark'ta pek münteşir bir âdettir. Orada her adam tebdil-i hâl ve meşguliyet ve tebdil-i mekân ettikçe hemen dâimî ismini de değiştirir. Asıl mesele Muhammed'in doğduğu zaman kendisine verilmiş olan isim de değildir. O kadar meşhur olduğu, kendisinden korkulduğu, kendisine karşı nefret veya muhabbet beslendiği zamanda ne isim ile yâd edildiği hâiz-i ehemmiyettir. Bazı son tenkîdât kısmen olsun kabul edecek olursak bu isim Muhammed değildi. Herhalde ilk senelerde kullanılmıyordu. Kur'ân'da Muhammed isminin geçtiği ayetler bu münekkidlerin rivayetince muahhar ilavâttır *{ilavelerdir}*. Mesele gayet karışıktır. Halli o kadar müşkildür ki ihtimal ki hiçbir zaman bulunamayacaktır. Bu meseleyi tetkik etmek bizim eserimizin çerçevesi dâhiline girmez. Kâri'lerimize Sprenger'in (1. cild, 155. ve müteakib sahifeler) ve Hirschfeld'in (sahife 22-24, 137-141) eserlerine müracaatı tavsiye ederiz. En ibtidâ bu tenkid yolunu Sprenger açtı, Halebî tarafından zabtedilmiş (1. cild, 110) bir an'aneden hareketle yeni bir çığır açtı. Bu an'anede bildirildiğine nazaran Abdülmuttalib Âmine'nin çocuğunu Kusâm {قثام} diye çağırıyordu. Bu, üç sene evvel vefat eden kendi çocuğunun ismi idi. Abdülmuttalib bu ismi sonradan Muhammed'e tebdil etmiştir. Sprenger'in mütâlaâtı pek nâfiz *{etkileyici}* ve kanaat-bahştır *{inandırıcıdır}*. Fakat Ahd-i Atîk'e dair bütün Haham edebiyatı hakkındaki vukufsuzluğu taharriyatını daha ileriye vardırmasına mânî' olmuştur. Bu edebiyata pek vâkıf olan Hirschfeld ileriye doğru bir adım daha attı ve

Âmine'nin bu sözleri üzerine nev-zâdı Kâbe meydanına götürerek Hübel saneminin yanına oturmuş ve torununun tevellüdünden dolayı Allah'a (yani Hübel'e) teşekkürler etmiştir. Çocuğu validesinin yanına götürdükten sonra derhal bir sütanne aramaya gitti. Çocuk muvakkaten Muhammed'in amcası Ebû Leheb'in âzadlılarından Süveybe'ye tevdî' edildi.[384]

Çölde İrdâ' (Süt Annelik); Mûcizât [I/354]

§125. Benû Sa'd b. Bekr kabilesinden ve yine aynı kabileye mensup el-Hâris b. Abduluzza nâmında birinin zevcesi olan Halime bt. Ebi Züeyb Abdullah b. el-Hâris nâmında bir kadın o günlerde kendi ailesiyle Mekke'ye gelmişti. İhtiyaç sevkiyle, emzireceği ve bu yüzden biraz para kazanacağı bir çocuk arıyordu. Küçük Muhammed, aynı maksatla Mekke'ye gelmiş olan kadınlara götürüldü ise de hiçbiri yetim olduğunu anlayınca onu emzirmek istememişti. Çünkü çocuk babalarının sütannelere verilmeleri mu'tad olan ücreti alamayacaklarından korkmuşlardı. Bütün kadınlar emzirecek bir çocuk buldukları, yalnız Halime açıkta kaldığı için nihayet yetim çocuğu almaya ve kabilesinin bulunduğu çöle birlikte götürmeye razı oldu.[385]

§126. Halime küçük Muhammed'i yanına alır almaz başına [I/355]
gayet hayırlı şeyler gelmeye başladı. O zamana kadar kendisine mâkus bir çehre gösteren talih akl u hayale gelmeyecek suretle kendisine gülüyordu. Mekke'ye giderken bindiği lâgar *{cılız}* eşek kervanın arkasından bin zahmetle yürüyebildiği, birlikte

şâyân-ı tetkik birtakım malzeme topladı. İhtimal ki pek hızlı yürümeye kalktı. Fakat cem' ettiği malzeme, serd ettiği delâil son derecede câlib-i dikkattir. Bu bahsi daha ziyade ta'mîk etmek *{derinleştirmek}* isteyenler Hamîs'in metnini de okumalıdır (1. cild, 211). Bilhassa 233. sahife pek mühimdir. Halebî (1. cild, 107-115) bu mevzuyu daha mufassal surette tetkik eyler. [I/354] Yazdığı terceme-i hâlin diğer bir fıkrası da Sprenger (3. cild, 31, not 2) Muhammed'in ismi meselesine ve Muhammed'in Mesih kelimesine takabül etmesi ihtimaline avdet ederek maddi bir mânâya delalet eden ve harf-i ta'riften mahrum olan daha birçok kelimelerde ta'dâd eyler.

384 Hişâm, 102-103; Taberî, 1. cild, 970; Esîr, 1. cild, 324; Halebî, 1. cild, 77, 78, 87, 93, 104; Hamîs, 1. cild, 230, 231, 251.

385 Hişâm, 103-104; Taberî, 1. cild, 969, 970, 971; Esîr, 1. cild, 333-334; Haldun 2. cild, zeyl 4; Hamîs 1. cild, 252-255; Halebî, 1. cild, 116, 121-123.

götürdükleri deve hemen hiç süt vermediği halde avdette her şey değişti. Nev-zâdı *{yeni çocuğu}* göğsüne götürür götürmez sütünün pek çok artmış olduğunu hem küçük Muhammed'e hem kendi çocuğuna bol bol yetişecek kadar mebzûl bulunduğunu hayretle gördü. Kadının çocuğu ilk defa olarak menûnen *{kısa zamanda}* uykuya daldı, gece annesini hiç rahatsız etmedi. Devenin memesi de birden bire süt ile dolmuştu. Halime ile kocası doyuncaya kadar süt içebildiler. Hiç görmedikleri bu şeylerden pek hayrete düşen koca nâ-me'mûl *{beklenmeyen}* lütf-ı talihi küçük nev-zâdın uğruna atfetti. Karı koca şen, memnun, pür-ümîd *{ümit dolu bir şekilde}* çöle gittiler.

Seyahat esnasında sütoğlu tarafından Halime ailesine getirilen uğur, bütün bütün âşikar oldu. Halime'nin râkib *{bineği}* olduğu zayıf eşek o kadar kavi ve çâlak *{çevik}* görünüyordu ki hafif adımlarıyla bütün kervanın önünde gidiyordu. Öteki eşekler arkasından yetişemiyorlardı. Kervandakilerden bazı kimseler bunun aynı eşek olduğuna inanamıyorlardı. Halime'nin kocasının sâkin olduğu Benû Sa'dlar ülkesi Arabistan'ın en çorak ve hâlî *{tenha}* havalisinden *{bölgelerinden}* biri idi. Bundan fazla o sene gayet şiddetli bir galâ-yı es'âr da *{fiyat yüksekliği/enflasyon}* hüküm sürüyordu. Buna rağmen her akşam Halime ailesinin develeri ve koyunları memeleri sütle şişkin bir halde dönüyorlardı. Hâlbuki başkalarının hayvânâtı karargâha bir damla süt olmadan geliyorlardı. Kabilenin sâir çobanları kendi hayvanlarıyla Halime ailesinin hayvanları arasındaki farkı anladıkları zaman bunun mera farkından ileri geldiğine zâhib oldular *{kanaat getirdiler}*. Hayvanları aynı yerlerde otlatmak istediler. Fakat bu hiçbir değişiklik temin etmedi. Halime'nin koyunları aynı miktarda süt vermekte devam ettiler. Diğerlerinin hayvanları yine memeleri kuru bir halde dönüyorlardı. Bu sırada Muhammed çölün sağlam ve kuvvet-bahş *{güç veren}* havası sayesinde kavî, gürbüz bir halde büyüyordu.[386]

[I/356]

386 Hişâm, 103-105, Haldun, 2. cild, zeyl 5; Hamîs, 1. cild, 253-255; Taberî, 1. cild 971-972; Esîr, 1. cild, 334-335; Halebî, 1. cild, 124.

§127. Muhammed çölde sütannenin yanında tam iki sene kaldı. Bu esnada Halime ailesi lütf-ı ilâhiden her türlü müstefîd olmaktan geri durmadı. Çocuk gürbüz ve sağlam göründüğü için Halime iki senede onu sütten kesti. Zamanın âdeti mucibince Mekke'ye validesinin yanına götürmeye hazırlandı. Filhakika Benû Sa'dlar çocuğu Mekke'de validesi Âmine'ye götürdüler. Fakat aynı zamanda hepsi küçük Muhammed'i alıkoymak arzusunu izhar ediyorlardı. Onun çöle geldiği andan itibaren nâil oldukları nimetleri hep küçük Muhammed'den biliyorlardı. Bundan dolayı çocuğu kendilerine bırakması için Âmine'ye yalvardılar. Çölün saf havası Mekke'nin mugâyir-i [I/358] sıhhat *{sağlığa aykırı}* sıkıcı ve ezici havasından kat kat iyi ve kuvvet-bahş *{güç veren}* olduğunu anlatmak istediler. Âmine filhakika Muhammed'in sütanne nezdinde ne kadar kuvvetlenmiş olduğunu görerek çöle dönmesine razı oldu.[387]

§128. Çölde bu yeni ikamet esnasında, menkıbeye nazaran, bir vak'a cereyan etmiştir ki müverrihler ve Muhammed'in terceme-i hâlini yazanlar buna büyük bir ehemmiyet atfetmişlerdir. Bu bâbda Müslüman an'anâtı bize birçok tafsilat veriyor. Fakat hadislerin hiçbiri diğeri ile bütün tafsilatta müttefik değildir. Halime'nin çöle avdetinden birkaç ay sonra küçük Muhammed ber-mu'tad *{alışılageldiği üzere}* sütkar-

Not-1 Muhammed Benû Sa'dlar nezdinde çölde irdâ'ı hakkındaki an'ane pek az şâyân-ı itimattır. İbn İshak "zan ve tahmin olunduğuna göre" (يزعمون) demiştir. (Taberî, 1. cild, 969, satır 4). "Bu da yalan!" demeye müsâvîdir *{eşittir}* (Goldziher'e [I/357] bakınız Muh. Stud. 2. cild, 51). Diğer bir fıkrada (Taberî, 1. cild, 970, satır 8) İbn İshak ani'l-Cehm b. Ebi Cehm (Abdullah b. Ca'fer'in azâtlısı) an Abdullah b. Ca'fer b. Ebi Talib) deniliyor. Bu menkıbe, Kureyşîler'den birçoğunun büyük fütuhatlardan sonra, yeni doğan çocuklarını çölde sütanneler nezdine göndermelerinden neş'et etmiş olması pek muhtemeldir. Muhaddisîn, Muhammed'in ailesinin İslamiyet zamanındaki Mekke asilzâdegânının âdetini takip etmiş olacağını farz etmişlerdir. Bütün menkıbe bu suretle yoktan vücut bulmuştur (Sprenger'e de bakınız. 1. cild, 145, 162-178 ve bilhassa 170. sahife; Halebî 1. cild, 122. Burada Muhammed'in lisanındaki fesâhat üzerinde bilhassa ısrar ediliyor ve bunun Benû Sa'dlar nezdinde emzirilmesinden ileri geldiği söyleniyor).

387 Hişâm, 105; Taberî, 1. cild, 972; Esîr 1. cild, 335-336; Hamîs, 1. cild 258; Halebî, 1. cild, 127.

deşleriyle beraber hayvanları meraya götürmüştü. Birdenbire beyazlar giymiş iki adam zuhur etti. Muhammed'i tuttular, yere yatırdılar. Karnını ve göğsünü yardılar. Siyah bir kan pıhtısı çıkardılar. Altın bir fincanda beraber getirmiş oldukları kardan bir parça alarak Muhammed'in karnını ve kalbini yıkadılar. Sonra tekrar kapadılar ve ortadan kayboldular.[388]

Bu vak'a hakkında an'ane bize daha birçok tafsilat veriyor. Hepsi de harika-âlûd *{olağanüstü}* bir mahiyeti hâizdir.
[I/359] Bunlar zikre bile değmezler. Çünkü sonraki zamanların eser-i icadıdır *{ortaya çıkardığı şeydir}*. Vüsûklarını temin için an'ane bize yanlış bir isnad üzerine müesses bir hadis nakletdiyor. Güya Muhammed birçok sene sonra kendi ağzıyla bunu ashabına hikâye etmiş. Bu mevzû *{uydurma}* hadise nazaran Muhammed iki yaşından biraz fazla bir yaşta olmakla beraber birçok bî-mânâ *{mânâsız, anlamsız}* teferruat ve tafsilatı tahattur ediyor *{hatırlatıyor}*, melekler kendisinin göğsünü yararken vukua gelen şeylerin kâffesini idrak eyliyordu. Bu menkıbevi masal münasebetiyle anlatılan harika-âlûd *{ola-*

388 Hişâm, 105.

Not-1 [I/361] Muhammed'in bedeninin açılarak fena bir kan pıhtısının çıkarılması suretiyle temizlenmesi menkıbesi muhaddisîn için pek kıymettar bir mevzudur. Sonra, muhtelif şekiller altında defeât ile meydana çıkar. Risâletin bidâyetinde (Taberî, 1. cild, 1151-1155), başka bir şekil altında (Taberî, 1. cild, 1157-1158) Mi'râc'a çıkmadan evvel tekrar tekrar vukua gelir (§ 220. fıkraya bakınız). Hirschfeld'e de bakınız (sahife 33). Burada bu kalbin tathiri *{temizlenmesi}* menkıbesinin Bahîra hakkındaki menkıbe ile (§ 114. fıkra) aynı menşe'den çıkmış olması yani Haham menba'ından gelmesi ve İslamiyet'i kabul eden fakat Haham edebiyatıyla henüz meşbû' *{dolu}* bulunan Yahudiler vasıtasıyla İslam an'anâtına girmesi ihtimalinden baseder. Goldziher'in zikrettiği bir an'ane de dikkate şâyândır (Phil., 1. cild, 213). Bu an'aneye nazaran bir defa bir cin; uykuda bulunan şair müşrik (Hanîf) Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın göğsünü yarmış, içini bir şeyle doldurmuş, sonra tekrar kapamıştır. Bu menkıbevi vak'a sayesinde Ümeyye'ye derin mânâlı ve dînî makâsıda hâdim şiirler inşa edebilmek iktidarı isnad edilmiştir. Sprenger de muhtelif bir şekil altında aynı menkıbeyi kaydetmiştir (1. cild, 116-117). Bütün bunlardan ve bilhassa Goldziher'in tetkikâtından (Phil., 1. cild, 3. ve müteakip sahifeler) meydan-ı bedâhete çıkıyor ki menkıbenin menşei kable'l-İslamiyet Arabistan'ın cinlere itikâd-ı bâtılından ibarettir. Bu itikâdât-ı bâtılaya, birtakım esbâb-ı muhtelifeden dolayı, bir maksad-ı mahsûsa hâdim sâir avâmil ile birlikte Kur'ân ayetlerinin tıflâne tefsîrâtı da inzimâm etmiştir.

ğanüstü} şeylerin kâffesini *{tamamını}* kaydetmekten vazgeçiyorum. Sprenger[389] menkıbeye taalluk eden bütün an'anât-ı muhtelifeyi toplamış, bunların neden neş'et ettiklerini muvaffakiyetle meydana koymuş, Muhammed'in bidâyet-i bi'sette bizzat söylediği bazı sözlerden vücut bulmuş olacaklarını anlatmıştır. Kur'ân'ın bir fıkrasında (43; 7) Peygamber bazı kere hata ettiğini kabul eder. Fakat sonra (44; 1) Allah'ın kendisinin kalbini açtığını temin eyler. Mecazî ifade ağleb-i ihtimale göre *{büyük ihtimalle}* o menkıbeye sebebiyet vermiştir. Mamafih Sprenger menkıbenin ikinci sebebi olmak üzere Müslümanların İsa gibi Muhammed'in de her türlü hatadan münezeh bir halde doğduğu kanaatini vermek istemelerini, menkıbenin Müslüman Peygamberi'ni Hristiyanlık müessisine *{tesis edene}* muadil bulundurmak fikriyle vücut bulmuş olmasını farz etmekle belki ihtimal dairesinin hudutlarını tecavüz eylemiştir. Muir[390] menkıbenin bir sara nöbetinin uzak [I/360]
bir hatırası olacağını zanneder.[391]

Bu harika-âlûd *{olağanüstü}* vak'ayı Halime'nin çocuklarını sütanneye ve Muhammed'in sütbabasına naklederler. Karı koca bu mâ-fevk-i tabîî hadiseden pek çok telaşa düşerek, çocuğun habis bir cin şerrine uğramasından korkarak derhal haber şâyi' olmadan *{yayılmadan}* ve Halime ailesinin şöhretine bir nakîsa *{noksanlık}* getirmeden onu annesine götürmeye karar verdiler. Hemen çocuk ile beraber yola çıkarak Mekke'ye vâsıl oldular, çocuğunu almasını Âmine'ye söylediler. Sebep olarak çocuğunun başına bir felaket gelebilmesi ihtimalinden ve bu bâbda mesuliyet altında kalmak korkusundan bahsediyorlardı. Âmine karı kocanın kendisinden bir şey sakladıklarını anladı. Çünkü bu korkuları bir müddet evvel çocuğun çölde kabile ile birlikte kalmasını rica için söyledikleri şeylerle tevafuk etmiyordu. Halime'yi sıkıştırınca

389 1. cild, 162-169.
390 Life of Mahomet, 1. cild, 12.
391 Haldun, 2. cild, zeyl 5, vak'anın Muhammed beş yaşında iken cereyan ettiğini iddia ediyor; Hamîs, 1. cild, 255; Halebî, 1. cild 127-129, 132, 133 ve müteakip sahifeler.

sütanne hakikati itiraf etti ve Muhammed'e bir cin musallat olmasından korktuğunu anlattı.[392]

[I/362] §129. Mamafih başka bir an'ane daha vardır ki yukarı(da) kine nispetle daha ihtimal dairesindedir. Halime Muhammed'i annesinin yanına götürmek istediği zaman Muhammed Mekke'yi her taraftan ihata eden dağlarda kalabalık arasında kayboldu. Halime çocuğu bulamadığı için büyükbaba Abdülmuttalib'e koştu ve ona her şeyi hikâye etti. Abdülmuttalib doğruca ma'bede girerek kayıp hafidini *{torununu}* kendisine iade etmesi için Allah'a yalvardı. Kayıp çocuğun bu dua neticesinde, Varaka b. Nevfel ile diğer bir Kureyşî tarafından bulunduğu ve ailesine götürüldüğü hikâye ediliyor. Abdülmuttalib lütf-ı ilâhinin bu suretle tecellisinden müteheyyiç *{heyecanlanmış}* olarak torununu omuzuna kaldırdı ve çocuk hakkında himaye-i ilâhiyyeyi istirham eyleyerek birlikte Kâbe'yi tavaf etti. Sonra Muhammed'i annesine gönderdi[393] Muir,[394] Bu kaybolma hikâyesini çocuğun bir sara nöbetine tutulmasının bir hatırası diye tefsir ediyor. Fakat Arapça metinde böyle bir netice istihracına müsait hiçbir işaret görmüyoruz.[395] Bu vak'a bana İncil'de[396] İsa'nın ebeveyni tarafından kaybedilerek sonra ma'bedde ulema arasında bulunduğu hakkındaki fıkradan mülhem *{ilham alınmış, esinlenmiş}* gibi görünüyor.

[I/363] §130. Esîr[397] Muhammed'in kendi ailesi nezdine dönmeden evvel Sa'd'lar nezdinde 5 sene oturduğuna dair bir an'ane naklediyor. Fakat bunu bazı kimselerin fikri diye kaydeder ve buna ehemmiyet vermez. An'anâtın kısm-ı a'zamı *{büyük bir bölümü}* göğsünün yarılması menkıbesini ikinci seneden birkaç ay sonra vuku' bulmuş gibi göstermektedirler. Müslüman an'anesi *{anlatısı}* bize yaşına nispetle melekâtı *{yetenekleri}*

392 Hişâm, 105-107; Taberî, 1. cild, 972-979; Esîr, [I/361] 1. cild, 336-339, Hamîs, 1. cild, 255-259.
393 Hişâm, 106-107.
394 1. cild, 23-24
395 Hamîs'e bakınız. 1. cild, 256-257.
396 Luka İncili, 2, 40 ve müteakip fıkralar.
397 1. cild, 336, satır 18.

pek ileride bulunan Muhammed'in çölde ikameti pek güzel hatırladığına ve sonraları Kureyş neslinden geldiği ve asıl Benû Sa'd kabilesi tarafından irdâ' edildiği *{emzirildiği}* için en iyi bir Arap olmakla iftihar eylediğine inandırmak ister.[398] İhtimal ki bundan daha muahhar *{sonraki}* bir an'ane naklediyor. Peygamber'in ağzından izhar edilen bu iftihar hissinin esbâbı ise bununla pek güzel anlaşılıyor: "Ben en fasîh bir Arapça söylüyorum. Ben bir Kureyşîyim, Benû Sa'dların lehçesiyle tekellüm ediyorum." (Mamafih Sprenger'in rivayeti(nin), Hişâm tarafından zikredilen an'anenin yanlış bir tercümesi olması da kâbildir.) Muhammed'in, Benû Sa'dlarla beş sene yaşamış olsa bile o küçük yaşta Benû Sa'd lehçesini bütün hayatınca şîve ve lugatını unutmayacak derecede öğrenmiş olacağından şüphe edilebilir. Sprenger[399] Muhammed'in irdâ' devresinde çölde ikameti an'anesini mû-şikâfâne *{kılı kırk yararak}* tetkik ederek bunun tevellüdünü Ümeyye'nin Suriye'ye hicret etmiş Araplar arasındaki hâkimiyetlerinin ilk zamanlarında revaç bulan âdetlerine pek haklı olarak atfeder. O zaman çölde büyümüş bir adamın Suriye'nin ve Babil'in zengin ve ahlâkı bozuk şehirlerinde doğmuş ve büyümüş adamlardan daha iyi olacakları ve daha fasîh bir Arapça söyleyecekleri telakkisi vücut bulmuştu. Fütuhattan evvel bu kabîl telakkiyât *{düşünceler}* mevcut olamazdı. Hatta hums usulü[400] gösteriyor ki Kureyş kendilerini bedevilere fâik *{üstün}* addetmekte idiler. Muhammed'in güya "Çobanlık etmemiş hiçbir Peygamber yoktur." dediği yolundaki hadis de aynı menâkıb silsilesine mensuptur. Bu söz üzerine hâzirûndan biri Muhammed'e: "Ya sen?" diye sorar. Muhammed güya şu cevabı vermiş: "Ben de çobanlık ettim."[401] Bu hadisi Muhammed'in Benû Sa'd arasında geçirdiği devrenin bir hatırası diye kabul eder. Fakat bu hadis mevsûk diye telakki olunabilirse daha muahhar bir [I/364]

398 Hişâm, 106; Sprenger, 1. cild, 71.

399 1. cild, 170-174.

400 Hazırlayanın Notu: Cahiliye devrinde dinî ve iktisadî ayrıcalıklara sahip olan Kureyş ve müttefikleri hakkında kullanılan bir tabir. Bkz. Recep Uslu, "Hums", *DİA, XVIII*, s. 364-365.

401 Hişâm, sahife 106.

devreye hatta Mekke'deki çocukluğuna taalluk etmesi daha muhtemeldir. Çünkü rivayet edildiğine göre ailesinin fakir hali Muhammed'i çobanlık etmek, büyükbabasının ve amcasının deve ve koyunlarının Mekke'yi ihata eden *{çevreleyen}* tepeler arasında muhafaza eylemek gibi hakîr bir sanatı icraya mecbur bırakmıştır.[402]

[I/365]

Âmine'nin Vefatı

§131. Muhammed, ailesine dönünce validesinin ve büyükbabasının himaye-i müşfikâneleri altında büyüdü. Çocuk altı yaşına geldiği zaman Âmine Mekke'yi terk ederek çocuğuyla birlikte, müteveffâ zevci *{vefat eden kocası}* Abdullah'ın dayıları Benû Adiyy b. en-Neccârları ve aynı zamanda zevcinin kabrini ziyaret etmek üzere Medine'ye gitti. Bir an'aneye nazaran Âmine'nin yanında kayınpederi Abdülmuttalib vardı. Fakat daha umûmî surette kabul edilen rivayet Âmine'nin bu seyahati yanında yalnız çocuğu bir de zenci cariye Ümmü Ey-
[I/366] men olduğu halde yapmış olmasıdır. Avdette *{dönüşte}* Âmine hastalandı ve el-Ebvâ'da terk-i hayât etti *{vefat etti}*.[403] Mama-

402 § 112. v e 136. fıkralarla 1. sene-i hicriyye vakâyı'ına *{olaylarına}* ait § 37. fıkraya ve nota bakınız.
Not-1 [I/364] Çölden avdetle Âmine'nin vefatına kadar geçen müddet arasında daha [I/365] muahhar ve binaenaleyh daha az şâyân-ı itimad Müslüman an'anâtı Ukâz (yahut Mekke) Panayırında bir kâhin vak'ası geçtiğini hikâye eder. Bu kâhin o zaman onbeş yaşında bulunan Muhammed'i görünce hâzirûnu *{hazırda bekleyenleri}* Muhammed'i öldürmeye teşvik etmiştir. Çünkü "Bir gün kabileler arasına nifak saçacak, esnama hakaret edecektir." diyordu. Bu an'anede Muhammed'in Zü'l-Mecâz panayırına ziyaretinden de bahsolunur. Burası Arafe'den *{Arafat}* yahut Sûk-ı Mecenne'den bir fersah mesafede idi. Müşrik Araplar Ukâz Panayırı ile Kâbe'ye hac mevsimi esnasında cereyan eden zamanda orada toplanmayı âdet edinmişlerdi. Ukâz'da Zilkâde ayının 20 günü geçirilirdi. Bu suretle pazarlarla ortadaki panayırların temâdîsi *{devamı}* pek az sürerdi. Yani Zilkâdenin nihayetinden Zilhicce'nin ilk günlerine kadar imtidâd ederdi. Bunlar bilhassa Mekke yortularına tahsis edilmişlerdi (Hamîs, 1. cild, 259; Halebî, 1. cild, 131, 137, 159).

403 Not-1 [I/366] Muhammed'in Medine'ye firardan sonra validesinin mezarını sûret-i ziyaretine dair muhtelif an'anât vardır. Fakat rivayetler yalnız mezarın bulunduğu mahal hakkında değil ziyaretin tarihi hakkında da gayet tehâlüf *{farklılık}* etmektedir (el-Hudeybiye, Umretü'l-Kaza, Haccetü'l-Vedâ'). Bu münasebetle Muhammed'in söylediği sözler de birbi-

fih bazıları Âmine'nin Mekke'ye döner dönmez vefat ederek Hacûn'da, Şi'b-i Ebu Zerr, Şi'b-i Ebu Züeyb (yahut Zi'b) yahut Şi'b-i Ebu Zeyb nâmındaki Mekke Dağları'nın arasında defnedildiğini söylüyorlar.[404]

§132. Âmine el-Ebvâ'da vefat edince cariye Ümmü Eymen [I/367] Muhammed'i ve küçük kervanın iki devesini Mekke'ye kadar

rinden başka türlü rivayet olunuyor. Bütün bu an'anâtın pek az kıymeti vardır, hemen hemen hiç mevsûk değildirler (Halebî'ye bakınız, 1. cild, 145; Hamîs, 1. cild, 260). Peygamber ve validesi hakkında isnad edilen sözler sonraki muhaddisînin pek az muvaffakiyetkârâne birer icadıdırlar. Bunlar gayr-ı müslimlerin öteki dünyadaki vaziyetlerine dair imâların münasebetsizliğini ve zevk-i selîme mugâyeretlerini *{aykırılıkları}* takdir etmemişlerdir. İçlerinde Muhammed'in ebeveyninin ve ecdadının ve Muhammedce pek aziz olan daha birçok kimselerin de [I/367] dâhil bulunduğu müşriklerin ahiretteki âkıbet-i bed-bahtâneleri *{talihsiz sonları}* müteakip muhaddisîn nesilleri için daima elîm bir nokta teşkil etmiştir. Bunun âsârını Peygamber'in ecdadını Allah'ın (Son Hac, Haccu'l-Vedâ' esnasında) tekrar dirilterek Müslüman yaptığına, sonra hepsini birden tekrar öldürdüğüne dair vücut bulan an'anede hissediyoruz (Hamîs'e bakınız, 1. cild, 260, satır 28). Mamafih en iyi muhaddisîn bu hadisleri red ve cerh ederler (aynı eserin 261. ve müteakip sahifelerine bakınız). Burada risâletten evvelki bütün ölülerin meselesi Müslüman sinnî mi'yârına *{Müslüman yaş ölçüsüne}* göre mufassalan tetkik edilmektedir. Fetre denilen devrede yani bir Peygamberin vefatı ile sonraki Peygamberin zuhuru arasında geçen zamanda doğmuş olan kimselerin âkıbeti Müslüman kelam uleması tarafından kemâl-i şiddetle münakaşa edilmiş bir mevzudur. Böyle mesâilin menşei Muhammed tarafından bu bâbda bildirilen husûsâtın tezatlarında, nisyanlarında ve noksanlarında aramak iktizâ eder *{gerekir}* (§ 133 aynı fıkranın notuna bakınız).

Rivayet olunduğuna göre Kureyş Uhud muharebesinden evvel, hicretten üç sene sonra Mekke'den Medine üzerine yürüdükleri zaman el-Ebvâ'dan geçerken bazıları Muhammed'in validesinin mezarına tecavüz ile bakâyâ-yı izâmını *{geride kalan kemiklerini}* çıkarmak ve tahkîr etmek *{aşağılamak}* fikrine düştüler. Fakat çok şükür ki bu kadar müfrit *{aşırı}* olmayan rüesâ *{reisler}* böyle bir harekete itiraz ettiler, masum kadınların hatırasına riayet edilmek lazım geldiğini söylediler. Muhammed'i taht-ı hükmünde *{idaresi altında}* bulunan Kureyş kadınlarına karşı mukabele bi'l-misle *{aynıyla karşılık vermeye}* sevk etmek ihtiyâtkârâne *{ihtiyatlı}* bir hareket olmayacağını anlattılar. Bu nesâyih galebe çaldı *{bu nasihatler üstün geldi}* ve Âmine'nin kabri tecavüzden masûn *{korunmuş}* kaldı (Esîr, 1. cild, 340).

404 Hişâm, 107; Haldun, 2. cild, zeyl 5; Taberî, 1. cild, 980; Esîr, 1. cild, 340; Hamîs 1. cild, 259. Burada Âmine'nin vefatı(nın) Muhammed altı yaşında iken vukua geldiği söyleniyor. Fakat bunun 4, 5, 9, hatta 10. yaşında vuku' bulduğunu temin eden an'anât da ilave ediliyor. Halebî, 1. cild, 144. ve müteakip sahifeler. Yâkut, 1. cild, 100, 15. Satır.

[I/368] götürdü ve Muhammed'i büyük pederi Abdülmuttalib'e teslim etti. Büyükbaba çocuğun tâli'sizliğinden *{talihsizliğinden}* müteessir olarak ona gayet müşfikâne bir muhabbet verdi, kendi oğullarından daha ziyade bir itina ile ona bakmaya başladı. Her gün Kâbe'ye, ma'bedin gölgesine bir halı (firâş) yayardı. Çocuklar etrafında otururlar, babaları gelinceye kadar beklerlerdi. İçlerinden hiçbiri muhterem babalarına ta'zîmen *{hürmeten}* halıya oturmaya cesaret edemezdi. Abdülmuttalib oraya geldiği vakit çocuklar etrafında oturarak ona refakat ederlerdi. Bir defasında küçük Muhammed geldi. O zaman sekiz yaşında yoktu. Dosdoğru gidip büyükbabaya mahsus firâşın üzerine oturmak cesaretini gösterdi. Abdülmuttalib'in oğulları böyle bî-pervâ *{pervasızca, korkusuzca}* âdeti ihlal eden çocuğu kaldırmak istediler. Fakat Abdülmuttalib Muhammed'i kendi firâşı üzerinde tutarak: "Oğlumu bırakınız." dedi. "O günün birinde pek yüksek bir mevki ihrâz edecektir *{kazanacaktır/erişecektir}*." Muhammed'i yanına oturttu, arkasını kemâl-i şefkatle okşadı. Torununun yaptığı her şeyden Abdülmuttalib pek mahzûz *{hoşlanmış/hazlanmış}* oluyordu.[405]

[I/369]

Abdülmuttalib'in Vefatı

(578-590 Târih-i Milâdî?)

§133. Sefer-i Fîl'den bazılarına göre sekiz sene, bazılarına göre on sene sonra ihtiyar Abdülmuttalib vefat etmiştir.[406]

405 Hişâm, 107-108; Hamîs, 1. cild, 270; Halebî, 1. cild, 148-149.
Not-1 [I/368] Bu fıkra pek zayıf bir isnad üzerine müessestir. En velûd bir menkıbe muhteri'î *{uydurma şeyler ortaya atan kişi}* olan İbn Abbâs'a müntehî olmaktadır. Binaenaleyh [I/369] Müslüman muhaddisînin hissiyât-ı takva -perverânelerini gösteren bir fıkra mahiyetinde telakki edilmek lazım gelir. Abdülmuttalib yemek yerken Muhammed'i dizlerine oturttuğuna ve ona kendi eliyle yemek yedirdiğine dair mevcut sâir an'anât hakkında da aynı mütalaa der-meyân edilebilir (Halebî, 1. cild, 151).
Sefer-i Fîl'den altı sene sonra yani Muhammed altı yaşında iken bir gün halife olacak olan Osman b. Affan'ın dünyaya geldiği söyleniyor (Hamîs, 1. cild, 270, satır 9).

406 Not-1 [I/370] Müslüman an'anesi Peygamber'e bu kadar iyilik eden Abdülmuttalib gibi mübarek bir adamın müşrik olarak terk-i hayât etmesinden ve binaenaleyh bütün müşriklerin cezâ-yı ukbâsına uğ-

Son arzularını bildirmek için ölüm yatağının etrafına oğullarını ve kızlarını topladı. Oğullarından Abbâs'a en büyük evladı olmakla beraber Sikâye vazifesini ve Zemzem kuyusuna nezareti bıraktı. el-Abbâs 8. târih-i hicrî'de Mekke'nin zaptına kadar yani takriben 40 sene bu vazifeyi uhdesinde *{sorumluluğunda}* muhafaza etti. Diğer oğlu Ebû Tâlib Abdümenâf'a küçük Muhammed'in vesayetini ve Rifâde vazifesini tevdî' eyledi. Ebû Tâlib[407] halîm ve müşfik tabiatlı idi. Muhtezir *{sa-*

ramasından bir türlü teselliyet-yâb olamamışlardır. Onun için hakiki ve saf dîn-i İbrahim'e sâlik *{onun yolunda olduğunu}* olduğunu iddia ediyorlar. Daha az kadîm olan sâir an'anât, Muhammed'in risâletinden sonra Allah'ın kendisini diriltiğini, İslam dinine soktuğunu ve tekrar öldürdüğünü iddiaya kadar varmışlardır! (Halebî, 1. cild, 59. Mamafih Halebî bu hadisin pek zayıf olduğunu, en iyi muhaddisînin bunu kabul etmediklerini ilave eyler. § 131. fıkranın notuna bakınız).

Abdülmuttalib'in yaşı hakkında an'anât müttefik değildir. Hepsi gayet yaşlı olduğunu söylüyorlar. Bu yaş 80 ile 140 arasında tehallüf ediyor *{değişiyor}*. Son senelerde gözlerinin kör olduğunu iddia ediyorlar. El-Hacûn'da Kusayy'ın yanına defnedildiği rivayet olunmaktadır (Hamîs, 1. cild, 286). Kisra Hürmüz b. Enuşirvan'ın zaman-ı hükümetinde vefat ettiği mervîdir (Hamîs, 26. satır; Halebî, 1. cild, 154).

Meşhur nessâb Dağfel b. Hanzala [vefatı: 65 hicrî] Halife Muaviye'nin [vefatı: 60 hicrî] emriyle Arab şeceresi ve ezmine-i kadime hakkında malumat istihsâl edebilmek üzere Yemen'den Şam'a çağırılmış idi. Bu zât, Abdülmuttalib'i gördüğünü iddia ederek Muaviye'ye onun şahsı hakkında birçok tafsilat verdi (Eğânî, 1. cild, sahife [I/371] 7, son satır). Bu büyük yalan bize (Dağfel tarafından verilen malumatın yanlışlığı hakkında pekiyi bir fikir hâsıl eder. Filhakika Dağfel muharebede vefat etmiştir (demek ki henüz genç bir adamdı, silah taşıyabiliyordu). Bu muharebe 60. târih-i hicrî'de Havâricten *{Haricilerden}* Ezârika aleyhinde vukua geliyordu. Binaenaleyh hicret'ten takriben yarım asır evvel muammer olmuş *{yaşamış}* olması kâbil değildir. Öyle olsa idi esnâ-yı vefatında 120 yaşında bulunması îcâb ederdi.

407 Not-2 [I/371] Bütün an'aneler bir noktada müttefiktirler. O da Ebû Tâlib'in pek fakir ve kesîrü'l-evlâd bulunduğudur. Bunun doğru olduğu şüphesizdir. Çünkü sâir vak'alarla da bil-vasıta teyit edilmektedir. Mamafih Ebû Tâlib'in diğer kardeşlerinin ve bilhassa Abbâs'ın neden dolayı o kadar zengin oldukları meselesi kalıyor. An'ane, kardeşlerin vaziyet-i mâliyesi arasındaki farkı faraza Abbâs'ın ma'beddeki vazifesini kardeşlerinden büyük bir meblağ mukabilinde iştirâ edebilmesini *{satın alabilmesini}* izah için bize bir şey söylemiyor. Bu son habere inanabilir miyiz? Bu gayr-ı tabîî vak'aları başka bir yerde (§ 33-35) Abdülmuttalib'in nesebi hakkında izhar ettiğimiz şüpheler meyanına idhâl ederek Abbâs'ın zenginliğini Abbâs'ın Abdülmuttalib'in oğlu ve Muhammed'in amcası olmaması lehinde bir delil gibi kabul edemez miyiz?

kınan} ihtiyar, Ebû Tâlib'in elinde sevgili küçük hafîdinin *{torununun}* büyük bir itina ile bakılacağına ve büyütüleceğine ümîdvâr bulunuyordu. Abdülmuttalib nihayet son nefesini verdi. Altı kerîmesi *{kızı}* ölüm yatağının etrafında mersiyeler
[I/370] inşâd ediyorlardı *{okuyorlardı}*.[408]

[I/372] **Çocukluk ve Seyahatler**

Mekke'de Çocukluk Devresi ve Suriye'ye Seyahatler

§134. Muhammed henüz böyle çocuk iken dünyada yalnız kalınca amcası Ebû Tâlib'in ailesinde hayır-hâh *{iyiliksever}* bir muhit buldu. Bu sebepten dolayı an'ane Ebû Tâlib'in Muhammed'in pederi Abdullah'ın aynı valideden yani Fâtıma bt. Ömer b. Aiz b. Abd b. İmrân b. Mahzûm'dan doğduklarını temin eder. Mamafih Ebû Tâlib zayıf bir adamdı, hiç harîs-i câh *{makam mevki düşkünü}* değildi. Onun için Abdülmuttalib'in vefatı üzerine Hâşimiye ailesi nüfûzu ehemmiyetinden pekçok kaybetti. En mühim vazifeye mâlik bulunan Abbâs 13-14 yaşında bir genç idi. Çocukların hiçbiri müteveffanın o mühim vaziyetine vâris olabilecek evsâf ve meziyyâtı hâiz değildi *{üstün özellikleri bulunmuyordu}*. Vezâifin taksimi de *{vazifelerin bölüştürülmesi de}* Abdülmuttalib'in oğullarından her birinin ehemmiyetini ayrı ayrı tenkîs etmeye *{eksiltmeye}* hizmet eyledi. Mekke'de hayât-ı siyâsiyyenin *{siyâsî hayatın}* merkezi Ümeyye ailesinin kardeş çocukları dalına geçti. Bunlar artık Mekke'de sâir aileler içinde temâyüz ederek *{yükselerek}* hergün mütezâyid *{artan}* bir nüfûz *{etki}* ve iktidar *{güç}* iktisâb

Ebû Tâlib'in ne kadar azim bir şefkatle yeğenine baktığına ve onu himaye ettiğine, onu kendi çocuklarından fazla sevdiğine, geceleri yanında uyuttuğuna, yemeklerde en iyi yemekleri kendi eliyle ona yedirdiğine, o olmazsa bir türlü rahat edemediğine, hâsılı *{kısacası}* sonraki senelerde yeğenini Kureyş'e karşı o kadar âlîcenâbâne *{yüksek ahlâklı birine yakışır biçimde}* müdafaa etmiş *{savunmuş}* olan bir amcanın yeğenine karşı hakiki bir muhabbet hissetmiş olması lazım geleceği gibi tabîî bir farz ve tahmine kâbil irâe bir şekil vermek için *{doğal bir tahmin oluşturabilecek bir görüntü vermek için}* muhaddisinin [I/372] muhayyileleri *{hayal güçleri}* tarafından icad edilen bütün o sonraki tezyînâta *{süslemelere}* dair gayet müesser tafsilatı hâvî *{etkili ayrıntıyı içinde barındıran}* birçok ehâdis *{hadisler}* vardır.

408 Hişâm, 108-114; Taberî, 1. cild, 1123; Esîr, 1. cild, 340; 2. cild, 26; Haldun, 2. cild, zeyl 5; Hamîs, 1. cild, 286; Halebî, 1. cild, 154-155.

eylediler *{kazandılar}*. Bu dalın reisi olan Harb (b. Ümeyye) fiiliyatta Mekke'nin en mühim rüesasından biri oldu. Hâşimîler'in nüfûzu süratle tenâkus etti *{azaldı}*. Bazı an'anât var- [I/373]
dır ki küçük Muhammed'in muâsırlarından *{çağdaşlarından}* birçoğunun kendisinin istikbaldeki vaziyet-i azîmesini idrak ederek *{gelecekteki büyük durumunu anlayarak}* onu kaçırmaya teşebbüs ettiklerine bizi inandırmak isterler. Şüphe yok ki bunlar muahhar zamanların *{sonraki dönemlerin}* mahsûl-i icadıdırlar *{sonradan çıkardıkları şeylerdir}*. Bundan dolayı her türlü kıymet-i târihiyyeden *{tarihi değerden}* mahrum diye onları ihmal ediyoruz.[409] Abdülmuttalib'in vefatından biraz sonra Ebû Tâlib her sene ticaret işleri için Suriye'ye giden kervanlardan birine iştirak etmeye karar verdi. Kureyşîler hareket etmek üzere oldukları sırada Muhammed henüz pek küçük olmakla beraber amcasına kendisini birlikte götürmesi için yalvardı. O kadar tatlı ve hoşa gidecek surette ısrar etti ki Ebû Tâlib müteessir *{üzülmüş}* olarak onu da yanına almaya razı oldu. Bazıları Peygamber'in Suriye'ye bu ilk seyahatinin ancak 9 yaşında iken yani büyükbabası Abdülmuttalib'in vefatından bir sene sonra vukua geldiğini söylüyorlar.[410]

Bahira

Rahip Bahira Menkıbesi

§135. Peygamber'in terceme-i hâlini *{hayat hikayesini}* yazan Müslüman muharrirleri *{yazarları}* Suriye'ye ilk seyahatini pek seve seve tafsîl *{ayrıntılı bir şekilde anlatılar}* ve hikâye ederler. Çünkü Rahip Bahira menkıbesi buna pek samimi surette merbuttur *{bağlıdır}*.[411] Hişâm ve müverrihlerin kısm-ı

409 Hişâm'a bakınız, sahife 107, 114-115; Halebî, 1. cild, 249 ve müteakip sahifeler.

410 (Taberî, 1. cild, 1125; Esîr, 2. cild, 26; bu malumat İshak ile Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin rivayetine müsteniddir *{dayanmaktadır}*. Haldun, 2. cild, zeyl 5; Muhammed'in Suriye'ye gittiği zaman onüç yahut onyedi yaşında olduğunu iddia ediyor; Hamîs, 1. cild, 288, ilk seyahatin dokuz yaşında [I/374] iken vukua geldiği fikrindedir; sahife 291, Suriye'ye amcası Ebû Tâlib ile oniki yaşında iken gittiğini hikâye eder; Halebî, 1. cild, sahife 165-161).

411 Hişâm, 115-117; Taberî, 1. cild, 1123-1127; Esîr, 2. cild, 26-27; Haldun, 2. cild, zeyl 5, § 113. ve müteakip fıkralara da bakınız.

a'zamı *{tarihçilerin büyük çoğunluğu}* tarafından nakledildiği veçhile, Rahip Bahira menkıbesi muhtasaran ber-vech-i âtîdir *{kısaca aşağıdaki gibidir}*:[412] Ebû Tâlib yeğeninin ricasını kabul ederek onu Suriye'ye götürmeye razı oldu. Seyahat esnasında Kureyş ber-mu'tâd *{alışıldığı üzere}*, Bahira nâmında bir târik-i dünyanın zaviyesi kurbunda *{dünya işlerini terketmiş birinin inzivaya çekildiği yerin yakınında}* karargâh tesis ettiler *{mola verdiler}*. Bu rahip Hristiyanların Kütüb-i Mukaddesesini *{İlahi Kitaplarını}* kemâl-i dikkatle tetkik etmişti *{büyük bir dikkatle incelemişti}*. Pek çok zamandan beri bu zaviyede oturuyordu. Aynı zaviyenin eski sâkinleri olan ruhbândan *{rahiplerden}* kalma pek kadîm *{eski}* bir kitap vardı ki Bahira onu kemâl-i itina *{büyük bir özenle}* ile saklıyordu. Evvelki seyahatlerin kâffesinde *{hepsinde}* Kureyşîler bu havâlîden *{bölgeden}* geçtikleri zaman târik-i dünya *dünya*
[I/375] *işlerini terketmiş kişinin}*[413] onlara hiçbir vakit lakırdı söylemeye tenezzül etmemişti. Mekke tâcirlerinin mevcudiyetinden tamamen bî-haber görünmüştü. Fakat bu defa seyyahlar için bir ziyafet hazırlamak istedi. Çünkü rivayet olunduğuna nazaran, kervan ortasında Muhammed'e bir bulutun gölge verdiğini, Muhammed bir ağacın dibine oturacağı vakit ağaç dallarının onu daha iyi muhafaza etmek üzere eğildiklerini görmüştü. Bahira ziyafeti hazırlayınca Kureyşîleri davet etti. Bunlar evvelce Târik-i Dünya'nın hiçbir zaman böyle bir nezaket göstermemiş olmasından hayretlere düşmekle beraber daveti memnuniyetle kabul ettiler. Muhammed'i karargâhta bırakarak hep birden zaviyeye gittiler. Muhammed henüz küçük olduğu için ziyafete getirmemişlerdi. Bahira asıl ziyafetin sebebi olan yolcunun eksik olduğuna dikkat ederek onun da gelmesini istedi. Muhammed'i çağırdılar. Târik-i Dünya *{Bahira}* onu görür görmez kemâl-i şefkatle kucakladı, sofrada en muteber yere oturttu. Ziyafet esnasında târik-i dünya Muhammed'den hiç gözlerini ayırmadı, Muhammed'de birçok

412 Sahife 115-117.
413 Hazırlayanın Notu: Rahip Bahira kastedilmektedir.

işaret-i mahsûsanın mevcudiyetini gördü. Bunlar delikanlının zaviyesinde sakladığı kadîm Hristiyan kitabında geleceği haber verilen zât olduğunu kendisine anlattılar. Ziyafet bitince Bahira Muhammed ile husûsî surette görüşmek istedi. Ona muhtelif şeylere, nasıl uyuduğuna, vücudundaki bazı işaretleri ve daha sâir mevzulara dair birtakım sualler îrâd [I/376] etti. Muhammed'in bütün cevapları Târik-i Dünya'nın *{Bahira'nın}* ona dair zaten bildiği şeyleri hep teyit ediyorlardı. Bahira Muhammed'e, omuzlarının arasındaki nişâneyi göstertti ve filhakika orada Hatem-i Nübüvvet *{peygamberlik mührü}* tabir olunan işareti gördü. Bahira derhal bundan Ebû Tâlib'e bahsederek Muhammed'in kimin oğlu olduğunu sordu. Muhammed'in yetim olduğunu öğrenince çocuğa gayet iyi bakmasını, Yahudilerden ihtirâz etmesini *{kaçınmasını}* tavsiye etti. Çünkü çocuğu görüp de tanıyacak olurlarsa şüphesiz büyük bir fenalık yaparlardı. Dedi ki: "Senin yeğenin bir gün gayet yüksek bir mevkiye çıkacaktır. Bunun için alelacele kendisini memlekete götür." Târik-i Dünya'nın *{Bahira'nın}* lakırdıları Ebû Tâlib'in zihnini karıştırdığı için Suriye'deki işlerini bitirir bitirmez Mekke'ye döndü.[414]

§136. Muir[415] bütün menkıbeyi kıymetsiz bir menkıbe gibi telakki ederek terceme-i hâlin metnine sokmaksızın yalnız bir notta bundan bahis ile iktifa eder *{yetinir}*. Sprenger[416] bilakis menkıbeyi uzun uzun tetkik ederek Peygamber'in bütün seyahatleri ve Bahira menkıbesi hakkında bulduğu rivayetleri nakl ve tercüme eder. Muhammed'in seyahatlerinin artık bir

414 (Hamîs'e de bakınız. 1. cild, 291-292; Halebî, 1. cild, 161. Burada Bahira'nın Cercîs yahut Sercîs (Corcio *{Giorgio}* yahut Sercio *{Sergio}*) olduğu söyleniyor. Bahira ile Muhammed'in Busra'dan altı mil mesafede Kefu Karyesi'nde (Bu yer ismi bazı Osmanlı dönemi siyer kaynaklarında كفر şeklinde yazılmaktadır. Bkz. Düzceli Yusuf Suâd, Mir'âtü'ş-Şuûn, I, İstanbul, 1317/1899, Asır Matbaası, s. 163 Hazırlayanın Notu.) görüştükleri de tayin ediliyor. Yahut Suriye'de el-Belkâ havâlîsinde Yaf'a Karyesinde olduğu iddia olunuyor; 162-163. ve müteakip sahifeler; 166, burada Rahip Nastur [I/377] ile mülakatın Hatice hesabına yapılan ikinci bir seyahat esnasında vukua geldiği beyan edilmektedir).

415 Sahife 35.

416 1. cild, 178-194.

erkek çağına geldiği zaman vuku' bulmuş olacağını muahhar ve daha az şâyân-ı itimad *{daha az güvenilir}* an'anâtın seyahati ve Rahip Bahira ile mülakatı Muhammed'in ilk gençliğine tesadüf ettiren an'anât olduğunu ispat eyler. Sprenger diyor ki: "Daha ziyade, tarihten öğrendiğimize göre Peygamber çocukluğunda müşfik bir amcanın himayesi altında Busra'ya keyif için bir seyahat yapmak şöyle dursun bilakis Mekke'de kalmış ve medâr-ı maişet *{geçim vasıtası}* temin etmek üzere koyun çobanlığı etmiştir."[417]

Muhammed'in seyahatleri terceme-i hâlinin en çok münakaşa edilmiş noktalarından biridir. Çünkü Peygamber'in genç ruhu üzerinde icrâ-yı tesir etmiş olan medeniyetin ve insanların izlerini bundan anlamak imkânını temin edecek-
[I/378] lerdir. Böyle bir meseleyi tetkik etmek bizim vazifemiz değildir. Bundan başka yerde muhtasaran *{özetle}* bahsetmiştik.[418] Sprenger çocuklüktaki seyahatlerin sonradan uydurma bir menkıbe teşkil ettiğini, muahharan vakâyı'a kıyas tarikiyle vücut bulduklarını, büyüdüğü zaman Muhammed'in Hatice hesabına yaptığı seyahatlerin mahsûl-i ilhamı olduklarını iddia ediyor. Bir de, Bahira menkıbesi pek muğlak *{belirsiz}* bir mevzudur. Çünkü bunda Muhammed'i ve dinini Suriye rahipleri ve târik-i dünyaları vasıtasıyla Hristiyan dinine rabtetmek ve hakiki Hristiyanların Muhammed'in risâletini kabul ettiklerini ispat eylemek yolunda bir teşebbüs eserlerini de fark ediyoruz. Malum olduğu üzere Sprenger bu Bahira rahibi üzerine[419] zayıf ve nadir anâsır ile cüretkârâne ve gayr-ı muhtemel bir nazariye bina eder ve Peygamber'in gizli bir akıl hâcesi *{hocası}*, meçhul bir mülhimi *{ilham vericisi}* olduğunu söyler. Hâsılı Bahira'ya hakikaten mevcut olmuş bir şahs-ı târihî *{tarihi bir kişilik}* kıymeti vererek İslamiyet'i onun ilham ettiği iddiasında bulunur. Sprenger'in tamamıyla mahrum olduğu Tevrat malumatı ve İbrânî vukûf ile pek mücehhez olan

417 1. cild, 190.
418 § 113. ve müteakip fıkralar.
419 2. cild, 364 ve müteakip sahifeler, 379 ve müteakip sahifeler.

Hirschfeld[420] Sprenger'in nazariyesini gayet kuvvetli delâil ile yıkar. Bahira kelimesinin filoloji itibariyle menşe'ini gösterir. Bu nâmda bir rahibin vücudunu inkâr eder. Mamafih Rahibin Sercîs yahut Nastur nâmında olduğu hakkındaki rivayetler- [I/379]
de sahih bir cihet bulunduğunu kabul eyliyorum. İkinci isim Muhammed ile Nastûrî bir Hristiyan arasında münasebât imkânını farz ettiriyorum. Herhalde seyahatler ve rahip ile konuşmalar hakikaten vuku' bulmuşsa Peygamber'in gençlik zamanına taalluk ederler, çocukluğuna değil.

§137. Buhârî tarafından muhafaza edilen ve Hişâm'ın metinlerinde de zikredilen bir an'aneye göre[421] Muhammed, hayatının ilk devresinde servet itibarıyla o kadar düşkün bir vaziyette bulunuyordu ki Mekke civarında koyun çobanlığı etmek ızdırârında *{mecburiyetinde}* kalmıştır. Muhammed'in bir kere: "Allah, koyunları meraya götürmemiş hiçbir Peygamber göndermemiştir." dediği temin olunuyor. Bunun üzerine hâzirûndan *{orada bulunanlardan}* biri Muhammed'e sordu. "Sen de çobanlık ettin mi?" Muhammed cevap verdi: "Evet, birkaç kırat *{dirhemin onaltıda birini ifade eden eski bir ağırlık ölçüsü}* ücret mukabilinde Mekke halkının koyunlarına çobanlık ettim".[422] Bu an'ane aynı cinsten sâir bazı an'anâta merbûttur. Bunlar da Muhammed Mekke etrafındaki dağlarda koyun otlattığı zamanlara imada bulunur.[423]

420 Sahife 22-26.

421 Wüstenfeld tab'ı 2. cild, sahife 32, metnin 106. sahifesinin 15. satırına not.

422 Not-1 [I/380] Muhammed'in çoban Peygamberler hakkındaki sözleri Ebu Hüreyre'den menkûldür. Ebu Hüreyre bunu Muhammed'in ağzından işittiğini iddia eder. Bu, hadisi mevzu'-ı an'anât arasına idhâl için bir sebeptir. Hiç değilse bunu büyük bir şüphe ve tereddüt ile telakki etmeye mecburuz (§ 26-27. fıkralara bakınız).

423 Taberî, 1. cild, 1126, satır 18; Esîr, 2. cild, sahife 27; Hamîs, 1. cild, [I/380] 293, Halebî, 1. cild, 167, 173-174. Buhârî'ye de bakınız. 1. cild, 227, satır 12 ve müteakip satırlar; § 112 ve 113. Birinci sene-i hicriyye vakâyı'ında *{olaylarında}* § 37. fıkraya ve nota bakınız.
Not-2 [I/380] Muhammed'in ta küçük yaştan itibaren Allahu Ehad'e perestiş ettiğine ve herhangi bir şekil altında olursa olsun esnama karşı ibadetten ictinâb eylediğine bizi inandırmak isteyen bütün bu an'aneler de menşei meşkûk diye bertaraf edilmek lazım gelir. Bu an'anâtın

(579 Târih-i Mîlâdî ?)

§138. Muhammed 9 yaşında iken vakâyı'-ı âtiyenin tahaddüs ettiğini *{haber verdiğini}* Hamîs'te okuyoruz: Meşhur
[I/381] Hâtim et-Tâî ile İran hükümdarı Enuşirvan'ın vefatı. Buna oğlu Hürmüz halef olmuştur.[424]

(583 Târih-i Mîlâdî ?)

§139. Muhammed 13 yaşındayken sonra meşhur Halife Ömer İbn el-Hattab'ın tevellüd ettiği rivayet olunuyor.[425] Mamafih bazıları Ömer'in tevellüdünü *{doğumunu}* bir hayli senè sonraya, Muhammed'in 21 yaşına tesadüf ettirmektedirler.

el-Ficâr Muharebesi

(585 Târih-i Mîlâdî ?)

§140. Sefer-i Fîl'den takriben on beş sene sonra Kureyşîlerin akraba oldukları Kinâneler Kabilesi ile başlarında Taif Sakîfleri bulunan Kays Kabilesi arasında el-Ficâr Muharebesi'nin zuhûr ettiğini iddiada an'anât müttefiktir. Muhammed o zaman ancak onbeş yaşında idi. Bundan dolayı harbe iştirak edemeyecek kadar küçük idi. Bütün terceme-i hâlinden de anlaşılıyor ki Muhammed silah isti'mâline *{kullanımına}* pek meclûb *{tutkun}* değildi. Birkaç sene devam eden bu muharebelere mühim surette hiç iştirak etmemiş olması evveleviyetle *{öncelikle}* muhtemeldir. Bu muharebenin tafsilatı eserimi-
[I/382] zin çerçevesi dâhiline girmezler. Caussin de Perceval[426] bunları uzun uzun hikâye etmiştir. Onun mu'tâd olan zerafetiyle anlatmış olduğu şeyleri tekrara hâcet göremeyiz.[427] Muham-

menşei o kadar âşikardır ki ısrara hâcet göremeyiz (Hamîs'e bakınız. 1. cild, 287-288). Müslümanlar için Resulullah'ın bir zamanlar ailesinin sâir bütün efradı gibi sanemperest bir müşrik olması şüphesi pek elîm bir noktadır.

424 Hamîs, 1. cild, 288.

425 Hamîs, 1. cild, 293.

426 Essai etc. 1. cild, sahife 296-319.

427 Taberî, 1. cild, 1127; Hişâm, 117-119; Esîr, 1. cild, 439-445; Hamîs, 1. cild, 288 muharebenin başlangıcının Muhammed'in onuncu yaşında olduğunu söylüyor; 293. sahifede onbeş yaşında olduğunu söylemektedir.

med musâdemâta *{çarpışmaya}* gayet ehemmiyetsiz sûretlerle iştirak etti. Bir an'aneye nazaran düşen okları toplayarak harp eden amcalarına götürmüştür.[428] Bu muharebede hazır bulunduğu vakit yirmi yaşında olduğu söyleniyor.[429]

(586-590 Târih-i Mîlâdî ?)

§141. Bazı şüpheli an'anâta nazaran Muhammed 16. yaşında bir ticaret seyahati için amcalarından biri yani Zübeyr yahut Abbâs ile Yemen'e gitmiştir.[430] [I/383]

§142. Muhammed'in 17 yaşında Hâtıb b. Ebi Beltea doğdu. Aynı senede İran'da eşrâf *{ileri gelenler}* hükümdar Kisra Hürmüz'ü hal' ve katlettiler. Onun zâlimâne istibdâdından bîzâr olmuşlardı *{usanmışlardı}*.[431]

§143. Muhammed'in 18. yaşında Habbâb[432] b. el-Eret ile Muhammed b. Mesleme el-Ensârî dünyaya gelmiştir.[433]

§144. Muhammed'in 30. yaşında İran Hükümdarı Hürmüz b. Enuşirvan'ın 11 sene 7 ay ve 10 gün yahut 12 sene saltanattan sonra katli vukua geldi. Yerine Kisra b. Pervîz b. Hürmüz geçti. Bu da 39 sene hükümrân olmuştur.[434]

§145. Bazı an'anâta nazaran Muhammed'in 20. yaşında el-Ficâr Muharebesi nihayet buldu. Muhammed o zaman 18 yaşında bulunan Ebû Bekir ile Suriye'ye gitti (Bahira menkıbesinin tekrarı!).[435] [I/384]

428 Hişâm, 118.
429 Esîr, 1. cild, 443; Hişâm, 119; Halebî, 1. cild, 173-174.
Not-1 [I/382] Peygamber'in onbeşinci yaşında (585 târih-i mîlâdî ?) Ebu Talha el-Ensârî'nin tevellüd ettiği rivayet olunmaktadır (Hamîs, 1. cild, 293-294).
430 Hamîs, 1. cild, 294. Fakat bu menba' pek emin değildir. İsnad tasrîh edilmeksizin *{belirtilmeksizin}* Ravzatü'l-Ahbâb'ta küçük bir bahis vardır.
431 Hamîs, 1. cild, 294.
432 Hazırlayanın Notu: جناب şeklinde yanlış yazılmıştır.
433 Hamîs, 1. cild, 294.
434 Hamîs, 1. cild, 294.
435 Hamîs, 1. cild, 294-290). Burada aynı sənede Hılfu'l-Fudûl(ün) vukua geldiği de söyleniyor. Aşağı(da)ki fıkraya bakınız.

Hılfu'l-Fudûl

(590-595 Târih-i Mîlâdî ?)

§146. Muhammed'in 20. ile 25. sinîn-i hayâtı *{yaşları}* arasında, an'aneye nazaran iki mühim vak'a cereyan etmiştir. Biri Muhammed'in Hılfu'l-Fudûl denilen meşhur ittihâda *{birliğe}* dâhil olması diğeri de dul Hatice ile evlenmesidir. Bu iki vak'adan hangisinin daha evvel olduğu malum değildir. Muhammed Hatice ile evlendiği vakit 25 yaşındaydı deniliyor. Fakat Muhammed'in sâir Kureyşîler ile birlikte Fudûller yeminini hangi tarihte etmiş olduğunu hadis tasrîh etmiyor *{açıkça ifade etmiyor}*. Bu son vak'a Muhammed'in terceme-i hâli için daha az hâiz-i ehemmiyet olduğu cihetle *{öneme sahipolması yönüyle}* buna bir tarih tayinine kalkmaksızın bu bâbda kısaca izâhât vereceğiz ve zaman sırasına göre Hatice ile teehhülünden mukaddem olduğunu söyleyeceğiz. Esîr, tarihinde Fudûl mîsâkının tafsilatını izdivaçtan sonra vuku' bulmuş gibi hikâye eder. Muir ile Sprenger ise yazdıkları terceme-i hâllerde Fudûl mîsâkını *{anlaşmasını}* teehhülden mukaddem *{evlilikten önce}* addetmektedirler.[436]

§147. Mekke'nin pek eski zamanlarında Kâbe ma'bedi Cürhümîlerin ve Katûraların elinde bulunduğu vakitlerde, bu kabilelerden dört kişi Mekke Vadisi'nde huccâc aleyhinde bir tecavüz ve haksızlık vukuuna meydan vermemek üzere aralarında ittifak etmişlerdir. Bunların isimleri şunlardı: Fudayl b. el-Hâris el-Cürhümî, el-Fudayl b. Vedâa el-Katûrî, el-Mufaddal b. Fedâle, el-Cürhümî, el-Fadl. Bu dört kişiye isimlerindeki müşâbehetten dolayı el-Fudûl denilmiş ve akdettikleri mîsâka *{anlaşmaya}* da *Hılfü'l-Fudûl* nâmı verilmişti. Cürhümîlerin sukûtuyla *{düşüşüyle}* bu mîsâk da ortadan kalktı. Kureyşîler Mekke'ye sahip, ma'bede hâkim olunca yalnız kendi hukuklarını teyit etmeyi düşündüler. Hiç kimse huccâcın yahut Mekke'ye gelen sâir ecânibin *{yabancıların}* hukuk

436 Muir, 2. cild, 10-12; Sprenger, [I/385] 1. cild, 149; Hamîs, 1. cild, 295, Hılfu'l-Fudûl'ün Muhammed'in 22. sene-i hayatında vukua geldiğini söylüyor. Bundan dolayı teehhülden mukaddem *{evlilikten önce}* demektir.

ve emvalini himaye keyfiyetini aklına getirmedi.[437] Bundan dolayı pek vahim mahzurlar tevellüd etti. Birçok yabancılar Mekke'ye gelmekle mallarını kaybettiler. Şehirde adaleti temin edecek hiçbir makam bulunmadığı için tecavüz *{zarar}* görenlerden hiçbiri uğradığı zararları telafi edemiyordu. Bu hal Mekke cemaatini pek itibardan düşürüyordu. Nihayet [I/386] Arapları Kâbe'ye hacca gelmekten vaz geçirebilirdi. Onun için kadîm Fudûller'in mîsâkını tecdîd ederek *{yenileyerek}* bu noksanı telafi etmeyi düşündüler. Kureyş kabileleri Mekke'de Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde toplandılar. Fudûller'in mîsâkını tecdîd ettiler. Abdullah b. Cüd'ân ailesinin asaleti ve yaşının çokluğu dolayısıyla Mekke'de en muhterem ve en nüfûzlu adamlardan biri idi. Evindeki içtimaya *{toplantıya}* Benû Hâşimler, Benû el-Muttalibler, Benû Esed b. Abdüluzzâlar, Benû Zühre b. Kilâblar ve Benû Teym b. Mürreler iştirak etmişlerdi. Müttefikler Mekke Vadisi'ne kim gelirse gelsin, gerek Kureyş kabilelerine gerek Arabistan'ın veya başka bir yerin kabilelerine mensup olsun, bir haksızlığa uğradığı takdirde maruz olduğu zararları telafi hususunda onu müessir sûrette himaye edeceklerine ve hakkında adalet temin edilinceye kadar onu bırakmayacaklarına hep birden yemin ettiler. Bu mîsâka da eskisi gibi *Fudûller Mîsâkı, Hilfu'l-Fudûl* nâmı verildi.[438]

437 Esîr, 2. cild, 29.

438 Not-1 [I/387] Bu mîsâkın târihî bir temeli olmak lazım geliyor. Mamafih bu haberin İbn İshak tarafından verildiği iddia edilmekle beraber Taberî'nin bundan tamamen bî-haber bulunması şâyân-ı dikkattir. Mamafih İbn Hişâm bunu doğrudan doğruya İbn İshak'ın metninden almayıp Zeyd b. Abdullah el-Bekrî [vefatı: 183 hicrî] vasıtasıyla vâkıf olduğunu söylemektedir. Diğer tarafta (§ 37. fıkra, not) bu isnadın içinde pek az emin unsurlar bulunduğunu ve İbn İshak'ın iddia olunan hikâyesini kıymetten düşürdüğünü söylemiştik. Hılfu'l-Fudûl hakkında Taberî'nin sükût-ı tâmı da bu şüpheyi teyit ediyor. Son söylenecek mütalaa da el-Fudûl Mîsâkını akdeden aileler esâmîsi *{isimleri}* arasında Mekke'de tekmîl-i hüküm ve nüfûza mâlik olan ailelerin yani Benû Ümeyyelerin, Mahzûmîlerin vesâirenin isimlerinin bulunmamasıdır. Eğer an'ane hakiki bir esasa istinad ediyorsa burada Ümeyyelerin ismi Abbâsîler'e hoş görünmek isteyen gayret-keş bazı muhaddisîn tarafından kaldırılmış olacaktır. Mekke'de en ziyade sahib-i nüfûz ve kudret ailelerin isimlerinin hariçte bırakılması(nın), yapılan mîsâkın her türlü kıymet-i ameliyyesini ıskat ettiği düşünülememiştir. An'anenin gayet müphem ve ka-

Abdullah b. Cüd'ân'ın evindeki içtimada Muhammed de hazır bulunmuştur. Muhammed muahharan bu vak'ayı hatırlatarak bu mîsâka dâhil bulunmaktan müftehir *{iftihar eden}* olduğunu söylemiş ve İslamiyet zamanında da hükmü cârî olduğunu *{geçerli olduğunu}* ilan eylemiştir.[439]

[I/389] §148. Muhammed'in 22. yaşında Abdullah b. Mes'ûd tevellüd etti *{doğdu}* . Muahharan *{sonradan}* Peygamber'in meş-
[I/389] hur sahabelerinden biri olmuştur.[440]

rışık hatırât üzerine teessüs etmiş olması muhtemeldir. Bundan dolayı tafsilata pek itimat edilemez (Robertson Smith'e bakınız, sahife 58).

439 Hişâm, 85-86; Esîr, 2. cild, 29; Hamîs, 1. cild, 295. Burada mîsâkın ya Şevval [I/387] ya Zilkâde ayında, el-Ficâr Muharebesi'nin hemen akabinde vukua geldiği söyleniyor; Halebî, 1. cild, 176-177, 179-180.
Not-2 [I/387] Bu mîsâk Muhammed'in vefatından sonra da muteber olmaya (Metinde olmakta şeklindedir.) devam etti. Emevî halifeleri Şam'da bütün Müslüman İmparatorluğu'na hâkim bulunduğu zamanlarda da mîsâka hürmet gösterildi. Halife Muaviye [I/388] hükümrân olduğu sıralarda Mekke'deki vekili Velîd b. Utbe b. Ebi Süfyan, halifenin yeğeni olmasına güvenerek Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib ile Zü'l-Merve'de müştereken mâlik oldukları bazı arazide onun zararına bazı harekâtta bulundu. Hüseyin Emevî valisinin bu keyfî muamelesinden münfail *{gücenmiş}* olarak Velîd kendisinin hukukunu tanımayacak olursa kılıcını alarak Kâbe'ye gideceğini, Fudûl Mîsâkı'na müracaat eyleceğini söyledi. Hüseyin'in kararî haberi intişar eder etmez Abdullah b. ez-Zübeyr, Misver b. Mahreme b. Nevfel ez-Zührî [Hüseyin Cahid buradaki ismi Mes'ûd olarak yanlış bir şekilde almıştır. Esasen zikredilen isim Mes'ûd değil Misver olması gerekmektedir. Bkz. İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye li İbn Hişâm, I*, Tah. Mustafa Sakka vd., Beyrut, 1992, Dârul-Hayr, s.111.) ve Abdurrahman b. Osman b. Ubeydullah et-Teymî gibi zî-nüfûz *{nüfuz sahibi}* Mekkeliler Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde edilen yemin mucibince ona müzâheret *{yardım etmek}* etmeye karar verdiler. Vali Velîd işin netâyic-i muhtemelesinden korkarak Hüseyin'in bütün metâlebâtını *{isteklerini}* kabul etti (Hişâm, sahife, 86; Esîr, 2. cild, 29, 30; Halebî, 1. cild, 180). Daha sonraları da Halife Abdulmelik b. Mervan zamanında bütün İmparatorluk dâhilinde mahkemeler tesis edilmiş olmasına rağmen Fudûller Mîsâkı mer'î *{hükmü geçen}* ve muhterem olmakta devam ettiği Hişâm'ın zikrettiği (sahife 86-87) bir an'aneden pek güzel anlaşılıyor. Halife Abdulmelik ile o zaman Kureyş uleması içinde en benâm *{ünlü}* olan akrabasından Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im b. Adiyy b. Nevfel b. Abdimenâf, mîsâkın kanunen muteber olduğunu kabul ediyorlar, ona riayete kendilerini mecbur görmekle müftehir oluyorlardı. Bu, Ümeyyeler'in de Fudûller Mîsâkı'na iştirak etmiş olduklarını ispat eyler.

440 Hamîs, 1. cild, 295.

§149. 23. senede sonra pek kesb-i iştihâr *{şöhret bulan}* eden Sa'd b. Ebi Vakkas dünyaya gelmiştir.[441] Yine bu senede bazılarının rivayetine göre Kâbe yıkılmış ve yeniden yapılmıştır.[442]

§150. 24. senede bazılarının rivayetine nazaran Peygamber'in en meşhur sahabelerinden Zübeyr b. el-Avvâm tevellüd etmiştir *{doğmuştur}*.[443]

Hatice ile İzdivaç

(595 Târih-i Mîlâdî ?)

§111. ve müteakip fıkralara bakınız.

§151. Muhammed'in terceme-i hâlini yazanlar Peygamber'in ilk seneleri hakkında birtakım tafsilat ve teferruat fıkdânı *{yokluğu}* hasebiyle artık bir erkek olarak muasırlarıyla *{çağdaşlarıyla}* münasebâta giriştiği zaman kendisinde meşhur olan meziyyât-ı ahlâkiyyeyi *{ahlâkî üstünlükleri}*[444] tafsîl ile iştigal ederler *{açıklamaya çalışırlar}*. Sonraki nesillerin körü körüne takdir ve perestişinden *{tapınmalarından}* bittabi' tevellüd etmesi *{ortaya çıkması}* lazım gelen mübalağalardan *{abartılardan}* sarf-ı nazar edilse *{itibar edilmese}* bile Muhammed'in hatt-ı hareketinin hürmet telkin edecek, her gün temasa girdiği kimselerin kâffesinin muhabbet ve teveccühünü celb eyleyecek *{kazanacak}* bir tarzda olduğundan şüphe etmek için hiçbir sebep yoktur. Muasırlarının âdât-ı müşrikânelerinden *{müşriklik geleneklerinden}* şiddetle müc-

441 Hamîs, 1. cild, 295.
442 Hamîs, 1. cild, 295.
443 Hamîs, 1. cild, 295.
444 Not-1 [I/390] Muhammed'in terceme-i hâli eserimizin gayesine dâhil olmadığı için şahsî, i'tiyâdâtî *{alışkanlıkları}* ve husûsî ahvâli hakkındaki tafsilatı atlıyoruz. Bu velûd mevzu hakkında Müslümanlar bazı mevsûk malumâttan hareket ederek azîm birtakım teferruat-ı husûsiyye-i hayâliyye i'tâ ettiler *{verdiler}* ki kısm-ı a'zamı mahsûl-i icaddır. Faraza Hamîs'e bakınız, 1. cild, 234-235. Burada muhaddisînin ve Peygamber'in terceme-i hâlini yazan muharrirlerin çalışkan birer arı gibi öteden beriden toplayarak vücuda getirdikleri âsâr hakkında izahat vardır. Hakikate yakın en iyi tafsilat Muir'in eserinde toplanmıştır (Mahomet, 2. cild, 28-31). İkinci Sene-i Hicriyye'ye ait vakâyı' *{olaylar}* tafsilatında bu an'anât hakkında muhtasaran *{kısaca}* izahat veriyoruz.

[I/390] tenib bulunduğu *{uzak durduğu}* hakkındaki an'anâtı gayr-ı muhtemel diye bertaraf edebiliriz. Çünkü bu kabîl an'anât ancak sonraki fikirlerin bir in'ikâsından *{yansımasından}* ibarettir. Fakat müstakbel Peygamber'i bize doğru ve namuslu, nâzikâne muamelatı ile kendisine iyi ve sadık dostlar celb etmek yoluna vâkıf bir adam diye tasvir eden malumatı mevsûk *{sağlam}* diye telakki etmek caizdir. Bunun için Muhammed'in fezâili *{faziletleri}* ve ticarette namuskârlığı hasebi ile *{dolayısıyla}* el-Emîn lakabını kazandığı hakkındaki rivayetin doğru olması muhtemeldir.[445]

§152. Muhammed'in zengin dul Hatice ile izdivacı yukarı(-
[I/391] da)ki an'aneye sıkı surette merbûttur. Mekke şehri hâlî *{boş}*, meralardan, bahçe ve hurmalıklardan mahrum bir mevkide kâin idi *{yerleşik idi}*. Kusayy zamanında vadinin ağaç ile dolu olduğu ve şehri inşa için birçok ağacın kesilmesine lüzum görüldüğü[446] hakkındaki an'ane ağleb-i ihtimale göre *{büyük ihtimalle}* sonraki bir mübalağanın eseridir. Mamafih her yağmur suyu akıntısı kenarında, hatta en çorak çöllerde bile yetişen ufak tefek birtakım ağaçların kesilmiş olacağını kabul edebiliriz. Hakiki bir orman ancak Mekke ikliminin ilk mîlâdî asırlarda, sonraki ikliminden pek farklı olması şartıyla kâbildir. Hâlbuki böyle bir faraziyyeye *{varsayıma}* kalkışabilmek için hiçbir sebep yoktur. Tarihî zamanlarda çorak Mekke Vadisi daima her türlü nebâtâttan *{bitkilerden}* mahrum bulunmuştur. Kureyşîler'in toprağın mahsûlâtıyla te'mîn-i hayat edemediklerinden müteaddid *{birçok}* ihtiyaçlarını tatmin edebilecek yegâne sermayeyi hacdan temin ettikleri istifadeden başka ticarette aramışlardı. Bütün Mekke sekenesi mâhir ve cesur birer tâcir idiler. An'aneye nazaran *{geleneksel anlatıya göre}* Hâşim zamanından beri Kureyşîler her sene Suriye'ye, Cenûbî Arabistan'a kervanlar göndererek bir memleketin emtiasını *{malını}* diğer memleket emtiasıyla mübâdele ederler, muhtelif mahallerdeki fiyat farklarından ileri gelen

445 Hişâm, 17; Halebî, 1. cild, 181. sahife, 4. Satır.
446 Taberî, 1. cild, 1097; Esîr, 2. cild, 15; § 78. fıkraya bakınız.

bir temettu'a *{kâra}* nâil olurlardı *{erişirlerdi}*[447] Mamafih Hâşim zamanından evvel bile birçok kervanların uzak memleketlere müteveccihen *{doğru}* yola çıkması ve Hâşim'in yalnız [I/392]
bu seyahatleri muntazam ve dâimî bir hale getirerek bundan dolayı daha kârlı bir şekle sokması kâbildir. Yalnız erkekler değil kadınlar bile muamelât-ı ticariyyeden *{ticari işlerden}* büyük bir vâridât *{kâr}* temin ediyorlardı. Bu kadınlardan biri zengin Hatice bt. Hüveylid b. Esed b. Abdüluzzâ b. Kusayy idi. Asil bir aileye mensup idi. Uzaktan uzağa Peygamber'e akraba bulunuyordu. Her sene bir kervan tertip ettirir, bunun idaresini şâyân-ı itimad *{güvenilen}* bir adama bırakırdı. Hizmetine mükafaaten *{karşılık olarak}* o adama temin edilen kârdan bir hisse verirdi. Hatice sermayeyi temin ediyordu. Şerîki *{ortağı}* ise çalışıyordu. Muhammed'in hemşehrileri arasında ihrâza *{erişmeye}* muvaffak olduğu namuskârlık şöhreti, zeki kadının nazar-ı dikkatini kendisine celb etti *{çekti}*. Hatice Muhammed'in servet itibariyle pek fena bir mevkide bulunduğunu bildiği için ona kervanların birinde menâfi'e *{faydalara}* iştirak şartıyla bir hizmet teklif etti. Muhammed bu vazifeyi kabul ederek zengin Hatice'nin hizmetine girdi.[448]

§153. Bu an'anenin kat'iyyen doğru olduğunu kabul eden Sprenger Muhammed'in hiç değilse ilk seyahatinde pek mütevazı bir mevki işgal etmiş olacağını ve an'anede zikri ge- [I/393]
çen "diğer Kureyşî"nin kervan reisi olduğunu söylüyor. Daha ilk günden itibaren Hatice'nin tecrübesiz bir gence umûr-ı ticariyyedeki *{ticari işlerdeki}* kabiliyet ve iktidarını tecrübe etmeden evvel kervanın idaresini tevdi' etmiş *{kendisine vermiş}* olması gayr-ı muhtemeldir diyor[449] Muhammed Hatice'nin hizmetine muntazam ve dâimî bir surette dâhil olmadı. Ne vakit bir kervan hareket ederse o zaman hizmete giriyor ve kâra iştirak ediyordu *{ortak oluyordu}*. Menba'lar *{kaynaklar}* Peygamber'in gerek ibtidâ *{başlangıçta}* ikinci derecede

447 Sprenger, 1. cild, 149
448 Hişâm, 119; Taberî, 1. cild, 1127; Esîr, 2. cild, 27-28, Haldun, 2. cild, zeyl 5; Halebî, 1. cild, 181.
449 Sprenger, 1. cild, 150).

bir memur sıfatıyla, gerek sonra iktidarını ispat edip de kervan reisi olunca yaptığı seyahatlerin yekûnu *{sayısı}* hakkında sâkittirler *{suskundurlar}*. Menba'lar Peygamber'in Suriye'de Busra'ya,[450] Tihâme'de Sûk-ı Hubâşe'de her sene Receb ayında üç gün müddetle toplanan panayıra[451] ve Yemen'in mühim şehirlerinden biri olan Cürş'e[452] gittiğini temin ediyorlar. Bu malumâttan Muhammed'in lâ-ekall *{en az}* üç uzun seyahat yapmış olduğuna hükmedilebilir. Fakat aynı yerlere başka defa Hatice'nin başka kervanları ile tekrar gittiğine dair bir rivayet yoktur.[453] Biri Cürş'e diğeri Yemen'e iki seyahat daha yaptığı hakkındaki an'ane de sahih ise Muhammed Hatice için cem'an *{toplamda}* beş seyahat yapmış demektir. Mamafih an'anât bu seyahatlerin kâffesinin *{tamamının}* izdivaçtan evvel olduğuna yahut kısmen evvel kısmen sonra olduğuna dair hiçbir sarâhat *{açıklık}* vermiyorlar.[454]

450 Hişâm, 119; Taberî, 1. cild, 1127; Esîr, 2. cild, 28.

451 Taberî, 1. cild, 1129; Yâkut, 2. cild, 196.

452 Halebî, 1. cild, 185; Sprenger, 1. cild, 192.

453 Hamîs, 1. cild, 296. Burada yalnız bir seyahatten bahsediliyor ve Muhammed'in 16 Zilhicce'de 25 yaşında olduğu halde kervan ile yola çıktığı ve 2 ay 25 [I/394] gün sonra Mekke'ye avdet ederek Hatice ile evlenmiş bulunduğu söyleniyor Halebî, 1. cild, 185. Hatice için müteaddid *{birçok}* seyahatler yaptığını rivayet etmektedir. Bunun biri Mekke'den Yemen'e giden yol üzerinde altı günlük mesafede Sûk-ı Hubâşe'ye, ikincisi de Suriye'yedir.

454 Not-1 [I/394] Peygamber'in Hatice hesabına yaptığı seyahatlere müteallik muhtelif meselelerin teferruatı, seyahatlerin zamanı ve miktarı hakkında Sprenger'e müracaat edilmelidir (1. cild, 190-194). Mamafih Sprenger birçok müfîd malzeme toplamış olmakla beraber bunlardan tenkîdî bir usul ile vâzıh neticeler çıkarmaya teşebbüs eylememiştir. Hacer'in İbn Şihâb ez-Zührî'ye [vefatı: 124 hicrî] kadar çıkan bir isnad üzerine müesses bir fıkrasını iyi tefsir edebilirsek (1. cild, 879, 2247 numara, satır 17) dul Hatice sırf kendi hesabına tam kervanlar teşkil etmiyordu. Başkaları tarafından teşkil edilen kervanlara sermaye vererek iştirak ediyordu ve umumiyetle menâfi'inin muhafazasını zevci Huzeyme b. Kelm Eslemî'ye bırakıyordu. [Hazırlayanın Notu: *Buradaki isim, eserin İtalyanca baskısında Huzeyme b. Hakîm es-Sülemî şeklinde geçmektedir. Aynı zamanda Hüseyin Cahid'in "zevci" şeklinde tercüme ettiği kısım "ortağı" şeklinde olsa gerektir. Zira Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'den önce yapmış olduğu ilk iki evlilikte Huzeyme adında bir kocası olmamıştır.*] Bu rivayet doğru ise Muhammed doğrudan doğruya Huzeyme'nin hizmetine girdiği, Hatice'ye ancak bilvasıta tâbi' olduğu anlaşılır. Yalnız Hatice'ye mah-

§154. An'aneye nazaran Hatice'nin kölesi Meysere ile birlikte Suriye'ye seyahati esnasında Muhammed bir Hristiyan rahip ile görüştü.[455] Bu, Muhammed'i bir ağacın altında görünce onun bir gün Peygamber olacağını haber vermiştir. Çünkü o ağacın altında İsa oturmuştu. Ondan sonra yalnız bir Peygamber aynı şeyi yapabilirdi. Bundan başka an'ane, seyahat esnasında günün en sıcak saatlerinde iki meleğin Muhammed'i kanatlarıyla daima gölgede tuttuklarını da hikâye [I/395]

sus kervanların Suriye'ye gittiklerine dair rivayet edilen bütün an'anât birer hayâl [I/395] diye reddolunmak îcâb eder *{gerekir}*. Bu kadar uzun, zor ve tehlikeli bir seyahat ancak bir şirket halinde birleşen bütün Kureyşîlerin teşkil ettikleri kervanlar tarafından yapılırdı (Bedir Muharebesi hakkındaki an'anâta bakınız. 2. sene-i hicriyye vakâyı'ı *{olayları}*, § 30. ve müteakip fıkralar). Hatice sermayeye muayyen bir nispette iştirak ederek menâfi'den de o nispette müstefîd olmuş olabilir. Hatice'nin hizmetçileri ve mümessilleri de belki büyük kervana refakat ederlerdi. Fakat hiçbir zaman o kadar uzak memleketler için ayrı bir kafile teşkil edemezlerdi. Yukarıda bahsettiğimiz Mekke civarındaki küçük Arap pazarları için iş bütün bütün başka idi.

455 Not-1 [I/396] Bu rahibin ismi(nin) Nastûr olduğu söyleniyor (Halebî, 1. cild, 166, 181; Hamîs, 1. cild, 296). Hirschfeld (sahife 23) Bahira'nın mevcudiyetini inkâr ettiği halde Nastûr'un hakikaten mevcut bir şahıs olabileceğini, Muhammed'in Suriye'ye seyahati esnasında bir Nastûrî Hristiyan ile görüşebileceğini kabul ediyor. Eğer Muhammed Suriye'ye ziyaret etmişse -ki biz bundan şüphe ediyoruz- Hirschfeld'in bu mütalaası ihtimal dâhilindedir. Hirschfeld (sahife 23-24, 24-32) Muhammed'in Hristiyan târik-i dünyaları ve rahipleriyle çok temas etmiş olması(nın) pek az muhtemel olduğunu, Muhammed'in dininin menâbi'-i esâsiyesi Suriye'de Hristiyanlar arasında değil İbânîlerin kütüb-i mukaddesesinde aranması îcâb ettiğini, Arap Peygamber'in Hristiyan târik-i dünyalarından ziyade gençliğinin karanlık bir devresinde, risâletinden çok zaman evvel bir Yahudi ile uzun ve samimi bir ülfette *{münasebette}* bulunmuş olacağını ve hiç kimse Muhammed'in Tevrat hakkındaki vukûfunun menba'ları(nın) nereden geldiğini tayine kâdir olamadığını söylüyor. Bu iddiasında Hirschfeld'e hak veririz.
Kur'ân'da (5, 91) Muhammed diyor ki: " Hakikatte sen Hristiyan dinini takip edenlerin, hakiki mü'min olmaya daha müsait bulunanların arasında bulunacaksın. Bu da onların arasında kibir ve gurur ile kendilerini kaybetmemiş ruhbânın mevcudiyetinden ileri gelir." Muhammed iyi bazı Hristiyanlarla şahsen temas etmemiş olsaydı, ortodoksluk Suriyesinde Hristiyanlığın takip ettiği tarîki takbîh etmekle *{kabahatli görmekle}* beraber çölde Cenab-ı Hakk'ın azameti hakkında murakabelere dalmak için her şeyi [I/397] feda edilen insanların hayatlarındaki temizliğe ve imanlarındaki samimiyete hayran kalmasaydı ihtimal ki bu sözleri söylemezdi.

ediyor.[456] Bu menkıbe münasebetiyle Sprenger[457] bunun Muhammed'in amcası Ebû Tâlib ile Suriye'ye seyahati esnasın-
[I/396] daki Bahira menkıbesinin bir hatırası yahut birinci tab'ı olduğunu pek muhakkak olarak söylüyor.[458]

[I/397] §155. Bu ticarî seyahatten avdet eden köle Meysere Muhammed'e müteallik olmak üzere *{onunla alakalı}* gördüğü havârıkı *{harikaları}* Hatice'ye anlattı. Bu tafsilatıyla iki kocadan dul bulunan hanımın da böyle lütf-ı ilâhiye mazhar olduğu aşikâr bulunan bir adam ile teehhül *{evlilik}* arzusunu uyandırdı. Mâ-fevk-i tabîî mahiyeti hâiz *{doğal olanın üzerinde bir özelliğe sahip}* bu esbâba Muhammed'in umûr-ı ticariyyede *{ticari işlerde}* gösterdiği iktidar, kabiliyet ve kazanmaya muvaffak olduğu mebâliğ *{paralar}* de inzimâm etti *{ilave oldu}*. Bütün bunlar zeki bir kadının muhabbet ve teveccühünü celb etmeye kâfî sebeplerdir. O tarihte Muhammed'in 25 yaşında güzel bir delikanlı olduğunu da unutmamalıdır. Hatice 40 yaşlarında bir kadındı. Genç şerîkinin *{ortağının}* tarâvet *{tazelik}* ve hüsnüne *{güzelliğine}* lâ-kayd *{kayıtsız}* kalamaması tabîî idi. Mevkiinin fâikiyyetine *{üstünlüğüne}* istinad ederek ibtidâ kendisi tâlib olduğu ve izdivaç teklifinde bulundu. Herhalde hadiste böyle rivayet edilmektedir. Mamafih Muhammed'in dul Hatice nezdinde hâiz olduğu itibarı görerek onun müsait hissiyatını teşcî' etmiş *{cesaretlendirmiş}* ve zengin bir kadın ile izdivaçtan temin edebileceği fevâidi *{faydaları}* takdir eylemiş olması ihtimali gayr-ı mevcut *{yok}* değildir. İleride Muhammed'in Hatice ile izdivacı nahoş bir tefsire meydan verebilmesi korkusu an'anâtta pek bedîhî bir surette *{apaçık bir şekilde}* göze
[I/398] çarpar. Bunun için Hatice'nin zenginliğinden başka meziyyât-ı ahlâkiyesiyle *{ahlaki meziyetleri}* de Mekke'de gayet mümtaz bir kadın olduğu, birçok kişinin kendisiyle izdivaca tâlib bulundukları hikâye ediliyor. Bundan başka ilk izdivaç teklifinin Hatice'den sâdır olması *{gelmiş olması}* keyfiyetine de büyük

456 Hişâm, 119-120; Taberî, 1. cild, 1127-1128; Esîr, 2. cild, 28; Halebî, 1. cild, 166, 181 ve müteakip sahifeler; Hamîs, 1. cild, 296.
457 1. cild, 188 ve müteakip sahifeler.
458 § 114. ve müteakip fıkralarla 135. fıkraya bakınız.

bir ehemmiyet verilmektedir. Muhammed'i daha müsait bir ziyâ *{parlaklık}* altına koymak için muhaddisîn *{hadisçilerin}* izdivaç teklifini büyük bir hâhiş ile *{istekle}* telakki etmediğini *{düşünmediğini}*, ibtidâ *{ilk önce}* amcalarına müracaatla re'ylerini *{görüşlerini}* sorduğunu, ancak onların müsaadesini istihsâl ettikten *{aldıktan}* sonra cevâb-ı muvâfakat *{olumlu cevap}* verdiğini anlatıyorlar. Muhaddisîn zevcesine cihâz (sadaka) *{çeyiz}* olarak yirmi deve verdiğini söyledikleri halde kendisinin bu izdivaçtan temin eylediği fevâidi *{faydaları}* meskût *{sessiz}* geçmektedirler.[459]

§156. Diğer bir hadise göre Hatice Muhammed'e izdivaç teklifinde bulunmadan evvel amcazâdesi Varaka b. Nevfel'e Meysere'nin Muhammed ile seyahat esnasında şahit olduğu [I/399] bütün havâriki *{harikulade olayları}* hikâye etmiştir. An'ane Varaka'nın bir Hristiyan olduğunu, Hristiyanların kitaplarını okuduğunu, onun için bu mucizâttan haberdâr olunca Muhammed'in Hristiyan kitaplarında yakında gelecek diye bildirilen Peygamber olacağına hükmettiğini haber veriyor. Varaka Hatice'yi tasavvurunu *{düşüncesini/arzusunu}* mevki'i icraya koymak *{gerçekleştirmek}* için ziyade teşvik etti. Şimdiki hür medeniyette bir kadın tarafından cür'etkârâne bir adım teşkil eden böyle bir hareket öyle bir zamanda, Arabistan gibi bir memlekette şüphe yok(ki) daha cür'etkârâne bir şey olmak lazım gelirdi. Hatice tarafından bu izdivacın sâiki(nin) *{sevk eden sebebi(nin)}* muhabbet olması pek muhtemeldir. Fakat Muhammed için bunun ancak bir akıl ve mantık izdivacı olduğu muhakkaktır.[460]

§157. İzdivacın ne suretle akdedildiğine dair iki rivayet mevcuttur. Bir rivayete göre Hatice arzusunu Muhammed'e

459 Hişâm, 119-120; Taberî, 1. cild, 1127-1128; Esîr, 2. cild, 28; Haldun, 2. cild, zeyl 5, izdivacın Ficâr Muharebesi'nden onbeş sene sonra, Muhammed 25 yaşında iken vukua geldiğini söylüyor; Hamîs, 1. cild, 297-298. Burada Hatice'nin yaşını 45'ten 40'a, 30'a ve 28'e, hatta 24'e kadar indiren bazı an'anât zikredilmiştir; Halebî, 1. cild, 182-185, 191.

460 Hişâm, 121; Hamîs, 1. cild, 298. Burada Hatice'nin Muhammed'e nasıl teklîfâtta bulunduğu mufassalan hikâye ediliyor; Halebî, 1. cild, 186, 187, 188.

bildirdiği zaman Peygamber istişare için amcalarına müracaat etti. Onların cevab-ı muvâfakatını alınca kendisinden birkaç gün yaşlı olan ve Süveybe nâmında aynı kadından süt
[I/400] emen[461] amcası Hamza b. Abdilmuttalib'e Hatice'nin pederi Hüveylid'den kızının dest-i izdivacını kendisi için talep etmesini rica eyledi. Hüveylid bilâ-itiraz *{itirazsız}* bu talebi kabul etti. İzdivaç da akdedildi.[462]

§158. Diğer bir rivayete göre iş bu kadar kolay olmadı. Çünkü Hatice'nin babası izdivaca razı olmak istemiyordu. Gayet şiddetli mümânaatta *{engellemelerde}* bulunmuştu. Onu irza *{razı etmek}* için kadîm bir kurnazlığa müracaat etti. Babasına o kadar şarap içirdi ki tamamen sarhoş oldu, ne yaptığını bilmez bir hale geldi. Hatice babasını böyle sarhoş ettikten sonra alelacele Muhammed'i ve amcalarını çağırdı. Düğün ziyafeti verdi, kendisini bilmeyen babasının ağzından cevab-ı muvâfakat *{olumlu cevap}* aldı. Vakit kaybetmeden her şeyi o suretle idare etti ki o gün daha Hüveylid ayılmadan her iş yapılıp bitmişti, Hatice Muhammed'in zevcesi olmuştu. Hüveylid kendisine gelip de sarhoşluğunda nasıl aldatıldığını anlayınca fena halde kızdı. Fakat onun bütün hiddetleri o zaman cârî *{geçerli}* olan âdet veçhile suret-i kat'iyyede akdedilmiş bir izdivacı hükümden ıskât etmeye kâfî değildi.[463] Bize bu
[I/401] an'aneyi bildiren müverrih bazılarının bunu yanlış addettiklerini, Hatice'nin babası(nın) el-Ficâr Muharebesi'nden evvel yani izdivaçtan lâ-ekall *{en az}* on sene mukaddem *{önce}* vefat ettiğini söylediklerini ilave ediyor.[464]

461 Taberî, 1. cild, 969-970; Esîr, 334.

462 Hişâm, 120; Taberî, 1. cild, 1128; Esîr, 2. cild, 28; Halebî, 1. cild, 188-189.

463 Taberî, 1. cild, 1119.

464 Esîr'e bakınız, 2. cild, 28. Burada Hüveylid'in Hatice ile Muhammed'in teehhüllerinden birçok sene evvel vefat etmiş olduğunda şüphe bulunmadığını söylemektedir. Hamîs, 1. cild, 298. Bu rivayet İbn Abbâs'a müntehî olmaktadır *{son bulmaktadır}*. 298-299; Halebî, 1. cild, 188. Not-1 [I/401] Sprenger (1. cild, 190-197) bütün ezvâc meselesini güzelce tetkik etmiş ve pek kuvvetli delâile istinâden *{delillere dayanarak}* Hatice'nin dul değil ikinci bir kocadan ayrılmış bir kadın olduğunu iddia eylemiştir. (§ 115. fıkraya ve 1. nota bakınız).

§159. Hatice'nin ilk kocası(nın) amcası Amr b. Esed olduğu söyleniyor. Bundan müteaddid *{birçok}* evladı olduğu muhakkaktır. Fakat an'ane meçhul esbâbdan dolayı Muhammed'in hayatında bunlardan hiç bahsetmez. Ancak Muhammed vefat ettikten ve İslamiyet Asya'da muzaffer olduktan sonra bazı adamlar meydana çıkarak Hatice'nin ilk kocasından çocukları olduğu iddiasına kalkışmışlardır. Hatice'nin iddia edilen dulluğunun kaç sene devam ettiği de meçhuldür.[465] Bunun mesut bir izdivaç olduğu şüphesizdir. Sonraki senelerde Hatice'nin vefatından sonra Muhammed ilk zevcesinin ismini büyük bir hürmetle ve samimi bir muhabbetle yâd ederdi. Sonraki birçok zevcelerine onu misal olarak tavsiye ederdi[466] Müslüman müverrihler Muhammed'in muhabbetindeki samimiyete delil olmak üzere Hatice yaşadığı müddetçe hiç başka bir kadın ile evlenmediğini, hâlbuki o zaman taaddüd-i zevcâtın *{birden çok hanımla evlenmenin}* bir kaide olduğunu söylerler. Bu hareketin sebebi yalnız Muhammed'in zevcesine karşı sadakatine değil ona karşı daima bulunduğu mâdûn *{alt seviye}* vaziyetine de atfedilmelidir. Muhammed'in hayatı zevcesinin servetine vâbeste *{bağlı}* bulunuyordu. Kocasından onbeş yaş daha ihtiyar bir zevce, kendisinden daha genç ve daha tarâvetnâk *{körpece}* zevcelerin vücûduna *{varlığına}* tahammül edemezdi.

§160. Hatice artık genç olmamakla beraber Muhammed'den müteaddid *{birçok}* evlat doğurdu. Üç erkek çocuk dünyaya geldi: Kâsım, Tâhir, Tayyib[467] Esîr'in Tarihi'nde[468] Abdullah isminde bir çocuğunun da ismi(nin) geçtiğini görüyoruz. Bu çocuk İslamiyet'in ilanından sonra dünyaya gelmiştir. Bütün erkek çocuklar henüz pek küçük iken vefat ettiler. İlk üçü Muhammed henüz ilân-ı nübüvvet etmeden evvel vefat [I/403] etmişlerdi. Dördüncü oğlu ise büluğa kadar muammer oldu *{yaşadı}*. Evlatlarından bazıları Muhammed Mekke'yi terk ile Medine'ye iltica ettiği zaman onunla birlikte kaçtılar. Bunla-

465 Esîr, 2. cild, 21; Sprenger, 1. cild, 152; Halebî, 1. cild, [I/402] 192.
466 Sprenger'e bakınız, 1. cild, 151.
467 Taber'i, 1. cild, 1128; Hişâm, 121.
468 2. cild, 28.

rın isimleri ber-vech-i âtîdir *{şu şekildedir}*: Zeyneb,[469] Ümmü Gülsüm, Rukiyye ve Fâtıma. Ali ile evlenen yalnız bu son kerimesi *{kızı}* zürriyet *{soy}* bırakmıştır.[470]

§161. Sprenger[471] Hatice'nin yalnız Muhammed'den değil evvelki iki kocasından da doğurduğu bütün çocuklar hakkındaki malumatın kâffesini toplamıştır. Muhammed'in bu devre-i hayatına taalluk eden an'anât arasındaki farklar burada pek güzel göze çarpar. Peygamber'in henüz bir mevki'-i içtima *{sosyal bir konum}* sahibi olmadığı için mütevâzıâne *{tevazu ile}* ve münzevîyâne *{yalnızlık içinde}* yaşadığı ve herkesçe meçhul kaldığı *{bilinmez}* için ef'âl ve harekâtının *{yapıp ettiklerinin}* hatırasını muhafaza etmek zahmetini ihtiyar eden *{seçen}* bir kimseye tesadüf etmediği bir devreye ait ha-
[I/404] yatı hakkındaki malumatı ne kadar ihtiyat ile telakki etmek *{tedbir ile karşılamak}* lazım geleceği bunlarla sabit olur. Muhammed'in kendisi de bu karanlık devre üzerinden atlamayı tercih etmiştir. Bu devre esnasında müfekkiresi *{düşünceleri}* ağır ağır tekâmül ederek *{gelişerek}* nâ-mütenâhi *{nihayetsiz}* tereddütlerden sonra henüz bî-şekl ve nâ-tamam *{şekilsiz ve noksan}* birtakım tasavvurâtı *{düşünceleri}* olgun bir hale getirmeye çalışıyordu. Peygamber gençliğini daima birçok esbâbdan *{sebeplerden}* dolayı büyük bir zulmetle *{karanlıkla}* muhât *{kuşatılmış}* bir halde bırakmış, sonraki senelerdeki hatt-ı hareketi *{davranış tarzı}* ve mezhebi ile tezat teşkil eder gibi görülebilecek ef'âl ve harekâtının *{yapıp ettiklerinin}* bütün izlerini ortadan kaldırmak istemiştir. Halebî'de zikredilen bir vak'a bilhassa hâiz-i ehemmiyettir *{öneme sahiptir}*.[472] Halebî, risâletten evvel Muhammed'in bir oğlu olduğunu ve buna Abdümenâf yani Menâf saneminin *{putunun}* kulu nâ-

469 Not-1 [I/403] İleride göreceğimiz veçhile (2. sene-i hicriyye vakâyı'ına *{olaylarına}* bakınız, § 82) Zeyneb hicretten sonra senelerce müşrik kaldı, pederinin arkası sıra Medine'ye gitmedi. Vakâyı' *{olaylar}* kendisini Medine'ye gitmeye ve İslamiyeti kabul etmeye mecbur edinceye kadar müşrik zevci *{kocası}* ile birlikte Mekke'de ikamet etti.

470 Hişâm, 121; 2. cild, 37; Taberî, 1. cild, 1128-1129; Esîr, 2. cild, 28).

471 1. cild, 196-204.

472 3. cild, 529, satır 8.

mını verdiğini söylüyor. Abdullah, Tâhir, Tayyib isimlerinin tek bir çocuğa taalluk etmeleri ve Abdümenâf isminin izlerini ortadan kaldırmak maksadına hâdim bulunmaları kâbildir.

(596-600 Târîh-i Mîlâdî ?)

§162. Muhammed'in 26. yaşında Talha b. Ubeydullah [vefatı: 36 hicrî] tevellüd etti. 27. senede Saîd b. Zeyd [vefatı: 60] doğdu. 29. senede Ka'b b. Ucre[473] [vefatı: 53], 30. senede Ali b. [I/405]
Ebi Talib [vefatı: 40 hicrî] ile Şureyh el-Kâdî [vefatı: 80] dünyaya geldiler.[474]

§163. Muhammed izdivaçtan sonra on sene büyük bir meçhûliyet *{bilinmezlik}* içinde yaşadı. Muhaddisînin *{hadisçilerin}* bütün gayret-i takvâ-perverâneleri bu büyük boşluğu doldurmak için menkıbevi bir vak'a bile keşfe muvaffak olamadı. Bu uzun devrede izdivacın temin ettiği refahın zahmetsiz hayatı(n) müstakbel Peygamber'in hassas ruhu üzerinde tesirâtını göstermeye başlamış olması muhtemeldir. Uzak memleketlerde değilse de her sene Hicaz'ın muhtelif taraflarında, Sûk-ı Hubâşe'de, Bedir'de, Ukâz'da vesâir mahallerde kurulan panayırlarda zevcesinin ve kendisinin hesabına bazı ticari seyahatler yapmış olmasına ihtimal verilebilir. Fakat bu tahmini teyid edecek an'anât mevcut değildir. Muhammed'in iki büyük din, Hristiyanlık ile Yahudilik hakkındaki tetkîkâtını ve temâyülât-ı dîniyyesinin *{dînî eğilimlerinin}* başlangıcını bu devre dâhiline kaydetmek ihtimale yakın görünür.

(601-605 Târîh-i Mîlâdî ?)

§164. Muhammed'in 31. yaşında, sonra meşhur bir muhad- [I/406]
dis olan Ebu Hüreyre [vefatı: 59] dünyaya geldi.[475] 32. senede Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî [vefatı: 60], 33. senede Saîd b. Âmir b. Huzeym [vefatı: 21], 34. senede Muaviye b. Ebi Süfyan [vefatı: 60] ile Muâz b. Cebel [vefatı: 18] tevellüd ettiler.

473 Hazırlayanın Notu: Hataen محجره şeklinde yazılmıştır.
474 Hamîs, 1. cild, 315.
475 § 26-27. fıkralara bakınız

35. senede Kâbe'nin tamiri vukua geldi.[476] Yine bu 35. senede Peygamber'in kızı Fâtıma doğmuş ve meşhur Zeyd b. Amr b. Nüfeyl vefat etmiştir.[477]

Birinci Cildin Sonu

476 Hamîs, 1. cild, 315, satır 20-23.
477 § 186-187 fıkralar; Hamîs, 1. cild, 315, satır 26-28.

II. CİLT

Hazırlayan: Yavuz Selim GÖL

MEDHAL *{Giriş}* [II/4]

(Mâ ba'd) *{Devamı}*

Kâbe'nin Tekrar İnşası

(605 Tarih-i Mîlâdî)

§165. Malum olduğu üzere an'anâta *{rivayetlere}* nazaran Kâbe Âdem tarafından inşa edilmiştir. Fakat Tûfân-ı Umumi *{Büyük Tufan}* esnasında bunun izi kayboldu. Peygamber İbrahim, Allah'tan aldığı emir üzerine oğlu İsmail ile birlikte Mabed'i tekrar bina etti. Yine aynı hadisten öğrendiğimize göre Cürhüm ve Huzâa kabileleri Peygamber İbrahim'in vaz' ettiği *{koyduğu}* temeller üzerine başka inşaat yapmışlardır. Kureyşîler Kusayy zamanından sonra burada hiç mühim tadilatta bulunmadılar. Şâyân-ı dikkat *{dikkate değer}* tamirat yapmadılar. Asıl mabed sadece bir adam boyunda, dört duvardan ibaretti. Duvarlar arada hiçbir rabıta *{bağlantı}* olmaksızın üst üste konulmuş taşlardan vücuda gelmişti. Üzerlerinde çatı da yoktu. Bundan dolayı Muhammed zamanında ve tam Muhammed 35 yaşını ikmal ettiği *{tamamladığı}* sırada[1] bina gayet harap bir halde bulunuyordu. Duvarlar maksad-ı inşalarını temin etmiyorlardı. Her isteyen içeriye girebiliyordu.[2]

§166. Kâbe gayet metruk *{terk edilmiş}* ve mühmel *{ihmal edilmiş}* bir halde bulunduğu için gizlice içine giren bazı hırsızlar dört köşe bina dâhilinde bir kuyuda mahfuz bulunan hazâini *{hazineler}* çaldılar.[3] Hırsızları yakalamak ve hazâini istirdâd *{geri alma, alınma}* etmek için derhal taharriyât-ı şedîdeye *{yoğun aramalar}* girişildi. Çalınan şeylerin Düveyk'in evinde gizli olduğu keşfedildi. Düveyk, Huzâalıların bir şubesi [II/7]

1 Not-1 [II/6] Kâbe'nin tekrar inşası{*nın*} Muhammed'in otuz beşinci yaşında vukûa geldiği muhakkak değildir. Çünkü bazı an'anât {*rivayetler*} bunun yirmi beş yaşında iken bazıları da kırk yaşında iken vukû bulduğunu söylüyorlar. Fakat bizim gösterdiğimiz tarih en iyi muharrirler {*araştırmacı, yazarlar*} tarafından kabul olunanıdır. Hamîs, 1. cild, 315, satır 23-26.

2 Taberî, 1. cild, sahife 1130-1134.

3 Ezrakî'ye bakınız, sahife 31, satır 15. Burada kuyunun İbrahim tarafından kazılmış olduğu ve içeri girerken sağ tarafta bulunduğu söyleniyor.

olan Benî Müleyh b. Amrların bir azadlısı yahut mevlâsı idi. Sirkatin *{hırsızlığın}* cezası olmak üzere elleri kesildi. Çünkü mücrimin *{suçlu}* o olduğuna kanaat vardı. Sonra sirkatte başka şerîk-i cürümler de *{suç ortakları}* bulunduğu şüpheleri vücut buldu. Kureyş'in fikrince asıl mücrimler el-Hâris b. Âmir b. Nevfel, Ebû Ehâb b. Azîz b. Kays b. Süveyd et-Temîmî -ki birincinin valide tarafından kardeşidir- ve Peygamber'in amcası Ebû Leheb b. Abdülmuttalib idiler. Sonraları bu üç kişinin asıl sârik *{hırsız}* oldukları şüphesi teyit edildi. Bunlar, kendileri meydana çıkmamak için çaldıkları şeyleri Düveyk'in evinde saklamışlardı. Şüpheler bir kanaat haline gelince Kureyş bir Arap kâhinin fikrini sordu. O da el-Hâris b. Âmir b. Nevfel b. Abdümenaf'ın Kâbe havalisinden on sene müddetle teb'îd *{uzaklaştırılması}* edilmesi kararını verdi.[4]

§167. Bu sırada bir Rum tüccar gemisi eş-Şuaybe kurbunda *{yakınında}* karaya oturmuştu. O zaman burası Mekke'nin iskelesi idi.[5] Kureyşîler mahall-i kazâya *{olay yerine}* koştular. Geminin tekmil ahşap aksâmını zabtettiler *{bütün ahşap kısımlarını aldılar}*. Bununla Kâbe'ye bir çatı yapmak fikrinde idiler.
[II/8] Bundan başka Mekke'de Hristiyan kiliselerinin çatılarını inşada mâhir Kıbtî bir marangoz vardı. Yapıya yardım etmesi ve inşaatı idare eylemesi için Kureyş buna müracaat eyledi. Mamafih tasavvurlarını *{planlarını}* mevki-i icraya *{uygulamaya}* vaz'a *{koymaya}* teşebbüs ettikleri zaman nâ-hoş bir hadise gayr-ı melhuz *{beklenmedik}* bir surette işleri durdurdu. Kâbe'nin kuyusunda gayet büyük bir yılan yerleşmişti. İtikadât-ı bâtılaya *{batıl inançlara}* tâbî bulunan Kureyşîler bunu iz'âca *{yerinden koparma}* cesaret edememişlerdi. Hatta hayvanı kızdırmaktan ihtiraz *{sakınma, çekinme}* için kuyunun içine yiyecek atarak onu besliyorlardı. Günün sıcak saatlerinde yılan güneşte ısınmak için Kâbe'nin duvarlarına çıkardı. İnşaata başlanır başlanmaz yılan tebdîl-i hareket etti *{değişik bir şekilde hareket etti}*. Kendisine fazlaca yaklaşmaya cesaret edenlere ağzını tehdit-

4 Taberî, 1. cild, sahife 1134-1135; Ezrakî, sahife 49.
5 Cidde çok muahhar {*sonraki*} zamanlarda Mekke'nin limanı olmuştur.

kârâne açıyor ve herkesi geri çekilmeye mecbur ediyordu. Bundan dolayı kimse çalışmak cesaretini gösteremedi. Mamafih bir gün yılan ber-mutad *{alışılmış üzere}* güneşlendiği sırada büyük bir kuş göründü; hayvanı başından yakalayarak aldı, götürdü. Kureyş bu harika-âlûd *{olağanüstü}* vakayı Allah'ın kendi beytinin tekrar inşa edilmesini istediğine bir delil addettiler ve *{onlar}* vakit kaybetmeksizin çalışmaya karar verdiler.[6]

§168. Tamirata başlanacağı zaman duvarların hiçbir sıklete *{ağırlık}* dayanamayacak kadar harap oldukları görüldü. Binaenaleyh, üzerlerine bir çatı yapmadan evvel bunları yıkmak ve yeniden yapmak îcâb ediyordu. Kureyş duvarları yıkmaya teşebbüs ettiği zaman birçok havârık *{harikalar}* nümâyân *{görünen}* oldu. Rivayet olunduğuna göre Ebû Vehb b. Amr b. Âiz b. İmrân b. Mahzûm ilk taşı çıkarmaya cür'et edince taş elinden kaçmış ve tekrar yerine gitmiştir. Kureyşîler bu hârikadan dehşete düşerek Beytullah'ın duvarını yıkmaya kalktıklarından dolayı gazab-ı ilâhîyi davet ettiklerini ve hataya düştüklerini zanneylediler. Hedmden *{toprağı kazmak}* vazgeçtiler. Velîd b. el-Mugîre b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm ise diğerlerinden daha cesur olduğu için bu mucizenin bilakis Allah'ın inşaatta kullanılacak malzemenin kâmilen temiz bir menba'dan *{kaynaktan}* gelmiş ve namuskârâne vesait ile istihsâl *{elde edilmiş}* [II/10] edilmiş olmalarını arzu ettiğine delâlet eylediğini söyledi. Elinde bir kazma ile duvara doğru yürüyerek haykırdı. «Ya Rab! Biz yalnız hayır istiyoruz.» Sonra taşları ayırmaya başladı. Onun bu mesaisini hiçbir şey ihlâl etmedi. Kureyş bu kadar cür'etin muhtemel olan neticelerinden dehşete giriftâr *{tutulmuş}* olarak kendisini seyretti ve Velîd'e bir şey olup olmayacağını an-

6 Taberî, 1. cild, sahife 1135-1136; Hişâm, sahife 122; Esîr, 2. cild, sahife 31; Ezrakî, sahife 104-105; Ezrakî Kâbe'ye pek ziyade zarar vermiş olan bir yangından da [II/9] bahseder. Sahife 106-107; Halebî, 1. cild, sahife 192-193, 195, 195-196.
Not-1 [II/9] -Bu notun yeri metinde tespit edilememiştir.- Mevcut bir an'aneye *{anlatıya}* nazaran kazazede gemide Bakûm namında bir de Rum vardı. Kendisi marangoz yahut gemi yapıcısı olduğu için Kâbe 'nin tamirinde ve çatının inşaatında Kureyş'e yardım etmiştir. Ezrakî, sahife 107; Hacer, 1. cild sahife 276-278, not 579; Halebî, 1. cild, sahife 196.

lamak için ertesi güne kadar kımıldamadı. Ertesi sabah Velîd kemâl-i neşe *{sevinçle}* ile tekrar işe başladı. Kureyş onun sağ ve sâlim olduğunu görerek misaline iktifâ *{güvenerek}*, hedm ameliyyâtına *{yıkım işine}* hep iştirak eyledi. Yapılacak iş orada haset ve münâferet *{nefret etme}* tevlîd etmemek için muhtelif Kureyş kabileleri arasında müsavî *{eşit}* surette taksim olundu. Medhal kısmı Benî Abdümenaf ile Benî Zühre'ye, Rüknü'l-Esved ile Rüknü'l-Yemânî arasındaki kısım Benî Mahzûm'a ve onlarla birlik olan sâir kabâil-i *{çeşitli}* Kureyş'e, duvarın arka kısmı Benî Cumah ve Benî Sehm'e düştü. el-Hâtim denilen şimal *{kuzey}* kısmı ise Benî Abdüddâr b. Kusayy ile Benî Esed b. Abdüluzzâ b. Kusayy ve Benî Adiyy b. Ka'b b. Lüey'e verildi.[7] Bu kadar kişinin iştirakiyle işe başlandı ve çarçabuk temellere kadar inildi. Temeller birbirlerine kavi surette rabtedilmiş *{bağlanmış}* büyük yeşil taşlardan terekküb ediyordu *{oluşuyordu}*. Kureyş'ten biri kazma ile bunları ayırmaya teşebbüs edince bir
[II/11] zelzele Mekke vadisini sarstı ve Kureyş'e binanın bu kısmına dokunmamak lüzumunu ihtar etti. An'aneye *{anlatıya}* nazaran bu kısmı İbrahim inşa etmişti.[8]

7 Not-1 [II/11] Kâbe 'nin tekrar inşası esnasında bütün Kureyş duvarları tekrar bina için taş taşıyarak çalışmıştır. Bir menkıbeye göre Muhammed arkasındaki maşlahını {*tek parça üstlük, harmani*} çıkararak taşıdığı taşları üzerine koymak için başına sarık gibi sarmıştır. Fakat bu suretle vücudunun çıplak yerleri görünüyordu. Derhal semadan bir nidâ geldi: «Çıplak görünüyorsun!». Muhammed baygın bir halde yere düştü. Hazır bulunanlar muavenete *{yardıma}* koştular. Rivayet edildiğine göre o günden itibaren hiç kimse bir daha Muhammed'in çıplak taraflarını görmemiştir. Hamîs, 1. cild, sahife 129; Halebî, 1. cild, sahife 193. Muhammed'in çocukluğunda sâir çocuklarla oynadığı sıradaki haline dair buna benzer diğer bir menkıbe daha var. Halebî, 1. cild, sahife 167. Her ikisinin de menşei Muhammed'in muhafaza-i iffet ve hayâ için aynı cinsten kimseler arasında bile vücudun bazı kısımlarının gösterilmesi{*nin*} memnû' {*yasak*} olduğuna dair ahkâm vaz' etmesi olmuştur. Faraza Müslüman ahlâkına göre görülmesi caiz olan aksâm-ı beden kemâl-i vuzuh {*açıkça*} ile tayin edilmiştir. Hiçbir erkek yahut hiçbir kadın kendi hemcinsinin göbek ile diz arasındaki aksâm-ı bedenini göremez. Ch. Hamilton tarafından tercüme edilmiş olan The Hedaya'ya bakınız. İkinci tab. S. G. Grady, Londra, 1870 tarihinde, sahife 599, sütun 2; Halebî, 1. cild, sahife 194.

8 Taberî, 1. cild, sahife 1136-1137; Hişâm, sahife 123,124; Esîr, 2. cild, sahife 32; Ezrakî, sahife 105-106, 107; Hişâm sahife 124-125; diyor ki an'aneye *{anlatıya}* nazaran temelin taşları üzerinde bazı mahkûkât

§169. Hedm ameliyesi *{yıkım işi}* nihayet bulunca her kabile yıktığı kısmı tekrar inşa etmeye başladı. İnşaat bilâ-hâdise *{olaysız}* ilerledi. Nihayet Hacer-i Esved'i (yerine) koymak sırası geldi. Bunun üzerine büyük bir mesele çıktı. Her kabile bunu yerine koymak şeref ve imtiyazını kendi almak istiyordu. İhtilaf o kadar kızıştı ki silaha sarılmak üzere bulunuyorlardı. Benî Abdüddârlar kan ile dolu bir bakraç getirerek Benî Adiyy b. Ka'b b. Lüeyler ile bir ittifak akdettiler ve ölünceye kadar birbirlerine sadakatte bulunacaklarına and içtiler. Bu ahdi daha mutantan *{gösterişli}* bir hale getirmek için ellerini kan dolu kaba soktular. Bundan dolayı kendilerine li'katü'd-dem yani kan yalayıcı denildi.[9] [II/12]

§170. Bu gerginlik dört-beş gün devam etti. Nihayet en ateşli kimseler biraz sükûnet bulunca kabile reisleri Kâbe kurbunda *{yakınında}* birleşerek hiçbir kabilenin izzet-i nef- [II/14]

{kazınmış resimler, yazılar} vardı. Ezrakî'ye de bakınız. Sahife, 42. Orada bu mahkûkâtın bir Yemânî tarafından kıraat edildiği muharrerdir. Diğer bir an'aneye *{anlatıya}* göre mahkûkât Süryânî yani Ârâmî lisanıyla muharrer *{yazılmış}* idi ve bir İbrânî tarafından kıraat edilmiştir. Ezrakî, sahife 43. Kâbe'nin tamiri ve inşası hakkında tafsilat için Ezrakî'nin topladığı an'anâta bakınız. Sahife 104-118; Halebî, 1. cild, sahife 193, 194-195, 196.

9 Hişâm, sahife [II/13] 125; Taberî, 1. cild, sahife 1138; Esîr, 2. cild, sahife 32; Halebî, 1. cild, sahife 197; Kâmus'a da bakınız. 3. cild, sahife 302-303; Tâcü'l-Arûs, 7. cild, sahife 62. Bu iki me'hazdan *{kaynak}* anlaşıldığına göre diğer kabileler de yani Benî Mahzûm, Benî Sehm ve Benî Cumah da aynı suretle bir ittifak yapmışlar ve bundan dolayı onlar da li'katü'd-dem lakabını almışlardır.

Not-1 [II/13] Bu menkıbenin muhteviyatını bir vaka-i tarihiyye olarak kabul etmek kâbil değildir. Bunda ihtimal ki yegâne doğru şey Kureyş tarafından Kâbe'nin tekrar inşa edilmiş olmasından ibarettir. Tafsilatın kâffesi muahharan muhaddisîn tarafından tahayyül ve icad edilmiştir. Bunlar bi'setten evvelki vekâyıın *{olayların}* kâffesini *{tamamını}* Peygamber ile gayet yakından hâiz-i münasebet diye göstermeye ve bu vekâyıda kendi fikirlerince Muhammed'e layık bir hisse vermeye hasr-ı gayret etmişlerdir. Kabilelerin yemin etmeleri keyfiyeti de belki uydurmadır. Fakat yeminin tarz-ı icrası doğru olabilir. Yemini daha sağlam daha mutantan bir hale getirmek için yeminden evvel yapılan merasim{*in*} de sahih olmak{*sı*} kâbildir. Robertson Smith'e bakınız; sahife 56-59. Muhaddisîn arasında kabilelerin yeminleri esnasında müşrikînin yaptıkları merasim hatırası mevcut idi. Binaenaleyh ihtimal ki sahih olan bir takım merasim ve esas üzerine hiçbir zaman vukûa gelmemiş bir sahne oturtmuşlardır.

sine dokunmadan meseleyi halletmek çaresi bulunup bulunmayacağını müzakere ettiler. Uzun münakaşalardan sonra Ebû Ümeyye b. el-Mugîre b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm'un fikri galebe çaldı. O zaman bu, Kureyş arasında en ihtiyar reis idi, bütün kabileler nezdinde büyük bir itibar ve nüfuzu vardı. O sırada tesadüfen Mabed'e girmiş olan kimsenin hakem olmak üzere intihâbını *{seçim}* tavsiye etmişti. Bu karar verilir verilmez tâli-i Muhammedî Bâb-ı Benî Şeybe denilen kapıdan içeriye sevk etti. Muhammed'in Mabed avlusuna girmesi[10] hâzirûnun kâffesi *{orada bulananların tamamı}* tarafından meserretle *{sevinç}* karşılandı. «Bunu kabul ederiz, el-Emîn'dir.» diye haykırdılar. Muhammed doğruluğundan dolayı hemşehrileri arasında bu lakab ile yâd ediliyordu. Kureyş aralarında takarrür *{kararlaşma}* eden şeyi Muhammed'e izah etti. Muhammed Hacer-i Esved'i yerine koymak vazifesini kabul etti. Bir örtü getirtti. Üzerine Hacer-i Esved'i bizzat koydu. Sonra her kabilenin bir mümessiline köşelerden birini tutmalarını söyledi ve işi öyle tertib etti ki hâzirûnun kâffesi örtü içindeki taşı Kâbe'nin duvarı dibine kadar götürmek hususuna iştirak eyledi. Orada kendisi o kıymetdâr taşı aldı, yerine koydu. Bu müşkilât *{zorluklar}* hallolunduktan sonra tamirat ve inşaat
[II/15] güzelce nihayete erdi.[11]

10 Not-1 [II/15] Muhaddisîn aynen bu suretle naklediyorlar. Fakat Ömer'in hilâfetinin sonuna kadar Kâbe 'nin etrafında duvar ile muhât bir avlu mevcut olmaması gibi mühim bir şeyi unutuyorlar. Bu tamir ve inşa teşebbüsüne kadar çatıdan mahrum bulunan küçük mabed (Ezrakî, sahife 49, satır 2) vadinin nihayetinde dar bir meydanda idi. Mekke'nin evleri mabedden biraz ötede bulunuyordu. Ömer etrafa duvar çevirmek ve müminleri istiâba {*alacak*} kâfî derecede vâsî' {*geniş*} bir boş yeri içine almak istediği zaman birçok evi yıkmak mecburiyetinde kalmıştı. Binaenaleyh Muhammed zamanında medhalden, kapıdan bahsetmek manasızdır. Bütün hadis, herhalde Muhammed'in inşaata hisse-i iştirakine taalluk eden kısım, hiç şüphesiz ki mahsûl-i icâddır {*uydurmadır*}.

11 Hişâm, Taberî, Esîr, 2. cild; Ezrakî, sahife 28-29; Haldûn, 2. cild, zeyl 5-6, diyor ki; Muhammed otuz beş yaşında idi. Hamîs, 1. cild, sahife 129-131; Halebî, 1. cild, sahife 198 diyor ki Muhammed'in girdiği bâbü'l-mescid Bâb-ı Benî Abdüşşems namıyla yâd edilirdi, sonra Bâb-ı Benî Şeybe ismini almıştır. Nureddin el-Halebî [vefatı: 1044] zamanında Bâbü's-Selâm tesmiye edilmeye {*ismiyle anılmaya*} başlanmıştır.

§171. Kâbe'nin inşaatı bittiği zaman yeni mabed on sekiz zira' tûlünde *{75-90 cm. uzunluğunda}* idi. Binanın üzerine Mısır pamuklusundan bir örtü yapıldı (el-Kıptî). Bunun üzerine de çizgili ve renkli büyük örtü konuldu. Kâbe'yi ipek bir [II/16] puşide *{örtü}* ile ilk örten meşhur Irak Emevî valisi Haccâc b. Yûsuf olmuştur [vefatı: hicrî 95].[12]

§172. Kâbe'nin tamirine Muhammed'in iştiraki ve mesaisi hakkındaki birçok tafsilat sırf menkıbe kâbilinden olup hiçbir esas-ı hakikate istinat etmediği şüphesizdir. Me'hazlar dâima mescitten bahsederler. Mescid Kâbe'yi ihâtâ eden vâsî' avludur ki halk ibadet için orada toplanır. Fakat bahsettiğimiz zamanlarda bu meydan mevcut değildi. Çünkü evler ta mabedin yanına kadar geliyorlardı. Halife Ömer ibtidâ *{başlangıçta}* küçük bir meydan vücuda getirdi ve etrafına duvar çevirdi. Bu suretle ibadete tahsis edilen mahali şehrin aksâm-ı sâiresinden *{çeşitli bölümlerden}* kat'î surette ayırdı.[13]

(Mîlâdî 606-610 Tarihinde?)

§173. Muhammed'in tevellüdünün otuz altıncı senesinde şu zatlar dünyaya gelir: Abdullah b. Amr b. el-Âs, [vefatı: hicrî 65], Câbir (b. Abdullah el-Ensârî?) [vefatı: hicrî 78], Ebû [II/17] Katâde el-Ensârî [vefatı: hicrî 54] ve Ebû Üseyd es-Saîdî [vefatı hicrî 80]. Muhammed'in otuz yedinci sene-i vilâdetinde bir takım esrâr-âlûd *{esrarlı}* aydınlıklar ve parıltılar görüldü, anlaşılmaz sesler işitildi. Bunların ne olduğuna akıl ermedi. Otuz dokuzuncu senesinde Vâsile b. el-Eskâ' [vefatı: 85] dünyaya geldi. Kırkıncı senesinde İran hükümdarı Perviz (Hîre hükümdarı), Nu'mân b. el-Münzir'i öldürdü. Çünkü ona hiddetlenmişti. Bu, bi'set-i Muhammed'den yedi ay evvel vukû bulmuştur.[14]

12 Hişâm, sahife 126.
13 Sprenger'e bakınız, 1. cild, sahife 154. Orada Kâbe'ye dair bir zeyl yazacağını vaad ederse de bunu neşrettiğini görmedim.
14 Hamîs, 1. cild, sahife 316, satır 5-10.

Ali'nin Evlat Edilmesi

§173. Bir sene Mekke şehrinde pek şiddetli kıtlık oldu. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib kalabalık bir aileye mâlik olduğu ve bunları besleyecek vesâitten mahrum bulunduğu için büyük bir zarurete düştü. Muhammed çocukluğunda fakir ve yetim iken kendisini beslemiş ve himaye etmiş olan amcasının bu şiddetli müzâyakasından *{sıkıntı, darlık}* mütessir oldu *{etkilendi}*. Onun için amcasına yardım etmeye karar vererek Abdülmuttalib'in oğullarının en zengini bulunan amcası Ab-
[II/18] bâs'a Ebû Tâlib'e yardım etmesi zımnında *{üstü kapalı}* müracaat eyledi. «Biliyorsun ki» dedi, «Kardeşin Ebû Tâlib'in kalabalık bir ailesi vardır. Kıtlıktan dolayı herkes sıkıntı içindedir. Bunun için Ebû Tâlib'e gidelim. O kadar kesîr *{çok}* çocukların yükünü biraz hafifletmek için birer tanesini alalım.» Abbâs bu teklifi kabul etti. İkisi de arz-ı muâvenet *{yardım}* için Ebû Tâlib'in nezdine gittiler. Ebû Tâlib onlara çocuklarından ikisini vermeye razı oldu. Fakat en çok sevdiği oğlu Akîl'in kendisine bırakılmasını istedi. Bunun üzerine Muhammed o zaman küçük bir çocuk olan amcazâdesi Ali'yi kendi evine aldı. Abbâs da Ebû Tâlib'in diğer oğlu Ca'fer'i evine götürdü.[15]

Bi'sete Kadar Mekke'de Hayat

§175. Muhammed'in Hatice ile izdivacından vazife-i risaletinin başlangıcına kadar geçen müddet esnasında Hatice'nin amcazâdesi Hakîm b. Hizâm b. Hüveylid birtakım kölelerle Suriye'den Mekke'ye gelmişti. Bu kölelerin arasında sonradan kesb-i şöhret eden Zeyd b. Hârise b. Şurahil b. Ka'b b.
[II/19] Abdüluzza el-Kelbî de bulunuyordu ki o zaman gayet sevimli bir genç idi. Bir gün Hatice Hakîm'i ziyarete giderek bir köle almak istediğini söyledi. Hakîm kölelerinden birini vermeye razı oldu. Hatice genç Zeyd'i intihâb etti. Muhammed yeni köleyi evde görünce ona karşı birden bire şiddetli bir muhabbet duydu ve onu kendisine vermesini zevcesinden istedi. Hatice köleyi Muhammed'e hediye etti. Muhammed de Zeyd'i âzâd

15 Hişâm, sahife 159; Taberî, 1. cild, sahife 1163-1164; Esîr, 2. cild, sahife 42; Halebî, 1. cild, sahife 361.

ederek evlat edindi. Zeyd'in babası Hârise oğlunun vakasını haber alınca Mekke'ye geldi, birlikte memleketlerine avdet için oğlunu iknaya çalıştı. Fakat Zeyd Mekke'de Muhammed ile o kadar iyi yaşıyordu ki babalığı ile kalmayı asıl babasından ayrılmayı tercih etti. İleride İslamiyet'i ilk kabul edenlerden biri Zeyd olmuştur.[16]

§176. Hatice ile izdivactan sonra Muhammed zevcesinin evinde ikamet etmeye başladı. Hatice'nin evi şehrin iyi bir tarafında, Mabed'in şimâlinde, gayet iyi bir mevkide idi. Fakat etraflarında öyle komşular vardı ki sonra pek hasmâne *{düşmancasına}* ve bedhâhâne *{başkasının kötülüğünü isteyen}* davranmışlardır. Sprenger[17] Peygamber'in izdivacından sonraki ilk senelerde zevcesinin muâmelât-ı ticâriyyesine devam ettiğini zann eyliyor ve Kur'ân'dan bazı ibareler nak- [II/20]
lediyor ki bunlar dînî husûsâtı ifade ederken Peygamber'in nasıl tabirât-ı ticâriyye *{ticari kavramlar}* kullandığını gösterirler. Ezcümle şu cümle meşhur olmuştur: «Allah'a kim bir şey ikrâz ederse *{borç verirse}* kendisine iki misliyle iade olunur.»[18] Bunu şimdiki tabirât ile ifade edersek Allah'a ibadet etmek yüzde yüz faizli bir spekülasyondur demek lazım gelir.[19] Mamafih şurasını unutmamalıdır ki Muhammed'de dinî ve ahlâkî tasavvurât kemâle erdikçe sırf ticârî işleri ihmâl etmeye başlamıştı. Filhakika müstakbel peygamberin ahvâl-i mâliyyesi fenalaşmaya yüz tuttuğuna ve sefalete yaklaştığına dair elimizde delâil vardır. Kureyş'in taaddiyâtı *{saldırı ve zulmü}* esnasında Muhammed yalnız bir esir âzâd edebildi. Hâlbuki Ebû Bekir müteaddit *{çok kez}* esirler âzâd etmişti.[20] Kureyş'in taaddiyâtı ve vazife-i risaletinin meşâgili *{peygamberlik görevinin meşguliyetleri}* kârlı işlerle iştigâlini durdurmuş ve nihayet zevcesinin servetinin mahvolmasına sebebiyet vermişti.

16 Hişâm, sahife 160-161.
17 1. cild, sahife, 152-153.
18 Kur'ân, 2, 246.
19 § 113. fıkranın notuna bakınız.
20 § 251-252. fıkralara bakınız.

§177. Kısm-ı azâmı musanna' *{uydurulmuş}* olan bu tafsîlât ile Müslüman an'anâtı nihayet Muhammed'in yeni dini neşretmeye başladığı devreye vâsıl olur. Fakat bu kadar büyük ve mühim bir vaka, Müslümanların telâkkiyâtına *{kabullerine}* göre insanlara evvelden bir irşat ve ahbar vâki olmaksızın [II/21] saha-i fiile *{uygulama alanına}* çıkamayacağı için muhaddisîn Allah'ın o kadar uzun müddetten beri beklenen peygamberin yakında geleceğini insanlara bildirmiş olduğunu ispat fikriyle bize birçok mucizât hikâye ederler. Muhammed'in bi'setinden biraz evvel Arabistan'da fevkalade surette hacer-i semâvîler *{göktaşı, gökten düşen taşı}* düşmüş, bunlar cahil müşriklerin muhayyilelerinde derin bir tesir bırakmış ve belki de bir mucize, hiç kimsenin izah edemediği bir arzu-yı ilâhî nişânesi gibi telakki edilmiş *{anlaşılmış}* olması muhtemeldir. Çok sonraları, Muhammed'in mezhebi Arabistan'ı alt üst ettiği vakit bazıları ihtimal ki bu hârika-âlûd *{olağanüstü}* ehcâr-ı semâviyye *{göktaşları}* sukûtunu hatırladılar ve pekâlâ tahmin edilebileceği veçhile bu vaka ile Muhammed'in Rasulullah sıfatıyla ortaya çıkması arasında bir râbıta *{bağlantı}* bulmak istediler. Verilen izahat gayet tıflâne *{çocukça}* idi. Araplar çölün cinlerle meskûn olduğuna inanırlardı. Bu cinler mevzi'î birer ulûhiyyet *{yerel ilahlar}* idiler. Her biri hususî bir vadide ikamet ederdi. Araplar esnâ-yı seyahatlerinde *{seyahatleri sırasında}* birtakım felaketlere uğramamak için mevkî'lerin hususî cinlerine dehâlet ederlerdi *{sığınırlardı}*.[21] Kadîm Arap an'anâtına nazaran bu cinler kâhinlere ve şâirlere ilhâm-bahş olurlardı *{ilham verirlerdi}*. Fakat münhasıran *{hususi olarak}* müşrikâne fikirler ilhâm ettikleri için Müslüman an'anesi, Allah'ın insanları yeni hatalardan vikaye etmek *{korumak}* ve müstakbel peygambere [II/22] zemini hazırlamak üzere cinlere taşlar attığını uydurdu. Artık cinler evvelce İbrahim'e bildirilmiş ve Muhammed tarafından insanlara tekrar tebliğine başlanılmış olan îmân-ı hakîkîye mugâyir şeyleri fısıldayamayacaklardı. Bu suretle sonradan hacer-i semâvîlerin sukûtu *{göktaşlarının düşüşü}* Muhammed'in

21 Hişâm, sahife 130.

vazife-i risaletini *{peygamberlik görevini}* evvelden haber veren bir alâmet gibi tefsir ve izah olundu. Hatta rivayete nazaran bazı cinler yeni peygamberin geleceğini evvelden söylemişlerdir.[22] Bundan başka yine an'aneye *{anlatıya}* göre Arabistan'da mukim *{yaşayan}* Yahudiler arasında da herkesin muzdarip olduğu âlâm *{acılar}* ve mezâhime *{zahmet, sıkıntı veren şeylere}* nihayet *{son}* vermek üzere yakında bir peygamber zuhur edeceğine dair bir şâyia deverân ediyordu *{söylenti dolaşıyordu}*. Bu an'ane *{anlatı}* hiç şüphesiz bir Mesih geleceği hakkındaki İbrânî menkıbesinden doğmuştur. Asırlardan beri böyle bir an'ane *{anlatı}* İbrânîlerde mevcut idi. Fakat Arap muharrirleri *{yazarları}* Muhammed'in bi'setine takaddüm eden *{öncesindeki}* senelerde bunun hususî bir ehemmiyet iktisâb etmiş *{kazanmış}* olduğuna bizi inandırmak isterler.[23]

Muhammed'in Eslâfı *{Takip Ettiği Kişiler}*

§178. İslamiyet'in tevellüdü *{ortaya çıkışı}* ve hârika-âlûd muvaffakiyeti *{olağanüstü başarısı}* hadisesini izah için garbda *{Batı'da}* aranıp aranıp bulunan muhtelif izahat *{açıklamalar}* arasında bilhassa Sprenger tarafından[24] tervîc *{değeri artırılan}* ve müdafaa edilen bir tanesi vardır ki Arabistan'da Muhammed'den evvel dinî bir hareket mevcut olduğunu ispata sâîdir *{ispatı gerekir}*. İddia olunuyor ki Muhammed gayet kurnazca bir hareketle ve şiddetli bir azim ve irade ile bu hissiyât-ı umumiyyeyi *{genel duyguları}* kendi şahsî menâfii *{çıkarları}* lehine çevirmiş ve ona mahrum bulunduğu şekil ve istikameti vererek büyük bir siyasî kuvvete kalb eylemiş *{çevirmiş}*, mafevk-i tabîi *{doğal olanın üstünde}* esbâb-ı âliye *{yüce sebepler}* örtüsü altında âmâl-i siyâsiyye ve dünyeviyyeye tevcîh etmiştir *{siyâsî ve dünyevî işlere yönelmiştir}*. Bu fikrin hataları defâat *{defalarca}* ile ispat edilmiştir. Dînî nazariye bertaraf edildiği, İslamiyet'ten evvelki edebiyat ve eş'âr *{şiirler}* hakkındaki vukûfu *{bilgi sahibi oluşu}* ta'mîk olunduğu *{incelendiği}* ve [II/23]

22 Hişâm, sahife 129-133.
23 Hişâm, sahife 134-136.
24 1. cild, sahife 133-134.

Muhammed'den evvel Arabistan'ın ahvâl ve şerâit-i hakîkiyyesi *{gerçek durumu}* iyice anlaşıldığı zaman bu fikrin esâs-ı tarihiyyeden nasıl mahrum olduğu meydana çıktı. Bilakis görüldü ki cenûb-ı *{güney}* Arabistan'ın bazı mahdûd havâlisi *{sınırlı bölgeleri}* hâricinde vustâ *{orta}* ve şimâl-i *{kuzey}* Arabistan kabileleri arasında dînî istikamette bir tekâmül *{olgunlaşma}* hareketinin ufacık bir izi bile yoktur. Bu suretle müşriklik aleyhinde temâyülâta *{eğilimler}* mâlik *{sahip}* mezâhib-i dîniyyenin *{dînî grupların}* mevcûdiyeti hakkında Sprenger'in nazariyelerinin *{görüşlerinin}* çürüklüğü sâbit olunca menşei *{kaynağı}* İslamiyet hakkındaki taharriyâttan *{araştırmalardan}* birçok yanlış nazariyeler bertaraf edildi. Bunlar, kendilerini tevlîd eden tıflâne menkıbelerden *{ortaya çıkaran çocukça hikayelerden}* ziyâde hakikat-i nazardan saklıyorlardı. Sprenger'in ve sâlik *{bir yola giren}* olduğu mesleğin *{yol, gidiş}* hatalarını
[II/24] meydana çıkaran delâili tamamen tekrara hâcet yoktur. Çünkü bunlar Goldziher tarafından[25] eserinin medhalinde dâhiyâne ve klasik bir şekilde hep bir araya toplanmıştır. Arabistan'da hiçbir hareket-i dînîyye yoktu. Mekke'de de Arabistan'ın sâir yerlerinde olduğu gibi yeni bir din ihtiyacı hiç hissedilmiyordu. Hatta İslamiyet'in esâsât-ı asliyyesi *{asıl temelleri}* müşrik Araplar için en kıymetdâr, en muazzez olan putların tamamiyle red ve inkârından ibaretti. Bütün bunlar bilhassa şâyân-ı dikkat *{dikkate değer}* bir keyfiyettir. Arapların İslamiyet'e ihtiyaçları olmadıktan başka İslamiyet'i istedikleri de yoktu.

Goldziher'in tetkikat-ı dâhiyâsı işte İslamiyet meselesinin manzarasını gayet esaslı bir surette değiştirmiş, Muhammed'in eslâfı *{kendinden önce gelenler}* ve İslamiyet'in menşe'leri *{kökenleri}* hakkındaki yanlış nazariyelerin *{görüşlerin}* kâffesini *{tamamını}* yıkmıştır. Binaenaleyh Goldziher'in vâsıl olduğu neticelerden hareket ederek Hanîf denilen ve Muhammed'in selefleri *{kendinden öncekileri}* oldukları iddia edilen kimseler hakkındaki an'anâtı bugün daha büyük bir kat'iyyetle tetkik etmek kâbildir.

25 Muhammad anische Studien, 1. cild, sahife 1-39.

§179. Hanîf[26] namı altında yâd edilen *{anılan}* kimseler hakkında uzun uzadıya münakaşa edilmiştir. Hanîf kelimesi-

26 Not-1 [II/29] Hanîf kelimesinin manası hakkında birçok münakaşa edilmiştir. İbrânî; Ârâmî ve Süryânî lisanlarında mevcut ve hemen hemen birbirine aynı olan üç kelimeye tekâbül eder. İlk iki lisandaki manası «ahlâksız, dinsiz», Süryânîce'deki mana{*sı*} ise «murdâr»dır. Sonra «yalancı, mürâî» ve nihayet «müşrik» manasına tahavvül etmiştir. Hristiyan Süryânî eserlerinde asıl müminler bütün Hristiyan mezâhib-i mu'tezilesi hakkında bu tabiri kullanırlar. Müşrik Arapların hanefe (uzaklaşmak, ayrılmak) cezrini {*kök, asıl*} esnâm ibadetini terk edenler hakkında ve aynı manada kullanmaları ve bununla bir ta'yib ve istihfâf kastetmeleri muhtemeldir. Sonraları nihayet bu bir tabir-i nifak ve niza' olmuş olabilir. Esnâma ve barbar ahlâk ve âdâta karşı mücadele edenler de bunu makâm-ı iftihâr da kabul edebilirler. Fakat bu bâbda emîn ve muhakkak ma'lûmâta mâlik değiliz. Onun için böyle bir faraziyyâta kalkmak cür'etkârâne olur. Muhammed Kur'ân'da hanîf kelimesini on iki defa yani altı defa Mekkî sûrelerde, altı defa da Medenî sûrelerde kullanmıştır. Bu fıkraların sekizinde hanîf tabiri millet-i İbrahim'i yahut dîn-i İbrahim'i tasvir ve tarif için istimâl edilmiştir. Medenî sûrelerin ikisinde (Al-i İmran, 60 ve Nisa, 124) müslim kelimesine yahut (eşleme vechehû) fiiline merbûttur *{bağlıdır}*. Diğer bir fıkrada (98/41) ve belki diğer bir fıkrada da (22/32) müslim muadili olarak kullanılmıştır (LYALL'ın JRAS eserine (1903), sahife 779-780'e bakınız).
Muhammed tarafından bu tabire verilen esaslı mana Allahu Ehad{*e*} ve hakikiye tapan kimse gibi görünüyor. Filhakika Kur'ân'ın fıkrasında (5, 60) ne İbrânî ne Hristiyan bir adam olmak üzere İbrahim'den bahsederken "hanîfen, müslimen" tabirini görüyoruz. Bu iki kelimenin birleşmesi ispat ediyor ki Muhammed'in zihninde iki tabir tamamen birbirine aynı değildi; fakat mütekâbilen {*karşılıklı*} birbirlerini itmâm {*tamam*} ediyorlardı. Halîlullah olan İbrahim'in şahsiyet-i dînîyyesini mükemmel bir hale getiriyorlardı. Şu eserlere bakınız: A von Kramer, Sitzungsberichte d. philos Hist. Cild 38, Classe der K. Akademie d. Wiss., Viyana, 1881, sahife 577; O. Pautz: Muhammeds Lehre von der Offenbarung, Lapcebag, 1898, sahife 14 ve 173. Bu fıkralara nazran anlaşılıyor ki hanîf kelimesi etrafında Muhammed'in zihninde bile bir tereddüt vardı. Onu muhtelif suretlerle kullanmıştır. Âhiren kıymetdâr bir Arabiyyât mütehassısı {*uzmanı*} Margoliouth, D. S. Margoliouth (JRAS, 1903, sahife 467-493) gerek müslim kelimesinin gerek hanîf kelimesinin Benî Hanîfe kabilesinden Muhammed'in rakibi kâzib-i meşhur Müseyleme tarafından tesis edilen bir mezheb-i dinîye verilen isimden çıktığını isbata kalkmıştır. Margoliouth'e nazaran müslim kelimesi Müseyleme'den, hanîf kelimesi de Müseyleme'nin mensup olduğu Benî Hanîfe kabilesinin isminden çıkmıştır. Margoliouth'in muhakemesinin zayıf ve yanlış tarafları Lyall tarafından aynı mecmuada (JRAS, 1903, sahife 771-784) izah olunmuştur. Bu iki eserde hanîf meselesi hakkında bilinen şeylerin kâffesi mevcuttur. Hususî mahiyeti itibariyle bu mevzu daima vâsî' bir zemin-i münakaşa teşkîl edecektir. Wellhausen tarafından verilen (Reste Arabischen Heidentum 2. tab', sahife 238 ve müteâkib sahifeler) izahatı da okuyunuz. Wellhausen, hanîf kelimesinin münzevî bir Hristiyan manasına geldiğini kuvvetli delillere istinaden iddia ediyor. Gureym (Mohammed, 1. kısım, sahife 12 ve müteâkib sahifeler) ise bunu müşrik kelimesine muâdil addettirecek esbâb zikreder. Fakat sanemperest manasına olmadığını söyler. Bundan dolayı Kur'ân'ın bazı fıkralarını başka bir surette tercüme eyler. Nahl, 121 ve 124; 71, 79 ve 162. İbn Hişâm (sahife 152) diyor ki: Araplar tahannüs ve tahannüf derler ve bunlarla hanîfiyyeyi kastederler. «fe» nin yerine «se» kâim olur. Bu bâbda medhalin 208. fıkrasına ve ikinci notuna bakınız.

nin karanlık manasını ve menşeini *{kaynağını}* izah etmeye
[II/25] çalıştıkları gibi bunların hakiki bir mezheb-i dînî teşkil ederek Muhammed ile doğrudan doğruya münâsebâta girişip girişmediklerini ve bu suretle Peygamberin dînî fikirleri ile ruhunun tekâmülü *{olgunlaşması}* üzerinde bir tesir icra edip etmediklerini kâbilse anlamak için de sarf-ı mesâî eylemişlerdir *{zaman harcamışlar, kafa yormuşlardır}*. Hanîf denilen kimseler hakkında bize erişen an'anâtın şekli hususi bir dikkat uyandırmış, koca bir nazariyenin tevellüdünü teshîl *{kolaylaştırma}* etmiş ve bu an'anâtta İslamiyet'in menşelerini ihâta eden *{çevreleyen}* zulmetleri izâleye hâdim *{karanlıkları ortadan kaldırmaya hizmet eden}* bir ziyâ *{ışık}* bulunabileceği yolunda bir zehâb *{fikir}* vücuda getirmiştir. Hâlbuki terceme-i hâl muharrirlerinin *{biyografi yazarlarının}* hanîf hakkındaki an'anâtı takdir ederken de hataya düşmüş olmalarından korkmak için pek ciddi sebepler vardır.

Gerek terceme-i hâle gerek mezhebe, hukuka ve kelâma taalluk eden hususâtta sûret-i umumiyyede hadislerin derin derin tetkikatı ehâdîsin teşekkülüne *{hadislerin oluşumuna}* iştirak eden başlıca iki unsuru daima yekdiğerinden ayırmak lüzumu hakkında insana bir kanaat verir. Birinci ve en göze çarpan unsur muhaddisînin bize nakl ve rivayet etmek istedikleri mevzudur ki hadislerin bir maksad-ı mahsusa hâdim olan *{özel maksada hizmet eden}* kısımlarını ihtiva eder. Diğer unsur hadisin muhteviyâtından bilvasıta çıkan kısımdır ki hadisin teşekkül ettiği *{şekillendiği}* devredeki hissiyâtı, efkâr-ı bâtılayı *{bâtıl düşünceleri}* ve temâyülâtı *{eğilimleri}* aksettirir. Tabir-i diğerle birinci unsur muhaddisînin *{hadisçilerin}* bize anlat-
[II/26] mak istedikleri şeydir. İkinci unsur da maksatlarını meydana vurdukları ve yaptıkları iğfal *{aldatma}* hareketini belli ettikleri kısımdır. Binaenaleyh birinci unsurda daima yanlışlıktan şüphe etmeliyiz. İkinci unsurda ise hakikatı buluruz. Hanîfe dair hadisler bize ehâdîsin kısm-ı a'zâmındaki *{hadislerin büyük bölümündeki}* bu çifte manzara hakkında numune addedilmeye *{sayılmaya, kabul edilmeye}* layık bir misal arz eder-

ler. Aşağı(da)ki fıkralarda[27] topladığımız hadislerde, isimleri geçen kimselerin el-Hanîfiyye dinini arayan ve bundan dolayı hakikaten hanîf olan adamların isimleri olduğuna dair sarih *{açık}* beyânât vardır. Hâlbuki bizim şüphelerimiz de asıl bu noktadadır. Ve âtîdeki *{gelecek}* sebeplere istinad etmektedir.

Birinci fıkrada[28] bu hanîflerden bir kümenin dîn-i İbrahim denilen dini aramak için hakiki bir mezhep teşkil etmiş olduklarını ispat için tıflâne *{çocukça}* bir gayrete tesâdüf ediyoruz. Bu haberin yegâne istinadgâhı *{dayanağı}* İbn-i Hişâm'ın eserinde gördüğümüz dess-i *{eşit, benzer, denk}* İbn İshak namında biridir. Bunun ise bizce pek az kıymeti vardır. Çünkü İbn İshak'ın metn-i aslîsinden pek çok istifade eden Taberî bu hadisten tamamıyla bîhaber görünmektedir. Bundan dolayı pek makul olarak şu neticeyi çıkarıyoruz ki Taberî'nin müracaat ettiği İbn İshak'ın asıl hakiki rivayetinde böyle bir hadis yoktu. Çünkü sahih olsaydı keyfiyet o kadar ehemmiyet-i tarihiyyeyi hâiz *{tarihi öneme sahip}* olacaktı ki Taberî şüphesiz bunu Tarih'ine kaydedecekti. Mevsûkiyyeti *{güvenilirliği}* hakkındaki [II/27]
bu şüphelere muhteviyâtın tetkikinden doğan başka şüpheler de munzam *{sonradan katılan, ilave olunan}* oluyor. Muhteviyatın aksâmı, birbirini hiç tutmadıkları için sun'î bir sûrette bir araya getirilmiş olduklarını anlatıyorlar. Muhammed'den evvel Araplar arasında bir dîn-i İbrahim mefhumu mevcut değildi. Herhalde görüyoruz ki bu tabir ilk defa Kur'ân'da Muhammed'in kendi dinini maziye istinad ettirmek *{dayandırmak}* ve ona dünya kadar kadîm bir dinin şâyân-ı hürmet hükm ü nüfuzunu bahş eylemek yolundaki teşebbüsünün bir neticesi olarak nümâyân *{görünür}* olur. Yukarıdaki fıkrada isimleri geçen dört kişi gibi an'anenin *{anlatının}* bize adeta yarı Hristiyanlaşmış bir halde arz ettiği adamlardan böyle bir mefhum *{anlam}* çıkamazdı. Millet-i İbrahim yahut dîn-i İbrahim mefhumu Muhammed'e ancak haham ve Yahudi menâbiinden *{kaynaklarından}* gelebilirdi. O dört kişi arasında vukûa

27 § 182-188.
28 § 182.

gelen ahd ü peymân *{yemin}* safhası şüphe yok ki muhaddisîn mesleklerinin bir fikr-i mahsus ile icâd ettikleri şeydir. Bunlar İncillerde Îsâ'dan evvel kendisine zemini hazırlayan Saint Geovanni Batista hakkında rivayet edilmiş fıkrâtın *{kıssaların}* taht-ı tesir *{etkisinde}* ve telkininde kalmışlardı. Müslümanlar da Allah'ın Hâtemü'l-Enbiyâ'nın vürûdu *{gelişi}* için zemini hazırlamış olduğu hakkında aynı cinsten bir delil göstermek istemişlerdir. O fıkraya yazdığımız notta Muhammed'in
[II/28] Kur'ân'ın hiçbir fıkrasında hanîf kelimesini zikretmediğini hatırlatıyoruz ve zikredilen fıkraları tetkik sûretiyle şu neticeyi çıkarıyoruz ki Muhammed'in fikrinde bile hanîf kelimesinin manası sarîh ve vâzıh *{açık ve anlaşılır}* değildi. Çünkü cümel-i Kur'âniyyenin *{Kur'an cümlelerinin}* manası muhtelif izâhâta *{açıklamalara}* meydan vermiştir. Bu, kelimenin an-asl *{aslında}* Arap olmaması gibi mühim bir sebepten neş'et etmektedir *{meydana gelmektedir}*. Muhammed bunun manasını yalnız müphem *{şüpheli}* bir surette işittiği için zihninde kezâlik *{aynı şekilde}* müphem surette kalmış bir tasavvurât-ı dîniyyeyi *{dinî düşünceleri}* ifade etmek üzere onu rastgele kullanmıştır. Arap olmayan, belki de Muhammed'in sâmi'lerince *{dinleyiciler}* de gayr-ı malum bulunan *{bilinmeyen}* bu eski kelimenin manası Müslüman muhaddis ve müfessirleri tefsir işine başladıkları ve bütün ehâdîse bir insicâm *{uyumluluk}* vermeye kalktıkları zaman kendileri için büyük bir müşkilât teşkîl etti. Hanîf kelimesini ihtiva eden metn-i kudsîyi güzelce izâh için muhtelif cümlelerin muhteviyatlarından kelimenin en muhtemel olan manasını çıkarmaya kalktılar. Kur'ân'da ise hanîf vasfı ile zikredilen yegâne şahıs İbrahim yahut onun dinini takib edenler olduğu cihetle bu esâsât üzerinden ehâdîste kable'l-İslam zamanlar hakkında bazı tetkikata kalktılar.[29]
(Âsâr-ı atîkaya *{eski eserler}* ait bu taharriyât *{araştırmalar}*
[II/29] Muhammed'den mukaddem *{daha önceki}* bir devrede âdât *{âdetler}*, ahlâk ve itikâdât *{inançlar}* itibariyle garip bazı

29 Faraza Egânî, 1. cild, eserde görüyoruz ki bu erbâb-ı taharrî ve tetkikten biri meşhur Zübeyr b. Bekkâr [vefatı: hicrî 256] idi. Bu zat İbn İshak'tan bir asır sonra berhayat olmuştur *{yaşamıştır}*.

adamların mevcudiyetini meydana çıkardı.[30] Bunların her biri bir takım esbâb-ı hususiyyeden *{özel sebeplerden}* dolayı müstakil surette ve bir mezhep teşkil edecek yolda birleşmeksizin müşriklik ahlâk ve âdâtından ayrılmak istemişler ve muâsırların *{çağdaş}* kısm-ı azamının *{büyük çoğunluğunun}* hatt-ı hareketinden *{davranışlarından}* ayrı bir hatt-ı hareket takip etmişlerdi. İşte bu garip adamlara dair Muhammed'in taraftarları arasında bir hatıra kalmıştı. Muhaddisîn müşriklik ahlâk ve âdâtını reddeden ve binaenaleyh Kur'ân'da zikri geçen hanîfler gibi bir dereceye kadar Muhammed'in selefleri sayılabilecek olan bu adamların da hanîf olduklarını ve İbrahim dinine sâlik bulunduklarını istintâc ettiler. Böyle sun'î *{yapay}* bir irtibât tesis olununca sâir şeylerin kâffesi bir netice-i mantıkiye olmak üzere kendiliğinden ortaya çıktı. Hepsinin yekdiğerine dost ve muâvin oldukları fikri meydan aldı. Bunlardan bazılarının isimlerini Muhammed'in terceme-i hâline karıştırmak yolu bulundu. Nebiyy-i a'zâmın geleceğine ve dünyanın inkılâba uğrayacağına dair bunların ağızlarından tebşîrler *{müjdeler}* uyduruldu.

§180. Hanîf denilen bu kimseler arasındaki irtibatın sun'îliği bunların her birine taalluk eden menkıbeyi yakından tetkik edersek daha büyük bir vuzûh *{açıklık}* ile meydana çıkar. Gerek Zeyd b. Amr gerek Varaka b. Nevfel Muhammed'in bi'setinden evvel vefat etmiştir. Fakat bunları Muhammed'e rabt etmek için Varaka'nın ismini Hatice'nin teehhülüne *{evlilik}* ait menkıbelere idhâl etmek yolunu buldular ve bi'setin bidâyetinde Hatice ile Varaka arasındaki meşhur muhavereyi *{karşılıklı konuşmayı}* uydurdular. Hâlbuki bu son an'anede *{anlatıda}* bir tezat *{zıtlık}* gizlendiğini düşünmediler. Bu tezadı izah kolay bir şey değildir. Zeyd b. Amr için meselenin halli daha müşkil olmuştur. Zeyd'in kendi vatanından uzun bir müfârakattan *{ayrılıktan}* sonra hariçte vefat ettiği malum olduğu için Muhammed kendisini bi'setten çok evvel tanıdığı ve Zeyd'in esnâ-yı seyahatte maktûlen *{öldürülerek}* vefat ey- [II/32]

30 Nasıl ki her devirde böyle adamlar görülmektedir.

lediği menkıbesi *{hikayesi}* icad olundu. Muhammed, Zeyd'in istikbal hakkında kadîmen *{eskiden}* verdiği bir haber mûcibince *{gereğince}* dîn-i İbrahim'i neşre başlayınca Zeyd Muhammed'in davetine icâbet için Mekke'ye avdet ediyormuş.

Abdullah *{doğrusu Ubeydullah olmalı}* b. Cahş'ın şahsına gelince görüyoruz ki muhaddisîne esas teşkil eden malumat pek müphem ve meşkûk *{şüpheli}* idi. Çünkü bize sadece Ubeydullah'ın muahharan İslamiyet'i kabul ettiğini, Habeşistan'a hicret eylediğini; fakat nihayet İslamiyet'i reddederek Hristiyan dininde öldüğünü söylemekle iktifâ ediyorlar *{yetiniyorlar}*.

[II/33] Habeşistan'a hicretin ve Ubeydullah'ın bu bâbdaki dahlinin *{müdahalesinin}* ne yolda telakki edilmesi lazım geleceğini başka tarafta göreceğiz. Onun hanîfliği masalının Hristiyan olarak vefat etmesi hatırasından tevellüd etmiş *{doğmuş}* olması muhtemeldir. Çünkü Habeşistan'a muhaceret etti denilenlerin muahharan İslamiyet mürtedleri *{dinden dönenleri}* oldukları muhakkaktır.

Dört an'anenin *{anlatının}* en manasızı Osman b. Hüveyris'e taalluk edendir *{ait olanıdır}*. Çünkü diğerlerinin kâffesine nisbetle bunda hakikate müşâbehetin daha azaldığını görüyoruz. Muhammed'e taaddiyât ve tecâvüzâtta bulunan menfûr Ebû Leheb'in ismi*{nin}* geçmesi, Osman'ın menfûr bir sima altında tasavvur edilmesi, vatan aleyhindeki entrikaları menkıbenin içinde bir fikr-i mahsusa hâdim bir takım malumatın birbirine karıştığını, aralarında bir tezat vücuda getirdiklerini gösteriyor. Kur'ân'da hanîf kelimesi İbrahim gibi tam ve ekmel insanlar numunesine samimi surette merbuttur *{bağlıdır}*. Binaenaleyh fazîhata *{edepsizlik, alçaklık}* değil fazilete delâlet eder bir kelimedir. *An'anenin {anlatının}* muhteviyâtından ise Osman'ın âdî ve harîs-i câh *{mevki, rütbe düşkünü}* bir siyasî entrikacı olduğu, meskat-ı re'si *{doğum yeri}* olan şehrin istiklâl ve sükûnunu menâfi-i maddiyyesi *{maddi çıkarları}* uğrunda fedâ ettiği, onu Bizans hükümetinin idâre-i menfûresi *{kötü yönetimi}* altına koyduğu ve Mek-

ke'nin en fena adamlarıyla birleştiği intibâını *{izlenimini}* alıyoruz. Binaenaleyh Osman, hanîf fikrinin nefy ü inkârı *{yok sayılması, inkar edilmesi}* demek olan bir hanîftir. Bütün bu hikâye kim bilir nasıl doğmuş bir masaldan ibaret olması îcâb [II/34] eder. Çünkü bunu hangi devre koymak lazım geleceğini tarihen tayin etmek de kâbil değildir. Başka hiçbir taraftan teyit edilmiyor. Bir de şurasını unutmamalıdır ki o tarihte Bizans İmparatorluğu pek nevmîdâne *{ümitsiz}* bir vaziyette idi. İzmihlâl-i kat'îye *{kesin bir yok oluşa}* düşmek üzere bulunuyordu. Bütün Anadolu'yu zabtederek İstanbul surları dibine kadar vâsıl olan muzaffer Îrânîlerin elinde kalmış gibiydi. Bu, Arabistan'da entrikalar yapacak, çöller arasında gömülmüş, adeta mümteniü'l-vusûl *{ulaşılması güç}* bir şehirde hükm-ü nüfuzu ele geçirmek isteyen birine yardım edecek bir zaman değildi.

§181. Bu kısa mütâlaâta *{değerlendirmeler}* bakarak nisbî bir katiyyet ile diyebiliriz ki ehâdîs tarafından zikredilen dört şahsa verilen hanîf tabiri en hafif tabir ile doğru değildir. Çünkü bunların hanîf namını almadıkları gibi ağleb-i ihtimale nazaran *{büyük ihtimale göre}* Muhammed tarafından icad edilmiş bir şeyi yani millet-i İbrahim yahut dîn-i İbrahim'i aramak üzere birleşmedikleri de muhakkaktır. Hanîf namı bunlara muahharan *{sonradan}* verilmiştir.[31] Binaenaleyh bu adamlarla Muhammed arasındaki ve bu adamlarla hanîf tabiri arasındaki münâsebât, sonradan muhaddisîn tarafından Kur'ân'ın manasını daha iyi tenvir *{aydınlanma}* ve Muham- [II/35] med ile İslamiyet'in şerefini a'lâ *{yüceltmek}* için keyfî surette icad edilmiştir. Muhammed'in muhtemel olan ilhâmkârlarını Arabistan'ın Hristiyanlığı kabul eden sekenesi *{sâkin olanlar, oturanlar}* arasında değil Yahudiliğe meyleden kimseleri arasında aramak lazımdır.

§182. Kureyş'in her sene sanemlerinden birinin etrafında toplanarak, kurbanlar keserek, muhtelif âyinler icra ederek, alaylar ve şenliklerle sene-i devriyenin hatırasını teyit ede-

31 Kendilerinin tarihî birer şahıs oldukları kabul edilmek şartıyla.

rek yaptıkları mutantan merasimden biri esnâsında dört kişi (an'anenin *{anlatının}* rivayetine göre) bir tarafa çekilerek aralarında hususi bir dostluk ittifakı ahdettiler. Bu dört kişi şunlardı: **1-** Varaka b. Nevfel -ki Hatice'nin amcazâdesidir-. Bundan yukarıda bahsetmiştik. **2-** Ubeydullah b. Cahş b. Riâb b. Ya'mer b. Sabre b. Mürre ki Benî Esed b. Huzeyme kabilesindendir. Vâlidesi Ümeyme bt. Abdülmuttalib idi. **3-** Osman b. el-Hüveyris b. Esed b. Abdüluzzâ b. Kusayy. **4-** Zeyd b. Amr b. Nüfeyl b. Abdüluzzâ b. Abdullah b. Kurt b. Ruze b. Adiyy b. Ka'b b. Lüeyy. Dördü de gayet necib ailelere mensup idiler ve hep Huzeyme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar neslinden geldikleri cihetle az çok birbirlerinin akrabası bulunuyorlardı. Arkadaşlarından daha yüksek bir ruha mâlik olan, içlerinde
[II/36] daha necîb ve samimi bir hiss-i dînî besleyen bu zatlar sâir Kureyş'in o bâtıl müşriklik ibadetleri ile memnun olamıyorlar, hissiyâtlarını ve mâ-fevk-i tabîî *{olağanüstü}* âlem hakkındaki telakkilerini daha iyi tatmin edecek bir din bulmak istiyorlardı. Aralarında şöyle diyorlardı: «Biliyorsunuz ki mensub olduğunuz kavim dîn-i hakkı takip etmiyor. Bunlar sizin ceddiniz İbrahim'in dinini berbat etmişlerdir. Bir şey görmeyen, bir şey duymayan, ne iyilik ne kötülük yapamayan bir taş parçasının etrafında biz nasıl tavaf edebiliriz? Başka bir din arayınız. Çünkü sizin dininizin hiçbir kıymeti yoktur.» Ehâdîse *{hadislere}* nazaran işte bu dört kişi aralarında bu hissiyât ve mütâlaâtı *{düşünceleri}* teâtî ediyorlardı *{görüşüyorlardı}*. Birbirlerini aynı keşf-i hakikat *{hakikati ortaya çıkarma}* emeli ile mütehassis *{duygulu}* gördükleri için ecdadın cehaleti yüzünden kaybolmuş dîn-i hakikiyi bulmak ve mevkî-i mer'iyyete *{yürürlüğe}* çıkarmak üzere teşrîk-i gayret etmeye azmettiler. İşte bu suretle bu dört zat sanemperestlikten vazgeçmeye, artık müşriklik ibadetine göre kurban kesilmiş hayvanların etinden yememeye karar verdiler; hanîfiyyeyi, yahut dîn-i İbrahim'i aramak üzere dört bir tarafa dağıldılar.[32]

32 Hişâm, sahife 143; Haldûn, 2. cild, zeyl, 3-4. Halebî, 1. cild, sahife 169, 170.

§183. Bu dört adamın en mühimi şüphesiz ki Varaka b. Nevfel olmuştur. Müslüman muhhaddisîni onunla bilhassa iştiğâl ederler. Çünkü insanları tekrar ihyâ etmek için herkesin beklediği hak peygamber olarak Muhammed'i ilk tanıyanlardan biri*{nin}* o olmasını isterler. Mamafih bu iddianın sıhhati hakkında şüphe etsek de muâsırlarına *{çağdaşlarına}* fâik *{üstün}* temâyülât-ı dîniyye *{dînî eğilimler}* sahibi, yüksek ruhlu bir adam olmuş olması ihtimali mevcuttur. Daha muahhar menba'lar[33] verdiği malumata göre Varaka Hristiyanlığı kabul etmiş ve kütüb-i mukaddese-i Hristiyâniyye'yi *{Hristiyan kutsal kitaplarını}* derin surette tetkik eylemiş *{incelemiş}*, ihtimal ki İbrânî lisanını ve Ahd-i Atîk'i de öğrenmişti.[34] Egânî'nin bu fıkrasında[35] bundan başka müphem tabirât ile ifade edildiği için muzlim ve tefsiri müşkil bir halde kalan bir malumata da tesadüf ediyoruz: Varaka müşriklik devresinde Hristiyanlığı kabul etmiş, İbrânî kitaplar vücuda getirmiş[36] ve Allah'ın müsaade ettiği miktarda İncil aksâmını İbrânîce yazmış[37] idi. Sprenger an'aneyi *{anlatıyı}* tetkik ediyor. Ve «İbrânîce» tabirinin İbrânî lisanına tercüme manasında anlaşılmayıp Varaka b. Nevfel'in İncil'in Arapça'ya tercemesini yahut avama mahsus bir tarzını, İbrânî alfabesiyle yazmış olduğu manasında kabul edilmesi lazım geleceğini izah ediyor. Mamafih Sprenger[38] «terceme»nin, sonraki zamanlarda Varaka'nın İncil'i güzelce bildiğini ve onda Muhammed'in geleceğine dair bir işaret bulmuş olduğunu[39] ispat maksadıyla sonradan ilave edilmiş olduğu hükmünü veriyor. Varaka daima Hristiyan dinine sadık kalmıştır. Hayatının son senelerinde kör olmuştur. Varaka İslamiyet'i kabul etmemiş olmakla beraber Muhammed kendisine karşı büyük bir hürmet beslemiştir. Bu bâbda iki [II/37] [II/38]

33 Zübeyr b. Bekkâr'ın [vefatı: hicrî 256].
34 Egânî, 3. cild, sahife 14.
35 3. cild, sahife 14, satır 14.
36 Kitâbü'l-İbrânî.
37 Bi'l-İbrâniyye.
38 1. cild, sahife 128-134.
39 Yuhanna İncili'nin XV, 25-27. fıkrasına îmâdır: Quem autem vernerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, etc.

hadis pek şâyân-ı dikkattir. Bunlardan birinde Muhammed, Varaka'nın müslüman olmamakla beraber hatırasına lanet edilmesini men etmiştir. Diğer hadiste de Muhammed kendi fikrince Varaka'nın cennette olması lazım geleceğini açıkça söylemiştir.[40] Varaka Muhammed'in bidâyet-i bi'setine *{peygamberliğinin başlangıcına}* doğru vefat etmiştir.[41] Muhammed'in geleceğini haber veren ve mukaddimâtını bu kadar harâretli surette teşcî' eden *{cesaretlendiren}*[42] adamın nasıl olup da yeni dini kabul etmediğini ve Hristiyan dininde terk-i hayat eylediğini *{öldüğünü}* hadis izah edememiştir.

[II/39] §184. Ubeydullah b. Cahş Varaka'nın misalini takip etmedi, Mekke'de kaldı. Müşriklikten şüphe ediyordu, fakat mevcut dinlerden birini de bir türlü kabul edemiyordu. Muhammed yeni dini neşre başlayıncaya kadar bu şüphe ve tereddüt içinde kaldı. Muhammed neşr-i dîn edince *{dini yayınca}* İslamiyet'e girdi. Zevcesi Ümmü Habîbe bt. Ebî Süfyân da dîn-i İslam'ı kabul etmiştir. Ubeydullah b. Cahş Habeşistan'a hicret etti. Orada Hristiyanlarla daimi temas, dînî kanaatlerini değiştirdi. Hristiyan oldu. Muhâcirînin Arabistan'a avdetlerinden *{dönüşlerinden}* evvel terk-i hayat etti. Zevcesi 7. tarih-i hicrîde Muhammed'e vardı.[43] Kuteybe bunu Muhammed'in selefleri arasında bile zikretmez.

§185. Osman b. el-Hüveyris de müşrikliği bırakmıştır. Fakat kurnaz ve hisâbî *{hesabını iyi bilen}* bir adam olduğu için Mekke'ye sahip ve hâkim olmayı *{kafasında}* kurdu. Suriye'ye gidince Hristiyanlığı kabul etti. Rum imparatorunun sarayına kadar sokularak ona Mekke hakkında birçok şeyler anlattı. İmparatorun içinde, o şehri de daire-i hükm ü nüfuzuna idhâl etmek *{kendi hakimiyeti altına almak}* arzusunu uyandırmaya çalıştı. Mekke'ye mâlikiyetinin *{sahip oluşunun}* sâir memâlike *{diğer memleketlere}* iyi bir zamîme *{ekleme, ilave}* teşkîl edeceğini ve Yemen'deki San'a'nın İran hükümdarı ta-

40 Egânî, 3. cild, sahife 14 ve 15; Kuteybe, sahife 29.
41 Haldûn, 2. cild, zeyl 4.
42 § 156 ve 210. Fıkra, 1. Not.
43 Hişâm, sahife 143-144; Haldûn, 2. cild, zeyl 4.

rafından zabtına *{ele geçirilişine}* karşı[44] bir muvâzene *{denge}* vücuda getireceğini söyledi. İmparator, Osman'ın sözlerine kandı. Onu alenen Mekke hükümdarı nasb ederek yaldızlı [II/40]
eğer üzerinde katırlarından birine bindirdi ve şehirde dolaştırdı. Sonra ona imparatorluk mührüyle bir name *{mektup}* verdi. Osman bu emirnameyi hâmilen *{taşıyarak}* Mekke'ye gitti. Orada Mekkelilere uzun bir nutuk îrâd etti. Hafif bir vergi tediyesi *{ödemesi}* suretiyle imparatorun hükm-ü nüfuzu altında yaşamaktan istihsâl *{elde}* edilebilecek fevâidi *{faydaları}* saydı, döktü. Hâlbuki imparatorun hükm-ü nüfuzu tanınmayacak olursa imparatorun, Mekke tüccarlarının Suriye'ye girmelerine ve temin-i hayat için lazım olan şeyleri oradan tedarik etmelerine mümâneat göstermesi *{engelleme}* tehlikesi vardı. Osman'ın sözleri ibtidâ matlûb *{ilk başlarda istenen}* tesiri husule getirdi. Kureyş Osman'ın tekliflerine razı oldu. Fakat ertesi sabah kendisinin yeğenlerinden Ebû Zem'a el-Esved b. el-Muttalib bu ân-ı zaaf aleyhinde bir feryad-ı îkâz *{uyarı}* çıkardı ve bir Tihâme hükümdarı kabulüne karşı şiddetle itiraz etti. Şöyle haykırıyordu: «Ey Allah'ın kulları! Bir Tihâme kralı olur mu?» Birkaç defa tekerrür eden bu feryat Kureyş'i, Osman'ın lakırdıları üzerine düşmüş oldukları korkudan kurtardı. Girişmek üzere bulundukları hareketin vehâmetini anladılar, bu hareketin neticesini düşündüler. Vaadlerini geri alarak hür kalmak istediklerini beyan ettiler. Osman için Suriye'ye dönmekten ve imparatora teşebbüs-i vâkiin *{giriştikleri işin}* adem-i muvaffakiyete iktirânını *{başarısız sonucunu}* haber vermekten başka yapacak bir şey kalmıyordu. Mamafih Kureyş tâcirleri Osman'ın daha başka ent- [II/41]
rikalarından korkarak kendileri de Suriye'ye gittikleri zaman Gassânî hükümdarı Amr b. Cefne nezdinde Osman'ın entrikalarına karşı imparatoru ikaz etmesi için ısrarda bulundular. Gassânî hükümdarı Kureyşîlere yardım etmeyi kabul eyledi. Vazifesini o kadar iyi yaptı ki imparatorun zihnine, Osman'ın kendi aleyhinde tertibatta bulunduğu şüphesini soktu. Rum sarayından teb'îd edilen *{uzaklaştırılan}* Osman dağlar ara-

44 § 110. fıkraya bakınız.

sında dolaşmak mecburiyetinde kaldı. Nihayet bir gün imparatora bir av esnasında tesadüf imkânı bularak sû-i tefehhümün {yanlış anlamanın} ne suretle vukûa geldiğini izah etti ve kabahati tercümana atfeyledi. Bu suretle Osman tekrar imparatorun gözüne girdi, ondan bir ferman aldı. Bu ferman mûcibince Suriye'de bulunan bütün Kureyş tacirlerini tevkif {tutuklama} hakkına mâlik bulunuyordu. Amr b. Cefne'ye de aynı talimatı hâvî olmak üzere imparatorun tahrîrî {yazılı} bir emirnamesi tebliğ olundu. Fakat Osman birdenbire mesmûmen {zehirlenerek} vefat etti. Bundan dolayı imparatorun iradesi mevki-i icrâya {uygulamaya} konulmadı. İşte vakâyıu'l-fâside bu suretle nakledilmiştir.[45] Mevsûkiyetini {güvenilirliğini} anlamak, tarihini tayin etmek müşkildir. Bunlarda Muhammed'den hiç bahis geçmiyor. Hâlbuki Muhammed'in vilâdeti {doğumu} ile bi'seti arasında cereyan ettiği söylenen vekâyı'ın
[II/42] kâffesinde terceme-i hâl muharrirlerinin {biyografi yazarlarının} Muhammed'in şahsını daima işe idhâl etmek ve o zaman kendisinin kaç yaşında olduğunu tasrih eylemek {açıklamak} istedikleri malumdur. Osman'ın Varaka b. Nevfel ile aynı yaşta gibi olduğu muhakkak gibidir. Binaenaleyh, hikâye edilen vakalar sahih ise Muhammed'in çocukluğu zamanında meskat-ı re'sinin {doğum yerinin} vakâyı'-ı siyâsiyyesinde {siyasi olaylarında} bilvasıta {dolaylı olarak} da olsa iştirak edemeyeceği bir yaşta vukûa gelmiş olacaklarını farz etmek mecburiyetindeyiz. Hişâm[46] yalnız bu vakaya ufak bir îmâda bulunur, tafsîlâtı ihmâl eder. Çünkü onun fikrince Muhammed'in terceme-i hâli ile hiçbir münasebeti yoktur.[47] Kuteybe, Muhammed'in selefleri arasında Osman'ın ismini bile zikretmez.

§186. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ne İbrânî dinini ne Hristiyan dinini kabul etmedi. Fakat aynı zamanda ecdadının dinine de sâlik olmak istemediğinden sanemlere tapmaktan vazgeçti. Tabîi surette ölmüş hayvanların etlerine el sürmekten ve sa-

45 Die Croniken der Stadt, Mekka, edit. Wüst, 2. cild, sahife 143-144.
46 Sahife 144.
47 Haldûn, 2. cild zeyl 4.

nemlere kurban kesilen hayvanların kanlarını ve etlerini yemekten ictinâb etti *{kaçındı}*. Kadîm Arapların yeni doğan kız çocuklarını diri diri gömmeleri gibi eski ve barbar âdete de teba'iyyet etmedi *{uymadı}*. İbrahim'in Rabbi'ne perestiş ve ibadet etmek istediğini beyan ederek hemşehrilerine kemâl-i teannüd ile riayet ettikleri müşriklik âdâtından dolayı şiddetli muâhezelerde *{azarlamalarda, karşı çıkışlarda}* bulundu. [II/43] Bazı kere Kâbe'ye girer ve omuzlarını mabede dayayarak alenen kanaatlerini söyler, kendisinin Mekke'de yegâne hakiki mümin olduğunu, dîn-i İbrahim'e sâlik bulunduğu ilan ederdi. «Ya Rab» derdi, «Eğer senin en çok hoşuna gidecek ibadetin ne olduğunu bilseydim sana o surette perestiş ederdim *{tapardım}*. Fakat bilmiyorum!».[48]

Buhârî[49] Zeyd b. Amr hakkında birçok tafsîlât ile muhtelif ehâdîs nakleder. Zeyd, Allah'ın ismi zikredilmeyerek kesilmiş hayvanların etlerini yemezmiş. Hadis sahih ise bi'setten evvel Muhammed'i tanımış ve bu garip adamın hatt-ı hareketi ve sözleri ihtimal ki Muhammed'in ruhu üzerinde bir tesir bırakmış olduğuna hükmetmemiz îcâb eyler. Zeyd dînî efkâr ile o kadar meşgul idi ki zevcesi Abdullah b. Abbâd b. Ekber es-Sıdkî'nin kızı Safiyye bt. el-Hadramî'ye din hususundan kendisiyle hemfikir olmadığından dolayı dâimî surette muâhazâtta bulunurdu.[50] Filhakika Zeyd Mekke'yi terk ederek dîn-i hakikiyi, İbn İshak'ın tabiri veçhile el-Hanefiyyeyi keşfetmek için uzun bir seyahate çıkmaya karar vermişti. Fakat ne vakit azîmete kalkacak olursa karısı gidip kocasının amcası Hattâb b. Nüfeyl'i [II/44] haberdar ederdi. O, biraderzâdesinin efkâr-ı dîniyyesine *{dinî düşünceler}* muârız *{karşı gelen}* olduğu için her defasında onun azîmetine mümânaat yolunu bulurdu.[51] Mamafih zalim amcanın yeğenini maruz bulundurduğu azab ve can sıkıntısı o kadar arttı ki Zeyd biraz rahat yüzü görmek için nihayet

48 Hişâm, sahife 144-145. Hadisin râvîsi Hişâm b. Urve'dir; Buhârî, 2. cild, sahife 15-16; Haldûn, 2. cild, zeyl 4; Halebî, 1. cild, sahife 169.
49 2. cild, sahife 5.
50 Hişâm, sahife 146.
51 Hişâm, sahife 147; Halebî'ye bakınız. 1. cild, sahife 168-169, 170.

Mekke'nin şimâl tarafına, şehre hâkim olan Hira dağına çekildi. Amcası Zeyd'in bu isyanından hiddetlenerek kendisini taht-ı nezârette bulundurmak ve Mekke'ye girmesine mümânaat etmek *{engellemek}* üzere bazı adamlar tayin etti ve bu surette onu yeniden ta'zîb *{azap}* çaresini buldu. Zeyd, maruz olduğu nezaret ve tarassuta *{gözetme, bekleme}* rağmen şehre defâat ile gizlice girdi. Fakat ötekiler her defasında ta'zîbâtı tecdîd ettikleri *{yeniledikleri}* için istemediği halde Mekke'yi terk etmeye ve civardaki dağ üzerinde şedâid-i hevâiyyeye *{şiddetli hava koşullarına}* maruz kalmaya kendisini icbâr *{zorlama}* ettiler. Amcası Zeyd'in esnâm ibadetini nazardan düşürmesinden ve sâir Mekkelilerin zihnini bozmasından korkuyordu. İbn İshak işte böyle[52] naklediyor, bu malumatı nereden aldığını göstermiyor. Hikâyenin bir kısmı*{nın}* diğer kısmıyla tezat teşkil ettiğinin farkına varmıyor. Buhârî'de bu kâbil taaddiyâttan bahis geçmez. Ağleb-i ihtimale *{büyük ihtimalle}* göre bunlar sonraki
[II/45] muhaddisînin Zeyd'in eserini Muhammed'in eseriyle münâsebetdâr göstermek üzere uydurdukları şeylerdir.[53]

§187. Zeyd, dîn-i İbrahim'i bulmak için sonraları uzun seyahatlere çıkmış, her yerde hahamlar ve keşişlerle görüşmüştür. Mezopotamya'dan Musul'a kadar gitti. Sonra bütün Suriye'yi gezdi. Nihayet Belkâ ülkesinde Mif'a'ya vâsıl oldu. Burada Hristiyanların en âlimi olduğu söylenen bir râhib buldu. Dîn-i hakiki hakkında Zeyd'in suâllerine cevaben bu râhib henüz hiçbir kimsenin bu dini talim edemeyeceğini, çünkü Mekke'de bir peygamber çıkarak Allah'ın göndereceği hakiki dini onun neşreyleyeceğini bildirdi. O zamana kadar kendisine ne Hristiyanlardan ne Yahudilerden bir cevâb-ı şâfî verebilecek kimseye tesadüf etmeden seyahat etmiş olan Zeyd bu haberi kemâl-i meserretle *{sevinç}* karşıladı ve müstakbel peygamberi beklemek üzere bilâ-teehhür *{hemen}* avdet etmeye kalktı. Mamafih Lâhmîlerin memleketinden geçtiği

52 Hişâm, sahife 143.
53 Halebî, 1. cild, sahife 170.

sırada hücuma uğrayarak katlolundu.[54] Başka tarafta[55] aynı muharrir, sonra Muhammed'in Zeyd'in yaptığı işi takdir ederek ruhuna dua edilmesine müsaade ettiğini söylüyor ve bu [II/46] suretle Zeyd dîn-i hakikinin vürudundan *{gelişinden}* evvel vefat etmiş olmakla beraber Allah'ın ona karşı bir lutf-ı mahsus ibraz etmiş *{göstermiş}* olduğunu anlatmak istiyor. Diğer bir hadise nazaran Zeyd cennete gitmiştir.[56]

Buhârî[57] an'anâtın birinde Zeyd b. Amr'ın seyahatinden bahsederse de bunda Mezopotamya'nın bahsi geçmez. Yalnız Suriye'ye îmâ vardır, hiçbir hususî yer ismi mezkûr değildir. Zeyd Yahudiler ve Hristiyanlarla görüşmüş, fakat bu iki din taraftarları da kendisine pek az memnûniyet-bahş *{memnuniyet verici}* cevap vermiştir. Zeyd nihayet dîn-i İbrahim'i kabul ederek bir hanîf olmaya azmetmiştir. Çünkü Yahudilerle Hristiyanların kendi dinlerinin hâricinde yegâne din olarak müttefiken bahsettikleri din buydu. Buhârî'nin zabt ve kaydettiği ehâdîste Muhammed'in geleceğine dair evvelden verilmiş hiçbir haber yoktur.[58]

§188. Bahsi geçen bu dört zat hakikat-ı kusvâyı aramak [II/47] üzere teşekkül ettiği iddia olunan heyet azâlarından başlıcalarıdır. Daha az hâiz-i ehemmiyet *{öneme sahip}* olan sâir bazı kimselerin de isimleri zikredilir ki ber-vech-i âtîdir *{aşağıda olduğu gibidir}*: **(1)** Erbâb b. el-Berâ, Abdülkays kabilesinden; **(2)** Ümeyye b. Ebi's-Salt; **(3)** Kuss b. Sâide el-İyâdî; **(4)** Ebû Kays Hurme b. Ebî Enes, Benî Neccâr kabilesinden; **(5)** Hâlid

54 Muhammed'in otuz beşinci yaşında. § 164. fıkraya bakınız. Hişâm, sahife 148-149; Haldûn, 1. cild, sahife 315.
Not-1 [II/46] Bu an'anenin *{anlatının}* gayet büyütülmüş bir şekline Taberî'nin bir fıkrasında tesadüf ediyoruz. Burada temin edildiğine göre Zeyd b. Amr yakında Peygamber'in geleceğini açıktan açığa haber verir, Peygamber'i uzun uzadıya tarif eder, omuzları arasındaki alâmet-i nübüvveti anlatır ve Peygamber'in hayat-ı risaletini, Medine'ye firarı ve sâir vakâyii muhtasaran gösterir. Taberî, 1. cild, sahife 1144; Esîr, 2. cild, sahife 33.

55 Sahife 145.

56 Taberî, 1. cild, sahife 1144; Esîr, 2. cild, sahife 83; Halebî, 1. cild, sahife 170, Suriye'de Mîf'a'da yahut Mekke'de Hira dağının eteğinde defnedilmiş olduğunu temin eyliyor.

57 İkinci cild, sahife 15.

58 Halebî, 1. cild, sahife 170; Muhammed'in geleceğine dair Zeyd'in evvelden verdiği haber.

b. Sinan b. Gays, Benî Abd b. Bağîd kabilesinden; **(6)** Ebû Kays Sayfî b. el-Eslet, Medine'deki Evsullah kabilesinden.[59]

Bunlardan her biri hakkındaki tafsîlât mevzuumuz için pek az hâiz-i ehemmiyettir *{öneme sahiptir}*. Bazılarına dair olan tafsîlât pek az ve müphemdir *{belirsiz, kapalıdır}*.[60]

[II/48] **Muhammed'in Bi'seti**

§189. Muhammed'in vazife-i bi'setinin *{peygamberlik görevinin}* başlangıcı büyük Arap müceddidinin bütün terceme-i hâlinde izahı en nazik, en karanlık ve en müşkil meseledir. Avrupalı ve Şarklı terceme-i hâl muharrirlerinin en çok merakını tahrik eden nokta da budur. Bu merakın sebeplerine pek kolay akıl ereceği için tetkike hacet yoktur. Yalnız şurasını hatırlatmak faydadan hâlî olamaz ki daha birkaç sene evveline gelinceye kadar Şarklıların fazla gayretkeşlik yüzünden düşmüş oldukları hatalar kendi fikr-i sâbitleri yüzünden gaflete düşen Avrupalıların nazariyelerine ve vâsıl oldukları neticelere nispetle pek hafif kalırdı. Şarklı muharrirler Muhammed'in bir melek ile ve Allah ile hakikaten konuşmuş ol-
[II/49] duğu kanaatinden hareket ederek bu masdarayı *{esası}* teyit için menkıbeler icad ettiler. Avrupalı muharrirler de Muhammed'in taammüden *{kasten}* kizb *{yalan}* irtikab *{kötü bir iş işleme}* ettiği fikrinden hareket ederek istihsâl ettiği hayret-bahş netâyici *{sonuçlar}* izah için garip faraziyelere müracaat eylediler ve bundan dolayı pek aşikâr hatalara düştüler.[61]

Bundan dolayı bu mevzu gayet mühim müşkilâtı, gizli hataları hâvîdir. Bî-taraf *{tarafsız}* bir münekkid *{eleştirmen}*

59 Kuteybe, sahife 28-30; Hişâm, sahife 40, satır 10 ve 19, sahife 178, 293; Nevevî, sahife 164; JRAS, 1903, sahife 773 ve müteâkib sahifeler.
Not-1 [II/48] Bu isimlere İbn Kuteybe Es'ad b. Ebî Kerb el-Himyerî'nin ismini de ilave eder, onun da dîn-i İbrahim'e itikat ettiğini, Peygamber'in tevellüdünden yetmiş sene evvel geleceğini haber vermiş olduğunu söyler. Ona isnat edilen şiirlerin gayr-ı mevsûk {*güvenilemez*} olduğunu söylemeye hâcet görmeyiz. Kuteybe, sahife 29, satır 16.

60 Egânî'ye bakınız. 3. cild, sahife 186-192; 16. cild, sahife 71-81 Ümeyye b. Ebi's-Salt için; 14. cild, sahife 41-44 Kuss için; 15. cild, sahife 161-167 Ebû Kays b. el-Eslet için.

61 Bakınız: Hughes, sahife a 387; q 391.

bile mesele hakkında evvelden hatalı bir fikir ile yola çıkarsa yahut elimizde kalmış pek az malzemeden mümkün olduğu kadar istifâde çaresini bilmezse yanlış zehâblara kapılabilir. Peygamberin tevellüdü ve gençliği hakkındaki menkıbelere medhal olmak üzere dermiyân ettiğimiz *{ortaya koymak}* muhtasar mutâlaâtın *{okuma, düşünce}* gayesi menkıbeye ait şeyleri, uydurma hikâyeleri bertaraf edince telkinât-ı âsiyâyı alt üst edecek bu garip zatın ne seciyesi; ne hayat-ı sâbıkası, ne tarz-ı terbiyesi, dostları ve maruz olduğu nüfuz-u tesirat *{etki alanı}* hakkında hiçbir müsbet malumata malik olmadan o mühim bi'set zamanına vâsıl olduğumuzu ispat etmekten ibarettir. Muhammed katî bir mechûliyyet kisvesi altında manzûr *{görünür}* oluyor. Bir hüküm verebilmek üzere îcâb eden anâsırı toplamak için neşr-i dîne başladığı zamandan sonra hakkında dest-res *{ele geçirmek, elde etmek}* olunan malumatı nazar-ı tetkike almaktan başka yapacak bir şey yoktur. Bu [II/50] mevsûk *{güvenilir}* malumattan geriye doğru gidildikçe bütün o büyük İslamiyet hareketinin tevellüdünü takribî bir surette göz önüne koyabilmek belki kâbil olur. Yegâne mümkinü'l-icra *{yerine getirilmesi mümkün}* olan bu tarz-ı tenkîd *{eleştiri yöntemi}* bi'setten mukaddem olan menkıbeyi ikmâl ve itmâm *{tamamlamak}* için şarklı terceme-i hâl muharrirlerinin *{Doğulu biyografi yazarlarının}* takip ettikleri meslektir *{yoldur}*.[62]

62 Not-1 [II/51] Bi'set-i nebeviyyenin başlangıcı ve ilk vahiyler hakkında malik olduğumuz ehâdîsin kâffesi bizim için hemen tamamen kıymetten ârî olduğu ve pek az bazı müstesniyâttan sarf-ı nazâr edilirse, İslamiyet'in başlangıcı, ilk safhaları hakkında bize memnûniyet-bahş hiçbir izahat arz etmediği için mesele bilhassa müşkilât kesb ediyor. Aşağıki fıkralarda hikâye edilen vekâyıdan kısm-ı a'zamının sathî bir tefsîr-i Kur'ân mahsûlü ve yanlış şeyler olduklarını, âyât-ı Kur'âniyenin manalarını tağyîr ve tahrîf sûretiyle elde edildiklerini ispat etmek pek kolaydır. Bundan başka sağlam bir temelden de mahrûmdurlar. Çünkü vakalar, ne sûretle cereyan ettiklerini bilemeyecek bir halde bulunan bir takım zevâttan nakl ve rivayet edilmekte ve böyle kimselere isnat olunmaktadırlar. Şark muharrirlerinin bile hissettikleri bu esaslı itiraza çare-sâz olmak için bazı vekâyı'ı Muhammed'in ağzından naklettirmek gibi çürük bir tarîk ihtiyâr [II/52] etmişlerdir. Bu malumatı ve ehâdîsi nakl ve rivayet edenlerin isimleri arasında (başka tarafta nazar-ı dikkate arz ettiğimiz veçhile) en eski ashâb-ı peygamberin esâmîsi yoktur. Boşluk Muhammed'in lakırdıyı çok söyleyen zevcesi Âişe'nin işe karıştırılması ile sunî sûrette doldurulmuştur. Âişe kendisine isnâd edilen bu ehâdîsi nakletmiş

Böyle bir tarz ve usulün arz ettiği bütün tehlikeleri anlatmak için bu kadarcık bir izahat kâfidir. Biz Avrupalılar Şarklıların mihenk-i temyizlerinden katiyyen farklı mi'yârlar üzerine çalışıyorsak da biz de o derece mühim hatâlara düşebiliriz. Muir'in serdettiği sar'alılık ve şeytani hareket nazariyesi *{görüşü}*[63] ile Sprenger'ın düşünüp düşünüp bulduğu o karışık ve akıl ermez tasavvuf nazariyesi[64] Müslüman terceme-i hâl muharrirlerinin mâ-fevk-i tabîi menkıbeleri kadar hakikatten uzak şeylerdir.

Meseleyi tetkik edenlerin maruz oldukları müteaddit müşkilât arasında en birincisi şüphe yok ki tenkîd işine teşebbüs eden zatın halet-i ruhiyesi ve temâyülât-ı tarafgirânesidir *{taraflı eğilimleridir}*. Yine o kadar kolaylıkla bertaraf edilmeyecek diğer bir zorluk da tetkik edilecek mevzunun kendisindedir. Çünkü yanlış olan şeyler pek çok, mevsûk *{güvenilir}* ve hakiki olan şeyler ise pek nâdirdir, memnuni-
[II/51] yet-bahş değildir. Eldeki malzeme başlıca dört unsura tefrîk edilebilir *{ayrılabilir}*: Peygamberin şahsı, faaliyetine zemin teşkîl eden muhit, mesleğinin tabiat ve mahiyeti ve nihayet müşrikliğe karşı mücadelesinin safahatı. Takrîbî bir hüküm verebilmek için (Çünkü bundan daha fazlasını istihsâl imkanı yoktur) meselenin bu dörtlü safhasını hep birden göz önünde tutmak, başlıca iki mühim unsur yani muhit ile Muhammed'in maruz olduğu tesirat ve ikinci derecede de mezhebin muhteviyatı ile bu mezheb ve Muhammed'in bu mezhebi tahsis etmek istediği Arap âlemi arasında mevcut münâsebât hakkındaki tetkikatı derinleştirmek iktiza eder.

§190. Muir ve Sprenger gibi meselenin yalnız bazı taraflarını pîş mülahazaya alan ve diğerlerini ihmâl eden terceme-i hâl muharrirleri boşlukları Muhammed'in tabîat ve seciyyesi *{karakteri}* hakkında faraziyyât ve tahmînât ve İslam dininin tekâmülüne dair sathî mülahazat *{yüzeysel}* ile doldurarak

olsa bile bizce şâyân-ı itimat {*güvenmeye değer*} bir cihet teşkîl edemez. Gureym'in dediğine de bakınız, 1. cild, sahife 11-12.

63 1. cild, sahife 21, 23, 60, 67-77, 81-96.

64 1. cild, 207-286.

İslamiyet'in tevellüdü hakkında bize hata-âlûd *{çok hatalı}* bir çerçeve arz etmişlerdir. Muhammed'in bi'set-i nebeviyye başlangıcına kadar yaptığı işleri ve şahsiyetini göz önünde tecelli ettirmek yolundaki teşebbüsleri gayet hâiz-i ehemmiyet anâsırı ihmal ettiklerinden ve bilhassa icâb eden vukûf ve tetebbü'ün noksanından dolayı tamamıyla akîm kalmıştır. Bu iki muharrir yazdıkları terceme-i hâl malumatını cem ve tahrîr ettikleri zaman İslamiyet hakkındaki vukûf pek nâkıs *{eksik}* idi.

Muir nokta-i nazarını edebî, zarîf ve câzib bir şekilde arz eder. Bundan dolayı kitabı gayet hoş okunur. Fakat yaptığı tefsîrât-ı Kur'âniyyenin kıymet-i ilmiyyesi hemen hemen hiçtir. [II/53] Müracaat ettiği yegâne me'hazlar *{kaynaklar}* İbn Hişâm ile Vâkıdî'dir. Âyât-ı Kur'âniyyeden nâkıs ve sathî bir surette istifade etmiştir. Sâir âsâr-ı edebiyye-i Arabiyye'nin, hadis ve tarih kitaplarının ehemmiyetini hiç aklına getirmemiştir. Bu malzemenin mevzuu bilvasıta ne kadar tenvîr edebileceklerini, hicretin ilk üç asrındaki bütün edebiyat-ı İslami'ye derin derin tetkik ve tetebbü' edilmeyecek olursa ne Arap kavmini, ne Muhammed'in doğduğu muhiti ne Muhammed ile arkadaşları arasındaki münâsebâtı anlamak kâbil olamayacağını bilhassa Goldziher'in tetkikatı meydana çıkarmıştır. Muir bu gayet vâsi' saha-i tetkikattan tamâmen bîhaberdir. Binaenaleyh kullandığı malzeme-i tarihiyyede büyük bir noksan vardır. Gayet hâiz-i ehemmiyet bir muâvenetten mahrum kalmıştır. Bilhassa Kur'ân tahlîlindeki noksanı pek çoktur. Çünkü Muhammed'in dînî hususatta bilhassa istifade ettiği haham edebiyatı ile İbrânî edebiyatına vakıf değildir. Bundan başka Muir, Muhammed'in çocukluğuna ait ehâdîs-i mevzuada kendisinin sar'a nöbetlerinden muzdarib olduğuna dair emareler keşfettiği zehâbına düşerek bununla her şeyi izah edebileceği zannına düşmüştür. Hâlbuki sar'a ile hiss-i dînî arasında ne münâsebet bulunduğu malum olmadığı gibi hiss-i dînînin sar'a neticesi olacağı da sabit bir şey değildir. Hissiyat-ı dîniyye, kalbin ve müfekkirenin en necîb bir parçasını teşkîl [II/54] ederler. O müthiş hastalığa tutulanların mesâil-i dîniyyeyi

tefekkür ve mülahazada daha meyyâl ve müstaid *{anlayışlı}* olacaklarına dair ise elimizde hiçbir delil yoktur. Muir'in Muhammed'e asıl ilhâm-bahş olan *{ilham veren}* kuvvetin şeytandan ibaret olduğuna dair kemâl-i ciddiyetle ileriye sürdüğü nazariyye hadd-i zatındaki manasızlığından dolayı bir satır yazı ile bile redd ve cerh edilmeye değmez.

Sprenger Muhammed hakkındaki tetkikatında ehâdîse, siyer ve sünene, hâsılı an'anâta daha büyük bir vukuf göstermiş, Kur'ân tefsîrâtında derin ve nüfuz-ı nazar sahibi görünmüştür. Fakat nokta-i nazarını câzib olmayan bir şekl-i edebîde izah eder. Bazen öyle can sıkıntısı verir ki eserin kırâatı pek müşkilleşir.[65] Başka kusurları şunlardır: Gayr-ı kâbil-i müdafaa nokta-i nazarlar dermiyân etmek; sırf kendi muhayyilesinden doğmuş bî-mana nazariyyeler üzerinde muhâkemât yürütmek; menâbi'den gayr-ı muntazam surette istifade eylemek. Bazı yerde bunları yanlışlıkla itham eder; fakat işine geldiği zaman mevsûk ve şâyân-ı itimat *{güvenmeye değer}* diye kabul etmekten geri kalmaz. Yalnız malzemenin tertip ve tanziminde değil çok kere tarz-ı muhakemesinde de intizam ve vuzûh yoktur. Sprenger bir meselenin tetkikine başlar, bir hüküm çıkarabilmek için kıymetdâr anâsır bulur, bazen dâhiyâne ve derin fikirler serdeder. Fakat yürüttüğü muhakemenin neticelenmesini beklediğimiz sırada başka bir mevzuya geçtiğini ve [II/55] her şeyi muallakta bıraktığını görürüz. Bütün bunlardan daha mühim olmak üzere başka bir hatası da vardır ki o da asıl metinleri zikr ve naklederken büyük yanlışlıklara düşmesidir. Wellhausen, Sprenger'ın bu metinleri zikri hususunda düştüğü yanlışlıktan dolayı ne büyük hatalar arz ettiğini göstermiş[66] ve sözlerinden her birini, zikr ve naklettiği fıkralardan her birini behemehâl kontrol etmek lüzumunu söylemişti.

§191. Sprenger'dan sonra gelen nesle mensup şark mütehassısları onun ve seleflerinin düştükleri hatalardan ibret alarak Muhammed hakkındaki tetkikata yeni ve daha mu-

65 Bilhassa 2. cild.
66 Muhammed in Medinah, sahife 20-26.

vaffakiyyetli bir veche vermişlerdir. Bu sayede tam hakikata değilse de -ki bu gayr-ı mümkündür- vakalara müstenid asıl hakikata pek yakın bir noktaya müvâsalet *{ulaşma}* ümidi vücut bulmuştur. Bu büyük mevzuya dair yazılmış âsârın kâffesini gözden geçirip tafsilat vermek bize değil ileride Muhammed'in terceme-i hâlini yazacak zata ait bir vazifedir. Bizim için bu şu'be-i tetkikte en büyük ve en muktedir erbâb-ı mesai arasında iki ismi zikretmek kâfîdir *{yeterlidir}*.

En birinci derecede Goldziher'i yâd etmeye mecburuz. İs- [II/56]
lamiyet hakkındaki asrî tenkidin asıl babası odur. İslamiyet hakkında el-yevm maddi ve mürekkeb vakalar üzerine ilmî surette müesses, hata-âlûd ve akîm nazariyelerden temizlenmiş tetkikat ve tetebbüâta *{araştırma, incelemeler}* verilen yeni vecheyi ona medyûnuz. Goldziher Arap ve İslam müfekkiresinin muhtelif tezahüratını şimdiye kadar hiç görülmemiş bir surette gayet derin ve yüksek bir tetkike tâbî' tutmuş ve ulûm-ı İslamiyyenin bazı şubelerinde hakiki bir inkılâb vücuda getirmiştir. Mevzumuz için bilhassa şâyân-ı zikr olan diğer isim de Hirschfeld'dir. İbrânî harsı, Yahudi haham edebiyatı hakkındaki vukûf-ı amîki dolayısıyla Kur'ân tetkikatına kıymetdâr bir takım malzemeler getirerek hizmette bulunmuştur. En muktedir şarkiyat mütehassısları bile bu malumata dest-res *{elde etmiş}* olamazlardı. Çünkü sırf miktarı pek mahdûd *{sınırlı}* bazı mütehassısların meşgul olacakları bir mevzudur. Goldziher Kur'ân'daki dînî, kelâmî ve edebî mefhumlardan birçoğunun menşelerini kemâl-i maharet ve nüfuz-ı nazarıyla bulmaya ve göstermeye muvaffak olmuş, Muhammed'in hangi menbalardan istifade ettiğini ortaya koymuş, herhalde Arap Peygamberinin müfekkire-i diniyyesi üzerindeki başlıca amillerden bazılarını kemâl-i katiyyetle meydana çıkarmıştır. Bu iki muharririn en büyük meziyetleri İslamiyet'in başlangıcının terceme-i hâle ait cihetlerini ihmal
ederek mevcut malzemeyi oldukları gibi pîş *{ön}* tetkike al- [II/57]
maktan, her unsurun menşeini son derecede dikkat ve itina ile doğru bir surette irâe etmekten ve bunun inkişâf safahatını tetkik ile tilmizlerinin bu tahlîl ve keşf işine nasıl ilmî ve

bî-tarâfâne bir usul dairesinde devam edebileceklerini göstermekten ibarettir. Mamafih bu bâbda en çok hizmet eden Goldziher'dir. İslamiyet ile kadîm Arabistan hakkında, Muhammed'in açtığı yeni âlem ile yıkmak istediği kadîm müşriklik âlemi arasında mevcûd olan hakiki münâsebâta dair bize şâyân-ı takdir ve hayret tetkikat bırakmıştır.[67] Bu tetkikata daha birçoklarını da ilave eylemiştir. Bunlar da dîn-i İslam'ın büyük bir kısmını dâhiyâne tahlîlât ile tetkik etmiş, ulemâ-yı İslamiyye'nin bize doğrudan doğruya emr-i ilâhînin Muhammed'e vahiy vasıtasıyla tebliğ edilmiş bir ifâdesi olmak üzere göstermek istedikleri birçok şeylerin ya batî' *{yavaş, ağır}* bir tekâmül mahsûlü yahut Peygamber tarafından müphem surette tespit edilmiş fikirlerin bir tevsî'i yahut da çok kere Muhammed'in hiçbir surette dahli olmadan muahhar zamanların eser-i îcâdı olduğunu meydana çıkarmıştır.

Hirschfeld'in keşf ve tetkik ettiği malzemenin ve Goldziher'in Muhammed ile dinine celb etmek istediği kimseler ve İslamiyet'in ahlâkî ve dînî nazariyeleri ile kadîm müşriklik,
[II/58] Hristiyanlık ve Acem âlemi arasındaki hakiki münâsebâta dair tetkikatının muâveneti sayesinde bugün Muhammed'in hakikat-ı tarihiyyeye daha çok muvâfık bir terceme-i hâlini yazmak daire-i imkana girmiştir. Hele yeni Arabiyyât mektebinin müteaddit ve muktedir mütehassıslarına medyûn olduğumuz birçok kıymetdâr tetkikattan da istifade edilirse bunların üstatları Nöldeke ile De Goje'dir. Biz bu mevzuya girmeyeceğiz. Çünkü bu yolda bir teşebbüs bizi uzun, pek çok uzun bir istidrâda sevk eder, İslam tarihine bir medhalden ibaret olan bu tetkikatın daire-i şümûlünden hârice çıkar. Mamafih, şimdi aşağıda bahsedeceğimiz bazı an'anâtın muhteviyatını iyice anlamak için bazı mütemmim noktaları ilave etmek mecburiyetindeyiz. Bunlardan mufassal surette bahsetmeyi Peygamberin ileride terceme-i hâlini yazacak zata bırakıyoruz.

§192. Muhammed hakkındaki malumat-ı ehâdîs bize gelinceye kadar o kadar çok elden geçmiş ve müteâkib nesillerin

67 Muh. Stud. 1. cild, sahife 1-40.

zevkine ve efkârına göre o kadar şekillere girmiştir ki bunlara pek az itimat edebiliriz. Bunlardan öyle çarçabuk kat'î birtakım netîceler çıkarmaya kalkmaktan tevakkî *{sakınma, çekinme}* etmeliyiz. Malumatı bize verenler Peygamberi kendi tahayyül ve tasavvur ettikleri gibi yahut bize tahayyül ve tasavvur ettirmek istedikleri gibi irâe ve tasvîr etmeye çalışmışlardır. Binaenaleyh Muhammed'i simasını, tekmîl hutût-ı esâsiyyesini tağyîr eden *{tüm asıl sınırlarını değiştiren}* kalın bir perde arkasından görüyoruz. Kendisinin hakiki tabîatına bî-gâne *{yabancı}* birçok unsurların karışmış olduğunu anlıyoruz. Bunlar muahhar devrelerde indî surette yapılmış bir takım ilavelerdir. Tabir-i diğerle bu öyle bir eser ki elimize ancak baştan aşağı gözden geçirilmiş, tashîh edilmiş, yeniden tab' edilmiş bir nüshası geliyor. Birçok nesiller hep bu eser üzerinde çalışıp durmuşlardır. [II/59]

Binaenaleyh an'anenin *{anlatının}* bize tasvîr ettiği Muhammed uzun bir sa'yin mahsûl-i nihâîsidir. Hâlbuki hakiki ve ibtidâî Muhammed, bi'setin bidâyetindeki Muhammed, tarihten kaybolmuştur. *An'ane,* son zamanların gözden geçirilmiş, tashîh edilmiş, binaenaleyh hakikatten uzaklaştırılmış Muhammed'ini ta ilk zamanlara götürmüştür. Bu sunî ve hayâlî Muhammed, an'ane tarafından bi'set-i nebeviyyenin başlangıcına vaz' edilmekle gayet vahîm bir tarih hatası yapılmış ve ehâdîsi okuyanlar üzerinde gayet hatalı bir intibâ' bırakılmıştır. Hâlbuki Kur'ân'da öğrendiğimize göre Muhammed, hiç tebeddül ve tahavvül etmeden yaşamış mütekebbir bir insan değildi. O da birçok istihâlelerden geçmiş, mübâreze-i hayâtın icâbât-ı zarûriyyesi ve pek velveleli bir mesleğin gayr-ı me'mûl hâdisâtı karşısında adeta her gün tahavvülâta uğramıştır. Muhammed birçok tebeddülât-ı ahlâkiyyeden *{ahlaki değişimden}* geçti, rub'-ı asrı mütecâviz *{çeyrek asrı aşkın}* fırtınalı bir hayattan sonra o mübâreze-i azîmenin bidâyetindeki *{büyük karşılaşmanın ilk zamanlarındaki}* adamdan derîn surette farklı bir adam hâlinde vefat etti. Muhammed bütün dünyanın vekâyı'ı üzerinde icra-yı tesir etmiştir. Fakat hayat-ı hususiyyenin gayet küçük vekâyı'ı de onun üzerinde azim tesirler yapmıştır. Böyle bir tekâmülün [II/60]

izleri Kur'ân'da pek bâriz ve derin bir surette kalmıştır. Bizim en başlı ve en mevsûk *{güvenilir}* menba'mız *{kaynağımız}* Kur'ân'dır. Hatta tefsîr ve izah yolu bilinirse Peygamberin terceme-i hâline ait an'anâtta *{anlatıda}* bile bu tekâmülün eserlerini müşâhede etmek kâbildir. Muhammed'in tekâmülü bazı devrelerde o kadar seri olmuştur ki müslümanların kendisine karşı perverde ettikleri hürmet tıflâne tahavvülün bütün eserlerini saklayabilecek kadar mahâret göstermemiştir. İstihâlelerin âsârı Kur'ân'da o kadar bâriz bir surette kalmıştır ki bunları esâs tutarak bütün Kur'ân'ı tarih sırasıyla gayet doğru olarak tekrar vücuda getirebilmek daire-i imkâna girmiştir.[68] Muhammed'in tarihî devresinde o kadar vâzıh surette müşâhede ettiğimiz tekâmül-i ameliyye-i tarihiyyesi, mantıken, yalnız bizce malum olan devreye münhasır olmamak, daha pek çok evvel başlamış bulunmak iktiza eder. Binaenaleyh, en ilk zamanlardaki Muhammed'in hicretten ve Medine'ye sahip olduktan sonra, bi'set-i nebeviyyenin ilk senelerindeki zulmetten çıkarak
[II/61] tarihin ziyâsı altında bize manzûr olduğu zamandaki Muhammed'den ahlâken, fikren, dînen pek farklı olduğunu katiyyetle iddia etmek kâbildir. İlk başlangıçlar Müslümanların ve Avrupalı terceme-i hâl muharrirlerinden birçoklarının zannetmedikleri kadar mütevâziâne ve sade olmuştur.

Muhammed'in neden dolayı ortaya çıkmak için kendisinde bir ihtiyaç hissettiği, telakkiyât-ı dîniyyesinin tezâhürâtına ibtidâ hangi şekl-i sarîh altında başladığı bir sırdır. Buna başını çarpmak ilelebed akîm bir iş olacaktır. Fakat her halde ileride ispat edeceğimizi ümit ediyoruz ki Muhammed ibtidâ Rasulullah olarak ortaya çıkmamış, bu mefhuma senelerce mücâdeleden ve neşr-i efkârdan sonra vâsıl olmuştur. Bundan dolayı burada biraz durarak mâzîde hangi noktaya kadar nazarlarımıza infâz edebileceğimizi araştırmak ve İslamiyet'in tevellüdü hakkındaki bekâyâ-yı tarihiyyeyi toplamak isteriz.

§193. Bir kaç sene evveline gelinceye kadar gayet büyük bir mechûliyyet içinde bulunan bu müşkil mesele son zamanlarda

68 § 201. fıkraya bakınız.

Goldziher'in bazı dâhiyâne mütâlaâtı {değerlendirmeleri} sayesinde[69] bütün bütün başka bir manzara almıştır. O mütâlaât mevzumuzun üzerine gayet parlak bir ziyâ serpmiştir. Muhammed'in faâliyyet-i dînîyyeye nasıl başladığı meselesinin anahtarı daha kadîm kavimlerde, Hintlilerde, Yunanlılarda, Romalılarda da bulunan gayet eski bir telakkide aranmak iktiza eder. Bu telakki ise şâirlerin ilhâmı doğrudan doğruya bir tesir-i ilâhî olduğu kanâatinden ibârettir. Kadîm Araplar şiirin menşe'i hakkında aynı telakkiye mâliktiler. Yalnız şu fark ile ki onların nokta-i nazarına göre bir adamda kabiliyet-i şâirânenin uyanması doğrudan doğruya cinlerin mahsûl-i ilhâmı idi. Bu mâ-fevk-i tabîi mevcûdât, hâiz oldukları garip bazı havâs sayesinde insanlara manzûm surette idare-i kelâm melekesini verebilirlerdi. Kâhinlere gaybdan haber vermek, mâzînin ve istikbâlin sırlarını keşfetmek kudretini ilhâm edebilirlerdi. Arapça'da «şâir» kelimesinin «bilen adam» manasını ifade etmesi basit bir tesadüf eseri değildir.[70] Cinler ile bunların tabiat ve mahiyetleri ve menşe'leri [II/62]

69 Arabische philol., 1. cild, sahife 1 ve müteâkib sahîfeler, s. 107 ve müteâkib.

70 Not-1 [II/66] Şâir kelimesinin hakiki manasının gayet vâzıh [II/67] surette izahı için kâri'lerimize Goldziher'in yazılarına müracaatı tavsiye ediyoruz. Philol. 1. cild, sahife 17 ve müteâkib satırlar. Goldziher Araplar tarafından şâir mefhumuna atfedilen ehemmiyet-i azimeyi pek doğru olarak meydana koymuştur. Bu kelime yalnız «bilen adam» manasını ifade etmez. Asıl manası «sâir bütün kimselerden daha çok bilen adam» dır. Şâire ilhâm-bahş olan mâ-fevk-i tabîi {*olağanüstü*} mevcûdât {*varlıklar*}, ona bir ilim verirler, ona hususi bir vukûf verirler. Sâir kimseler buna vâkıf değildirler. Demek ki şiir eski zamanlarda her adam için zekâsı nisbetinde muvaffakiyet imkânı mevcut bir sanat gibi telakki edilmemişti. Bilakis mâ-fevk-i tabîi bir iradenin bilâ-vâsıta bir ifadesi addolunuyordu. Şâir, mâ-fevk-i tabîi bir vücudun mutî' âleti idi, insânî bir vâsıta idi. Bu sayede gayr-ı mer'î {*birey olmayan*} cin insanlarla münâsebette bulunurdu. İlhâm keyfiyeti ma'nevî bir şeyden, bir sözden ibaret değildi. Hakiki bir telkine ait maddi bir vaka idi. Şâirlerin eserleri bir insanın mahsûl-i zekâsı değildi, mâ-fevk-i tabîi mevcûdâtın teblîğ ettikleri sözlerdi. Arapların neden dolayı şâirlere, kabilenin bütün efrâdı arasında en birinci mevkiyi verdikleri, neden dolayı kabilenin ne vakit azîmet edeceğini, yeni karargâhın ne zaman ve nerede kurulacağını ta'yîn eden kimselerin şâirler olduklarını, neden dolayı şâirlere hüküm vazifesi tahmîl olunarak son derecede mühim zamanlarda, hatta hastalıkların tedavisi husûsâtında ve i'lân-ı harb mes'elelerinde fikirleri sorulduğunu işte şimdi anlamaya başlıyoruz. İşte şâirlerin söyledikleri sözlerin, mâ-fevk-i tabîi menşe'lerinden dolayı gayet hususi bir kıymetleri olduğu,

harbde en müessir bir silah-ı tecâvüz teşkîl ettiği, şâirlerin hücumlarının inkisârlara ve tel'înâta muâdil bulunarak düşmanı cerh ve katledebildiği, bir yaydan çıkan oka benzediği, bundan kurtulmak için insanın kendisini yere atıp okun üzerinden uçmasına meydan vermesi lazım [II/68] geleceği telakkisi bundan çıkmıştır. Hişâm, 644, satır 15. Buraya kadar Goldziher, tetkikat-ı nâfizesiyle Arap edebiyatında gayet büyük bir ehemmiyeti hâiz bir keşifte bulunmak şerefini ihrâz etmiştir. Filhakika onun bu sözlerinin Peygamber Muhammed'in şahsını ve harekâtını anlamak için ne kadar kıymetdâr bir yardımı olduğu kolayca takdîr edilir. Muhammed bu efkâr-ı bâtıla ile meşbû' {*dolu*} bir hey'et-i ictimâiyye dâhilinde yaşadı. Kendisi de aynı i'tikâdât-ı bâtılayı, arkadaşlarıyla aynı fikirleri besledi. Mâ-fevk-i tabîi mevcûdâtın şâirler ve kâhinler vasıtasıyla insan işlerine dâimî sûrette müdâhaleleri o zamanın hey'et-i ictimâiyyesi tarafından suret-i mutlakada doğru ve gayr-ı kâbil-i münakaşa bir keyfiyyet olmak üzere kabul edilmişti. Buna karşı Muhammed'de hiçbir zaman izhâr-ı şüphe etmedi. Çünkü kendisi de suret-i kaviyye de inanıyordu. Neşr-i dîne başladığı vakit Kureyşîlerden hiç kimse Muhammed'in mâ-fevk-i tabîi bir vücûddan ilhâm aldığından, şâirler ve kâhinler gibi bir cinin ilhâmâtını teblîğ ettiğinden şüpheye düşmedi. Bu, Kur'ân'ın birçok fıkralarıyla sâbittir (Hakka, 40; Tur, 3; Enbiya, 5; Yasin, 69; ilâ âhir). Diğer taraftan Muhammed de bir menba'dan ilhâm aldığını kabul etmiştir. Fakat bir şâir olduğu yolundaki iddialara karşı bütün mevcûdiyetiyle itiraz etti. Mâ-fevk-i tabîi ilhâmı kabul eylediyse de Kureyş tarafından kendisine isnâd edilen mülhemi şiddetle reddeyledi. İlhâmın (Muhammed'in ifadesine nazaran «tenzîl» Hakka, 43; Vakıa, 79; Ta-ha, 3; Hud, 15, 42) gayet fâik ve yüksek bir vücûd tarafından geldiğini yani cin tarafından olmayıp Rûhül-Kuds'ten (er-Rûh) geldiğini söyledi. Kadir, 4; Nebe, 38; Mü'min, 15. İşte muârızlar Muhammed ile bu noktada ittifâk etmediler. Onunla eğlendiler. Çünkü Muhammed cinlerle alakası olmadığını iddia ediyordu. Muârızları ısrar ederek kendisini bir şâir-i mecnûn yani bir cinden ilhâm alan bir şâir olduğunu [II/69] tekrar ettiler (Saffat, 34). Bu{*nun*} da Muhammed'i kızdırmak maksadıyla yapıldığı âşikâr idi. Sonra Muhammed Rasulullah namını aldığı zaman taraftarları bedevî Arapların rasul tabirini anlamamaları ve Muhammed'i hafî şeyleri bilen biri gibi telakki etmeleri keyfiyetini göz önünde tutmalıdır. Hişâm'a bakınız sahife 433.

İşte şu vakalara bakarak pek makul surette çıkaracağımız neticeye göre, Muhammed'in kendi mâ-fevk-i tabîi ilhâmına kuvvetli surette emin olarak fakat Allah'ın bir rasul-i hususiyesi olduğu fikrini aklına getirmeyerek yahut (daha mühimi) Rasulullah olduğunu iddia etmeyerek propagandaya başlamış olması sadece muhtemel olmakla kalmaz, belki muhakkak ve kat'î addedilebilir. Muhammed, şâirlere ve kâhinlere fâik bir mülhemîn sınıfına mensûb olduğunu iddia etmiştir. Kendisiyle muârızları arasındaki ihtilâf cinse değil dereceye taalluk ediyordu. Muhammed, o devrede görülen birçok emsâli gibi mülhemînden biri idi. Fakat kendisinde «cin» yerine «ruh» vardı. Şâirlere ve şi're karşı vukû' bulan şiddetli hücûmu, kendi ilhâmı ile şâirlerin ilhâmı arasındaki gayet bâriz müşâbehet {*benzerlik*} korkusundan ileri geliyordu. Bu korkular esassız değildiler. Çünkü müşâbehet noktaları pek çok ve pek câlib-i şüphe idiler.

hakkında burada izahat vermenin yeri değildir. Mevzumuz için kâri'lerimize Hughes[71] tarafından mufassalen verilen izahata mürâcaatı tavsiye ile iktifâ ederiz. Burada onları tekrara mahal görmüyoruz. Mamafîh şu kadarcık ilave edeceğiz ki ecinnîlere yahut ervâh-ı latîfe ve habîseye itikat gerek kadîm gerek muahhar Arapların muhayyilesinde sâir kavimlerde olduğundan pek ziyâde mühim bir unsur teşkîl eder. Bu iklîmin [II/63] şerâit-i hususiyyesinden, vaziyyet-i coğrafyadan, memleketin o azîm, korkunç ve sâkit çölleriyle bünye-i maddiyesinden ileri gelir. Bu, her zaman o kadar canlı ve derin olmuştur ki Muhammed de cinlerin mevcûdiyetini kabul etmiştir.[72] Hem bu,

Şâirler gibi Muhammed de mâ-fevk-i tabîi bir ilhâm aldığını iddia ediyor, herkesin bilmediği şeyleri bildiğini, ortaya kimsenin taklit edemeyeceği bir metin çıkarmış olduğunu söylüyordu. Tur, 34. Kendi tel'înlerinin, inkisârlarının düşmanlarına şâirlerinki gibi mâddeten çarpacağını ve yaralayacağını kabûl ediyordu. Ebû Leheb aleyhindeki meşhur tel'înâta bakınız Tebbet. Muhammed'in olmak istediği şey ile olmamak istediği şey arasındaki tezat, Kur'ân'ın ilk âyetlerinde görülen gayet hususi bir nev-'i edebiyat tevlîd etti. Bunlar da kendisinin şâirlere müşâbih fakat onlarınkinden fâik bir ilhâmı olduğunu ispat etmek isteyen [II/70] ve gayr-ı Arap hiçbir hars-ı edebîye {*edebî kültüre*} mâlik olmayan bir adamın gayr-i müessir ve tecrübesiz bir teşebbüsünü görüyoruz. Muhammed daha büyük bir tesir husule getirmeye de hâhiş-gerdir {*istekli, arzulu*}. Fakat aynı zamanda tefekkür ve şekil itibariyle şâirlerden ayrılmak için kâbil olan bütün gayreti sarf eder. Fakat başka eşkâl-i edebiyyeye vâkıf olmadığı ve mahsûlât-ı fikriyyenin bu hususi şu'besinde bir dehâ-yi mûcidâneden mahrûm bulunduğu cihetle şâirlerin nazmından, kâhinlerin mukaffâ beyânâtından ayrılmaya ve kurtulmaya muvaffak olamadı. Bunun neticesinde ortaya kısır bir nev-'i edebî çıktı ki pek müşkilâtla tarif edilebilir. Ne şiirdir, ne nesirdir. Bir eser-i taklîd değildir, bir ibdâ'-i hususi {*özel oluşturma*} mahsûlü değildir. Bî-şekl {*şekilsiz*} ve gayr-ı müteazzız {*ölçüsüz*} bir şeydir. Bundan dolayı gayet az sürdü ve alelâde nesre tereddî etti. Goldziher'e bakınız Philol. 1. cild, 59, 70, ikinci not.

71 S. b 133, a 138.

72 Bu mühim nokta hatırda tutulmak iktiza eder.
Not-2 [II/70] Cin kelimesinin menşe'i, Muhammed'in Kur'ân'da cinlerden tarz-ı bahsi, kâhinler, şeytan ve şuarâ ile derece-i münâsebetleri hakkında Pautz'un eserine müracaat edilebilir. Muhammed Lehre der Offenbarung, s. 46, 52. İlhâmât-ı şâirânenin mâ-fevk-i tabîi menşe'i hakkında Goldziher'in yukarıda zikrettiğimiz fıkralarıyla Muh. Stud. Eserinin 1. cildinin 44, 173-174. sahifelerine de bakınız. ZDMG, 1851, 5. cild, sahife 185. Burada bazı şâirlere ilhâm-bahş {*ilham veren*} olan cinlerin isimleri bile tasrîh edilmiştir. Şunu da ilave edelim ki gerek Üsdü'l-Gâbe'de gerek Hacer'de Muhammed'in ashâbı arasına idhâl edilmiş {*eklenmiş*} birçok cin isimlerine tesadüf ederiz. Goldziher'e ba-

arkadaşlarının müşriklik fikirlerine karşı bir müsâadekârlık eseri değildir. Kendisi de cinlerin vücûduna samimi surette itikat ediyordu. Kâhinlere âlem-i gayb hakkında malumat verdiklerine,[73] şâirlere şiir ilhâm ettiklerine kâni' idi.[74] Spren-

kınız. Philol, 1. cild, sahife 109, Üsdü'l-Gâbe, 2. cild, sahife 358; Hacer, 1. cild, sahife 27, not [II/71] 22; sahife 50-51, not 77. Burada Kur'ân'ı öğrenen otuz cinin ismi zikrediliyor. Hacer, 2. cild, sahife 258.

73 Kur'ân'a bakınız, En'am, 112-121; Sebe', 13.

74 Not-3 [II/71] Muhammed'deki bu itikat bizi mütehayyir {*şaşırtmak*} etmemelidir. Hatta ilk Hristiyanlıkta cin ve şeytan bahislerinin ne kadar azim bir ehemmiyet ihrâz etmiş olduğunu pîş mülâhazaya alırsak biz bunu Muhammed'deki itikad-ı dîniyyenin samimi bir ifadesi diye kabul etmeye mecburuz. Şu vakayı da unutmamalıyız ki Îsâ'ya atfolunan mucizelerin kısm-ı a'zamı, İncillerde naklolunduğuna göre cinleri tard etmekten ibarettir. Bu cinlerden bazıları Îsâ'ya tevcîh-i hitap {*sözü yöneltmek*} bile ediyorlar ve müdâhalesinden dolayı protestolarda bulunuyorlardı. Marko, I, 23 ve müteâkib sahifeler. Başka cinler lakırdı söylemeden ve Îsâ'nın hakiki tabiat ve mahiyeti hakkında bildikleri sırrı ifşâ etmeden firar ediyorlardı (Marko, I, 34), kezâlik İncil'de sık sık bahsi geçen şeytanları da tehattur edelim ve Harnack'ın (Die Mission und Ausbereitung des Christenthum in den ersten drei Jahrhunderten s. 9) ilk Hristiyanlık'taki şeytanlara dair olan gayet şâyân-ı dikkat tetkikatını düşünelim. Burada görüyoruz ki bu itikat uzun müddet pek canlı bir halde devam etmiş, Îsâ'nın vefatından bir hayli asır sonra bile mucize için bir sebep ve izahat teşkîl eylemiştir. İlk Hristiyanların müfekkirelerini en çok meşgul eden mevzulardan biri bütün dünyada şeytanın hizmetkârı olan habîs ecinnîlere karşı kendilerini mükellef bildikleri mücadeleden ibaretti. Harnack'ın bu şâyân-ı hayret eserinde Hristiyanlık kilisesinin Tertulyanu, Orbijen vesâire gibi en muhterem pederlerinden naklettiği fıkralar son derecede şâyân-ı dikkattir. Bunlarda ecinnîlerin, her gün insanların hayatına ve meşâgiline karışan, şâirlerin ruhlarına tasarruf [II/72] eden, Arap cinleri gibi müminlerin ruhlarına tasarruf eden, Îsâ'nın Galile kıt'asında yaptığı tarzda harekât ile insanların bedeninden tard edilmesi kâbil bulunan ve filhakika tard edilen o mâ-fevk-i tabîî mevcûdâtın mevcûdiyetlerine karşı körü körüne, tam bir itikat göze çarpar. Tertulyanu (Harnack'a bakınız. S. 99, not 2-3) cinlerin (muahharan müslüman ilm-i kelâm mensuplarının da iddia ettikleri veçhile) müşrikliği ihdâs etmiş olduklarını iddiaya kadar varır. Orbijen, müşriklerin de cinlerin muâveneti sayesinde Hristiyanlar tarafından yapılan mucizelerin aynı mucizeler zihârına kâdir olduklarını kabul eder. Muhammed'den pek çok mukaddem olmayan Hristiyanlar arasında bu cereyan-ı efkârı nazar-ı mülâhazaya alırsak Muhammed'in şahsiyetine ait tetkikatta bu bâbda raybî {*şüpheci*} davranmaya mahal olmaz. Onun ecinnîlere itikad-ı bâtılını makul görmeye hakikaten kendisini mâ-fevk-i tabîî mevcûdât tarafından mülhem zannedilebileceğini kabul etmeye mecburuz.

ger[75] Muhammed'in ecinnîlere itikadının esaslı safhalarını, âyât-ı Kur'âniyye'de gösterildiği şekil dairesinde, mufassalen izah etmiştir. Binaenaleyh bizim bunları tekrara ihtiyacımız yoktur. Bâ-husûs ki daha ziyâde Muhammed'in terceme-i hâline taalluk eder bir bahisdir. Mamafih şu kadarcık söyleyelim ki cinlere itikadın bu kadar mühim safahâtını meydan-ı alâniyyete koyan Sprenger'ın menşe'-i İslamiyeti izah etmek üzere bunlardan ne azim bir istifâde kâbil olduğunu fark etmemesi pek gariptir. Sprenger'ın gözleri kendisinin «tasavvufî ve ihtinâk-ı rahmî» nazariyesiyle o kadar kararmıştı ve Muhammed ile Swedenborg arasında mukayese yapmaya o kadar dalmıştı ki ne düştüğü hataları ne de Kur'ân'ın arz ettiği kıymetdâr alâmetleri fark edebildi. [II/64]

Şimdi gerek Sprenger'ın hatalarını gerek Muhammed'in cinlere itikadının muhtelif safhalarını bir tarafa bırakırsak mevzumuz için yalnız hâiz-i ehemmiyet olan nokta şudur: Ecinnîlerin icra ettikleri ilhâmât tesiriyle hayat-ı yevmiyye-i beşere daimi surette müdahaleleri hakkında Muhammed'deki itikad-ı kavî. Kendi dînine numûne ittihâz etmek istediği iki büyük dîne dair öğrendiği şeylerin kâffesi bu itikadı Muhammed'in ruhunda takviye ve te'yît etmişti. Binaenaleyh Muhammed'in bu itikadında bile ta bidâyetten itibaren Yahudi ve Hristiyan tesiri aşikârdır. Çünkü Muhammed arkadaşlarının bî-tarâfâne telakkiyâtından ayrılarak bütün cinleri ervâh-ı habise *{kötü ruhlar}* gibi telakki etmiş ve bunları şeyâtîn ile karıştırmıştır.[76] Muhammed'e göre cin ile şeytan

75 İkinci cild, sahife 236-251.

76 Not-4 [II/72] Kur'ân'da şu satırları okuyoruz [Bunlar takribi bir tercemedir. Tamamen doğru diye kabul edilmemek lazım geleceği unutulmamalıdır. Câhid.] (Nas, 1-6): «Ben... gizli duran, insanların göğsünde fısıldayan vesvâsın şerrinden... Allah'a iltică ederim... ilâ âhir. » İlk devreye ait bu sûreyi Kâbe'de müşriklere, şâirlere ve kâhinlere şiirleri, hataları ve günâhları telkin ve ilhâm eden mevcûdât-ı habîsenin şerlerine doğrudan doğruya bir îmâ vardır. *An'ane {anlatı}* umumiyetle şeytana vesvâs tabirini verir. Fakat Muhammed'in bütün mâ-fevk-i tabîi mevcûdâttan, şâirlere ve kâhinlere ilhâm-bahş olan cinlerle şeytanlardan bahsettiği muhakkaktır.

müterâdif *{eş anlamlı}* idi. Bundan dolayı Kur'ân'da görüyoruz ki[77] onları ervâh-habîse olmak üzere mahkum ediyor ve kendisinin cinler tarafından ilhâm edilmiş bir şâir (şâir-i mecnûn) olmadığını kemâl-i şiddetle iddia eyliyor.[78] Mamafih diğer taraftan kendisi de bu kabîl müşriklik fikirleriyle meşbû' olduğu, mâ-fevk-i tabîi ilhâmâta maruz kaldığına dair kanaati bulunduğu için mâlik olduğu hissiyâta ve zihnini şiddetle ka-
[II/65] rıştıran efkâra mâ-fevk-i tabîi bir menşe' atfetti. Muhammed, müşrik kâhinlerinin ilhâmâtı cinsinden bir ilhâm ile kendisinin hiç münâsebeti olmadığını şiddetle te'mîn etmekle beraber ilhâmâtını medyûn olduğu âmilin cinlere müşâbih bir nev-'i mevcûdâta mensûb olduğuna; fakat daha yüksek derecede bulunduğuna kendisine ilhâm-bahş olan kuvvetin insanları iğfâl ve idlâle sâî *{çalışan}* olmayıp onların necât-ı ahlâkiyyelerini te'mîne, günâhın netâyic-i meş'ûmesinden *{uğursuz, kötü sonuçlarından}* ve cehennemin azâb-ı ebedîsinden kendilerini tahlîse çalıştığına itikat ve bunu alenen te'mîn eyledi. Muhammed bu fikrinin İncillerden gelen telkinat ile de teyit edildiğini görüyordu.[79] İncillerde, yeryüzünde insanlar arasında müessir olarak menşe'ini Allah'tan almak üzere Rûhü'l-Kuds'ten bahsolunur. Muhammed kendisine Rûhü'l-Kuds'ün ilhâm-bahş olduğunu zannetti. Herhalde bu iddiada bulundu.[80] Bu Rûhü'l-Kuds'ün sonra nasıl ve niçin melek Cebrail'e tahavvül ettiğini *{dönüştüğünü}* tetkik etmenin yeri burası değildir.

Bizim tetkikatımız için büyük ehemmiyeti hâiz olan şey takrîben birinci asr-ı hicrînin evâsıtına *{ortalarına}* kadar
[II/66] çıkan kadîm bir an'aneye *{anlatıya}*[81] nazar-ı dikkati celb etmektedir. Bundan anlaşıldığına göre Mekke'de kâzib halîfe Abdullah b. ez-Zübeyr [vefatı: h. 73] etrafında toplanan kelâm

77 Kehf, 48. Burada İblîs yahut şeytan bir cin olmak üzere telakki edilmiştir.
78 Saffat, 34.
79 Luka İnciline bakınız, 1. cild, sahife 15, 35, 41, ilâ âhir.
80 Kur'ân, Kadir, 4; Nebe, 38; Şuara, 193; Nahl, 104, ilâ âhir.
81 Taberî, 1. cild, sahife 1150, satır 8 ve müteâkib satırlar.

ulemâsı ile muhaddisîn arasında Muhammed'in bir müddet cinler tarafından iz'âc edildiğine, şâir olmaktan korktuğuna ve hatta intihar etmeyi bile kurduğuna dair bir fikir vardı. Birinci asır ortalarında hüküm süren bu fikir, mevzu bir hadisten neş'et etmiş olmakla beraber bi'set-i nebeviyyenin ilk zamanlarına ait kadîm bir hatırayı in'ikâs ettirmesi îcâb eder.[82] Bunları Muhammed'in başlangıçta hakikaten batınî bir heyecân-ı şedîde maruz olduğunun, bir takım dînî endîşeler ve mülâhaza-i vicdâniyeler ile samimi surette üzüldüğünün ve bütün bu hallerin onu faaliyete sevk ve meslek-i ıslâhâtperverânesinin başlangıcını irâe ettiğinin bilvâsıta delâili gibi kabul edebiliriz. Bidâyette Muhammed'in nâmûskâr ve samimi olduğunda, İslamiyet hakkında tetkikatta bulunan bî-taraf her zatın da bizim fikrimizi kabul edeceğinde şüphe etmiyoruz. Muhammed bidâyette hakikaten bir fikr-i menfaatten ârî olarak ortaya atılmıştı ve arkadaşlarının şerâit-i ahlâkîye ve dînîyyelerini ıslâh gibi yüksek bir gaye takip ediyordu.

§194. Muhammed'in müşriklik ile mücadele içinde geçen gürültülü hayatı esnasında müfekkiresinin *{düşüncesinin}* ne kadar tahavvülâta uğradığını tetkikata geçmeden evvel şimdiye kadar pek çok münakaşâta zemîn teşkil eden bir mevzu üzerinde yani Muhammed'in nail olduğu ilk vahiy meselesi [II/73] üzerinde biraz tevakkuf etmek *{durmak}* lazım gelir. Başka bir yerde topladığımız[83] bu bahse ait muhtelif an'anât izah ve tafsil olunduğu sırada bunları neden dolayı mevzu ve masnu telakki eylediğimiz hakikaten cereyan etmiş birtakım vakaların bir hikâyesi gibi değil, Muhammed'i tanımamış olan ilk Müslüman batınının, ilk vahyin suret-i vukûuna dair zan ve tahminlerinin bir ifadesi addettiğimizi birer birer göstereceğiz. Hirschfeld'in kendisindeki ciddiyet ve mesâîsinde göze çarpan vüs'at-i meslek ile pek az kâbil-i tevfîk olacak bir hafiflik ile ne an'anenin *{anlatının}* mevsûkiyetini *{güvenilirliğini}* ne muhteviyâtının kıymet-i zâtiyesini hiç nazar-ı

82 Goldziher'e bakınız. Philol, 1. cild, sahife 5.
83 Medhal § 206 ve müteâkib fıkralar.

mülâhazaya almadan «ilk» bir vahiy vukûa geldiği hakkındaki an'ane-i İslamiyeti alâ hâle *{olduğu gibi}* kabul etmesine hayretler ediyoruz.

Bu bâbdaki an'anâtın sahteliğini takdîr edecek vesâitten mahrum olsa idik bile bunların muhteviyâtı bir tenkîde tahammül edecek halde değildirler. Farazâ Müslümanlar bile ilk sûrenin hangisi olduğunda müttefik değildirler. Birbirini nakzeden muhtelif rivayetler mütekâbilen birbirlerini hükümden düşürüyorlar. O suretteki bir rivayete diğerinden fazla bir kıymet veremeyiz. Hepsi de aynı derece-i vüsûkta *{güvenilirlik}* oldukları için her an'ane *{anlatı}* diğerlerine müsâvî *{eşit}* bir kemmiyet *{sayı}* arzeder. Bu an'anât ile mütekâbilen birbirlerini nakzediyorlar. Binaenaleyh netice bir sıfır-ı
[II/74] mutlaktır. Buna müşâbih *{benzer}* ahvâl *{durumlar}* çok kere Peygamberin terceme-i hâli esnasında göze çarpar. Suret-i umumiyyede denilebilir ki bir vaka hakkında birbirini nâkız o kadar çok an'ane *{anlatı}* mevcut ise bu onlardan hiçbirinin doğru olmadığına bir delildir. Mevcut sûrelerden hiçbiri Muhammed'in nail olduğu vahiylerin behemehâl ilki addedilemez. Bu sûreler Muhammed'e açık semada peydâ olmuş bir şimşek gibi günün birinde birden bire gelmediler. Uzun bir telkîh devresinin ve tefekkürât-ı dîniyyenin *{dini düşüncenin}* mahsûlü olmuşlardır. Muhammed bunlara birçok tetkikat ve mesâî neticesinde bir şekl-i edebî verdi. Mamafih kendisini tahrîk eden âmil-i bâtınînin, yukarıda tarif ettiğimiz veçhile mâ-fevk-i tabîi bir vücûd olduğuna kâni' idi. Peygamber'in ilk mahsûlât-ı edebiyye ve dîniyyesinin bir kısmının kaybolmuş olduğunda hiç şüphe yoktur. Kur'ân'ın en kadîm âyetlerinin kaybolması öyle bir vakadır ki bu bâbda izhâr-ı tereddüt etmek muvâfık-ı ihtiyât olamaz. Âyetler(in) biri sun'î biri tabîî başlıca iki sebepten dolayı kaybolması mecbûrî idi. Bir kere bu âyetlerdeki fikirler, Peygamber'in yeni fikirlerine tevâfuk etmiyorlardı. Bundan dolayı bizzat kendisi onları ortadan kaldırmıştır. Sâniyen, rastgele söylenir gibi telakki edilen Muhammed'in sözlerine pek az kimsenin ehemmiyet verdiği

yahut hiç kimsenin aldırmadığı bir zamanda söylenmiş oldukları ve bunları dinlemeye ehemmiyet verenler pek mahdûd ve câhil bulundukları cihetle tabiatıyla unutulmuşlardır. [II/75] Yeni doğan İslamiyet'in ne kadar eski zamanlarına ircâ-'ı nazar edersek bu esbâb o kadar kuvvet kesb eder. İlk sûrelerden birçoğunun kaybolmuş olacağına evvelden hükmetmeye mecburuz. Muhammed'in müfekkiresinin o uzun devre-i hayatiyesinde gayet derin tadilata maruz kaldığı, kendisinin çok defa kendi vahiylerine tekrar avdetle onları mahv ve ilgâ ettiği, yerlerine başkalarını ikâme eylediği ve mazinin izlerini elinden geldiği kadar silmeye çalıştığı muhakkaktır. İlk vahiyler hakkında böyle sun'î bir tashîh ameliyesine lüzum görülmesi onların son zamanlardaki âyetlerin şeklinden ve ruhundan pek çok ayrı bulunmalarından neş'et etmiştir. En eskiler üslup ve muhteviyât itibariyle Muhammed'in sonra meydana getirdiklerinden vâzıh surette farklıdırlar. Adetçe o kadar az, o kadar noksan, nâ-tamam ve rabıtasızdırlar ki tam bir vahiy gibi bile telakki edilemezler. Büyük bir kısmı unutulmuş yahut kaybolmuş daha uzun vahiylerin birer parçası gibidirler. Hakikaten en kadîm olan devrenin âyetlerini toplayacak olursak yalnız başına konuşmaktan ibaret bir şekilde bulunan bu fıkraların, o devrenin yegâne mahsûlleri olabileceklerine ihtimal verilemez. Bunların kırâatı bir kaç dakikada biter. İlk zamanlarda Muhammed'in tefekkürât-ı dîniyyesinin bütün ifadesini bunlardan ibaret zannetmek pek mantıksız olur. [II/76] Sonradan gelen bütün o sûrelerin muhteviyâtını bilmeseydik birincilerin manası ve hikmeti bizim için âdetâ gayr-ı kâbil-i fehm olurdu. Müslüman muhaddisîni tarafından kelimeye verilen mana ile ilk bir vahiy mefhumunun yanlışlığı, aşağı(da) ki fıkrada Muhammed'in zihninde hakiki ve hâlis bir Rasulullah olduğu mefhumunun ne suretle teşekkül ettiğine dair söyleyeceğimiz sözlerden daha bedîhî bir surette meydana çıkacaktır. Allah tarafından hususi bir vazifeyi hâiz olmak, bir Rasulullah olmak mefhumu Muhammed'de ilk zamanda yoktu. Bu, uzun bir tekâmül-i maneviyyenin netice-i nihâiyyesi oldu. Müslüman an'anesi her haberi tahrîf ve ta'dîl ederek

hiç vukûa gelmemiş şeyleri bile îcâbında îcâd eyleyerek Allah tarafından gönderilmek fikrini ilk zamanlara çıkarmıştır. Muhammed'in müfekkiresindeki tekâmülü anlamadıkları veya kabul etmek istemedikleri için faaliyet-i dîniyye ile beraber faaliyet-i risaletin de başladığını iddia ettiler. Fakat hakikat-i hâl bu merkezde olmadığı cihetle ilk bir vahiy aramak mecburiyeti kendi kendiliğinden zâil olur. Çünkü böyle bir şey hiçbir zaman vâki' olmamıştır. Muhammed'in te'lîfât-ı edebiyyesi, cümel-i hikemiyyesi *{hikmetli cümleleri}*, mürûr-ı zaman ile ve azar azar birer vahiy eseri hâline geldi.

Muhammed'in Medine'de son devrede tanınmış olduğu
[II/77] üzere kelimenin geniş ve mürekkeb manasıyla, rûhânî ve cismânî nüfuz ve iktidar-ı tâmı hâiz bir Rasulullah mefhum-ı sarîhi *{açık mânâsı}*, Peygamber'in zihninde pek muahhar vücuda gelmiş bir mahsuldür. Bu, hayatının cereyan ettiği ahvâl ve şerâitin, müşriklere karşı mücadelenin, taraftar ve dostlarının sadakat ve fedâkârlığının bir telkini olmuştur. Kendisinin azîm, nâ-me'mûl muzafferiyâtının, insanlar bir hakikat-ı kusvâ namına büyük bir mücadeleye giriştikleri zaman gayet kâbil-i ictinâb bir surette düştükleri tevkîr *{hürmet}* ve tebcîl-i nefs sevk-i tabiiyyesinin neticesi, adeta zarûrî bir neticesi olmuştur. Bu, öyle bir sermestîdir *{sarhoşluk}* ki tâli-'i ma'kûs giderse mübarezeye atılmış olanları siyâsetgâhda kemâl-i metânet ve sekînet ile ölümü karşılamaya müsait bir muvaffakiyet istihsâl edildiği takdirde de kendi kendisini adeta bir ilâh derecesine çıkarmaya sevk eder.

§195. Bu müşkil mevzu hakkındaki kısa ve sathî *{yüzeysel}* izahatımızı itmâm etmek için Muhammed'in bi'setine dair olan an'anâtı tetkike geçmeden evvel, nazar-ı dikkate alınacak bir nokta kalıyor. Muhammed'in Rasulullah olmak mefhumuna vâsıl olmadan evvel geçirdiği en bâhir *{açık}* safahâtın nelerden ibâret olduğunu Kur'ân'ın âyetlerine nazaran kâbilse teşrîh etmek isteriz. Muhammed'i harekete sevk eden heyecanların
[II/78] samîmîliğini tasdîk ve kabûl ettikten sonra şimdi ilk irticâlî *{bir anda söylenen}* neşriyyât-ı dîniyyeden bir mev'izakâr, mev'i-

zakârlıktan birini, nebîlikten de nihayet rasulullah hâline geçmek safhalarını ta'yîn ve tahdîd etmekliğimiz lazım geliyor. Bu, şüphesiz ki meselenin gâyet nâzik bir noktasıdır. Çünkü tetkik-i anâsırînin gayet nâdir olması bu safahât-i tebeddülü *{değişim aşamaları}* bâriz *{açık}* ve kat'î *{kesin}* hatlarla çizmemize müsait değildir. Hiçbir fikr-i menfaate tâbi' olmayan samimi adam nerede nihayete erdi? Daha az yüksek avâmilin *{etkenlerin}* tesiriyle hareket eden adam nerede başladı? Ahz-i intikam *{intikam alma}* hisleri, siyâsî âmâl, mevki'-i iktidâr hırsı, mübâreze-i hayat mecburiyet-i şedîdesi hangi noktada başladı?

Muhammed öyle bir tabiat ile doğmuştu ki bu tabiatlarda hissiyâtın kuvveti galipdir. Yani Muhammed o kadar şiddetli bir heyecan-ı bâtınîye şâkir olabilirdi ki bütün melekât-ı fikriyyesi kararırdı. Böyle şiddetli bir kâbiliyyet-i hissiyye onun dînî ve siyâsî hayatı için büyük bir kuvve-i hayat-bahş teşkîl etmiş olduğu muhakkaktır. Fakat Muhammed bu hissin kuvvetine çok kere kendisini tamamıyla terk etmiş, muhayyilesinden pek az muâvenet görmüş, müfekkiresinin kemâlinden, aklından ise daha az muâvenete mazhar olmuştur. Böyle hamlelerle hareket eden bir tabiat, bir devlet adamına, bir akvâm çobanına has meziyyât ile birleşince Muhammed'i gayet zamane ahvâlini düşünür ve ona göre hareket eder bir kimse hâline getirdi. Nefsine karşı azim ve bî-pâyân *{sonsuz}* [II/79] bir itimatı olduğu için en cür'etkârâne teşebbüslere körü körüne atladı ve kendisinin fâikiyyet-i maneviyyesine meclûb ve meftûn olan, bununla sermest olan bütün taraftarlarını arkasından sürükledi. Mamafih Muhammed hiçbir zaman evvelden geniş bir tarz ve usûl düşünmedi, zihninde böyle bir şeyi kemâle erdirmedi. Yalnız kısım kısım ilerledi, o dakikanın îcâbâtına göre bir karar verdi, aklın ve ihtiyâtın betâitlerini istihfâf etti, bâtınî tesirat ve teheyyücâtının şiddetine ânî, bî-karâr, içinden gelme hamlelere müstenid *{dayanan}* harekâtta bir medâr-ı teskin *{teselli vesilesi}* aradı. Muhterizâne *{sakınarak}* ve müteredditâne başlangıçlardan sonra, mürûr-ı zaman ile gittikçe daha cür'etkâr oldu. Harekâtında,

sözlerinde i'tidâlini gittikçe az muhafaza edebilmeye başladı. Evvelce kâfî derecede mülâhazada bulunmaksızın yapmış olduğu şeylere avdette tereddüt etmedi. Artık işine gelmeyen şeyleri tashîh, tevsî' etmekte yahut ortadan kaldırmakta hiçbir sıkıntı duymadı. Binaenaleyh, hayat ve mesleği gayet girift *{karmaşık}* bir inkişâf-ı manevîye uğramıştır. Arada kısa fakat şedîd bir uyanmalar olmuş, sonra bunu uzun tevakkuf devreleri takip etmiş, elim düşkünlükler ve tereddütler geçirmiş, bazı kere bunların arkasından nâ-me'mûl *{umulmayan}* muzafferiyetlerin sarhoşlukları gelmiştir. Mamafih, ihtimal ki
[II/80] gayr-ı şuûrî bir surette bi'l-hudûs vâsıl olduğu sistemin büyük hatlarını Muhammed daima muhafaza etmiştir. Çünkü girişmeye mecbur bulunduğu şedîd mübârezede zamana tevâfuk etmediğini gördüğü bazı teferruatı ihmal etmekle beraber bazı esâsâta sadakatte ve onlarda teannüd göstermekte, aynı esâsâta karşı takip ettiği hatt-ı hareketin hep aynı halde kalmasında galebe için bir sebeb-i kavî bulmuştur.

İbtidâ efkâr-ı dîniyyesini alenen izhâra bâtınî bir takım tesirat ve teheyyücât *{heyecan, coşku}* dolayısıyla zarûrî surette başlamıştı. Sarîh ve vâzıh bir gaye takip etmeden, ef'âl ve harekâtının esbâbını, zihnindeki mefhumâtın nerden geldiğini tayin ve tahsîs etmeden işe atılmıştı. Binaenaleyh Muhammed ne yeni mezhebin şümûlunu, ne yaşadığı muhitte husule getireceği tesiratın derecesini takdir etmeyen bir hülyâperver gibi başlamıştır. Telakkiyât-ı dîniyyesinin *{dini düşüncenin}* tezâhürâtının bâis olduğu şedîd *{şiddetli}* münâzaa *{çekişme}* müfekkiresini derin surette ta'dîl ve tahvîl etti, ruhunu sertleştirdi, kendisini vahî *{boş}* hülyalardan ayırdı ve seri bir tekâmül-i ma'nevî ve dînîye doğru attı. Bu tekâmül Muhammed'i başlangıçta takip etmiş olduğu tarzdan ve hareketten gittikçe uzaklaştırdı. Şimdi bu tekâmülün safhaları ile muhtasaran meşgul olacağız ve yegâne rehber olmak üzere
[II/81] Kur'ân'ın metnini ele alarak tetkikatımızda Nöldeke'nin yapmış olduğu tarih sırasını takip edeceğiz.[84]

84 § 201. fıkraya bakınız.

§196. Dediğimiz gibi tarih sırasına göre dizilmiş olan Kur'ân sûrelerini ele alacak olursak görürüz ki Nöldeke Mekke'de nâzil olan sûreleri, Muhammed'in faaliyet-i dînîyyesinin üç muhtelif devresine tekâbül etmek üzere üç takıma ayırıyor. Bütün sûrelerin bu sûretle taksîmi hakkında Nöldeke ile tamamen hem efkâr değiliz. Bazı devrelerin bilhassa ilk devrenin biraz başka türlü tertip edilmiş olmasını arzu ederdik. Mesela 92. sûredeki 11-15. âyetleri şüphesiz ki biz oradan çıkarırdık. Çünkü daha muahhar devreye, Muhammed'in, sâmi'lerine *{dinleyiçilerine}* menâkıb-ı mâzîyi *{geçmiş hikayeleri}* nakl ve hikâyeden hoşlandığı zamana aittirler. Mamafih burada meselenin esasına girişerek îcâb eden tafsîlât ile onu münakaşa edemeyiz. Nöldeke'nin tarih sırasıyla yapmış olduğu sırada bizim maksadımızı te'mîn eyler. Çünkü mütâlaâtımız bir hey'et-i mecmûa olarak nazar-ı itibara alınmış devrelere taalluk edecektir. Her sûrenin tarih sırasıyla tamamen kendisine ait bir yere konup konmamış olmasına bakmayacağız. Nöldeke'in tertîbâtında yapacağımız yegâne ta'dîlât ilk devreyi iki kısma ayırmaktan ibaret olacaktır. Çünkü bilhassa ısrar etmek istediğimiz bazı mefhumları bu suretle daha iyi [II/82] meydan-ı vuzûha çıkarmak mümkündür.

Nöldeke tarafından tertip edilen Kur'ân sûrelerinin en eskileri ve bilhassa bu takımın ilk yirmi ikisi gayet hususi bir nişâne arz ederler. Bunlarda kendi kendine konuşma gibi bir subjektif vasıf vardır.[85] Bir şiir temâyülü de görülür, hususi ve garip bir manzaraya mâliktirler. Müşrik kâhinlerin kâfiyeli beyânâtını, nîm şâirâne cümlelerini hatırlatırlar. Bidâyette Muhammed bunlardan kendisini pek ayıramamıştı. Çünkü Arabistan'da henüz mensur edebiyat mevcut değildi. Her bedîi tezâhürât, şâirâne bir şekil alırdı. Muhammed şâir olmakla ithâm edilince, daha doğrusu bir şâir diye yahut kâhinlik mesleğine hâhiş-ger *{istekli}* diye telakki olununca ve kendisine bu namlar verilince bizzarûre şâirlerin ve kâhinle-

85 Gureym'e bakınız, P 1. cild, sahife 27.

rin üslûbundan gittikçe uzaklaştı ve kendisiyle onlar arasında hiçbir müşâbehet veya münasebet bulunmadığını isbata çalıştı. Bu münakaşa tesiratını henüz hissetmemiş olan sûreler birtakım nidalardan hitabelerden ibarettirlerdir ki sâmiîn üzerinde bir tesir-i edebî vücûda getirmek, onlara esrâr-âlûd bir hayret veya dehşet vermek maksadına hâdim oldukları meydandadır.[86] Fakat bunlarda hakiki ve derin, azamet-i ilâhiyeye karşı havf ile günahkârları cehennemde bekleyen cezaya karşı dehşet ile mâlî bir hiss-i dînî de mündemiçtir. Bazı parçalar son derecede güzel bir lirik şiir gibidir. Kendisini yetim olarak kabul eden, açlıktan, sefâletten, hatadan kurtaran Allah'a karşı tesir-bahş bir imanı muhtevidir.[87] Hakikat-ı kusvâyı *{son}* taharrîye *{araştırmaya}* teşvikler, azamet-i ilâhiyeyi ve âhirette günahlara tayin edilen cezaları tasvirler gayet canlı ve parlaktır. Mukadderât-ı beşeriyyeyi muhayyilenin ihâtâ ettiği *{kuşattığı}* korkunç şeylere karşı derin surette hassas bir ruhun ancak samimi surette te'sirlerinden neş'et etmiş olabilirler. Bütün bunlarda bir bi'set-i ilâhiye iddiası yoktur. Buna dair bir fikir bile işrâb *{ima etme}* edilmemiştir. Çünkü Muhammed yalnız hakiki, yegâne ma'bûd olduğu, Hristiyanların da, Yahudilerin de ma'bûdu olduğu anlaşılan ve müşriklerin Kâbe ibadeti arkasında da müphem surette saklanan Allah ile doğrudan doğruya münâsebetdâr olmaya herkesi davet ve teşvîk eder. Hâsılı Muhammed'in başkaları için bir iman aramadığını, daha ziyâde hakikat-ı kusvâyı kendi hesabına tanımak ve anlamak için çırpındığını, sâmi'lerini ebedî ve bî-iman surette dalâlete düşmemek için arkasından gelmeye davet ettiğini görüyoruz. Hakikat-ı dîniyye taharrîsi
[II/84] yolundaki bu arzu-yı ateşine, muâsırların hatalarına, kazanç hırslarına, Kureyşîlerin lâ-kayd dinlerine karşı bî-pâyân bir hüzün ve melâl *{üzüntü}* hissi de munzamdır: «Veyl o kimseye ki sanki para kendisiyle ilelebet kalabilirmiş gibi servet top-

86 Mesela Karia, Leyl, Duha, İnşirah, Tîn, ilâ âhir [II/83] sûrelerinin başlangıcına bakınız.

87 Mesela Duha. sûreye bakınız.

lar ve onu istikbâl için biriktirir... Nâr-ı cehenneme atılacaktır! » (Kafirun) - «Alçalan güne yemin ederim ki insan iman-ı hakikiye sahip olup da a'mâl-i hasenede bulunmazsa ve hemcinslerini hakikat ve metanete celp etmezse dalâlete doğru gider» (Asr). Fikirler basittir, bâtınî teheyyücâtını dökmek isteyen bir ruhun ifadeleridir. Fakat bunlar da henüz yeni bir iman tesis maksadı âşikâr değildir. Bunlar şahsî birtakım kanaatlerin ifadeleridir. Hiçbir emir ile hiçbir âyin ve bâ-husus ibadet mecburiyeti ile müterâfık bulunmuyorlar. Muhammed bu nîm *{yarı}* mısra'ları tilavet ile beraber sâir müşrikler tarzında hayatına devam edebilirdi, müşrik Kureyşîlerden hiçbirine dokunmuş olmazdı.

Sûrelerin bir istatistik tetkikatı müstakbel Peygamber'in bu hususi hatt-ı hareketi hakkında bize belki çorak ve maddi fakat kanaat-bahş bir delil arz eder ve Muhammed'in müfekkiresindeki tekâmülü göstermeye belki de uzun uzun mütâlaât ve muhâkemâttan ziyâde hizmet eyler.

§197. Nöldeke'nin sûreler arasında tarih sırasıyla yaptığı taksimde birinci devrenin birinci kısmını tetkik edersek 344 âyeti hâvî 22 sûre buluruz ki bunların hiçbirinde bir bi'set-i nebeviyyeden zerre kadar bahis geçmez. Yalnız Muhammed'in değil sâir enbiyânın bile bi'setinden bahsolunmaz.[88] Bu birinci kısımda bi'set-i ilâhiyeyi, enbiyâyı, rasulleri, peygamber irsâlini ifade için kullanılan rasul, nebiyy-i mürselûn, ilâ âhir gibi tabirât hiç yoktur. Fakat 849 âyeti ihtiva eden 26 sûreden mürekkeb ikinci kısma geçecek olursak bu hususi manzaranın çarçabuk değişmeye başladığını görürüz. Muhammed'in müfekkiresi tebdîl-i veche etmeye başlamıştır. Bir bi'set iddiasının ilk defa olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Fakat henüz müphem şekildedir, adeta muhterizânedir diyebilirim. Muhammed'i ifade için rasul tabiri yalnız iki defa isti'mâl olunuyor.[89] Çünkü rasul mefhumu henüz onun ru- [II/85]

88 Bu takımdan Şems, 11-15. sûrelerin istisna edilmesi lazım geleceğini yukarıda söylemiştik.

89 Müzzemmil, 15; Hakka, 40.

hunda sarîh bir şekil almamıştır. Muhammed buna el-ân pek az ehemmiyet atfetmektedir. Filhakika kendisini iki defa da «münzir» tabiriyle yâd eder.[90] Bi'set-i enbiyâdan suret-i umumiyyede yalnız bir defa bahs eyler.[91] Bir fıkrada da rasul tabirini, ilhâmâtını aldığını zannettiği mâ-fevk-i tabîi kuvvete de
[II/86] teşmîl etmiştir.[92] İşte görüyoruz ki Muhammed, İslamiyet'in birçok esaslı noktalarında henüz müteredditidi. İslamiyet Medine'deki son zamanlarda aldığı sarîh ve bâriz şekilden henüz pek uzaktı.

Nöldeke'in ikinci Mekke devresi dâhiline topladığı sûrelere geçersek birden bire büyük bir tahavvül görürüz. Kendimizi birincidekinden farklı bir muhitte buluruz. Birinci devrenin birinci kısmından hârice çıkardığımız 91. sûrenin âyetleri bu devreye idhâl edilmek lazım gelir. Muhammed, dîne meraklı bir zat vaziyet-i ibtidâiyesinden gittikçe uzaklaşır, bir ıslah vazifesinin lüzumu mefhumuna yaklaşır. Çünkü sadece nesâyih ve teşvîkât ümit ettiği netâyic ve tesiratı husule getirmemişti. Allah'a i'tikâdı tazammun eden ifâdâtı, müşrik Kureyşîlerin dinsizliğini artırmaktan başka bir şeye yaramamıştı. Kendisini sihirbazlıkla itham eden ve kendisine şâir-i mecnûn[93] namını veren kimselerin istihzâsından pek müteessir olduğu için hakiki bir mümin ile kâfiri temyîz eden derin farklar üzerinde gittikçe daha çok ısrar gösterdi. Kâfirler için hazırlanan azâb-ı cehennemin şiddetlerini muzlim renklerle tasvîr eyledi ve müminleri cennette bekleyen tatlı mükâfâtlarla bunları karşılaştırdı. Kureyşîler bu ihtârâta da kulak asmadıkları ve vücuduna itikat etmedikleri tehditkâr
[II/87] Allah ve cehennem ile eğlendikleri için Muhammed cezayı ta'cîl ederek *{acele ettirerek}* yakında bütün dünyanın felakete uğrayacağını, rûz-i cezânın geleceğini, müşriklerin mahvolacağını beyan etti. Muhammed, bu tehdîdâtı teyit için günahkârlara ve müşriklere Allah'ın irsâl etmiş olduğu enbiyâyı

90 Naziat, 45; Zariyat, 50.
91 Zariyat, 38.
92 Tekvir, 19.
93 Saffat, 35.

dinlemediklerinden dolayı sefîlâne telef olan kadîm akvâmın misalini irâeden bir türlü yorulmaz. Hususi bir hararet ile bu mevzu üzerinde ısrar ederek sâmi'lerine kendisinin de bir nebî, bir münzir olduğu, Allah namına büyük bir hakikat ortaya koyduğu fikrini telkin etmek ister. Mamafih, kendi şahsını ileriye sürmeye henüz pek cesaret edemez. İlk sıraya kadîm enbiyânın misalini koymayı tercih eyler. Hâsılı, bu devrede nübüvvet mefhumunun sık sık zikredildiğini ve yeni yeni tabirât ile mütenevvi' surette tekrar olunduğunu görürüz. İlk devrede ise böyle bir şey kat'iyyen yoktur.

Bu takım 1902 âyeti ihtiva eden 21 sûreden terekküb eder ki bu bâbdaki istatistik malumatı ber-vech-i âtîdir: peygamberler muhtelif tabirât ile tarif ediliyor. Kendilerinin iki defa Arapça nebî[94] tabiriyle zikredildiklerini[95] görüyoruz. İki defa münzir *{korkutan, sakındıran}* diye yâd edilmişlerdir.[96] Sekiz defa sadece mürsel *{gönderilmiş}* denilmiştir;[97] altı defa nezîr *{uyarıcı}* tabiri kullanılmıştır,[98] dokuz defa rasul tabiri geçer.[99] Umumiyetle ba's-i enbiyâdan on bir defa bahsolunur.[100] Peygamberlere kırk defa iman edilen bu fıkraları bir yere toplayarak bizzat Muhammed'den bâhis olan fıkraların adediyle mukayese edersek Muhammed'den yalnız on üç defa bahsedildiğini görürüz. Bunların içinde yalnız bir defa mürsel de-

94 Not-1 [II/89] Nebî kelimesinin an-asl {*aslen*} Arapça olmadığını ispat için benim uzun tafsîlâta girmekliğime hacet yoktur. Çünkü şimdiye kadar pek çok tetkikata mevzu teşkil etmiştir. Binaenaleyh kâri'lerimize Guidi'nin Delle sede primitiva dei popoli semite sahife 36; Fraenkel'in De vocabulis in antiquis Ar. Carm. et in Corano pergriniss. sahife 20; aynı muharririn Die Aramischen Fremdwörter im Arabischem sahife 158 ve 232; Pautz'un bahsi geçen kitabının 222. sahifesinin ve dördüncü notuna müracaat etmelerini tavsiye etmek kâfîdir.

95 Saffat, 12; İsra, 57.

96 Saffat, 40; Şuara, 15.

97 Saffat, 36, 123, 133, 139, 181; Furkan, 22; İsra, 34, 54.

98 Nuh, 2; [II/88] Şuara, 15; Zuhruf, 22; Mülk, 8; Furkan, 53; İsra, 106.

99 Duhan, 16, 17; Şuara, 107, 125, 143, 162, 178; Meryem, 52, 55.

100 Saffat, 70, 147; Nuh, 1; Duhan, 4; Hicr, 10; Hicr, 5; Mü'minun, 23, 33, 47; İsra, 61; Neml, 46.

nilmiştir.[101] Bir defa beşîr, nezîr tabiri kullanılmıştır[102] üç defa münzir[103] dört defa nezîr,[104] iki defa rasul;[105] yalnız iki defa rasulullah[106] diye yâd olunmuştur. Bu istatistik malumatına bakarak derhal anlıyoruz ki hakiki bir rasulullah olmak keyfiyeti on bir defa bahs esnasında ancak iki defa muhterizâne serdedilmiştir. Muhammed'in kendi nefsine taalluk eden bu fıkraların kısm-ı a'zamında Muhammed kendisini sadece bir münzir olarak irâe eylemiştir. Bu devrede unsur-ı istihâle
[II/89] olmak üzere nazar-ı mülâhazaya alınacak başka safhalar da vardır. Fakat bu kabîl bir tetkikat bizi pek uzun bir istidrâda mecbur edecektir. Bunun için bahsi kısa keserek üçüncü Mekkî devreye, bütün vekâyı'ın en mühimine, Medine'ye fırara, peygamberlik hayatının en mühim buhranına ve siyasi ve teokratik hayata intikale tekaddüm eden devreye geçiyoruz.

§198. Üçüncü devr-i Mekkî, Muhammed'in Medine devrinde bedîhî surette nümâyân bulduğumuz son safha-i kat'îye doğru yeni bir adımını irâe eder. Şurasını hatırlatmak îcâb eder ki bu devre ihtimal ki en elimidir. Bunda Muhammed yalnız Kureyşîlerin hacâlet-âver *{utanç verici}* velâ yetezelzel *{sarsılmayan}* muḥalefetlerinden değil aile mücadelelerinden, hâmîlerinin el çekmelerinden, ziyâ-i servetten, Mekke
[II/90] dâhilinde ve hâricinde pek acı muvaffakiyetsizliklerden dolayı en çok muzdarib ve muazzib olmuştur. Bu kadar husumet ve aksilik karşısında tazyik gören ruhu tamamıyla kendisini izhâra cesaret edemedi, kendinde vukûa gelen şeyleri meydana vurmak istemedi. Fakat geriye dönmemek yolundaki metin azimde şâyân-ı takdîr ve hayret bir sebat ile devam ederek müşriklik aleyhindeki propagandadan hâlî kalmadı. Bundan dolayı Muhammed Kur'ân'ın kelâmullah olması iddiasında[107]

101 Yasin, 2.
102 Furkan, 58.
103 Kaf, 2; Sâd, 3, 5.
104 Hicr 89; Sâd, 70; Mülk, 26; Furkan, 1.
105 Duhan, 12; Şura, 28.
106 Zuhruf, 45; Cin, 24.
107 Ki kâhinlerin ve şâirlerin ilhâmları gibi cinler mahsûlü olmanın zıddıdır.

şiddetle ısrar gösterdi. Azamet-i ilâhiyenin had ve hesâba gelmez tezâhürâtını daha uzun uzun izah etti. Günah, dîn-i hakk, haşr, cennet, cehennem, mahsûlât-ı Kur'âniyye'nin en sevdiği mevzularını teşkîl etmekte devam eylediler. Sâir kavimlerin mazilerini ve geçmiş zamanları ihyâ ederek bunları ispat ediyor, Allah'ın gönderdiği enbiyâya ve münzirîne karşı kâfirlerin muhâlefet-i münkerâneleri birtakım kavimleri tamamen azâb-ı ebedîye ve hatta bu dünyada bile azim felaketlere sevk etmiş olduğunu gösteriyordu. Bunun için Muhammed kendi şahsını pek az ileriye sürmüş, yalnız neşrettiği dinin Allah'tan sâdır olduğu noktasında bilhassa ısrar ederek bunun yegâne çâre-i necât olduğunu anlatmış ve eski günahların misalini bir korkuluk gibi meydana atmıştır. Bu sebeple, bahsettiğimiz [II/91] safha, ihzârî *{hazırlayıcı}* bir safhadır. Muhakkak göstermeye çalışma ve bir noktaya toplama safhasıdır. Mamafih bu esnada bi'set-i ilâhiye mefhumu ruhunda gittikçe daha mürekkeb ve maddî bir şekil almıştır. Bulunduğu ahvâl ve şerâit-i hususiyeden dolayı bunu kendi şahsına tatbîke cesaret edemediğinden yahut kâdir olamadığından bu mefhumu kadîm enbiyâ hakkında kendi bildiği tarzda hikâye ettiği ef'âl ve harekâttan vâzıh surette inbiâs ettirmeye çalışır. Bunun için âyetlerin gittikçe büyümesi hasebiyle evvelkilerden oldukça daha çok olan üçüncü takım sûre ve âyetlerde[108] kendisinden ancak bir defa rasulullah sıfatıyla bahseder.[109] Bir defasında sadece rasul tabiriyle iktifâ eyler.[110] İki defasında o bî-taraf nebî kelimesi kullanılmıştır.[111] Hem bu dört tabir, üçüncü devrenin sâir âyetleri arasında yolunu şaşırmış ve kaybolmuş gibi kalan iki âyet takımı içindedir. Görüyoruz ki kendi kendisine işaret için tercih ettiği tabirleri basit ve zararsız «münzir» gibi kelimelerden ibarettir. Bir ilâhî bi'set fikri bu tabirlerde mevcut değildir. Muhammed'in kendisinden bu suretle [II/92]

108 21 sure, 1655 âyet.
109 A'raf, 158.
110 A'raf, 156.
111 A'raf, 156, 158.

bahsetmesi onbir fıkrada vâki' olmuştur.[112] Kadîm enbiyâdan bahsederken daha cesurâne davranır. Onlardan üç defa rasulullah diye bahseder.[113] Fakat şâyân-ı dikkattir ki bu zikirler kendisinden aynı tabir ile bahsettiği suredir. Ruhunda sakladığı şeyi yani bütün mâniaları kırmak ve düşmanlarına galebe çalmak arzusunu bilâ-ihtiyar ortaya vurur. Bu mana peygamber gönderilmesine dair müteaddit îmâlarında da göze çarpıyor.[114] Muhammed bunlara iki defa mürsel,[115] yedi defa nezîr[116] der.

§199. Şimdi Medine devresinin tetkikine geçersek[117] birden bire gayet tam bir tahavvül, esaslı bir sahne tebeddülü görürüz. Bu bize Kureyş muhalefetinin ezici tazyîki ve tâliin medîd-i ma'kûsiyeti *{ters, yolunda gitmeyen durumun uzaması}* altında Muhammed'in titreyen ruhunda saklı şeylerin kâffesini gayr-ı kâbil-i inkâr *{inkar edilemez}* bir surette anlatır. Her şeyden evvel eski zamanların enbiyâsı sahneden çekilirler. İlk zamanların mütevâziâne ve muhterizâne *{sakınarak, çekinerek}* tarz-ı ifadesi ortadan kalkar. Birinci mevkiye gayet mübâlağakârâne *{abartılırcasına}* bir ehemmiyetle Muhammed'in şahsı çıkar. Artık Muhammed kendi nefsinden, fikirlerinin galebesinden emindir. Galebe-i tâmme ve nihâiyyenin, gerek fikirlerinin gerek sâir bütün muâsırlarının zekâsına fâik bulunan kendi zekâ ve seciyyesinin mahsûlü olduğunu müdriktir. İşte bu sarhoşluk verici kanaatinde büyük bir kuvvet-i kalb bularak her türlü ihtirâzı bertaraf eder, cesurâne meydana çıkar. Sıkılmaz, korkmaz. Ezici tefevvukunu *{üste çıkma, üstünlük}* bilir. Sırf dini mefhumlar ikinci hatta terk edilir. Birinci hatta evvelden meçhul olan yeni unsurlar, âyin teferruâtı,

[II/93]

112 Beşîr, nezîr tabiri: Hud, 2; Sebe', 27; Fatır, 22; A'raf, 188; nezîr tabiri: Hud, 15; Ankebut, 49; Sebe', 45; Fatır, 21, 34; A'raf, 183; Ra'd, 8.

113 A'raf, 59, 65, 102.

114 Nahl, 38; Rum, 46; Hud, 27, 52, 64, 85; Mü'min, 24; Kasas, 59; Ankebut, 13, 35; Yunus, 75,76; A'raf, 57, 63, 71, 83, 92, 101.

115 En'am, 34, 48.

116 Hac, 2; Hud, 27; Kasas, 46; Sebe', 33, 43; Fatır, 22, 40.

117 Ki bahsi fazla uzatmamak için bunları 1467 sûreden mürekkeb 24 âyetlik tek bir takım halinde toplayacağız.

kânûnî ahkâm, ictimâî, askerî, siyâsî tertibat nümâyân *{görünür}* olur. Bütün bu anâsır, yalnız yeni îcâbâtın, yeni şerâit-i muhitin mahsulü değildirler, Muhammed'in ruhunun bulunduğu yeni şerâit-i maneviyenin de mahsûlüdürler. Ta'dîle sebep olan en büyük unsur hâriçte Kureyş'e, dâhilde Yahudilere ve münâfıklara karşı siyâsî, askerî mücadeledir. Muhammed şimdi her gün miktarı artan bir taraftârân zümresi üzerinde nâ-kâbil *{kabul edilemez}* münakaşa ve mutlak bir hüküm ve nüfuz sahibi sıfatıyla hareket eder. Bu taraftarlar demir bir inzibât ile zabtedilmişlerdi. Hayat-ı yevmiyyenin *{günlük hayatın}* ta aile sinesinden mabede ve meydan-ı harbe varınca- [II/94]
ya kadar bütün meşâgil-i esâsiyesi bu inzibât çerçevesi içine alınmıştı. Fikir mücadelesi nihayet buldu, yerine şahıs mücadelesi kâim oldu. Artık mesele müşriklik ma'bûtlarına perestiş edip etmemek meselesi değildir. Arabistan'da kim sahib-i mutlak olacaktır? Zafer Kureyşîlerin tüccar cemaatinde mi kalacaktır, yoksa firari rasulullahta mı tecelli edecektir? İşte mesele budur. Onun için Muhammed'in şahsı birinci hatta hepsinin fevkine çıkar. Allah'a bile peygamberin yardımcısı sıfatıyla irâe edilmek itibariyle ikinci derecede bir mevki ayrılmış denilebilir. Artık Allah, ibadeti uğrunda her şeyin feda edilmesi lazım gelen bir vücûd-ı kusvâ *{nihai, son}* değildir. Gayet zî-kudret *{güç sahibi}* bir vücuttur ki Muhammed'e vazife-i siyâsiyyesinde yardım eder, onun galebesini kolaylaştırır, mağlubiyetlerinde ona teselli verir, insanlar üzerinde büyük bir hükümetin dünyevî müşkilâtını hall hususunda muâvenet gösterir. Bu, peygamberlik ve siyaset hayatının yeni safhasının inkişâfında *{yayılmasında}* her gün tahaddüs eden müşkilâtı izâleye hizmet eyler. Böyle istenilen işe yarar bir alet gibi Allah mefhumu ibtidâî, şedîdi't-tab', hun-hâr *{kendini beğenmiş, kibirli}*, hadîd *{hiddetli}*, intikamcı, insan kanı dökülmesine lâ-kayd, yağmaya harîs *{hırslı}*, muhabbetleri rüzgâr gibi mütehavvil *{değişen}*, cahil, gerek umumi gerek hususi hiçbir inzibâta *{düzene}* gelmez bir halk içinde Muhammed'in pek işine yaradı. İşte bu temâyülât, ihtirâsât ve
menâfi' karışıklığı arasında Peygamber'in siması Arabistan'ın [II/95]

o azim inkılâbının fâili olarak temâyüz eder *{kendisini gösterir}*. Onun siması ortaya çıkar, her şeye hâkim olur ve azamet kazanır. Müminlerin nazarı ona mün'atıf *{bir tarafa doğru dönen}* olur. Arabistan'ın en ücrâ köşelerinden kabile reisleri onu görmeye gelirler. Suallere cevaplar mukadderâtlarını tayin edecek hükümler Allah'ın değil onun ağzından beklenir. Kısm-ı a'zamı için, hatta hemen kâffesi *{tamamı}* için denilebilir ki hâiz-i ehemmiyet *{önemli}* olan vücûd, Allah değil Peygamber'dir. Muhammed her gün daha göze çarpan, daha el ile tutulan bir varlıktır. Allah gittikçe daha rahat ve muvâfık bir nazariye, bir esâs-ı kusvâ haline geliyor, kubbe-i semanın fevkinden *{gökyüzünün üzerinde}* habîbi Muhammed'in keyf ve hevesine tâbi' harekâtını adetçe az ve ehemmiyetçe küçük olmayan zaaflarını muhibbâne *{sevecen bir şekilde}* bir nazar-ı takdîr ile seyrediyor, şekâvetkârane *{sıkıntılı}* seferlerinde sürü sürü melekleriyle ona muâvenette *{yardımda}* bulunuyor, müşkil meseleleri vahyolunan âyetlerle bir kılıç gibi kesiyor, hataları düzeltiyor, cürümlerini meşrû' *{suçlarını yasal}* hale kalb ediyor *{dönüştürüyor}*, vahşiyâne sevâik-i tabîiyyeyi *{doğal sebepleri}* akvâm-ı sâmiye'nin *{yüve kavimlerin}* müstebid *{zorba}* Allahı'nın mugâyir-i ahlâk *{ahlaka aykırı}* 'unf ü şiddetiyle teşcî' *{kaba şiddetiyle cesaretlendiriyor}* ve teşvik ediyor.

İsmen dînî fakat fiilen siyâsî olan bu devre-i faaliyetin *{icraat döneminin}* istatistîk-i tetkikatı *{incelemelerin verileri}*, Muhammed'in tahavvül-i maneviyesindeki *{maneviyatındaki değişim}* büyüklüğü ölçebilmek üzere bize pek şâyân-ı dikkat malumat verir.

[II/96] Filhakika, 1467 âyet ihtiva eden 24 sureden mürekkeb takım içinde yalnız on iki defa başka peygamberlerin zikri(nin) geçtiğini görüyoruz. Umumiyetle enbiyâ gönderilmesi hakkında;[118] rasul olmak üzere;[119] nebî olmak üzere;[120] rasulullah

118 Bakara, 123, 146; Cum'a, 2; Al-i İmran, 158.
119 Bakara, 43, 46.
120 Al-i İmran, 34; Nisa, 161.

olmak üzere[121] beşîr nezîr olmak üzere.[122] Fakat diğer taraftan Muhammed kendi kendisinden ber-vech-i âtî kırk yedi defa bahseder. Mürsel namıyla bir defa,[123] beşîr nezîr yahut mübeşşir yahut münzir olmak üzere altı defa;[124] nebî namıyla yirmi sekiz defa;[125] rasul namıyla kırk dört defa[126] rasulullah nam-ı mutantanı ile de altmış sekiz defa.[127] [II/97]

§200. İlk zamanların tevâzuundan vefatına tekaddüm eden son safhaya doğru Muhammed'in ruhunun tekâmülü hakkındaki bu muhtasar izahata artık nihayet vermek vakti gelmiştir. Muhammed artık bu son safhadan, gerek ahlâkî, gerek siyâsî husûsusatta bir irticâ' tehlikesine düşmeksizin daha ileriye gidemezdi. Vermeye kıyâm ettiğimiz izahat bittabi pek azdır ve birçok cihetlerde itmi'nân-bahş *{tatmin edici}* değildir. Fakat mevzu o kadar vâsi' ve mühimdir ki eserimizin çerçevesinden hârice çıkmamak için daha mufassal sûrette bahse girişemedik. Bunda henüz hiç el dokunmamış birçok bâkir zeminler mevcuttur. Muhammed'in tekâmül-i maneviyesini *{manevi olgunluğunu}* rakam üzerine istinad ederek izah etmek tarzı ihtimal ki edebiyat ve tarih münekkitlerinin mutad olan üsluplarıyla pek tevâfuk etmez. İhtimal ki istatistik mec- [II/98]
mualarını pek fazla hatırlatır. Fakat mevzu hakkındaki izahatı

121 Saf, 5, 6.
122 Mâide, 22.
123 Bakara, 253.
124 Bakara, 113; Nisa, 163; Ahzab, 44; Hac, 48; Fetih, 8; Maide, 22.
125 Enfal, 65, 66, 71; Al-i İmran, 61; Talak, 1; Ahzab, 1, 6, 13, 28, 30, 32, 38, 44, 49 mükerrer, 53, 59 mükerrer; Tahrim 1, 3, 8, 9; Mümtehine, 12; Tevbe, 74, 61, 114, 118; Maide, 84.
126 Bakara, 137, 138, 146; 285; Teğabun, 12; Cum'a, 2; Enfal, 1, 24, 27, 42; Muhammed, 34; Al-i İmran, 29, 75, 80, 138, 147, 158, 166; Hadid, 8; Nisa, 45, 62, 64, 85, 115; Talak, 11; Nur, 55, 63; Mücadele, 6, 9, 10, 13; Mümtehine, 1; Hac, 78; Fetih, 12; Tevbe, 1, 3, 7, 9, 13, 89, 100; Maide, 45, 86, 103.
127 Bakara, 279; Teğabun, 8; Enfal, 1, 13, 20; Al-i İmran, 96; Saf, 9; Hadid, 7; Nisa, 101; Haşr, 4, 6, 7, 8; Ahzab, 12, 21, 22, 29, 31, 33, 40, 51, 57, 71; Münafikun, 5, 7, 8; Nur, 49, 50, 51; Mücadele, 5, 21, 22; Fetih, 26, 27, 28, 29; Hucurat, 1, 3, 7; Tevbe, 16, 24, 26, 29, 33, 43, 59, 63, 64, 66, 75, 81, 82, 85, 87, 92, 95, 98, 106, 108, 121; Maide, 18, 22, 37, 60, 61, 71, 93, 111.

mümkün olduğu kadar muhtasar bir hale getirebilmek için riyâziyeden istifade etmeye mecbur oldum. Mevzumuz lazım gelen yerlerde metn-i Kur'ân'dan sık sık istişhadlarda *{şahit olma}* bulunmaya layık idi. Bütün bunlara rağmen takip ettiğim rakam usulünün kendilerine has bir belâgatı olduğuna, vâkıan pek can sıkıcı ise de her halde pek müessir ve kanaat-bahş bir vâsıta teşkil ettiğine kâniyim. Hesap cihetlerini, insana nâ-hoş gelen taraflarını saklayacak surette buna güzel bir şekl-i edebî verilirse, Kur'ân'da gözümüze çarpan İslamiyet'in sâir mefhumât-ı esâsiyesi *{temel anlayışları}* tetkikatına da tatbîk olunursa *{uygulanırsa}* ilk zamanlardaki İslam dininin tetkikatı hususunda büyük bir fayda temin edebilir.

Târih-i İslam'a ait vekâyı' için yazdığımız medhali haddinden ziyade uzatmaksızın tetkikatın bu kısmında daha ileriye gitmemiz kâbil değildir. Herhalde ümit ediyorum ki Kur'ân'ın bize ne kadar velûd bir saha-i tetkik vücuda getirdiğini ve metn-i kudsînin arz eylediği malzemelerin nokta-i azîmetimizi teşkil eden mesele-i esâsiyeyi yani Müslüman propagandasının başlangıcının hiçbir yalancılık kastına kapılmayan, yalnız hakikat-ı kusvâ *{nihai gerçek}* hakkında derin bir itikat ile hareket eden dindar bir ruhun namuskârâne ve samimi inkişâfından *{gelişiminden}* ve Peygamber'deki ibtidâ kendi kendi-
[II/99] sini sonra da dostlarını ve taallukâtını, bütün milletdaşlarını o tamamen müstağrak bulundukları *{içine batmış oldukları}* müşriklik dalâletinden *{sapkınlığından}* kurtarmak emel-i samimiyesinden ibaret bulunması keyfiyetini ispata bol bol kifâyet eyleyeceğini göstermiş oldum. Böyle bir hakikatin meydana çıkması insaniyet için büyük bir ehemmiyeti hâizdir. Bu, müslüman dininin birtakım iğvââta ve muhâcemâta mukavemet hususunda gösterdiği kuvveti izah eder. Bu kadar necîbâne olmayan sâir unsurlar, bu kadar hâlis olmayan sâir emeller Arabistan Peygamber'inin girift ruhunda filizlendiği halde bile İslamiyet'in zafer-i nihâiyi ihrâz etmesi keyfiyetini de izah eyler. Muhammed ilk senelerin tarz ve usulünden inhiraf *{ayrılık}* etti ise bu bizi hayrette bırakmamalıdır. Muhammed de

sâir muâsırları gibi, onlar derecesinde bir insan idi. Henüz nîm *{yarı}* vahşi bir halde, her türlü harsdan *{üretimden}* mahrum, yalnız sevâik-i tabîiyyesini ve mevâhib-i fıtriyyesini *{yaratılışa dair nimetlerini}* rehber edinmiş bir hey'et-i ictimâiyyenin bir ferdi idi. Yahudilik ve Hristiyanlık itikatları bu hey'et-i ictimâ içinde iyi hazmedilmemiş bir halde mevcut bulunuyordu. Binaenaleyh Muhammed talih kendisine güldüğü zaman, istihsâl ettiği neticeler, ilk senelerde zevcesi Hatice'ye taşlara ve ağaçlara tapmak hakkındaki ilk şüphelerini tevdî' ettiği vakitlerde hiç hülyâ bile etmediği derecede azim ve hayret-bahş olduğu zaman Muhammed de kolaylıkla bozulabildi. Nisbi bir kat'iyyet ile kabul edilebilir ki Muhammed hemen bütün Mek- [II/100]
ke devrinde bir samimiyet-i tamme içinde idi. Çünkü müdafaa ettiği fikir kendisine ancak nâ-kâbil-i tasvîr *{tasvir edilemez}* merâretler *{acılık, tatsızlık}* ve ızdıraplardan başka bir semere temin etmemişlerdir. Onlardan hiçbir istifade istihsâl edemedi. Fakat Medine muhitine nakledince yeni vaziyet-i ictimâiyyenin müfsid-i ahlâk tesirine pek az mukavemet gösterdi. Ve bilhassa sonra ilk teşebbüsler, sarhoşluk verici zaferlere ve adeta bî-pâyan *{sonsuz}* bir kudret-i siyâsiyyenin zarûrî ve gayr-i kâbil ictinâb-ı *{kaçınılmaz}* rehâvet ve keyfine iktirân *{yakın olma, yaklaşma}* ettiği, bu büyük neticelerin sırf kendi iradesinin, kendi sebat ve akdâmının ve bütün düşmanları ve dostları üzerindeki azim tefevvuk-ı maneviyesinin *{manevi üstünlük}* neticesi olduğunu hissettiği zaman Muhammed'in bu mukavemeti pek gevşedi. Ahlak bozucu esbâba hepsinin en büyüğü ve en meş'ûmu *{uğursuzu}* diğer bir sebep daha inzimâm etti *{ekledi}* ki o da taraftarlarının takdîr ve hayretinden ve adeta perestişinden mütevellit *{tapınmadan kaynaklı}* sarhoşluktur.

Meziyyât-ı maneviyye ve ahlâkiyyenin böyle haleldâr olması pek insani bir hâdisedir. Tarih bu bâbda bize binlerce misaller arz eder: Bir salîb *{haç}* yahut bir ateş üzerinde evliya gibi ölmek müthiş ve fena düşmanlara karşı azim bir mücadeleden sonra taht üzerinde evliya gibi ölmekten daha kolaydır. Muhammed'in siması güzellik cihetinde kaybetti.

Fakat kuvvet cihetinde kazandı. Ruhunun geçirdiği bütün
[II/101] tekâmül ameliyesi gayet hâiz-i dikkat ve ehemmiyettir. Çünkü ondan evvel ve sonra ihtimal ki hiçbir adam Muhammed gibi bir hayat sürmemiştir. Mesleğine kırk yaşında iken namuskâr ve samimi bir vâiz gibi başladı. Kendi menfaat-i maddiyyesi için değil, içinde yaşadığı hey'et-i ictimâiyyenin menfaat-i maneviyyesi için büyük bir hakikat namına mücahedeye atıldı. Sonunda teokratik bir imparatorluğun bir reis-i mutlakı, bütün dünyaya hâkim olmak iddiasını besleyen muhârib bir dinin müessisi sıfatıyla terk-i hayat etti: Bu iki netice münhasıran kendisinin ma'nevî ve fikrî kuvvetinin mahsûlü idiler. Binaenaleyh Muhammed de pür şevk ve heyecan, fakir, münzevî, herkesçe meçhul, namuskâr bir adamdan muzafferiyât-ı siyâsiyye ve askeriyyesinin devre-i tamı içinde, az çok câzibedâr, iyice dolu bir haremin güzellikleriyle muhât bir halde son nefesini veren bir şark hükümdar-ı mutlakına kadar bütün derecât ve safahât tekâmülü görürüz. Bütün bunlarla beraber son zamanların o sahte lemeân-ı dünyeviyyesi başlangıçların namuskârâne samimiyyetini izâle edemez ve etmemelidir.

Kur'an'ın Tertibi

Kur'ân'ın Tarih Sırasıyla Tertip ve Tanzimi

§201. Bi'set ile beraber Kur'ân fıkralarının da vahyi başla-
[II/102] mış olduğu cihetle, erbâb-ı tetkike kolaylık olmak üzere Muhammed'in vazife-i bi'setinin tarihine Avrupa ulûm-ı şarkiyye mütehassısları tarafından Kur'ân'ın muhtelif kısımlarını tarih sırasıyla tasnif yolunda vukûa gelen bazı teşebbüsler hakkında bibliyografi malumatı da ilave edeceğiz. Malum olduğu üzere Kur'ân'ın metni Peygamber'in vefatından takrîben yirmi sene sonra ilk Müslüman kâtiplerinin bize bıraktıkları tarzda, indî *{kişisel}* ve keyfî bir sûrette sıralanmıştır.

Th. Nöldeke.-Geschichte d. Qurâns, pag. IX

G. Weil.-Historis.-Kritis. Einleitung in dem Koran, 2e ed. Leipzig, 1878, P. 64-91

H. Grimme.-Muhammed, vol. II P. 25-29.

W. Muir.-The Life of Mahomet, II P. 318-320

W. Muir.-The Corân, London, 1878, P. 43.

T. P. Hughes.-A dictionary of Islam, II ed. London, 1896, P. 493-515.

Hirschfeld.-New Researches, P. 143-145.

Muir'in tetkikatı diğerlerininkinden çok farklıdır. Çünkü 96. sûreye daha diğer on sekiz sûre de iltihak eder. İlk sûrelerin en şâirâne ve subjektif olanlardan terekküb etmesi ve mezheb ve akaide taalluk eden diğer sûrelerden evvel bulunmaları lazım geleceği pek haklı olarak iddia ediliyor. Bu yoldaki teşebbüsler arasından, erbâb-ı tetkike kolaylık olmak üzere yalnız ikisini, Nöldeke ile Hirschfeld'e ait olanları ber-vech-i âtî göstereceğiz.

Nöldeke: Geschichte d. Qurâns, sahife 9. [II/103]

Mekkî Sûreler - Birinci devre: Alak, Müddessir, Tebbet, Kureyş, Kevser, Hümeze, Maun, Tekasür, Fil, Leyl, Beled, İnşirah, Duha, Kadir, Tarık, Şems, Abese, Kalem, A'lâ, Tîn, Asr, Buruc, Müzzemmil, Karia, Zilzal, İnfitar, Tekvir, Necm, İnşikak, Adiyat, Naziat, Mürselat, Nebe, Ğaşiye, Fecr, Kıyame, Mutaffifin, Hakka, Zariyat, Tur, Vakıa, Meâric, Rahman, İhlas, Kafirun, Felak, Hümeze, Fatiha. - İkinci devre: Kamer, Saffat, Nuh, İnsan, Duhan, Kaf, Ta-ha, Şuara, Hicr, Meryem, Sad, Yasin, Zuhruf, Cin, Mülk, Mü'minun, Enbiya, Furkan, İsra, Neml, Kehf. - Üçüncü devre: Secde, Fussilet, Casiye, Nahl, Rum, Hud, İbrahim, Yusuf, Mü'min, Kasas, Zümer, Ankebut, Lokman, Şura, Yunus, Sebe', Fatır, A'raf, Ahkaf, En'am, Ra'd.

Medine sûreleri: Bakara, Beyyine, Teğabün, Cum'a, Enfal, Muhammed, Al-i İmran, Saff, Hadid, Nisa, Talak, Haşr, Ahzab, Münafikun, Nur, Mücadele, Hac, Feth, Tahrim, Mümtehine, Nasr, Hucurat, Tevbe, Maide.[128]

128 Hartwig Hirschfeld: New Researches into the Composition and Exegesis of the Coran. Asiatic Monographs. Vol. III. Royal Asiatic Society, London, 1902.

Mekke'de vahyedilen sûreler.

– I. İlk beyanname: Alak, 1-5.

– II. Bunu te'yit eden vahiyler: A'lâ; Kalem, 1-33; İhlas;
[II/104] Hakka, 40-52; Şuara, 221-228; Tur, 29-49; Müddessir, 1-30, 35-55; Müzzemmil, 1-14; İnsan; İnşirah; Alak, 6-19; Tebbet; Hümeze; Naziat, 15, 26; Necm, 1-18, 24-62; Duha, 1-8; Kafirun.

– III. Hitâb ve nidâdan ibâret vahiyler: Tekvir, İnfitar, Zilzal; Abese; Tarık; Kıyamet; İnfitar; Gaşiye; Naziat, 1-14; Mürselat; Nebe; Vakıa; Tur, 1-28; Meâric; Adiyat; Karia; Kureyş; Maun; Kevser; Beled; Leyl; Şems; Fil; Tekâsür; Kadir; B; Fecr; Cin, 1-8, 12-22; Asr; Kadir.

– IV. Ahlâkî Vâhiyler: Kalem, 34-52; Zariyat; Şuara, 1-220; Kamer; Saffat; Duhan; Sâd; Neml, 1-59; Kasas; Hicr; Kehf; Yusuf; Meryem; Zuhruf, 25-89; Enbiya; İbrahim; Ta-ha; Hud; Sebe'; A'raf, 1-27, 57-155, 168-205; İsra, 1-8, 103-111; Müzzemmil, 15-19; Mü'min, 1-6, 24, 57; Ankebut, 13-42; Yunus, 72-109; Mü'minun, 23-52; Ahkaf, 20-35; 7, 23-38, 109-120; Bakara, 200-210; 71, 74-91.

– V. Tasvîrî Vahiyler: Naziat, 27-46; Nuh; Rahman; Kaf;
[II/105] Talak; Şura; Fussilet; Fatır; Secde; Mülk; Furkan, 1-63; Mü'minun, 1-22, 53-118; Nahl, 1-115; Zuhruf, 1-24; Ra'd; Felak; 119;[129] Yunus, 1-57, 58-71; Lokman, 1-10, 19-34; Yasin; Neml; 60-95; Rum; Zümer; Ta-ha, 1-13, 62-71; Mü'min, 7-23, 58-85; Bakara, 158-162; Ankebut, 43-69; İsra, 87-102; 71, 92-117.

– VI. Kânûna Taalluk Eden Vahiyler: 71, 1-45, 46-73; Duha, 9-11; Furkan, 64-72; Lokman, 11-18; A'raf, 28-56; Ankebut, 1-12; Ahkaf, 1-19; İsra, 9-86; 71, 152-165; Tevbe, 129-130; Buruc, 9-11.

Medine'de Vahyedilen Sûreler - Bakara, 1-19a, 19, 37b, 38-58, 59; Maide, 71-88; Bakara, 60-97, 98-115, 116-147,

129 Burada zikredilen 119 rakamı muhtemelen yanlış yazılmış olmalıdır. Zira Kur'an'da 114 sure bulunmaktadır.

163-184, 211-223, 244-268, 269-281; Enfal, 1-41,[130] 42-76; Al-i İmran, 1-20, 30-75, 76-90; Muhammed; Al-i İmran, 91-113(?), 114-137, 139-200; Hadid; A'raf, 174-185; Haşr; Saf; Cum'a, Nahl, 116-128(?); Teğabun, 17, 1-45, 126-129, 46-72, 73-86;[131] Bakara, 148-157, 87-95; Maide, 56-63; Bakara, 282- [II/106] 284; En'am, 96-105;[132] 106-125, 130-138 (?), 139 (?), 140-145, 146-151, 152-175; Ahzab;[133] Bakara, 224-243(?); Talak; Nur; Tahrim; Münafikun; Mücadele; Hac, 14-61;[134] 72-78; Maide, 39-44;[135] Bakara, 285-286; Fetih, 18-28; Bakara 185-196 a, 196, 190 b;[136] Mümtehine; Nasr; Hucurat;[137] Tevbe, 23-27, 38-73; Fetih, 1-17; Tevbe, 74-94;[138] 120-128, 95-119, 1-12, 36-37, 13-22, 28-35; A'raf, 156-172; Maide, 1-4, 5-7, 8-14, 15-17, 109-120, 18-22, 45-55, 64-70, 89-104, 105-108 (?); En'am, 117-154 (?); Müzzemmil, 20 (?); Müddessir, 31-34 (?)

Araya ilave edilmiş yahut meşkûk: Necm, 19-23; Al-i İmran, 138; Ahzab, 40; Muhammed, 2; Fetih, 29; Cum'a, 6; Maide, 73 (?), 101 (?).

İlk Vahiy Rivayeti [II/102]

An'aneye Nazaran İlk Vahyin Tarihi (610 Tarih-i Mîlâdî)

§202. Muhammed'in terceme-i hâlinde ilk mevsûk *{güvenilir}* ve kat'î tarih Medine'ye firarı senesi olduğu cihetle an'aneye *{anlatıya}* nazaran bi'set-i nebeviyyenin başladığı devreyi tespit için firardan evvel Mekke'de kaç sene neşr-i dîn etmiş *{dini yaymış}* olduğunu hesap etmek lazım gelir. Peygamber'in yaşı da ihtimal ki bu yoldaki hesapların neticesini kontrol için bir mukayese haddi teşkil edebilir. Fakat gerek Mekke'de propagandanın müddeti gerek bi'setin başlangıcında ve hîn-i ve-

130 Bedir'den sonra.
131 Uhud'dan sonra.
132 Dördüncü sene-i hicriyye.
133 Beşinci tarih-i hicrîde.
134 Altıncı tarih-i hicrîde.
135 Yedinci tarih-i hicrîde.
136 Sekizinci tarih-i hicrîde.
137 Dokuzuncu tarih-i hicrîde.
138 Onuncu tarih-i hicrîde.

fatında Muhammed'in yaşı hakkında en kadîm menba'larda bile tereddüt ve meşkûkiyyet hüküm-fermâdır *{şüphelilik vardır}*. Bi'setinin tarihi hiçbir zaman kat'iyyetle tayin olunamayacaktır. Çünkü maziye dair yapılan hesapların kâffesi maddî vakalara değil faraziyyâta istinad ediyor *{varsayımlara dayanıyor}*. Mamafih şurasını da ilave etmek iktiza eyler ki *{gerekir ki}* mevcut tarih rakamlarının hâvî olabilecekleri *{içerebileceği}* bütün hata üç sene miktarını tecâvüz edemez. Çünkü en iyi menba'larda İslamiyet'in neşredilmeye başlandığı tarih hakkındaki rivayetler üç senelik bir hudut dâhilinde tehâlüf ediyorlar. Bu meşkûkiyyet *{şüphelilik}* şâyân-ı eseftir *{üzüntü vericidir}*. Fakat diğer taraftan bir tarihin vuzûh ve sarâhati *{açıklığı}* ancak nisbî bir kıymeti hâizdir *{az bir önemi vardır}*, yani bir vakayı muâsır *{çağdaş}* sâir hâdisâta nisbetle tasnîf hususunda îfâ edebileceği *{yerine getirebileceği}* hizmet dola-
[II/108] yısıyla kıymetdârdır. Tetkik ettiğimiz meselede Muhammed'in vazife-i bi'seti münferit *{ferdî}* bir vakadır, diğer vakâyı' ile bilâ-vâsıta ve zarûrî hiçbir münasebeti hâiz değildir. Onun için iki üç senelik bir tarih hatası pek az hâiz-i ehemmiyet görülebilir. Fütûhât tarihini tetkik ettiğimiz vakit iş değişir. O zaman sene hataları şâyân-ı esef *{üzülmeye değer}* ve içinden çıkılmaz karışıklıklar tevlîd etmiştir *{ortaya çıkarmıştır}*.

Bir de şurasını unutmamalıdır ki Müslümanlar kendi itikad-ı dîniyyelerine göre bi'set-i nebeviyyenin muayyen bir günde vukûa gelmiş olduğu iddiasındadırlar. Biz bu noktada onlardan bütün bütün başka bir mevkideyiz. Muhammed'in vazife-i risaletini, peygamberin bâtınî bir tekâmülünün neticesi gibi telakki ediyoruz. Bu tekâmül de bütün gençliğine ve kemâl devresine şâmildir. Bu nokta-i nazardan bi'setin başlangıcı olarak bir gün tayin etmeye kalkmak akîm ve boş bir iştir. Çünkü ihtimal ki hiçbir zaman vukûa gelmemiş bir şey aramaya kalkışılmış olacaktır. Muhammed yalnız bir günde peygamber olmadı. Herhalde şimdi aşağıda bi'set-i nebeviyyenin başlangıcı hakkında an'anenin *{anlatının}* bildirdiği malumatı muhtasaran kaydedeceğiz. *An'anenin {anlatının}* bah-

settiği vakaların 610 ve 612 tarih-i mîlâdîleri arasındaki devreye ait olduğu bunlardan kolayca anlaşılacaktır. Elimizdeki gayr-ı kâfî *{yetersiz}* malumat ile daha ziyâde sarâhat aramaya kıyam etmek hataya düşmek olacaktır. Çünkü hesapları hakiki bir vuzûh ilè istinad ettirebilecek kat'iyyen emin temellerden [II/109] mahrumuz. Bir gün oldu ki Muhammed kendi tefekkürâtını «vahiy» şekli altında izhâr etti. İhtimal ki muhaddisînin tespit etmek istedikleri tarih budur. Fakat hiç şüphe yoktur ki bu ân-ı tarihiye uzun bir hazırlık takaddüm etmişti. Bu devreyi ise Muhammed nisyânın *{unutmanın}* en kesîf zulmetleri arasına gömmek için elinden geleni yapmıştır.

§203. Menâbi' *{kaynaklar}* tarafından tarihlere müteallik verilen malumat muhtelif cinstendir. Bunları ber-vech-i âtî muhtelif kısımlarda topluyoruz:

1- **Zevcesi Hatice'ye ilk vahyi tebliğ ettiği zaman Muhammed'in yaşı:** 40. sene;[139] 40. yahut 43. sene.[140]

2- **Medine'ye firardan evvel Mekke'deki propagandanın müddet-i devamı:** 10, 13, 15 sene;[141] bilhassa Ebû Kays Sırma'ya atfedilen eş'âra bakınız.[142]

3- **Bi'set-i nebeviyyenin ibtidâ devresi:** İran hükümdarı [II/110] kisrâ Perviz b. Hürmüz b. Enûşirvân'ın yirminci sene-i hükümeti; İyâs b. Kabîsa et-Tâî, Hîre'de bedevî Araplar nezdinde âmil olduğu yani İranîlerin mümessili bulunduğu sırada;[143] Fil Seferinden sonra 41. senede; Kâbe'nin tekrar inşasından 15 sene sonra.[144]

4- **Bi'set:** Ramazan'ın on yedinci pazartesi günü başladı; 10 Ramazan'da başladı; 7 Ramazan'da başladı; 24 Rama-

139 Hişâm, 150.
140 Taberî, 1. cild, 1139, 1141; 1245-8248.
141 Taberî, 1. cild, 1245-1248.
142 Taberî, 1. cild, sahife 1247, 8. satır; Hişâm, 350; Esîr, 2. cild, 83; Hamîs, 1. cild, 311, 317, 366; Halebî, 1. cild, 304, satır 6; 316; Hacer, 2. cild, 486; Kuteybe, 75.
143 Esîr, 2. cild, 34; Hamîs, 1. cild, sahife 316, satır 22).
144 Hamîs, 316.

zan'da başladı; Rebîülevvel'in sekizinci pazartesi günü başladı; Receb ayında başladı; 27 Receb'de başladı; rüyalar Rebîülevvel'de ve ilk vahiyler Ramazan'da başladı.[145] Enfal, 42 âyette vardır ki bundan bi'setin Bedir muharebesi günü ile aynı günde yani 17 Ramazan'da başlamış olduğu istidlâl edilmek istenilmiştir.[146]

§204. Şa'bî tarafından nakledilen bir an'aneye *{anlatıya}* [II/111] göre Muhammed vahye nail olmadan evvel üç sene melek İsrafil ile samimi münasebette bulunmuştu (karn). Onun mırıltısını işitiyordu (yesmeu' hissehû), fakat şahsını görmüyordu (ve lâ yerâ şahsehû). Üç seneden sonra melek Cebrail geldi.[147] Bu an'anâttan sonra Muhammed'in Mekke'de üç sene melek İsrafil'e, sonra on sene melek Cebrail'e karîn olduğu, Medine'de yine on sene melek Cebrail'e karîn olduğu an'anesi çıkmıştır. Rakamlardaki bu intizam şarklıların bir illetidir. En bâriz hakikatlere rağmen kendilerini buna kaptırırlar. Taberî üç zattan istişhâd ediyor ki onlar, Muhammed'in bi'set-i nebeviyye senelerini bu tarzda bir takım kısımlara ayırırlar.[148]

[II/112] §205. Yukarı(da)ki fıkrada topladığımız bütün an'anâtın pek mahdûd bir kıymet-i tarihiyyeleri vardır. Bazı ahvalde aynı zatlar birbirine zıt malumat verirler. Mekke'ye ait tarihlerin mûşikâfâne *{inceden inceye araştıranlar}* bir tetkikine girişmeden meseleyi aşağı(da)ki noktalarda cem' ve hülâsâ edebiliriz. Bunların tarihinde en iyi menba'lar müttefik bulunuyorlar.

145 Taberî, 1. cild, 1141-1143; Esîr, 2. cild, 32-33; Hamîs, 1. cild, 316-317, 317-318; Halebî, 1. cild, 321-322.

146 Haldûn'a bakınız. İkinci cild, zeyl 6; Esîr, 2. cild, 32-33; Taberî, 1. cild, 1142-1143.

147 Taberî, 1. cild, 1249; Hamîs, 1. cild, 319; Halebî, 1. cild, 330; sonra yine aynı menba'dan, eş-Şa'bî'den, naklen bu devreden evvel de Muhammed'in on beş sene kadar etrafında hiç kimse görmeden bir takım sesler işitmiş olduğunu ilave eder. Sonra yedi sene esrâr-âlûd bir takım ziyâlar görmüş; fakat kimseyi teşhis edememiştir. Bütün bunlar bi'set başlamadan evvel cem'an 22 senelik bir devre teşkil ederler; Halebî, 1. cild, 353, satır 8 ve müteâkip satırlar.

148 Taberî, 1. cild, 1249-1250. Hişâm'a da bakınız 155, 2. cild, 50.

1- Muhammed üç sene fikirlerini ve mezhebini muharrimlerine gizlice tebliğ etti, umumi propaganda üç sene sonra başladı.

2- Beşinci sene yani umumi propaganda başladıktan iki sene sonra Habeşistan'a muhaceret vukûa geldi.

3- Habeşistan'a muhaceretten sonra Hâşimîlerle kat-'ı râbıta edildi, bu da iki seneden üç seneye kadar devam etti.

4- Bu kat-'ı alâka nihayet bulduktan sonra, firardan üç sene evvel Ebû Tâlib ile Hatice vefat etmişlerdir.

Nisbî surette tasdik ve teslim edilmiş bir kat'iyyeti hâiz olan bu dört vakadan şu neticeleri çıkarıyoruz: Birinci ve ikinci fıkranın beş senesi üçüncü fıkranın iki senesiyle ve dördüncü fıkranın üç senesiyle cem' edilince asgari bir on bir seneye destres oluruz. Buna Habeşistan'a firar ile kat-'ı münasebetin başlangıcı arasında cereyan eden müddeti kat-'ı münasebetin nihayet bulması ile Ebû Tâlib'in vefatı arasındaki müddeti [II/113] de zımmetmek iktiza eder. Bu iki devrenin mecmûu ihtimal ki bir seneden aşağı değildir. Bu suretle 622 tarih-i mîlâdîsinden lâ-ekal *{az olmayan}* 12 sene mukaddem bir devreye destres oluyoruz ki bi'set-i nebeviyyenin başlangıcını 610 tarih-i mîlâdîsine tesadüf ettirir. İsrafil ile geçirilen üç sene an'anesinin hesapta dâhil olup olmadığı meselesi kalıyor. Kadîm ve şâyân-ı itimat bir muhaddis olan eş-Şa'bî'nin [vefatı: 105] sözlerine bakarak İsrafil menkıbesini (hakiki manasının münasip surette tefsiri ile) kabul ediyorum. İlk vahiy hakkında kabul edilmiş olan bütün rivayetlere mugâyir olmakla beraber, bunu hakiki bi'setin on iki senesinden mukaddem olarak telakki ediyorum. Bu suretle cem'an 15 senelik bir devre görüyoruz. Senelerin böyle tertib altına alınmasında yukarı(da)ki an'anâtın kâffesinin şâyân-ı kabul görülmesini temin etmek gibi bir fayda vardır. Çünkü Muhammed'in Mekke'deki peygamberlik hayatı, başlangıcı için mu'teber addettiğimiz tarihe göre on, on üç yahut on beş sene imtidâd edebilir. İsrafil'in üç senesi, Muhammed'in ruhunun sekînet-i

bâtıniyyesini *{iç huzurunu}* haleldâr edecek surette müphem bir takım dalâlet hisler(in)e kapıldığı devredir. Bunu takip eden Cebrail devresi (2-3 sene) fikirlerinin vuzûh kesbettiği
[II/114] ve dalâlet hissinin mutâvaatkâr hâletinden kendisine mülhem telakki eden bir adamın faal hayatına geçtiği devredir. Mütebâkî devre (takrîben on sene) firara kadar kadîm âlem ile açık mücadele safhasıdır. İşte bu umumi mefhumları esas tutarak an'anâta müstenid birçok vakaların tarih sırasıyla tertibi keyfiyyetini pek az hâiz-i ehemmiyet gördüm ve bunları, içlerinde karışıklık ve malumatı birbirine mezc *{katma, karıştırma}* gibi kusurların âşikar izleri mevcut olmakla beraber Peygamber'in terceme-i hâlinde İbn Hişâm'ın tertip ettiği sıra dâhilinde bıraktım.[149]

İlk Vahiy

(610 Tarih-i Mîlâdîsinde?)

§206. Menba'larda *{kaynaklarda}* Muhammed'in bi'setine işaret teşkil eden harikulade vekâyı' hakkında hayali birçok malumat mevcuttur. Muhammed henüz çocuk iken, çölde süt nene yanında bulunduğu zaman iki esrâr-âlûd mevcudiyet tarafından göğsünün yarıldığı hakkındaki meşhur hikâyelerden yukarıda bahsetmiştik. Daha birçok menkıbeler de vardır ki
[II/115] bunlara nazaran Muhammed en ücrâ vadilere yahut bazı ihtiyâcâtını izâle etmek üzere en sık çalılıklara çekildiği zaman taşlar ve ağaçlar kendisine arz-ı hürmet ederler ve Rasulullah diye selamlarlardı.[150]

§207. Rasulullah'ın zuhurunu dünyaya haber veren mucizâtın tasvîrini ve kâhinlerin, müneccimlerin, âlimlerin evvelden verdikleri haberleri de sırf menâkıba ait hayâlî şeyler

149 Not-1 [II/114] -Notun metin içerisinde yeri tespit edilemediğinden fıkranın sonuna dipnot verilmiştir- Firardan evvelki tarih sıraları hakkında Sprenger'in söylediklerini görmek faydalıdır. 1. cild, 349-354. Mamafih serdettiği esbâbın kâffesini şâyân-ı kabul görmek kâbil iddia olmadığı gibi vâsıl olduğu neticelere de itimat edilemez. Zaten bu neticeler pek az vâzıh ve sarîhtirler.

150 Taberî, 1. cild, 1143, 1144; Hişâm, 151; Esîr, 2. cild, 33; Halebî, 1. cild, 302.

diye telakki ederek ihmal eyleyeceğiz. Buraya, bu mevzudan az çok mufassal surette bahseden muharrirlerin fıkrâtına ait bir not ilave ediyoruz.[151]

§208. Muhammed'in bi'setinin başlangıcına dair en kadîm [II/116] hadis Taberî tarafından zabtedilmiş olanıdır.[152] Bunun râvîleri Âişe, Urve b. ez-Zübeyr, ez-Zührî'dir (isnâda itimat câiz ise!). Muhammed'in vazife-i risaleti sadık rüyaların tekerrürüyle başladı. Bu rüyalar ona şafağın müphem aydınlıkları gibi nümâyan oluyordu (felaku's-subh). Aynı zamanda Muhammed'de yalnızlığa karşı büyük bir muhabbet peydâ olmuştu. Hira[153] dağının bir mağarasına tehannüs[154] için çekilmeyi adet edinmişti.

151 Taberî, 1. cild, 1144-1145, sanemlere kesilen kurbanlardan birinin yarılmış karnından bir ses çıkmıştır; Hişâm, 133-134; Esîr, 2. cild, 33-34; Halebî, 1. cild, 249-302; Hamîs, 1. cild, 322, 323-324.
Not-1 [II/115] Bu mevzu hakkında ber-mutad {*alışılmış olduğu*} delâilü'n-nübüvve namı altında müteaddit {*çok sayıda*} eserler yazılmıştır. Hacî'ye bakınız, 3. cild, 236, 237.

152 1. cild, sahife 1147-1148.

153 Not-1 [II/118] Sprenger Hira kelimesinin, serin Taif bahçelerine yahut münbit Kurâ vadilerine gidecek kadar zengin olmayan Mekke'lilerin yazlık ikametgahlarının ismi olduğunu zannediyor. Bu dağ Mekke'den takrîben bir saatlik yoldadır, Mina vadisine giden yolun sol tarafındadır. Dağda bugün bir mağara gösteriliyor, Muhammed'in ailesiyle birlikte burada ikamet ettiği söyleniyor (Sprenger, 1. cild, 296). Korkarım ki Sprenger'ın bu tahmininin kıymet-i tarihiyyesi pek azdır. Hira dağından bahsedilmesi, Muhammed'in esrâr-âlûd bir surette bu dağa çekilmesi, uçurumlar arasındaki bütün o vahiy sahnesi Muhammed'e Mûsâ'nın Sînâ dağındaki sergüzeştine müşâbih bir macera atfetmek için Müslümanların bir gayretinden ibaret gibi telakki edilmek lazım geleceğini zannediyorum. Hatta, Hira dağındaki ikamet masalını kâmilen, Tevrat'taki vakanın Müslüman ağzından bir hikâyesi diye telakki edeceğim. Müslümanlar bir dağ olmazsa ilk vahiy hikâyesinin ihtimal dâhilinde görünmeyeceğine zâhib oldular. Muhammed, bu noktada da Mûsâ'dan aşağı kalamazdı.

154 Not-2 [II/118] Tahannüf {*haniflik*} kelimesi başka yerde hanîf kelimesi münasebetiyle de zikredilmişti. § 179, not 1. Hişâm (sahife 151) bu ta'biri teberrür yani îfâ-yı ibadet diye tercüme ediyor. Buhârî (ve krehl) taabbüd yani Allah'a perestiş manasına alıyor. Bu, bir kaç gece devam ederdi. Şark muharrirleri bu ibadetin neden ibaret olduğunu tahkik için pek çok zahmet çekmişlerdir. Muhammed'in bu ibadeti hangi âyine göre yaptığı, İbrahim ibadeti mi yoksa başka bir ibadet mi olduğu meselesi hayli ta'mîk {*derin araştırma*} [II/119] edilmiştir (Halebî'ye bakınız, 1. cild, sahife 321, satır 1); bazıları bu inzivanın yahut

Günlerce gecelerce orada kalırdı. Ailesine ancak yiyecek almak için avdet ederdi. Sonra tekrar inzivâgâhına çekilirdi. Orada bir gün kendisine hakikat nümâyân *{açık}* oldu ve dedi ki: «Ya Muhammed, sen Rasulullahsın!» Uykuda olan Muhammed dizlerinin üzerinde kalktı. Titremeye başladı. Sonra hemen zevcesi Hatice'nin yanına koştu. Haykırıyordu: Zimmilûnî! Zimmilûnî! »[155] (Ört beni! Ört beni!). Üzerindeki korku intibâı geçinceye kadar Hatice'nin yanında kaldı. Sonra tekrar o sesi işitti: «Ya Muhammed, sen Rasulullahsın!». Bu defa o kadar korktu ki az kaldı Hira dağının kayalıklarından kendisini aşağı atacaktı. O zaman Muhammed'i teskîn için kendisine söz söyleyen mahlûk meydana çıkarak: «Ya Muhammed, ben Cibril'im, sen Rasulullahsın!» dedi ve ilave etti: İkra' (İlan et!).[156] Muhammed

tecennüsün bir murakabe ve teemmül-i dînîden yani «tefekkür»den ibaret olduğu fikrindedirler (aynı sahifenin beşinci satırına bakınız). Tahannüs (İbn Hişâm'ın dediği gibi Arabî'de câiz olduğu vecihle) «fâ» ile «sâ»'yı karıştırarak tahannüf denilebilmesi, hadiste isti'mâl edilen bu manası karanlık kelimeyi tenvir hususunda hiçbir fayda temin edemez. Tahannüf kelimesi bizim için ancak bunu o esrâr-âlûd hanîf kelimesine rabt etmek kâbil olursa hâiz-i ehemmiyet görülebilir. Medhale bakınız § 179. fıkra, birinci not. Fakat belki Herischfeld'ın dediği gibi (New Rescerches, 19. sahife, not) bu kelimenin asıl menşei İbrânîlerin tahnûs denilen ibadetidir. (Leyâle de bakınız JRAS, 1903, sahife 780). Binaenaleyh, tehannüs kelimesinin menşei(nin) pek muahhar olması muhtemeldir. Fakat Muhammed zamanında da Mekke'de bu tabirin malum olacağı inkâr edilemez. Tenha bir tarafa çekilmek ve dua etmek hareketini tarif manasına kabul edilmiş olabilir. Ben bunun, hadisin metnine Muhammed'in vefatından sonra, bi'set-i nebeviyyenin başlangıcı hakkındaki menkıbelerin teşekkül ettiği devrede yani birinci asr-ı hicrînin nısf-ı ahîrine doğru girmiş bir kelime olduğunu zannediyorum. Sonraki muhaddisîn masallarına bir mevsûkiyyet *{güvenilir}* rengi vermek için onlara, manası garip, pek az vâzıh, kadîm ve esrâr-âlûd kelimeler idhâl etmek istemişlerdir (Sprenger'ın pek doğru olarak söylediği şeylere bakınız. 1. cild, 330 ve müteâkib sahifeler).

155 Not-3 [II/119] «Zimmilûnî» tabiri hadisin meşkûk {*şüpheli*} olduğunu gösterir. Çünkü hadisin içine «yâ eyyühe'l-müzzemmil» âyetinin ilhâmıyla girmiştir. Kur'ân, Müzzemmil, 1.

156 Not-4 [II/120] İkra' tabir-i muzlimi hakkında fikirler muhteliftir. Nöldeke (Geschichte d. Qurâns, sahife 64) «Oku!» diye başlayan ilk hatalı tercümeyi en evvel meydana koymuştur. Nöldeke bunu «va'z et» diye tercüme etmiştir. Bu muhtelif tercümeler hakkında (ki bizim mevzumuz bîgâne şeylerdir) Pautz'a bakınız (Muhammed's Lehre d. Offenbarung), sahife 18, not 1). Müslümanlar bile ikra' sözünün hakiki manasını id-

ne yapacağını bilemeyerek müteredddit duruyordu. Cevap ver- [II/117]
di: «İlana kâdir olamıyorum». Bunun üzerine melek kendisini üç defa kollarının arasına aldı, o kadar kuvvetli sıktı ki Allah'ın söyleyeceği ve talim edeceği şeyleri öğrenmek için lazım gelen kuvvet kendisine geldi. Sonra melek Muhammed'e Kur'ân'ın 96. sûresini[157] getirdi: «Her şeyi halk eden Rabbi'nin ismini ilan et ki insanı tahammur etmiş kandan yaratmıştır. İlan et! Rabbin erhamü'r-râhimîndir, kalem isti'mâlini öğreten O'dur, bilmediği şeyleri insana öğreten O'dur». Muhammed zevcesi Hatice'ye koştu, başına gelen şeyi ona anlattı. Hatice Muhammed'i teşcî' etti, endişe etmemesini söyledi. Çünkü Allah mağfiret-i sübhâniyesinin bu kadar âşikâr bir delilini ona gösteriyordu. Şüphe yok ki kendisine bir fenalık yapmayacaktı. Hatice amcazâdesi ulemâdan Nevfel b. Esed'in nezdine gitti, her şeyi ona hikâye etti. Muhammed'i de getirdi, gördüğü ve işittiği şeyleri Varaka'ya da anlatmaya onu zorladı. Varaka hepsini tasdik etti, bunun vaktiyle Mûsâ'ya da görünmüş olan Nâmûs[158] olduğunu beyan ile Muhammed'i endişe etmemeye davet eyledi. Müsakkat-ı re'sinden *{doğduğu yerden}* tard edileceğini *{kovulacağını}*, fakat neticede galip geleceğini haber verdi.[159]

rak etmemişlerdir. Bu da melek-i Cebrail'i elinde yazılı bir ipek bayrak ile irâe eden an'aneden *{anlatıdan}* anlatılıyor. Cebrail Muhammed'i okumaya sevk ediyor olacaktır (daha aşağılara bakınız).

157 Not-5 [II/120] İlk nâzil olan sûrenin hangisi olduğu meselesi gayr-ı kâbil haldir ve daima böyle kalacaktır. Müslümanların kendileri bile bu bâbda müttefik değildirler. Aynı sûrette hâiz-i kuvvet menâbi' birbirlerine zıt malumat veriyor. Taberî, 1. cild, 1148; birincisi Alak, ikincisi Kalem 1-5, üçüncüsü Müddessir 1-2, dördüncüsü Duha, 1-2; Taberî, 1. cild, sahife 1153: birincisi Müddessir 1-2. Bu meseleyi Halebî 1. cildin 339. sahifesinin üçüncü satırında ve müteâkib satırlarında, 351. sahifenin 23. ve müteâkib satırlarında tetkik eder.

158 Not-6 [II/120] Nâmûs yahut Nâmûsü'l-ekber kelimelerini bazıları Rumca nûmûs kelimesinden iştikâk ettirirler. Bu bâbda Fleischer'in kanaat-bahş {*fikir veren*} mütâlaâtına bakınız. ZDMG., cild 12, sahife 701-702, not 3. Zâhiren Rumca'dan müştak görünen bu kelimenin nimsî cezrinden faûl şekli olduğunu ispat ediyor. Manası da «kendisine [II/121] sır tevdî' edilen ve kendisinden ruhun esâs-ı bâtınîsi öğrenilen muharrem kimse»dir. Sprenger bu fikrin aleyhindedir. ZDMG., cild 13, sahife 690-701. Pautz'a da bakınız. 21. sahife.

159 Taberî, 1. cild, 1147-1148; Esîr, 2. cild, 34-35; Buhârî, 1. cild, 4-6; Hamîs, [II/118] 1. cild, 317-318; Halebî, 1. cild, 315, 316, 319, 321, 322, 323, 324.

§209. İşte bu büyük vaka hakkında en kadîm rivayet muhtasaran bundan ibarettir. Bizzat Muhammed bunu zevcesi Âişe'ye hikâye etmiştir. Hişâm[160] bu kadar kadîm olmayan bir rivayet nakleder ki asıl menbayı Umeyr b. Umeyr b. Katâde el-Leysî'dir. Bu, yukarıki hadisin bî-lüzum bir takım teferruat ile ve mesela Kur'ân âyetlerinin ipek bir varaka üzerinde yazılması ve okumaya sevk etmek ister gibi Cebrail tarafından Muhammed'e gösterilmesi gibi sonradan yapıldığı âşikâr icatlar ile tafsîl ve tevsî' edilmiş bir şeklinden başka bir şey değildir.[161]

§210. Bu ikinci rivayette âtîdeki tafsîlâta tesadüf ediyoruz: Kureyşîlerin bazı kere Mekke civarında hâlî taraflara çekilmeleri adetti. Bu kâbil a'mâl-i dînîyyeye tahannüs derlerdi. Muhammed de bunu adet edinmişti. Her sene ailesi ile birlikte Ramazan ayını Hira dağının tenhâîsi içinde geçirirdi. Bazı kere Mekke civarındaki vadilerde yalnız başına dolaşır ve o kadar geç kalırdı ki ailesi telaşa düşerdi. Dağda ikameti esnasında kendisini görmeye gelen fukaraya sadaka dağıtırdı.
[II/122] Ay geçince Mekke'deki evine avdet etmeden evvel yedi kere Kâbe'nin etrafında tavaf ederdi.

Muhammed'in melek ile mülâkâtı daha çok teferruât ve tafsîlat ile hikâye ediliyor. Melek kendisine üzeri yazılı bir ipek varaka uzatarak okumasını söylüyor. Sonra bütün bunların bir rüyadan ibaret olduğunu, Muhammed'in nihayet gözlerini açınca dağın yamacındaki mağaradan çıktığını ve semadan şu sözleri kendisine haykıran aynı sesi işittiğini haber alıyoruz: «Muhammed, sen Rasulullahsın, ben Cibril'im!». Muhammed başını kaldırdı, kanatlı bir adam siması gördü. Bunun ayakları enfe *{burun}* dokunuyordu. Peygamber bu harikadan o kadar hayran ve müteheyyic *{heyecana gelen, coşan}* oldu ki yerinden kımıldayamıyor, gözlerini semadan ayıramıyordu. Nihayet telaşa düşen Hatice kendisini aramaya adamlar gönderdi. Melek kayboluncaya kadar Mu-

160 Sahife 151-154.
161 Taberî'ye bakınız, 1. cild, 1149-1152; Halebî, 1. cild, sahife 323, satır 8.

hammed kımıldamadı. Ancak o zaman eve döndü. Hatice'nin yolladığı adamlar kendisini bulamamışlardı. Zevcesinin yanına gelince onun kucağına atıldı. Hatice neden bu kadar geç kaldığını sorunca her şeyi anlattı. Muhammed, dağdaki mürâkabe ve tefekkür ayı hitâm bulduktan sonra ailesiyle Mekke'ye döndü. Evine girmeden evvel ber-mutad Kâbe'yi yedi kere tavaf etti. Eve gireceği sırada Varaka b. Nevfel'e rast geldi. Varaka başına ne geldiğini Muhammed'den sordu. Muhammed ona her şeyi anlattı. Varaka sebat ve devam etmesi için Muhammed'i teşcî' etti. «Sen bu milletin peygamberisin.» dedi. «...Bir gün sana yalancı diyecekler, sana sû-i [II/123] muamele edecekler, seni sürecekler, seninle harbe girişecekler.»[162] Bu sözleri söyledikten sonra Muhammed'i alnından öptü ve serbest bıraktı.[163]

§211. Muhammed ile melek Cebrail arasındaki ilk mülâkâta dair daha az tafsîlâtlı an'aneler de mevcuttur. Peygamber, inziva ve mürâkabe devresinin nihayetlerinde, efkâr-ı dînîyyeye müstağrik bir halde dolaşırken tesadüfen bir vadinin içine daldı. Birden bire kendisini çağıran bir sesi işitti; sağına, soluna, önüne, arkasına baktı. Fakat hiçbir şey görmedi. Onun üzerine başını kaldırdı. Arz ile sema arasında muallak bir taht üzerinde oturan birini gördü. Muhammed büyük bir korkuya tutuldu, kaçtı. Zevcesi Hatice'ye gelerek: İsrûnî «Ört beni» diye haykırdı. Ancak üstünü örttükleri ve üzerine soğuk su döktükleri zaman biraz rahat edebildi. O zaman kendisine 74. sûre nâzil oldu: Yâ eyyühe'l-müddessir, ilâ âhir. «Ey üstü örtülü olan.[164] Bu hadis Câbir b. Abdillah Ebû Seleme İbn [II/124] Ebî Kesîr'den mervîdir.[165]

162 Not-1 [II/123] «Hristiyan» Varaka'nın bu sözleri Îsâ'nın havâriyyûna vazifelerini tarif ve izah ederken söylediği meşhur sözlerden taklit edilmişe benziyor. Matyû İncili, 22-23.

163 Taberî, 1. cild, 1151-1152; Hişâm, 151-154.

164 Not-1 [II/124] Bu, ilk defa olarak vahyedildiği iddia olunan âyet-i Kur'âniyyeyi izah için uydurulmuş bir hadis olduğu âşikârdır. § 217. fıkraya, fetretin sonu hakkındaki tafsîlâta da bakınız.

165 Taberî, 1. cild, 1153-1154; Esîr, 2. cild, 35; Hamîs, 1. cild, 319; Halebî, 1. cild, 338.

§212. Diğer bir hadise nazaran yukarıda naklolunduğu veçhile melek Cebrail Muhammed'i birbirini müteâkib üç kere kucaklamıştır. Müteâkib üç günde kendisine üç kere nümâyân olmuş ve buna da cumartesi günü başlayarak pazar günü tekrar görünmüş ve nihayet pazartesi günü ona risaleti tebliğ eylemiştir. Aynı zamanda abdest almasını (vudû), namaz kılmasını (salât) ve 96. sûreyi de öğretmiştir.[166]

§213. Daha başka rivayetler de mevcuttur. Bunlar uzun uzun kayd ve izah edilmeye layık değildirler. Çünkü havârık
[II/125] *{olağanüstülükler}* içinde kaybolurlar.[167] Menba': Ebû Zer el-Gıfârî, Urve b. ez-Zübeyr ve oğlu Amr'a iki esrâr-âlûd vücut, Muhammed'i, birbirini müteâkib bir kişi ile on kişi ile yüz kişi ile bin kişi ile tartarlar. Her defasında Muhammed daha ağır gelir. Sonra göğsünü yararlar, içinden kalbini çıkarırlar. Kalbi de açarlar, ilâ âhir. Hâsılı, malum olan menkıbenin yüzlerce şekillerinden biri.[168]

166 Taberî, 1. cild, 1154; Esîr, 35; Hamîs, 1. cild, 317; § 219. fıkraya ve birinci nota da bakınız.

167 Taberî, 1. cild, 1154-1155.

168 128. fıkraya bakınız.

Not-1 [II/125] -Bu notun yeri metin içerisinde tespit edilememiştir.- İlk vahye dair olan muhtelif an'anât hakkında Sprenger'ın mütâlaâtı kemâl-i istifâde ile kırâat edilebilir. 1. cild, sahife 330-349. Mamafih mutad olan usulüne göre Sprenger güzelce muayyen ve sarîh netâyice vâsıl olamamıştır. Muhammed'in terceme-i hâlini yazan muharrirlerin hiçbir zaman kâfî derecede ısrar etmemiş oldukları bir nokta vardır ki o da ilk vahiy hakkındaki hadislerin «muahharan» tertip edilmeleri ve bilâ-istisnâ kâffesinin ilk müslüman terceme-i hâl muharrirlerinin hadis malzemesini mütecânis ve mantıkî bir hey'et-i mecmûa haline kalb etmeye teşebbüs eyledikleri devreye ait bulunmalarıdır. Bu tanzim ve tertip ameliyyesini icra eden zatlar ilk vahyedilmiş olan sûreyi taharrîye kalktılar ve muahharan nâzil oldukları malum olan sûreleri bertaraf ede ede ağleb-i ihtimale göre *{büyük ihtimalle}* en kadîm bulunan sûrelere kadar vâsıl oldular. Bunların muhteviyatına bakarak âyât-ı Kur'âniyyenin sebeb-i nüzûlunu izah edecek bir hikâye bina etmeye çalıştılar. § 208. ve müteâkib fıkralara topladığımız hikâye ve fıkraların kâffesi için işte böyle olmuştur. Meleğin Peygamber'e söylediği ilk lakırdılar gayet büyük ehemmiyeti hâiz olmak îcâb edeceğinden Muhammed'in meleğin: «Yâ Muhammed, sen rasulullahsın! » sözlerini (§ 208. fıkraya bakınız) dahi bir vahy-i rabbânî suretinde telakki [II/126] etmesi lazım geleceğini farz ettiler. Kur'ân'da mevcut olmayan bu sözler, ilk nâzil olan âyetin metn-i mukaddesinde

mevcudiyetini ispat etmek ve sebeb-i nüzûlunu izah eylemek üzere muhaddisînin ve müfessirîn-i Kur'ân'ın sarf ettikleri mesaiyi irâe eder. Ben tamamıyla Herischfeld'in fikrindeyim (136. ve müteâkib sahifeler), yani Kur'ân'ın suret-i kat'iyyede tam metnine mâlik olamadığımıza eminim. Bazı âyetler belki sonradan ilave edilmiştir. Birçokları bizzat Muhammed tarafından kaldırılmıştır, bir kısmı da müstensihler tarafından tayy {*atlanmış*} olunmuştur. Birçoklarının zayi olduğu ise muhakkaktır. Bu kaybolanlar arasına ilk zamanlara ait âyetleri idhâl etmek lazım gelir. O zaman Muhammed'in tebliğ ettiği âyetleri yazıp saklamayı kimse düşünmemişti. Nâzil olan ilk sûre hakkındaki bütün ehâdîsin pek az kanaat-bahş bir vasfı hâiz olmaları bende, mâlik olduğumuz metn-i Kur'ân'da ilk nâzil olan âyetlerin mefkûd {*kayıp*} bulunduğu kanaatini tevlîd etmişti. Bütün bu ehâdîsin mevzu ve masnu oldukları şundan da gayr-ı kâbil-i tereddüt surette sabit oluyor ki bütün ehâdîs, Peygamber'in mâ-fevk-i tabîî bir vücut ile ilk mülâkâtından bahsettikleri sırada bunu Cebrail diye gösterirler. Hâlbuki Muhammed Kur'ân'da (Kadir, 4; Nebe, 38) kendisiyle Allah arasındaki vasıtanın Cebrail olmayıp Rûhü'l-kuds olduğunu söyler. Muhammed Medine'ye gittiği zaman Cebrail, Rûhü'l-kuds'ün yerine kâim oldu. Gayet hâiz-i ehemmiyet olan bu nokta Kur'ân'ı hiçbir zaman tarih-i nüzûl sırasıyla tetkik etmemiş olan Müslüman terceme-i hâl muharrirlerinin nazar-ı dikkatinden kaçmıştır. Ruhu melek ile karıştırmışlardır. Sprenger'e bakınız. İkinci cild, 239; Gureym, 1. cild, 11-12. Risaletin bidâyeti hakkındaki ehâdîsin hiçbir kıymeti olmadığı hakkında gayet doğru mütâlaâtı hâvîdir {*içermektedir*}.

İlk vahiy olduğu iddia edilen âyât-ı Kur'âniyye hakkındaki ehâdîse vahyin ne sûretle vukûa geldiğine dair birçok ehâdîse de ilave [II/127] edilebilir. İlk Müslüman nesilleri için son derece de alakayı celb eden bu mevzu hakkında birçok ehâdîs icat olunmuştur. Bunları Sprenger pek güzel cem' etmiştir (1. cild, 269-275). Buhârî'nin birinci faslında bulunan bir miktar ehâdîste (1. cild, 4) bunlara zamm olunabilir. Onun için onları burada tekrara hâcet yoktur. Bâ-husus ki hakikaten cereyan etmiş vekâyî' değil birinci asr-ı hicrîdeki Müslümanların vahyi ne surette vâki' olduğuna dair zihinlerinde peydâ olan {*oluşan*} zannı irâe ederler. Filhakika bu muhtelif ehâdîsin tekmil isnadları noksandır (mesela, Buhârî'ye bakınız. 1. cild, 4 satır 9. Burada 146. sene-i hicrîde vefat etmiş olan Hişâm b. Urve'nin 57 tarihinde yani takrîben bir asır evvel vefat etmiş olan zevce-i peygamberi Âişe'den vahyin ne suretle nâzil olduğuna dair bir hadis işittiği söyleniyor). Sprenger'ın düştüğü hataya düşmemek için gayet iyi isnadlara mâlik bulunan ehâdîsi de kayd-ı ihtiyât ile telakki etmek muvâfık olur. § 16. ve müteâkib fıkralara bakınız. Sprenger bu hadisleri mevsûk {*güvenilir*} birer esas gibi kabul ederek Muhammed'in azli ihtinâk-ı rahimden {*akraba ilişkilerinin bozulması*} muzdarib olduğu nazariyesini bunlara ibtinâ ettirdi (1. cild, 207). Bu kabîl ehâdîs hakkında bir hüküm verebilmenin en doğru tarzı Goldziher tarafından izah ve tahrîr edilen şekildir. Phil. 1. cild, 5. ve müteâkib sahifeler. Yani, bunları cahiliyyet devrinde Arapların şâirler ile kâhinlerin ilhâmları hakkında muhafaza ettikleri an'anât tesiriy-

§214. Hatice kocasının başına gelen şeyden fevkalade mütehayyir *{şaşmış, şaşkın}* oldu. Ona bir gün: «O senin ne zaman gözüne görünürse bana haber verebilir misin?» dedi. Muhammed buna cevab-ı muvâfakat verdi. Cebrail'in yeniden nümâyân olduğu vakit zevcesini haberdar etti. Hatice Muhammed'e sol dizinin üstüne oturması için rica ederek sordu: «Hala kendisini görüyor musun?» «Görüyorum!» bunun üzerine sağ dizine oturttu, görüp görmediğini tekrar sordu. Cevab-ı tasdîk alınca Muhammed'i kucağına oturttu ve aynı suali îrâd etti. Muhammed daima aynı cevabı verdi. Hatice derince içini çekerek üzerindeki örtüyü attı, dördüncü defa olarak dostunu görüp görmediğini yine sordu. Muhammed bu defa: «Hayır!» cevabını verdi. Cebrail Peygamber'in zevcesinin üzerinden örtüyü attığını görünce çekilmişti. Hatice kemâl-i memnuniyyetle: «Memnun ol ibn ammî! *{amcaoğlu}*» dedi, «Bu bir şeytan değil, melektir!» Diğer bir hadise nazaran Hatice Muhammed'i kendi gömleğinin altına almak istediği zaman melek ortadan kaybolmuştur. Bu tecrübeden
[II/129] Hatice kocasına ilhâm etmiş olan ruhun bir melek olduğunu, hayâsız ve şerîr bir şeytan olmadığını anlamıştır.[169]

§215. Müslümanlar ilk vahyin semadan Ramazan ayında nâzil olduğuna itikat ederler. Bunun için de Kur'ân'ın Bakara, 181. âyetine istinad ediyorlar: «İnsanlara rehber olmak üzere Kur'ân'ın nâzil olduğu Ramazan ayı... ilâ âhir.»

le tahayyül edilmiş muahhar icadlar olarak telakki etmelidir. Mesela Goldziher tarafından zikredilen Egânî'nin (IX/78, satır 10) fıkrasına bakınız. Phil, 1. cild, sahife 74. Bunda şâir Ferazdak'ın [vefatı 110 hicri] muâsırı bulunan şâir Ebü'n-Necm'in ilhâmât-ı şâirâneye ne suretle mâlik olduğu ve şiirlerini ağzında köpüklerle okuduğu söylenir. Bizim en eski menâbiimizde, mesela [II/128] Peygamber'in İbn İshak tarafından bırakılan malumata istinaden İbn Hişâm tarafından yazılan terceme-i hâlinde bu ehâdîse dair hiçbir iz görmeyiz. İbn İshak'ın sükûtu peygamber hakkındaki bir hadis aleyhinde daima gayet kuvvetli bir delil teşkil eder.

169 Hişâm, 154, Taberî; 1. cild, 1152-1153; Esîr, 2. cild, 35; Hamîs, 1. cild, 319; Halebî, 1. cild, 339.
Not-1 [II/129] Bu iki hadisin muhteviyât-ı tıflânesinden başka istinad ettikleri râvîlerde kıymet-i tarihiyeleri hakkında pek haklı şüpheler tevlîd ediyor.

Diğer bir tarafta da[170] «Biz O'nu Kadir Gecesi vahyettik... ilâ âhir.»[171] deniliyor. Başka âyetlerde[172] Kur'ân'ın «mübarek bir gecede» nâzil olduğundan bahsolunuyor. Müfessirler bu tabirât hakkında münakaşatta bulunmuşlar ve iki türlü izahat vermişlerdir: Bir izahata göre vahyin başlangıcı Ramazan ayında vukûa gelmiş ve mütebâkîsi Peygamber'in risaletinin devam ettiği yirmi seneyi mütecâviz *{aşan}* bir devre zarfında parça parça nâzil olmuştur. İbn Abbâs tarafından verilen diğer izahata göre bütün Kur'ân bir defada vahyedilmiştir. Semaü'd-dünyada[173] dârü'ş-şerefte sahifeler üzerine muharrer [II/130] bir halde hıfz olunmuştur. Âyetler ve sûreler sonra Muhammed'e vefatına kadar tedrîcen vahyolunmuştur.[174]

§216. İbn İshak dedi ki: «O zaman, Rasulullah için vahiy [II/131] vukûa geldi: Allah'a iman etti, kendisine gelen şeyi hakikat olarak kabul eyledi. Bunu tamamen kabul etmişti. İnsanların hayır ve şerrinden kendisine terettüb edebilecek her şeye göğüs germeye hazır idi. Peygamberlik vazifesi birçok mezâhim ve müşkilâtı tazammun eder. Bunu ancak metin bir ruha mâlik olan ve Cenâb-ı Hakk'ın muâvenet ve müzâheretine nail bulunan enbiyâ iktihâm *{dayanmak}* edebilir. Çünkü insanlar

170 Kadir, 1-3.

171 Not-1 [II/130] -Bu notun yeri metinde tespit edilememiştir.- Kadir Gecesi'nin manası hakkında O. Pautz'un şu eserine bakınız: Muhammeds Lehre d. Offenbarung, 30-32. Burada Beyzâvî'nin, Zemahşerî'nin ve Celâleyn'in tefsirleri zikredilmektedir.

172 Duhan, 1-4.

173 Not-2 [II/130] Semaü'd-dünya Müslüman âlem-i kâinâtının dünyaya en yakın olan semasıdır. Buna semaü'l-kamer de denilir. Pautz, zikredilen esrerinin 30. sahifesi.

174 Hişâm, sahife 155; kezâ 1, 2. cild, 50; Halebî, 1. cild, 322, 13. ve müteâkib satırlar.
Not-3 [II/130] Beyzâvî, Zemahşerî ve Celâleyn gibi en büyük müfessirînin fikirlerine nazaran Kur'ân Muhammed'in müddet-i risaleti olan yirmi sene zarfında semadan parça parça, müteâkib surette nâzil olmuştur. Pautz, zikredilen eser, 30-31. Peygamber'in yakında vefat edeceğini evvelden anladığına dair bir hadis vardır. Çünkü her peygamberin müddet-i risaleti vazife-i risaletin tevdîinden evvel geçen müddetin nısfına {*yarısına*} müsâvî {*eşit*} idi. Muhammed kırk yaşında peygamber olduğu için vazife-i risaleti yirmi seneden ziyade devam edemezdi. Taberî, 1. cild, 1140.

tarafından pek çok ızdırâbâta maruz kalacaklardır. Bunlar Cenâb-ı Hakk'tan getirdiği haberleri reddedeceklerdir. Rasulullah, Cenâb-ı Hakk'tan aldığı emir üzerine kendi kavminin îkâ' edeceği bütün mümânaat ve mezâhime rağmen yolunda devam etti».[175] Hatice[176] Muhammed'e tamamıyla inandı. Vahyi hakikat olarak kabul eyledi ve bütün müzâheretini Muhammed'e bahş eyledi. Allah'a ve Rasulullah'a, vahye ilk iman eden odur. Muhammed Hatice'de en büyük kuvvet ve teselliyeti buldu. Çünkü düşmanların hücumu, muhalefetler, yalanlar kendisini üzdüğü ve tezlîl ettiği zamanlar Hatice teselli veriyor, işitilen sözlerin acılığını izâle ediyor, kendisine karşı olan itimat-ı tâmmının teminatını tazeliyor, sâirlerinin hasmâne sözlerini tezyîf ediyor, onların hatalarını ve noksanlarını gösteriyordu.[177]

[II/132] **Sâir *{Diğer}* Vahiyler**

§217. Bir müddet Muhammed'e hiç vahiy gelmedi. Bundan son derece mükedder oldu. Nihayet Cebrail tekrar göründü ve'd-Duhâ sûresini getirdi.[178] «Sabahın haşmeti ve lemeânı *{pırıltı}* namına, karardığı zaman gece namına! Rabb'in seni terk etmedi, senden nefret etmedi! İstikbal senin için şimdiki hayattan iyi olacaktır. Rabb'in sana mükâfât verecek. Bu mükâfâttan memnun olacaksın. Sen yetim değil miydin? Rabb'in seni himaye etmedi mi? Hata etmedin mi? Rabb'in seni tarîk-i müstakîme götürmedi mi? Rabb'in seni ihtiyaç içinde görüp de zengin etmedi mi? Binaenaleyh yetimlere zulmetmeyiniz, muhtaç olanları üzmeyiniz! Rabb'inin rahm ü şefkatini

175 Hişâm, 155.

176 Not-1 [II/132] İlk mümin Hatice'dir. Bir melek-i sıyânetkâr {*koruyucu*} gibi kocasının yanında ahz-i mevki etmiştir {*yer almıştır*}. Tezyîf edildiği vakit Muhammed'i tesellî etti. Ta'diyyâta uğradığı vakit cesaret verdi. Efkârı tezelzüle düştüğü vakit ruhuna metânet bahş oldu. Hatice'nin aşk ve imanı olmasa idi Muhammed hiçbir zaman peygamber olamazdı. Ölüm Muhammed'i zevcesinden mahrum bırakınca İslamiyet safvetinden, Kur'ân azamet ve ciddiyetinden pek çok şey kaybetti. Sprenger, 1. cild,355.

177 Hişâm, 155; Taberî, 1. cild, 1156; Esîr, 2. cild, 36.

178 Kur'ân, Duha.

açıktan açığa ilan et!».[179] Zührî tarafından rivayet edilen diğer bir hadise nazaran Muhammed artık vahiy nâzil olmadığını görünce bundan o kadar mükedder oldu ki bir çılgın gibi dağlarda dolaşmaya başladı. Bir tepeye çıkıp kendisini bir uçuruma atmak fikrinde idi. Fakat buna her teşebbüs edişte Cebrail görünüyor, «Sen Rasulullahsın!» diyordu. Bu ses Muhammed'in ruhunu teskîn ediyor, Muhammed kendisine geliyordu. Vahiylerde vukûa gelen bu fâsıladan[180] sonra Cebrail'in bir taht *{kürsü}* üstünde arz ile sema arasında nümâyân olduğu ve eyyühe'l-müddessir âyetlerini[181] getirdiği rivayet olunuyor.[182] [II/133]

§218. Yukarı(da)ki vahiyden sonra diğerleri bilâ-inkıtâ' devam etti. Allah Peygamber'e esnâm ibadetinden vazgeçmezler ve yalnız kendisine ibadet etmezlerse kendilerini bekleyen cezayı halka haber vermesini emr eyledi. Risalet-i nebeviyyeden inbi'âs *{gönderilecek}* edecek fevâid-i uzmâyı da[183] kezâlik haber vermesi için emr-i ilâhî sâdır oldu. Muhammed itaat etti, bu haber-i azîmi, gizlice ailesinin samimi efrâdı arasında neşretmeye başladı. Hadise nazaran Hatice Muhammed'in risaletinin hakikatına iman ederek ilk İslamiyet'i kabul edendir.[184] [II/134]

§219. (Hadise nazaran) Cebrail'in Peygamber'e ilk talim ettiği şey namazda riayet edilecek ahkâmdan ibaret olmuştur. Cebrail Mekke etrafındaki dağlarda Peygamber'e nümâyân oldu, ayağıyla yere vurarak bir menba' peydâ etti. Namazdan evvel kendisini tathîr *{temizleme}* için abdest aldı, sonra Muhammed'i de aynı suretle harekete sevk eyledi. Abdest alma nihayet bulunca Cebrail iki rekat namaz kıldı. Muhammed de

179 Hişâm, 156-157.
180 Fetretü'l-vahy.
181 Müddessir, 1-4.
182 Taberî, 1. cild, 1155; Esîr, 2. cild, 35-36; Hamîs, 1. cild, 318, burada fetretin yani ilk vahiy ile diğerleri arasındaki fâsılanın tam üç sene sürdüğü söyleniyor.
183 Nimet, Kur'ân, Duha, 13.
184 Taberî, 1. cild, 1156; Esîr, 2. cild, 86.

kendisini taklide müsâraat *{acele}* gösterdi. Cebrail ortadan kaybolduktan sonra Muhammed eve koştu ve zevcesine temizlenmenin ve namaz kılmanın tarzını öğretti.[185]

185 Hişâm, 157-158; Taberî, 1. cild, 1157; Esîr, 2. cild, 36; Hamîs, 1. cild, 317; Halebî, 1. cild, 355.
Not-1 [II/134] Ehâdîs(i) böyle hikâye ediyorlar. Mamafih hepsi mevzudur. Kur'ân'ın en kâdîm sûrelerindeki noksanı doldurmak için icat edilmişlerdir. Bu sûrelerde asıl, hakiki bir ibadetten hiç bahis yoktur. Salâttan ilk defa ancak İsra, 80 sûrede [II/135] bahsolunuyor. Bu ise Mekkî sûrelerin en sonuncularından biridir. Fakat bunda bile salâtın neden ibaret olduğu tasrîh edilmediği gibi yalnız akşam ve sabah namazları tavsiye olunmaktadır. Her günkü namazın esası, tarzı ve adedi hakkında Kur'ân'da talimatın fıkdân-ı kat'îsi *{kesin olmaması}* insanı pek düşündürecek bir noksandır. Bu bâbda tevellüd eden mülâhazâttan başlıcalarını ber-vech-i âtî kaydedeceğiz. Birincisi ve en mühimi, salât hakkındaki talimat-ı fıkdanının *{olmayan}* bidâyette Muhammed'in insanları yeni bir dîne celb için hakiki bir mezhep neşretmediği fikrini takviye etmiştir. Çünkü öyle olsa idi yeni dînin en birinci ve en mühim unsuru salât olurdu. Müslüman kelâmiyyûnuna nazaran İslamiyet, malum olduğu üzere beş vazife-i asliyeyi ihtiva eder. Bunun birincisi Allahü ehada ve peygambere iman, ikincisi edâ-yı salâttır. Günde beş kere muayyen surette namaz kılınacaktır. Diğer üç mecburiyet, yani zekât, hac ve savm ikinci derecede hâiz-i ehemmiyettirler. Tarihî zamanlarda manzûr olduğu şekilde İslamiyet'in en birinci esası yevmî beş vakit namazın temin ettiği demir gibi bir inzibattır. İslamiyet'in bu en bâriz manzarasının âyât-ı Kur'âniyye'den inbi'âs *{ileri gelme}* etmemiş olması nasıl kâbil-i izahtır? Sprenger'ın bu gayr-ı tabîiliği izâleye hâdim olacak muhâkemâtı (1. cild, 316, 318-329) pek az kanaat-bahşdır *{inandırıcı}*. Bir kere, nazariyesini te'yîden zikrettiği ehâdîs mevzudur. Sâniyen, Muhammed'in neşr-i dîne rasulullah sıfatıyla başlamış olduğunu söylüyor. Zâhitlik i'tiyâdâtını (tekrar esmâyı ve Katolik kilisesi ibadetleri tarzında namazı) da Sprenger İslamiyet'in ilk zamanlarında vukûa gelmiş gibi gösterir. Hâlbuki bunlar İslamiyet'te pek muahhar zamanların mahsûlüdür. Hakikat şudur ki İslamiyet'in ibadete ait tarz ve ahkâmı Muhammed'in esnâ-yı hayatında sarîh surette tespit edilmemiştir. Ehâdîs mecmûalarının namazdan ve abdestten bahsolan fasıllarını okumak (Buhârî, 1. cild, 47-82; 99-160, ilâ âhir.) ilk asırların erbâb-ı takvâsı arasında ahkâm-ı salât [II/136] hakkında ne kadar ihtilâf-ı efkâr mevcut olduğuna dair bir fikir edinmeye kâfîdir. Emevî halifelerinin son zamanlarında, Halîfe Ömer-i sânî devrinde bile beş vakit namazın vakitleri tamamen kat'î değildi (Goldziher'e bakınız. Muh. Stud. 2. cild, 20-29). Muhammed birçok usûl ve âdât tesis etti. Fakat bunları vahiy ile teyit etmedi, kendi şahsî misaliyle, taraftarları arasında herkesin gözü önünde geçirilen bir hayatın efâl-i yevmiyyesi ile müphem bir surette vaz' eyledi. Muhammed namaza gittiği vakit sâirleri de arkasından giderlerdi, bütün ef'âlini taklit ederek onlar da edâ-

Menkıbe-i Miraç

§220. Muhammed'in terceme-i hâlinin bu noktasında Muhammed'in miraç denilen semaya çıkması keyfiyyetine tesadüf ediyoruz. Bu harika-âlûd vakanın tarihi hakkındaki fikirler muhteliftir. Bazıları bunu üç sene daha tehir ederler. Bazıları hicretten bir sene evvel vukûa gelmiş gibi gösterir-

yı salât ederlerdi. Bu kaidenin sebeb(ini) ve hikmetin(i) ve menşein(i) merak etmezlerdi. Hiçbir zaman tam ve kat'î bir usûl-i ibadet sistemi düşünmemiş olan Muhammed, artık muvâfık bulmadığı şeyleri, Allah'ı doğrudan doğruya işe karıştırmadan tashîh, tevsî', ta'dîl hatta ilgâ etmeye müsait olan tarzı ihtiyar etmişti. Birinci ve ikinci asr-ı hicrînin muhaddisîni ve kelâmiyyûnu Muhammed ber hayat olduğu zaman cârî olan usûl ve âdâtın hatıralarını topladı, bugün İslamiyet namı altında tanıdığımız sabit, kat'î, karışık kaideli kelâm ve ahkâm ibadâtı usûl-i muazzamını vucuda getirdiler. Hâlbuki bu İslamiyet Muhammed'in Mekke'de tesis ettiği kolay, hür ve pederâne hayattan pek farklıdır. Medine'den evvel İslamiyet'te hakiki bir âyin yoktu. Usûl-i ibadet de mevcut değildi. Yalnız bir kaideye istinad etmeyen i'tiyâdâttan mürekkeb gayr-ı sâbit bir hey'et-i mecmûa vardı. Muhammed Medine'ye kaçtığı zaman taraftarı olan Müslümanların adedi yetmişten biraz fazlaydı. Her şey adeta bir aile arasında tesviye ediliyor gibiydi. Binaenaleyh Gureym'in, ilk Müslümanlar'ın salâtı gayet sade olduğu, Yahudi âyinine müşâbih surette günde üç namazdan terekküb ettiği yolundaki tahmini (1. cild, 25) hakikattan uzak değildir. İlk namaz tulû-i şemsten {*güneşin doğuşundan*} evvel sabahleyin, birisi de gurûb-ı şemste {*güneşin batışında*}, üçüncüsü de geceleyin kılınırdı. Bu suretle yeniden sâlikleri meşâgil-i [II/137] yevmiyeleriyle {*günlük işleriyle*} uğraşabilirlerdi. Yeni dînin ahkâmı kendilerine müşkilât çıkarmaz, işlerini sekteye uğratmazdı. (Muhtemel olan) bu evâmire {*emirlere*} Muhammed gece uyanık durmaları da ilave etti (Müzzemmil, 2-4). Namazlar, Gureym'e nazaran, ağleb-i ihtimale göre *{büyük ihtimalle}* Allah'a hamd-ü senâdan, tarih-i mukaddesi kırâattan ve secdelerden terekküb ediyordu. Gureym, 1. cild, 26; 2. cild, 121-124. Mamafih şurasını ilave etmek iktiza eyler ki Gureym'in zannı doğru olsa da tarif ve tasvir ettiğimiz surette namazın şekli ta bidayette tayin etmemiştir. Peygamber'deki İslamiyet mefhumunun daimi tekâmülü neticesinde tedricen {*kademeli bir şekilde*} vücut bulmuştur ve sonra şurası bilhassa şâyân-ı dikkattir ki İslamiyet'in tarihî devresinde bu kadar büyük ehemmiyeti hâiz bir mecburiyet yani namazdan evvel bedenin muhtelif kısımlarını yıkamak Medine devresinde ihdâs edilmiştir. Çünkü bundan ilk defa yalnız Medenî sûrelerde bahis geçer. Nisa, 46 ve Maide, 8-9. Mekke devrinde Müslümanlar istisnâî ahvâlin gayr-ı ahvâlde namazdan evvel abdest almazlardı. Bu mühim vakayı Müslüman muhaddisîn bilmiyorlar. Sâir tafsîlât için ikinci sene-i hicriyye vekâyı'ına bakınız § 11. ve müteâkib fıkralar.

ler. Biz, Medine'de ancak birçok sene sonra, İsra yani Kudüs'e
[II/138] seyahat-i leyliyye menkıbesinden doğmuş olan bu menkıbe hakkındaki en sade rivayeti muhtasaran zikredeceğiz.[186] Muhammed'in bir melek ile mülâkâtını tasvir eden Kur'ân'ın Necm, 5-18. sûresi yanlış anlaşılmak ve yanlış tefsir edilmek yüzünden ihtimal ki miraç menkıbesini tevlîd ve aynı menkıbenin harika-âlûd tafsîlâtını telkin eylemiştir.[187]

Enes b. Mâlik'in Rivayeti[188]

§221. Muhammed peygamber olduğu zaman (hîn-i nebî) bir gece Kâbe'de sâir Kureyşîlerle birlikte Mabed'de uyuyordu. İki melek, Cebrail ile Mikail geldiler ve dediler: «Kimin için emir aldık?» Dediler ki: «Bunun Rabbi için emir aldık» ve gittiler. Sonra üç olarak geri geldiler. Uyuyan Muhammed'i aldılar, sırt üstü çevirdiler, karnını açtılar, zemzem kuyusundan bir parça su getirerek «karnında şüpheye ve müşrikliğe, cehalete ve hataya dair olan şeyleri» yıkadılar. Sonra iman, akıl ve hikmet ile dolu bir altın tas getirerek bununla karnını
[II/139] ve içerisini doldurdular. Bu ameliyye bitince Muhammed semaü'd-dünyaya kaldırıldı (i'rac). Orada Cebrail semaü'd-dünyanın açılmasını talep etti. Sordular: -«Kimdir o? «Cebrail!». -«Yanındaki kim? » -«Muhammed» -«Peygamber oldu mu? (buise?)» -«Oldu» -«O halde hoş geldiniz!» İçeri girer girmez gayet güzel bir adam gördüler. Bunun Âdem olduğunu Muhammed Cebrail'den öğrendi. Sonra birlikte ikinci semaya çıktılar. Oraya girmek için de birincide olduğu gibi bir isticvâb geçirdiler. Aynı merasim yedi kat semanın kâffesinde tekrar etti. İkinci semada iki kişi gördüler. Yahya (Jean Batist) ve Îsâ, amcazâdeler (İbn Hâla). Üçüncü semada Yûsuf'u buldular. Yûsuf bedr-i tam halinde bulunan kamer, geceleyin semada sâir yıldızlar arasında nasıl temâyüz ederse insanlar arasında güzelliği ile öyle infirâd etmişti. Dördüncü semada İdrîs

186 Sprenger'a bakınız, 1. cild, sahife 353, son üç satır.
187 Sprenger'a bakınız, 1. cild, 306-307. Aşağıki fıkralara da bakınız.
188 Not-1 [II/141] Bu rivayet en kadîm rivayet olmak îcâb eder. Çünkü en sadesidir. Şâyân-ı dikkattir ki bu şekilde geceleyin Kudüs'e seyahat menkıbesinden başka ve ayrı bir şeydir.

(Peygamber Henoch); beşinci semada Hârûn; altıncı semada Mûsâ; yedincide Peygamber'in ceddi İbrahim vardı. Cebrail bunu «pederin» diye Muhammed'e takdim etti. Sonra cennete girdiler. Orada sütten beyaz, baldan tatlı bir nehir buldular. Nehrin iki sahilinde inci «kabâb»lar, kabâbü'd-dürr *{inci kubbeleri}* vardı. Muhammed bu nehrin ne olduğunu sorunca Cebrail: «el-Kevser, diye cevap verdi. Rabb'in burasını sana verdi. Senin ikametgahın budur». Cebrail bir avuç toprak aldı, [II/140] onu Muhammed'e takdim etti. Muhammed bunun gayet kuvvetli bir misk kokusu neşrettiğini duydu. Sonra cennetten çıkarak meşhur ağaca, sidretü'l-müntehâya gittiler.[189] Bu ağacın büyük meyveleri (nebak) desti (cerâr), küçük mevyeleri yumurta cesâmetinde idiler. Sonra Cenâb-ı Hakk'a «iki ok atımı mesafeden daha yakına kadar» yaklaştı.[190] Sidretü'l-müntehâ kurb-ı ilâhîde inci, kök yakut ve zümrüt gibi görünüyordu.

O zaman Cenâb-ı Hakk kuluna vahiylerde bulundu, zekâsını açtı, ona ilim verdi, (günde) elli vakit namaz emretti. (Avdet ettiği zaman) Muhammed tekrar Mûsâ ile karşılaştı. Mûsâ Allah'ın günde elli vakit namaz emretmiş olduğunu haber alınca dedi ki: «Rabb'inin yanına dön, ümmetinin vazifesini tahfif etmesini iste. Çünkü ümmetin gayet âcizdir...» Muhammed bu nasihati takib ederek Allah'tan tenzîlât *{indirim}* istihsâline muvaffak oldu. Namaz on vakte indirildi. Fakat Mûsâ ikinci defa yine huzûr-ı ilâhîye dönerek bir tenzîlât daha rica etmeye ikna eyledi. Bu suretle namaz yalnız beş vakte indirildi.[191]

189 Kur'ân, Necm, 14.

190 Kur'ân, Necm, 8.

191 Taberî, 1. cild, 1157-1159; Esîr, 2. cild, 36-37; karnın açılması; 38-40 harika-âlûd bir takım tafsîlât ile semaya çıkınca; Haldûn, 2. cild, zeyl 5, [II/141] yedinci kat göğe kadar çıkmayı ve Kudüs'e kadar seyahat-i leyliyyeyi {*gece yolculuğu*} bir vaka halinde birleştirir; Halebî, 2. cild, 59. ve müteâkib sahifeler isra ile miracı birleştirir. Muahhar menba'ların kâffesi de böyle yaparlar. İbtidâ yukarıda bahsi geçen âyât-ı Kur'âniyye'den çıkan isra mevzuunu bî-manâ bir takım efsanevî menkıbelerle tevsî' ederler.

Not-2 [II/142] Mûsâ'nın ısrarı ihtimal ki Tevrat'ın bir hatırasıdır (Kehf, 22-23). Orada Allah, İbrahim'in ısrarı üzerine, Lût ülkesini korkutmak için îcâb eden erbâb-ı salâhın miktarını elliden ona indirmiştir. Men-

Miraç, isradan muahharan ortaya çıkmıştır. İsradan aldıkları fikir üzerine muhaddisîn tarafından uydurulmuş, Necm, 5-18. sûre yanlış tefsir edilmiştir. Bunda Muhammed bir melek ile mülâkâtı *{karşılaşması}* tasvir eder ve cennet namında bir bahçeye, sidretü'l-müntehâ isminde bir ağaca imada bulunur. Bu, ihtimal ki Mekke kurbunda bir yer idi.[192] Muhaddisîn bunu cennet kurbunda Allah ile mülâkât şeklinde anlamışlardır. Miraca Taberî'nin verdiği tarih sırasına biz de riayet ettik. Çünkü sırf bir menkıbeden ibaret olduğu için tarihte sabit ve muayyen bir tarihe mâlik değildir. Mesela Enes b. Mâlik isra ile miracı risaletten evvel vukûa gelmiş gibi gösterir.[193]

İlk İhtidâlar

§222. Müslüman an'ane-i seniyyesi, ilk vahiy akidesine zeylen *{ek olarak}* yeni dînin Mekke cemaati arasında intişârı ameliyyesini de tespit etmeye çalışmıştır. Hâlbuki ilk nâzil olan sûrelerin bir mezheb-i dînî teşkil edemeyecek kadar muhteviyât itibariyle fakir bulunduğunu düşünmemişlerdir. Muhammed'in ilk taraftarlarının neyi kabul ettiklerini anlamak kolay değildir. Buna rağmen bütün şark menba'larında ilk mühtedîlerin isimlerinin uzun uzun ta'dâd edildiğini *{sayıldığını}* görürüz. Hatta en evvel ihtida edenin kim olduğuna dair münakaşalar bile vardır. Bu bâbdaki ehâdîsin kâffesi mevzu olduğu gibi muhaddisînin bir takım ehâdîs icat etmek üzere hareket ettikleri mefhumu da esas itibariyle yanlıştır. Muhammed bile faaliyet-i dîniyyesinin bidâyetlerinde pek az vâzıh bir fikre mâliktir. İlk devreden kalan bir kaç fıkra, bir mezheb ve ahkâmı muhtevî değildirler. Bunlar ruhun bir hâ-
[II/143] let-i bâtıniyyesinin ifadesidirler. Muhaddisîn, İslamiyet'in bir ameliyye-i tekâmül geçirdiğini farketmemişler; ancak sonraları pek muahhar zamanlarda saha-yı fiile çıkabilmiş vekâyı' ilk zamanlara atfetmek suretiyle bir hataya düşmüşlerdir.

kıbenin bu kısmının psikolojik menşe'leri hakkında Goldziher'e bakınız. Muh. Stud., 1. cild, 36.

192 Sprenger'a bakınız. 1. cild, 307.

193 Halebî, 2. cild, 59, satır 23; İsraya dair sâir tafsîlât için § 319. ve müteâkib fıkralara bakınız.

Bunun için ihtida tabirini ilk zamanlarda müsait bir kabul, Muhammed'in izah ettiği şeylere karşı bir eser-i teveccüh ve muhabbet ve kendisini dinlemek için bir tezâhür-i arzu manasında anlamak iktiza eder.

§223. Hatice'den sonra rivayete nazaran Peygamber'in yeğeni Ali b. Ebî Tâlib İslamiyeti kabul etmiştir. Çoktan beri zaten Ali Muhammed'in vesayeti altında idi. Taberî bu hadîsi teyiden on muhtelif isnad topluyor.[194] Mamafih bütün bu râvîler büyük bir kıymeti hâiz değildirler. Hatta bazıları[195] pek meşkûkturlar *{şüphelidirler}*. Hişâm[196] aynı iddiayı dermiyân ediyor; fakat rivayetleri göstermiyor. Esîr[197] Taberî'yi tekrar ve hülâsâ eyler. Bütün menâbi' Ali'nin o sırada 7, 9 yahut 10 yaşında bir çocuk olduğunu beyanda müttefiktirler. Herhalde Ali kelimenin asıl manasıyla ilk Müslüman telakki edilemez demektir. Çünkü yaşı küçük olduğu için Muhammed'in efkâr-ı dîniyyesinin ehemmiyet-i zatiyyelerini ve muhteviyât-ı hakikiyyelerini anlamaktan aciz idi.[198] Bir de İbn Sa'd'a ve Vâkıdî'ye istinad eden bir hadis vardır ki buna nazaran Ali ilk [II/144] vahiyden bir sene sonra İslamiyet'i kabul etmiştir.[199]

194 Taberî, 1. cild, 1159-1165.

195 Mesela İbn Abbâs.

196 158-159.

197 İkinci cild, 41-42.

198 Not-1 [II/144] Muhammed'in o mühim ilk vahiy zamanında, yedi yaşından biraz fazla bir çocuğun müzâheretine büyük bir ehemmiyet vermiş olması muhtemel değildir. Daha ziyade Peygamber'den iki üç yaş küçük olan Ebû Bekir yahut Zeyd b. Hârise gibi sinn-i kemâle gelmiş, âkil kimselere tevcîh-i emel etmiş olması ihtimal dairesindedir. (Hamîs'e bakınız, 1. cild, 21) Ebû Bekir ile Ali'den hangisinin daha evvel Müslüman olduğu münakaşası Müslümanlar için büyük bir ehemmiyeti hâizdir. Çünkü sonraki vekâyı-'ı tarihiyye ile sıkı bir alakayı hâizdir. Şimdi tetkik ettiğimiz vakalardan yarım asır sonra Ali'nin şahsı etrafında zuhur eden büyük nizâ'ın tesirini, mevcut ehâdîsin hemen kâffesinde görmek kâbildir. Mesela Halebî'ye bakınız. 1. cild,370-371.

199 Taberî, 1. cild, 1165; Haldûn, 2. cild, zeyl 5, Ali'ye ilk Müslüman olmak şerefini verir. Halebî, 1. cild, 361.

Not-2 [II/144] Bir hadis vardır ki ilk vahyin bir pazartesi günü vukûa geldiğini ve Ali'nin ihtidasıyla ilk namazının ertesi Salı gününe müsâdif {*rastlamış*} bulunduğunu bildirir. Taberî, 1. cild, 1160; Esîr, 2. cild, 41; Hamîs, 1. cild, 323.

§224. İslamiyet'i ilk kabul eden erkeğin Ebû Bekir olduğunu temin eden zatların sözleri ihtimal ki daha ziyade hâiz-i kıymettir.[200]

[II/145] Muâsır şâir Hassan b. Sâbit'in şiirleri bu bâbda pek kanaat-bahşdır. Bu şiirlerde Ebû Bekir Peygamber'den sonra mevcut insanların en iyisi ve en âdili olarak tasvir edilir, «ikinci kâri-i Kur'ân olduğu» söylenir.[201] Peygamber'e iman etmiş ilk kimse diye gösterilir.[202]

§225. İlk Müslüman erkek ister Ali ister Ebû Bekir olsun, İbn İshak tarafından muhafaza edilmiş bir hadis vardır ki Muhammed, genç Ali'yi Mekke civarındaki dolaşmalarına gizlice nasıl teşrik *{ortak}* ettiğini, namaz kılmak için onunla beraber dağların kuytu yerlerinde nasıl saklandığını tarif eder. Çocuk, Muhammed'i pek seviyordu. Ona bî-pâyân bir itimat besliyordu. Abdest alarak namaz kılmasını, secdeye varması-
[II/146] nı çarçabuk öğrenmişti. Bir gün Ali'nin babası Ebû Tâlib oğlunu ve yeğenini namaz kılarken gördü. Ne yaptıklarını, hangi dini takip ettiklerini sordu. Muhammed bunun dîn-i İbrahim olduğunu, Allah'ın kendisini insanlara rasul gönderdiğini söyledi. Ebû Tâlib'i de hak dîne davet etti. Fakat ihtiyar, ecdâdının dînini terk edemeyeceğini cevaben bildirmekle beraber hayatta olduğu müddetçe hiç kimsenin yeğenine fenalık etmesine müsaade etmeyeceğini vadeyledi.[203]

200 Taberî, 1. cild, 1160, 1165-1166.

201 es-sânî't-tâlî.

202 Taberî, 1. cild, 1165; Esîr, 2. cild, 43; Halebî, 1. cild, 368; Hişâm, 161, Ebû Bekir'in ihtimal ki üçüncü Müslüman olduğunu söyler, yukarıki rivayetten hiç bahsetmez; Hamîs, 1. cild, 323, herkesten evvel Ebû Bekir'in ihtidasından bahseder.
Not-1 [II/145] Bir hadis vardır ki Ebû Bekir'in elli kişiden sonra İslamiyet'i kabul etmiş olduğunu bildirir. Fakat râvîsinin sıhhati meşkûktur *{şüphelidir}*. Taberî, 1. cild, 1167.

203 Hişâm, 159-160; Taberî, 1. cild, 1164; Esîr, 2. cild, 42; Haldûn 2. cild, zeyl 6; Halebî, 1. cild, 365.
Not-1 [II/146] Bu hadisin menâbii meşkûk *{şüpheli}* gibi görünüyor. Çünkü İbn İshak bunu «ulemâdan birinden» naklen rivayet eder. Fazla izahat vermez. Ehâdîsin, Hâşimî ailesinin reisi ve Muhammed'in hâmîsi sıfatıyla Ebû Tâlib'e atfettikleri bu necîbâne ve âlîcenâbâne harekete

de inanamam. Ebû Tâlib malum olduğu üzere meşhur Ali'nin babasıdır. Ali'ye karşı Müslüman ehâdîsi hakiki bir hiss-i ibadet besler. Halis Müslümanlar nazarında Ali İslamiyet'in en yüksek kahramanıdır. Sâir müfrit mezâhib nazarında ise Ali adeta nîm ma'bûd haline çıkmıştır. Binaenaleyh pederine ait bütün malumatta o kadar müttakî Müslümanların Ali'ye karşı besledikleri hürmetten birçok şeyler aksetmiş olması tabiidir. Ebû Tâlib daima muannid bir müşrik olarak kalmıştır. Menâkıb bu elim vakayı, birçok gayretlere rağmen, değiştirememiştir (vefatı hakkındaki menkıbelere bakınız. § 324. ve müteâkib fıkralar). Birçok Müslümana garip görünmesi îcâb [II/147] eden bir keyfiyyetin nâ-hoş tesiratını izâle için muhaddisîn Ebû Tâlib'e birçok fezâil isnad etmek ve İslamiyet uğrunda Muhammed'e birçok hizmetler îfâ ederek teşekküre hak kazanmış gibi göstermek tarikine tevessül etmişlerdir. Ebû Tâlib'in gösterdiği muamele-i himâyekârânenin ve bilhassa Ebû Tâlib'in Hâşimîler'in hakikaten reisi olması keyfiyetinin mevsûkiyyeti *{güvenilirliği}* hakkındaki şüphelerim iyi tenvir edilmemiş bir vaka üzerine istinad ediyor. Ebû Tâlib'in vefatından sonra nasıl olup da Muhammed Mekke'de hiç düçâr-ı tecâvüz olmadan ve binaenaleyh müteveffanın {*ölmüş kişinin*} himayesine ihtiyaç hissetmeden yaşamıştır? Ehâdîsin hiçbir fıkrasından Ebû Tâlib'in vefatından sonra Benî Hâşimler'in reisi(nin) kim olduğuna dair hiçbir malumat çıkmaması da nazar-ı itibara alınırsa bu şüphe bütün bütün kuvvet bulur. Hiç kimse böyle bir riyâsete geçmemiştir gibi görünüyor. Bu da Ebû Tâlib'in sağlığında bile Benî Hâşimler'in bir reisi bulunmadığı zannını veriyor. Bu da Benî Hâşim diye henüz bir küme mevcut olmaması gibi sade bir sebepten neş'et etmiş olacaktır. Evvelce (§ 29. ve müteâkib fıkralar) Abdülmuttalib'in meşkûk *{şüpheli}* nesebi ve ihtimal ki Mekke'ye yabancı olması hakkında söylediğimiz şeyleri ve Benî Hâşim tabirinin pek muahhar zamanda vücut bulması zannını bu şüpheler teyide meyyaldirler. Bir de Ebû Tâlib'in, Abdülmuttalib'in en büyük oğlu olmadığının ehâdîs tarafından bile tasdiki (§ 102. fıkraya bakınız), Abdülmuttalib'in en büyük oğlunun Hâris olması, Ebû Tâlib'in aile reisi sıfatıyla neden dolayı pederine varis olduğu hakkında ehâdîsin hiç izahat vermemesi de nazar-ı mülahazaya alınacak noktalardır. Abdülmuttalib'in ailesinin Muhammed'i himaye etmiş olduğuna şüphe edilemez. Mamafih, Arap adetine göre bu himaye tabirinin hakiki manası{*nın*}ne olduğunu tayin etmek iktiza eder. Bütün bu malumatı kendilerine medyûn olduğumuz gayr-ı Arap muhaddisînin sâfiyâne zannettikleri gibi himaye, bir aile reisi tarafından ibrâz edilmiyordu. İster kan râbıtası [II/148] ile ister sıhriyyet suretiyle, ister ittifak suretiyle, ister azadlı sıfatıyla bir ailenin bütün efradı hep birden içlerinden birine karşı ve her fertte bütün aileye karşı himaye ibrazına mecbur edilir. Bu ahlâkî bir mecburiyet idi, aile reisinin arzusundan müstakil bir keyfiyyet idi. Aşağı(-da)ki fıkralarda zikredilen ehâdîste mündemiç telakki yani Ebû Tâlib Muhammed'den himayesini çekecek olursa onun herkesin tecâvüzüne maruz kalacağı telakkisi gayet yanlıştır. Ancak Arapların hakiki adetlerini bilmeyen kimseler arasında Arabistan haricindeki muhaddisîn

§226. Bu vakalardan birçok sene evvel Hatice'nin Hakîm b. Hizâm b. Hüveylid isminde bir yeğeni bir kervan ile Suriye'den avdet ederken birlikte müteaddit köleler getirmişti. Bunlar arasında Zeyd b. Hârise b. Şerâhîl vardı. Gayet güzel ve soylu bir gençti, başka yerde[204] Muhammed'in bunu nasıl ailesine kabul ettiğini, köleyi evlat mertebesine çıkardığını söylemiştik. İkisi arasında o kadar büyük bir muhabbet-i mütekâbile vücut bulmuştu ve Zeyd Mekke'de babalığı nezdindeki hayatından o kadar memnun olmuştu ki hakiki pederinin yanına avdet etmek istememiş ve Muhammed'in vazife-i risaleti îfâ ettiği güne kadar onunla birlikte kalmıştı. Bazı şâyân-ı itimat zatlar ilk Müslüman olan erkeğin Zeyd olduğunu iddia etmişlerdir. Bazıları kendisine ikinciliği verirler.[205]

§227. En mühim ihtida Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin [vefatı: 13] İslamiyet'i kabul etmesi olmuştur. Sonra kendisine sıd-

mekteblerinde böyle bir zan vücut bulabilirdi. Ebû Tâlib, Kureyşîler'in mümessillerine ne cevap verirse versin (Muhammed hakikaten Abdülmuttalib'in bir hafîdi ise) Abdülmuttalib'in bütün ailesi Muhammed'i muhafaza ve himaye etmeye gayr-ı kâbil-i ictinâb surette mecbur idiler. Bu vazifede kusur etmek aileye silinmez bir alçaklık lekesi sürmek olurdu. Arabistan'ın sâir bütün ailelerine ve kabilelerine karşı gayet acı ve şedîd bir hacâlet {*utanç*} içinde kalırlardı. Binaenaleyh Benî Abdülmuttaliblerin Muhammed'i müdafaadaki sebatları içlerinden gelme bir alûcenâblık neticesi değil Arap hayat-ı ictimâiyyesinin en yüksek ve mukaddes bir vazifesinin bir neticesi idi. Bu vazifeden hiç kimse müctenib davranamazdı.

Ebû Tâlib nezdinde Kureyşîler'in teşebbüslerine dair olan (daha aşağıya bakınız) ehâdîsi ancak bu suretle izah kâbildir. O da Muhammed'in Abdülmuttalib ailesinin bir ferdi olmayıp Ebû Tâlib'in şahsi himayesi altına girmiş bir yabancı gibi telakki etmekten ibarettir. Bu da Muhammed'in bir Kureyşî hatta belki de Abdülmuttalib'in bir hafîdi {*torunu*} bile olmadığı yolundaki zannımızı takviye eder.

Ehâdîse müstenid rivayetlerin müşkilâtı hakkında bir fikir edinmek isteyenler Gureym'in yazdıklarını okumalıdırlar. 1. cild, 38-39. Gureym ehâdîsteki malumatı harfi harfine doğru diye kabul eder. Fakat meselenin müşkilâtını hissettiğinden bunu doğrudan doğruya iktihâm etmek [II/149] çaresini arayacak yerde etrafından dolaşıp işin içinden çıkmaya çalışmıştır.

204 § 175.

205 Hişâm, 160-161; Taberî, 1. cild, 1167; Esîr, 2. cild, 43; Halebî, 1. cild, 366.

dîk denilmişti. Ebû Bekir Kureyş arasında en çok sevilen ve hürmet gören, Kureyşî ensâbına en çok vakıf olan bir zattı. [II/150] Mekke ailelerinin kadîm tarihlerini, eski zamanlardaki bütün iyilikleri ve fenalıklarıyla bilirdi. Hayır sahibi bir tüccar idi, ahlâk-ı hasenesi vardı. İffet ve hikmeti o kadar maruf idi ki kabilesinden birçok kimseler sık sık kendisini görmeye gelirler, kendi işlerine dair re'y sorarlardı. Ticaret işlerinde ve mesâil-i umumiyede büyük bir vukûfu vardı. Her zaman gösterdiği hüsn-i muamele musâhebesini herkese gayet cazip gösterirdi. İslamiyet'i kabul etti ve bunu hiç saklamadı. Şahsının nüfuz u tesiri o kadar ziyade idi ki Ebû Bekir'in ihtidası ve giriştiği açık propaganda diğerlerini de arkası sıra ihtidaya sevk etti.

Ebû Bekir'in nesâyih ve teşvîkâtıyla şu zatlar İslamiyet'i kabul eylemişlerdir: Osman b. Affân b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye [vefatı: 35]; Zübeyr b. el-Avvâm b. Hüveylid b. Esed [vefatı: 36]; Abdurrahman b. Avf b. Abd [vefatı: 32]. Sa'd b. Ebî Vakkâs Mâlik b. Üheyb b. Abdimenâf [vefatı: 58]; Talha b. Ubeydullah b. Osman b. Amr [vefatı: 36].[206] Bu beş zat Ebû Bekir tarafından

206 Not-1 [II/151] Mamafih bazı rivayetlere nazaran Zeyd b. Hârise ile Ebû Bekir'den sonra İslamiyet'i kabul eden zat Hâlid b. Saîd b. el-Âs [vefatı: 59], sonra Ebû Zerr [vefatı: 33] ve Amr b. Abbâse es-Sülemî'dir. İlk Müslümanların ihtida sıraları meşkûk *{şüpheli}* ve ihtilaflıdır (Taberî'ye bakınız, 1. cild, 1168; Esîr, 2. cild, 44). Müslümanlar için bu ihtida sırası gayet hâiz-i ehemmiyet bir meseledir. Çünkü ailelerin asaleti sonra Peygamber'e îfâ edilen hidemât ile mebsûten *{yaygın bir şekilde}* takdir edildi. En birinci ve en büyük hizmet onun risaletini tanımak ve neşrettiği dini sâirlerinden evvel kabul etmekten ibaret olmuştur. Sprenger ile (1. cild, 372) hem fikir olarak, zannediyorum ki bu sekiz kişilik listede sünnîlerin bir mübalağası vardır. Muhammed'in etrafındaki en ziyade hâiz-i kıymet zevâtın garip bir tesadüf eseri olarak ilk ihtida eden zatlardan ibaret olmaları hiç de tabii bir şey değildir. Unutmamalıdır ki hicretin ikinci asrında Şiîlik, hilâfete ve hükümete yalnız Ali'nin ve Ali evladı ve ahfâdının hakkı olduğu iddiasını ileri sürerek bütün İslamiyet'i istilaya teşebbüs ettiği zaman Muhammed'i, rasulullah sıfatıyla ibtidâ Ali'nin mi yoksa Ebû Bekir'in mi kabul ve tasdik etmiş olduğu meselesi Şiî ve Sünnî ulemâsı arasında son derecede şedîd münakaşata meydan açmıştı. Bu münakaşa büyük bir ihtiras ile sevk ve idare edildi, [II/152] tarihî mülahazâta hiç ehemmiyet verilmedi. Taberî ve daha kadîm sâir zevât tarafından muhafaza edilmiş olan ehâdîs

hiçbir şeyi ispat etmezler. Kısm-ı a'zamının menşe'leri şüphelidirler. Muhammed'in vazife-i risaleti birden bire meydana çıkmamıştır. Bu uzun bir hazırlıktan, en samimi dostlarının muâveneti ve iştirâki ile uzun tefekkürât ve mülâhazâttan sonra deruhte edilmiş bir vazifedir. Varaka b. Nevfel Muhammed'in ruhu üzerinde büyük bir tesir icrâ etmiş olabilir. Çünkü onlarda şiddetli bir hiss-i dînî vardı. Ehâdîs onun Muhammed'i teşcî' etmiş olduğunu kabul ediyor. Fakat Muhammed'e tebaiyyet ettiği söylenmiyor. Varaka Müslüman olmamıştır. Bu kabîl bedîhî tezatlar Müslüman muhaddisînini pek tereddütlere düşürmüştür. Fakat bu, bizim için Muhammed'in dînî fikirlerinin bir tekâmül-i ameliyyesi geçirdiğini teyit eden delâil cümlesindendir. Varaka ihtimal ki Muhammed'e kendi fikir ve mesleğiyle yardım etmiştir, ihtimal ki ona birçok şeyler öğretmiştir, ihtimal ki Muhammed'i sanemperestlik olmayan bir dîni kabule sevk eylemiştir. Mamafih Muhammed müstakil, kendisine has bir çığır açmak istiyordu. Tilmiz değil üstad olmak istiyordu. Çok geçmeden, artık zevcesinin amcazâdesiyle teması muhafaza etmekten vazgeçti. Çünkü Varaka yaşı, fikri, mesleği ve nüfuzu dolayısıyla herkes nazarında Muhammed'in üstadı ve ilhâmkârı tanılabilecekti. Muhammed'in böyle kendisinden uzaklaştırdığı Varaka artık kendisiyle münasebetdâr bulunmadı. Hristiyan, a'mâ ve gayet müsinn olduğu cihetle artık Muhammed ile, efkâr-ı dînîyyesi ile hiç meşgul olmadı. Ehâdîsin hakikatte mukâreneti {*yakınlığı*} keyfiyyetine ehemmiyet vererek, isnadlara bakmayarak muhteviyatlarını güzelce tetkik edersek görürüz ki bu hazırlık devresinde Muhammed ile en ziyade samimi olması lazım gelen zat sevdiği ve itimat ettiği evlatlığı Zeyd b. Hârise'dir. Zeyd Muhammed'in ailesi efradından sayılıyordu. Suriye'den Yahudi ve Hristiyan medeniyetleri tuhmelerinden {*tohum*} bir haylisini beraber getirmişti. Filhakika Zeyd, Dûmetü'l-Cendel'de Kelbî kabilelerinden birine mensuptu. O havâlîde [II/153] birçok Arap kabileleri Hristiyanlığı kabul etmişlerdi. Oradaki kabâilin hepsi yalnız Hristiyanların değil şimâlî Arabistan'da sâkin Yahudi ve Yahudileşmiş Arap kabilelerinin de tesirat-ı temeddîniyyeleri altında kalmışlardı. Hiç şüphe yok ki Zeyd Muhammed'in ailesine bu fikirlerin, bu medenî ve dînî hislerin tarz-ı alâimini birlikte getirmiştir. Zeyd ahiret pederiyle pek hem fikir bulundu. Hissiyatları o kadar tevâfuk etti ki hakiki babası vatana avdet etmesini rica ettiği zaman bile Muhammed'i terk etmedi. Muhammed'in Zeyd tarafından getirilen fikirlerden birçoğunun tesiratı altında kalmış olması ihtimal dâhilindedir. Müteâkib senelerin tarihi, Muhammed'in evlatlığına karşı büyük ve daimi bir muhabbet beslediğini ispat ediyor. Aralarında vukûa gelen zevce mübâdelesi (4. sene-i hicriyye vekâyı'ına bakınız § 16) gibi garip bir muamele ikisi arasında pek samimi münasebat bulunduğunu gösterir. Başka hiç kimse Muhammed ile bu kadar samimi olduğunu makam-ı iftiharda ileriye süremez. Zeyd, İslamiyet'in muzafferiyetinden evvel pek genç yaşta vefat etmiştir. Daha talihli olan başkaları şan ve şerefleriyle onun hatırasını örttüler. Ebû Bekir ilk halîfe sıfatıyla sünnî muhadisînin gözbebeği oldu. Zeyd berhayat bulunduğu müddetçe kıymetdâr ve kah-

Peygamber'in huzuruna mektebe götürüldüler. Orada kabul-i dîn ettiler ve yukarı(da)ki üç zat ile birlikte ilk Müslüman nüvesini vücuda getirdiler. Bundan dolayı muahharan İslamiyet'i kabul eden zevât üzerinde bir tefevvük-i ma'nevîye [II/151] mâlik olmuşlardır.[207]

§228. Bu ilk ihtidalardan sonra daha birçoklarının da ihtidaları tevâlî *{devam etmek}* etti. Erkekler ve kadınlar bu yeni dini kabul etmeye başladılar. İslamiyet Mekke'de birçok mübâhesâta *{araştırmalara}* zemin teşkil etmeye başladı.[208]

İlk Müslümanların Esâmîsi *{İsimleri}*

(610 Mîlâdî)

§229. Az bir vakit içinde âtîdeki zatlar İslamiyet'i kabul etmişlerdir: **(1)** Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh Âmir b. Abdullah b. el-Cerrâh [vefatı: 18]; **(2)** Ebû Seleme Abdullah b. Abdülesed

raman bir muhârib idi. Daha çok yaşamış olsa idi İslam tarihi ağleb-i ihtimale göre *{büyük ihtimalle}* bütün bütün başka bir şekil alacaktı. Binaenaleyh benim fikrimce ilk Müslümanlar arasında Zeyd'in ismini en ileriye süren hadisler pek sağlamdırlar. Muhammed'in etrafında dostlardan ve muharrem esrarlardan mürekkeb bir nüve vücuda gelmişti. Bunlar derin bir dostlukla Muhammed'in tekâmül-i dîniyyesine müzâheret ettiler. Müşterek dostlarının derin ve ulvî bir his ile mütehassis {*hisli*} olduğuna, daha kendisi birinci olduğunu iddia etmezden evvel onlar kâni' bulunuyorlardı. Muhammed nübüvvetini ilan ettiği zaman etrafındaki dost nüvesi yeni dînin şümûlünü ve manasını belki kabul etmek ve anlamamak ile beraber hürmet ve muhabbetlerini geri almadılar. Sonra âlem-i hâricî ile münâzaa başladı. [II/154] Aralarında Zeyd ile Ebû Bekir'in tekaddüm ettikleri bu nâmuskâr ve sadık dost nüvesi artık dostlarını ve ahiret pederlerini bırakmadılar. Dostluk ve hiss-i tesânüd {*dayanışma duygusu*} ittihâdı takviye etti, şüphe ve tereddütleri boğdu.

207 Hişâm, 161-162; Taberî, 1. cild, 1168; Esîr, 2. cild, 43; Hamîs, 1. cild, 323; Halebî, 1. cild, 373; Haldûn, 2. cild, zeyl 6-7.
Not-2 [II/154] Ebû Bekir'in ehemmiyet-i maneviyyesi (muahhar) bir hadisten anlaşılıyor. Muhammed'in dört veziri var deniliyor. İkisi semadadır, Cibril ile Mikail; ikisi yeryüzündedir, Ebû Bekir ile Ömer. Halebî'ye bakınız. 1. cild, 370, satır 6. Bu hadis-i nebevî hiç şüphesiz muahhar zamanların bir mahsul-i icadıdır. Fakat herhade Ebû Bekr'in İslamiyet'e îfâ ettiği hizmetten dolayı İslam silsile-i merâtibinde ihrâz ettiği mevki-i müstesnâyı pek güzel gösterir.

208 Esîr, 2. cild, 44; Taberî, 1. cild, 1168.

[II/155] b. Hilâl b. Abdullah el-Merrî [vefatı: 4]; **(3)** Erkam b. Ebi'l-Erkam Abdümenâf b. Esed el-Mahzûmî [vefatı: 55]; **(4)** Osman b. Maz'ûn b. Habîb b. Vehb [vefatı: 2]; **(5)** Kudâme b. Maz'ûn [vefatı: 36-56] ve **(6)** Abdullah b. Maz'ûn [vefatı: 35], üç biraderdirler. **(7)** Ubeyde b. el-Hâris b. el-Muttalib b. Abdümenâf [vefatı: 2]; **(8)** Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl b. Abdüluzzâ [vefatı: 51], zevcesiyle beraber. **[9]** Fâtıma bt. el-Hattâb; sonra **(10)** Esmâ [vefatı: 73] Ebû Bekir'in kerîmesi ve **(11)** Âişe [vefatı: 57] bu da Ebû Bekir'in kerîmesidir. O zaman çocuk ve pek küçük idi; **(12)** Cenâb b. el-Ârt [vefatı: 37], Benî Zührelerin müttefikidir; **(13)** Umeyr b. Ebî Vakkâs [vefatı: 2]; **(14)** Abdullah b. Mes'ûd [vefatı: 33], Benî Zührelerin müttefikidir; **(15)** Mes'ûd b. el-Kârî yahut Mes'ûd b. Rebîa b. Amr [vefatı: 30]; **(16)** Salît b. Amr b. Abdüşems [vefatı: 23]; **(17)** Hâtıb b. Amr b. Abdüşems; **(18)** Ayyâş b. Ebî Rebîa b. el-Mugîre [vefatı: 25]; **(19)** Esmâ, Sellâme b. Mahrebe'nin kerîmesi ve Ayyâş'ın zevcesidir; **(20)** Huneys b. Huzâfe [vefatı: 2]; **(21)** Âmir b. Rebîa [vefatı: 37] Aneze b. Vâillerden; Hattâb b. Nüfeyl ailesinin müttefikidir; **(22)** Abdullah b. Cahş [vefatı: 3]; **(23)** Ebû
[II/156] Ahmed b. Cahş; Benî Ümeyyelerin müttefikidir; **(24)** Ca'fer b. Ebî Tâlib [vefatı:8]; **(25)** Esmâ zevcesidir, Ümeys b. en-Nu'mân'ın kızıdır; **(26)** Hâtıb b. el-Hâris b. Ma'mer b. Habîb; **(27)** Fâtıma, zevcesi ve Mücellel'in kerîmesidir; **(28)** Hattâb b. el-Hâris, Hâtıb'ın biraderidir; **(29)** Fükeyhe, zevcesi ve Yesâr'ın kerîmesi; **(30)** Ma'mer b. el-Hâris [vefatı: 23]; **(31)** Sâib b. Osman b. Maz'ûn [vefatı: 11]; **(32)** Muttalib b. Ezher b. Abdüavf el-Merrî; **(33)** Remle, zevcesi ve Ebû Avf'ın kerîmesi; **(34)** Nühâm Nuaym b. Abdullah [vefatı: 15], Benî Adiyy b. Ka'blardandır; **(35)** Âmir b. Füheyre [vefatı: 4], Ebû Bekir'in azadlı bir kölesidir, bir müddet Benî Ezdlere mensuptu; **(36)** Hâlid b. Saîd b. el-Âs b. Ümeyye [vefatı: 59]; **(37)** Ümeyye,[209] zevcesi ve Halef b. Es'ad b. Âmir el-Huzâî'nin kerîmesidir, **(38)** Ebû Huzeyfe Mahşem b. Utbe; **(39)** Vâkıd b. Abdullah,

209 Not-1 [II/157] İbn Hişâm'da Ümeyye bt. Halef diye yazıyor. Fakat Taberî (1. cild, 1169) Hâlid b. Saîd'in zevcesinin ihtidasından bahsederken zevcesine Hemîne bt. Halef der.

Benî Adiyy b.. Ka'bların müttefikidir; **(40)** Hâlid [vefatı: 4]; **(41)** Âmir; **(42)** Âkil [vefatı: 2]; **(43)** İyâs, Abdücelîl'in dört oğlu, Benî Adiyy b. Ka'bların müttefikleridir, **(44)** Ammâr b. Yâsir [vefatı: 38], Benî Mahzûm b. Yakazaların müttefikidir; **(45)** Suheyb b. Sinân b. Nâmir [vefatı: 38], Benî Teym b. Mürre'nin müttefikidir, an-asl Rûm olması muhtemeldir.[210]

210 Hişâm, 162-165; Haldûn, 2. cild, zeyl 7.

Not-2 [II/157] Yalnız İbn İshak'ın rivayetine istinad eden bu esâmî cetveli, vekâyıdan çok sene sonra tertip edilmiştir. Ağleb-i ihtimale göre *{büyük ihtimalle}* tahsîsât-ı i'tâsı *{maaş, ödemesi}* gibi müşkil bir işi tanzime teşebbüs ettiği zaman Halîfe Ömer [vefatı: 23] emriyle tanzim edilen cetvellerden alınmıştır. Binaenaleyh buraya sonradan bazı isimler karışmış olmasından bi-hakkın şüpheye düşebiliriz. Çünkü ihtidaların sırası, fütûhâttan sonra ailelerin asaletini yekdiğerlerine tekaddümünü tayin hususunda bir esas makamına geçti. Bir müddet müminlerle gayr-ı müminler arasındaki fark pek müphem ve meşkûk *{şüpheli}* idi. Aşağıki fıkralarda göreceğimiz veçhile Muhammed'in ilk tezâhürâtını hüsn-i suretle kabul edenlerin birçoğu Muhammed müddeiyyâtını daha arttırdığı ve taraftarlarından daha fazla fedakârlık talep ettiği zaman geri çekilmişlerdir. Şurasını unutmamalıdır ki birçok Mekkeliler ilk zamanlarda İslamiyet'i kabul etmişler, sonra siyasî, ahlâkî sebeplerle yahut aileleri dâhilinde maruz kaldıkları muhalefet dolayısıyla İslamiyet'ten vazgeçmişlerdir. Mamafih sonraları, Muhammed'in davası galebe çalmaya başladığı vakit bunlar ikinci defa İslamiyet'i kabul ettiler, Muhammed'in zamana uymak yolundaki mâhirâne siyaseti neticesinde sîne-i İslamiyet'e tekrar kemâl-i memnuniyetle kabul olundular. Ehâdîs, ilk elim devrelerin zaaflarını ve bâis-i hacâlet hallerini gözden saklamak istediğinden İslamiyet'i iki defa kabul etmiş olanları da ihtimal ki bu cetvele idhâl etmiştir. Filhakika, biliyoruz ki Ömer İslamiyet'i kabul ettiği zaman (§ 284. ve müteâkib fıkralara bakınız) yani bu vekâyıdan takrîben altı sene sonra bütün Müslümanların [II/158] miktarı kırk kişiyi pek az tecâvüz ediyordu. Altı senelik propaganda neticesinde vukûa gelen bütün ihtidalar bu adede dâhildi. Biz listeyi aynen derc ettik. Çünkü herhalde pek eski bir vesikadır. Bunu ilk Müslümanlar'ın takrîbî bir cetveli diye kabul edebiliriz. Yalnız muzlim bir nokta kalıyor. Kadîm ve mevsûk *{güvenilir}* bir vesikadan (§ 234) anlaşıldığına göre ilk mühtedîler arasında zuafâi'n-nâstan yani fakirlerden, sahipsiz kimselerden birçok kişi bulunmak lazımdır. Hâlbuki bu cetvelde yalnız meşhur ve hür kimselerin isimleri bulunması nasıl kâbil-i izahtır? İhtimal ki zuafâi'n-nâsın {*insanların zayıfları*} evlat ve ahfâdı kalmamıştır da, cetvel tanzim edildiği zaman bir itiraz dermiyân etmemişlerdir. 13. numaradaki Umeyr, ikinci sene-i hicrîde Bedir muharebesinde on altı yaşında maktûl düşmüştür. Risalet-i nebeviyye bidâyetinde ancak iki yaşında bulunmak iktiza ederdi! 11. numaradaki Âişe ise henüz doğmamıştı!

[II/157]

Zûkâr Muharebesi (610) Tarih-i Mîlâdî?)

§230. Bazı ehâdîse nazaran risalet-i nebeviyyenin başladığı sene Rebîa kabilesi Araplarıyla İranîler arasında meşhur Zûkâr Muharebesi vukûa gelmiştir. Aynı senede Râti' b. Hadîc'in doğduğu da söyleniyor.[211] Muharebenin 611 sene-i mîlâdisinde vukûa geldiğini söylüyor. Arapların İranîler üzerinde ihrâz-ı galebe ettikleri bu meşhur muharebe hakkında Kosen Dupresvel'e bakınız.[212] Bu, muharebenin 611 senesi Temmuzunda vukû bulduğu fikrindedir. Rothstein[213] ve Nöldeke[214] muharebenin 604 ve 610 sene-i mîlâdîleri arasında vukûa geldiğini iddia ediyorlar. Muharebeden evvelki vekâyı' aynı eserin 333. sahifesinde hikâye edilmektedir.[215] İkinci sene-i hicriyye vekâyı'ında §104. fıkraya da bakınız.

211 Hamîs, 1. cild, 321; Ebü'l-Fidâ, 146. Goldziher, Muh. Stud., 1. cild, 103.
212 İkinci [II/159] cild, 171-185.
213 Die Dynastie der Lakhmiden in al-Hira, 120-123.
214 Geschich der Perser, 310. ve müteâkib sahifeler.
215 Taberî'ye bakınız. 1. cild, 1029-1037; Egânî, 20. cild, 132-140; Akd, 3. cild, 113-116; muharebenin tarih sırası hakkında Nöldeke'in bahsi geçen eserine bakınız. 317, not 1.

Not-1 [II/159] Arabistan hudutlarında Zûkâr menba'ları kurbunda Hîre ve Fırat nehrine yakın bir mahalde vukûa gelen bu muharebenin esbâbı ve tafsîlâtı (Yakût, 4. cild, 10) bize taalluk etmez. Çünkü İslamiyet'ten evvelki Arabistan tarihine ve Sâsânîler zamanında İran tarihine aittir. Mamafih çöl Araplarının muntazam İran asâkiri üzerinde ihrâz ettikleri galebe-i askeriyyenin netâyici İslamiyet tarihi için büyük bir ehemmiyeti hâizdir. Müslüman muhaddisînin ve müverrihlerinin bu vakaya verdikleri ehemmiyet-i azîme bunu gösteriyor. Bunlar galebeyi, Arabistan'da hazırlanan inkılâbın ilk alâimi {*işareti*} gibi telakki ettiler (Bu fikirlerinde haksız da değildiler). Bundan dolayı Peygamber'in ağzından şu meşhur sözleri söylettiler: [II/160] «Zûkâr Muharebesi günü Araplar'ın İranlılar'dan müstehak oldukları (intesafet/intikam) tefevvükü {*üstünlüğü*} istihsâl ettikleri ve benim müzâheretim {*yardımım*} sayesinde kazandıkları ilk gündür» (Taberî, 1. cild, 1016, satır 1). Hadisin mevzu olduğunu ispat etmek bizim mevzumuz için pek az hâiz-i ehemmiyettir. Bu hadîs, hicretin birinci asrında İranlılar ile Araplar arasındaki hissiyat-ı rekabeti pek güzel meydana koyar. Kezâlik, muharebenin hakiki bir harp olmayıp üç bin Arap ve dört bin İranlı arasında büyük bir çarpışmadan ibaret bulunması keyfiyyeti de bizce hâiz-i ehemmiyet değildir (Taberî, 1. cild, 1036, satır 5; Egânî, 20. cild, 139, satır 17). Bükeyr Asam'a isnad olunan bazı şiirlerden böy-

Varaka b. Nevfel'in Vefatı

(§262. fıkraya bakınız.)

§231. Bidâyet-i risaletin *{peygamberliğin başlangıcının}* ikinci yahut üçüncü senesinde Varaka b. Nevfel vefat etti. Varaka'nın İslamiyet'i kabul etmesini izah için nübüvvetten sonra fakat risaletten evvel vefat ettiğini söylüyorlar. Yani Muhammed kendisinin nebî olduğunu hissetmişti; fakat henüz neşr-i dîn *{dini yayma}* emrini almamıştı derler. Mamafih bazıları Varaka'nın dördüncü sene içinde vefat ettiği iddiasındadırlar. Fakat o zamanda menba'lar Varaka'nın neden dolayı İslamiyet'i kabul etmediğini izah etmemiş oluyorlar.[216]

Umumi Propagandanın Başlangıcı

§232. Propaganda hareketi gittikçe sürat kesbetti. Kadınlar, erkekler artık teker teker değil, takım takım ihtida ettiler. Mekke'de bu hal gittikçe daha fazla mevzu-ı mebâhise *{araştırmalar}* oluyordu. Muhammed üç sene mezhebini hususî [II/162]

le olduğu anlaşılıyor. Benî Bekr b. Vâillerin bir şa'bı olan Benî Şeybân Araplarının muntazam İran asâkiri üzerinde ihrâz ettikleri kıymet-i azîme-i tarihiyyesi ilk defa olarak çöl Araplarının İranlılar'a karşı birleşmelerinden, onlara karşı muharebe tehlikesini göze almalarından ve o zamana kadar pek zî-kudret ve nâ-kâbil hücûm addedilen asâkir üzerinde şâyân-ı ehemmiyet bir galebe ihrâz etmelerinden neş'et etmektedir. Mürûr-ı zaman ile Zûkâr muzafferiyeti, Bizans İmparatorluğu'nun kalpgâhına nüfuz eden İranlılar'ın büyük muzafferiyet haberleri Arabistan çöllerine gelmeye başladığı vakit, Araplara daha mühim görünmeye başladı, Arapların gururu daha çok arttı. Zûkâr Muharebesi'nin şöhretini Arabistan şâirleri ve muğannîleri *{şarkıcıları}* rub-ı asır kadar idame ettiler ve 12. sene-i hicrîde kabilelerin o büyük hareket-i istîlâkârânelerine zemini hazırladılar. Müslüman Araplarının İran İmparatorluğu'na ilk akınları Müsennâ b. Hârise tarafından ilhâm ve idare edilmiştir. Müsennâ ise Zûkâr Muharebesi'ni kazanmış olan Benî Şeybân kabilesinin reisi idi. O muazzam İran İmparatorluğu'na hücum gibi cür'etkârâne bir tasavvur babalarının şan ve şerefiyle rekabet etmek isteyen Zûkâr Muharebesi galiplerinin evlatlarından çıktı. Medine'deki halîfe vukûa [II/161] gelen ahvâli yalnız kabul ve tasdik etti. Hücumu o emretmedi, o idare etmedi. Huduttaki tebaasının rahat durmaması yüzünden civar hükümet ile muharebeye sürüklendi. Huduttaki tebaası ise galebeden emin oldukları cihetle Sâsânî hükümdarlarının muntazam kuvvetlerinden hiç korkmuyorlardı.

216 Hamîs, 1. cild, 324, satır 29.

ve gizli bir surette neşre devam etti. Alenen ortaya çıkmaya henüz cesaret etmiyordu. Bidâyet-i risaletten üç sene sonra Allah alenen neşr-i dîni kendisine emreyledi.[217]

[II/163] §233. Alenî *{açıkça}* icra-yı mev'iza emr-i ağleb ihtimale göre yeni dinin tevessüünden *{genişlemesinden}* ve mühtedîlerin miktarının tekessüründen *{çokluğundan}* neş'et etmiş bir netice idi. Rivayet olunduğuna göre Muhammed'in taraftarları namaz kılmak için hep birden Mekke civarındaki dağlara çekilerek ahkâm-ı salâtı müşriklerden gizli bir surette îfâ ediyorlardı. Bir gün Sa'd b. Ebî Vakkâs dağda ücrâ bir tarafta sâir Müslümanlarla birlikte namaz kıldığı sırada birdenbire bazı müşrikler nümâyân *{açık}* oldular. Bunlar Müslümanlarla istihzâya başladılar ve muhakkirâne *{küçük düşürücü}* sözlerle onları tahrik ettiler. Bir münâzaa *{tartışma}* çıktı. Sa'd b. Ebî Vakkâs müşriklerden birini bir eşek bacağı (yahut bir devenin çene kemiği) ile yaraladı; bu, yeni din uğrunda dökülen ilk kan olmuştur.[218] Biraz sonra Muhammed Allah'ın emrine tebaiyyetle *{uyarak}* alenen neşr-i dîne başladı.[219] Mamafih

217 Hişâm, 166; Taberî, 1. cild, 1169, 1174; Esîr, 2. cild, 44, 46-47; Haldûn, 2. cild, zeyl 7; Hamîs, 1. cild, 324; Halebî, 1. cild, 383, satır 13, bu gizli devrenin bazılarına nazaran dört sene devam ettiği söyleniyor.
Not-1 [II/162] Alenen neşr-i dîn emrinin Muhammed'e âtîdeki âyât-ı Kur'âniyye ile tebliğ eylediği ehâdîste söyleniyor: «Sana emredilenleri neşret, müşriklerden uzaklaş» (Hicr, 94). Kabilenden akrabalarına nasihat et, arkandan gelen müminlerin üzerine kanatlarını indir. Fakat emirlerini dinlemeyecek olurlarsa de ki: Ben sizin yaptıklarınızdan müstakilim!» (Yasin, 214-216). (Taberî, 1. cild, 1169, 1170, 1171, 1173-1174; Hişâm, 166; Esîr, 2. cild, 44-45; Hamîs, 1. cild, 324, 325; Halebî, 1. cild, 383). Bu hadis tamamen yanlış gibi görünüyor. Çünkü bu âyetler hiç şüphesiz pek muahhar bir devreye ait olan sûrelerdedirler. Müslümanların uğradıkları büyük tecâvüzâtın hatırasını ihtiva ederler. İslamiyet'in oldukça inkişâf ettiği, Müslümanların miktarı çoğaldığı bir zamana taalluk eylerler. Muir'e bakınız, Life of Mahomet, 2. cild, 113, not.

218 Taberî, 1. cild, 1169-1170; Hişâm, 166; Halebî, 1. cild, 381-382.
Not-1 [II/163] Muhammed'in Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam denilen eve girmesi bu devreden sonra vukûa geldiği ve Kureyşîler tarafından mukâbele bi'l-misl korkusundan neş'et ettiği söyleniyor (Halebî, 1. cild, 382, satır 7; § 263. fıkraya bakınız). Bu haberin râvîsi pek zayıf olduğu için bilâ-kayd ihtirâzı kabul edilemez.

219 Not-2 [II/164] Muhammed'in alenen îrâd-ı mev'izaya başladığı ilk âyetleri de Müslüman ilm-i hadîsi tespit etmek istemiştir. Bunun için de şu

tehaddüs edilebilecek *{ortaya çıkarılabilecek}* netâyic-i vahimeden *{önemli sonuçlardan}* büyük bir endişe içinde idi.[220]

Kureyşîlerle İlk Mücadele

§234. Zührî [vefatı: 124] tarafından rivayet edilen hadîs: «Peygamber herkesi İslamiyet'i kabule gerek gizli gerek alenî surette devam etti. Onun davetine bilhassa gençler, ahdesi'r-ricâl ile ez'afü'n-nâs[221] icâbet etti. İşler nihayet öyle bir hâle müncer *{sürüklenir}* oldu ki birçok kişi kendisine iman eyledi. Kureyşîler Peygamber'in söylediklerine karşı hiçbir eser-i husumet *{düşmanlık göstergesi}* ibrâz *{beyan}* etmi-

âyeti intihâb eylemişlerdir: «O yalnız bir azâb-ı müthişe karşı sizin bir münzirinizdir» (Sebe', 45). Yukarıda (§ 232, Not 1) söylediğimiz şeyler bu hadisin hiç şüphesiz ki hata-âlûd olduğunu gösterirler. Âyetin dâhil bulunduğu sûre dikkatle okunacak olursa ancak pek muahhar bir devreye ait olabileceği teslim olunur. Kur'ân münekkidlerinin kâffesi bu noktada müttefiktirler. Binaenaleyh; ilk nutuk hikâyesi de muahhar zamanların mahsûl-i îcâdı olan şeyler arasına dâhil olur. Amca Ebû Leheb'in tegallübü de bunlara merbuttur (Kur'ân, Tebbet, 1; Taberî, 1. cild, 1170, 1173-1174; Esîr, 2. cild, 44; Halebî, 1. cild, 382-383; 390-392). es-Safâ üzerinde ilk mev'iza sahnesinin Muhammed'in amcazâdesi İbn Abbâs'ın gayet velûd muhayyilesinin bir mahsûlü olduğunu burada tasrîh etmek nâ-bimuhâl değildir zannediyoruz. § 24. ve müteâkib fıkralara bakınız; Hamîs, 1. cild, 325.

(İbn Abbâs tarafından rivayet edilen) şu malumat da kezâlik gayr-ı sahihtir: Alenî propagandaya başlamadan evvel Muhammed'in düşünceleri ve korkuları; (on bir yaşında bulunan) yeğeni Ali ve melek Cebrail ile mülâkâtı; bir kişi için ancak kifayet edecek bir yemeğin davetli kırk kişi için bol bol kâfî geldiği iki ziyafet hikâyesi; Muhammed'in nutku, ilâ âhir. (Taberî, 1. cild, 1171-1172, 1173; Haldûn, 2. cild, zeyl 7; Halebî, 1. cild, 385-386). Bu hikâyede vezir vesâire gibi bazı tabirler görülüyor ki bunlar ancak hicretin ikinci asrında Acem tesiriyle vücut bulmuşlardır. Bütün hikâyenin [II/165] üzerinde Alevîlik ve Şîîlik damgası pek bâriz olarak nümâyândır. İbn Abbâs bile bunu îcâd etmiş olamaz, daha muahhar zamanlarda uydurulmuş olmak îcâb eder. Esîr'e bakınız. İkinci cild, 44-46; Halebî, 1. cild, 385, 26. ve müteâkib satırlar. Ekmeğin ve balıkların taaddüdü hakkındaki İncil an'anâtından da ilhâm edilmiş olabilir. Mâniyu İncili, XIV, 15 ve müteâkib fıkralar.

220 Taberî, 1. cild, 1170-1171; Esîr, 2. cild, 44; Haldûn, 2. cild, zeyl 7; Halebî, 1. cild, 381.

221 Sprenger bu tabiri «himâyesiz kimseler» diye tercüme ediyor. Hâlbuki Arapça'daki tabir daha umumidir; fakirleri, bedbahtları, esirleri, kimsesizleri ihtiva eder.

yorlardı. Muhammed, bazı kimselerin toplanmış oldukları bir mahalden geçtiği zaman "İşte Abdülmuttaliblerden genç ki semadan bahsediyor!" diyerek kendisini parmakla gösteriyorlardı. Nihayet Muhammed, Kureyşîler'in Allah'tan gayrı ibadet ettikleri esnâm *{putlar}* aleyhinde söz söylemeye başladı, müşrik olarak vefat eden pederlerinin âkıbet-i vahimesinden[222] bahsetti. Bunun tesiriyle kendisinden nefret ettiler ve Muhammed'e karşı ilan-ı husumet eylediler.[223]

[II/166]

222 Helâk yani cehennemden.

223 Hamîs, 1. cild, 325, 22. ve müteâkib satırlar; Halebî, 1. cild, 386, 10. Satır.

Not-1 [II/166] Bu vesikanın bizim için gayet azim bir ehemmiyeti vardır. Çünkü pek mevsûk ehâdîs-i nâdireden biridir. Sonradan gelen zevât el sürüp değiştirmemiştir. Bu hadîs, hakiki diye kabul olunabilir. Büyük muhaddis Zührî tarafından [vefatı: 124] toplanan ehâdîs meyanındadır. Zührî'nin rivayet ettiği ehâdîsin bir kıymet-i hususiyeleri vardır. Çünkü Zührî Emevîler taraftarı olan ve Abbâsîler'e karşı taraftarlık hissiyle gözleri kapanmayan ve Emevîler aleyhindeki kelâmiyyûn mesleğine mensup bulunmayan nadir muhaddislerden biridir. Goldziher'e bakınız, Muh. Stud., 2. cild, 35-36. Bu malumatı aldığımız menâbi', Zührî'den menâbi'in bu malumatı istiâre ettikleri zevâta kadar olan isnadı göstermiyor. Fakat hadisin muhteviyat ve üslubunda o kadar hususi bir hal var ki, muahhar ehâdîsten o kadar farklı ki bu bâbda hiçbir şüpheye düşülemez. Bu kanaati bir fıkra ile Urve b. ez-Zübeyr'in [vefatı: 94] üslubu ve tarzı arasındaki müşâbehet de takviye ediyor. Zührî, Zübeyr'in şâkirdi idi. Zübeyr de bazı mevsûk ve kıymetdâr ehâdîs nakletmiştir (§ 269. fıkraya bakınız). Sprenger (1. cild, 356) vesikanın son derecede yüksek olan kıymetini takdir etmiş, İbn Sa'd'dan âtîdeki isnad ile alarak aynen derç eylemiştir: İbn Sa'd an Vâkıdî an Ma'mer b. Reşîd [vefatı: 153] an Zührî. (İbn Sa'd'ın metni henüz matbû' değildir. Kendisinin el yazısıyla âsârını bulamadım. [II/167] Ondan dolayı bu rivayeti onun eseriyle mukayese ve tatbik edemiyorum). Bu vesika Muhammed'in mesâi-i ıslahatperverânesi *{ıslahatçı gayreti}* ibtidâ ne gibi şerâit dâhilinde başlamış olduğuna dair bizi pek çok tenvir eder *{aydınlatır}*. Yani İslamiyet'in bütün tekâmül-i ameliyyesini, Kur'ân sûrelerinde nümâyân olduğu veçhile görüyoruz. İbtidâ ahlâkî ve dinî desâtir-i hükmiyye ilanı ile başlamıştır. Mevcut müessesâta doğrudan doğruya bir tecâvüz teşkil etmemiştir. Binaenaleyh Kureyşîler nezdinde bir hiss-i husumet uyandırmamıştır. Kureyşîler Muhammed'in din merakını istihza ile iktifâ etmemişlerdir. Ona latife tarzında «Benî Abdülmuttaliblerden semadan bahseden genç» lakabını vermişlerdir. Bu tabirin hadd-i zatında bir ehemmiyeti vardır. Muhammed'in hakikaten Abdülmuttalib ailesine kan rabıtasıyla merbut olmadığına, evlatlığa kabul suretiyle yahut başka bir tarzda o aileye getirildiğine dair dermiyân ettiğimiz faraziyeyi teyit edecek bir delil

teşkil etmektedir. Bu vesikada diğer hâiz-i ehemmiyet bir noktada Muhammed'in ilk taraftarlarının gençlerden ve zuafâdan yani Mekke'de en fakir sınıflara mensup kimselerden mürekkeb olduğu yolundaki itiraftır. Bu, Gureym'in fikrini bir dereceye kadar teyit eder. 1. cild, 14-23. Gureym'in mütalaasına nazaran Muhammed'in Mekke'de ibtidâ açtığı çığır Mekke amele takımının Kureyş asilzâdelerine karşı hakiki bir sosyalistlik hareketinden ibaretti. Gureym'in efkâr ve mütâlaâtını burada tetkik etmenin yeri değildir. Yalnız şu kadar söyleyeceğiz ki Gureym sırf iktisâdî noktada pek fazla ısrar ediyor, ahlâkî ve dinî olan kısmı çok ihmal eyliyor. Mamafih daha aşağıda (31. sahife) sosyalistlik nazariyesinden sarf-ı nazar etmeye ve İslamiyet'in dinî ve mâ ba'dü't-tabîî {*doğal olandan sonraki*} temelini teslim eylemeye mecbur oluyor. Bu vesikada Zührî'nin söylediği veçhile şâyân-ı dikkattir ki Kureyşîler Muhammed'in sözlerinde semadan yani mâ-fevk-i tabîi şeylerden bahsetmek yolundaki fikr-i sabitini tenkitten başka şâyân-ı muâhaze bir şey görmüyorlardı. [II/168] Kureyşîler'in muhalefeti Muhammed ecdâdın hatırasına hücum etmeye başladığı zaman şiddet kesb etmiştir. Araplar bilâ-istisna bu noktada gayet serîü't-teessürdürler. Müşriklerin cehennemde azab-ı ebedîye mahkûm oldukları yolunda Muhammed'in ileriye sürdüğü fikre Kureyşîler inanmasalar bile şanlı ecdada karşı bir hakaret teşkil edebilirdi ve bilhassa Mekke'nin müessisi ve Mekke'de hayat-ı ictimâiyyenin mürettibi esâtîri Kusayy'a karşı bir tecâvüz sayılırdı. Gureym'in bidâyette İslamiyet'in sosyalist ve ihtilalkâr mahiyette bir hareket-i iktisâdiye şeklinde vücut bulduğu yolundaki fikri sahih olsa idi Kureyşîler'in Muhammed aleyhinde bulunmak için ecdada hakaret etmesini beklemeyecekleri şüphesizdi. Daha başlangıçta Muhammed'i tehlikeli bir müşevvik {*kışkırtıcı*} addederek ona göre muamele ederlerdi. Vakıan ilk taraftarlar arasında köleler, fakir ve hakir kimselerin mevcut olduğuna dair birtakım malumat mevcuttur. Fakat bunlardan başka Ebû Bekir, Osman b. Affân vesâire gibi birtakım zevâtta vardı ki ihtilalci ve tehlikeli birer adam gibi telakki edilemezlerdi. Muhammed'in taraftarları on sene mücadeleden sonra hala parmak ile sayılabilecek kadar az idiler. Firar zamanında yetmişi biraz tecâvüz etmişti. Bunlar bir fırka addedilemeyecek kadar adetçe az idiler. Bunların tarz-ı hissi ve tefekkürleri Mekke gibi bir şehirde pek az hâiz-i ehemmiyet olmak îcâb ederdi. Birçok müttefik kabilelerden, ticaret ve ibadet ve dolayısıyla her taraftan gelen yabancılardan ve hacılardan mâada Mekke'de binlerce halk vardı.

Aşağıda izah edeceğimiz veçhile Muhammed ilk adımlarında efkâr-ı dîniyyeyi gayr-ı şahsî bir şekilde dermiyân ettiği, mâ-fevk-i tabîi mevzulardan kimseye tecâvüz ve hakaret etmeden bahseylediği zamanlarda birçok muhabbet ve teveccühe nail olması ve hatta Kureyşîler arasında bile hayr-hâh birçok sâmiîn bulması muhtemeldir. Sonra bu ilk nail olduğu muhabbet ve hürmetten sermest {*sarhoş*} olup da telkinat-ı dîniyyesi daha iyi izah ettiği, cehennemden, günahkârlar için azâb-ı ebedîden bahsedildiği, esnâm aleyhinde söz [II/169] söylemeye kalktığı, müşrik olarak terk-i hayat etmiş olanların kâffesi cehennem

ateşinde yanmak lazım geleceğini söylediği zaman o ana kadar sözlerini hüsn-i suretle telakki etmiş olanlardan birçoğunun nefret ve istihfâf ile kendisinden uzaklaşmış olmaları ve bu kabîl ahvalde daima vukûa geldiği üzere, Muhammed'in bundan pek müteessir olarak sözlerini daha teşdîd ile Kureyşîler'in kadîm dinine ve zenginlere, sahib-i nüfuz kimselere karşı daha âteşîn bir surette hücum etmiş bulunması kâbildir.

Binaenaleyh şurasını muhakkak diye kabul edebiliriz ki Kureyşîler tarafından gösterilen muhalefette Muhammed'i bütün bütün fikr-i menfaatten uzak gibi tasvir eden Müslüman muhaddislerinin zannettikleri gibi yalnız ahlâkî ve dinî sebepler yoktu, aynı derecede hâiz-i ehemmiyet başka anâsır da vardı. Yani Kureyşîler'in husumetine, Gureym'in bahsettiği sosyalistlik ve ihtilalcilik temayülatı ve esbâb-ı siyasiyyede inzimam etmiştir. İmtiyazlı mevki ve vaziyetlerinin menâfi-i iktisâdiyyelerini imanın, belki de ahlâk-ı umumiyyenin fevkinde tutan o kurnaz ve amelî tâcirler daha Muhammed ilk neşr-i efkâra başlar başlamaz deli yahut bir cin tarafından mülhem, yalancı veya samimi olan bu adam herkesin mazhar-ı takdir ve tasdiki olursa takdirkârların nihayet bir teba' haline geçeceğini anlamışlardı. Muhammed'in mevâ'iz-i dîniyyesinde Mekke'nin müessesât-ı mevcudesi için uzak bir tehlike gizleniyordu. Şehre bir sahip yahut hükm ü nüfuzu ele geçirmeye gözü dönmüş bir adam vücut bulması tehlikesi vardı. Aynı zamanda Kureyşîler Muhammed'in ibadet-i esnâm hakkındaki fikirlerinin Kâbe mabedine karşı bir hakaret teşkil ettiğini (ikinci nota bakınız) ve Kâbenin nüfuz ve itibarını tehlikeye düşürdüğünü anladılar. Bu ise Mekke asilzâdelerinin en emin bir menba'-ı istifâde ve serveti için büyük bir tehlike demekti. Binaenaleyh Muhammed zengin bir tâcir cemaatinin itikadât-ı dîniyyesini, menâfi-i iktisâdiyyesini, müessesât-ı siyasiyyesini tehdit eden bir adam sıfatıyla manzur oluyordu. Ailelerin işlerini ihlal ediyor, [II/170] kölelerde halâs ruhunu uyandırıyor, aile râbıtasını sarsıyor, Arap hayat-ı ictimâiyyesinin bel kemiğini kırıyordu. Binaenaleyh Kureyşîlerin muhalefetinden ve bu muhalefetin şedîd ve muanned {*inatçı*} olmasından hayrete düşmemek iktiza eder.

2- Muhammed'in Mekke mabedi Kâbe hakkındaki vaziyetinin ne olduğunu menâbi'deki malumattan anlamaya muvaffak olamıyoruz. Muhammed'in Kâbe kurbunda {*yakınında*} ibadet ederken aldığı vaziyet hakkında bize sarih surette malumat veren ehâdîs-i Peygamber'in Kâbe'ye daima aynı suretle hürmet göstermiş olduğunu inandırmak isterler. Bunlar ehâdîs-i mevzua meyanına idhâl edilmek lazım gelir. İlk Medine devresinde Muhammed Kâbe'den kurtulmak arzusunu açık surette izhâr etmişti. Çünkü taraftarlarına Kudüs'e müteveccihen namaz kılmayı emreylemişti. Fakat sonra bu fikrin hata-yı siyâsîsini anladığı ve ileride hikâye olunduğu veçhile (2. sene-i hicriyye § 24) bundan vazgeçtiği muhakkaktır. Kur'ân'da, firardan evvel Mekke'de nâzil olan sûrelerde yalnız bir defa Kâbe'den müphem surette bir bahse tesadüf ederiz (Hümeze, 3-4). Bunda Muhammed'in kullandığı tabirat «Bu evin sahibine» karşı ibadete teşvik manasında tefsir edi-

Kureyş'in Muhalefeti

Müslüman Propagandasına Kureyşîlerin Muhalefeti

§235. Mekke devrine ait ehâdîsin *{olayların}* kısm-ı a'zâmı *{çoğunluğu}*, mevzuyu Kureyşîlerin Muhammed'e ve taraftarlarına karşı tecâvüzâtlarından *{aşırılıklarından}* ibaret olan vakâyı'a taalluk ederler *{bağlarlar}*. Muhaddisinin bize bahsettikleri şekilde Müslüman tarihinin en kadîm zamanlarının nakaratı hep Kureyşîlerin muannidâne *{inatçı}* bedhâhlıklarıdır *{talihsizlikleridir}*. Kureyşîlerin Müslümanlara gayet çok müşkilât *{zorluklar}* çıkardıkları, Muhammed ile ilk Müslümanlar aleyhinde birçok fenalıklar yaptıkları söylenip durulur. Mamafih bütün bu haberlerde gayet büyük bir mübalağa ve tağşiş *{karıştırma}* eseri hissolunur. Filhakika Müslüman ilm-i hadisinin bu noktasında birinci asr-ı hicrî kelâm ve akide mesleklerinin muhalefet ve husumetleri gayet bariz ve şedîd bir surette nümâyân olur. Bu mesâlik erbabının ispat etmek istedikleri dava Muhammed'in risaletinin doğruluğu değildir. Bunu kâfi derecede sabit olmuş addediyorlardı *{sayıyorlardı}*. Daha ziyade Muhammed'i bedhâhlığın bir kurban-ı necibi gibi göstermek ve o zaman Mekke'de hükümran olan asilzâde sınıfını mümkün olduğu kadar batırmak istiyorlardı. Çünkü Halife Ömer 23. sene-i hicrîde vefat ettiği zaman nüfuz ve iktidarı ele geçirerek İslamiyet âlemini bir asırdan ziyade idare eden kimseler o sınıfa mensup idiler. Halis Müslümanlar, avam halk [II/172]

lebilir «fe'l-ya'büdû Rabbe hâze'l-beyt». Kureyşîlerin servetleri(nin) o beytten ileri geldiğini kabul eder. Kureyşîler'e karşı hissiyat-ı hayr-hâhaneden mülhem olan surenin muhteviyatı ispat ediyor ki en kadîm surelerden biridir, ihtimal ki Kureyşîlerle mücadele başlamadan evvelki ibtidâî devreye aittir. Mütebâkî {*geriye kalan*} Mekke devrinde Kâbe hakkındaki sükût-ı kat'î her türlü farz ve tahmine sahayı açık bırakır. Fakat ağleb ihtimale göre bu sükût siyasî bir maksatla ihtiyar edilmiştir. Muhammed düşmanlarına kendisini Mekke'nin imhasına çalışmak gibi kuvvetli bir vesile-i hücum vermemek için bundan müctenib davranmıştır. Kureyşîlerin muhalefeti belki bir müddet Muhammed'e Mekke'nin yerine Kudüs'ü [II/171] ikâme fikrini vermiştir. Fakat talih kendisine güldüğü zaman bedbaht günlerin hiss-i husumetini bertaraf etti, Kâbe'yi ilk akidelerinden biri gibi işin içine sokarak meseleyi tesviye etmekteki faydayı anladı. Gureym'e bakınız. 1. cild, 32 ve 60.

sınıfı ve İslamiyet'in müfrit *{aşırı}* mezhepleri nazarında pek menfur *{nefret edilen}* olmuşlardı. En esaslı dava Emevî sülalesinin ecdadını mümkün olduğu kadar nazardan düşürmekti. Bunun için Muhammed ile Kureyşîler arasındaki nizâı *{çekişmeyi}* gayet muzlim renklerle boyamak gibi müessir bir çareye tevessül *{müracaat}* ettiler. Muhammed'i fevka'l-beşer *{insanüstü}* bir hilm ve sabr ile sarsılmaz bir akdâm ve sebat ile mücehhez *{donanımlı}* bir kurban gibi tasvir eylediler. Kureyşîleri de pek derin bir nefret ve husumete layık bir sürü bedhâhlar şeklinde gösterdiler. Hakikati tağyir *{değiştirme}*, ahvâli mübalağa o dereceye vardı ki âtîdeki *{ilerideki}* fıkralardaki ehâdîs iyice tetkik edilecek olursa bunların hepsi mevzu addedilebilir ve hiçbirinde bir zerre-i hakikat bile görülmeyebilir. Buna, bu malumatın istinad ettikleri ravilerin zaafı da inzimâm *{eklenince}* edince şüphe ve tereddüdümüz daha çok artıyor. Çünkü ehâdîsin kısm-ı a'zamı, Kur'ân müfessirleri tarafından metn-i mukaddesi izah ve tenvir *{aydınlatma}* için icad edilmiş sınıfa mensupturlar ve bundan dolayı hiçbir kıymet-i tarihiyyeleri yoktur. Mamafih bu hakikatten hareket edilerek Kureyşîlerin
[II/173] İslamiyet'e karşı gösterdikleri muhalefette hiçbir eser-i şiddet bulunmadığına hükmetmek de aksi surette bir hataya düşmek olur. Aşağıda derç *{toparlama}* edeceğimiz[224] şâyân-ı itimat-ı *{güvenilmeye layık}* vesâikden *{belgelerden}* bazıları Muhammed'in dinine karşı Kureyşîlerin şiddetli ve muannidâne bir mukavemet *{direnç}* gösterdiklerini teyit ederler. Bu noktada hiçbir şüphe yoktur. Fakat mâlik olduğumuz mevsûk malumat muhalefetin ne suretle tezahür ettiğini göstermiyor ve bu muhalefetin derece-i şiddeti*{nin}* ne olduğunu sarih surette belli etmiyor. Yalnız bize muhalefetin ilk senelerde şedid ve müessir olduğu, sonra bu sayede ihtida hareketi tevakkufa uğrayınca muhitin tekrar sükûnet-i kat'iyye kesbettiği hakkında bir fikir verirler. Kureyşîler arasında bir zaman müfrit mürtecileri fikri galebe çalmış ve Müslümanları Habeş'e hicrete mecbur bırakmıştır. Ve belki, Benî Hâşim ile kat-'ı münasebet olun-

224 § 269.

muştur. Sonra daha mutedil efkâr hükümfermâ olmuş, ihtidaların arkası kesilince Kureyşîler artık ne Muhammed ile ne kalîlü'l-miktar *{az miktarda}* taraftarlarıyla meşguliyetten vazgeçmişlerdir. Nihayet Muhammed, yabancı kabilelerle gizlice münasebete girişerek Mekke aleyhinde bazı tasviratı *{düşünceleri}* bulunduğuna ve bir hıyanet tertip etmek istediğine dair meşru şüpheler uyandırmıştır.

§236. Kureyşîlerin muhalefetinin tarzı ve derece-i şiddeti hakkında kat'î bir fikir dermiyân etmek *{ileri sürmek}* kabil değildir. Bu muhalefet-i ehâdîsin zannettirmek istediği gibi [II/174] hakiki bir zulüm ve teaddî derecesine varmış, fiiliyata çıkmış, muhakkirâne iftiralar, işkenceler yapılmış mıdır? Kureyşîlerin en tercih ettikleri silahın Müslümanları gülünç bir hale sokmaktan ve onlarla acı acı eğlenmekten ibaret olduğu muhakkaktır. İhtimal ki bazı ailelerde bazı babalar, Arabistan'ın ibtidâî âdât ve ahlâkının genç ve âteşîn efrâd-ı aile üzerinde kendilerine verdikleri hükm ü nüfuzu isti'mâl ederken *{kullanırken}*, ibrâz-ı şiddet etmiş olacaklardır; yahut yeni din vasıtasıyla nail-i hürriyet olmaya hâhiş *{arzu}* besleyen bazı kölelerin temâyülâtını vahşiyane bir şiddetle tenkil eylemişlerdir. Yeni din bütün dünyada bir musibet vukûa gelerek hey'et-i ictimâiyyenin herc ü merc olacağını vadeder gibi görünüyordu. Mamafih bunlar şayet sahih ise daima istisnâî bir hal teşkil etmişlerdir. Muhaddisînin birçok mübalağalara düştükleri kabul olununca, o mübalağalar bertaraf edilirse Kureyşîlerin aleyhinde söylenecek pek az bir şey kalır. Muhaddisînin beyânâtına Kur'ân'dan delil ararsak bu beyânâtın kıymeti bütün azalır. Metn-i mukaddeste hakiki bir zulüm ve teaddîye delâlet edecek hiçbir şey yoktur. Şahsî tecâvüzâttan hiç bahsolunmaz. Eğer böyle bir şey olsaydı Kur'ân'da defaatle bahsi geçerdi.[225] Hâlbuki Kur'ân'da Kureyşîlerin en büyük kabahati

225 Not-1 [II/176] Muhammed, Şuayb Peygamber'den bahsettiği sırada (Hud, 93) ailesi tarafından himaye edilmeseydi düşmanlarının onu recmetmek arzusunda bulunduklarına ima eder. Bu fıkrada Muhammed'in kendisini ve Kureyşîleri kastettiği muhakkaktır. Fakat bir arzu demek, cebr ve şiddetin mevki-i fiile îsâli {*uygulamaya geçmesi*} manasını ifade etmez.

[II/175] dîn-i İslam'a inanmak istememelerinden ve Peygamber ile istihza etmelerinden ibaret olduğunu tekraren görüyoruz. Yalnız bu vakadan dolayı Allah Kureyşîleri azâb-ı ebedî *{sonsuz azap}* ile tehdit ederse âtîdeki {ilerideki} fıkralarda bahsedeceğimiz taaddiyât *{zulüm}* sahih olsa idi ne tehditlerde bulunmazdı! Mekkelilerin atâleti *{rahatlığı}* ve lâ-kayd-ı dinîleri *{dine kayıtsızlıkları}* hakikatte o derece ziyade idi ki on seneden çok uzun bir müddet zarfında hakiki mühtedilerin miktarını yetmişten fazla tahmin edemeyiz. İhtimal ki bu miktar bile hakikatin fevkindedir. Binaenaleyh Kur'ân'ın şehâdeti, hakiki bir taaddî ve tecâvüz vukû' bulması, yalnız muhikk, meşrû' ve kanunî bir hadd dâhilinde kalmış bir muhalefet gösterilmiş olması lehindedir. Muhaddisînin bize bütün naklettikleri şeylere rağmen Muhammed'in canı istediği müddet zarfında Mekke'de yaşayabildiğini ve mev'izalar îrâd eylediğini, yalnız Muhammed ile Medineliler arasındaki münasebât ve gizli Akabe mülâkatları Kureyşîlerin bihakkın şüphelerini tahrik edince ve Mekke cemâati aleyhinde bir entrika tertip edildiği zannı hâsıl olunca bir nevi buhran çıkmış olduğunu da düşünürsek yine aynı neticeye vâsıl oluruz. Muhaddisînin icad ve rivayet ettikleri bütün şeylere rağmen vakaların tetkikinden nümâyân oluyor ki Muhammed'in Mekke'deki son seneleri İslamiyet'in düştüğü en aşağı mevkiyi irâe etmektedir *{göstermektedir}*. Kureyşîlerin o zaman Muhammed'den korkacak hiçbir şeyleri yoktu. Çünkü taraftarların adedi daha ziyade tenâkusa *{eksilmeye}* meyyâl *{dönük}* idi. Muhammed
[II/176] tezlîl edilmiş *{gözden düşürülmüş}*, bir şey yapamayacak hale getirilmişti. Medine hacılarının ihtidası gibi bir tesadüf-i mes'ûd *{sevindiren bir karşılaşma}* vukûa gelmeseydi İslamiyet'in tedricen *{kademeli olarak}* söneceği, zengin sınıfın lâ-kayd-ı dinîsi ve aşağı sınıflarda kuvvetli ve âlîcenâbâne bir meyelân-ı noksanı yüzünden boğulacağı şüphesizdi. Muhammed bir şey yapamıyordu. Çünkü Mekke'de hiç kimse yeni bir din ihtiyacını ve bilhassa Muhammed tarafından neşredildiği tarzda bir din ihtiyacını duymuyordu.

§237. Hâsılı, Kureyşîler Muhammed'i yalnız Allah'tan ve nâzil olan vahiylerden bahsettiği müddetçe rahat bıraktılar. Fakat esnâma hücum etmeye ve onları tezyîf eylemeye *{zayıflatmaya}* başlayınca birçokları Muhammed'in aleyhinde bulunmaya kalktılar ve onu yalancılıkla itham ettiler. Mekke'deki bütün sanemperestleri *{puta tapıcıları}* Muhammed aleyhinde kışkırttılar. Müslümanlar henüz bir ekalliyet-i kalîle *{azınlık}* halinde idiler. Binaenaleyh miktarı o kadar kesîr muarızlarla açılan mübarezede vaziyetleri pek zayıf idi. Halkın ve müşrik Kureyşîlerin muhalefetine rağmen Ebû Tâlib biraderzâdesine acıyarak onu taht-ı himayesine aldı ve herkese [II/177] karşı müdafaa etti. Kendisini tasavvurâtından vazgeçirmeye kalkmadı. Hatta henüz miktarları az, müterreddit ve korkak bulunan Müslümanlara karşı muhabbetkârane bir merhamet eseri bile gösterdi. Bundan cesaret alan Muhammed neşr-i dînde devam etti ve yeni dîni alenen izah eyledi.[226]

§238. Kureyşîler Muhammed'i istihza *{alay}* ile susturamadıklarını görünce ileri gelen Mekkelilerden mürekkeb *{oluşmuş}* bir komisyon yaptılar ve bunu Ebû Tâlib'e göndererek ecdadın dîn-i kadîmine tecâvüz eden Muhammed'in hareketinden dolayı protesto etmeye karar verdiler. Bu komisyon azaları şunlardı: **(1)** Utbe b. Rebîa; **(2)** Şeybe b. Rebîa; **(3)** Ebü'l-Bahterî el-Âs b. Hişâm; **(4)** Esved b. el-Muttalib; **(5)** Ebû Cehil Amr b. Hişâm; **(6)** Velîd b. el-Mugîre; **(7)** Nübeyh b. el-Haccâc; **(8)** Münebbih b. el-Haccâc; **(9)** Âs b. Vâil ve daha sâirleri. Bunlar Ebû Tâlib'e giderek Muhammed'in fena ve muzır *{zararlı}* bir meslek neşrettiğini söylediler, Mekke'de sükûn ve ittihâdı *{birliği}* muhafaza için Muhammed'i susturmasını rica eylediler. Ebû Tâlib hayırhâhâne cevap verdi, [II/178] onların endişelerini iyi sözlerle teskin etmeye çalıştı.[227] Başka bir tarafta bu komisyon azaları arasında Esved b. Abdiyeğûs'un da ismi zikrolunuyor.[228]

226 Taberî, 1. cild, 1174; Hişâm, 166-167; Esîr, 2. cild, 47; Hamîs, 1. cild, 325; Halebî, 1. cild, 386.

227 Taberî, 1. cild, 1174-1175-1176; Hişâm, 167-168; Esîr, 2. cild, 47; Halebî, 1. cild, 387.

228 Taberî, 1. cild, 1176; Haldûn, 2. cild, zeyl 7-8.

§239. Muhammed amcasının kendisini himaye ettiğine güvenerek neşr-i dînde devam etti. Kureyşîlerin adem-i memnuniyeti de o nisbette arttı. Artık nefret ve husumetlerini saklamadılar. Yeni mezhebi şiddetli surette münakaşa ettiler. Müşrikleri Muhammed aleyhine kışkırtmaya daha ziyade gayret gösterdiler. Kureyşîlerden mürekkeb yeni bir hey'et Ebû Tâlib'in nezdine gitti. Bu defa yalnız protesto ile iktifa etmedi. Muhammed îrâd-ı mevâ'izden vazgeçmeyecek olursa daha şiddetli tedâbîr ittihaz edileceğini *{tedbirler alınacağını}* de makam-ı tehditte söyledi.[229] Ebû Tâlib muhâsame ve harb-i dâhili *{iç savaş}* tehdidinden müteessir oldu ve endişe etti. Mümâşât *{yoldaşlık}* göstermek ve yeğenini yalnız bırakmak istemedi. Muhammed'i nezdine çağırdı. Kureyşîlerin tehditlerini anlattı. Gerek aileye gerek kendi nefsine büyük
[II/179] bir felaket celb etmekten tevakkî etmesi için ricada bulundu. «Bana kaldıramayacağımdan ziyade bir yük tahmil etme! *{yükleme}*» dedi. Muhammed amcasının sözlerinde kendisini terk edeceğine dair bir tehdit var zannetti. Cevap verdi: «Sağ elime güneşi sol elime kameri [Ay'ı] verseler ve risaletten vazgeçmemi söyleseler öleceğimi bilsem yine vazgeçmem». Muhammed ağlayarak amcasının nezdinden uzaklaştı. Ebû Tâlib kendisini çağırdı ve dedi ki: «Haydi git, istediğini neşret. Vallahi, hiçbir sebeple ben seni terk edecek değilim!»[230]

§240. Kureyşîler protestoların beyhude *{boş}* olduğuna ve Ebû Tâlib'in bir nizâ' pahasına da olsa Muhammed'i himaye-

229 Not-1 [II/179] Muhammed'in hatt-ı hareketi hakkında müzâkerâtta bulunmak üzere Kureyşîlerin ictimâı ve Müslüman propagandasına nihayet verilmesi için Muhammed ile yahut amcası Ebû Tâlib ile görüşmeleri muhaddisînin pek hoşlandıkları bir mévzudur. İbn Hişâm'ın muhtelif fıkralarında muhtelif şekillerle tekrar tekrar ortaya çıkar. Burada ve müteâkib fıkralarda bahsettiğimiz teşebbüslerden başka Ebû Tâlib'in vefatı münasebetiyle de aynı bahis tekrar ediyor. Bu, Ebû Tâlib'in kalben bir Müslüman olduğunu, ailesine yeni felaketler davet etmemek için açıktan açığa [II/180] Müslümanlığı kabul etmediğini bilvasıta ispat etmek maksadıyla yapılmaktadır. Hişâm, 277-278; § 299. fıkraya da bakınız.

230 Hişâm, 168; Taberî, 1. cild, 1176/1179. Burada daha mufassal ve sonradan ilave edilmiş şeyler de vardır ki ravisi İbn Abbâs'tır; Esîr, 2. cild, 48-49, 74-78; Haldûn, 2. cild, zeyl 5; Halebî, 1. cild, 387.

den vazgeçmeyeceğine ve propagandasına mümânaat *{engelleme}* etmeyeceğine kanaat getirince üçüncü defa olarak bir heyet halinde diğer bir teklif ile Ebû Tâlib'in nezdine gittiler. Kureyşîlerin en değerli ve en güzel gençlerinden Umâre b. el-Velîd el-Mahzûmî'yi Ebû Tâlib'den Muhammed'i kendilerine vermesini ve ona mukâbil genç Umâre'yi almasını rica ettiler. Ebû Tâlib bu münasebetsiz teklifi reddederek dedi ki: «Siz bana kendi çocuğunuzu besletmek için veriyorsunuz!, Benim çocuğumu ise öldürmek için almak istiyorsunuz.» diğer mülakatlarda olduğundan fazla şiddetli lakırdılar teâtî ettiler. Aradaki açıklık her zamankinden daha derin oldu.[231]

§241. İşte bu münakaşat *{tartışmalar}* ve mübâreze-i ihtirâsât *{isteklerin açıklanması}* neticesinde Kureyş aileleri

231 Hişâm, 168-169; Taberî, 1. cild, 1179; Esîr, 2. cild, 48; Halebî, 1. cild, 387.
Not-1 [II/180] Bu hadisin istinad ettiği ravi gayet şüphelidir. Çünkü vâzıh değildir. Yalnız «huddise» yani «rivayet olunuyor ki» denilmekle iktifa edilmiştir. En kadîm ravi Ya'kûb b. Utbe b. el-Mugîre b. el-Ahnes'tir. Taberî'ye bakınız. 1. cild, 1178, satır 11. [II/181] Ebû Tâlib ile Kureyş rüesâsı arasında Müslüman propagandasını tevkîf için vukûu iddia olunan bütün bu mülakatlar muhaddisîn tarafından ihlâfa daha ilk dakikalardan itibaren Kureyşîlerin kendi zararlarına açıktan açığa hazırlanan inkılâb-ı azîmi anladıkları kanaatini vermek maksadıyla icad edilmiş masallardır. Gureym'e bakınız. 1. cild, 33. Hâlbuki bilakis Kureyşîlerin muhalefeti hiçbir zaman alenî bir şekil almamış, her aile içinde boğuk ve muannid bir muhalefet-i hususiyye dairesinde kalmış bulunması muhtemeldir. Müşterek bir harekette bulunmak üzere bir araya toplanmış muhtelif ailelerin mukarrer {*üzerinden ittifak edilmiş*} bir hareketleri yoktur. İlk hadise (§ 238. fıkra) ilave edilen esâmî {*isimler*} muhaddisînin mâhirâne bir icadıdır. Allah'ın kendi peygamberini nasıl himaye etmekte olduğunu göstermek maksadına mebnidir. Hakikatte komisyon Mekke asilzâdegân {*soylular*} fırkasının rüesâsından mürekkeb değildir. Bedir muharebesinde maktul düşmüş Kureyşîlerin isimleri arasından seçilerek sonradan tertip edilmiş bir listedir. Buna Muhammed'in bilhassa nefret ettiği sâir bazı Mekkelilerin de isimleri ilave olunmuştur. Filhakika Bedir'de maktul düşen müşriklerin cetvelini (2. sene-yi hicriyye vekâyıı, § 88) tetkik edecek olursak bu fıkradaki cetvelde bulunan otuz isimden altısının (yani 1, 2, 3, 5, 7, 8 numaralardakilerin) Bedir maktulleri arasında mevcut olduğunu görürüz. Diğer isimlerin kâffesi İslamiyet'ten evvel ölmüş olan kimselere aittir. Muhaddisînin bu kıssadan çıkarmak istedikleri hisse o kadar âşikârdır ki izaha bile ihtiyaç göstermez.

arasında nifak arttı. Bazıları Ebû Tâlib'in sebatından dolayı
[II/182] Hâşimîlerden ayrıldılar. Ebû Tâlib'in uzaktan uzağa amcazâdesi olan Mut'im b. Adiyy b. Nevfel b. Abdimenâf b. Kusayy onun harekâtına karşı itiraz etti: «Senin akrabaların sana karşı âdilâne davranıyorlar, sana müşkilât çıkarmamak için ihtiyar-ı zahmet ediyorlar. Fakat görüyorum ki sana yaptıkları şeylerden hiç memnun olmuyorsun». Ebû Tâlib cevap verdi: «Vallahi, onlar bana karşı âdil değildirler. Fakat sen beni terk etmeye ve başkalarıyla birlikte aleyhimde bulunmaya karar vermişsin gibi görünüyorsun. Ne istersen onu yap!»[232]

§242. Bu suretle diğer taraftaki husumet ve münâferet hissi de arttı. Artık mütekarribü'l-hulûl *{ortaya çıkması yakın}* olan mübâreze için iki taraf da hazırlandı. Kureyşîler mühtedîlerin mensup oldukları muhtelif ailelerde Müslümanlar üzerinde ayrı ayrı her türlü tazyîkâta *{baskı}* kalktılar. Türlü türlü ta'zîbât *{cezalandırma}* ile onları İslamiyet'ten vazgeçirmeye çalıştılar. Fakat bu teşebbüsâttan hiçbiri bir netice vermedi. Ebû Tâlib münazaanın şiddet kesbettiğini *{kazandığını}* görünce ailenin bütün efrâdını, Benî Hâşimleri toplamayı münasip gördü. Onları, akrabaları Muhammed'i düşmanlara
[II/183] karşı müdafaa hususunda kendisiyle birleşmeye davet etti. Bütün Hâşimîler Ebû Tâlib'in teklifini hüsn-i kabul eylediler. Muhammed'i müdafaaya hazır olduklarını söyleyerek Ebû Tâlib ile birleştiler. Yalnız Ebû Tâlib'in bir biraderi Ebû Leheb ittihada *{birliğe}* iştirakten imtina gösterdi *{çekindi}*. Bütün efrâd-ı ailesi ile Benî Hâşimler kümesinden ayrılarak düşman tarafına geçti.[233]

232 Hişâm, 169; Taberî, 1. cild, 1179; Esîr, 2. cild, 28.

233 Hişâm, 170; Taberî, 1. cild, 1179-1180; Esîr, 2. cild, 48; Halebî, 1. cild, 388.

Not-1 [II/183] Muhammed'in peygamber sıfatıyla ortaya çıkmasından Habeşistan'a ilk hicrete kadar olan ilk devredeki bütün bu ihtilaflar ve şahsî nizâ'lar Halife Abdülmelik için yazdığı ehâdîste Urve b. ez-Zübeyr tarafından veciz bir surette hikâye edilmiştir. Taberî bunlardan bir kısmını hıfz eylemiştir. 1. cild, 1180, 8. ve müteâkib satırlar. Bu çıplak ve muhtasar hikâye hepsinin en kadîmidir. § 266. fıkraya bakınız. Âtîdeki ehâdîs ise Habeşistan'a hicret vekâyıına gelinceye kadar bilakis Urve

§243. Her sene vukûa gelen hac mevsimi yaklaşınca hucc-câc kafilelerini istikbal için bir tatil-i muhâsamât *{düşmanlığa ara verilmesi}* vukûa geldi. Kureyşîler Muhammed'in huccâc *{hacılar}* üzerinde yapacağı tesirden meraka düştüler. Huccâc Muhammed'den bahsedildiğini işitmiş oldukları için ihtimal ki onu görmek, sözlerini dinlemek isteyeceklerdi. Bundan [II/184] dolayı yapılacak şeyi kararlaştırmak üzere Kureyşîlerin en yaşlısı olan Velîd b. el-Mugîre'nin nezdinde toplandılar. Muhammed'in hatt-ı hareketini huccâca izah için ona ne nam verileceğini aralarında münakaşa ettiler. Kâhin, mecnûn, şâir tabirleri teklif edildiyse de hakikat hale tevafuk etmedikleri için reddolundu. Nihayet, biraz tereddütten sonra ona sâhir *{sihirbaz}* demeyi ittifâk-ı ârâ *{oy birliği}* ile kabul ettiler. Çünkü Muhammed'in dini, onu kabul eden kimseleri babalarından, kardeşlerinden, zevcelerinden, bütün aile ve kabilelerinden ayırıyordu.[234] Bu tabir üzerinde ittifak ettiler. Ara-

b. ez-Zübeyr'den [vefatı: 94] muahhar zamanların mahsûlât-ı edebiyesindendir {*edebî ürünlerindendir*}.

234 Not-1 [II/184] Taberî'nin bahsetmediği ve İbn Hişâm'ın İbn İshak'a istinad ve menba'ını daha ziyade tasrih etmeden kaydeylediği bu hadis Kur'ân'ın muhtelif fıkralarını tenvir ve izah maksadıyla sonradan uydurulmuş [II/185] gibi telakki edilmelidir. Bazı âyetlerde (Müddessir, 11-30) kendisine azim servetler ve birçok evlatlar bahşedilmiş bir adama îmâ vardır. Bu adam Muhammed'den bahsederken onun hakkında «Bunlar yalnız sihir sözleridir, bunlar yalnız insan kelâmıdır! » diyor. Müfessirler bu bahsolunan adamın Velîd b. el-Mugîre olduğunu temin ediyorlar. İbn Hişâm (171-172) bu fıkrayı uzun uzadıya tefsir eyliyor. Menkıbenin teşekkülüne hizmet eden sâir âyâtı Kur'âniyye Muhammed'in, Kureyşîler tarafından kendisine verilen muhtelif unvanları ta'dâd ettiği âyetlerdir. Tur, 29 «Sen bir kâhin ve mecnun değilsin! » Hakka, 42 «Bu bir kâhin sözü değildir». Hakka, 40 «Bu şâir sözü değildir», ilâ âhir. Kureyşîler'in Muhammed'e sâhir demeye karar verdiklerine dair olan hadîs, Kur'ân'ın birçok fıkralarında (Pauch'un topladığı âyetlere bakınız. 235) Kureyşîlerin en büyük ithamlarının «sâhir» lik olduğu söylenmiş olmasından ileri gelmiştir.
Esîr de bu vakaya îmâ ediyor (2. cild, 53-54). Esîr, Muhammed'e sâhir lakabını vermeyi kararlaştırdıkları zaman Allah'ın En'am, 108. sûreyi vahyettiğini (Hâlbuki bu sûre Medine'de nâzil olanların sonuncularındandır!) söylüyor. Kureyşîlerin ictimâına riyâset eden ve Muhammed için sâhir unvanını kararlaştıran Velîd b. el-Mugîre, rivayet olunduğuna göre muahharan cezâ-yı ilâhîye uğramıştır: Hicretten üç ay sonra ölmüştür. Çünkü dikkatsizlikle bir ayağıyla bir oka basmış ve kendi

bistan'ın her taraftan yortulara iştirak etmek üzere hacılar vürûd ettikleri *{ortaya çıktıkları}* zaman onları karşıladılar, Muhammed'i fena bir sihirbaz şekli altında tasvir ederek ona karşı bir itimatsızlık hissi uyandırmaya çalıştılar. Bu entrikalar bazılarında bir tesir husule getirdiyse de bazılarında daha ziyade bir merak ve tecessüs *{araştırma}* hissi uyandırdı. Binaenaleyh hacca gelmiş olan Araplar Muhammed'in bütün sözlerine ve hareketlerine vâkıf oldular. İsmi huccâc arasında yayıldı. Bunlar yerlerine döndükleri zaman Muhammed'in ismini bütün Arabistan'a neşrettiler.[235]

§244. Ebû Tâlib, düşmanları tarafından Muhammed aley-
[II/186] hinde serdedilen *{ileri sürülen}* ithâmâta karşı bir müdafaaname makamında uzun bir şiir yaptı. İbn Hişâm[236] bunu uzun uzadıya nakleder. Mamafih şiir-i kadîme âşinâ bazı zevâtın bunu bir eser-i îcâd diye telakki ettiklerini ilave eyler. Adese kabilesinden Medineli bir şâir, Ebû Kays b. el-Eslet[237] Hatice'nin halalarından birinin zevci idi. Mekke'de zuhuru muhtemel olan harb-i dâhilî tehlikesinden haberdar olunca orada uzun bir manzume yazarak Kureyşîlere itidal tavsiye etti ve onlara muhârebât-ı dâhiliyenin bütün felaketlerini hatırlattı. Ebû Kays'ın eş'ârı *{şiirleri}* Mekke'de okundu, Kureyşîler üzerinde büyük bir tesir yaptı.[238]

§245. Kureyşîler Muhammed'e karşı isti'mâl-i şiddet *{şiddet kullanmanın}* gayr-ı kâbil *{kabul edilemez}* olduğunu anladılar. Çünkü ilk kan dökülüşte bir harb-i dâhilî zuhur edecekti. Bundan dolayı, esnâmı tezyîf ve tahkir eden, kadîm dinin esaslarını yıkan o müthiş ıslahatpervere karşı hissettikleri nefret ve husumeti sâir câiz olan vesâit ile meydana vurmak çaresine müracaat etiler. İlk teşebbüslerin akâmeti *{başarısızlığı}* Kureyşîleri bütün bütün kızdırdı. En fena adamları Mu-

kendisini yaralamıştı. Cebrail yarasını zehirlerdi ve Velîd doksan beş yaşında (!) olduğu halde terk-i hayat etti. el-Hacûn'da defnedilmiştir.

235 Hişâm, 176.

236 172-176.

237 § 188. fıkraya bakınız.

238 Hişâm, 178-180, Ebû Kays'a atfolunan şiirler burada kaydolunmuştur.

hammed aleyhinde tahrik ettiler; yalana, iftiraya, ta'n *{sövme}* [II/187] ve teşnî'a *{ayıplamaya}* müracaat eylediler. Muhammed'e şâir dediler, sâhir dediler, kâhin ve mecnûn dediler. Onu böyle tezyîf ve istihzâ ile ezecekleri zannına düştüler.[239]

Muhammed evâmîr-i ilâhiyyeye *{ilahi emirlere}* tebaiyyette *{uymaya}* devam etti, Kureyşîlerin hoşuna gitmeyecek şeyleri alenen söyledi. Tezyîfât ve tahkîrâta müşriklik imanına ve sanemlere karşı yeni hücumlarla muâbele etti. Kureyşin hiddet ve nefreti daha ziyade arttı. Bir gün Mekke mabedinde ibadet ettiği sırada kendisinden bahseden bazı Kureyşîler yanına yaklaştılar. Esnâma karşı hücumlarını şiddetle tenkit ettiler. Mübâhasenin *{karşılıklı atışmanın}* hararetine kapılarak boğmak için Muhammed'in boğazına sarıldılar. Ebû Bekir Muhammed'in imdadına koştu, düşmanların elinden kurtardı. Fakat mücadele esnasında mebzûl *{bol, çok}* sakalının bir kısmı koptu. Menâbia nazaran Muhammed'in uğradığı en fena taarruz budur.[240]

239 Hişâm, 133; bu hadis yukarıda § 243. fıkrada naklettiğimiz aynı hadisin başka bir şekilde tekerrüründen ibarettir.

240 Hişâm, 183-184; Taberî, 1. cild, 1185-1186; Hamîs, 1. cild, 330, satır 15. Burada Peygamber'i boğmaya teşebbüs edenin Ukbe b. Ebî Muayt olduğu söyleniyor; Halebî, 1. cild, 396-397.

Not-1 [II/187] Bu hadis Abdullah b. Amr b. el-Âs'a [vefatı: 65] müntehi oluyor. Peygamber'in en genç sahabilerinden biridir. Çünkü rivayet [II/188] olunduğuna nazaran 72 yaşında vefat etmiş, İslamiyet'i pederi meşhur Mısır fâtihinden evvel kabul eylemiştir. Herhalde İbn Kuteybe böyle diyor (sahife 146; Hacer'e de bakınız, 3. cild, 852, satır 9). İbn Kuteybe Abdullah ile pederi arasında ancak on iki senelik bir yaş farkı bulunduğunu ilave etmektedir. Bu bana pek şüpheli bir malumat gibi görünüyor. Abdullah'ın Muhammed ile çok zaman birlikte yaşamış olduğu zannını vermek ve bu suretle gayet muteber bir menba' telakki ettirmek için icad edilmiş olacaktır. Onun namı altında rivayet edilen ehâdîsin muhteviyât-ı umumiyyesi diğerlerine nispetle daha hakikate karîb gibi bir vasfı hâizdir. Mesela Sahîh-i Buhârî'de ona atfedilen ehâdîs bir gözden geçirilecek olursa bu kanaat hâsıl olur. Abdullah, İbn Abbâs'tan, Ebu Hüreyre'den daha emin ve daha doğru sözlüdür. Buhârî'nin pek sevdiği ravilerden biridir. Binaenaleyh bu hadis Kureyşîlerin muhalefetine dair yukarı(da)ki ehâdîsten ziyade mukârin-i hakikat olmak muhtemeldir. Bir de muhtelif menba'lardan anlaşılıyor ki Muhammed ber hayat olduğu zaman Abdullah malumat ve ehâdîsi toplayıp bunu kayd ve tahrîr eden nâdir zevât meyanındaydı. Bu suretle Ebu Hüreyre'nin hasedini

§246. Başka bir defa Muhammed şehirde dolaştığı sırada hür ve köle bir takım adamlara rastgeldi. Tesadüfen bunlardan hiçbiri kendisine «yalancı!» demeden yahut başka türlü tahkir etmeden geçmedi. Peygamber mükedder *{kederli}* ve me'yûs *{üzgün}* bir halde evine döndü, bir meşlaha sarıldı. Cenâb-ı Hakk'ın «Ey örtülü, kalk dua et! » sûresini o zaman vahyetmiş olduğu rivayet ediliyor.[241]

§247. Hişam[242] Muhammed'i tahkir ve iz'âc *{zorlama}* hu-
[II/190] susunda diğerlerinden ziyade ileriye gitmiş olan beş Kureyşîden bahseder: **(1)** Esved b. el-Muttalib; **(2)** Esved b. Abdiyeğûs; **(3)** Velîd b. el-Mugîre; **(4)** Âs b. Vâil; **(5)** Hâris b. Talâtala b. Ömer. Rivayete nazaran bunlardan her birinin akıbeti pek vahim olmuştur. Muhammed'e iftira ve hakaret ettiklerinden dolayı Cebrail onlara böyle ceza yapmıştır.[243] Hişâm diğer bir tarafta[244] Muhammed'e çok eziyet eden başka Kureyşîlerden de bahsederek isimlerini ber-vech-i âtî *{aşağıda olduğu gibi}* sayar: **(1)** Ebû Leheb; **(2)** Hakem b. Ebi'l-Âs; **(3)** Ukbe b. Ebî Muayt; **(4)** Adiyy b. Hamrâ es-Sekafî; **(5)** İbnü'l-Esdâ el-Hendelî. Bunlar Muhammed'e komşuydular. Peygamber'in kapısının önüne atılan murdar şeylerden bunlar mesuldürler. Mamafih İbn Hişâm bu beş kişi hakkında başka tafsîlât vermiyor.[245]

tahrik ederdi. Ebu Hüreyre münhasıran kendi hafızasına güveniyordu (Hacer, 3. cild, 853, satır 1-3; 4. cild, 388; Buhârî, 1. cild, 41, satır 4). Not-2 [II/188] Yukarı(da)ki hadisin başka tabirât ile tekrarından ibaret olan diğer bir hadis Diyarbekrî tarafından muhafaza edilmiştir (Hamîs, 1. cild, 332, 19. ve müteâkib satırlar). Buna nazaran Ebû Bekir Peygamber'in ve Müslümanların huzurunda, Mabed civarında (hataen mescit deniyor) yüksek sesle îrâd-ı mev'izaya {*nasihat etmeye*} başlamış ve müşriklere meydan okumuştur. Bunun neticesinde Müslümanlarla müşrikler arasında şiddetli bir kavga çıkmıştır. Kavga esnasından Utbe b. Rebîa, Ebû Bekr'e şiddetle [II/189] vurduğu için Ebû Bekir baygın bir halde evine naklolunmuştur. Hiç şüphesiz İslamiyet'in evvelü'l-hatibi Ebû Bekir olduğunu ispat fikriyle sünnîler tarafından icad edilmiş olan bu fikraya inanamayız. Halebî'ye bakınız. 1. cild, 398.

241 Müddessir, müteâkib âyetler; Hişâm, 184.

242 Sahife 271-272.

243 § 240'ıncı fıkranın notuna bakınız.

244 276-277

245 Halebî'ye bakınız. 1. cild, 425. ve müteâkib sahifeler.

§248. Esîr[246] Muhammed'i tazyik, tezyîf ve iz'âc hususunda bilhassa ileri gidenleri daha mufassal *{ayrıntılı}* surette tasrih *{açıklar}* eder ve bunlardan her birinin ölümünü bir cezâ-yı ilâhî suretinde gösterir: **(1)** Ebû Leheb, **(2)** Esved, **(3)** İbnü'l-Gaytala'dan başka şunları da zikrediyor: **(4)** Velîd b. el-Mugîre,[247] **(5)** Ümeyye b. Halef. Bedir'de Hubeyb ve Bi- [II/191]
lal tarafından öldürülmüştür; **(6)** Übeyy b. Halef, biraderidir. Bizzat Muhammed tarafından Uhud'da katledilmiştir. **(7)** Ebû Kays b. el-Fâkihe b. el-Mugîre. Muhammed'e tecâvüz hususunda Ebû Cehil'e yardım ederdi. Bedir'de Hamza tarafından öldürülmüştür. **(8)** Âs b. Vâil es-Sehmî[248] oğlu İbrahim[249] vefat ettiği için Muhammed ile istihza etmiş ve bir daha erkek çocuğu olmayacağını söylemiştir. Kevser, 3. sûre onun hakkında nâzil olmuştur deniliyor. Mekke dağlarının boğazlarından (şi'b) birinde eşeğin üstünde giderken eşekle beraber çukura yuvarlanmış, ayağına batan bir dikenden o kadar rahatsız olmuştur ki Muhammed'in Medine'ye muvâsaletinden *{varmasından}* iki ay sonra 85 yaşında olduğu halde yarasının iltihabından vefat etmiştir;[250] **(9)** Nadr b. el-Hâris, **(10)** Ebû Cehil. Muhammed'in düşmanlarının en meşhuru ve en müthişidir. İsmi Ebü'l-Hakem Amr b. Hişâm el-Mahzûmî idi. Kendisine yalnız Müslümanlar Ebû Cehil derlerdi. Bedir'de maktul düşmüştür. **(11)** Nübeyh; **(12)** Münebbih. Bunların ikisi de Haccâc es-Sehmî'nin oğullarıdır. Sokaklarda Peygamber ile istihza ederler ve : «Allah senden iyisini gönderemez miydi? Burada senden ihtiyarları, senden münasipleri o ka- [II/192]
dar çok ki!» derlerdi. Münebbih Bedir'de Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmüştür; **(13)** Zübeyr[251] b. Ebî Ümeyye. Bunun akıbeti sarih surette malum değildir;[252] **(14)** Ebü'l-Velîd Ukbe

246 İkinci cild, 52-57.
247 § 243. fıkra ve not.
248 Sonradan meşhur olan Amr b. el-Âs'ın babasıdır.
249 İbrahim, Medine döneminde doğmuştur. Olay ise Mekke döneminde olduğu için Kasım veya Abdullah isimli çocuklarından biri olmalıdır (ed.).
250 Esîr, 2. cild, 54.
251 Züheyr olmalı (ed.).
252 Esîr, 2. cild, 55.

b. Ebî Muayt Ebân, Peygamber'in kapısının önüne pislikler atardı. Bedir'den sonra kafası kesilmiştir; **(15)** Ebû Zem'a el-Esved b. el-Muttalib. Muhammed'in bedduası neticesinde gözleri kör olmuştur;[253] **(16)** Ebü'r-Reyyân Tuayme b. Adiyy. Peygamber'i tahkir ederdi. Bedir'de katlolunmuştur; **(17)** Mâlik b. el-Talâtala. Bu da Peygamber'e hakaret edenlerden biridir. Muhammed'in bedduası neticesi olarak başında çıkan bir çıbandan telef olmuştur; **(18)** Rükâne b. Abdiyezîd b. Hişâm, Muhammed'in amcazâdesidir. Kendisini yere atmazsa[254] yalancı addedeceğini Muhammed'e söylemişti. Muhammed kendisiyle üç defa güreşti, üç defasında da yere serdi, ilâ âhir.[255] §240'ıncı fıkranın birinci notunda söylenen şeyler bu haber hakkında muteberdir. Yani Müslüman ehâdîsi Muhammed'in düşmanları arasına hastalıktan ölen yahut Mekke'nin zabtından evvel katledilen bütün Kureyşîleri idhâl etmiştir.

[II/193] §249. Muhammed her türlü ta'zibâta *{eziyete}* maruz kaldı. Peygamber'e civar bir evde oturan amcası Ebû Leheb Muhammed'in kapısının önüne daima insan pislikleri yahut sâir murdar ve müteaffin *{çürümüş, bozulmuş}* şeyler atardı.[256] Muhammed'in dayızâdesi Esved b. Abdiyeğûs b. Vehb fakir Müslümanların geçtiklerini gördükçe: «Bunlar yeryüzünün hükümdarlarıdır, İran imparatorluğuna vâris olacaklardır!» derdi[257] Bazı kere Muhammed'e rast gelince müstehziyâne sorardı: «Ya Muhammed, bugün gökten sana neler söylediler?» Buna benzer başka istihzalarda da bulunurdu. Bir seyahate çıktığı zaman çölden esen semûm rüzgârına yakalandı. Rüzgâr çehresinin derisini kararttı. Ebeveyni bile kendisini tanıyamadı. Kimse onu evine almak istemiyordu. Herkes kapıyı yüzüne kapıyordu. Tekrar seyahate çıktı ve susuzluktan

253 Esîr, 2. cild, 56.
254 Güreşte yenmezse (ed.).
255 Esîr'e bakınız. 2. cild, 57, daha başkalarından da bahsederek listeyi nihayete erdirir. Bunlar bu devrede Muhammed'e gayet hasım bulunmakla beraber sonra İslamiyet'i kabul etmişlerdir.
256 Esîr, 2. cild, 52; Hişâm, 276-277.
257 Esîr, 2. cild, 53.

öldü.[258] Hâris b. Kays b. Adiyy b. Sa'd es-Sehmî Muhammed ile en çok istihza edenlerden biriydi. İsmi validesi dolayısıyla İbnü'l-Gaytala idi. Daha güzelini buluncaya kadar bir taşa tapardı. Daha güzelini bulunca eskisini bırakır, yenisine perestiş etmeye başlardı. Müslümanları aldattığı ve onları ba'sü ba'de'l-mevte *{ölümden sonra diriliş}* inandırdığı iddiasıyla Peygamber'i tezyîf ediyordu. 45, 22. sûrenin[259] onun hakkında nâzil olduğu söyleniyor. Tuzlu bir balık, havtân-ı memlûhân yedi. Bir türlü susuzluğu gitmedi, su içe içe öldü.[260] [II/194]

Hamza'nın İslamiyeti

§250. Ebû Cehil Amr bir gün Muhammed'e Safâ kurbunda tesadüf etti. Ona birçok hakaret etti, ta'n ve teşnî'de bulundu. Yalnız yeni din hakkında değil Peygamber'in hayat-ı hususiyyesi hakkında da akl u hayale gelmedik fenalıklar söyledi. Peygamber ağzını açmadı, müfteriye cevap vermedi. Abdullah b. Cüd'ân et-Teymî'nin azatlı bir cariyesi Ebû Cehil'in söylediği şahsî şütûmu *{küfürler, sövmeler}* ve müftereyâtı *{iftiraları}* işitmişti. Bunları Muhammed'in amcası Hamza'ya haber verdi. Hamza yeni dini henüz kabul etmemişti. Fakat cariye cereyan eden hadiseyi hikâye edince gayr-ı kâbil mukavemet bir hiddetin kendisini istila ettiğini hissetti. Muhammed'in kendisinin biraderzâdesi olduğunu, ona vukû' bulan tecâvüzün bütün Hâşimî nesline şâmil olduğunu düşündü. O sırada bir avdan avdet etmişti. Yayı asılıydı. Elinde silah ile Ebû Cehil'i aramaya çıktı, sâir Kureyşîlerle birlikte mabedin yanında kendisini buldu. Hamza gayet kuvvetli ve coşkun bir adam idi. Muhammed'e karşı hareketinden dolayı Ebû Cehil'i şiddetle takbih etti. Hiddetine mağlup olarak yayı ile kendisine vurdu. Mahzûmîlerden bazıları akrabalarını müdafaa için koştular. Kanlı bir arbede zuhur edecekti. Fakat Ebû Cehil haksız olduğunu, Muhammed'e karşı sözlerinde pek ileriye varmış olduğunu itiraf ederek efkârı teskin [II/195]

258 Esîr, 2. cild, 53.
259 Mekkî sûrelerin sonuncularından biridir.
260 Esîr, 2. cild, 53.

etti. Hamza bunun üzerine yeğeninin neşrettiği dini kabul eylediğini alenen söyledi.[261]

Müslümanlara Taaddiyât *{Zulüm}*

§251. Kureyşîler Muhammed'in taraftarlarına karşı gün geçtikçe daha ziyade hasmâne *{düşmanca}* bir vaziyet alıyorlardı. Her kabile, her aile, kendi efrâdı içinde İslamiyet'i kabul etmiş olanlara zâlimâne muamele ediyordu. Müslümanları hapsettiler, aç ve susuz bıraktılar. Bazı Müslümanları güneşin yakıcı şuâlarına bırakırlardı. Bu taaddiyâtın şiddeti bazılarının imanını sarstı. Bunlar bu kadar azaptan kurtulmak için kabul ettikleri dini terk ettiler. Hâlbuki bazıları taaddiyâta uğradıkça gayret-i dîniyyelerini tezyîd *{artırmak}* ediyorlardı. Dinlerinden dönmemek azmi kendilerinde bir kat daha kuvvet buluyordu. Bilâl b. Reyâh *{Rebâh olmalı}*, Ümeyye b. Halef el-Cühemî'nin kölesiydi. İslamiyet'i kabul etmişti. Barbar sahibi onu her gün zeval vaktinin en sıcak saatlerinde Mekke vadilerine götürür, sırt üstü yere yatırır, göğsünün üstüne ağır bir taş koyardı. Zavallı köle bu elim vaziyette iken sahibi onu Muhammed'i reddetmeye ve eski dine dönmeye davet eyler, razı olmazsa öldüreceğini söyleyerek tehdîdâtta bulunurdu. Bilâl daima:
[II/197] «Allah birdir! Allah birdir!» diye haykırarak bütün işkencelere

261 Hişâm, 184-185; Taberî, 1. cild, 1187-1188; Halebî, 1. cild, 399-400; Esîr, 2. cild, 93; Hamîs, 1. cild, 331.
Not-1 [II/195] Bu hadis yalnız İbn İshak'ın rivayetine müsteniddir. Hamza'nın ihtidası bir vaka-yı tarihiyye olduğu halde tafsîlâtının kısm-ı a'zamı ihtimal ki muahhar müverrihin ve muhaddisîn tarafından ta'dîl edilmiştir. Diyarbekrî (Hamîs) Hamza'nın İslamiyet'i kabulünü risaletin altıcı senesinde vukûa gelmiş gibi gösterir. Fakat ağleb ihtimale göre bu bir yanlışlıktır. Hamza adeta Ömer ile aynı zamanda ihtida etmiş olacaktır. Hâlbuki ikisinin ihtidası arasında lâ-ekal bir sene fark olduğunu biliyoruz. Hamza'nın ihtidasının beşinci sene-i risalette vukû' bulduğunu bildiren diğer bir hadis belki daha mukârin-i hakikattir. Fakat bütün bu tarihleri gayet ihtiyat ile telakki etmemiz lazımdır. Çünkü kadîm haberler değildirler. Sonraki müverrihlerin {*tarihçilerin*} en kadîm menba'larda karmakarışık, sırasız bir halde mevcut malzemeleri tarih sırasına göre tanzim için sarf ettikleri mesainin mahsulüdürler Hamîs (1. cild, 332, satır 8) Hamza'nın Ömer'den üç gün [II/196] evvel Müslüman olduğunu söylüyor! Vakâyı'ın tarih sırasını tayin etmenin içinden çıkılmaz bir iş olduğunu söylemeye hacet görmüyoruz.

mukavemet gösterdi. Bir gün, o zaman Benî Cühemlerin[262] mahallesinde oturan Ebû Bekir[263] o taraftan geçerken Ümeyye'nin ber-mutad *{her zamanki gibi}* Bilâl'i ta'zîb *{işkence}* ettiğini gördü. Ebû Bekir böyle silahsız bir köleye bu derecede ta'zîb etmeye tenezzül ettiğinden dolayı Ümeyye'yi şiddetle muâheze etti, Bilâl'e mukâbil kendisine zenci ve müşrik bir köle teklif eyledi. Ümeyye bu teklifi kabul ettiği cihetle Ebû Bekir bu hayât-ı azabdan Bilâl'i kurtardı ve onu âzâd eyledi.[264]

§252. Ebû Bekir İslamiyet'i kabul etmiş olan sâir kölelere [II/198] de âlicenâbâne muâvenet *{yardım}* etmiş, onları sahiplerinin elinden kurtararak hürriyete kavuşturmuştur. Şu âtîdeki altı kişi Medine'ye firardan evvel Ebû Bekir'in âzâd ettiği üseradır *{kölelerdir}*: **(1)** Âmir b. Füheyre;[265] **(2)** Ümmü Übeys; **(3)** Zinnire,[266] Ebû Bekir kendisini âzâd ettiği gün kör oldu. Fakat

262 Cümah olmalı (ed.).

263 Not-1 [II/197] Hişâm ile Esîr'in ikisi de Ümeyye'nin zavallı Bilâl'e karşı hareketini Varaka b. Nevfel'in de protesto etmiş olduğunu söylüyorlar.

264 Hişâm, 205. Râvîsi Urve b. ez-Zübeyr, oğlu Hişâm vasıtasıyla; Esîr, 2. cild, 49-50; Halebî, 1. cild, 401-402.
Not-2 [II/197] Bu fıkra ile müteâkib iki fıkra için (§ 252, 253) İbn Hişâm râvî olarak yalnız İbn İshak'ı gösterir. İbn İshak'ın bu haberi kimden duyduğunu tasrih etmez. 237. sahifede, İbn Abbâs'a müntehi olan bir hadis ilave ediyor. Bu hadis Saîd b. Cübeyr vasıtasıyla intikal etmiştir. Bazı Müslümanların uğradıkları işkenceleri umumi ta'birât ile teyit eder. Fakat ne isimlerini, ne mahali, ne hususi teferruatı tasrih etmez.

265 Not-1 [II/198] Âmir b. Füheyre Âişe'nin Ümmü Dermân vasıtasıyla [II/199] ana bir kardeşi olan Tufeyl b. Abdillah el-Ezdî'nin âzâdlısı idi. İlk Müslümanlardan biridir. Peygamber Dâru'l-Erkam'a girmeden evvel İslamiyet'i kabul etmişti. Bundan dolayı pek müthiş azablara katlanmak mecburiyetinde kaldı. Fakat hiçbir tazyike, hiçbir ızdırâba serfürû etmedi {*baş eğmedi*}. Ebû Bekr kendisini iştirâ ederek {*satın alarak*} âzâd eyledi. O tarihten sonra Ebû Bekr'in hayvanlarını meraya götürmeyi adet edinmişti. Hicrette Peygamber'e yardım etti. Onunla birlikte Medine'ye gitti. Bi'r-i Maûne'ye kadar olan muharebelere iştirâk etti. Bi'r-i Maûne'de kırk yaşında olduğu halde irtihâl eylemiştir. Naaşı bulunmadı. Kendisini meleklerin defnettiği söyleniyor (Esîr, 2. cild, 51; Hişâm, 205-206).

266 Not-2 [II/199] Zinnire Benî Adiyylere mensup idi. Onu ta'zîb eden Ömer b. el-Hattâb idi. Diğer bir rivayete göre Benî Mahzûmlara mensup olup kendisine Ebû Cehil işkence yapıyordu. Hatta gözlerini kör etmişti. Ertesi sabah müşrikler esnâmın kudretlerinin bir delili gibi onun körlüğüyle ilan-ı memnuniyet ettikleri sırada Allah kendisine kuvve-i bâsi-

sonra tekrar gözü açıldı. **(4-5)** Nehdiye ile kızı. Bunlar Benî Abdüddârlardan bir kadının malı idiler. **(6)** Lübeyne, Benî Müemmel b. Hubeyb b. Adiyy b. Ka'bların cariyesi idi. O zaman müşrik olan Ömer İslamiyet'ten vazgeçirtmek için yoruluncaya kadar kendisini döverdi.

Bu taaddiyâtın müteaddit kurbanları arasında Ammâr b. Yâsir ile ebeveyni de vardı. Bunlar her gün Benî Mahzûmlar tarafından Mekke kurbunda Ramada tepesine götürülürdü. Günün en sıcak saatlerinde kendilerine türlü türlü işkenceler yapılırdı. Bir gün yanlarından Muhammed geçti. Onları mukavemete *{dayanmaya}* teşvik ederek hayat-ı ukbâda nail-i mükâfat olacaklarını vadeyledi. Ammâr'ın validesi bu işkenceler altında öldü.[267]

rasını {*görme yetisini*} iâde etti. Kureyşîler bu mucizeyi Muhammed'in sihirbazlığına atfeylediler (Esîr, 2. cild, 52; Hişâm, 206).

267 Not-3 [II/199] Esîr (2. cild, 50) Ammâr b. Yâsir Ebü'l-Yakaza el-Ünsâ'nın düçâr olduğu işkenceleri de bir parça başka türlü hikâye ediyor: Esîr'in rivayetince Ammâr ilk Müslümanlardan biridir. Sıra itibariyle takriben otuzuncudur. Vâlidesi ve pederiyle birlikte İslamiyet'i kabul etmiştir. Muhammed o zaman Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam'da ikamet ediyordu. Ammâr, Süheyb ile aynı günde ihtida etmişti. Benî Mahzûmların halîfi idi. Benî Mahzûmlar babayı, anayı ve oğlu gayet zâlimâne işkencelere [II/200] maruz tuttular. Günün en ateşli zamanlarında el-ebtahlar {*dereler*} kıpkırmızı (Ramada) olduğu vakit kendilerini güneşlere bırakıyorlardı. Bunlar işkence altında bulunurken Peygamber oradan geçti, sebât göstermelerini tavsiye etti. Çünkü cennet muhakkak idi. Yâsir bu işkenceler neticesinde vefat etti. Zevcesi Sümeyye bütün bu işleri yapan Ebû Cehil'e karşı o kadar şiddetle tel'înâtta bulundu ki gazaba gelen Ebû Cehil bir mızrak (harb) ile göğsünü deldi. İslamiyet'in ilk şehidi Sümeyye olmuştur. İhtimal ki bu hadis sonradan icad edilmiştir. Temim kabilesine mensup olan Habbâb b. el-Eret Küsker'de bir çiftçinin oğlu idi. Rebîa kabilelerinden biri kendisini esir alarak Mekke'ye götürdü. Orada Sibâ' b.Abdiluzzâ el-Huzâî'ye sattı, ki bu Benî Zührelerin halîfi idi. Habbâb İslamiyet'i ilk kabul edenlerden biridir. Muhammed Dâru'l-Erkam'da ikamete gitmeden evvel altıncı mühtedidir. Müşrikler kendisine gayet zâlimâne işkenceler yaptılar. Çıplak soydular, er-Ramada güneşiyle kıpkırmızı kızarmış taşlar üzerine eli ayağı bağlı bir halde attılar. Arkasına ateşten kızmış taşlar (er-rusef) bağladılar, aynı zamanda boynunu büktüler. Bütün bunlara rağmen imanı sarsılmadı. Muahharan Medine'ye hicret etti. Peygamber ile birlikte muharebelerde hazır bulundu. Kûfe'de yerleşti; 36. sene-i hicriyyede orada vefat etti (Esîr, 2. cild, 50-51).

Kureyşîlerle Yeni Müzâkerât *{Görüşmeler}*

§253. Hamza'nın İslamiyet'i kabul etmesi Kureyşîler üzerinde büyük bir tesir yaptı. Bunlar Hamza'nın tabiatını biliyorlardı. Gürültü çıkar korkusuyla bir müddet söz kavgasını bıraktılar. O zaman Müslümanların miktarı yavaş yavaş çoğalmaya başladı. Hamza'nın hiç ümit edilmeyen ihtidası Müslümanlara cesaret verdi, başkalarını da ihtidaya sevk etti. Kureyşîler bundan pek telaşa düştüler. Yeni bir çare aramaya mecburiyet hissettiler. Dînî fırkanın mütemâdî *{düzenli bir şekilde}* surette tezâyidi *{artışı}* onları kuvvete müracaattan vazgeçirdi. Şimdi de i'tilâf tariki *{anlaşma yolu}* aramaya teşebbüs eylediler. Kureyş rüesâsından Utbe b. Rebîa Kureyşîler namına Muhammed ile konuşup onu Mekke'nin dinini [II/203] değiştirmek fikrinden hüsn-i suretle sarf-ı nazar ettirmeye memur oldu. Utbe Muhammed'e dedi ki: «Zengin olmak is-

Suheyb b. Sinân er-Rûmî Ammâr b. Yâsir ile aynı günde İslamiyet'i kabul eylemiştir. Kendisine er-Rûmî lakabı verilmişti. Çünkü Rumlara esir düşmüş, sonra Araplara satılmıştı. Kırmızı renginden dolayı böyle denilmiş olması da muhtemeldir. Nemr b. Kastalara mensup idi. Oğlu olmadan evvel Muhammed kendisine Yahya lakabını vermişti. O da İslamiyet'i kabul ettiğinden dolayı pek çok işkencelere maruz kalanlardan biridir. Medine'de Peygamber'e mülâkî olmak üzere Mekke'den kaçmak [II/201] istediği zaman, kendisini alıkoymaya kalkan Kureyşîlerin mümânaatını {*engellemelerini*} küsr {*kırmak*} için biriktirdiği paraları vererek hürriyetini iştirâ etti. Ömer b. el-Hattâb 23. tarih-i hicrîde vefat etmeden evvel yeni halifenin intihâbına kadar câmide emânet-i vazifesini ona terk etmiştir. Medine'de 38. sene-i hicriyye Şevvalinde 70 yaşında olduğu halde vefat eyledi. Esîr, 2. cild, 50-51; Halebî, 2. cild, 158.

Bazılarının Yesâr dedikleri Ebû Fükeyhe Eflah Safvân b. Ümeyye b. Halef el-Cühemî'nin kölesi idi. Bilâl ile birlikte İslamiyet'i kabul etmiştir. Safvân kendisinin ayaklarını bağladı. Er-Ramada'ya kadar kendisini sürükletti. Orada güneşe maruz bıraktı. Safvân yerde bir böcek, ca'l, gördü. «Rabb'in bu değil mi?» diye bağırdı. Übeyy b. Halef kardeşini işkencede devam için teşvik ediyordu. Ebû Fükeyhe yarı ölü bir halde terk edildi. Ebû Bekir zavallının imdadına yetişti. Satın alarak âzâd etti. Kendisine işkence edenlerin Benî Abdüddârlar olduğu söyleniyor. Çünkü onların âzâdlılarından biriydi. Lisan ile yalan söyletmek için göğsüne gayet ağır bir taş koydukları (vel' lisânühü) söyleniyor. Fakat o yine İslamiyet'ten vazgeçmemiş, Medine'ye kaçmış, Bedir'den evvel vefat eylemiştir. Esîr, 2. cild, 51-52.

tiyorsan biz o kadar para toplayacağız ki içimizde en zengin sen olacaksın. Şan ve şeref istersen seni içimizde en müsennâ ilan edeceğiz, re'yini *{görüşünü}* almadan bir şey yapamayacağız... Fakat ruhun taht-ı teshîrinde *{sihir etkisi altında}* bulunup da kendini ondan tahlis edemiyorsan *{kurtaramıyorsan}* sana bir tabip arayacağız, seni şifâ-yâb *{tedavi}* etmek için bütün varımızı feda edeceğiz». Muhammed bu teklîfâtı reddetti, Utbe'ye Fussilet yahut Secde (41) denilen sûreyi tilavet ile cevap verdi. Utbe Muhammed'in kendisine söylediği şeylerden müteessir oldu, Kureyşîlerin nezdine avdet etti. Muhammed'i rahat bırakmalarını onlara tavsiye eyledi. Refîkleri *{arkadaşları}* kendisini bir sihrin tesiri altında kalmış olmakla itham ettiler.[268]

§254. Aşağı(da)ki fıkralar, lüzumsuz bir takım tafsîlâtın hazfinden *{düşülmesinden}* sonra ilk Mekke devrine ait birçok ehâdîsin *{olayların}* muhteviyât-ı esâsiyyesini *{asıl içeriğini}* göstermektedirler. Bunları İbn Hişâm İbn İshak'ın rivayetine istinaden zabdetmiştir. İbn İshak'ın bu malumatı nereden aldığına dair ufak bir işaret bile yoktur. Hikâyelerin kıymet-i tarihiyyeleri hakında her türlü şüpheyi pek meşru bir hâle sokan bu safhadan başka asıl metinlerde gayet kuvvetli şüpheleri haklı gösterecek bir takım alametler de mevcuttur. Çok kere «ev kemâ kâl» *{veya böyle dedi}* tabirine tesadüf ederiz. Bu, İbn İshak'ın metinde sarâhet *{açıklık}* ve kat'iyyete *{doğruluğa}* ehemmiyet vermediğine, hatta Peygamber'e atfedilen sözlerin bile sıhhatini temin edemediğine bir alâmettir. Sonra bu metinlerde evvelki hadislerde mevcut fikirlerin ve sözlerin aynı fikirlere ve sözlere tesadüf ediyoruz. İhtimal ki

268 Hişâm, 186-187; Halebî, 1. cild, 407-408.
Not-1 [II/203] Bu hadisin istinad ettiği rivayet gayet zayıftır. Bir de Kur'ân münekkitleri *{araştırmacıları}* bu sûreyi Mekke devrinin en son zamanlarına ait diye gösterirler. Hâlbuki İbn Hişâm'ın hikâyesi onu ilk sûreler arasında addediyor gibidir. En kadîm ravi Muhammed b. Ka'b el-Karzî [vefatı: 108]'dir. Buna kimin naklettiği meçhuldür: «huddistü». Karzî pek çok itimad edilemeyecek bir ravidir. Çünkü [II/204] metn-i mukaddisindeki tabirâtı biraz tevsî' ederek icad edilen birçok hikâyelerin tasniine iştirak etmiş müfessirîn-i Kur'ân arasındadır.

vakaların esası Muhammed'in hayatında hakiki bir hadiseye ve tekâbüle tevafuk *{rastlarlar}* ederler. Fakat bütün hey'et-i mecmuada bir sonradan tanzim edilme hali vardır. Kur'ân'ın bazı fıkralarını tenvir için tertip edilmiş hikâyelere benzerler. Hadise nazaran Kur'ân'ın her fıkrası hayat-ı Muhammed'in bir vakasından neş'et etmiştir. Bu fikir Muhammed'in hayat-ı risaletinin son zamanları için doğru ise de bidâyet-i risaletinde Peygamber'in ruhu büyük bir heyecan-ı bâtınînin taht-ı [II/205] tesirinde *{etkisi altında}* bulunduğu ve her türlü zamana uyma fikirlerine bigâne *{yabancı}* kaldığı devreler için vârid olamaz.

§255. İslamiyet muhtelif Kureyş ailelerine yayılmakta ve Mekke'deki sunûf-ı ahâlînin *{halkın farklı sınıflarının}* kâffesine *{tamamına}* nüfuz etmekte devam ediyordu. Yalnız erkekler değil kadınlar da yeni dini kabul etmekteydiler. Ehâdîste bunların isimleri tahattur *{hatırlatılmıştır}* edilmiştir.[269] Mamafih müşrik Kureyşîler yeni ihtida edenleri zâlimâne ta'zîb ettiler ve onları irtidâd ettirmeye çalıştılar. Cebr ve şiddete de müracaat olundu. Müslümanlardan birçoğu hapsedildi. Fakat hiçbir şey fayda vermedi. Kureyşîler Muhammed ile yine i'tilâfa teşebbüs eylediler. Kureyş rüesâsı bir akşam gurub vaktine doğru Kâbe'nin duvarlarından birinin arkasında bir meclis kurdular. Şunlar hazır bulunuyorlardı: **(1)** Utbe b. Rebîa; **(2)** Şeybe b. Rebîa; **(3)** Ebû Süfyân b. Harb; **(4)** Nadr b. el-Hâris, Benî Abdüddârlardan; **(5)** Ebü'l-Bahterî b. Hişâm; **(6)** Esved b. el-Muttalib; **(7)** Zem'a b. el-Esved; **(8)** Velîd b. el-Mugîre; **(9)** Ebû Cehil b. Hişâm; **(10)** Abdullah b. Ebî Ümeyye; **(11)** Âs b. Vâil; **(12)** Nübeyh b. el-Haccâc; **(13)** Münebbih b. el-Hac- [II/206] câc; **(14)** Ümeyye b. Halef ve daha sâirleri. Bunlar Muhammed'i çağırdılar. Servet, mevki ve şeref teklif ederek onun üzerinde bir tesir husule getirmeye çalıştılar. Muhammed bu teklîfâtı kemâl-i istihfâf ile reddetti. Cevap vermek vesilesinden istifade ederek kendi dinini daha iyi izah eyledi. İnsanlar

269 İhtimal ki halkın aşağı sınıflarına mensup olduklarından yahut sonra irtidâd ettiklerinden dolayı.

için nasıl bir münzir olduğunu, necât ve selametlerini temin etmek isteyenlere beşâret-i uzmâ *{büyük müjde}* tebliğ eylediğini anlattı. Bunun üzerine Kureyşîler mubâhese *{karşılıklı görüşme}* ve mantık silahını tecrübe ettiler. Muhammed'in yanlışını tutarak iskât edeceklerini ve neşr-i dinden vazgeçireceklerini ümit ediyorlardı. Muhammed mâhirâne *{ustaca}* münakaşaya girişti. Her defasında Allah'ın akıl ermez hikmetine îmâ eyledi, düşmanlarının hücumlarını def etti. Son vahiylerde Muhammed Allah'a «er-Rahmân» vasfını vermişti. Tesadüfen Yemâme'de er-Rahmân ismiyle bir adam vardı. Kureyşîler bu tevafuk vesilesiyle kendisini meçhul ve cahil bir Arabî Rabb diye kabul etmekle itham eylediler. Bu münakaşa ile hemşehrilerini İslamiyet'e celbe muvaffak olabileceğini ümit etmiş olan Muhammed bütün ümitlerinin zâil olduğunu gördü. Bu mülâkât hiçbir netice hâsıl etmedi. Kureyşîler Muhammed'e her zamankinden daha ziyade muârız kaldılar, onun dînî propagandasının gayesini bir türlü anlayamadılar. Çünkü Muhammed servet, şan ve şeref, nüfuz ve kudret tek-
[II/207] liflerinin kâffesini reddediyordu.[270]

Münakaşa bî-netîce Muhammed bir şeye muvaffak olamadığından dolayı me'yûs bir halde uzaklaştı. Kureyş rüesâsı ise aralarında müzakerede devam ettiler. Ebû Cehil ertesi günü Muhammed mabedde ibadete geldiği zaman öldürmeyi teklif etti. Arkadaşları da Ebû Cehil'e Hâşimîlere karşı kendisini müdafaa etmeyi vadeylediler. Ertesi sabah Muhammed ber-mutad mabede gelerek Kâbe kurbunda yüzü Suriye'ye müteveccih bir halde, rüknü'l-yemânînin yanında namaz kılmaya başladı. Hacer-i Esved Muhammed ile Suriye arasında kalmıştı. Ebû Cehil büyük bir taş aldı. Bütün Kureyşîlerin gözü önünde Muhammed'e doğru yürüdü. Peygamber Ebû Cehil'i görmüyordu. Taşı atacağı sırada Ebû Cehil kendinde cüret bulamadı. Elindeki taşı bir tarafa fırlatarak mahcup bir halde çekildi. Sebebini soranlara müthiş bir hayaletin kendi-

270 Taberî, 1. cild, 1191; Hişâm, 187-190; Halebî, 1. cild, 409. İstinâd ettikleri râvî: İbn Abbâs, 415.

sine doğru geldiğini, ondan dolayı gayr-ı kâbil tarif ve azim bir korkuya düştüğünü söyledi. Nadr b. el-Hâris o zaman şu sözleri söyledi: «Ya Kureyş, vallahi sizlere öyle bir şey oldu ki ne yapsanız, kurtulamayacaksınız!»[271]

§256. Nadr b. el-Hâris[272] Muhammed'in en müthiş düşman- [II/208]
larından biri oldu. Peygamber'i mağlup etmek için her türlü hileye müracaat eti. Muhammed ne zaman iyi bir nutuk îrâd etse Nadr ayağa kalkar, İran hükümdarlarının, Rüstem'in ve İsfendiyar'ın şâirâne hikâyelerini anlatırdı. Bunları Hîre'de acem şâirlerinden öğrenmişti. Halk kadîm İran'ın bu şâirâne ve câzib hikâyelerine meclûb olarak kendisini Muhammed'in sözlerinden ziyade memnuniyetle dinlerlerdi ve Kur'ân'ın ciddi, vakur nesâyihini *{öğütlerini}* unuturlardı. Kur'ân'ın şu fıkrası[273] bu vakaya işarettir diyorlar: «Bizim işaretlerimiz ona hikâye edildiği zaman: Eski masallar! diyor» ilâ âhir.[274]

§257. Kureyşîlerin çok meşgul oldukları şey Müslüman [II/209]
propagandası idi. Muhammed'in zâhirî makâsıd-ı dîniyyesi *{dini amaçları}* altında ne gibi makâsıd-ı hafiyye *{gizli amaçlar}* gizlendiğini bir türlü anlayamıyorlardı. Yahudilerin mukaddes kitablarından sık sık vukû' bulan bahisler Kureyşîleri Nadr b. el-Hâris ile Ukbe b. Ebî Muayt nezdine iki kişi göndererek Medine'deki Yahudi hahamlarının bu bâbda fikirlerini almaya sevk etti. Hahamlar bunlara Muhammed'e karşı üç suâl îrâd etmelerini söylediler. Üç suâlde de doğru cevap verirse bir peygamber olduğunda şüphe yoktu. Cevap veremezse yalancının biriydi. İlk suâl: Kadîm zamanlarda geçmiş insanların başına gelen en harikulade şeyler nelerdir? İkinci

271 Hişâm, 190-191; Halebî, 1. cild, 388-389.

272 Not-1 [II/208] Bu Hâris sonra Bedir'de Miktâd tarafından esir edildi ve Muhammed'in emriyle katlolundu. Emri Ali b. Ebî Tâlib el-Esî'de icra etmiştir. Esîr, 2. cild, 55; ikinci sene-i hicriyye vakâyı'ı, § 74.

273 Kalem, 15. ve müteâkib âyetler.

274 Hişâm 191-192; Esîr, 2. cild, 55.

Not-2 [II/208] -Bu notun yeri metin içerisinde tespit edilememiştir.- Kur'ân'ın bu fıkrası en kadîm âyât meyanındadır. Hadis bu vahyin bu devrede vukûa geldiğini beyan etmekle tarih sırası itibariyle hata etmiş değildir. Aynı vaka başka tarafta Hişâm tarafından tekrar ediliyor (255-256).

suâl: Gerek şarkta gerek garbda dünyanın en son noktasına vâsıl olmuş olan seyyâhın başına ne gelmişti? Üçüncü suâl: Ruh nedir? İki Kureyşî hahamların bu suâllerini hâmilen *{taşıyarak}* Mekke'ye döndüler, arkadaşlarına işi bildirdiler. Bir meclis toplandı. Hep birden Muhammed'e giderek o üç suâli îrâd ettiler. Muhammed cevap vermek için bir gün mühlet istedi. Hâlbuki aradan on beş gün geçti.[275] Muhammed düşmanlara cevap vermek için Allah'tan beklediği vahye nail olmadı. Kureyşîler ihrâz ettikleri galebeden dolayı büyük bir sevinç içinde idiler. Muhammed Allah'ın verilecek cevabı kendisine vahyetmekte gecikmesinden dolayı muazzeb oluyordu. Ku-
[II/210] reyşî kadınlarından biri Muhammed'i kendi şeytanının terk etmiş olduğunu bağıra bağıra söyledi. Bu Muhammed'in ızdırabını bir kat daha artırdı. Nihayet Cenâb-ı Hak Muhammed'e el-Kehf suresini gönderdi.[276] Bunda Eyâsluğ Ashâb-ı Kehfinin hikâyesi ile İskender-i Kebîr'in[277] hikâyesi vardır. Kezâlik üçüncü suâle cevaben de başka bir âyet nâzil oldu: «Sana ruhun ne olduğunu soracaklar. Cevap ver: Ruh öyle bir şeydir ki Rabbime taalluk eder. Size bu bâbdaki vukufun yalnız küçük bir parçası bahş olunmuştur»[278] Muhammed bütün kendisine îrâd edilmiş suâllere bu suretle cevap verdi. Fakat Kureyşîler hasetlerinden ihtida etmediler, küfür ve dalâlette ve Müslümanlara karşı muhalefette devam gösterdiler.[279]

§258. Kureyşîler Muhammed'in dinini bu kadar ciddiyetle telakki etmekle onu herkesin gözünde bütün bütün ehemmiyetli bir hale ifrâğ ettiklerini anladılar. Şimdi tezyîf ve istihza-

275 Not-1 [II/210] İbn Ukbe ve Temîmîye nazaran vahyin nüzulü on beş gün değil üç gün teehhür etmiştir (Hişâm, 2. cild, 65).

276 Kur'ân, Kehf.
Not-2 [II/210] Kur'ân'ın bu fıkrası Mekke'de nâzil olan âyetlerin sonuncularından biridir. Tarih sırasıyla yeri burası değildir. Vahiyde teehhür vukûa gelmesi hikâyesi ağleb ihtimale göre vahyin Muhammed istediği [II/211] zaman nâzil olmadığını, kendisinin iradesi fevkinde bir iradeye tabi bulunduğunu ispat için uydurulmuş olacaktır.

277 Zü'l-karneyn.

278 Kur'ân, İsra, 87.

279 Hişâm, 192, 192-201. Burada sûretü'l-Kehf'in tefsiriyle beraber birçok âyât-ı Kur'âniyye zikredilmektedir; Halebî, 1. cild, 418-419.

ya müracaat etmeye karar verdiler. Ebû Cehil Muhammed ile ve vahiyleri ile istihza ederek bir gün dedi ki: «Ya Kureyş, Muhammed size cehennemde sizi ta'zîb ve orada tutacak Allah'ın kollarının miktarı on dokuz olduğunu söylüyor. Siz daha kalabalık bir kabilesiniz. Bunlardan birine karşı yüz kişi kıyam edemez mi?» Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: «Biz nâr-ı cehenneme yalnız melekleri memur ettik, miktarlarını ancak münkirleri tecrübe için tespit eyledik» ilâ âhir.[280] Kureyşîler Muhammed'in sözlerinin dinlenilmesine mani olmaya kalktılar, onu dinleyenleri tehdit ettiler. Muhammed namaz kıldığı sırada birisi dinlemek isterse Kureyşîlerin korkusundan gizlice Peygamber'e tekarrub etmeye *{yaklaşmaya}* mecbur oluyordu. Muhammed Kâbe mabedi kurbunda yüksek sesle âyât-ı Kur'âniyye tilavet ettiği zaman hazır bulunan Kureyşîler her defasında ayağa kalkarlar, sâirlerini *{diğerlerini}* de oradan uzaklaşmaya icbâr ederlerdi *{zorlarlardı}*. Muhammed, ne söylediğini anlamaya merak eden müşriklerin hiss-i merak ve tecessüslerini teskin için artık alçak sesle tilavete [II/212] başladı. Bu suretle yanındaki müminler söylediklerini duyuyorlar, uzaktaki müşrikler farkına varmıyorlardı: «Söyle: Allah'ın yahut Rahmân'ın ismini an. Kendisine ne nam verirseniz o yine hep birdir. Çünkü daha iyi isimleri vardır. İbadet ederken ne pek yüksek sesle ne pek yavaş sesle bağırma. İkisi ortası bir tarik intihâb et».[281] Müfessirlerin izahatına göre Peygamber herkesi kendisinden uzaklaştırmamak için pek yüksek sesle ibadet etmeyecekti; farkına varılmadan ne söylediğini anlamak isteyenlerin de sözleri takib edebilmeleri ve faydalı şeyler işitmeleri için pek yavaş ibadet etmeyecekti.[282]

§259. Kureyşîlerin tecâvüzât ve taaddiyâtı Muhammed'in taraftarlarında taassub tevlîd etti. Bunlardan Abdullah b.

280 Kur'ân, Müddessir, 13; Hişâm, 201.

281 Kur'ân, İsra, 110.

Not-1 [II/212] Ehâdîsin burada birbirine merbut gibi gösterdikleri iki fıkra-i Kur'âniyye'nin birincisi en eski âyetlerdendir. Hâlbuki ikincisi pek muahhar bir devreye mensuptur.

282 Hişâm, 201-202; Halebî, 1. cild, 399.

Mes'ûd Kâbe'de, toplanmış olan bütün Kureyşîlerin önünde yüksek sesle Kur'ân tilavet etmeye kalktı. Şimdiye kadar buna
[II/213] henüz kimse cüret etmemişti. Abdullah b. Mes'ûd arkadaşlarıyla konuştuktan sonra mabede gitti. Orada bütün Kureyşîlerin toplanmış buldu. Yüksek sesle âyât-ı Kur'âniyye tilavet etmeye başladı. «Bismillâhirrahmânirrahîm. Cenâb-ı Rahmân Kur'ân'ı talim etti. İnsanı yarattı. Ona açıkça ifade-i meram yolunu öğretti. Şems ile kamer sabit bir kaide dairesinde muharriklerini kat' ederler. Otlar ve ağaçlar Cenâb-ı Hakk'a perestiş ederler. Cenâb-ı Hakk semayı yükseltti ve hadd-i itidâli tecâvüz etmemeniz için mizanı vaz' etti. Bunun için, ağırlığa dikkat ediniz, teraziyi tahfîf etmeyiniz.» ilâ âhir.[283] Kureyşîler Abdullah'ın Kur'ân'dan bir parça tilavet ettiklerini fark edince üzerine atıldılar, yüzüne gözüne vurmaya başladılar. Abdullah Kureyşîlerin hücumuna rağmen yine tilavette devam etti. Sonra çürük içinde evine döndü. Kureyşîleri nefret ettikleri şeyi dinlemeye mecbur ettiğini düşünerek teselli buldu.[284]

§260. Merak ve tecessüs Kureyşîlerin büyük rüesâsından *{ileri gelenlerinden}* Ebû Süfyân ile Ebû Cehil ve Ahnes b. Şerîk'i geceleyin bir tarafa saklanarak Muhammed'i namaz kılarken dinlemeye sevk etti. Bunlardan her biri diğerlerine kendisini göstermeden Muhammed'i dinlemek istiyordu. Fakat saklandıkları yerden çıkarken üç defa birbirleriyle karşılaştılar. İbtida *{başta}* birbirleriyle eğlendiler, sonra işitmiş oldukları şeyler hakkında münakaşa yürüttüler. Kolayca anladıkları bazı şeyler işitmişlerdi. Fakat işittikleri arasında öyle şeyler de vardı ki bunları tefsir etme yahut anlamak kâbil

283 Kur'ân, Rahman, 1-8.
Not-1 [II/214] Bu fıkra-i Kur'âniyye Mekke devrinin muahhar zamanlarına aittir. Binaenaleyh yeri burası olmamak lazımdır. Tarih sırası pek mukaddem gösterilmiştir. İbn Hişâm bu hadisenin Habeşistan'a muhaceretten evvel vukûa geldiğini söylüyor. Fakat Taberî ilk muhaceretten sonra vukûa geldiği fikrindedir.

284 Taberî, 1. cild, 1188-1189; Hişâm, 202-203, bu hadis Urve b. Zübeyr'den oğlu Yahya b. İshâk vasıtasıyla intikal etmiştir; Esîr, 2. cild, 63-64, bu vakanın Hamza'nın ihtidasından sonra vukûa geldiğini sarâheten söylüyor; Halebî, 1. cild, 399.

dağildi. Muhammed kendilerine Kur'ân tilavet ederek İsamiyet'e celbe çalıştığı vakit kulakları sağır olduğunu, gözlerinin önünde bir perde bulunduğunu ve hiçbir irşadın kendilerine kadar yetişemediğini söyleyerek eğlendiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk şu âyeti tenzil etti: «Sen Kur'ân okuduğun vakit hayat-ı âhirete inanmayanlarla senin arana bir perde koyuyoruz..ilâ âhir. »[285]

§261. Müslümanlara karşı açılan bu mübarezede en azgını Ebû Cehil olmuştur. Ebû Cehil her gün Kureyşîleri Muhammed'e ve taraftarlarına karşı tahrik ediyordu. Küçük Müslüman cemaati arasına yeni bir mühtedi dâhil olduğunu görürse ona alenen hakarette, ta'n ve teşnî'de bulunurdu. Bu taaddiyât her ne kadar ağır olsa da yine Kureyşîlerin maksadını temin etmiyordu. Mekke'deki her ailede İslamiyet'i kabul etmiş kimseler vardı. Bir ailenin bütün efrâdını biribirine bağlayan rabıta-i mukaddese *{kutsal bağ}* müşrikîn fırkasının bir harb-i dâhilî çıkarmaksızın Müslümanları katledebilmelerine mânia teşkil ediyordu. Benî Mahzûmlardan bazı kimseler biraderi Velîd İslamiyet'i kabul ettiği zaman müşrik bulunan Hişâm b. Velîd b. el-Mugîre nezdine gittiler. Başkaları onun misaline tebaiyyet etmemek ve yeni dine girmemek için Velîd'e meram anlatmak istediklerini söylediler. Hişâm cevaben: «Yapınız, fakat hayâtî tehlikeye girmemesine dikkat [II/216] ediniz. Yoksa yemin ederim ki sizin rüesânızı öldürürüm.» cevabını verdi.[286]

Varaka'nın Vefatı (614 sene-i mîlâdî? §231. fıkraya bakınız)

§262. Bi'set-i nebeviyyenin *{peygamberliğinin gelişinin}* dördüncü senesinde Varaka b. Nevfel'in vefat ettiği rivayet olunuyor. Yukarıda söylendiği veçhile ehâdîs-i dîn-i Muham-

285 Kur'ân, İsra, [II/215] 47-49; Hişâm, 203-204. Ravi: Zührî. Bu da böyle rivayet olunduğunu işitmiştir: huddise.
Not-1 [II/215] Bazıları Kur'ân'ın bu fıkrasını hicretten biraz evvel Mekke devresinin son âyetleri arasında irâe ederler.
286 Hişâm, 206-207.

medî'nin *{Muhammed'in dininin hadislerinin}* hak olduğunu Varaka'nın teslim ve tasdik ettiğini temin eyler. Fakat ehâdîsin izah etmediği bazı esbabdan dolayı Varaka Müslüman olmamıştır. Mamafih Muhammed'in Varaka'nın cennette olduğunu söylediği rivayet ediliyor.[287]

Dâru'l-Erkam'da İkamet

§263. Bi'set-i nebeviyyenin *{peygamberliğinin gelişinin}* ihtimal ki dördüncü senesinde[288] yani alenen neşr-i dîne *{dini yaymaya}* başladığı tarihten bir sene sonra Muhammed hemşehrilerinin taaddiyâtı *{saldırıları}* ve tecâvüzü karşısında İslamiyet'i kabul etmiş otuz dokuz kişi ile birlikte Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam b. Esed denilen meşhur eve iltica etti *{sığındı}*. Erkam ilk Müslümanlardan biriydi. Bundan dolayı Peygamber'in en iyi ve en emin sahabeleri arasında idi. Evi Safâ ete-
[II/217] ğinde kâin *{bulunur}* idi ve bundan dolayı Mekke'nin huccâc ve yabancı uğrağı olan bir kısmına nâzır idi. Safâ ile Merve arasındaki merasim-i hac ağleb *{büyük}* ihtimale göre onun önünde vukûa gelirdi. Muhammed gayet iyi vaziyetinden dolayı bu evi intihâb etti *{seçti}*. Orada birçok kişinin nazar-ı dikkatini celb etmek kâbildi *{dikkatini çekmek mümkündü}*. Sokaklarda ve meydanlarda îrâd-ı mev'iza *{öğüt verici konuşma}* ederken muhaliflerin cebr ve şiddetine maruz olmak ihtimali vardı. Hâlbuki Erkam'ın evinde hususi bir yerde bulunuyor demekti. Orada kendisine tecâvüz etmeye kimsenin hakkı yoktu. Bu gayet a'lâ *{üst}* bir tedbir-i ihtiyâtî oldu. Müminler de hiçbir tecâvüze maruz kalacaklarından korkmaksızın Peygamber'in etrafında birleşebilirlerdi. Burası adeta bir ilticâgâh *{sığınma mekanı}* oldu. Meydanda Peygamber'in sâmileri *{dinleyicileri}* arasında kendilerini göstermeye cesaret edemeyecek birçok Müslümanlar oraya gittiler. En kadîm menâbi' *{kaynaklar}*[289] o evde birçok kişinin ihtida ettiklerini söylüyorlar. Çünkü Muhammed orada herkesi dine davet

287 Halebî, 1. cild, 338.
288 611 sene-i mîlâdî?.
289 İbn Sa'd. Muir bundan bahsediyor, 2. cild, 117, not.

ediyordu. İbn Sa'd'ın ifâdâtından *{ifadelerinden}* anlaşıldığına nazaran Muhammed Erkam'ın evinde oturmuyordu. Yalnız bütün günü orada müminîn ile konuşarak geçiriyordu. Evin merkezî bir mevkide olmasından istifade ediyordu. Mühtedilere gelip kendisini dinlemeleri için imkân veriyordu. Aynı [II/218] zamanda yabancıları da yeni dine celb etmek fırsatı düşüyordu. Muhammed'in bu evde ikameti Mekke propagandasında mühim bir tarih teşkil etti. Sonra bazı Müslümanlar için İslamiyet'i «Peygamber Dâru'l-Erkam'da neşr-i dîn *{dini yayarken}* ederken» Müslüman olmuş olmak bir vesile-i iftihar vücuda getirdi. Mamafih bu ikametin başlangıcı ve imtidâdı hakkındaki haberler sarih ve vâzıh değildirler. Birçok muharrirîn *{yazar}* ve muhaddisîn *{hadisçiler}* ikametin hakiki manasını bile anlamamışlar, hadisi tağşiş *{karıştırma}* etmişlerdir. Müslümanların buraya, emin bir mahale iltica eder gibi kaçtıkları zannına düşmüşlerdir. Mamafih biliyoruz ki Dâru'l-Erkam'dan istifade Ömer'in ihtidasından[290] sonra terk edilmiştir. Çünkü bu şedîd ve kavi Kureyşînin müzâheretiyle *{karşı çıkışıyla}* kuvvet bulan Müslümanlar ve Muhammed açıkta toplanmaya da cesaret gösterdiler.[291]

§264. Muhammed'in Dâru'l-Erkam'a girdiği sene rivayete nazaran âtîdeki zevât dünyaya gelmişlerdir: **(1)** Üsâme b.

290 Bi'setin altıncı senesinde.

Not-1 [II/218] Bu ev sonra Müslümanlık zamanında Mekke'nin bir âbidesi oldu. Fakat Halife Mansûr zamanına kadar Erkam'ın ahfadının elinde kaldı. Mansûr onu varislerden satın almaya muvaffak olarak oğlu Mehdî'ye hediye etti. O da Dâru'l-Erkam'ı zevcesi Hayzuran'a verdi. O da bir ibâdetgâha tebdil ettirdi. Bundan dolayı Dâr-ı Hayzuran namı verilmiştir. Halebî, 1. cild, 86-382; Hamîs, 1. cild, [II/219] 330; Diyarbekrî kendi zamanında Dâru'l-Hayzuran tesmiye edildiğini iddia ediyor. Üçüncü asr-ı hicrî. Aynı muharrir Müslümanların orada bir ay kaldıklarını (!), Ömer ve Hamza'nın orada Müslüman olduklarını iddia etmektedir. Pek az şâyân-ı itimad diğer bir rivayete nazaran Dâru'l-Erkam'a gitmek § 255. fıkrada hikâye edilen hâdise neticesinde vukûa gelmiştir. Halebî, 1. cild, 382. Bazı ehâdîs, alenî propaganda başlamadan evvel Muhammed'in Dâru'l-Erkam'ı taraftarları için gizli bir ictimâ mahali yaptığını, ilk Müslümanların birlikte namaz kılmak üzere orada toplandıklarını temin ediyor. Halebî, 1. cild, 383, satır 9.

291 Hamîs, 1. cild, 330; Halebî, 1. cild, 382; Muir, Mahomet, 1. cild, 117.

Zeyd; **(2)** Enes b. Mâlik; **(3)** Mugîre b. Şu'be es-Sekafî; **(4)** Ebû Mûsâ el-Eş'arî; **(5)** Zeyd b. Hâlid el-Cühenî; **(6)** Habîb b. Mesleme el-Fihrî.[292]

[II/220]

Âişe'nin Tevellüdü *{Doğumu}*

§265. Bi'setin *{peygamberliğin başlangıcının}* beşinci yahut bazılarına nazaran dördüncü senesinde Âişe bt. Ebî Bekir dünyaya gelmiştir ki muahharan *{sonrasında}* Peygamber'in zevcesi ve İslam tarihinin en meşhur kadınlarından biri olmuştur. Mekke'de doğdu. Validesi Ümmü Rûmân idi.[293]

Habeşistan'a Hicret

§266. Habeşistan'a hicret denilen vaka Muhammed'in terceme-i hâlinde en muğlak *{kapalı, anlaşılmaz}* ve en müşkil meselelerden birini teşkil eder. Bunun için bu vakayı tetkik etmek üzere biraz tevakkuf *etmek {duraksamak}* lazım gelir. Bu mesele şimdiye kadar muhtelif terceme-i hâl muharrirleri *{biyografi yazarları}* tarafından kâfi derecede dikkat ile tetkik edilmemiştir. En meşhur muharrirlerden bazıları faraza Muir ve Sprenger gibi zatlar şark terceme-i hâl muharrirlerinin zıt ve nâmütenâhî *{sonsuz}* rivayetlerini telif ve tetkike teşebbüs ederek pek büyük hatalara düşmüşlerdir. Meselenin pek tafsilatına girişen[294] ve bu mevzuya dair birçok ehâdîs cem' eden Sprenger mevzunun tetkikine pekiyi surette başlamamışsa da her zaman yaptığı gibi teferruat içinde şaşırarak birçok
[II/221] ağaçlar arasında kalıp da ormanı göremeyen kimseler gibi hakikati gözünden kaybetmiştir.[295] Bu kadar hatalar ve karışıklıklar içinde şaşırmamak için sonraki terceme-i hâl mu-

292 Hamîs, 1. cild, 331.
Not-1 [II/219] Ebû Huzeyfe b. el-Mugîre'nin azadlısı, Ammâr b. Yâsir'in validesi ve ilk Müslümanlardan biri olan Sümeyye bt. Habbât'ın o sene vefat ettiği söyleniyor. İslamiyet'ten vazgeçmesi için yapılan işkenceler neticesinde terk-i hayat etmiştir. Bir türlü irtidâd etmediğinden Ebû Cehil bir feverân-ı hiddet içinde kalbini deldi ve öldürdü. Hamîs, 1. cild, 331, 9. ve müteâkib satırlar; § 252. fıkraya da bakınız.
293 Hamîs, 1. cild, 325.
294 2. cild, sahife 1-180.
295 2. cilde bakınız, 41-56.

harrirleri *{biyografi yazarları}* tarafından tertip edilen bütün rivayetleri ihmal etmek daha münasip olur. Bu muharrirler telif ve tetkîke *{yazmaya ve incelemeye}* çalışmakla karışıklığı artırmaktan başka bir şey yapmamışlardır. Biz doğrudan doğruya menba'lara *{kaynaklara}* çıkacağız. Sprenger[296] karışıklığın en başlı sebebini pek doğru olarak irâe etmiştir *{açıklamıştır}*. Muhammed Mekke'den Medine'ye kaçtığı vakit, aşağıda göreceğimiz esbabdan dolayı, vatanlarını, dostlarını, hatta ailelerini, zevce ve evlatlarını terk ederek kendisiyle o acı menfâ-yı ihtiyârî *{kendi isteğiyle yapılmış sürgün}* yolunu tutan sadık taraftarlarına mümtaz bir mevki bahşetmek mecburiyetinde bulunmuştu. Böyle imtiyazlı bir derecenin mevcudiyeti Muhammed ile bazı kabileler arasında münakid muâhedâtın münderecatından *{sözleşilmiş anlaşmaların içeriklerinden}* anlaşılır.[297] Yani bunlarda öyle bir madde görüyoruz ki o madde mucibince Muhammed memleketlerinden kaçmaksızın yani hicret etmeksizin Müslüman cemaatine dâhil olan kabileler efradına da muhâcirûnun müstefid oldukları *{faydalandıkları}* imtiyazâtı *{ayrıcalıkları}* bahşetmiştir. Binaenaleyh Müslümanların İslamiyet'te îfâ edilen hizmet ile mütenâsib bir surette birtakım sınıflara ayrılması fikri Muhammed'den çıkmış demektir. Bundan başka ileride zikre- [II/222]
deceğimiz fıkralarla da görülecektir ki Peygamber berhayat bulunduğu *{hayatta olduğu}* müddetçe Müslümanlar arasında birinci dereceyi muhâcirûn işgal ediyordu. Sonraları, Halife Ömer zamanında[298] tahsîsâtlar bağlandığı vakit Ömer, Peygamber'in defaat ile izhar ettiği fikre istinad ederek Müslümanları ayrı ayrı sınıflara ayırdı. Fakat Peygamber'in fikrini geniş bir surette tefsir ile bazı mühim ta'dilâtta bulundu. Yani en birinci dereceyi Peygamber'in en yakın akrabalarına, tûl-i zevcelerine *{çok sayıda olan eşlerine}* ve amcazâdelerine verdi. Sonra devletin ittihâd-ı dâhiliyyesi için muzır *{iç işlerinin bozulmaması için zarar veren}* rekabetler ihdas etmemek

296 2. cild, sahife 53.
297 Vakıdî ve Wellhausen'e bakınız. 320, not 1.
298 15. sene-i hicriyye vekâyıına bakınız.

maksadıyla muhâcirûnun rüchân-ı kat'îsini *{kesin üstünlüğü}* ilgâ ederek *{kaldırarak}* hadimin-i *{hizmetkârları}* İslamiyet'in ve binaenaleyh tahsîsâta müstahak olanların en birinci sınıfını Bedir Gazası'na iştirak edenlerin teşkil edeceklerini ilan eyledi.[299] Sonra sâir tahsîsât sınıflarını tedricen azalmak üzere tespit eyledi. Bunları ileride aynen derç edeceğiz.[300] Bu suretle yeni bir nev' *{çeşit}* asâlet-i resmiyye tesis etti ve Peygamber'in muhtelif sahabelerinin değeri, îfâ ettikleri hizmet ile mütenâsib olmak üzere adeta riyâzî surette *{hesaplanabilir şekilde}* takdir edilebileceği fikri vücut buldu. Müslüman [II/223] muhaddisîni büyük halifenin bu tasnif telakkisini benimsemediler ve Peygamber'in terceme-i hâlinde maziye doğru çıkarak Ömer'in mülâhazât-ı siyâsiyye *{siyasi düşünce}* veya idaresiyle mukayyed olmadıkları için Ömer'in tehlikeli memnuniyetsizlikler tevlîd etmek *{ortaya çıkarmak}* korkusuyla birbirlerinden tefrike *{ayrılmaya}* cesaret edemediklerini de tasnif eylediler. Ömer'in idare defterleri üzerine müesses olan bu muhaddisînin mesaisi neticesinde evvel emirde Muhammed'e hicrette refakat eden 70 kişilik bir sahabe cedveli vücuda geldi. Bu, Bedir muharebelerinden terekküb eden sınıfa fâik *{üstün}* yeni bir sınıf tesis etti. Sonra daha ileriye gidildi. Terceme-i hâl muharrirleri *{biyografi yazarları}* bu yeni sınıf ile de iktifa etmeyerek daha büyük hizmetler îfâ etmiş zevâtın isimlerini ihtiva etmek üzere yeni cedveller tanzim edebilmek için Mekke devrine ait ehâdîsi tetkik eylediler. İşte bu tasnif ibtilâsı neticesinde iki cedvel meydana geldi. Biri Habeş muhacirleri cedveli, diğeri de ilk Müslümanlar cedveli.[301] Görülüyor ki elimizdeki isimler hakiki ve ibtidâî *{ilkel}* bir vesika mündericatı *{içeriği}* değildirler. İkinci asr-ı hicrî muhaddisîni tarafından, Urve b. ez-Zübeyr [vefatı: 94] ve İbn İshak [vefatı: 151] arasındaki devrede az çok farazî bir surette, bir maksad-ı mahsus *{özel bir amaçla}* ile sonradan [II/224] tertip edilmiş bir cedvel muhteviyatıdırlar. İsimlerin bir kıs-

299 Sprenger, 2. cild, 53, satır 6-10'da söyledikleri yanlıştır.
300 15. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız.
301 Medhale bakınız. § 229 ve 275.

mı şüphesiz doğrudur ve hakikate tevafuk etmektedir. Fakat aynı zamanda ecdaddan birini en ibtida peygamberi takip eden ve hak dini kabul eyleyen bu müstesna Müslümanlar arasına idhâl etmek arzusu bizzarure birçok ilavelere ve tağşişlere *{karıştırmalara}* meydan açmıştır. Bu suretle ilaveler hakikat hududunu geçerek birtakım tezatlar ve yanlışlıklar vücuda getirmişlerdir. Fakat Müslüman muhaddisîni bermutad *{alışılageldik şekilde}* bunların farkına varamamıştır.[302] İslamiyet'in başlangıcı, Habeşistan'a muhaceret, hatta Medine'ye hicret gibi vakâyı'a dair o kadar az malumata mâlikiz ki hakikatte ne gibi vakâyı' cereyan etmiş olduğunu bilmiyoruz. Burası böyle iken diğer tarafta bu vakâyı'a iştirak etmiş zevâtın sarih ve kat'î birer cedveline mâlik bulunuyoruz! Tabir-i diğerle eşhâs vakâyı'ı *{şahısların olaylarını}* biliyoruz, fakat neler yaptıklarından bî-haber bulunuyoruz! Habeşistan'a muhaceret meselesinde ise hadisin bütün bütün hataya düşmesi yani muhaddisînin Muhammed'in Mekke'den Medine'ye firarındaki müşâbehet-i mefrûzaya *{farz kılınmış}* aldanarak kabahat olan bir şeyi meziyet gibi telakki etmeleri, bir eser-i cebânet *{korku}* hatta bir nevi irtidad olan bir hareketi bir fazilet mertebesine çıkarmaları ihtimali bile vardır.[303]

302 Not-1 [II/224] Mesela 44-53. sene-i hicriyyeleri arasında takriben altmış yaşlarında vefat etmiş olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî Medine'ye [II/225] 7. sene-i hicriyyede gelerek Peygamber'e mülâkî olmuştur. Bazıları onu Habeşistan muhacirleri arasına idhâl ederler! (Hacer'e bakınız. 2. cild, 869, numara 9265). § 264. fıkra, 4. not ve § 277. fıkra, 13. nota bakınız.

303 Not-2 [II/225] Buhârî tarafından hıfzedilen bir hadiste bir vakaya muttali oluyoruz ki Habeşistan'a muhaceret meselesi ve İslamiyet'in ilk zamanında bizzat Müslümanlar tarafından bunun telakkisi hakkında bilvasıta oldukça malumat veriyor. Habeşistan muhacirleri yedinci sene-i hicrîde Medine'ye avdet ettikleri zaman sâir Müslümanlar kendilerine pek hayırhâhâne bir hüsn-i kabul eseri göstermediler. Çünkü mazinin elim tecrübeleri esnasında Muhammed'in yanında kalmış olanlar kendilerini daha iyi Müslüman telakki ettiler ve Peygamber'in nezdinde daha ziyade mer'i'l-hâtır {*hatrı sayılan kişi*} olmaya layık gördüler. Âteşîn Ömer, Habeşistan'dan avdet edenlere ve bilhassa İslamiyet uğrunda kendilerinden evvel terk-i diyar etmiş olmakla iftihar eden Esmâ bt. Umeys'e karşı vukû' bulan muâhazâtında {*tenkitlerinde*} bu hisse tercüman oldu. Esmâ bir hakaret gibi telakki ettiği bu sözlerden pek büyük bir teessür duydu. Habeşistan'da yabancılar ve düşmanlar

§267. Hâsılı, Medine'ye hicret ile Habeşistan'a hicret arasında iddia edilen müşâbehet *{benzerlik}* bütün bu karışıklığa sebebiyet vermiştir. İki hicret de birbirine müsavi *{eşit}* addedilmek ve buna iştirak edenlere bir medâr-ı şeref temin edilmek istenildi. Bir de rivayet olunduğuna nazaran Habeşistan'a kaçan Müslümanların reisi Ali'nin biraderi Ca'fer b. Ebî Tâlib idi. Binaenaleyh koca bir fırka için Ali'nin kardeşinin bu hafif hareketini mazur göstermek gayet mühim bir keyfiyet idi. Ca'fer yedinci sene-i hicrîde Müslümanların nezdine avdet etti. Habeşistan'da çok gecikmiş olmakla itham edilebilirdi. [II/227] Artık Peygamber her tarafta temin-i galebe etmeye başladığı, korkakların ve firarilerin asâkir-i peygamberîye iltihak ederek *{peygamberin askerleri arasına girerek}* birer kahraman görünmeleri kolaylaştığı bir zamanda Medine'ye çekiliverdi. Yedinci sene-i hicrîde Muhammed'in taraftarı olmak artık tehlikeli bir iş, bir eser-i feragat ve fedakârî değildi. Maddi ve manevi büyük bir fayda idi. Binaenaleyh Ca'fer'in ve taraftar-

arasındaki uzun ikametleri esnasında muhacirinin sâir hakiki Müslümanlar kadar mahrumiyetlere ve türlü türlü azaplara düçar olmuş olduklarını söyledi. Ömer fikrinde sebat etti. Bundan galeyena gelen Esmâ gidip Peygamber'e şikâyette bulundu ve Ömer'in söylediklerini mufassalen anlattı. Muhammed, i'tilâfcûyâne {*birleştirici, teskin edici*} sözleriyle Esmâ'yı teskin etti. Ömer'in gayr-ı nazikâne îmâlarını reddederek Habeşistan'dan avdet edenlerin bir hicret ile değil Mekke'den Habeşistan'a ve Habeşistan'dan Medine'ye iki hicret ile iftihar edebileceklerini beyan eyledi (Buhârî, 3. cild, 128-129). Bu malumatın menbaı sağlam değildir. Pek uzun ve pek az şâyân-ı itimat anâsır ile dolu bir hadisin bir [II/226] parçasıdırlar. Bundan dolayı bütün hadis şüpheli görünüyor. Mamafih bizim mevzumuz için pek hâiz-i kıymettir. Çünkü Habeşistan'a firar keyfiyetini güzelleştirmek için kullanılan anâsırdan birisini bize gösteriyor. Mekke'de Muhammed'in yanında kalmış ve onunla birlikte Medine'ye gitmiş olanların korkakça Habeşistan'a kaçmış ve Muhammed ile taraftarları İslamiyet için o kadar meşâkka göğüs gererken orada rahatça yaşamış olanlara nispetle büyük bir rüçhanı hâiz olduklarına dair bir aralık bir fikir vardı. Bundan dolayı onların yalnız sâir Müslümanlara müsâvî olduklarını değil hatta belki de onlardan fâik bile bulunduklarını Muhammed'in ağzından temin ettirmeye bir lüzum hissedilmiş, Habeşistan'a firarda meşhur Medine'ye firar derecesine yükseltilmiştir. Habeşistan'a hicret edenleri teberri ettirmek ve üzerlerindeki cebânet ithamını izâle eylemek lüzumu hissolunmasaydı bu hadis icad edilmezdi.

larının hatt-ı hareketi hakkında böyle bir şüpheye meydan vermemek ve kendilerini gayet müsait bir surette tasvir etmek îcâb ediyordu. Şurası da şâyân-ı dikkattir ki birinci asr-ı hicrînin nısf-i âhirinde *{son yarısında}* ilk muhaddisîn mektepleri arasında Habeşistan muhaceretine iştirak etmiş olanlardan hiç kimse muammer *{hayatta}* bulunmuyordu. İslamiyet'in ilk zamanlarına ait o devrede cereyan eden vakâyı'ın hakikat ve mahiyeti bilinemiyordu. Bu, bir meslek-i mahsusî takip eden muhaddisînin emellerine fevkalade hizmet etti. Mekke vakâyı'ı bir kasd-ı mahsusa göre sonradan ihya ve tertip edildi. O vakâyı'da Medine vakâyı'ı kadar şanlı bir surette tasvir olundu. Bu tevsî' ve ihya ameliyesi mürûr-ı zaman ile gittikçe tevessü' etti *{genişleme ve geliştirme işi zamanın geçmesi ile genişledi}*. En kadîm menbaımız *{kaynağımız}* olan İbn İshak tafsilat itibariyle fakir bulunduğu halde daha muahhar menba'larda *{sonraki kaynaklarda}* tafsilat hem adet hem tenevvü' *{çeşitlenme}* itibariyle muttasıl çoğalmaktadır. Aynı zamanlarda hatalar da çoğaldı. İbn İshak'ın yanlış tefsir edilen muhtasar metninden Habeşistan'a hicretin bir değil [II/228] iki olduğu zannı vücuda geldi. Bu yanlış hüküm Habeşistan'a ikinci defa azîmetten evvel oraya gitmiş olanların bir kere avdet etmiş *{dönmüş}* olmaları lüzumunu tevlîd etti. Çünkü Mekke'de Müslümanların miktarı pek az olduğu için ayrı ayrı iki muhacerete imkân tasavvur edilemezdi. Bunun üzerine yeni bir müşkilât meydana çıktı. Bu avdet ne suretle kâbil-i izah idi? Müslümanları vatanlarına avdete, sonra tekrar menfâ-yı ihtiyârî *{kendi istekleriyle sürgün}* yolunu tutmaya ne gibi esbâb sevk edebilirdi? Bir eser-i tesadüf olarak, Kur'ân müfessirlerinin icad ettikleri hikâyelerden biri[304] bu suâle bir cevab teşkil etti. Muhaceret menkıbelerine yanlışlık olmuş âyetler ve Kureyşîler ile Muhammed arasında muvakkaten *{geçici süreyle}* teessüs etmiş *{kurulmuş}* i'tilâf *{birlik}* masalı merbuttur *{irtibatlıdır}*. Bu kadar karmakarışık, muhtelif, insicamsız bir takım avâmilin *{etkenin}* şimdi tenvire *{aydın-*

304 Medhale bakınız § 280.

latmaya} çalıştığımız birtakım fikir ve haber yanlışları tevlîd etmiş olacağı pek güzel takdir edilir.

§268. Muhammed'in terceme-i hâlinin muhtelif menâbii *{biyografisinin çeşitli kaynakları}*, şimdi tetkike başlayacağımız vak'a hakkında gayet muhtelif rivayetler dermiyân ediyorlar *{ortaya atıyorlar}*. Aradaki ihtilafları anlamak için Sprenger'ın naklettikleri kâfidir. Bunlardan bazılarını biz de aşağı(da)ki fıkralarda mufassalen *{açıkça}* kaydettik. Takip ettiğimiz gaye
[II/229] için bunların hepsini birer birer tetkik etmeye ihtiyaç yoktur. En kadîm *{eski}* ve en emin *{güvenilir}* menâbi'den ayrılmak bizim için kâfidir. İbn Hişâm'ın kayd ve tespitine göre İbn İshak'ın verdiği malumat ile en kadîm menâbi'den istihsâl-i malumat etmesi hasebiyle *{verdiği bilgi ile en eski kaynaklardan bilgi edinmesi sebebiyle}* Taberî'nin verdiği tafsilat bizi tenvir ediyor *{aydınlatıyor}*. Bu iki menbaın kaydettikleri rivayetlere biz daha muahhar *{sonralardan}* olmak üzere İbnü'l-Esîr'in verdiği malumatı da ilave edeceğiz. O da iyi menabi'den istihsâl-i malumat eylemiş, yukarı(da)ki iki metinde ibtidâî bir halde kalmış olan malzemeyi muntazam bir usul dairesinde tanzim ve tertibe çalışmıştır. Bî-lüzum tafsilata girişmeksizin, bu üç rivayetin en mühim noktaları şunlardır:

İbn İshak'ın rivayeti.[305] **1.** İbtidâ on beş Müslümanın Habeşistan'a muhacereti ve biraz sonra 90 Müslümanın da kendilerini takip etmeleri. **2.** Kureyşîlerin Habeşistan Necâşîsi'ne bir hey'et-i sefâret *{elçilik heyeti}* göndermeleri. **3.** Ömer'in İslamiyet'i kabul etmesi. **4.** Benî Hâşim ile kat-'ı münasebet *{ilişkiyi kesme}*. **5.** 39 muhacirin Habeşistan'dan avdetleri. **6.** Benî Hâşim'e tatbik edilen muamelenin hitâmı.

Taberî'nin rivayeti. **1.** İlk 15 Müslümanın Habeşistan'a hicreti. **2.** 90 Müslümanın da onları takip etmesi. **3.** Mekke
[II/230] mabedinde Muhammed'in tecâvüze uğraması. **4.** Hamza'nın ihtidası. **5.** Abdullah b. Mes'ûd hadisesi. **6.** Kureyşîlerin Habeşistan'a Necâşî'ye bir hey'et-i mahsusa göndermeleri. **7.**

305 İbn Hişâm'ın kayd ve tespit ettiği veçhile.

Ömer'in ihtidası. **8.** Benî Hâşimlerle kat-'ı münasebet *{ilişkilerin kesilmesi}*. **9.** Lât, Uzzâ ve Menât sanemleri hakkında yanlışlık olan âyetler hadisesi. **10.** 39 muhacirin avdeti. **11.** Benî Hâşim aleyhindeki tedbirin ref'i.

Mamafih Taberî'nin metninde bazı karışıklıklara tesadüf ediyoruz. Taberî'de bulunan şeylerden birçoğunun[306] bizzat Taberî tarafından yahut eserin tab'ına nazârat *{basımıyla ilgili}* veya eseri istinsah edenler tarafından yapılmış olduğu kolayca anlaşılabilir.

İbnü'l-Esîr'in rivayeti. **1.** İlk 15 müslümanın bi'setin *{peygamberliğin}* beşinci senesi Recebinde Habeşistan'a hicretleri. **2.** Yanlışlık olan âyetler hadisesi. **3.** Aynı senenin Şevvalinde Habeşistan'dan muhacirlerin avdeti. **4.** 101 kişinin Habeşistan'a ikinci muhacereti. Bunlar arasında Mekke'ye dönmüş olanlardan birçoğu da dâhildir. **5.** Muhammed'in Kâbe'de tecâvüze maruz kalması **6.** Kureyşîlerin Necâşî'ye bir hey'et-i sefâret göndermeleri. **7.** Hamza'nın ihtidası. **8.** Ömer'in ihtidası. **9.** Benî Hâşim ile kat-'ı münasebet *{ilişkinin kesilmesi}*.

Bu karışıklık arasından hakikati bulmak, Taberî'nin muhafaza ettiği kıymetdâr bir vesika mevcut olmasaydı kâbil olamazdı. Bu vesikayı âtîde mufassalen *{geçmişle açıklamalarıyla}* kaydediyoruz. Bunun gerek tarihî gerek edebî bir ehemmiyet-i [II/231] mahsusası *{özel bir önemi}* vardır. Tarihe ait Arap nesrinin ihtimal ki en kadîm bir parçasıdır. Bundan daha eski mensur bir metn-i tarihîye mâlik değiliz. Habeşistan'a hicret vakasına dair ihtimal ki en kadîm rivayet budur. Meşhur muhaddis Urve b. ez-Zübeyr'in Halife Abdülmelik için yazdığı malumat meyanına dâhildi. Mevsûkiyeti üslubun ibtidâîliğinden ve muzlimliğinden de anlaşılıyor. Nesirde hikâye tarzını isti'mâlde *{yapabilmede}* henüz acemi bulunan ilk Müslüman müketteblerinin *{yazıcılarının}* tecrübesizliği bu vesikada göze çarpmaktadır. Bunda bir üslup veya bir şekl-i edebî yoktur. Malumat rastgele verilmiş, bazı vakaları bilen ve yalnız küçük îmâlarla birbirlerinin maksatlarını anlayan adamlar arasındaki bir muhavereye

306 1. cild, 1195 satır 1 ve 1198, satır 14.

{diyaloğa} hâs ihtisar ile lâubâliyâne hitab edilmiştir.[307] Şimdi vesikanın aynen tercemesini nakledeceğiz.

§269. Ali b. Nasr b. Ali el-Cühzamî [vefatı: 250] ile Abdülvâris b. Abdüssamed b. Abdülvâris [vefatı: 250] bize naklettiler.
[II/232] Ali b. Nasr dedi ki: Bana Abdüssamed b. Abdülvâris [vefatı: 207] nakletti. Abdülvâris b. Abdüssamed dedi ki: Bana pederim nakletti (Yani Abdüssamed b. Abdülvâris) dedi ki: Bana Ebân el-Attâr [vefatı: 160] nakletti. Dedi ki: Bana Hişâm b. Urve [vefatı: 146] an Urve b. ez-Zübeyr [vefatı: 94] nakletti. O (yani Urve) Abdülmelik b. Mervân'a şu suretle yazdı: Rasulullah halkı Allah'ın emrettiği şeyleri kabule ve kendisine vahyedilmiş olan tarik-i müstakimi takibe davet ettiği zaman ibtidâ onun teklif ettiği husûsâtı kabulde imtina göstermediler. Hemen hemen Rasulullah'ın sözlerini dinlemek üzere idiler.[308] Nihayet Rasulullah onlara sanemlerinden bahseyledi. Taif'ten bazı Kureyşîler geldiler. Onlar (bu şehirde) bazı emlâka sahip idiler ve (Muhammed'in) yaptığı bazı şeyleri tasvip etmiyorlardı.[309] Ona karşı şedîd davrandılar (işteddû aleyh), dediklerinden yüz çevirdiler. Kendilerine tabi olan kimseleri aleyhine tahrik ettiler. Bunun üzerine halk (âmmetü'n-nâs) ondan ayrıldı. Hepsi Rasulullah'ı terk eyledi. Yalnız bazıları İslamiyet'i bırakmadılar. Bunların miktarları pek az idi. Ahvâl Allah'ın takdir ettiği zamana kadar bu veçhile devam etti. Sonra reisleri (yani Kureyşîler) kendi evlatları,
[II/233] kardeşleri ve kabileleri içinde ona tebaiyyet etmiş *{uymuş}* olanları Allah dininden (sanemperestliğe) çevirmek (yüften) niyetinde bulundular.[310] O zaman Rasulullah'ın arkası sıra gi-

307 Sprenger'in topladığı malumata da bakınız. JRASB, 1856, 25. cild, 37. ve müteâkib sahifeler; Goldziher, Muh. Stud, 2. cild, 8-11; Sprenger, 3. cild, sahife 63.

308 İşler bu surette devam etti.

309 enkerû zalike aleyh.

310 Not-1 [II/234] Fiten fiilî (birinci babdan) bir kimseyi fena bir harekette bulunmaya sevk için yapılan şeyleri anlatmak üzere kullanılır. Kadınları bir hataya sevk ederek baştan çıkarmak isteyen kimselerin yaptıkları şeyleri ifade eder. Halkı ya fâsid-i mezhebleri kabule ya cebr ü şiddet ve yağma hareketlerini icraya teşvik etmeye çalışan müfsidlerin ifsa-

denlere karşı müthiş bir tecrübe başladı.[311] Celb edilebilenler celb olundu.[312] Allah içlerinden istediğini himaye etti (yani bazıları irtidad etmediler*{dinden dönmediler}*). Müslümanlara bu iş yapılınca Rasulullah onlara Habeşistan'a çıkmaları (yuhricû) için emir verdi. Habeşistan'da Necâşî denilen iyi biri hükümdar vardı. Onun arazisinde kimse haksızlığa uğramazdı. Ondan dolayı memâlikinde *{devletinde}* sulh ve sükûn hüküm sürüyordu. Habeş ülkesi Kureyşîlerin gittikleri bir pazar-ı ticaret idi. Erzâkın mebzuliyeti *{erzakların bolluğu}*, asayişin mükemmeliyeti, işlerin iyiliği hasebiyle Kureyş orada ticaret yaparlardı. Rasulullah onlara (Müslümanlara) o ülkeye gitmelerini emretti. Bütün Müslümanlar (âmmetühüm) Mekke'de pek ezildikleri (kahharû) ve Rasulullah onlar için mehâlikten *{tehlikeden}* korktuğu (fiten) zaman o ülkeye gittiler. Kendisi (Mekke'de kalmakta) devam etti. (Propagandadan) vazgeçmedi. Bu suretle seneler geçti. (Kureyşîler) içlerinden İslamiyet'i kabul etmiş olanlara karşı pek şedîd davrandılar. Fakat sonra Müslümanlar (Mekke'de) çoğaldı. Bazı adamlar dâhil oldular (İslamiyet'e mi? Mekke'ye mi?).[313] [II/234] Bunlar arasında asiller de vardı (min eşrâfihim)»[314]

§270. Bu kıymetdâr vesikadan pek hâiz-i ehemmiyet [II/235] *{önemli}* birçok şey öğreniyoruz. Hem yalnız bizi burada

dâtını ifadeye hizmet eder. Aynı fiil sekizinci şekilde bu iğfâle kapılmış olanları ifadeye hizmet ederek zina irtikâb *{suç işlemiş}* etmiş kadınlar hakkında, bir rafz ve ilhâda süluk etmiş yahut isyana kıyam eylemiş halk hakkında kullanılır. Fitne ismi fesad ve iğfâl fiilini ifade eder. Herhalde bunda Sprenger'ın yanlış olarak kullandığı Verfolgung (1. cild, 356, satır 20) zulüm ve teaddî manası hiç yoktur. Çünkü fiten cezrinde şiddet isti'mâl manası hiçbir zaman dâhil olmamışır. Yalnız günaha ve hataya sâik olan iğfâl ve ıdlâl *{sapıtma}* hareketi bunda vardır.

311 fitnetü şedîdeti'z-zilzâl.

312 Fefetetenne min efetetenne yani bazıları İslamiyet'i reddettiler.

313 Not-2 [II/234] Metinde «fîhâ» tabiri iki kere tekrar ediyor. Siyak ve sibaka nazaran birincisi «Mekke'ye» ikincisi «İslamiyet'e»demek olacaktır. «İslam» kelimesinin müennes gibi telakki edileceğini zannetmiyorum. Meğerki ism-i cem'ler meyanına idhâl edile. Kaspari'ye bakınız. Gramm Ar. § 288; Fransızca tab'ı, Paris, 1881, sahife 152-153. İsm-i cem'ler müennes isimlere dâhildirler.

314 Taberî, 1. cild, 1180 satır, 8; 1181 satır 12.

meşgul eden mevzuya dair değil, hicrete tekaddüm *{öncülük}* eden ahvâl hakkında hâiz-i ehemmiyet malumat istihsâl *{elde}* ediyoruz: **(1)** Kureyşîler'in tecâvüzât ve taaddiyâtı *{zulümler}* ikna teşebbüslerinden ibaretti. Maddi tecâvüzler ve işkenceler yoktu. Muahharan *{sonraları}* icad edilen hadisler Kureyşîleri pek çok gözden düşürmek ve ilk Müslümanların şan ve şerefini arttırmak için bu işkenceler hikâyesini ortaya çıkarmışlardır. Kureyşîlerin yalnız tezyîf ve istihza, kadh *{bir kimsenin ayıbını söyleyerek çekiştirme}* ve iftira tarikini *{yolunu}* tercih ederek Muhammed'e karşı muhalif bir cereyan tevlidine *{meydana getirmeye}* çalışmış olmaları muhtemeldir. Muhammed'i bir deli, bir yalancı, siyasî bir entrikacı gibi tasvir ve irâe ediyorlardı *{gösteriyorlardı}*. **(2)** Kureyşîlerin bazı zengin büyük rüesâsının *{reislerinin}* şiddetli itirazları, Muhammed'e bidayet-i neşr-i dinde hüsn-i kabul gösteren *{dinin yayılmasının başlarında güzel karşılayan}* halkın muvakkat muhabbet ve teveccühünü izâle için kâfi gelmiştir. Ağleb ihtimale göre *{çoğunlukla}* Kureyşîlerin Muhammed'e taraftarlık gösterenlere karşı kullandıkları en kuvvetli silah maddi ve mâlî îkâ-'ı zarar *{zarara sokma}* tehdididir. Yani zengin ve zî-nüfuz *{güç sahibi}* bir sınıfın, onların sofrasından düşen kırıntılarla geçinen küçük balıklar üzerinde daima icra edebileceği tazyîk-i manevîye *{güçlü maneviyata}* müracaat etmişlerdir. **(3)** Mekke zenginlerinin yaptıkları tazyik birçok
[II/236] kişiyi irtidâda sevk etmiş ve Peygamber'e pek az kişi sadık kalmıştır. **(4)** Muhammed, taraftarlarını cismânî taaddiyâttan *{maddesel saldırılardan}* ve işkencelerden tahlis *{kurtarmak}* için değil telkinat ve tazyîkâta mukavemet edemeyerek *{dayanamayarak}* İslamiyet'i terk etmeleri korkusundan Habeşistan'a muhacerete sevk eylemişlerdir. Bunun neticesinde Müslümanların yalnız bir kısmı Habeşistan'a gitmiş olduğuna bakarak Muhammed'in yalnız metanetlerine pek itimat edemediklerini, vatanda kalacak olurlarsa Kureyşîlerin tazyîkât ve telkinatına kapılmalarından endişe ettiği kimseleri uzaklaştırmış olduğuna hükmediyoruz. **(5)** Binaenaleyh Habeşistan'a muhaceret bir itiraf-ı zaaf, bir hareket-i cebâ-

net *{korkma}* olmak lazım gelir. Bir eser-i feragat ve cesaret değildir. Bu, muhacirlerin Arabistan'a pek geç, Muhammed artık muzaffer olduğu zaman avdet etmeleri ve Habeşistan'da uzun ikamet esnasında bazılarının Hristiyanlığı kabul etmeleri ile de teyit ediyor.[315] **(6)** Habeşistan'a Müslümanlar yalnız bir kere hicret etmişlerdir. Medine'ye hicretten evvel Habeş muhacirleri Mekke'ye hey'et-i mecmualarıyla avdet etmemişlerdir. **(7)** Kureyşîler Necâşî'ye hiçbir hey'et-i sefâret göndermemişlerdir. Çünkü Urve'nin bunu sükût ile geçmesine ihtimal yoktu. Vakanın tarih-i İslamiyet için büyük bir ehemmiyeti olurdu. Habeş Necâşîsi'nin gayet kuvvetli bir müzâheret göstermiş *{arka çıkmış}* olduğuna delâlet ederdi. **(8)** Urve'nin Benî Hâşimlerle vukûu iddia olunan kat-'ı münasebet *{ilişkisini kesmesi}* hakkındaki sükûtu da pek şâyân-ı dikkattir. İddia olunduğuna nazaran bu vaka Müslümanların Habeşistan'a hicretlerinin akabinde cereyan etmiştir. Sonraki muhaddisîn Kureyşîlerin âmâl-i hasmânelerini *{düşmanca hareketlerini}* pek mübalağa ederek Mekke devri hakkında pek facia tarzında bir takım vekâyı-'ı sâireden *{çeşitli olaylardan}* o kadar farklı telakki ediyor ki zikre bile layık görmüyor. Hâlbuki o muhtasar hikâyesi hicret-i nebeviyyeye kadar olan bütün Mekke devrine şamildir *{kapsar}*. Hamza ve Ömer gibi meşhur zatların ihtidalarıyla İslamiyet'in teâlîsi *{yükselişi}* tafsîlâtını hâvîdir *{içerir}*.[316] [II/237]

§271. Sâir ikinci derecedeki nukâtı *{noktaları}* ihtisâra *{kısaltmaya}* riâyeten bertaraf ederek nazar-ı dikkatimiz bizi doğrudan doğruya alakadar eden cihetleri tespit etmek yani menbaımızın bir defaya hasreylediği muhaceret adedini pîş-i *{ön}* mülahazaya almak bizim için kâfidir. İbn İshak'ın metnini ele alır ve bunu dikkatle tetkik edersek[317] görürüz ki İbn İshak esasen birbirinden ayrı iki muhaceret vukûa geldiğini iddia etmez. Yalnız iddiasına nazaran birincilerin bilâ-müş-

315 Mesela Ubeydullah b. Cahş Hristiyan olmuştur. § 271. fıkranın notuna bakınız.

316 Çünkü min eşrâfihim tabiri bunların ihtidasına işarettir.

317 Hişâm, 209, 10. ve müteâkib satırlar.

kilât azîmet etmelerini görerek onların misaline iktifâ eden
[II/238] Müslümanların esâmîsini zikreder. Sonraki muharrirler İbn İshak'ın «Sonra Ca'fer b. Ebî Tâlib gitti. Birçokları kısmen aileleriyle kısmen yalnız onu takip ettiler» diye yazığı şeyleri yanlış tefsir ederek İbn İshak'ın hikâyesini iki ayrı muhaceret şeklinde telakki eylediler. Gerek Sprenger gerek Muir iki muhaceret vukûa geldiği hatasına düşmüşlerdir. Çünkü bilmediğimiz esbabdan dolayı önlerindeki kadîm rivayetleri ihmal ederek muahhar rivayetleri tercih eylemişlerdir. Bilhassa Muir pek az bir fikr-i tenkit eseri göstererek bütün menkıbeyi sahih diye kabul eder ve Habeşistan'a 105 müslüman gönderir. O suretteki muhaceret zamanında Müslümanların miktarı yüz elliye bâliğ olur. Hâlbuki başka tarafta muhaceretten sonra vukûa gelen Ömer'in ihtidası zamanında İslamiyet'i kabul etmiş olanların miktarı kırk kişi olduğunu ve Ömer'in ihtidasından sonra yetmişe çıktığını öğreniyoruz. Çünkü Medine'ye hicrete iştirak edenlerin adedi yetmiş kişiden ibarettir.[318] Bir de şâyân-ı dikkattir ki Medine muhacirlerinin esâmîsi *{isimleri}* arasında ağleb ihtimale *{çoğunlukla}* göre sonradan yapılmış ilaveler de vardır. Binaenaleyh İbn İshak'ın Medine'ye hicretten evvel Habeşistan'dan Mekke'ye avdet eden Müslümanların cedveli diye verdiği malumat pek şüphelidir.
[II/239] Urve'nin sükûtuna bakılırsa bu cedvel bazı Müslümanlara iki hicret şerefini atfedebilmek maksadıyla tertip edilmişe benzer. Birinci cedvelde muharrer *{yazılı}* olan Habeşistan muhacirleri esâmîsinden hiçbirinin[319] Mekke'ye avdet edenler meyanında bulunmaması gibi mühim bir cihet de bu şüpheyi takviye ediyor. Avdet edenlerin cedveli yalnız ikinci listedeki isimlerden terekküb ediyor.[320] Bu basit bir tesadüf eseri olamaz. İhtimal ki birinci liste hakikaten Habeşistan'a gitmiş muhacirlerin esâmîsini hâvîdir. Bütün ilaveler ikinci liste arasında aranmak iktiza eder *{gerekir}*. Onun için «avdet edenler» listesi ihtimal ki Habeşistan'a hiç gitmeyenler listesidir.

318 Birinci sene-i hicriyye vekâyıına bakınız. § 14.
319 § 275. fıkranın notuna bakınız.
320 § 276. fıkraya bakınız.

Ancak Müslüman muhaddisîni bunlara iki hicret şerefi bahş etmek istemiş olacaklardır. İleride diğer bir fıkrada Urve'nin Habeşistan'dan avdet eden muhacirler hakkındaki bir îmâsından bahsedeceğiz. Manası pek anlaşılmaz cümlelerinden biri bu suretle tefsir edilebilir.[321] Mamafih bu tarz tefsire karşı birtakım itirazât serdi *{birbiri ardınca}* kâbildir. Herhalde o fıkra Habeş muhacirlerinin avdet etmiş olduklarının sarahâten kabulü şeklinde tefsir edilmese de pek müphem bir tarzda anlaşılmak iktiza eder. Çünkü nasıl, ne zaman ve kaç kişinin avdet etmiş olduğu musarrah *{açık}* değildir. Habeşistan'a hicret etmiş muhacirlerden bazılarının hicretten evvel Mekke'ye avdet etmiş olmaları ihtimali yoktur demek istemiyoruz. Yalnız şu fikirdeyiz ki bazı avdetler vukûa geldiyse bile bunlar parça parça idi. Az miktarda ve istisnâî bir surette vukû buldu. Şurası şüpheden azadedir ki Habeşistan'dan bazı kimselerin avdet etmeleri Muhammed'le birleşmek için değil müşrikler arasında kaybedilmiş olan mevkiyi tekrar ele geçirmek içindi ve bunlar İslamiyet'i terk ve irtidad eylemişlerdi. Mesela Sekrân b. Amr işte bu suretle avdet etmiştir. Mûsâ b. Ukbe [vefatı: 141] gibi şâyân-ı itimat bir menbaya *{kaynağa}* nazaran Sekran Habeşistan'a hicret etmişti, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Mekke'ye dönmüştü. Medine'ye hicretten evvel vefat etti. Dul kalan zevcesi Sevde, Hatice'nin vefatından bir buçuk ay sonra Muhammed'e vardı. Sekran hakkında malumat almak için Hacer'e müracaat etmelidir.[322] Hâsılı, bu [II/240]

321 Taberî, 1. cild, 1224, satır 19.

322 2. cild, sahife 218, numara 6026.

Not-1 [II/240] Habeşistan muhacirleri arasında şâyân-ı dikkat iki [II/241] irtidad vakası daha görüyoruz. (1) Ubeydullah b. Cahş zevcesi Ümmü Habîbe ile birlikte Habeşistan'a hicret etti. Orada Hristiyanlığı kabul etti. Zevcesi sonra yedinci sene-i hicrîde Peygamber'in zevcesi oldu. Hişâm, 144 ve 783. (2) Nadr b. el-Hâris b. Alkame b. Kelâde, Belâzurî'ye nazaran Habeş muhacirlerinden biri olmakla beraber sonra Mekke'ye avdet etti, İslamiyet'i reddeyleyerek sekizinci sene-i hicriyyede Mekke'nin fethine kadar hatta daha sonralara kadar müşrik kaldı. Yeniden Müslüman oldu, 15. sene-i hicrîde Yermük muharebesinde maktul düştü. Hacer'e bakınız, 1142-1143, numara 6291. İbn İshak (İbn Hişâm, 881, satır 2) buna Nusayri der ve Huneyn muharebesinden sonra bunu müellefe-i kulûbühum meyanına idhâl eder.

avdetler münferit birer vaka idiler. Birçoklarının Hristiyanlığı kabul ettikleri düşünülürse geri gelenlerin İslamiyet'i takviye etmemiş oldukları teslim edilir.

§272. Urve'nin hikâyesi münasebetiyle söylediğimiz sözlerden sonra Habeşistan'a muhaceretin kıymet-i ahlâkîsi meselesine avdet etmeye mahal yoktur. Yalnız şu kadar ilave edeceğiz ki Muhammed bunu taraftarları için bir medâr-ı şeref addetmiş olamaz. Çünkü Kur'ân'da bundan hiç bahsetmiyor. Habeş muhaceretine bir îmâ olmak üzere müfessirinin göstermek istedikleri âyât-ı Kur'âniyye yani Nahl, 43-44. âyetler o kadar müphemdirler ki Habeşistan'a muhaceret lehinde bir delil diye kabul edilemezler. Muhacirûn tabiri Medine nüfuzuna delalet eder. Bu da bir ilave yapıldığı şüphesini uyandırır. Muhammed ancak kendi hicretinden sonra muhacirûn tabir-i
[II/242] mefharatini *{övme}* isti'mâl etmiştir. Müslümanlar Habeşistan'a hicret etmekle şâyân-ı takdir bir harekette bulunmuş olsaydılar Muhammed defaat ile bundan Kur'ân'da bahsederdi, şâyân-ı imtisâl *{örnekliğe layık}* bir hareket diye gösterecekti. Bilakis Habeş muhacirlerinin kaybedilmiş birer taraftar gibi telakki edildiklerine hükmetmek mecburiyetindeyiz, aradaki mesafenin çokluğundan dolayı bunlarla münasebeti muhafaza etmek kâbil değildir. Perukop'dan öğreniyoruz ki[323] Bahr-i Ahmer'den *{Kızıldeniz'den}* geçmek o zamanlarda Adilyos limanına kadar üç günlük bir seyahat-i bahriyeye *{deniz yolculuğuna}* ihtiyaç gösteriyordu. Karşı sahile vâsıl olduktan sonra limandan Adilyus şehrine 20 statlık *{saatlik}* mesafe vardı. Sonra, payitaht olan Necâşî'nin ikamet ettiği Oksumus (Aksum) şehrine kadar da şimâl-i Etiyopya kıtasının yalçın dağları üzerinden on iki günlük bir yol kat etmek iktiza ediyordu. Müslümanların orada tesis-i ikamet ettikleri söyleniyor. Habeşistan'daki muhacirlerin Peygamber ile ne kadar az temas muhafaza ettikleri Arabistan'a on, on iki senelik bir gaybubetten sonra avdet etmeleri ile anlaşılıyor. Yukarı(da)ki

323 De Bello Persico, birinci kitap, 19. bâb, Bonn tab'ı, 1. cild, sahife 100-101.

fıkrada[324] not olarak bahsettiğimiz Buhârî'nin hadisi Peygamber'in nezdinde kalmış olan Müslümanların kendilerini korkakça firar edenlere yahut Peygamber tarafından müşrikliğe avdet etmeleri korkusuyla uzaklaştırılanlara nispetle daha [II/243] liyakatli telakki ettiklerini gösterir. Bu hadis, mevzu olabilir. Fakat muhaddisîn-i İslamiyye mahâfilinde *{konuşulan yer}* bi'n-nisbe muahhar zamanlara kadar Habeş muhacirlerine karşı o kadar şiddetli bir fikir mevcut idi ki kelâmiyyûn ve muhaddisîn, suret-i mahsusada icad edilmiş hadislerle Peygamber'e isnad edilmiş ehadis-i nebeviyye ile bunu izale etmeye çalışmışlardır. Bu nokta gayr-ı kâbil-i inkârdır.

Gureym'in Habeşistan'a muhaceret hakkında dermiyân ettiği gayet derin bir mütalaayı sükût ile geçiştiremeyiz. Muhammed'in en aciz koyunlarını müşrik kurtlardan muhafaza için en iyi mahal olmak üzere Habeşistan'ı tercih etmesi İslamiyet'e o ilk inkişaf devresinde müessisi *{kurucusu}* tarafından verilen manayı anlamak için gayet şâyân-ı dikkattir. O zamana gelinceye kadar Yemen vakâyı'ından ve sefer-i fîl denilen vaka hakkındaki vatanperverâne hadisten sonra Habeşliler Arapların ancak bir düşmanı diye telakki edilebilirlerdi. Taraftarlarını Habeş'e göndermeye Muhammed'i sevk eden sebep münhasıran Habeşilerin Hristiyan dinine sâlik olmalarından ibaret olabilir. Muhammed, icra ettiği ıslahat-ı diniyyede Hristiyanlık ile kendisini o kadar hem âhenk görüyordu ki Hristiyan Habeşistan'ı taraftarlarını İslam dininde muhafaza için gayet iyi bir mahal diye telakki etmiştir. Muhammed o zaman İslamiyet ile Hristiyaniyyet arasında esaslı bir fark bulunmadığına inanıyordu.[325] Erbâb-ı tetkike [II/244] *{araştırmacılara}* kolaylık olmak üzere muhaceret hakkındaki ehâdîsi menâbi'den mevcut olduğu şekilde ber-vech-i âtî derç ediyoruz *{hicret hakkındaki hadisleri kaynağında olduğu şekliyle aşağıdaki gibi açıklıyoruz}*.

324 § 266.
325 Gureym, 1. cild, 35.

Habeşistan'a Gidiş

Müslümanların Habeşistan'a Azîmetleri *{Gidişi}*

§273. Muhammed kendisi Allah'ın ve amcası Ebû Tâlib'in himayesi sayesinde emin ve taarruzdan masun *{korunmuş}* bulunduğu sırada taraftarlarının ne kadar sıkıntı içinde kaldıklarını görünce Müslümanlara dedi ki: «Habeşistan'a hicret ederseniz nasıl olur? Orada haksızlığa müsaade etmeyen bir hükümdar var. Habeşistan iyi idare edilen bir memlekettir. Allah sizi bu bedbaht *{talihsiz}* şerâit-i hayatiyyeden *{hayat şartlarından}* tahlîs edinceye *{kurtuluncaya}* kadar orada rahat rahat oturabilirsiniz». İbn İshak: «Bu İslamiyet'te ilk hicret oldu[326] ve ashâb-ı peygamber fitne (irtidâda sevk edilme) korkusuyla Habeşistan'a hicrete başladılar ve dinleri için Cenâb-ı Hakk'a doğru kaçtılar» sözlerini ilave ediyor.[327]

326 Evvelü hicretün kânet fi'l-İslam.

327 Hişâm, 208; Taberî, 1. cild, 1183-1184.

Not-1 [II/244] İbn Hişâm'ın metninde bu fasıl «Habeş ülkesine ilk muhaceret eden Müslümanların cetveli» unvanını hâizdir. Weil bunu yanlış olarak Von der ersten Anwanderung [II/245] nach Abissynien diye tercüme etmiştir. Mamafih bu unvan müstensihlerin bir ilavesidir. Bunlar İbn İshak'ın sözlerini yanlış anlamışlardır. İbn İshak 208. sahifenin 7. satırında sadece: «azîmet eden ilk Müslümanlar»diyor. (Fekâne evvelü men harace mine'l-müslimîn) yani Müslümanların Mekke'yi terk etmelerinin sırasını ve teâkubunu göstermek istiyor. İlk yola çıkan kümenin esâmîsini derç ediyor. Biraz daha aşağıda, 209. sahifenin 10. satırında şu sözleri ilave eylemektedir: «Sonra Ca'fer b. Ebî Tâlib hareket etti. Bunu da şu Müslümanlar takip etti ilâ âhir» Demek oluyor ki azîmet tarihlerini sarih surette tayin edemediklerini hep bir takım halinde birleştiriyordu. Fakat onlar da diğerleriyle aynı ahvâl ve şerâit dâhilinde Mekke'yi terk etmişlerdi. Filhakika, Weil'in yaptığı tercüme hatası İbn Hişâm'ın metninde ikinci bir hicretten hiçbir bahis bulunmaması ve bu meseleye dair ikinci bir fasıl görülmemesi ile bütün bütün bedahet {*açıklık*} kesbeder.

Yukarı(da)ki mütalaata nazaran muahhar muhaddisîn tarafında ilave edilen isimlerin ilk on beş isim arasında (§ 275) değil Ebû Ca'fer'in ismiyle başlayan (§ 277) ikinci liste içinde aranması lazım geleceği anlaşılıyor. Habeşistan'dan avdet edenler hakındaki uydurma liste yalnız ikinci listedeki esâmîyi ihtiva eder, birinciler bunda görülmez (§ 271. fıkrada verilen izahata bakınız). İbn Hişâm'da gördüğümüz tarzda iki listenin mevcudiyeti birincinin ikinciye nisbetle mukaddem bir zamanda vücut bulması ve birincilerin on beş kişiden mürekkeb ilk bir kafile halinde azîmet etmiş oldukları yolundaki sarih bir hatıraya istinad etmesi keyfiyetinden neş'et etmiş olabilir. Sonraları başka nesillerin tebcil ve takdir ihtiyaçlarını tatmin için ikinci liste meydana çıkmış olmak{*sı*} muhtemeldir.

§274. Habeşistan'a ilk (aynen) muhacerete iştirak etmiş olan Müslümanlar kendilerini göstermeden gayet gizli bir surette Mekke'yi terk ettiler. On bir erkek, dört kadın idiler. Şuaybe'ye[328] kimisi bârgîr *{binek}* ile kimisi yayan vâsıl oldular. Allah orada iki tüccar sefinesi *{gemisi}* bulundurarak kendilerine yardım etti. Bu gemiler adam başına yarım dinara onları hemen Habeşistan'a götürdüler. Azîmet bi'set-i nebeviyyenin *{peygamberliğin başlangıcının}* beşinci senesinden Receb ayında vukûa geldi. Kureyşîler firarilerin arkası sıra, sefineye binecekleri noktaya kadar kendilerini takip ettiler. Fakat hiçbirine yetişemediler. Muhacirler salimen Habeşistan'a vâsıl oldular. Orada kendi dinlerine mâlik olarak, hiçbir taaddiyyata düçar olmadan *{yakalanmadan}*, kendilerini tahkir eden hiçbir söz işitmeden Allah'a ibadet ederek emin ve rahat yaşadılar.[329]

Muhacirlerin Esâmîsi *{İsimleri}*

§275. Habeşistan'a hicret etmiş olan ilk Müslümanların esâmîsi ber-vech-i âtîdir *{aşağıdaki şekildedir}*: **(1)** Osman b. Affân b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye b. Abdüşems; **(2)** Muhammed'in kerimesi ve zevcesi Rukiyye ile birlikte; **(3)** Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa b. Abdüşems; **(4)** zevcesi Sehle bt. Süheyl b. Amr ile birlikte; **(5)** Zübeyr b. el-Avvâm b. Hüveylid b. Esed; **(6)** Mus'ab b. Umeyr b. Hâşim b. Abdümenâf b. Abdüddâr; **(7)** Abdurrahman b. Avf b. Abdüavf; **(8)** Ebû Seleme b. Abdülesed

İbn İshak şark muharrirlerine has bir mutavaat {*teslimiyet*} ile iki listeyi bulduğu gibi bir biri arkası sıra kaydetmiştir. [II/246] Bunları birleştirmeye teşebbüs etmemiştir. İbn İshak'ın sözleri yukarıda izah ettiğimiz manadan başka bir manayı hâvî olamaz. Birbirinden sarih surette ayrı iki Habeş muhacereti bulunduğu yolundaki hata bu hicretin İslamiyet'te ilk hicret olduğu yolundaki ifadeden de neş'et etmiş olabilir. Buna bakarak sonra bir değil müteaddit hicretler vukûa geldiği zannedilmiştir.

328 Bahr-i Ahmer sahilinde.

329 Taberî, 1. cild, 1181-1182; Hamîs, 1. cild, 326; Halebî, 2. cild, 4.
Not-1 [II/247] Esîr (2. cild, 57-58) bunun bi'set-i nebeviyyenin beşinci senesinde, Muhammed gizlice neşr-i dine başladıktan iki sene sonra vukûa geldiğini tasrih ediyor. Sonra Habeşistan'da ikametin yalnız Şaban ve Ramazan ayları imtidad ettiğini, Muhammed ile Kureyşîler arasında bir i'tilâf temin edildiğine dair yanlış bir haberin onları avdete sevk eylediğini ilave etmektedir (§ 282. fıkraya bakınız). Habeşistan'a muhaceretin bi'setin beşinci senesinde vukûa geldiği muhakkaktır. Çünkü bütün menba'lar bu noktada müttefiktirler (Hamîs, 1. cild, 325-326).

b. Hilal b. Abdullah; **(9)** zevcesi Ümmü Seleme bt. Ebû Ümeyye b. el-Mugîre ile beraber. Kerimesi Zeyneb'i Habeşistan'da doğurmuştur; **(10)** Osman b. Maz'ûn el-Cühemî; **(11)** Âmir
[II/248] b. Rebîa el-Anzî, Anz b. Vâil kabilesinden; **(12)** zevcesi Leylâ bt. Ebî Hasme ile birlikte; **(13)** Ebû Sebre b. Ebî Rühm el-Âmirî. Habeşistan'a ilk vâsıl olan budur; **(14)** zevcesi Ümmü Külsüm, Süheyl b. Amr'ın kızıdır; **(15)** Süheyl b. Beyzâ (yahut Süheyl b. Vehb). Osman b. Maz'ûn'un riyâseti altında bu on beş Müslüman ibtidâ Habeşistan'a vâsıl oldular.[330] Bazıları: **(16)** Ebû Hâtıb b. Amr b. Abdüşems ve **(17)** Benî Zührelerin halîfi Abdullah b. Mes'ûd'u da bunlara ilave etmektedirler.[331]

§276. Bu ilk teşebbüsün muvaffakiyetiyle neticelenmesi daha sâir birçok Müslümanları da onların misalini takip etmeye sevk eyledi. Yeni muhacirlerin başında Muhammed'in amcazâdesi ve Ali'nin kardeşi Ca'fer b. Ebî Tâlib vardı. Bunlar kısmen aileleriyle kısmen yalnız takım takım azîmet *{yolculuk}* ettiler.[332]

§277. İbn Hişâm'da bu diğer muhacirlerin de esâmîsi-
[II/249] ni ber-vech-i âtî *{aşağıda}* görüyoruz: **(1)** Ca'fer b. Ebî Tâlib, Peygamber'in amcazâdesi; **(2)** Esmâ, zevcesi ve Ümeys b. en-Nu'mân'ın kızı. Oğlu Abdullah b. Ca'fer'i Habeşistan'da iken doğurmuştur; **(3)** Amr b. Saîd b. el-Âs; **(4)** Fâtıma, zevcesi ve Safvân b. Ümeyye'nin kerimesi; **(5)** Hâlid b. Saîd; **(6)** Ümeyye, zevcesi ve Halef b. Es'ad b. Âmir'in kerimesi. Kendisine Hemîne de denir. Habeşistan'da Saîd b. Hâlid isminde bir oğlu ve Ümme isminde bir kızı dünyaya geldi. Sonra; Zeyd b. el-Avvâm'a vardı ve ondan Amr ve Hâlid namında iki evlat doğurdu;[333] **(7)** Abdullah b. Cahş; **(8)** Ubeydullah b. Cahş; **(9)** Ümmü Habîbe, zevcesi ve Ebû Süfyân b. Harb'in kerimesi; **(10)** Kays b. Abdullah, Benî Esed Huzeymelerinden; **(11)** zevcesi ve Yesâr'ın kerimesi Ber-

330 Taberî, 1. cild, 1181, 1182, 1184; Hişâm, 208-209.
331 Taberî, 1. cild, 1183; bu ilk takımın miktarı hakkında menba'lar müttefik değildirler. Yani miktarı 15 midir, 17 midir, ittifak edemezler. Haldûn 2. cild, zeyl 8; Hamîs, 1. cild, 326; Halebî, 2. cild, 3-4.
332 Hişâm, 109; Taberî, 1. cild, 1184; Haldûn, 2. cild, zeyl 8.
333 Hişâm, 209-210.

ke ile birlikte ki Ebû Süfyân b. Harb'in azatlılarındandır. **(12)** Muaykîb b. Ebî Fâtıma; **(13)** Ebû Mûsâ el-Eş'arî (Abdullah b. Kays); **(14)** Utbe b. Gazvân b. Câbir; **(15)** Esved b. Nevfel b. Hüveylid; **(16)** Yezîd b. Zem'a b. el-Esved; **(17)** Amr b. Ümeyye b. el-Hâris; **(18)** Tuleyb b. Umeyr b. Vehb; **(19)** Süveybit b. Sa'd b. Harmele; **(20)** Ganem b. Kays b. Abdüşurahbil;[334] **(21)** Ümmü Harmele, zevcesi ve Abdülesved b. Huzeyme'nin kerimesi; **(22)** Amr b. Ganem b. Kays; **(23)** Huzeyme b. Ganem b. Kays, yukarı- [II/250]
kinin iki evladı; **(24)** Ebü'r-Rûm b. Umeyr b. Hişâm; **(25)** Ferâs b. en-Nadr b. el-Hâris, Muhammed'in en şedid düşmanlarından birinin oğlu; **(26)** Âmir b. Ebî Vakkâs Mâlik b. Üheyb; **(27)** Muttalib b. Ezher b. Abdüavf; **(28)** Remle, zevcesi ve Ebû Avf b. Zübeyre'nin kızıdır. Habeşistan'da Abdullah b. Abdülmuttalib'i dünyaya getirmiştir; **(29)** Abdullah b. Mes'ûd b. el-Hâris; **(30)** Utbe b. Mes'ûd, yukarıkinin biraderidir; **(31)** Mikdâd b. Amr b. Sa'lebe, bunun isminde biraz yanlışlık vardır; **(32)** Hâris b. Hâlid b. Sahr; **(33)** Rîta, zevcesi ve Hâris b. Habîle'nin kerimesi ki Habeşistan'da Mûsâ el-Hârisî ve Âişe, Zeyneb ve Fâtıma isminde üç kızı dünyaya getirmiştir.[335] **(34)** Amr b. Osman b. Amr; **(35)** Şemmâs b. Osman b. Osman b. eş-Şerid, gayet güzel olduğundan dolayı kendisine Şemmâs denilmiştir; **(36)** Cabbâr b. Süfyan b. Abdülesed; **(37)** Abdullah b. Süfyan, yukarıkinin biraderidir; **(38)** Hişâm b. Ebî Huzeyfe b. el-Mugîre; **(39)** Seleme b. Hişâm b. el-Mugîre; **(40)** Ayyâş b. Ebî Rebîa b. el-Mugîre; **(41)** Mu'tab b. Avf b. Âmir, kendisine Ayhâme de denir; **(42)** Sâib b. Osman b. Maz'ûn; **(43)** Kudâme b. Maz'ûn; **(44)** Abdullah b. Maz'ûn; **(45)** Hâtıb b. el-Hâris b. Ma'mer; (46) Fatıma zevcesi ve [II/251]
Mücellel b. Abdullah'ın kerimesi;[336] **(47)** Muhammed b. Hâtıb b. el-Hâris; **(48)** Hâris b. Hâtıb b. el-Hâris, Fâtıma'nın iki oğulları; **(49)** Hattâb b. el-Hâris b. Ma'mer; **(50)** Fükeyhe, zevcesi ve Yesâr'ın kerimesi; **(51)** Süfyan b. Ma'mer; **(52)** Câbir b. Süfyan b. Ma'mer; **(53)** Cenâde b. Süfyan b. Ma'mer; **(54)** Hizâne, Süfyan b. Ma'mer'in kızı, iki yukarıkilerin validesi; **(55)** Şurahbil b.

334 Hişâm, sahife 210.
335 Hişâm, 211.
336 Hişâm, 212.

Abdullah, Hizâne'nin başka bir kocadan oğludur; **(56)** Osman b. Rebîa b. Ehbân; **(57)** Huneys b. Huzafe b. Kays; **(58)** Abdullah b. el-Hâris b. Kays; **(59)** Hişâm b. el-Âs b. Vâil; **(60)** Kays b. Huzafe b. Kays; **(61)** Ebû Kays b. el-Hâris b. Kays; **(62)** Abdullah b. Huzafe b. Kays; **(63)** Hâris b. el-Hâris b. Kays; **(64)** Ma'mer b. el-Hâris b. Kays; **(65)** Bişr b. el-Hâris b. Kays; **(66)** Saîd b. Amr et-Temîmî, yukarıkinin valide tarafından biraderi; **(67)** Saîd b. el-Hâris b. Kays; **(68)** Sâib b. el-Hâris b. Kays; **(69)** Umeyr b. Riâb b. Huzafe b. Muhşem; **(70)** Mücemmiye b. el-Cezâ, yukarıkilerin halîfidir; **(71)** Ma'mer b. Abdullah b. Fadla b. Abdüluzzâ, **(72)** Urve b. Abdüluzzâ b. Harsân;[337] **(73)** Adiyy b. Fadla b. Ab-
[II/252] düluzzâ; **(74)** Nu'mân b. Adiyy b. Fadla, yukarıkinin oğludur; **(75)** Abdullah b. Mahreme b. Abdüluzzâ; **(76)** Abdullah b. Süheyl b. Amr b. Abdüşems; **(77)** Süleyt b. Amr b. Abdüşems; **(78)** Sekrân b. Amr b. Abdüşems; **(79)** Sevde, zevcesi ve Zem'a b. Kays'ın kerimesi; **(80)** Mâlik b. Zem'a b. Kays; **(81)** Amr, zevcesi ve Sa'dî b. Vekdân'ın kerimesi; **(82)** Sa'd b. Hûlî, yukarıkilerin halîfi. Yemenlidir. **(83)** Ebû Ubeyde b. Âmir el-Cerrâh;[338] **(84)** Amr b. Ebî Serh; **(85)** Amr b. el-Hâris b. Züheyr b. Ebî Şeddâd; **(86)** İyâz b. Züheyr b. Ebî Şeddâd; **(87)** Osman b. Abdüganem b. Züheyr; **(88)** Sa'd b. Abdükays b. Lakît; **(89)** Hâris b. Abdükays b. Lakît; **(90)** Ammâr b. Yâsir.[339]

Demek oluyor ki birlikte götürülen yahut Habeşistan'da doğan küçük çocuklar hesaba katılmazsa muhacirlerin miktarı Ammâr dahi dâhil olduğu[340] 83 kişiye bâliğ olmaktadır.[341]

337 Hişâm, 213.

338 Hişâm, 214.

339 Bunun da hicret ettiği meşkûktür. Hişâm, sahife 215.

340 Not-1 [II/252] Birinci listede (§ 275) 12 erkek ve 5 kadın, [II/253] ikinci listede 77 erkek 13 kadın vardır. 89 erkek 18 kadın eder ki yekünleri 107 kişiye bâliğ olur. Bu bizzat Hişâm'ın iddiasıyla tezat teşkil eder. Meğerki aradaki fark listede sinn-i kemâle ermiş erkekler gibi zikredilen küçük çocuklardan neş'et etmiş olan listenin mevsukiyeti pek meşkûktur. Fakat bunun her türlü kıymet-i tarihiyyeden ârî olduğu iddia edilemez. Çünkü isimleri geçen kimselerden bir kısmı hakikaten Habeşistan'a hicret etmiştir. Bu bilvasıta başka ehâdîs ile de teyit ediliyor. Fakat bu kat'iyyet listedeki bütün isimler hakkında vârid değildir.

341 Taberî, 1. cild, 1183; Hacer, 2. cild, 631, numara 881, şunu ilave ediyor: (91) Âmir b. Abdüganem b. Züheyr b. Ebî Şeddâd es-Sehmî

§278. Kureyşîler Habeşistan'a giden Müslümanların orada rahat ve emin bir ilticâgâh bulduklarını anlayınca muhacirleri orada iz'âc *{rahatsız}* ederek başlarına yeni felaket açmak ve kendilerini nihayet irtidâda mecbur etmek fikrine düştüler. Habeşistan'a Necâşî ile patrikler için birçok hediyeyi hâmilen Abdullah b. Ebî Rebîa b. el-Mugîre el-Mahzûmî ile Amr [II/254] b. el-Âs b. Vâil isminde iki mümessil *{temsilci}* gönderdiler. Bu hey'et-i mahsusanın *{özel heyetin}* gayesi müslümanların tardını *{kovulmasını}* ve kendilerini vatana avdete icbâr etmek üzere Kureyş sefirlerine *{elçilerine}* teslimini temin etmekti. Necâşî Müslümanlara hiç sormadan bu müsaadeyi *{izni}* gösterecekti. İki Kureyş sefiri Habeşistan'a vâsıl oldular. Saray ekâbirini hediyelerle celb ederek Necâşî ile mülakat imkânını temin ettiler. İki Kureyşî Necâşî'nin huzuruna çıkınca Müslümanların teslimini ve onların dermiyân edebilecekleri *{ileri sürebilecekleri}* mütalaalara ehemmiyet verilmesini rica eylediler. Necâşî evvel emirde kendisine iltica etmiş olanları bir kere dinlemeden bunu kabul edemeyeceğini söyledi.[342]

§279. Müslümanlar izahat vermek üzere Necâşî'nin huzuruna çağırıldılar. Muhammed'in amcazâdesi Ca'fer b. Ebî Tâlib ashâb namına söz alarak Müslüman dininin neden ibaret olduğunu izah etti, Necâşî'ye 19. surenin ibtidâlarını okudu. Burada Îsâ'nın tevellüdünden *{doğumundan}* bahsedilmektedir. Necâşî müteessir oldu, Muhammed'in dini (ile) Mûsâ'nın dininin aynı olduğunu beyan etti. Sonra Müslümanları Kureyş sefirlerine teslim etmeyeceğini söyledi.

Not-2 [II/253] Bu iki liste ile tezat teşkil etmek üzere İbnü'l-Esîr, Ömer'in ihtidası anında İslamiyet'i kabul etmiş olanların miktarı(nın) altmışı pek az tecâvüz etmiş olduğunu söyler. § 284. fıkraya bakınız. Halebî (2. cild, sahife 3, satır 26) bazı menabi' o sene Müslümanların mecmû' adedini takriben kırk kişi kadar gösterdikleri halde bazılarının Mekke'de kalanlardan mâada Habeşistan'da seksenden fazla muhacirler bulunduğunu söylediklerini yazıyor. Bu iki listeyi aşağıki fıkrada avdet edenler listesi (§ 282) ve Habeşistan'dan avdet edenler listesi (yedinci asr-ı hicrî vakâyı'ı § 50. ve müteâkib fıkralar) ile mukayese edersek mesele bütün bütün karışır.

342 Hişâm, 217-218; Taberî, 1. cild, 1189; Hamîs, 1. cild, 326-327.

Kureyşîler yeni entrikalara kalktılar, Müslümanlardan Îsâ hakkında ne düşündüklerini sormasını Necâşî'ye rica eyle-
[II/255] diler. Yeni suale cevap vermek üzere tekrar Necâşî'nin huzuruna çağrılan Ca'fer b. Ebî Tâlib yine söz aldı ve 4. surenin iki âyetini tilavet etti: «Mesih Îsâ b. Meryem, Allah'ın rasulüdür. Meryem'in içine inmiş olan kelâmullahtır, ruhtur.»[343] Necâşî bunu beğendi, sefirleri muhakkirâne yanından savdı. Hatta getirdikleri hediyeleri bile almayarak Müslümanlara kuvvetli bir himaye vadeyledi. Müslümanlar o günden sonra Habeşistan'da rahatça yaşadılar, dinlerini serbestçe icra ettiler. Daimî surette Necâşî'nin himayesine mazhar oluyorlardı. Kureyşîler'in iki sefiri maksatlarını istihsâl *{elde}* edemeden Mekke'ye döndüler.[344] Halebî[345] Necâşî'ye bir Kureyş hey'et-i sefâret-i a'zamı *{büyükelçilik heyeti}* Habeşistan'a ikinci muhaceretten sonra vukûa geldiğini ve bu ikinci muhaceretin de Benî Hâşim ile kat-'ı münasebet esnasında olduğunu söylüyor. Filhakika, 2. cild, 23. sahifede Kureyşîlerin sefâreti bahsi uzun uzadıya hikâyeye başlar ve bunu Habeşistan'a ikinci muhaceretten sonra gösterir. Aynı muharrir[346] me-
[II/256] vahibden *{hibe edilenlerden}* bir fıkra naklederek başka bir hadis rivayet eder. Buna nazaran birisi birinci muhaceretten

343 Kur'ân, Nisa, 169.

344 Hişâm, 218-221 Taberî, 1. cild, 1189, muhtasar bahsediliyor; Esîr, 2. cild, 60-63; tafsilat çoktur; Hamîs, 1. cild, 326. Muhtasar rivayet; sahife 327-328, uzun uzadıya hikâye; Halebî, 2. cild, 21-22.

Not-1 [II/256] Hişâm'ın gayet uzun tafsilatı birçok ilave ve tadilat âsârını gayr-ı kâbil-i inkâr surette hâmildir. Bu tafsilatın sıhhati hakkında bir fikir edinmek için şu noktaya dikkat etmek kâfidir: Ca'fer'in tilavet ettiği ikinci fıkra-i Kur'âniyye Uhud Muharebesi'nden sonra Medine'de nâzil olmuştur. Yani bahsedilen vakadan on sene kadar muahhardır. Taberî'nin rivayeti o ihtisarı ve vuzuhu ile daha ziyade hakikate benzer. Taberî, İbn Hişâm'daki o bî-lüzum tafsilat ve teferrcildruatın hiçbirine vâkıf değildir. Taberî'nin muhafaza ettiği kıymetdâr vesikada (§ 269. fıkraya bakınız) Kureyşîlerin hey'et-i sefâretinden hiç bahis bile yoktur. Bunun sonradan uydurulmuş olduğu şüphesizdir. Gureym de bu fikirdedir. 1. cild, 33. Bu bâbda kuvvetli deliller gösteriyor. Kureyşîler kendi ibadetlerine ve tefevvuk-ı siyasîlerine *{başarılı siyasetçilerine}* hasım olan anâsırdan kurtulduklarından dolayı memnun olmaları iktiza ederdi.

345 2. cild, 22, satır 11.

346 Halebî, 2. cild, 28, satır 9.

diğeri ikinci muhaceretten sonra olmak üzere Kureyşîler iki hey'et-i sefâret göndermişlerdi (!).[347]

Habeşistan'dan sefirlerin avdetinden sonra Kureyşîler tekrar tecâvüzlerine başladılar ve Kâbe mabedi kurbunda *{yakınında}* ibadet etmeyi Müslümanlara gayet zor ve çok kere gayr-ı mümkün bir hale getirdiler. Muhammed'e karşı iftira muharebesi her zamankinden ziyade şiddet peyda etti. Muhammed bir sihirbaz, yalancı, deli veya kâhin diye itham edilmeye tekrar maruz kaldı.[348]

Garanik Olayı

Yanlışlık Olan Âyetler Vakası

§280. Bu kadar müşkilât bir aralık Muhammed'in cesaretini tezelzüle *{sarsıntıya}* uğrattı. Bir gün, Mekke'nin ileri gelenleri Kâbe kurbunda *{yakınında}* toplanmışlardı. Kendi işlerini konuşuyorlardı. Muhammed göründü. Onların yanına dostane bir tavır ile oturarak 53. sûreyi tilavete başladı. Bunda gördüğü rüyayı tariften sonra bazı serâir-i semaviyyenin *{göğün sırlarının}* vahyini bildiriyordu. Bu suretle şu meşhur sözlere geldi: «Acaba el-Lât, el-Uzzâ'yı ve üçüncü ve sonuncu olan misalini görmüyor musunuz?»[349] Hadise nazaran şeytan günlerden beri tasavvur ettiği bir ifadeyi Peygamber'e telkin etti. Muhammed'in diline müşrikler ile i'tilâfcûyâne *{bir, benzer}* birtakım lakırdılar koydu. Yani bu esnâm hakkında: «Bunlar garaniki'l-ulâ derler, bunların tavassutları *{aracılıkları}* Allah'ın pek hoşlandığı bir şeydir!» dedirtti. Kureyşîler mabedin en büyük esnâmı hakkında bu hayırhâhâne *{güzel}* sözleri işitince sanemperestliğe karşı gösterilen bu müsaadeden hayret ve meserret *{sevinç}* içinde kaldılar. Muhammed sûrenin nihayetine vâsıl olup da: «Binaenaleyh huzur-ı [II/258]

347 Not-2 [II/257] Necâşî'nin İslamiyet'i kabul ettiği ve isyan eden Habeşîlerin elinden Îsâ'nın ismi hakkında bir cinas lafzı sayesinde kurtulduğu menkıbesi (Hişâm, 223-224) muhaddisîn-i İslamiyye tarafından uydurulmuş bir masaldan ibarettir.

348 Taberî, 1. cild, 1185; Esîr, 2. cild, 50.

349 Kur'ân, Necm, 19-20.

ilâhîde secde ve kendisine perestiş ediniz *{taparcasına ibadet ediniz}*!» dediği zaman hazır bulunan müşriklerin kâffesi kemâl-i şevk ile secde için Muhammed'e iştirak ettiler.[350] Bütün şehirde Muhammed'in bu ifadesi yayıldı ve halk gayet memnun oldu. Muhammed'in sözleri esnâmı Allah'ın hoşuna gidecek birer mütevassıt *{aracı}* gibi telakki etmeye müsaade veriyordu. Binaenaleyh onlara ibadet edilebilirdi. Hadise nazaran şeytanın desisekârâne *{hilekar}* telkinatı neticesinde müşriklere gösterdiği müsaadekârlığın vüs'atini *{genişliğini}* anlayınca Muhammed pişman oldu. Çünkü bu müsaade dininin bütün ruhunu değiştiriyordu. O gece Cebrail gelerek Peygamber'e muâhezatta *{uyarıda}* bulundu: «Ne yaptın?» dedi. «Benim taraf-ı ilâhîden sana getirmediğim şeyleri herkese tilavet ettin. Sana söylenmeyen şeyleri söyledin!» Muhammed gazab-ı ilâhîden korkarak bütün bütün dehşet içinde kaldı.

Cenâb-ı Hakk Peygamber'e acıdı. Sâir âyetleri gönderdi.[351] «Nasıl? Sizin erkek evlatlarınız, O'nun kız evlatları mı var? Doğrusu bu haksız bir taksim olur.» ilâ âhir. Muhammed şeytanın telkin ettiği iki âyeti ilgâ ederek bu tashîhâtı tebliğe müsâraat gösterdi *{girişimde bulundu}*. Fakat Kureyşîler
[II/259] bunu yeni ithâmât ve müfteriyât *{ihtam ve iftiralar}* için bir vesile addeylediler. Muhammed'in pişman olduğunu, âyetleri Allah'ın değil kendisinin değiştirdiğini söylediler. Bunun üzerine bedhâhlıkları bütün bütün arttı. Müslümanlara karşı tecâvüzlerini teşdîd ettiler.[352]

350 Metinde men fi'l-mescid deniliyor. Hâlbuki daha mescid yoktu!.

351 Necm, 21-22 ve müteâkib âyetler.

352 Taberî, 1. cild, 1192-1194, 1195. Burada Muhammed tarafından söylenen sözlerde «tertezâ» kelimesi yerine «tereccî» kelimesi vardır. Bu ikinci rivayette sahife, 1195 Muhammed'in hatası, XVII, 75-77. âyât-ı Kur'âniyye tarafından tashih ediliyor: "Onlar seni bizim ilhâm ettiğimiz şeylerden adeta inhiraf ettirdiler, seni bize karşı başka bir şeyi tahrif etmeye sevk eylediler»; Hamîs, 1. cild, 326-327, daha muahhar bir rivayet naklediyor: O meşhur fıkrada şeytan o surette hareket etti ki kimse bir şey işitemedi ve Muhammed'in sesini taklit ederek tashihat yaptı. Bu suretle hazirundan hiçbiri şeytanın Muhammed yerine kâim olduğunu fark edemedi. Herkes esnâm lehindeki sözleri Muhammed'in telaffuz etmiş olduğuna zâhib oldu; Halebî, 2. cild, 4-7.

§281. Peygamber'in yalnız şarklı değil, Sprenger,[353] Muir[354] gibi Avrupalı terceme-i hâl muharrirleri de bu vakaya büyük bir ehemmiyet vermişlerdir. Sprenger ile Muir Kur'ân'ın yalan olduğuna dair bundan gayr-ı kâbil-i inkâr *{inkar edilemez}* bir delil çıkarmak fikrine meclub *{yönelmiş}* olmuşlar ve Muhammed ile müşrikler arasında bir uzlaşma müzâkerâtı cereyan ettiğine dair izler keşfetmeye çalışmışlar, hikâyeyi bilâ tetkik kabul eylemişler, kıymet-i tarihiyyesini hiç düşünmemişlerdir. Bir kere, bu hadis Müslümanlar tarafından müttefekan *{görüş birliği halinde}* kabul olunmuyor. Birçok değerli kelâmiyyûn vakanın kıymet-i tarihiyyesini suret-i kat'iyyede inkâr etmişlerdir.[355] Hikâyenin ravilerinin[356] itimata pek az şâyân olduklarını ispat ederek bu vakanın zenâdıka tarafından icad edildiğini iddia eylemiştir. Kadı el-Beydavî [vefatı: 692] bu vakadan hiç bahsetmez ve onu tenkide bile layık görmez. Kadı İyâz [vefatı: 544] diyor ki: Bu hadis ehlü's-sıhha ve şâyân-ı itimat muhaddisîn tarafından rivayet edilmiyor. İsnadı iyi değildir ve Peygamber'e kadar vâsıl olmamaktadır. Bu hadise garip şeyleri seven müfessirîn ve muharrirîn «el-müvelliûne bi külli garîb *{garip şeyleri sevenler}*» pek merak etmişlerdir. Beyhakî [vefatı: 458] bu hikâyeyi nakl ve rivayet eden muhaddisînin hep şöhretleri fena kimseler, «mat'ûn *{vebalı}*» olduklarını söylüyor. Nevevî [vefatı: 676] diyor ki: «Müşriklerin Rasulullah ile birlikte secde etmelerinin sebebi, esnâmın sitayişine *{övgüsüne}* dair Peygamber'in diline gelen bazı kelimelerden ibaret olduğuna dair müfessirînin söyledikleri sözler manasız bir şeydir. [II/261]

Not-1 [II/259] Taberî bu vakanın Ömer'in ihtidasından sonra ve Hâşimîlerin şi'bde mahsuriyetleri esnasında vukûa geldiğini söylüyor. Fakat Taberî'de mevzuların sırası tarih sırasına tevafuk etmez. İbnü'l-Esîr bu hadiseyi ilk on beş Müslümanın Habeşistan'a muhaceretlerinden sonra [II/260] iki ay zarfında vukûa gelmiş gibi gösterir. Ve birinci ile ikinci muhaceret arasındaki irtibatı bu suretle tayin ve tahdîd eyler.

353 2. cild, 16. ve müteâkib sahifeler.

354 2. cild, 149. ve müteâkib sahifeler.

355 Mesela Halebî'ye bakınız. 2. cild, sahife 7, 8. ve müteâkib satırlar.

356 İbn Humeyd an Seleme an Muhammed b. İshâk an Yezîd b. Ziyad el-Medenî an Muhammed b. Ka'b el-Karzî; Taberî, 1. cild, 1192, 7. ve müteâkib satırlar.

Bunun hiçbir ciheti doğru olamaz. Ne bunu rivayet eden zatlar itibariyle, ne akl-ı selim nokta-i nazardan *{doğruyu yanlıştan ayırabilme bakış açısıyla}*. Allah'tan başka mabudları methetmek bir küfürdür. Binaenaleyh Rasulullah'a böyle bir şey atfetmek münasebetsiz olur. Şeytanın Rasulullah dili ile söz söylemesi, şeytanın bu derece nüfuz ve kudret sahibi olabilmesi şâyân-ı kabul görülemez. Bu kabul edilecek olursa vahy-i ilâhîye itimattan sarf-ı nazar etmek zaruret kesbeder *{vazgeçilmesi zorunluluk kazanır}*». Fahreddin Râzî [vefatı: 606] ile Şehabeddin İbn Hacer [vefatı: 852] de aynı fikirde bulunmuşlardır. Nevevî'nin mütâlaât-ı kelâmiyyesini *{kelâmî değerlendirmelerini}*, hikâyenin hakikat-ı tarihiyyesini inkâr için bir delil gibi telakki edemezsek de yine Nevevî hikâyenin uydurma olduğunu iddia
[II/262] edebilecek delâil-i kâfiye arz ediyor. İsnad hakkındaki itirazât pek muhakkaktır. İsnadın kıymeti pek azdır ve Muhammed b. Ka'b b. el-Karzî'ye [vefatı: 108] müntehi olmaktadır. Bu hiç de emin olmayan bir zattır. Ondan naklen ortada daha birçok hikâyeler vardır.[357] Bu hikâyeler yalnız tefsîr-i Kur'ân emeliyle ve metn-i kudsînin âyetlerini fıkarât *{küçük hikâyeler}* nakli suretiyle tenvir maksadına mebnî *{binaen}* icad edilmişlerdir. Burada meşgul olduğumuz hikâyede hiç şüphesiz bu nev'dendir *{çeşittendir}*. Karzî'nin İbn Abbâs [vefatı: 68] tilmizlerinden olması da[358] bu mütalaayı teyit eder. İbn Abbâs hakkında yukarıda bazı şeyler söylemiştik.[359] İbn Abbâs nazarında Kur'ân tefsiri demek birtakım fıkralar uydurmak demekti. Yanlışlık olmuş âyetler vakasında da İbn Abbâs'ın deha-yı tağşişkârının *{birbirine karıştırıcı}* izlerini müşahede edebiliriz. Fakat bundan daha fazlası var. Yukarıda irâe ettiğimiz *{gösterdiğimiz}* bütün isnadın da sahte olmasına hükmedebiliriz. İbn Hişâm'ın eserinde gördüğümüz şeylerin İbn İshak tarafından bırakılan malumat-ı tarihiyyenin kısm-ı a'zamını ihtiva ettiği şüphesizdir. Hâlbuki İbn Hişâm'da yanlışlık olmuş âyât vakası olmadığı gibi Muhammed b. Ka'b el-Karzî ismi bir kere bile geçmez. Hâl-

357 Taberî, 1. cild, sahife 1200-1203, 1232-1233.
358 Taberî'ye bakınız, 1. cild; 1241, satır 3.
359 Medhal, § 24.

buki Taberî bu muhaddisi birçok münasebetle zikreder[360] ve [II/263]
her defasında da İbn İshak'ın ondan istihsâl-i malumat ettiğini *{bilgi edindiğini}* söyler. Karzî namı Taberî'de yalnız İbn İshak'ın istihsâl-i malumat ettiği bir menba' diye gösterilir, başka münasebetle hiç bahsi geçmez. İbn Hişâm bazı esbabdan dolayı Karzî'nin ismini daima bertaraf etmiş olduğu iddia edilirse bu garabeti izah kâbil değildir. Çünkü birçok ahvalde İbn Hişâm Karzî'nin naklettiği hikâyeleri bize anlatır. Binaenaleyh Karzî'nin pek az mevsûk bir ravi gibi telakki etmemesi lazım gelirdi. Çünkü naklettiği hadisleri kabul ediyordu. Bir de İbn İshak'ın istihsâl-i malumat ettiği menâbi'i İbn Hişâm'ın tenkit etmesi ihtimal dâhilinde değildir. Onun için İbn Hişâm'ın sükûtu(nun) başka bir sebepten ileri geldiğini zannettirecek esbab vardır. Bu da isnadın[361] İbn Hişâm'dan sonra muhaddisînin icad ettikleri bir şey olmasından ibarettir. Bu icadın sebebi de neşr ve ta'mîm etmek istedikleri birçok ehâdîsi İbn İshak namı altında mevki-i tedavüle *{geçerli hale}* çıkarmak arzusundan ibarettir.[362] Görüyoruz ki Taberî İbn İshak'a atfedilen lâ-ekal *{az olmayan}* iki rivayet kaydediyor. Birisi gördüğümüz rivayetin aynıdır. Fakat gariptir ki bu, İbn Hişâm'ın naklettiği rivayet [II/264]
değildir. Diğeri ise içine bahsedilen isnad mevzu(s)u ile beraber sâir bütün ehâdîsin ilave edilmiş olduğu rivayettir. Burada bu meseleyi daha ziyade tafsîl edemeyiz. İleride bir gün Müslüman menâbi-'i tarihiyyesinin *{tarihi kaynaklarının}* tarihini yazarken mufassalen *{ayrıntılı bir şekilde}* tetkik etmek fikrindeyim. Muhtasaran verdiğimiz şu izahat içinde şu yanlışlık olmuş âyât-ı Kur'âniyye hadisi de bulunan bütün bu ehâdîsin mevzu olmaları lazım geldiğini göstermeye kâfi gelmiştir zannederim. Menkıbenin sahteliği hakkındaki bu emareler kâfî derecede kanaat-bahş görülmese bile hikâyenin kendisi bize şüphe ve tereddüt verecek mahiyeti hâizdir. Çünkü bunu uyduranlar iki büyük gayr-ı tabîiliği ve tezadı bertaraf edememişlerdir. Yala-

360 Taberî, 1. cild, 298, 299, 343, ilâ âhir. Cem'an 29 defa.
361 İbn Humeyd, Seleme, İbn İshak, Yezîd el-Medenî ve Muhammed b. Ka'b el-Karzî.
362 İsnad hakkında söylediğimiz şeylere bakınız. § 12.

nın bacağı kısadır! Yukarı(da)ki ehâdîsin kâffesi ispat ettiler ki yahut isbata çalıştılar ki Muhammed ile Kureyşîler arasındaki ihtilaf Kureyşîlerin taaddiyâtı karşısında Müslümanlar muhacerete mecbur olacak kadar şiddetlidir. Şimdi tetkik etmekte olduğumuz hikâyeyi bize nakleden muhaddislerin sözlerine inanırsak Müslümanlar birkaç âyât-ı Kur'âniyyeyi alenen tilavet ederlerse gayet fena malumat-ı şedîdeye maruz kalıyordu.[363] O halde Muhammed'in, bütün Kureyşîler muvacehesinde *{yüzlerine karşı}* koca bir sûreyi baştan aşağıya tilavet etmesi, Kureyşîlerin de ne söyleyeceğini bilmeden bir dikkat-i dindarâne ile kendisini dinlemeleri manasız olmaz mı? Harîs
[II/265] *{hırslı}* birer tâcir, raybî *{dinin ahkâmına uymayan}* birer adam olan Kureyşîlerin şiddetle aleyhinde bulundukları birçok âyât-ı Kur'âniyye arasında kaybolmuş manası müphem bir iki âyet işitir işitmez hep birden Müslümanlar gibi namaz kılmaya ve secde etmeye şitâbân *{acele eden, koşan}* olmaları garip değil midir? Bundan başka bu hikâye iyi düşünülmüş de değildir. Muhammed şeytanın talim ettiği âyetleri okuyor ve bunların manalarını anlamıyor yahut başka âyet bilmiyor gibi görünmektedir. Hadis asıl âyetlerin sonra nâzil olduğunu temin ediyor! Eğer Allah ne söyleyeceğini Muhammed'e henüz vahyetmemişse o halde Muhammed'in okuduğu neydi? Muhammed'in terceme-i hâline ait bu teferruat noktasını biraz mufassal surette ta'mîka *{derinlemesine araştırma}* lüzum gördüm. Bu da mevzuyu kâfî derecede dikkatle tetkik etmediklerinden dolayı bazı muktedir terceme-i hâl muharrirlerinin düşmüş oldukları bir hatayı tenvir etmek maksadına mebnîdir *{aydınlatmak üzerine bina edilmiştir}*. Hadisenin hadd-i zatında terceme-i hâl muharrirlerinin atfettikleri ehemmiyet mevcut değildir. Çünkü Muhammed hakkında bildiğimiz şeylerin kâffesiyle bir tezat teşkil eder. Muhammed müşriklik âlemi ile uzlaşmaya mecbur olduğu yahut uzaklaşmak istediği, faraza Kâbe'ye karşı müşriklerin îfâ ettikleri ibadeti kabul eylediği ve bunu kemâl-i maharetle bir ziyaretgâh-ı İslam haline kalb ettiği *{dönüştüğü}*

363 § 259.

zaman isti'mâl ettiği *{kullandığı}* tarz ve usule hiç tevafuk etmez *{uymaz}*. Muhammed hakiki bir devlet adamı idi. Kendisinde gayet ince bir fikr-i siyasî vardı. İnsanlarla müzakerede, [II/266] insanları idarede fevkalade maharet sahibi idi. Üç saneme karşı ibadeti muvakkaten kabul etmek gibi kaba hataların ondan sadır olması gayr-ı kâbildir. Çünkü bu hareket geçmiş senelerin cesurâne mesaisini bir an içinde birdenbire yıkmaya ve kendi kendisini mahvetmeye muâdil idi. Propagandasının o devresinde Muhammed henüz gayet namuskârâne ve samimi idi. Muhammed'in göstereceği ufacık bir eser-i zaaftan Kureyşîler pek çok istifade ederlerdi. Kureyşîler hikâyenin göstermek istediği gibi Muhammed ile i'tilâf etmek, o nefret ettikleri ve korktukları muharriki bir reîs-i ruhânî olarak tanımak arzusundan pek uzak idiler. Onun için Peygamber'in ani zaafından istifade ederek gerek müşriklerin gerek Müslümanların karşısında Muhammed'i mahvetmeye kalkarlardı.

Habeşistan'dan Muhacirlerin Avdeti *{Dönüşü}*

§282. Muhammed ile Kureyşîler arasında i'tilâf vukûa geldiği haberi bütün sunûf-ı halk arasında büyük bir heyecan uyandırmış ve bu haber kabilelere intişâr etmişti. Nihayet Habeşistan'dakiler de Kureyşîlerin aralarında sulh ve sükûn temin ettiğini, Kâbe'nin etrafındaki meydanda Müslüman ve müşriklerin birlikte ibadet eylediklerini duydular. Menfâdan *{sürgünden}* yorgun oldukları ve bu haberden pek keyiflen- [II/267] dikleri için muhacirinden bir kısmı vatana avdete teşebbüs etti. Mekke'den pek az bir mesafeye vâsıl oldukları zaman aldıkları haberin yanlış olduğunu anladılar. Bundan dolayı şehre gizlice yahut dostlarından bazı Mekkelilerin himayesi altında girmeye mecbur oldular. Abdullah b. Mes'ûd yapılan hataya ve arkadaşlarının müşkil vaziyetini görünce Habeşistan'a döndü. Diğerleri Mekke'de kaldılar.[364]

364 Taberî, 1. cild, 1194, 1196; Hamîs, 1. cild, 326, 327; Halebî, 2. cild, 7-8. Not-1 [II/267] Mamafih sâir ehâdîs bu hikâyeyi tekzib etmektedir. İmtâ'da gördüğümüz bir hadise nazaran muhacirlerin avdeti şi'bden çıktıktan sonra (ba'de hurûc-i mine'ş-şi'b) yani lâ-ekal üç sene muahhar ve Habeşistan'da ikametten üç sene sonra vukûa gelmiştir. Halebî,

§283. Habeşistan'dan Mekke'ye avdet edenlerin esâmîsi: **(1)** Osman b. Affân b. Ebi'l-Âs; **(2)** Peygamber'in kerimesi ve zevcesi Rukiyye ile beraber; **(3)** Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa; **(4)** Süheyl'in kerimesi ve zevcesi Sehle ile beraber; **(5)** Abdullah b. Cahş b. Riâb; **(6)** Utbe b. Gazvân, Kays b. Aylân-
[II/268] lardandır. Yukarıkilerin halîfidir; **(7)** Zübeyr b. el-Avvâm; **(8)** Mus'ab b. Umeyr b. Hâşim; **(9)** Süveybit b. Sa'd b. Harmele; **(10)** Teyb b. Umeyr b. Zeheb; **(11)** Abdurrahman b. Avf b. Abdüavf; **(12)** Mikdâd b. Amr, yukarıkilerin halîfidir; **(13)** Abdullah b. Mes'ûd, bu da yukarıkilerin halîfidir; **(14)** Ebû Seleme b. Abdülesed b. Hilâl; **(15)** Ebû Ümeyye b. el-Mugîre'nin kerimesi ve kendisinin zevcesi Seleme ile birlikte; **(16)** Şemmâs b. Osman b. eş-Şüreyd; **(17)** Seleme b. Hişâm el-Mugîre. Amcası bunu Mekke'de alıkoyduğu için Muhammed'in muharebâtına *{harplerine}* iştirak edememiştir. **(18)** Ayyâş b. Ebî Rebîa, Muhammed ile birlikte Medine'ye hicret ettiyse de sonra valide tarafından biraderi Ebû Cehil kendisini Mekke'ye getirdi ve Medine muhasarasının nihayetine kadar orada kaldı; **(19)** Ammâr b. Yâsir ki bunun bu meyanda mevcudiyeti meşkûktur *{şüphelidir}*; **(20)** Mu'tab b. Avf b. Âmir; **(21)** Osman b. Maz'ûn b. Hubeyb; **(22)** Sâib b. Osman b. Maz'ûn, oğlu; **(23)** Kudâme b. Maz'ûn; **(24)** Abdullah b. Maz'ûn; **(25)** Huneys b. Huzafe b. Kays; **(26)** Hişâm b. el-Âs b. Vâil. Muhammed'in firarından sonra Mekke'den Hendek Gazvesi nihayetine kadar bırakılmamıştır; **(27)** Âmir b. Rebîa, yukarıkilerin halîfidir (Benî Adiyy b. Ka'b); **(28)** zevcesi Ebû Hatme'nin
[II/269] kerimesi Leylâ ile beraber; **(29)** Abdullah b. Mahreme b. Abdüluzzâ; **(30)** Abdullah b. Süheyl b. Amr. Mekke'de alıkonuldu ve Bedir Muharebesinden evvel Peygamber'e iltihak etti; **(31)** Ebû Seyre b. Ebî Rühm b. Abdüluzzâ; **(32)** zevcesi ve Süheyl b. Amr'ın kerimesi Ümmü Gülsüm ile beraber; **(33)** Sekrân b. Amr b. Abdüşems. Hicretten evvel Mekke'de vefat etmiştir; **(34)** zevcesi ve Zem'a b. Kays'ın kerimesi Sevde ile

2. cild, 8. sahife, 4. ve müteâkib satırlar. Bu nokta pek muhtelifun-fîhtir *{ihtilaflıdır}*. Çünkü birçok menâbi' Habeşistan'a ikinci hicreti Benî Hâşim ile kat-'ı münasebet başladıktan sonra vukûa gelmiş gibi gösterir.

beraber; **(35)** Sa'd b. Havle, yukarıkilerin halîfidir; **(36)** Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh;[365] **(37)** Amr b. el-Hâris b. Züheyr b. Ebû Şeddâd; **(38)** Süheyl b. Beyzâ, kendisine Süheyl b. Vehb denir; **(39)** Amr b. Ebî Serh b. Rebîa. Cem'an 33 erkek ve 6 kadın yani 39 kişi ki hicrete kadar Mekke'de kalmışlardır.[366] Hişâm şu sözleri ilave etmektedir:[367] «Avdet edenlerden birçoğu Muhammed'in Medine'ye hicretine kadar Mekke'de kaldılar ve onun için Bedir'de ve Uhud'da harb ettiler. Fakat bazıları Mekke'de alıkonuldukları cihetle Bedir'de ve sâir gazâlara iştirak edemediler. Bir kısmı da Mekke'de terk-i hayat eylediler.» Bunların İslamiyet'i terk edenler olması gerekir. Hişâm, muhacirlerin avdetini Benî Hâşimlerin Şi'b-i Ebû Tâlib'e tağribleri *{kovmaları, göndermeleri}* esnasında vukûa geldiğini söylemektedir. Diyarbekrî gibi daha muahhar muharrirler de [II/270] ilk muhacerete §275. fıkranın notunda isimleri muharrir *{yazılı}* küçük bir takım iştirak etmiştir. Sonra i'tilâfa dair yanlış haber şâyi' olmuş *{dillere düşmüş}* ve azîmetlerinden birkaç ay sonra bütün muhacirler geri gelmiştir. Sonra Kureyşîlerin taaddiyyâtı *{saldırıları}* üzerine otuz erkek ve takriben on bir kadar kadın tekrar Habeşistan'a gitmişler, orada hicret-i nebeviyyeye kadar kalmışlardır. Hicret-i nebeviyye üzerine 33 erkek ve sekiz kadın Mekke'ye (!) geri gelmişlerdir. Bunlardan yedisi öldüler yahut Kureyş tarafından hapsedildiler.[368] Yirmi dördü de Muhammed'e mülâkî olarak Bedir Gazasına iştirak eylemişlerdir.[369]

365 Hişâm, 232.

366 Taberî, 1. cild, 1194-1195. Taberî yalnız ilk dört ismi zikrediyor; Hişâm, 241-243. Bütün cetveli kaydediyor.

367 Sahife 241.

368 İrtidâd etmişlerdir manasında anlaşılmak îcâb eder.

369 Hamîs, 1. cild, 327.

Not-1 [II/270] 1198. sahifede Taberî Habeşistan'da kalmış olan Müslümanlar hikâyesine avdet ederek ber-vech-i âtî *{aşağıdaki gibi}* tafsîlât verir: «Müslümanların kısm-ı mütebâkîsi, Peygamber Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi sefîr sıfatıyla Necâşî nezdine i'zâm edinceye kadar Habeşistan'da kaldılar. Amr oradaki Müslümanları iki sefine *{gemi}* ile Arabistan'a getirdi ve muhacirleri Hayber'de, Hudeybiye Musalahası'ndan sonra Rasulullah'ın huzuruna çıkardı. İki sefine ile avdet edenlerin yekûnu on altı erkeğe bâliğ oluyordu» Taberî, 1. cild, 1198. Bu fıkra

§284. Müslümanların Habeşistan'a muhaceretlerinden sonra Mekke'de kalanların hali daha fenalaştı. Kureyşîlerin tegallüb *{üstünlük}* ve tahakkümü o dereceye vardı ki hiçbir Müslüman artık Kâbe kurbunda *{yakınında}* ibadet edemez oldu. Mamafih Hamza'nın ihtidası Müslümanlara büyük bir cesaret vermişti. Kendilerini daha kuvvetli, daha çok görüyorlardı. Dindaşlarının Habeşistan'da nail oldukları huzur ve emniyet onlar için istikbali ümit ve itimat ile düşünmeye bir sâik oldu. Fakat kavî, metin, şedîdi't-tab' *{fıtratı sert}*, herkese telkin-i havf *{korku telkin}* eder, zamanın en büyük siması, Ömer'in ihtidası Müslümanlar için yeni büyük bir muzafferiyet teşkil eylemiştir. Muhammed'in sahabeleri ruhlarında yeni bir kuvvet buluyorlardı. İslamiyet kabâil arasında pek çok intişâr etmeye başladı.[370] Suheyb diyor ki: «Ömer İslamiyet'i kabul edince gidip Beyt'in (yani Kâbe'nin) etrafında hepimiz bir halka şeklinde oturduk. Kâbe'nin etrafında tavaf ettik. Bize karşı yapılan tahkiratı kemâl-i cesaretle reddetmeye cüret gösterdik.[371]

[II/272] §285. Ömer'in İslamiyet'i kabul etmesi hakkında Taberî'nin pek az izahat vermesi gariptir. Hâlbuki biraz yukarıda Hamza'nın ihtidasını uzun uzun hikâye eder. İhtimal ki eski müstensihlerden *{yazıcı, kopya edici}* biri bunu unuttuğu içindir. İhtimal ki Hişâm'ın iki rivayetinden haberi yoktu. Bunlar bütün bütün sonradan icad edilmiş gibi telakki edilmeseler de herhalde içine başka eller karıştığı gayr-ı kâbil-i inkârdır *{inkârı mümkün değildir}*. Yalnız «İbn İshak dedi ki» tarzında bir işaret ile zikredilmektedirler.

Birinci rivayet: Ömer'in hemşiresi ve Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in zevcesi Fâtıma kocasıyla birlikte İslamiyet'i ka-

ikinci bir muhaceret vuku bulmamış olduğunu, bazı isimler istisna edilmek şartıyla bu fıkradaki isimlerin eser-i icad bulunduğunu gösterir. Habeşistan'a hakikaten hicret edenler yukarıki listelerde isimleri bulunanlardır. [II/271] Bunlar Müslümanlarla Kureyşîler arasındaki yanlış i'tilâf haberi üzerine avdet etmişlerdir. Diğer isimlerin kâffesi ağleb ihtimale göre sonradan yapılmış ilavelerdir.

370 Hişâm, 224; Taberî, 1. cild, 1189; Esîr, 2. cild, 64.

371 Hamîs, 1. cild, 335, satır 21; Halebî, 2. cild, satır 24.

bul etmişti. Onunla beraber, Ömer'in haberi olmadan gizlice Kur'ân tilavet ederlerdi. Ömer, Muhammed'in gayet şedid ve muannid *{inatçı}* hasmı olduğu için ondan gizliyorlardı. Benî Adiyy b. Ka'blar ailesinden Nuaym b. Abdullah en-Nahhâm namında biri de İslamiyet'i kabul etmişti. Ömer'in de mensup olduğu kabilesinin hiddetinden korktuğu için bu da imanını gizli tutmaya mecbur oluyordu. Nuaym gizlice Fâtıma ve Saîd ile birleşerek Kur'ân okuyorlar ve ahkâm-ı dîniyyeyi Habbâb b. el-Eret'ten öğreniyorlardı. Habbâb gizlice gelerek onla- [II/273]
ra bu ahkâmı öğretirdi. Bütün bunlardan Ömer'e hiç haber verilmiyordu. Çünkü bütün Müslümanlara bilhassa Muhammed'e karşı ne kadar şedid hissiyât-ı hasmâne *{düşmanlık duygusu}* beslediği malum idi. Bir gün Ömer kadın erkek kırk kadar Müslümanın Safâ kurbunda Muhammed'in sözlerini dinlemek üzere bir evde toplandıklarını (Dâru'l-Erkam) haber alınca birden bire büyük bir hiddete kapıldı. Kılıcını kuşandı ve ictimâ mahalline doğru yürüdü. Orada Muhammed'den başka Hamza, Ebû Bekir ve Habeşistan'a hicret etmemiş, Peygamber'le Mekke'de kalmayı tercih eylemiş sâir başlıca Müslümanlar da müctemi' *{birarada}* bulunuyorlardı. Ömer yolda amcazâdesi Müslüman Nuaym b. Abdullah'a rastgeldi. Böyle nereye koştuğunu Nuaym kendisinden sorunca Kureyşîler arasında nifak çıkaran, esnâmı tahkir eden Muhammed'i öldürmeye gittiğini söyledi. Nuaym Ömer'i durdurdu, bir kan dökerek harb-i dâhilîye *{iç savaşa}* sebebiyet vermemesi için rica etti. Hatta sözlerine daha kıymet vermek için: «Niçin kendi ailene bakmıyorsun, ibtidâ neden kendi işlerini düzeltmiyorsun?» dedi. -«Ailemde kimi kastediyorsun?» -«Enişten ve amcazâden Saîd ile hemşiren Fâtıma İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Muhammed'in dinini takip ediyorlar. İbtidâ onlarla meşgul ol!» Ömer alelacele geri döndü, enişte sinin evine birden bire girdi. O sırada Habbâb b. el-Eret [II/274]
«Tâ-hâ»[372] sûresini Ömer'in enişte si ile hemşiresine okuyordu. Habbâb Ömer'in sesini işitince evin bir tarafına saklandı.

372 Kur'ân, 20.

Fâtıma Kur'ân cüzünü oturduğu yerde bacağının altına sakladı. Mamafih kıraat mırıltısını işitmişti. Odaya girince bunun ne olduğunun anlamak istedi. Eniştesi ile hemşiresi hakikatı inkâr ve ketmekmek *{gizlemek}* istedikleri için Ömer'in sabrı tükendi, eniştesinin yüzüne vurdu. Hemşiresi iki erkeği ayırmak istedi. Hiddetten gözleri kararan Ömer hemşiresine o kadar şiddetle vurdu ki kan çıktı. Karı koca galeyana geldiler, Müslüman olduklarını söyleyerek Ömer'in gazabına meydan okudular. Bu sırada Ömer'in ruhunda nâgihânî ve derin bir tahavvül *{dönüşüm}* vukûa gelmişti. Kız kardeşinin kanının aktığını görür görmez irtikab ettiği *{giriştiği}* adi hareketinden utanmıştı. Birden bire hadidâne muameleyi terk ederek hilm ve mülâyemet *{yumuşak davranış}* kesb etti. Tilavet ettikleri şeyi kendisinin de okumasını rica eyledi. Karı koca kendisine Kur'ân cüzünü vermeden evvel ellerini yıkamasını istediler. Ömer muktedir bir kâtip idi. Yazılı kâğıda alelacele göz gezdirdi. Derhal o kadar büyük bir heyecan duydu ki hemen İslamiyet'i kabule karar verdi. Eniştesinin evinden doğruca Safâ'ya gitti. Müslümanlar elân orada idiler. Bir cürüm
[II/275] irtikâbı için onların ortasına cesaretle atılacak yerde Muhammed'in neşrettiği dini kabul ve tasdik ettiğini alenen beyan eyledi. Peygamber'in ve bütün hazirunun meserretleri *{sevinçleri}* pek azim oldu. Bunlar evlerine memnunen döndüler. O müthiş Kureyşî'nin ihtidasıyla İslamiyet davasının yeni ve büyük bir kuvvet kazandığını hissediyorlardı. Bu, Medine muhaddisîn mektebinin «hadisü'r-ruvât min ehli'l-Medine» naklettiği hadistir.[373]

İkinci rivayet: Ömer şaraba ve ehl-i keyf ve safa meclislerine pek düşkün bir adamdı. Bir gün Mahzûmîlerden Ömer b. İmrân'ın ikametgâhı kurbunda *{kaldığı yerin yakınında}* bir tepede birçok Kureyşîler toplanacaklardı. Geceleri orada ziyafetler tertip edilir, eğlenirlerdi. Ömer o gün oraya gittiği zaman davetlilerden hiçbirinin henüz gelmediğini gördü.

373 Hişâm, 225-227; Esîr, 2. cild, 64-66; Haldûn, 2. cild, zeyl 9; Hamîs, 1. cild, 333-335; Halebî, 2. cild, 10-12.

Her zaman gittiği bir şarapçının orada olmadığını anladı. Kâbe'ye giderek dua etmeyi düşündü. Orada Muhammed'e rastgeldi. Zulmetten istifade ederek yüzü Suriye'ye mütevecciih *{dönmüş}* bir halde namaz kılıyordu. Kâbe Muhammed ile Suriye arasında kalıyordu. Kendisi de Rüknü'l-Esved ile Rüknü'l-Yemânî arasında bulunuyordu. Ömer Muhammed'in ne yaptığını, ne söylediğini anlamak merakına düştü. Mu- [II/276]
hammed kendisini görmeden Kâbe'yi dolaştı. Duvarın hâil *{perde}* olmasından istifade ederek şimâl tarafından, el-Hicr, ilerledi. Kâbe'ye girince Peygamber'e o kadar yaklaştı ki aralarında yalnız Kâbe'yi örten kumaş bir hâil teşkil ediyordu. Peygamber namaz kılar ve Kur'ân okurken Ömer kendisini uzun uzun dinledi. O kadar müteessir oldu ki Muhammed uzaklaştığı zaman işittiği şeylerin cazibesine kapılarak arkasından gitmek istedi. Muhammed İbn Ebî Hüseyn dârından[374] geçti, el-Mes'a'yı geçti, dâr-ı Abbâs b. Abdülmuttalib ile dâr-ı İbn Ezher arasına girdi; dâru'l-Ahnes'in yanı sıra yürüyerek eve girmeye teşebbüs eyledi.[375] Peygamber eşikten adımını atmadan Ömer yetişerek kendisini durdurdu. Peygamber onu görmekten, orada, o zamanda Ömer'e rast gelmekten mütehayyir *{şaşırmış}* oldu. Hele Ömer İslamiyet'i kabul ettiğini söyleyince hayreti bütün bütün arttı. Muhammed Allah'a hamd ederek: «Cenâb-ı Hakk sana rehber oldu! » dedi.[376]

374 Not-1 [II/277] Dâr tabiri o zaman her tarafı küçük, alçak, birinden diğerine geçilmez küçük odalarla muhât *{çevrili}* bir avlu manasını ifade ederdi. Bu odaların avluya açılan yalnız birer kapıları vardı. Odalardan birinde ekseriya bütün bir aile otururdu. Bundan dolayı bir dâr büyük bir aile kümesini bir reisin hükm-i pederânesi *{babacan hükmünü}* altında ihtiva edebilirdi. Araplar debdebe bilmezlerdi. Gayet ibtidai bir sadelik ve mahrumiyet içinde yaşarlardı (Sprenger'a bakınız. 2. cild, 538).

375 O zaman dâru'r-Ruktâ idi, Muaviye b. Ebî Süfyân'a ait bulunuyordu.

376 Hişâm, 227-229. Rivayet zayıftır: İbn İshak an Abdullah b. Ebî Necîh el-Mekkî an Atâ ve Mücahid an «men ravâ zâlik»; Halebî, 2. cild, 14-15. Not-2 [II/277] Rivayet olunduğuna göre Ömer'den evvel otuz dokuz erkek ve yirmi üç kadın (yanı cem'an 62 kişi) İslamiyet'i kabul etmişlerdi. Başka ehâdîs 40 erkek 11 kadının yahut 45 erkek, 11 kadının Müslüman olduğunu söylüyor (Esîr, 2. cild, 63. Ömer'in ihtidası Habeşistan'a muhaceretten sonra vukûa geldiğini sarahaten beyan ediyor) Bu adetler § 275. ve 277. fıkralarda kaydettiğimiz 107 kişilik liste ile

§286. Ömer İslamiyet'i kabul edince, mutad olan şiddet ve azmiyle Kâbe'ye mağrurane gitti, ihtidasını alenen söyledi ve eski müşrik arkadaşlarının hiddetlerine meydan okudu. Ömer'in gururu ve şiddet-i muannidânesi sayesinde Müslümanların kalpleri yeni ümitlere açıldı. Diğer taraftan Ömer'in ihtidası Kureyşîler arasında teşevvüşe *{karışıklığa}* sebep oldu. Bunlar İslam dininin her an mütezayid *{artan}* nüfuzunu hissetmeye başladılar. Hamza ile Ömer'in ikisi de âteşîn mizaçlı idiler. Bunlar Mekke'de çarpışan kuvvetler arasındaki müvazeneyi *{dengeyi}* ve müşriklere karşı mücadelenin amelî veçhesini değiştirdiler. Müslümanlar başlarını daha mağrurane yükselttiler, namaz kılmak üzere Kâbe etrafındaki meydana girmeye cesaret gösterdiler.[377]

Boykot

Benî Hâşimlerle Kat-'ı Münasebet *{İlişki Kesme}*

[II/277] §287. Yukarı(da)ki fıkraların birinde bu meşhur meseleye biraz temas etmiş, meselenin hadislerde naklolunan şeklinde büyük bir mübalağa eseri bulunabileceğini söylemiş ve buna delil olmak üzere de Urve b. ez-Zübeyr'in Mekke devrine ait iki hikâyesinde vakadan hiç bahsetmemesini göstermiştik.[378] Daha mühim olan ikinci bir menfi delil yani Kur'ân'daki sükût-ı tâmda ortada bulunması idi. İhtimalki yalnız Urve'nin

açıktan açığa tezat teşkîl etmektedirler. Hamîs, 2. cild, 335, satır 17. O zaman Müslümanların kırk beş erkeğe, on bir kadına bâliğ olduklarını temin ediyor. Halebî, 2. cild, 17, satır 25. Ömer'in ihtidasıyla Müslümanların miktarı(nın) kırk erkeğe bâliğ olduğunu ilave etmektedir. O zamana kadar Müslümanlar dâru'l-Erkam'da hep gizlice toplanıyorlardı.

Bazıları Ömer'in ihtidasını bi'setin beşinci senesinde, bazıları ise altıncı senesinde vukûa gelmiş gibi göstermektedirler. Herhalde Diyarbekrî tarafından (Hamîs, 1. cild, 331, satır 8) Ömer'in ihtidası(nın) Muhammed'in dâru'l-Erkam'a girmesinden üç gün sonra vukûa [II/278] geldiği hakkında verilen haber yanlıştır. § 263. fıkraya bakınız. Ömer'in ihtidası(nın) Habeşistan'a muhaceretten sonra vaki olduğu şüpheden azadedir. Hamîs, 1. cild, 333, satır 3.

377 Taberî, 1. cild, 1189; Hişâm, 229-230; Esîr, 2. cild, 66; Halebî, 2. cild, 17-18.

378 § 269. fıkranın birinci notuna ve § 340'ıncı fıkraya bakınız.

sükûtuna istinad eden menfi delil kâfî derecede hâiz-i kıymet görülemezdi. Bu meseleden Kur'ân'da hiç bahsedilmemesi eğer kat-'ı münasebet ehâdîsin iddia ettikleri tarzda vukûa gelmemişse gayr-ı kâbil-i izahtır. Sonra bizzat ehâdîsin tetkiki de bizi bir takım gayr-ı tabîilikler karşısında bırakır. Bunların hey'et-i mecmuasına bakarak vakâyı'ın bize menâbi' *{kaynaklar}* tarafından hikâye edilen tarzdan bütün bütün başka türlü cereyan etmiş olmasına hükmediyoruz. Aynı kabilenin muhtelif kümelerinin kendi akrabalarından bir şube ile her türlü münasebeti kesmek, onları içlerinden tard etmek *{kovmak}* için ittifakları kadîm Arabistan ve İslamiyet tarihinde zannederim yegâne bir vakadır. Benim bildiğime göre buna dair başka bir misal gösterilemez. Goldziher bile[379] buna benzer bir vaka tanımıyor. Goldziher pek zayıf bir hadise istinad etmektedir. Bunun râvîsi de itimat caiz olmayan Ebu Hüreyre'dir.[380] Bir de hadiste birçok yanlışlıklar ve meşkûk *{şüpheli}* noktalar vardır.[381] Başka yerde[382] bunlardan bahsettik. İleride yine aynı bahse avdet edeceğiz. Vakanın emsaline hiç tesadüf edilmemiş bir şey olması ona ilk şüphe damgasını vuruyor. Bu hikâyeye bir şekil veren ve onu meydan-ı tedavüle *{ortalığa}* çıkaran muhaddisînin ifadâtı *{ifadeleri}* da bu şüpheyi takviye eyliyor. Muhaddisînin böyle hariçte bırakıldı diye kimleri tahsis edeceklerini iyice takdir edememiş olmaları da nazar-ı dikkatten kaçamaz. Çünkü isimlerde de birçok karışıklık vardır. Benî Hâşimlerden ve Benî el-Muttaliblerden bahsolunuyor. Hiç şüphe yok ki Benî Abdülmuttalib demek istememişlerdir. Benî Hâşim ve Benî Abdülmuttalib isimleri aynı aileyi ifadeye hizmet eden elfâz-ı müterâdifedirler *{eş anlamlı ifadelerdir}*. Bunlar iki ayrı aile değildirler. İki adamın muttasıl birlikte zikredilmesi bunların ayrı aileler zannedildiğini gösteriyor. Filhakika nessâblar *{neseb uzmanları}* söylüyor ki Hâşim'in yalnız bir oğlu vardı, o da Abdülmuttalib idi. [II/280]

379 Muh. Stud., 1. cild, 65.
380 Medhale müracaat ediniz § 26.
381 Buhârî, 1. cild, 402, 12. ve müteâkib satırlar.
382 § 35, not 2,

Mamafih İbn İshak buna emin değildir. Üç yerde[383] pek vazıh *{açık}* olmayan esbabdan dolayı Benî Abdülmuttalib birine Benî el-Muttalib der; yani bütün bütün başka bir aileden bah-
[II/281] seder. Muttalib Hâşim'in biraderi ve Abdülmuttalib'in amcası idi.[384] İsimlerdeki bu karışık tesadüfî yahut alelâde ehemmiyetsiz bir şey değildir. Çünkü meseleyi yukarıda Buhârî'den zikrettiğimiz hadiste münakaşa ediliyor görüyoruz. Bunu biz ancak hadisi tertip edenlerin cehaletlerinin ve adem-i maharetlerinin bir neticesi diye kabul edebiliriz. İlk muhaddisler ihtimal ki Benî Hâşim ve Benî Abdülmuttalib isimlerini birbirinden ayrı iki aile ismi gibi isti'mâl ettiler. Fakat sonra gelen başka muhaddisler daha müdakkik-i nessâb *{nesebi inceleyen}* oldukları için daha büyük bir tesir husule getirmek üzere yan yana konulan iki ismin müterâdif olduğunu fark ederek tashih yapmak istediler. Abdülmuttalib isminin bir kısmını kaldırdılar, yalnız el-Muttalib bıraktılar. Fakat bu suretle yeni bir hataya düştüler. Muhammed'in propagandasından hâsıl olan nizâa *{bozulmaya}* hiçbir veçhile karıştırılamayacak başka bir ailenin ismini işe idhâl ettiler. Bu ailenin Abdülmuttalib ailesiyle hiçbir münasebeti yoktu, efradı arasında hiçbir Müslüman yoktu.

Daha başka gayr-ı tabiilikler de var ki hadisin mevzu olduğunu gösterir. İbn İshak bize Benî Hâşimlere yapılan muameleyi tasvir eder ve bu sırada vukua *{meydana}* gelmiş gibi birçok vakalar hikâye eyler (ki bunlar doğru bile olsalar hiç mevzuyla münasebeti olmayan şeylerdir), neticeyi anlatır.
[II/282] Fakat gariptir ki bu muamelenin amelî gayesi(nin) ne olduğunu, Kureyşîlerin fakir, kalîli'l-miktar *{az miktarda}*, nüfuz-ı ictimâiyyeden mahrum bir aileye karşı böyle hiç yapılmamış bir tedbir-i şedîd ittihâz etmekle *{kuvvetli bir tedbir saymakla}* bilhassa ne istihsâl etmek istediklerini söylemez. Buhârî tarafından zikredilen hadis Kureyşîlerin maksadı Muhammed'in şahsının teslimini istihsâlden ibaret olduğunu ifade ediyor.

383 Hişâm, sahife, 230, satır 13 ve 18-19; sahife 232, son satır.
384 Medhale bakınız, § 96.

Fakat bu haber gayet şüphelidir. Bu, yalnız meşhur masallar mucidi İbn Hureyre'den gelmiş olmasından değil hadd-i zatında bî-mana *{anlamsız}* olmasındandır. Ebu Hüreyre bir çöl Arabı idi. İçlerinde doğduğu ve yaşadığı bedevîlerin ahlâk ve âdâtını pekâlâ bilirdi. Arabistan'da hiçbir kabilenin kendisine mensup bir ferdi yabancıların eline teslim edemeyeceğini bilmesi iktiza ederdi. Hatta bir müttefik, sonradan kabileye iltihak *{katılmış}* etmiş biri bile, bir cinayet irtikâb etmiş olsa da yine yabancılara verilemezdi. Hayat-ı ictimâiyyenin bu en esaslı noktasında Arabistan'da hiçbir eser-i mümâşât *{birlikte yürüme}* gösterilemezdi. Efrâd-ı kabileden birinin terk edilmesi bir kabileye ilelebet silinmez bir leke vururdu. Arabistan tarihinde hiç işitilmemiş bir şey teşkil ederdi. Binaenaleyh bu hakikata vakıf olan Kureyşîlerin böyle bir şey talebine kıyam etmiş olmalarına ihtimal vermek manasızdır. Hadis hakikaten Ebu Hüreyre'ye müntehi oluyorsa çölün kadîm adetlerine vakıf olmayan Arabistan haricindeki sunûf-ı müminîn için suret-i mahsusada, tasvir ve tasmim *{niyet}* ile yapılmış bir tağşiş *{bilerek karıştırma}* vakası karşısında bu- [II/283]
lunuyoruz demektir. Bir hikâyeyi teyit etmek ve şâyân-ı kabul hale sokmak için yalana müracaat ediliyorsa biz de onu şüphe ve ihtiyat ile telakki etmekte hak kazanırız.

Hikâyeyi uyduran muhaddisîn başka suretle de bu yaptıklarını meydana vurmuşlardır. Bize diyorlar ki Kureyşîler iki aileyi içlerinden tağrîb etmişlerdir *{uzaklaştırmışlardır}*. Bunlar ise biraz evvel gördüğümüz veçhile tek bir aileden ibarettirler. Hikâyenin muhteviyatına bakılırsa[385] Muhammed ve akrabalarını ihtiva ediyor demektir. Muhteviyattan bu hareketin sebebi Muhammed'in neşr ve müdafaa ettiği din olduğu da istidlâl olunuyor. Hâlbuki muhaddisîn Muhammed'in ailesinde yalnız üç Müslüman bulunduğunu unutuyorlar: Peygamber, Ali ve Hamza. Sâir elli yahut altmış Müslümanın kâffesi diğer Mekke ailelerine mensup idiler. Tağribden *{sürme, kovmadan}* gaye Müslümanları müşrikliğe avdete icbâr-

385 Sarahaten söylenmemekle beraber.

dan ibaret olsa idi Kureyşîler içlerinde İslamiyet'i kabul etmiş fertler bulunan bütün ailelere bu muameleyi tatbik etmeliydiler. Bu ise manasız bir şey olurdu. Birçok Mekke ailelerinde Müslümanlar Muhammed'in ailesindekilerden kesîr *{çok}* idiler.[386] İçlerinde Müslüman bulunmayan aileler ekalliyette *{azınlıkta}* idiler. Kureyşîler, Kureyş cemaatinin ekseriyetini
[II/284] teşkil edenlerden ayrılmak mecburiyetinde bulunacaklardı. Yani ekalliyet *{azlık}* ekseriyete karşı bu muamele-i şedideyi tatbik edecekti. Bir de yapılan muamelenin vereceği rahatsızlık hadisin bir maksad-ı mahsusa mebnî bize inandırmak istediği dereceye çıkmıyordu. Bu muamelenin üç sene devam ettiği ve yine bizzat ibtidâ Kureyşîlerin ondan vazgeçtiği yolunda hadisin söylediği şeyler kendileriyle her türlü münasebet kat' edilen *{ilişkinin kesildiği}* ailelerin büyük bir mahrumiyet hissetmeden başladıklarını ve bu tedbire galibâne mukavemet gösterdiklerini ispat eder. Bu suretle en başlı sebep de ortadan kalkar. Böyle bir hareket bana pek bî-mana ve faydasız görünüyor. Akl-ı selime mugâyyir *{aykırı}* bir tedbir gibi geliyor.

Meydan-ı bedahate *{geniş bir meydana}* çıkarılmak îcâb eden bir gayr-ı tabiilik daha var ki hikâyenin manasızlığını gösteriyor. İbn İshak'ın rivayetinde kat-'ı münasebet cezasına maruz bırakılan aileye muâvenetler *{yardımlar}* hep müşriklerden gelmiştir. Hür ve bu tedbirden masun *{uzak}* olan (ehâdîse nazaran) elli yahut altmış Müslümanın ismi bir kere bile geçmiyor. Doğrusu aranırsa bu Müslümanlar kat-'ı münasebet o emri ile kendilerini mukayyed göremezlerdi. Böyle bir kararı kabul edemezlerdi. Yoksa irtidad etmiş, peygamberlerine hıyanet eylemiş olurlardı. Nasıl oluyor da hadis, bazı müşriklerin münasebet-i ictimâiyyeden tağrîb ve teb'îd edilen *{uzaklaştırılan ve sürülen}* kimselere yardım suretiy-
[II/285] le İslamiyet'e hizmetlerini tafsîl ettiği halde böyle bir muameleye maruz bulunmayan Müslümanları meskût geçiyor ve

386 Faraza Muhammed'in kızlarından biri, Zeyneb, ikinci sene-i hicriyyeye kadar müşrik kalmıştır.

bunları bir hain ve cebîn *{korkak, cesaretsiz}* gibi gösteriyor? Birtakım vahim tehlikeleri göze alarak sevgili peygamberlerine muâvenet etmiş olan sahabelerin kahramanâne sadakatlerinin hatırasını hıfzetmek daha makul olmaz mıydı? Biraz evvel Ömer'in ihtidası Müslümanların kuvve-i maneviyyesini artırdığını ve Müslümanların miktarını çoğalttığını bize hikâye eden hadis artık onların Mekke kurbunda ibadet edebildiklerini söylüyordu. Şimdi bu meselede hadisin sükût etmesi ancak Peygamber'in ailesinden olmayan Müslümanların Peygamber'e yardım etmeleri suretinde kâbil-i izahtır. Tabir-i âharla *{diğer}*, tahkik ediyor ki bu muamele hakkında söylenen şeyler hakikat hale tevafuk etmiyor.

§288. Bu şüphelerden, bu gayr-ı tabiiliklerden ve tezatlardan bütün bu meşhur vakanın menâbi'de gördüğümüz şekilde, yukarı(da)ki fıkralarda gördüklerimiz gibi muharref *{bozulmuş}* bir şey olması neticesine kemâl-i kat'iyyetle muvâsalet edilebilir *{ulaşılabilir}*. Hem de bunu tecrübesiz muhaddisîn bir kasd-ı mahsusa ile yapmışlardır. Mekke'de hicretten evvel uzun ve elim devre-i mücadelede hiç şüphe yok ki Mekke cemaati içinde pek derin bir manevî ayrılık vukûa gelmiştir. İslamiyet'in pek cezrî *{köklü}* olan yenilikleri bu ayrılığı bütün bütün zehirlemiştir. İslamiyet kan rabıtası yerine [II/286] müşterek bir imanın manevî rabıtalarını ikâme ediyordu. İslamiyet o zamana kadar yek pâre duran aile binasının içine nüfuz eden, rahneler *{gedikler}* açan, kadîm adetleri kıran, bir inkılâb-ı ictimâî tehdidini irâe eyleyen *{gösteren}* bir din idi. Bundan dolayı Müslümanlar Mekke'nin muhafazakâr rüesâsına tehlikeli birer unsur-ı fesâd gibi görünmüşlerdir. Kureyş tacirlerinin de onları aynı surette telakki etmeleri lazım geliyordu. Asrî hey'et-i ictimâiyyenin bazı sınıfları ihtilalci sosyalistlere ne nazarla bakıyorlarsa bunlar da Müslümanları öyle addetmiş olmak îcâb eder. Muhammed muârızlarını kendine celb etmek kâbil olan şeylerin kâffesini yapmış ise de onlar bir müdafaa sevk-i tabiisiyle Muhammed'e karşı, neşrettiği dine karşı, ona iman eden akrabalarına karşı şiddetli ve sa-

mimi bir nefret hissediyorlardı. Muhammed'in ailesine karşı da büyük bir husumet duydular. Çünkü Muhammed, ailesinin himayesi sayesinde Mekke cemaatinin içinde bî-pervâ yaşayabiliyor ve mevcut müessesâtı alenen tahrib edebiliyordu. Bu husumet Kureyşîler'in Muhammed'in ailesiyle gerek ticari gerek akd-i sıhriyyet *{akrabalık}* suretiyle münasebette bulunmamaları gibi maddî bir şekil almıştır. Bugün bile Lordlar kamarası azasından muhafazakâr bir zat evlatlarından birinin gerek umûr-ı ticariyyede gerek peydâ-yı sıhriyyet *{ortaya çıkan kan bağı}* hususunda bir sosyalist yahut amele muharriki
[II/287] ile birleşmesini hiçbir zaman kabul edemez. Kadîm Araplarda bizim bugünkü kozmopolit âlemimizde olduğuna nispetle daha şiddetli, daha hakiki bir gurur-ı asâlet mevcut idi. Binaenaleyh Kureyşîler Muhammed'i himaye eden aile ile her türlü samimi münasebete girişmekten ictinâb etmeye *{kaçınmaya}* çalışmışlardır. Bu kat'ı münasebet kararı kâğıt üzerine yazılarak Kâbe duvarına asılmış resmî bir şey değildi. Fakat şüphe yok ki müşrik rüesâsı arasında müceddid ile akrabaları ile her türlü münasebeti kat' etmek hususunda zımnî *{dolaylı}* fakat kat'î bir i'tilâf mevcut olmuştur. Muhakkak denemezse de muhtemeldir ki zengin ve büyük tacirlerin bu gayr-ı zâhirî *{görünmeyen}* husumeti Muhammed'in ailesine kendi hususî mahallerinde birbirlerine daha sıkı surette merbut *{bağlı}* bir halde yaşamak münasip olacağını anlatmıştır. Fakat her türlü muhasara fikri bertaraf edilmek iktiza eder. Meşhur «Şi'b-i Ebû Tâlib» tabiri zâhirî manasıyla telakki edilmemelidir. Yani Ebû Tâlib ile ailesi dağların bir tarafında tehassün etmişler *{kapanmış}* zannolunmamalıdır. O zamanlarda bugün de olduğu gibi[387] mahalleleri ayıran sokaklardan yağmur günlerinde sular akardı. Bundan dolayı her mahalle dağların yamaçları üzerinde, bu kurumuş su yataklarından biri boyunca imtidâd ederdi *{uzardı}*. Mekke'nin arızalı arazisinden dolayı bunlar o
[II/288] zaman şimdikinden daha arızalı olmak lazımdır. Çünkü o kadar asırların enkazı bu çukurları kısmen doldurmuştur.

387 Burgahar'da bakınız, Trav. İn. Ar., sahife 105.

Sonrakiler bu ikinci derecedeki ahvâli anlayamadılar. Kureyşîlerin vaktiyle Muhammed'e karşı onun mensup olduğu ailelerin kızlarıyla evlenmeyecek, onlarla münasebet-i ticâriyyeye girişmeyecek kadar nefret ve husumet beslemiş olduklarına dair mevcut müphem hatırât bir kasd-ı mahsus ile tezyîd, ta'dîl ve tağyir edildi *{elde olan kapalı hatıralar kasti olarak artırıldı, düzenlendi ve değiştirildi}*. Avam halka mahsus an'anât umumi mahiyeti haiz hadisattan hoşlanmadığı ve renkleri takviye ve hâdisâtın zamanlarını tahdîd eyleyerek bunlara daima şahsî vakalara has bir şekl-i sarih verdiği için menkıbe-i avâmın tabii tekâmülü, muhaddisînin de yardımıyla bu hikâyeye müncer *{varıp sona eren}* oldu. Hakikata vâsıl olabilmek için menkıbenin tekâmül safhasında maziye doğru çıkmamız îcâb eder. Tabir-i caiz ise menkıbenin gayet mütekessif *{yoğun}* bir hale gelmiş şeklini tevsî' etmelidir *{yaygınlaşmalıdır}*. Vakayı mahdûd bir zaman içine hapsetmekten ise bütün Mekke devresine teşmil eylemek lazımdır. Mamafih hadisin şimdiki şekli Kureyşîler ile Muhammed'in ailesi arasındaki husumet hissiyatının gayet şiddetli ve bariz bulunduğu bir devre-i mahsusun hatırası ile vücut bulmuş olduğunu kabul edebiliriz. Tabir-i diğerle muayyen bir zamanda bir nevi buhran tehaddüs etmiştir *{ortaya çıkmıştır}*. Bu buhrandan sonra Kureyşîler arasında en müfrit kısım, cemaat işlerinde nüfuz ve tefevvukunu *{üstünlüğünü}* kaybetmiş, mutedil ve i'tilâfperver fırkanın ihtiyat ve itidal fikirleri galebe çalmıştır. Muhammed'in ailesiyle kat-'ı münasebet devresi esnasında müşrikler tarafından gösterilmiş muâvenet hikâyeleri insaniyetkârâne ve uhuvvetpervâne aksü'l-amelin *{tepkinin}* mahsulüdür. Bilhassa, Mekke'de müfritlerin tefevvukuna nihayet geldiğine delâlet edecek surette kat-'ı münasebet tedbirinden vazgeçilme hikâyesi ancak böyle bir aksü'l-amel hatırası olabilir. Filhakika bu buhrandan sonra muhaddisînin bütün icatlarına rağmen, destres olduğumuz malumattan Mekke'de tekrar sükûn hüküm sürdüğünü ve İslamiyet ile müşriklik arasındaki mücadelenin umumi bir şey değil hususî ve ailevî bir ihtilaf haline indiğini anlıyoruz. Hatta son devrede Ömer'in ve ona imtisal eden Benî Adiyylerden [II/289]

sâir bazılarının ihtidasını muâkib *{takip eden}* görülmüş bir tehâlükden *{istekli olma}* sonra ihtidaların arkası bile kesildiğini, Müslümanların fakir, ehemmiyetten ve itibardan mahrum kimselerden mürekkeb küçük bir küme halinde kaldıklarını, Muhammed ile taraftarlarının nîm sönmüş ruhlarını tekrar canlandıracak büyük ve yeni vaka zuhur etmezse inhilâl tehlikesine maruz bulunduklarını bile fark ediyoruz. İşte bu devrede bizzat Muhammed hiç kimsenin kendi memleketinde peygamber olamayacağına kanaat getirerek gözünü Mekke'den ve
[II/290] Kureyşîler'den ayırmış, gerek kendisi için gerek tesis ettiği din için çare-i necâtı *{kurtuluş yolunu}* vatanın haricinde aramıştır. İşte bu suretle İslamiyet'in en mühim vakasına, Muhammed'in hayatında Wendepunkt (dönüm noktasına), Medine'ye hicret keyfiyetine vâsıl oluyoruz. Bazı Medinelilerin İslamiyet'i kabul etmeleri bu fikri Muhammed'e telkin etmiştir. Hicret olmasa idi İslamiyet hiçbir zaman payidar olamazdı. Dünyanın tarihi de bütün bütün başka bir şekil alırdı.

Boykot Rivayetleri

Kat-'ı Münasebet Hakkında Ehâdîsin Rivayeti

§289. Kureyşîler Muhammed'in sahabelerinin Necâşî nezdinde sükûn, himaye ve emniyet bulduklarını, Ömer'in ve Hamza'nın ihtidası sayesinde Muhammed ile Müslümanların cüret kesb ettiklerini ve İslamiyet'in kabileleler (Mekke'de Kureyşîler) arasında intişâr eylediğini *{yayıldığını}* anlayınca bir meclis kurdular ve bir «sahife» kaleme alma kararı verdiler. Bunda Benî Hâşimler ve Benî el-Muttalibler (aynen, Abdülmuttalib değil) ile kız alıp vermemeye ve hiçbir muamele-i ticariyyede bulunmamaya karar veriyorlardı. Mansur b. İkrime b. Hâşim b. Abdümenâf bu mukarrarâtı *{kararları}* bir yaprak üzerine yazdı. «Sahife» cevfü'l-Kâbe'ye *{Kâbe'nin içine}* ta'lîk olundu *{asıldı}*. Yeğenini himaye etmek ve ona müzaheret göstermek yolunda verdiği va'de sadık bulunan Ebû Tâlib bu müş-
[II/291] kil mevkide Muhammed'i terk etmedi. Hâşimî ailesinin sâir bütün efradı, düşman tarafına geçmiş olan Ebû Leheb b. Abdüluzzâ b. Abdülmuttalib müstesna olmak üzere Muhammed'in

tarafını iltizam ettiler *{seçtiler}*. Benî Hâşimler Mekke'de Şi'b-i Ebû Tâlib denilen mahallelerine çekildiler. Şehir artık aralarında hiçbir münasebet kalmayan iki kısma ayrıldı. Benî Hâşimler erzakın nedretinden *{kıtlığından}* ve bunları tedarik hususundaki müşkilâttan dolayı iki üç sene pek sıkıntı çektiler. Bir nevi muhasaraya benzeyen bu hal devam ettiği müddetçe rivayet olunduğuna göre Benî Hâşimler bu tedbirin daire-i şümûluna *{kapsamına}* girmemiş olan dostların yardımı olmasa idi pek fena bir mevkide kalacaklardı. Hatice'nin amcazâdelerinden biri Hakîm b. Hizâm isminde bir müşrik Muhammed'in zevcesi Hatice'ye defaat ile gizlice yiyecek göndermiştir. Ebû Cehil bir defasında Kureyşîlerin kararı hilâfına harekette bulunduğunu keşfetmiş olmakla beraber Hakîm, Ebü'l-Bahterî b. Hâşim b. el-Hâris b. Esed namında diğer bir müşriğin yardımı sayesinde yine defaatle yiyecek göndermekte devam etmiştir. Mahsûriyetin kadınlar tarafından akrabaları bulunan sâir bir takım müşrikler de gizlice muâvenette *{yardımda}* bulundular.[388] Hamîs[389] bu kat-'ı münasebetin bi'setin *{peygamberliğin}* yedinci yahut sekizinci senesinde vukûa geldiğini söylüyorsa da bunu altıncı hatta beşinci senede (!) vâki olmuş gibi gösteren sâir ehâdîsten de bahsediyor. Hamîs,[390] karar-ı vâki'in bi'setin yedinci senesi Muharreminde Kâbe duvarına ta'lik edildiğini *{asıldığını}* bildirmektedir. Halebî[391] yukarı(da)ki tafsilatı tekrar ettikten sonra Benî Hâşimlerin ağaç yapraklarıyla taaddîye mecbur kaldıklarını ilave ediyor ve nihayet bu kadar tazyîkât karşısında Muhammed'in Habeşistan yolunu tutmaları için taraftarlarına emir verdiği hakkındaki hadisi[392] zikreyliyor.[393]

388 Taberî, 1. cild, 1189-1190, 1198; Hişâm, 230-231; Hamîs, 1. cild, 335-336; Esîr, 2. cild, 66-67, § 290-305. fıkralarda verilen tafsilatı tamamen [II/292] atlıyor ve bu halin üç sene devam ettiğini söyledikten sonra birden bire bu tedbirin ref' edilmesine {*kaldırılmasına*} vâsıl oluyor.

389 1. cild, 335, satır 28.

390 336, satır 6.

391 İkinci cild, 21, satır 26.

392 İkinci muhaceret.

393 2. cild, 21, satır 27.

Not-1 [II/292] Sonra burada muahharan icad edildiklerinden dolayı hemen hemen hiçbir kıymet-i tarihiyyeleri olmayan birçok küçük ehâdîs zikre-

§290. Çektiği sıkıntının şiddetine rağmen Muhammed düşmanlarına karşı ufak bir zaaf eseri bile göstermedi. Bütün aile, hatta müşrik kalmış olan kısım bile ailenin namını, şeref ve haysiyetini halelden vikaye etmek ve en kadîm Arap an'anesine sadık kalmak için şâyân-ı takdîr bir vifâk *{uyum}* ve ittihad ile Muhammed'e müzâherette bulundu. Aynı zamanda ufak tefek taaddiyyât ve tecâvüzât devam ediyordu. Bilhassa Muhammed aleyhinde her türlü tecâvüzâta kıyam etmekten geri kalmıyorlardı. Harb b. Ümeyye'nin kızı ve Kureyşîler tarafında kalmış olan Muhammed'in amcası Ebû Leheb'in zevcesi Ümmü Cemîl bir defasında Muhammed'in yolu üstüne dikenli ağaçlardan mürekkeb bir demet attı. «Ebû Leheb'in elleri donsun ve kendisi belasını bulsun! Kimseye mal ve mülkünün ve kazandığı şeylerin bir faydası olamaz. O nâr-ı cehennemde yanacak ve odun taşıyan zevcesinin «hammâletü'l-hatab» boynuna mesed ipi bağlanacaktır,[394] âyetlerinin bunun üzerine nâzil olduğu söyleniyor. Ümeyye b. Halef b. Vehb Muhammed'e her tesadüfte onu itiyor, aleyhinde müfteriyât ve teşnîâtta *{ayıplama}* bulunuyordu. «Veyl onlara ki iftira, tard ve teb'îd ederler, servet toplarlar ve bunları sayarlar...» sûresinin bundan dolayı nâzil olduğu söyleniyor.[395]

[II/294] §291. Müslüman olan Habbâb b. el-Eret Mekke'de kalmıştı. Kureyşîler'den Âs b. el-Vâil ondan birçok kılıç satın almış; fakat bedelini vermemişti. Habbâb bir gün alacağını istemeye

diliyor. Bunların kısm-ı a'zamı âyât-ı Kur'âniyye'yi tenvir ve izah için icad edilmiş teferruattan ibarettirler. Hiç mevsuk bulunmayan, üç senenin boşluğunu doldurmak maksadıyla hepsi birden karma karışık surette «Şi'bde Muhasara» devresine idhâl edilmiş olduğu zannedilebilir. Mamafih Taberî de aynı hatayı irtikâb ediyor, yanlışlık olmuş âyetler hikâyesini de (§ 280) bu devreye tesadüf ettiriyor. Bunun neticesi [II/293] olmak üzere muhacirleri Habeşistan'dan geri getiriyor ve başka bir vaka daha anlatıyor (§ 299).

394 Kur'ân, Tebbet; Hişâm, 333-334.

Not-1 [II/294] Mamafih Kur'ân münekkidleri Tebbet sûre{*si*}nin vahyini bi'setin bidâyetinde vukûa gelmiş gibi gösterirler. Hişâm (234) masal kâbilinden bazı tafsîlât ilave ediyor: Ümmü Cemîl Muhammed'e nâzil olan âyeti işitince büyük bir taş ile mabede koşmuş, Muhammed ile Ebû Bekir'i orada bulmuştur. Ümmü Cemîl Muhammed'i öldürmek fikrinde olduğu için Cenâb-ı Hakk Peygamber'i nâ-mer'î bir hale sokmuştur, ilâ âhir.

395 Kur'ân, Hümeze; Hişâm, 234.

gitti. Fakat Âs kendisini muhakkirâne kovdu, para vermedi. Muhammed'in dinine îmâda bulunarak kendisinden alacağını cennetin altınları ve mücevherleri ile telafi etmek için rûz-i mahşeri beklemesini müstehziyâne *{alaycı bir şekilde}* söyledi. «Bizim işaretlerimize iman etmeyen ve bin servet, çoluk çocuk sahibi olacağım... diyen kimseyi gördün mü?» âyetinin bunun üzerine nâzil olduğu söyleniyor.[396]

§292. Ebû Cehil bir gün Muhammed'e rast geldi ve dedi ki: «Bizim mabudlarımızı taciz etmekten vazgeç. Yoksa biz de senin taptığın Allah'ı iz'âc ederiz *{rahatsız ederiz}*». Bunun üzerine Muhammed esnâma şiddetle tecâvüzden sarf-ı nazar etti. Allah'a iman ve Müslümanları Allah'a ibadet ve [II/295] hamd ü senâya teşvik ile iktifâ eyledi. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: «Onların Allah'tan gayrı taptıkları mabudlara tecâvüz etmeyiniz. Çünkü onlar da cehalet ve husumet sevkiyle Cenâb-ı Hakk'ı taciz ederler».[397]

§293. Nadr b. el-Hâris el-Abderî Muhammed'in sözlerine ve mev'izalarına *{öğütlerine}* daima tecâvüz eder, onu tekzîb eyler *{yalanlar}*; Rüstem, İsfendiyâr ve İran hükümdarları devresine ait hikâyât ile halkın dikkatini kendisine celbe çalışır; Muhammed'in söylediklerini kimsenin dinlememesini temine uğraşırdı. Hatta Muhammed'i kadîm kitaplardan kendisinin Tevrat hikâyelerini kopya etmekle itham eyledi. Bunun üzerine şu âyetler nâzil oldu: «Onlar diyorlar: Muhammed kudemâtın *{eskilerin}* hikâyelerini kopya ediyor, sabah akşam kendisine o hikâyeler bildiriliyor. Sen de ki: Arz ile semavâtın esrarını tanıyan onları bildirdi. Çünkü o Gafûr ve Rahîmdir... ilâ âhir.»[398] «Kendisine bizim işaretlerimiz okunduğu zaman "eski masallar!" diyor!»[399] «Senin okuduğun işarât-ı ilâhiyyeyi dinleyerek sonra mağrûrâne uzaklaşan yalancıların ve fenaların vay haline!...» ilâ âhir.[400]

396 Kur'ân, Meryem, 80; Hişâm, 234-235.
397 Kur'ân, En'am, 108; Hişâm, 235.
398 Furkan, 6.
399 Mutaffifin, 13.
400 Casiye; Hişâm, 235-236; tekerrürdür § 256. fıkraya bakınız.

[II/296] §294. Bir gün Muhammed Velîd b. el-Mugîre vesâir Kureyşîlerle Kâbe'de oturuyordu. Bir müddet söyledikten sonra Nadr sözlerini red ve cerh etmek istedi. Fakat muvaffak olamadı. Nihayet Muhammed onu sükûnete mecbur etti ve şu âyet-i Kur'âniyye'yi okudu: «Siz ve Allah'tan gayrı taptığınız şeyler nâr-ı cehennemde yanacaksınız. Gideceğiniz yer orasıdır. Onlar birer mabud olsalardı cehenneme gitmezlerdi. Cehennemde ebediyyen kalacaklar, gürültü yapacaklar; fakat kimse kendilerine kulak vermeyecektir». Abdullah b. ez-Züb'arî es-Sehmî bu âyetten haberdar olunca Muhammed'in sözlerinde bir tezat keşfettiğine zâhib oldu. Dedi ki: «Allah'tan başka kendilerine perestiş edilen *{tapılan}* şeylerin kâffesi perestişkârlarıyla *{tapılanlarıyla}* birlikte cehenneme gideceklerse bizim perestiş ettiğimiz melâikeler ne olacak? Yahudilerin perestiş ettikleri Üzeyr, Hristiyanların perestiş ettikleri Îsâ ne olacak?» Bu itiraz Kureyşîlerin pek hoşuna gitti. Bu sözleri Muhammed'e naklettiler. O da şu cevabı verdi: «Yalnız Allah'tan başka perestiş görmek isteyenler nâr-ı cehennemde perestişkârlarıyla birlikte yanacaklardır. Kureyşîler kendilerine tapılmak isteyen şeyâtîne ve buna mümâsil şeylere perestiş ederler!» Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk şu âyeti vahyetti: «Evvelce kendilerine lütuf ve ihsanda bulunduklarımız cehennemden uzakta kalacaklar ve (cehennemdekilerin) gü-
[II/297] rültülerini duymayacaklardır!» ilâ âhir.[401]

§295. Muhammed'in en şiddetli aleyhtarlarından biri de Ahnes b. Şerîk b. Amr b. Vehb es-Sekafî idi. Benî Zührelerin halîfi bulunuyordu. Kabilenin eşrafı arasına kabul edilmişti. Sözleri kemâl-i memnuniyetle dinlenirdi. Bunun aleyhinde şu âyet nâzil oldu: «Çok küfür eden, ta'n ve teşnî'de bulunan kimsenin arkası sıra gitme... ilâ âhir.»[402]

§296. Velîd b. el-Mugîre Allah insanlara cidden hakikatı haber vermek istemiş olsa idi ya Kureyşîlerin en müsinni *{yaşlısı}* ve reisi sıfatıyla kendisini yahut Taif'te Sakîflerin reisi Ebû

401 Enbiya, 26. ve müteâkib âyetler; Hişâm, 236-237.
402 Kalem. 10-13; Hişâm, 237-238.

Mes'ûd Amr'ı intihâb edeceğini *{seçeceğini}*, Muhammed gibi bir adamı iki şehrin en ileri gelen iki adamına takdim edemeyeceğini iddia etmişti. Muhammed bu iftiharı işitince şu âyetin nâzil olduğunu tebliğ etti: «Onlar diyorlar: Ya Rab Kur'ân iki şehrin en mümtaz adamlarından biri tarafından tebliğ edilmiş olsa idi! Bunlar acaba merhamet-i ilâhiyyeyi kendi bildikleri gibi mi tevzî' etmek *{öğütlemek}* istiyorlar?[403]

§297. Übeyy b. Halef ve Ukbe b. Ebî Muayt gayet samimi [II/298] dost idiler. Ukbe bazı kere Muhammed'in sözlerini dinlemeye gider ve Peygamber'in yakınına otururdu. Dostu Übeyy bundan dolayı muâhezette *{tenkitlerde}* bulundu. Muhammed'in yüzüne tükürmeyecek olursa bir daha kendisiyle konuşmayacağını, yüzüne bakmayacağını söyledi. Ukbe dostunun bu teşvikiyle Muhammed'in yanına gitti ve yüzüne tükürdü. Muhammed şu sûreyi tebliğ ile iktifa etti: «Bir gün günahkâr: Ah ne olurdu Peygamber'in tarikini tutmuş olsaydım. Eyvah bana! Filanı kendime dost ittihaz etmemeliymişim *{tutmamalıymışım}*! diyerek nedâmetinden *{pişmanlığından}* ellerini ısıracaktır!...» ilâ âhir.[404]

§298. Yine bu Übeyy bir gün elinde tutulamayacak kadar çürümüş bir kemik ile Muhammed'in karşısına geldi, avucunda bu kemiği tuz haline kalb etti *{dönüştürdü}*, tozları Muhammed'in üstüne ufaladı. Sonra bu kemiğin tekrar canlanacağına hakikaten inanıp inanmadığını sordu. Muhammed cevab-ı tasdik vermekte ısrar etti. Şu âyetler nâzil oldu: «Bizi bir teşbih karşısında bulundurdu, kendi yaradılışını unuttu. Kemiklere kim tekrar can verebilir? diye sordu...» ilâ âhir.[405]

§299. Bir gün Muhammed Kâbe'yi tavaf ettiği esnada Ku- [II/299] reyş rüesâsından Esved b. el-Muttalib, Velîd b. el-Mugîre, Ümeyye b. Halef, Âs b. Vâil yaklaştılar, sokakta Peygamber'i durdurdular ve kendisine bir i'tilâf teklif ettiler. Muhammed kendilerinin sanemlerine perestiş ederse onlar da Muham-

403 Zuhruf, 30; Hişâm, 238; Halebî, 1. cild, 418.
404 Furkan, 29; Hişâm, 238.
405 Yasin, 78; Hişâm, 238-239.

med'in Allah'ına perestiş edeceklerdi. Muhammed bu teklifi kemâl-i istihfâf *{uygun bir dille}* ile reddetti. Cenâb-ı Hakk şu âyetleri kendisine tebliğ eyledi: «De ki: Ey kâfirler, ben sizin ibadet ettiğiniz şeylere ibadet etmem...».[406]

[II/300] §300. Ebû Cehil Kur'ân'da zakkum ağacının bahsi geçmesiyle istihza ettiği için Cenâb-ı Hakk iki fıkra daha vahyetti: «Zakkum ağacı fenalık menbaıdır. Karında erimiş bir maden gibi kaynar, fıkırdayan su gibi kaynar»[407] Şu sözlerin de Ebû Cehil hakkında vârid olduğu söyleniyor: «Bu ağaca Kur'ân'da lanet edilmiştir; biz onları tehdit ediyoruz. Fakat onlar gittikçe daha düşman oluyorlar»[408]

§301. Bir gün Muhammed, Velîd b. el-Mugîre ile konuşuyor, onu İslamiyet'e celbe çalışıyordu. A'mâ Ümmü Külsüm[409] yanlarından geçerken kendilerine yaklaştı, Muhammed'e tevcîh-i hitâb *ederek {yüzüne dönerek}* Kur'ân tilavet etmesini rica eyledi. Muhammed sabırsızlandı. Çünkü yalnız Velîd ile meşgul olmak istiyordu. Hiçbir zaman tilavet edilen ile iktifâ etmeyerek daha başka âyetler de okunmasını rica eden a'mânın müdahelesinden canı sıkıldı. Cevap vermeden a'mâya *{görme engelliye}* arkasını çevirdi. Muhammed, İslam dinini daha iyi anlamak için malumat talep eden birine karşı gösterdiği bu nezaketsizlikten muahharan pişman oldu, şu âyet tebliğ edil-

406 Kur'ân Kafirun; Hişâm, 239, râvîsiz; Taberî, 1. cild, 1191-1192, râvî: Ya'kûb b. İbrahim an İbn-i Uleyye an Muhammed b. İshak an Saîd b. Minâ, Ebü'l-Bahterî'nin azatlısı.
Not-1 [II/299] Taberî bu hadisten hafifce farklı başka bir rivayet kaydediyor: Eşrâf (isimleri tasrîh edilmiyor) Muhammed'e istediği kadar servet, arzu ettiği kadar zevce ve birçok teminat teklif etti. Yegâne talep ettikleri şey de esnâma hakaret etmekten vazgeçmesi idi. Taberî, Kur'ân'ın diğer bir fıkrası{*nın*} da bu münasebetle nâzil olduğunu ilave ediyor. Sebe', 64-66. Bu hadisi Hişâm ravileri göstermeksizin yazıyor. Taberî ise rivayeti İbn Abbâs'a kadar çıkarıyor. Taberî, 1. cild, 1191. Yukarıda zikrettiğimiz ehâdîsin bir tekerrüründen ibarettir. § 255. fıkraya bakınız.

407 Duhan, 43.

408 İsra, 62; Hişâm, 240.

409 Metnin aslında Külsüm geçiyor olsa da kaynaklar Mektum olarak zikretmektedir.

di: «A'mâ kendisinin yanına geldiği zaman uzaklaştı, gayr-ı nâzikâne davrandı...»[410]

§302. Müslümanlar arasında Osman b. Maz'ûn, amcası [II/301]
Velîd b. el-Mugîre'nin himayesi sayesinde gayet emin ve rahat bir halde yaşıyordu. Benî Hâşim'e mensup olan dindaşları ise mevzu olan kat-'ı münasebet *{ilişkisini kesme}* kararı dolayısıyla pek çok sıkıntı ve rahatsızlık içinde idiler. O da diğer Müslümanlar gibi olmak istediğinden himayeden alenen vazgeçmesi için amcasına rica etti. Velîd, bu bî-fâide *{faydasız}* alû-cenâbdan onu vazgeçirmeye çalıştı. Fakat Osman ısrar ettiği cihetle Velîd buna dayanamayarak Kâbe'de alenen himayesini onun üzerinden ref' eyledi. Bir kaç gün sonra Osman meşhur şair Lebîd ile kavga etti. Lebîd bütün hoşa gidenlerin bir gün fenâyâb *{yok}* olacağını iddia ediyordu. Osman ise lezâiz-i cennetin hiçbir zaman arkası kesilmeyeceği itikadında idi. Kavgada hazır bulunan Kureyşîlerden biri Lebîd'in tarafını şiddetle iltizam ederek Osman'ın gözüne fena surette vurdu. Velîd b. el-Mugîre bunun üzerine yeğenini tekrar taht-ı himayeye *{himaye altına}* almak istemişse de Osman şiddetle reddetmiştir.[411]

Buâs Muharebesi

(617 Mîlâdî?)

§303. Rivayet edildiğine göre bi'setin *{peygamberliğin}* yedinci senesinde, Medine kurbunda *{yakınında}* Evslerle [II/302]
Hazrecîler arasında Süveyd b. es-Sâmit'in Mecder b. Ziyâd tarafından katli münasebetiyle büyük Buâs Muharebesi vukûa gelmiştir. Hamîs'te[412] böyle muharrerdir *{yazılıdır}*. Fakat tarih sırası kat'iyyen muhakkak değildir. Çünkü Buâs Muharebesi'nin Benî Hâşimlerle kat-'ı münasebetten mukaddem olduğunu ve muharebenin hicret-i nebeviyyeden altı yahut beş sene evvel vukûa geldiğini söylüyor. Halebî[413] de Buâs Mu-

410 Kur'ân, Abese, 1; Hişâm, 240.
411 Hişâm, 243-244; Halebî, 2. cild, 8-9.
412 1. cild, 335, satır 23.
413 2. cild, 134, satır 12.

harebesi'nin hicretten beş sene evvel yani Benî Hâşimlerle kat-'ı alâka esnasında vukû bulduğu kanaatindedir. Buâs, Medine'den iki günlük mesafede, Benî Kurayza Yahudi kabilesi kurbunda Evslere ait bir hisar idi. Buâs Muharebesi hakkında Wellhausen'e müracaat ediniz.[414] İslam tarihine taalluku olmayan bu nizâa *{alakalı olmayan bu çekişmeye}* dair bütün mühim malumat buraya toplanmıştır.

Boykota Tavır

Kat-'ı Münasebet Kararına Karşı Aksü'l-Amel *{İlişik Kesme Kararına Karşı Yapılan Eylem}*

§304. Benî Hâşimlere karşı ittihaz edilmiş olan tazyik usulüne karşı aksü'l-amel alâimi *{belirtileri}* hissedilmeye başlandı. Mahzûmî kabilesinden Ebû Seleme namında bir Müslüman kendi kabilesini terk ile gidip Ebû Tâlib'in himayesine
[II/303] girdi. Mahzûmîler buna karşı protesto ettiler, şehri tahrik ve ifsad edenleri taht-ı himayesine almaya hakkı olmadığını Ebû Tâlib'e söylediler. Mamafih Ebû Seleme Ebû Tâlib'in hemşehrilerinden birinin oğlu idi. Onun için yeğenini himaye hakkına mâlik olduğunu iddia etti. Bu esbâb kardeşi Ebû Leheb'e o kadar kuvvetli göründü ki vukû bulan iddiayı red ile Ebû Tâlib'in alenen müdafaasını deruhte eyledi *{üzerine alındı}*: «Bu ihtiyara o kadar musallat oluyorsunuz, kendi ailesinden olan kimselere karşı gösterdiği himayeden dolayı onu o kadar muâheze ediyorsunuz ki *{ayıplıyorsunuz}*!» dedi. Ebû Leheb'in itirazı pek tesir etti. Mahzûmîler müddeiyâtlarından *{önlemlerinden}* vazgeçtiler, Ebû Tâlib'i rahat bıraktılar. Ebû Tâlib de Ebû Leheb'in müdafaasından o kadar mütehayyir ve memnun oldu ki Peygamber'e karşı tebdîl-i hissiyat edeceği, bu büyük ihtilafı tevlîd eden Muhammed'i onun da taht-ı himayeye alacağı ümidine düştü.[415]

§305. Peygamber'in en emin sahabesi olan Ebû Bekir, gördüğü tazyîkâttan *{baskıdan}* dolayı nihayet Mekke'den git-

414 Skizz u. Vorarb 4. cild, 3-61 (Madinah vor dem Islam).
415 Hişâm, 244-245; Halebî, 2. cild, 10.

meye karar verdi. Peygamber'in müsaadesini istihsâl ederek Mekke'den çıktı; fakat iki üç günlük yol gittikten sonra ehâbîşlerin[416] reisi İbnü'd-Dügunne'ye tesadüf ettî. Bu, Ebû Bekir'e sebeb-i azîmetini sordu. Bunu anlayınca himayesini [II/304] âlîcenâbâne teklif etti. Ebû Bekir kabul eyleyerek Mekke'ye İbnü'd-Dügunne ile beraber döndü. Artık kimse kendisine tecâvüzde cesaret gösteremedi. Mamafih Ebû Bekir'in İslamiyet'e merbûtiyyet-i azimesi *{yüksek bir duyguyla bağlı olması}* kendisini Kureyşîlerce pek menfûr bulundurduğundan Kureyşîler birtakım hile ve fesad ile İbnü'd-Dügunne'yi Ebû Bekir aleyhine çevirdiler. İbnü'd-Dügunne başkalarının İslamiyet'i kabul etmelerini teşvik etmiş olmamak için alenen namaz kılmamayı Ebû Bekir'e emretti. Ebû Bekir buna razı olmayınca İbnü'd-Dügunne himayesini ref' eyledi. Kureyşîler tekrar Ebû Bekir'e bî-pervâ hakaret ve tecâvüzde bulunmaya başladılar. Kureyşîlerden biri, ibadet etmek üzere Kâbe'ye giderken Ebû Bekir'in başına toz serpti.[417]

Boykotun Sonu

Kat-'ı Münasebet Tedbirinin Hitâmı *{Sonu}*
(619 Sene-i Mîlâdî?)

§306. Kureyşîler arasında Benî Hâşimlere daha az düşman bir fırka vardı. Bunlar bu kadar bî-fâide tazyîkâttan *{fayda etmeyen baskıyı}* bıkarak münasebetten uzak tutulmuş olan aile lehinde teşebbüsâtta bulunmaya başladılar. Kadın tarafından karâbetleri *{yakınlık, akrabalık}* olanlar Benî Hâşimler lehindeki propagandaya daha faâlâne *{aktif bir şekilde}* devam ediyorlardı. Kureyşîlerin en sahib-i nüfuz olanlarından [II/305] Hişâm b. Amr el-Âmirî en ibtidâ *{başta}* bu işe başladı. Geçen üç sene zarfında Benî Hâşimlere defaat ile muâvenet teşebbüsünde bulunmuştu. Yiyecek yüklü develeri Benî Hâşimlerin karargâh tesis ettikleri dağın boğazına (!) kadar götürür-

416 Benî Hârisler, Benî el-Hûnlar ve Benî el-Mustalikler ile müttefik bir kabile.

417 Hişâm, 245-247. Râvî: Zührî an Urve b. ez-Zübeyr an Âişe; Halebî, 1. cild, 405-406.

dü. Develerin yularlarını çıkararak bir sopa darbesiyle mahsûrîn arasına gitmeye mecbur ederdi. Hişâm b. Amr el-Âmirî, kadınlar tarafından Benî Hâşimlerle sıhriyyeti *{akrabalıkları}* bulunan Züheyr b. Ebî Ümeyye el-Mahzûmî ile ittifak etti. Bu ikisi kat-'ı münasebet kararının ilgâsını temin için entrika yapmaya karar verdiler. Mut'im b. Adiyy, Ebü'l-Bahterî b. Hişâm, Zem'a b. el-Esved aynı fikre teb'an bu ikisi ile birleştiler. Beş Kureyşî geceleyin Mekke'nin en yüksek noktası olan el-Hacûn'da birleşmeye karar verdiler. Takip edecekleri hatt-ı hareketi kararlaştıracaklardı. Sâir Kureyşîlerden kat-'ı münasebet kararının ilgâsını istihsâl etmek *{hükümsüz bırakılmasını sağlamak}* emelinde idiler. Züheyr b. Ebî Ümeyye bu beş kişinin en sahib-i nüfuzu olmak sıfatıyla ilk sözü almayı taahhüt eyledi. Ertesi sabah Kureyşîler mabedde toplanmış oldukları sırada Züheyr Kâbe etrafında yedi kere tavaf ettikten sonra arkadaşlarına hitap ile onları kat-'ı münasebet kararını ilgâya davet eyledi ve kendi rızası olmaksızın ittihaz edilmiş *{alınmış}* olan bu karara mütâbaat etmeyeceğini *{uymayacağını}* bildirdi. Nihayet Kâbe'ye ta'lîk edilen sahifeye îmâda
[II/306] bulunarak dedi ki: «Aramızda bir nifak tevlîd eden bu karar ilgâ edilmedikçe rahat etmeyeceğim!». Diğer dört müttefik de birbirini müteâkib ayağa kalkarak aynı fikri müdafaa ettiler. Kureyşîler arasında büyük bir heyecan vukûa geldi. Pek hiddete gelen Ebû Cehil, hatipleri birlikte bir tertip kurmuş olmakla itham etti. Bu vaka cereyan ettiği sırada Ebû Tâlib meydanda bir köşede oturuyordu. Beş arkadaştan biri olan Mut'im, Kâbe'ye asılmış olan kararı yırtmak için ayağa kalktı. Fakat yaprağı kurtların kâmilen yemiş olduklarını gördü. Yalnız «Allah» kelimesinin muharrer *{yazılı}* olduğu parçaya bir şey olmamıştı. Muhammed böyle bir şey vukûa geleceğini evvelden haber vermişti. Bu sahnede hazır bulunan Ebû Tâlib Muhammed'in mucize kabîlinden bu ahbârını tebliğ etti. O haksız karar artık kaldırıldı ve bütün Hâşimî ailesi üç sene mahrumiyetten sonra eski hürriyetini tekrar iktisâb eyledi

{kazandı}.[418] Mamafih Kureyşîler Muhammed ile Müslümanlara izhar-ı nefret ve her vasıta ile onları ta'zîb *{eziyet verme}* ile Mekke'den vazgeçmediler.[419]

§307. Kat-'ı münasebet kararı devam ettiği esnada muaharan kesb-i iştihâr eden *{şöhret kazanmış olan}* Abdullah b. Abbâs dünyaya gelmiştir. Abdullah b. Abbâs tefsir-i Kur'ân mûcididir. Menâkıb ve ehâdîs icadında gayet velûd *{üretken}* davranmıştır. Hakikaten büyük bir dehâ-yı muğfildir *{aldatan}*.[420]

Mekke Döneminin Sonu

Son Mekke Devrinin Vakâyı'ı *{Olayları}*

§308. Şimdi bir silsile-i hikâyât *{hikayeler dizisi}* geliyor ki bunların hepsini bir mahsul-i icad addedebiliriz. Belki bazılarında bir şemme-i *{kokusu}* hakikat vardır. Fakat bunlar sahih olsalar bile müfessirîn-i Kur'ân'ın hikâyeleri tarih sırasıyla daha mukaddem bir devreye ait olmak îcâb eyler. Bu hikâyeleri aşağıda (§309-318) İbn Hişâm'ın kitabında muharrer olduğu tarzda nakledeceğiz. Terceme-i hâl muharrirleri bunları kat-'ı münasebet kararı ile ilk Akabe ictimâı arasındaki devreye ait malumat boşluğunu doldurmak için karma karışık bir surette buraya idhâl etmişlerdir.

§309. Muhammed, Kureyşîlerin ve kendi ailesi efradının [II/308] muhalefetine rağmen dinî propagandada devam etti. Kureyşîler Muhammed'e Mekke'de türlü türlü müşkilât *{zorluk}* çıkarmakla iktifâ etmeyerek Mekke'ye hac için gelen kimseler arasında da Muhammed'e dair fena şayialar *{söylentiler}* neşretmeye *{yaymaya}* çalıştılar. Bu suretle yabancıların ruhunda Muhammed aleyhinde bir temayül tevlîd edeceklerini

418 Not-1 [II/306] Kat-'ı münasebet kararının devamı noktasında ehâdîs [II/307] bunun 2-3 sene sürmüş olduğunu müttehiden beyan etmektedir.

419 Hişâm, 247-249; Taberî, 1. cild 1196-1198; Esîr, 2. cild, 67-69; Halebî, 2. cild, 28-32.

420 Halebî, 2. cild, 28, satır 14. Medhale bakınız.§ 24; Sprenger, 1. cild, 341, satır 28.

ve müfteriyâne müddeiyât *{iftiralarla alacakları önlemlerle}* ile yeni dinin cazibesine mâni' olacaklarını ümit ediyorlardı. Hâlbuki bu maksatlarına muvaffak olamadılar. Çünkü yabancıların ruhunda emniyetsizlik tevlîd edecek yerde merak ve tecessüs vücuda getirdiler. Devs kabilesi rüesâsından biri olan Tufeyl b. Amr ed-Devsî o sırada Mekke'ye geldi. Kureyşîler Muhammed'i dinlememesi için kendisine telkinatta bulundular. Hâlbuki maksatlarının bütün bütün aksini istihsâl ettiler. Tufeyl Kâbe'de Muhammed'in sözlerini işitir işitmez o kadar müntehîc *{heyecanlı}* ve müteessir oldu ki Peygamber'e evine kadar refakat etti ve Müslüman oldu. Muhammed yeni dini ona talim eyledi. Tufeyl Mekke'den âteşîn bir Müslüman kanaat-i kaviyyesiyle *{güçlü bir intibayla}* ayrıldı. Ailesi nezdine avdet edince pederini, zevcesini ve kabilesinden daha sâir kimseleri İslamiyet'e idhâl etti.[421]

§310. Benî Bekir b. Vâillerin bir şîi olan Kays b. Sa'lebelere mensup olan meşhur şâir A'şâ Peygamber'i görmek için Mekke'ye geldi. Peygamber'den birçok bahsedildiğini işitmişti. Müslüman olmak istiyordu. Mekke kurbunda *{yakınında}* müşrik bir Kureyşî'ye tesadüf etti. Kureyşî bu yabancının maksadını anlayınca A'şâ'yı ihtidadan vazgeçirmek için elinden geleni

421 Hişâm, 252-254; Halebî, 2. cild, 57-59.
Not-1 [II/308] Tufeyl kabilenin sâir efradını da İslamiyet'e idhâle [II/309] teşebbüs etti. Fakat hemen hemen hiç muvaffak olamadı. Peygamber'den yeni talimat almak üzere Mekke'ye döndü. Muhammed, propagandada devam etmesini, fakat i'tidâl ve mülâyemetle harekette bulunmasını emreyledi. Medine'ye hicretten ve Kureyşîlerin Medine'ye siperlerinden (hendek) tardıyla {*kovulmasıyla*} neticelenen ilk senelerin büyük muharebelerinden sonra Tufeyl 70, 80 Devsî ailesiyle Medine'ye gitti. Bunları İslamiyet'e celbe muvaffak olmuştu. Hep birlikte Hayber Muhasarasıyla meşgul olan Muhammed'e iltihak ettiler. Tufeyl Mekke zaptına kadar Peygamber'i takip eyledi. Ondan sonra Zü'l-keffeyn sanemini ihrâk {*yok*} etmek üzere bir hey'et-i seferiyye sevk etti. Peygamber'in vefatına kadar Tufeyl beraber kaldı. Kabilelerin büyük isyanı esnasında Tuleyha'ya karşı Necd'in fethine iştirak etti. Yemâme Muharebesi'ne de iştirak eylemiştir. Oğlu Amr kendisine refakat ediyordu. Bu seferde yakında vefat edeceğini rüyasında gördü. Filhakika müsâdemelerin {*çatışmaların*} birinde maktûl düştü. Oğlu Amr vahim surette yaralandıysa da iyileşti. Ömer'in hilâfeti zamanında Yermük muharebe-i azimesinde terk-i hayat etti. Hişâm, 254-255.

yaptı ve: «Muhammed zinayı ve fuhşu men ediyor» dedi. A'şâ: «Bu işlerle benim bir münasebetim yok» cevabını verdi. «Şarabı da men ediyor!» A'şâ: «O halde, daha bir sene şarap içmek isterim. Sonra yine gelir, Müslüman olurum!» dedi. Senenin hitâmından evvel A'şâ terk-i hayat etmişti. Binaenaleyh tasvirini mevki-i icraya *{uygulamaya}* koymaya vakit bulamadı.[422] [II/310]

§311. Arâş kabilesine mensup biri o tarihte Mekke'ye geldi, bir deve getirdi ve bunu Ebû Cehil'e sattı. Fakat kararlaştırılan bedeli talep ettiği zaman Ebû Cehil borçlu olduğu meblağı te'diyeden *{vermekten}* imtinâ' etti *{kaçındı}*. Arâşî Kâbe'ye gitti. Orada hayli Kureyşî vardı. Kendisine karşı bir haksızlık irtikâb etmiş olan Ebû Cehil'e karşı hakkını kimin müdafaa edeceğini yüksek sesle haykırarak sordu. Hazır bulunanlardan hiçbiri Arâşî'ye yardım etmek zahmetini gözüne almadı. Kureyşîlerden biri mabedin bir köşesinde oturmuş bulunan Muhammed'i müstehziyâne *{alaycı bir şekilde}* işaret ederek: «Şurada oturmuş gördüğün adam sana yardım edebilir, hakkını arayabilir» dedi. Kureyşî Ebû Cehil ile Muhammed [II/311] arasındaki husumetin ne kadar azim olduğunu bildiği halde mahsus bunu söylüyor, Muhammed ile Arâşî zararına olarak eğlenmek istiyordu. Arâşî muâvenet talep etmek üzere Muhammed'e müracaat ettiği zaman herkes hayretle gördü ki Muhammed yalnız muâvenet vadetmekle kalmadı, oturduğu yerden derhal kalktı, Ebû Cehil'in evine doğru Arâşî ile birlikte yürümeye başladı. Kureyşîler hadisenin aldığı bu nâme'mûl *{umulmayan}* tarzdan meraka düşerek içlerinden birine Peygamber'i takip etmesi ve Muhammed ile Ebû Cehil arasında ne cereyan edeceğine bakması için emir verdiler. Muhammed bilâ-tereddüt Ebû Cehil'in evinin önüne giderek kapıya vurdu, biraz konuşmak üzere Ebû Cehil'e sokağa çıkmasını söyledi. Ebû Cehil bilâ-teehhür *{gecikmeden}* aşağı-

422 Hişâm, 255-256. Burada A'şâ'ya atfolunan uzun bir şiir muharrerdir. Not-1 [II/310] Bu hadisin râvîleri zayıftır: İbn Hişâm an Hallâd b. Kurre b. Hâlid es-Sedûsî ve Bekir b. Vâil kabilesinden sâir bazı ulemâ. Bu hadis ağleb ihtimale göre Bekir b. Vâil'in eser-i icadıdır. Çünkü şarap Medine'de, hicretten birçok sene sonra men edilmiştir.

ya indi. Bir bez parçası gibi renksiz bir halde Muhammed'in Arâşî lehinde söyleyeceği sözleri dinledi. Hiçbir itiraz ve mütalaa dermiyân etmeksizin eve girdi parayı aldı ve bütün borcunu derhal te'diye etti *{ödedi}*. Kureyşîlerden hiçbiri bunun sıhhatine inanmak istemiyordu. Fakat bizzat Ebû Cehil son dakikada Muhammed'in başı üstünden müthiş bir ejder gördüğünü, bundan pek korktuğu için cevap vermeye yahut itiraz etmeye cesaret edemediğini itiraf etti.[423]

§312. Bir gün Muhammed Kureyşîlerden Rükâne b. Abdiyezîd b. Hâşim b. el-Muttalib b. Abdümenâf ile Mekke'nin şi'blerinden *{patikalarından}* birinde yalnız bulunuyordu. Rükâne Kureyşîler arasında en kuvvetli bir adamdı. Muhammed ona hitâben «Ya Rükâne, dedi, Allah'tan korkmuyor musun? Niçin benim davetime icâbet etmiyorsun?» -«Doğru söylediğine emin olsaydım sana icâbet ederdim» -«Seni yere vurursam doğru söylediğime inanır mısın?» Muhammed'den daha kuvvetli olduğunu bilen Rükâne bu suâle cevab-ı tasdik verdi. Güreşmeye başladılar. Muhammed Rükâne'ye dokunur dokunmaz onu yere attı. Rükâne'nin yapmak istediği yeni bir teşebbüs aynı suretle nihayet buldu. Mağrur Kureyş bir türlü hırsını alamıyordu. Muhammed ona başka bir harika daha göstermek teklifinde bulundu. Civarda bir ağaç vardı. Muhammed çağırınca olduğu yerden çıkarak Peygamber'in önüne geldi ve Muhammed'in emri üzerine tekrar yerine döndü. Fakat Rükâne bir türlü İslamiyet'i kabul etmedi.[424]

§313. Umumiyetle Müslümanlara ve bilhassa Muhammed'e karşı olan taaddiyyât muttasıl *{arkası kesilmeyen zu-*
[II/313] *lümler}* devam ediyordu. Çünkü Muhammed, düşmanlarının mümânaat *{engellemeler}* ve muhalefetlerine rağmen alenî ve hususî surette neşr-i dinden vazgeçmiyordu. Bazıları Muhammed namaz kılarken üzerine bir koyunun kan içinde so-

423 Hişâm, 257-258. Râvîler: İbn İshak an Abdülmelik Abdullah b. Ebî [II/312] Süfyân es-Sekafî, muhaddis; Halebî, 1. cild, 423-424.
424 Hişâm, 258; Esîr, 2. cild, 57.

nunu[425] attılar. Bir defasında Muhammed'in yemek pişirdiği kabın içine hayvanın ahşâsını *{bağırsak}* attılar. Bundan dolayı Muhammed eve girmeye ve bir taş arkasına saklanmaya mecbur oldu. Düşmanlarının attıkları şeyler burada kendisine isabet edemezdi. Evine atılan murdar şeyleri bir değnek ile tutarak sokağa fırlatır, «Ya Benî Abdümenâf! Ne komşular!» diye haykırırdı.[426]

§314. Necran'dan gelen yirmi Hristiyan Muhammed'in sözlerinden müteessir olarak İslamiyet'i kabul ettiler. Muhammed onlara Kâbe kurbunda birçok Kureyşî'nin önünde bazı âyât-ı Kur'âniyye tilavet etmişti. Kureyşîler pek kızdılar. Muhalefette daima gayet azgın davranan Ebû Cehil yeni mühtedîlere şiddetli şeyler söylese de onların kanaatlerini sarsmaya muvaffak olamadı. Bazılarına nazaran bu Hristiyanlar Habeşistan'dan gelmişlerdi. Kur'ân'ın şu fıkrası*{nın}* bu hadiseye îmâ teşkil ettiği söyleniyor: «Kendilerine zaten Kitâb-ı Mukaddesi tenzil etmiş olduklarımız Kur'ân'a iman ederler. [II/314] Kendilerine hikâye edildiği zaman: Biz ona, Rabbimizden gelen hakikata inanırız derler.»[427]

§315. Bir gün Muhammed Mabed'de etrafında taraftarları içinde en hakirleri olduğu halde oturuyordu. Bunların kısm-ı a'zamı Habbâb b. el-Eret, Ammâr, Ebû Fükeyhe, Yesâr ve emsâli gibi âzâd edilmiş eski kölelerdi. Mabedde hazır bulunan Kureyşîler bu tesadüften istifade ile Peygamber'i tezyîf ettiler ve taraftarlarının kısm-ı a'zamı(nın) âzâd edilmiş kölelerden ibaret olduğunu söylediler ve «İşte sahabeleri bunlar, dediler.» «Allah hepimizin arasında sırat-ı müstakîmi ve tarîk-i hakkı *{doğru yolu}* bildirmek için bunları mı intihâb edecek *{seçecek}*? Muhammed'e vahyedilen şeyler arasında iyi bir şey bulunsa idi bunlar bize tekaddüm *{öncülük}* etmezlerdi». Kur'ân'ın şu fıkrasının bu hâdiseye bir işaret olduğu söyleniyor: «Sabah akşam Rabbine ibadet edenleri, O'nun lütfunu

425 Karnını (ed.).
426 Taberî, 1. cild, 1198-1199. Râvî: İbn İshak an Ömer b. Abdullah b. Urve b. ez-Zübeyrî an büyük pederi Urve b. ez-Zübeyr; Hişâm, 277.
427 Kasas, 33-35; Hişâm, 259; Halebî, 2. cild, 32-33.

arayanları reddetme. Onları reddedecek olursan fena adamlar arasına dâhil olursun.»[428]

§316. Muhammed çok kere Merve kurbunda *{yakınında}* Cebr isminde bir Hristiyanın dükkânı yanında oturmayı adet
[II/315] edinmişti. Bu Hristiyan Benî Hadramîlerin kölesi idi. Düşmanları bunu vesile ittihaz ederek Muhammed'in Hristiyan köleden birçok şeyler öğrenmeye gittiğini ve onları bir vahiy mevzuu yaptığını söylediler. Bunun üzerine şu âyetlerin nâzil olduğu rivayet ediliyor: «Biz biliyoruz ki onlar: Bir adam kendisine bu şeyleri talim etti diyorlar. Fakat îmâ ettikleri lisan yabancıdır. Hâlbuki bu hâlis Arapça'dır.»[429]

§317. el-Kevser denilen sûrenin o zamanlarda nâzil olduğu söyleniyor. Çünkü Muhammed'in düşmanlarından Âs b. Vâil es-Sehmî Muhammed'den bahsettiği vakit daima şu sözleri söylerdi: «Bırakınız, canım. Onun zürriyyeti yok. Biraz sonra hatırası sönecek. Siz de rahat edeceksiniz.» Bunun üzerine şu âyetler nâzil oldu: «Biz sana Kevser'i verdik, ilâ âhir.»

Diğer bir defa Muhammed halka îrâd-ı nutuk ederek onları İslamiyet'i kabule davet ettiği ve nâzil olan âyât-ı Kur'âniyyeyi tebliğ eylediği sırada Zem'a b. el-Esved, Nadr b. el-Hâris, Esved b. Abdüyeğûs, Übeyy b. Halef ve Âs b. Vâil kendisine dediler ki: «Bari sana bir melek verilse idi de senden halka
[II/316] bahsetseydi ve yanında görülseydi!». Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk şu âyetleri vahyeyledi: «Şöyle diyorlar: Ona bari bir melek gönderilse idi. İlâ âhir.»[430]

§318. Bir defa Velîd b. el-Mugîre, Ümeyye b. Halef ve Ebû Cehil b. Hişâm Muhammed'in önünden geçiyorlardı. Ona gözleriyle işaret ederek o kadar acı surette istihzâ eylediler ki Peygamber'in ruhu rencide oldu. Kendisini tesliye *{teselli}* için Cenâb-ı Hakk şu âyetleri gönderdi: «Senden evvel de başka peygamberler tezyîf ve istihzâya uğradılar. İlâ âhir.[431]

428 En'am, 52-53; Hişâm, 260.
429 Nahl, 105; Hişâm, 260.
430 VI, 8; Hişâm, 262.
431 VI, 10; Hişâm, 262.

İsra Olayı

Kudüs'e Seyahat-i Leyliyye *{Gece}*

§319. Kudüs'e geceleyin gitme ve semaya çıkma menkıbelerinin nasıl vücut buldukları Muhammed'in terceme-i hâllerinde muharrerdir *{yazılıdır}*. Biz bu mevzudan bahsetmeyeceğiz. Çünkü kitabımızın gayesiyle doğrudan doğruya alâkadar değildir. Biz yalnız en müfîd *{faydalı}* menâbii *{kaynakları}* zikr ile iktifa edeceğiz: Muir,[432] Sprenger,[433] Gureym,[434] Pauch.[435] Bu mevzunun Müslüman kelâm ulemâsı için pek [II/317] büyük bir ehemmiyeti vardır. Fakat bizim için tarih-i nokta-i nazarından hiçbir ehemmiyeti hâiz değildir. Bu yalnız Muhammed'in muğlak ruhunu anlamak ve hayatının o devresinde ruhunun derece-i samimiyetini tayin edebilmek için tetkik ve tahlil edilecek bir unsur olmak itibariyle hâiz-i ehemmiyet olabilir.

§320. Müslüman tarihinin bu meşhur vakasının tafsilatını menâbi' *{kaynaklar}* gayet muhtelif suretlerle nakleder. Fakat hutût-ı umumiyyede *{genel hatlarıyla}* bu meşhur menkıbenin bütün râvîleri aşağıki noktalar için az çok ittifak etmektedirler. Geceleyin Cebrail kanatlı Burak ile geldi. Muhammed'i buna bindirdi, Kudüs'e götürdü. Orada üç büyük peygamber, İbrâhim, Mûsâ ve Îsâ kendisini bekliyorlardı. Bütün bu peygamberler hep birlikte ibadet ettikten sonra Muhammed'e biri su diğeri şarap ile dolu iki kap takdim eyledi. Muhammed ilhâm-ı Rabbânî'ye tebaiyyet ederek *{Allah'ın ilhamına uyarak}*, su bulunan kaptan içmek istedi. Diğer bir menkıbe biri şarap diğeri su, diğeri süt dolu üç kaptan bahseder ve Muhammed'in süt dolu kabı tercih ettiğini söyler. Her iki takdirde de kabların tercihi kendisine gösterilen itimata muvâfık zuhur etti ve imtinâ-i müstağrak *{daldığı}* bulunduğu hatadan kurtardı. Yine aynı gece Muhammed Mekke'ye döndü.

432 2. cild, 219-222.
433 1. cild, 306, not 1; 2. cild, 527-529.
434 1. cild, 37-38.
435 43-44.

[II/318] Ertesi sabah vakayı Kureyşîler'e hikâye ederek taraftarı arasında bile büyük bir hayret ve bir tereddüt tevlîd etti.[436]

436 Hişâm, 263-264.

Not-1 [II/318] Bu, İbn Hişâm'da gördüğümüz rivayettir. İbn Hişâm bu hikâyenin Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Saîd el-Hudrî, Âişe, Hasan el-Basrî, İbn Şihâb ez-Zührî vesâire gibi zevâtın rivayetlerine istinad ettiğini söylüyorsa da daha aşağıda (265. sahife, satır 13) bu şekilde menkıbenin kısm-ı a'zamı (pek şâyân-ı itimad olmayan) Hasan el-Basrî'nin rivayetine istinad ettiğini söylüyor ve Katâde'yi de ilave ediyor. Muhammed'in sevgili zevcesi Âişe o meşhur gece esnasında «Muhammed'in bedeni{*nin*} yattığı yerden kımıldamadığını, Allah'ın yalnız ruh-ı peygamberîye seyahat yaptırdığını» söylemektedir (Hişâm, 265, satır 15; Hamîs, 1. cild, 317, satır 27-28). Demek ki bu Muhammed'in hakikaten cereyan etmiş bir vaka şeklinde anlattığı bir rüyadan ibaret idi. Şâyân-ı dikkattir ki İbn Hişâm tarafından zaptedilen rivayette yedi kat semadan Allah'a kadar bir çıkış bahsi hiç geçmiyor. Hâlbuki Taberî'de bunu görüyoruz. 1. cild, 1157, § 220. fıkraya bakınız. Taberî de Kudüs'e seyahati unutuyor. Esîr, 2. cild, 36-40. Bu iki şeyi yani semaya çıkma ile Kudüs'e gitmeyi tek bir seyahat halinde birleştirir. Mamafih me'hazlarından biri olan Taberî miracı vahy-i Kur'ân'ın hemen akabinde vukûa gelmiş gibi gösterdiği için Esîr her iki şeyi birbirine birleştirebilmek için Kudüs'e seyahati de bi'set-i nebeviyyenin ilk senesine nakleder. Bu suretle pek büyük bir tarih hatası yapar. Vakaya merbût olan Ebû Bekir hikâyesi bu yanlışlığı bütün bütün bâriz bir hâle koyar (Esîr, 2. cild, [II/319] 40, satır 20; Haldûn, 2. cild, zeyl 5. Mirac ile Kudüs'e seyahat-i leyliyyeyi bir hareket halinde birleştirir ve bi'set-i nebeviyyenin hemen akabinde vukûa geldiğini söyler).

Seyahat hikâyesinden ayrı olarak İbn Hişâm «Mirac-ı nebevî ve esnâ-yı Mirac'da Muhammed'in gördüğü havârik» ser-levhası altında uzun bir fasıl yazmıştır. Bu hârika-âlûd tafsîlât ile dolu bir zeyldir. «İsrâ»'nın ilk hikâyesinde bunlardan hiç bahsolunmaz. Muhammed sanki Kudüs'e vâsıl olmadan evvel cennete kadar bütün semavâttan geçmiş gibi şimdi buraya seyahat-i leyliyyenin *{gece yolculuğunun}* bir kısmı olarak dâhil oluyorlar. Mirac, sırf muahhar zamanların mahsul-i îcâdıdır. İsrâ hakkındaki hadis havârik ile dolu bu zeyl kendi kendiliğinden meydana çıkardı. Şarklıların muhayyileleri bu tafsîlâttan pek hoşlandılar. İbn Hişâm'ın zikrettiği râvîler şunlardır: İbn İshak an şâyân-ı itimâd bir zât: İbn İshak bir âlimden işitmiş o da bizzat Muhammed'den duymuş (!). Bu hârika-âlûd hikâyenin esası İbn İshak'a nazaran Ebû Saîd el-Hudrî'den geliyor. O da bunu bizzat Muhammed'den işitmiş (Hişâm, 268-270). Semaya çıkmaya ve Mûsâ'nın çocukluğuna ve beşe indirilmiş elli vakit namaza dair Abdullah b. Mes'ûd'a bir hadis isnâd ediliyor (§ 221, 321; Hişâm, 270-271; Taberî, 1. cild, 1159. Burada ise hadis Enes b. Mâlik'e isnâd ediliyor) Diyarbekrî, Nureddin el-Halebî gibi daha muahhar menba'lar yedi kat semaya urûcu ve Kudüs'e seyahati, daha birçok hârika-âlûd ve masal kabîlinden ilavelerle hep birleştirmektedirler. Hamîs'e bakınız, 1. cild, 346-356; Halebî, 2. cild, 59-125. Bazı sûfiyyûn

§321. Semaya ve Kudüs'e seyahatten sonra Muhammed namazın günde beş kere kılınmasını emretmiştir.[437] [II/321]

§322. Muhammed'in bu iddiası etrafında pek büyük bir gürültü çıktı. Kureyşîler Suriye'ye seyahat ve avdetin bir gariban için lâ-ekal *{az olmayan}* iki aylık bir yol olduğunu, binaenaleyh Muhammed'in bunu bir gece içinde yapabilmesinin imkân haricinde bulunduğunu bedhâhâne *{kötülük, fenalık isteyene yakışacak surette}* iddia ettiler. Kureyşîler Muham-

bu mucizenin 17 yahut 27 Rebîülevvel'de, 27 Rebîülâhir'de yahut 29 Ramazan'da vukû bulduğunu bile tayin edecek derecede ileri gitmiştir. Halebî'ye bakınız, 2. cild, 59-60. Muhammed'in terceme-i hâlinin bu noktasında tam bir menkıbe sahasında [II/320] kalırız. Birbirini tutmaz, birbirini nâkız birçok malumatlar; karışık, mükerrer, içinden çıkılmaz hadisler garîb, kıraatı ve tetkiki yorgunluk verici bir sürü malzeme teşkil ederler. Bunlara bakarak tamamıyla menkıbe sahası dâhilinde bulunduğumuza kanaat getirebiliriz.

Muhammed'in bu seyahati beden ile mi ruh ile mi yaptığı meselesi Müslüman fukahası ve kelâmiyyûnu arasında pek çok münakaşa edilmiştir. Muhaddisînin kısm-ı a'zamı Muhammed'in seyahati hem beden hem ruh ile îfâ ettiği, uyanık bulunduğu ve etrafında geçen şeylerin farkına vardığı fikrindedir. Bazıları uyurken bunları gördüğünü, yatağından hiç kımıldamadığını iddia ederler. Üçüncü bir kısım da Kudüs'e kadar bedeniyle ve uyanık bir halde seyahat ettiği fakat Miracın uykuda ve yalnız ruh ile vukûa geldiği kanaatindedir. Hamîs'e bakınız. 1. cild, 347, satır 21 ve müteâkib satırlar. Burada mesele uzun uzadıya münakaşa edilmektedir; Halebî, 2. cild, 59, satır 24-27.

İbn Hişâm Kudüs seyahatinin Ebû Tâlib'in ve Hatice'nin vefatından evvel vukûa geldiğini söylüyor. Başka menâbi' ise bunun on ikinci sene-i bi'sette Taif'ten avdetten bir buçuk sene sonra yani Medine'ye hicretten bir sene evvel Rebîülevvel ayında vukûa geldiği fikrindedir (Hamîs, 1. cild, 346, satır 11-19). Aynı muharrir biraz daha aşağıda bu vaka-yı azîmenin senesi, ayı ve günü hakkındaki bütün ehâdîsi toplar. Bazıları bi'setin beşinci senesine kadar çıkarırlar. Fakat ekseriyet Muhammed'in Medine'de ikametinin sonuncu veya son ikinci seneleri içinde vukû' bulduğu kanaatindedir. Hamîs, 1. cild, 346, satır 23; 347, satır 7. Enes b. Mâlik İsrâ'nın bi'setten bir sene evvel (!) vukû bulduğunu söylüyor. Halebî, 2. cild, 59, satır 23; sahife 60, 4. ve müteâkib satırlar.

437 Hamîs, 1. cild, 357, satır 9; § 219. ve 221. fıkralara bakınız.

Not-1 [II/321] Daha muahhar menba'lar Muhammed'in sözlerindeki doğruluğu taraftarlarına ispat için gösterdiği bir takım mu'cizât tafsîlâtını ihtiva ederler. En kadîm menâbi'de bu mu'cizâta dair hiçbir sarâhat {*açıklık*} mevcut değildir (Hamîs'e bakınız. 1. cild, 356, 11. ve müteâkib satırlar).

med'in yalan söylediği fikrinde bulunuyorlardı. Müslümanların içinde de bazıları Muhammed'in bu akıl ermez iddiasına karşı tereddüde düşmüşlerdi. Müslümanların en sadıklarının bile itimatları sarsılmıştı. Ne karar vereceklerini bilemiyorlardı. O zamana kadar gayet sağlam ve sıkı olan İslamiyet kitlesini umumi bir tereddüt sarsıyordu. Herkesin ruhunda bir yalan ihtimali vücut bulmuştu. Bazıları İslamiyet'i terk ettiler. Çok şükür ki Müslümanlar arasında nüfuzlu ve muhterem bir zat olan Ebû Bekir işe müdahele ederek vaziyeti kurtardı.
[II/322] Muhammed'in Kudüs hakkında vukû' bulan tasvîrâtın hakikate tamamı tamamına tevâfuk ettiğini *{uygun olduğunu}* temin ile Muhammed'in hikâye ettiği şeylerin kâffesine suret-i kat'iyyede inandığını beyan eyledi. Müteredditbulunan sâir Müslümanlar bu sözlerden kuvvet bularak Ebû Bekir'in misalini takip ettiler. Müminîn arasında Peygamber'e karşı tekrar o itimâd-ı tam ve mutlak vücut buldu. O günden itibaren Ebû Bekir'e Sıddîk unvanı verilmiş ve bu unvan evlâd ve ahfadına *{torunlarına}* intikal etmiştir.[438]

§323. Muhammed bu kadar müşkilât karşısında nevmîd *{umutsuz}* olmadı; seyahat-i leyliyye düşmanlarının ve bilhassa Ebû Leheb ile sâir komşularının husumetlerini bütün bütün teşdîd etmekle beraber propagandasında cesûrâne devam etti. Muhammed namaz kılarken, avluda yemek pişirirken bu komşuları Muhammed'in evine muttasıl o kadar murdâr şeyler attılar ki nihayet Peygamber emin olmak için namaz kılmak üzere odasına çekilmeye mecbur oldu.[439]

Hatice'nin ve Ebû Tâlib'in Vefatı

[II/324] §324. Hicretten üç sene evvel, hayat-ı risaletinin gayet ciddi bir devresinde Muhammed çifte bir felaket-i azîmeye uğradı. Aynı senede zevcesi Hatice[440] ile amcası Ebû Tâlib vefat etti-

438 Hişâm, 264-265; Esîr, 2. cild, 40-41; Hamîs, 1. cild, 355-356.

439 Tekerrür! § 313. fıkraya bakınız. Hişâm, 276-277.

440 Not-1 [II/324] Hatice bt. Hüveylid b. Esed b. Abdüluzzâ'nın vâlidesi, Zâidenin kerimesi Fâtıma idi. İbtidâ Atîk b. Âiz el-Mahzûmî ile evlendi. O vefat edince Ebû Ehâle et-Temîmî'ye vardı. Yahut diğer bir hadise nazaran, ibtidâ Ebû Ehâle sonra Atîk ile teehhül etmiştir. Bunların bi-

ler. Birisi en sadık bir refîka, diğeri hayırhâh ve emin bir hâmî idi.[441] Bu iki ziyâ' *{kayıp}* Muhammedi pek müteessir etti. Bu

rinden Hind isminde bir kerimesi dünyaya geldi. Bu zevcelerinin ikisi de sâkin, kendi halinde birer tacir idiler. Suriye ile yaptıkları ticaret dolayısıyla pek çok servet sahibi olmuşlardı. Rivayete nazaran Hatice Ebû Tâlib'den 35 yahut 55 gün evvel vefat etmiştir (Hişâm'a bakınız. 119; Nevevî, 837; Esîr, 2. cild, 69; Hacer, 4. cild, 537; W. F. Z. Sahife 21) Hatice, [II/325] Avvâm b. Hüveylid'in hemşîresi ve binaenaleyh Zübeyr b. el-Avvâm'ın [vefatı: 36] halası idi.

441 Not-2 [II/325] Rivayet olunduğuna nazaran Ebû Tâlib Hâşimîlerle kat-'ı münasebet kararının ref'inden altı ay sonra vefat etmiş ve kendisinden üç gün sonra Hatice terk-i hayat eylemiştir. Ebû Tâlib'in vefatı(-nın) hicret-i nebeviyyeden üç sene mukaddem vukûa geldiği de söylenmektedir. Abdullah b. Abbâs'ın (Müslüman menakıbından kısm-ı a'zamını meydana çıkarmış olduğu tahmin edilen zat) kat-'ı münasebet kararının ilgâsından evvel şi'b dâhilinde tevellüd ettiği hakkındaki rivayet de bunu teyit eder. Çünkü Abdullah b. Abbâs hicret-i nebeviyye esnasında üç yaşında idi, Peygamber'in vefatında on üç yaşında bulunuyordu (Hamîs, 1. cild, 336, satır 16 ve müteâkib satırlar). Adetler pek sıkı surette birbirlerine tevafuk etmiyorlar. Başka bir takım hadisler Ebû Tâlib'in vefatını bi'set-i nebeviyyenin onuncu senesi Zilka'desinin birinde yahut sekizinci sene-i bi'setin Şevvalinin on beşinde vukû bulmuş gibi göstermektedirler (Hamîs, 1. cild, 338, satır 8). Ebû Tâlib'in vefatı kat-'ı münasebet kararının ilgâsından ya sekiz ay ya yirmi gün sonra vukûa gelmiş (aynı muharrir, satır 9) Yahut onuncu sene-i bi'setin Şevvalinin on beşinde vukûa gelmiştir (aynı muharrir, satır 2; Halebî'ye de bakınız. İkinci cild, 38. Burada bu iki vefatın İsrâ'dan yani Kudüs'e seyahat-i leyliyyeden sonra vukûa geldiği İbn İshak'a istinaden beyan edilmektedir).

İbnü'l-Esîr Ebû Tâlib'in hangi ayda vefat ettiğini tasrih ederek ya Şevval'de ya Zilka'de'de, kat-'ı münasebet kararının ref'inden biraz sonra ve hicret-i nebeviyyeden üç sene mukaddem vukûa geldiğini söyler. Ebû Tâlib'in yaşı seksenden fazla idi (Esîr, 2. cild, 69; [II/326] Hamîs, 1. cild, 338, satır 11). Ebû Tâlib'in yaşı seksenden fazla idi (Esîr, 2. cild, 69; Hamîs, 1. cild, 337, satır 11). Ebû Tâlib'in vefatı ile Hatice'nin vefatı arasında üç gün yahut bir ay beş gün yahut elli gün yahut beş ay mürûr etmiştir {*geçmiştir*} (Hamîs, 1. cild, 340, satır 19). Başka muhaddisîn Hatice'nin vefatını hicret-i nebeviyyeden bir sene evvel ve İsrâ'dan muahhar vukûa gelmiş gibi gösterirler (aynı eser, 23). Hatice dâr-ı Huzeyme denilen kendi evinde vefat etmiştir. Peygamber'den olan bütün çocuklarını burada doğurmuştu (aynı eser, satır 25). Hicrete kadar bu ev Muhammed'in taht-ı tasarrufunda kaldı. Sonra Akîl'in (İbn Ebî Tâlib) eline geçti. Hilâfeti esnasında Muâviye tarafından satın alındı. Muâviye bunu mescide tahvil etmişti. Diyarbekrî zamanında (onuncu asr-ı hicrî) el-ân mevcut idi. Mevlid-i Fâtıma deniliyordu. Mescidü'l-Haram'dan sonra en mübarek yerlerden biri gibi telakki ediliyordu (Hamîs, 1. cild, 340, satır 25-28).

kadar müşkil bir zamanda zevcesinin müzâheret-i maneviyyesinden *{manevi desteğinden}*, amcası Ebû Tâlib'in emin ve kıymetdâr himâyesinden mahrum kalıyordu. Pek az şâyân-ı itimat *{güvenilir}* bazı muhaddisîn Ebû Tâlib'in son nefesinde kelime-i şehâdet getirdiğini söylüyorsa da buna rağmen Peygamber'in amcası müşrik olarak terk-i hayat etmiştir. Muhammed amcasının vefatı neticesinde düşmanlarının tecâvüzâtına karşı tamamen silahsız bir halde kaldı. Evvelden hiç görülmemiş bir şiddette hakaret ve tecâvüzâta maruz bulundu. Kureyşîlerden bazıları namaz kıldığı sırada başına toprak serpecek kadar tecâvüzü ileri götürüyorlardı.[442]

Hatice'nin vefatı hakkında Urve b. ez-Zübeyr tarafından Halife Abdülmelik için yazılmış kadîm bir vesikaya mâlikiz. Bu kabîl vesikalar azim kıymet-i tarihiyyelerinden dolayı aynen tercüme edilmeye lâyıktırlar: «Ali b. Nasr dedi ki: Bana
[II/324] Abdüssamed b. Abdülvâris nakletti. Abdülvâris b. Abdüssamed b. Abdülvâris dedi ki: Bana pederim nakletti. (O da) dedi ki: Bana Ebân el-Attâr nakletti. Dedi ki: Bana Hişâm b. Urve, Urve'den naklen hikâye etti ki o Abdülmelik b. Mervân'a şunu yazdı: Sen bana Hatice bt. Hüveylid'e dair yazdın ve ne vakit vefat ettiğini sordun. (Malumun olsun ki) o Rasulullah'ın Mekke'den azîmetinden (mahreç) takriben üç sene evvel vefat etmiştir. (Peygamber) Hatice'nin vefatından sonra Âişe ile evlendi. Rasulullah Âişe'yi birkaç kere görmüştü. Ona: Bu

Halebî (2. cild, satır 34, son satırlar) o seneye Muhammed'in âmü'l-hüzün yani hüzün ve keder senesi namını verdiğini söylüyor. Fakat birkaç satır aşağıda (2. cild, 35. sahife, satır 13) bir ay ve birkaç gün geçtikten sonra Peygamber'in meşhur dul Sevde bt. Zem'a ile nasıl teehhül ettiğini (§ 331. fıkraya bakınız) hikâye eyler. Diğer malumata nazaran bu izdivaç Hatice'nin vefat ettiği Ramazan ayında vukûa gelmiştir (Halebî, 2. cild, 36, satır 23).

Ebû Tâlib'in vefatından sonraki mukadderâtı hakkında da muhaddisîn onun gibi bir adamın nasıl olup da İslamiyet'i kabul etmediğini ve gerek Muhammed'e gerek İslamiyet'e o kadar hizmet etmiş bir adamın nâr-ı cehennemde yanmaya mahkûm olacağını izah edemediklerinden bir takım hayâlât ve tasavvurata kalkmıştır. Halebî'ye bakınız. 2. cild, 39 ve bilhassa 40'ıncı ve müteâkib sahifeler.

442 Hişâm, 276-279; Taberî, 1. cild, 1199; Esîr, 2. cild, 69-70; Haldûn, 1. cild, 337-338, 340; Halebî, 2. cild, 33-34, 38-39.

sana göre bir zevce demişlerdi. Âişe o zaman ancak altı yaşında idi. Rasulullah, Medine'ye muvâsaletinden *{ulaşmasından}* sonra, Âişe dokuz yaşında iken onunla zifaf etti»[443]

Ebû Leheb ile Münâzaa *{Çekişme}* [II/327]

§325. Ebû Tâlib'in vefatından sonra gayet müteessir olan Muhammed bir müddet hiç dışarı çıkmayarak evde kaldı. Kureyşîlerin hücumları ve her vakitkinden *{zamankinden}* şiddet kesb etti *{kazandı}*. O derecede ki bir hâmîden mahrum bulunan Muhammed halk içine çıkmaya cesaret edemiyordu. O zamana kadar en şedîd hasımları arasında bulunmakla temeyyüz eden *{öne çıkan}* amcası Ebû Leheb bunu haber alınca yeğeninin halinden müteessir oldu. Aynı aile efradı arasındaki hiss-i tesânüd *{dayanışma}* sâir bütün hislere galebe çaldığı için doğruca Muhammed'in nezdine giderek dedi ki: «Ya Muhammed, haydi nereye isersen git, Ebû Tâlib sağ iken ne yapıyorsan yine onu yap!». Ebû Leheb bu suretle Peygamber'in müdâfaasını deruhte etti *{üstlendi}*. Bu hareket o kadar büyük bir tesir yaptı ki hiç kimse Muhammed'e o şedîdü't-tab' *{sert tabiatlı}* hâmîsinin korkusundan alenen hücuma cesaret edemedi. Bunun üzerine Ukbe b. Ebî Muayt ile Ebû Cehil Muhammed'i bu kadar kıymetdâr bir müzâheretten mahrum etmeye azmeyleyerek Ebû Leheb'e gittiler ve ona dediler ki: «Yeğenin babanın nereye gittiğini (medhal) sana söyledi mi?» Ebû Leheb yeğenine döndü ve sordu: «Abdülmuttalib ba'de'l-vefât nereye gitmiştir?» Muhammed cevap verdi: «Bütün ailesi nerede ise o da oraya gitmiştir». Ebû Leheb bu cevaptan memnun oldu, iki Kureyşî'ye bu cevabı tebliğ etti. [II/328] Onlar Muhammed'in bu sözleri Abdülmuttalib'in cehennemde olduğu manasını ifade ettiğini izah eylediler. Ebû Leheb bunu muhakkak surette anlamak istedi ve yeğenine tekrar sordu. Muhammed cevap verdi: «Evet, Abdülmuttalib, kendisinin imanına mâlik olarak terk-i hayat etmiş olanların kâffesi gibi cehennemdedir!» Muhammed'in cevabı Ebû Leheb'i pek kızdırdı. Yeğenine haykırdı: «Hiçbir zaman senin düşmanın

443 Taberî, 1770, 8. ve müteâkib satırlar.

olmaktan hâlî kalmayacağım!». Muhammed'den himayesini ref' etti *{kaldırdı}* ve onu evvelkinden ziyade ta'zîb için *{azap vermek}* sâir Kureyşîlerle birleşti.[444]

[II/329]

İranîlerin Rumlara Galebesi

§326. Rivayet olunduğuna göre bi'set-i nebeviyyenin sekizinci senesinde Roma kumandanı Kıtma ile İran kumandanı Şehrebzâ (Şehrberez?) arasında Suriye'de Busra kurbunda *{yakınlarında}* muharebe vukûa gelerek İranlılar galebe çalmışlardır. Bu haber Mekke'de Müslümanları müteessir etti. Çünkü İranlılar mecûsî idiler. Ehl-i Kitâb değildiler, esnâma tapıyorlardı. Mekke müşrikleri ise bilakis bu haberden memnun oldular ve Müslümanlarla eğlendiler: «Sizler ve Hristiyanlar ehl-i kitapsınız. Bizler ve İranlılar ise ümmiyyûnuz (müşrik)! İranlılar galebe çaldılar, biz de çalacağız!»[445] İranlılar tarafından Şehrberez zamanında 613. ve 615. mîlâdî seneleri arasında Suriye'nin istilâsına îmâdır.[446]

İnşikâk-ı Kamer *{Ay'ın Yarılması}* Mucizesi

§327. Pek kadîm olmayan menâbiin *{kaynakların}* rivayetine nazaran bi'set-i nebeviyyenin dokuzuncu senesinde Muhammed, taraftarlarını risaletine inandırmak için Şakk-ı Kamer mucizesini izhâr etmiş ve Hira dağı ayın iki parçası arasında
[II/330] görünecek surette ayı ikiye parçalamıştır. Diğer bir rivayete nazaran ayın bir nısfı *{yarısı}* Kuaykan'ın diğer kısmı Ebû Ku-

444 Hamîs, 1. cild, 340-341; Halebî, 2. cild, 42-43; İbn Sa'd ve Westenfield'in tercümesi, ZDMG, 1850, 4. cild, sahife 195-196.
Not-1 [II/328] Bu hadisi olduğu şekilde doğru diye kabul etmekte pek müteredditim. Mamafih iki şey doğru olabilir. Evvelâ, ihtimal ki Ebû Leheb bir müddet Peygamber'i himaye etmiştir ve başkalarının entrikaları sonra aralarını açmıştır. Sâniyen, Muhammed'in bütün ecdadının nâr-ı cehenneme mahkûmiyeti Peygamber'in düşmanları tarafından sık sık kullanılan bir silah-ı müessir olmak îcâb eder. Fakat ben Muhammed'in henüz yetim, fakir ve küçük iken kendisini o kadar müşfikâne himaye eden iyi kalpli ihtiyarın akıbeti hakkında bu kadar sarih surette idare-i kelâm edeceğini zannetmiyorum. Böyle bir sözün Müslümanlar üzerindeki tesiri bile pek fena olurdu.

445 Hamîs, 1. cild, 336, satır 19.

446 Bury'ye bakınız. 2. cild, 214.

beys'in üzerinde görünmüştür. Üçüncü bir rivayete göre ayın bir nısfı bir dağın arkasında saklanmış, yalnız diğer bir kısmı nümâyân *{parlamış, görünür}* olmuştur. Bu son rivayet ihtimal ki menkıbenin ne suretle vücut bulmuş olduğunu izah ediyor.[447] Bu hadis 54. surenin ilk iki ayetinden de çıkmış olabilir.

Taif'e Seyahat

§328. Ebû Tâlib'in vefatından sonra düşmalarının tecâvüzâtı o dereceye çıktı ki Muhammed artık Mekke'de kalmamaya karar verdi. Şehri terk ile vatandaşlarının tecâvüzâtına karşı Sakîflerden himaye talep etmek üzere Taif'e gitti.[448] Onları İslamiyet' e celb edebileceğini ümit ediyordu. Sakîflerin reislerine ve bilhassa Abdüyelîl, Mes'ûd ve Hubeyb b. Amr'a müracaat etti. Bunun zevcelerinden biri Benî Cumahlara mensup bir Kureyşî idi. Üç birader ihtimal ki Kureyşîler'in korkusuyla Muhammed'i pek fena kabul ettiler. Hiçbir himaye göstermediler. Nesâyih-i dîniyyesine *{dini nasihatlerine}*

447 Hamîs, 1. cild, 337-338; Halebî, 1. cild, 411. Burada mucizenin müşrik Kureyşîler'in ısrarı üzerine yapıldığı söyleniyor.

448 Not-1 [II/331] Burkhard'ın rivayetine göre 1814 tarihinde ziyaret ettiği Taif şehri (Travels in Arabia eserine bakınız. Londra, 1829, sahife 85) «Bütün Arabistan'da gayet güzel bahçeleriyle meşhurdur. Bu bahçeler kum sahralarıyla muhât *{çevrili}* dağların eteklerinde kâindir (Taif şehri de bunların ortasındadır). Şehrin surları [II/332] içinde hiçbir bahçe hatta tek bir ağaç bile görmedim. Şehrin civarları yeşilliklerden mahrumdur. Bundan dolayı burada ikamet Arabistan'ın sâir yerlerinde olduğu kadar hüzn-engîzdir *{hüzün vericidir}*. En yakın bahçeler cenûb-ı garbî istikametinde takriben yarım saat yahut üç çâr-yek *{kırk beş dakika}* mesafede bulunmaktadır. Yine o tarafta metruk bir haricî mahalle vardır ki harabeler arasında yetişmiş birkaç hurma ağacıyla şehirden ayrılmıştır. Burası Vehhâbîlerin (1802'de) akınlarından evvel metruk idi». Sekizinci asr-ı hicrî vekâyıında Taif'in tasvirine bakınız. Taif Mekke'den 72 mil yani üç günlük mesafededir. Burkhard, 1. cild, 69.
İbnü'l-Esîr (2. cild, 70) Peygamber'in yanında evlatlığı Zeyd b. Hârise bulunduğunu söylüyor. Fakat bu pek az muhtemeldir. Çünkü daha kadîm menâbi'den teeyyüd etmiyor. Halebî (2. cild, 43) aynı şeyi tekrar etmektedir. Taif'teki ikametin müddeti hakkındaki haberler meşkûk ve yekdiğerini nâkızdırlar. Bu müddet on günden bir aya kadar çıkarılmaktadır. Muhammed'in Mekke'den hareketi onuncu sene-i bi'sette Şevval'in yirmisinde vukûa gelmiştir (Hamîs, 1. cild, 341, satır 13-14). İbn Sa'd (ZDMG, 185, 4. cild, 196) Peygamber'in yanında Zeyd b. Hârise*{nin}* bulunduğunu ve yirminci (!) sene-i bi'sette Şevval sonunda Taif'e gittiğini söylüyor.

fena surette cevap verdiler. Bununla da iktifa etmeyerek köle-
[II/331] lerini, azadlılarını Muhammed'e karşı tahrik eylediler. Taif'te takriben on gün kadar ikametten sonra şehrin kapısından dışarıya unf *{kabalık}* ile tard olundu. Etrafını büyük bir kalabalık sardı. O kadar fena muamele gördü ki Rebîa'nın oğulları Utbe ve Şeybe'nin bahçelerine kaçmaya mecbur oldu. Böyle hususi bir yere girince halk kendisini takibe cesaret edemedi. Kalabalık dağıldı. Muhammed bir asmanın altında dinlendi. Utbe ile Şeybe silahsız Muhammed'in maruz olduğu tecâvüz ve gürültüyü görerek onun haline acıdılar ve kendisine yiyecek vererek muâvenet *{yardım}* ettiler. Addâs isminde Ninovalı Hristiyan bir köle Muhammed'in ifadâtından hayretler içinde kalarak iki efendisinin huzurunda Peygamber'in ayaklarına kapandı ve İslamiyet'i kabul etti.[449]

§329. Muhammed, Taif'teki Sakîfleri İslamiyet'e celb etmek ümidini kaybetti. Kemâl-i ye's ve ızdırab ile Mekke yolunu tuttu. Mekke'den bir günlük mesafe kâin *{olan}* Nahle'ye vâsıl olunca geceleyin orada kaldı. Namaz kıldığı sırada Mezopotamya'da Nusaybin'den gelmiş olan yedi cin[450] kendisi-
[II/333] ni ziyaret etti. Muhammed'in söylediği sözler cinleri o kadar müteessir etti ki İslamiyet'i kabul eylediler. Sonra bu cinler arkadaşlarının nezdine avdetle yeni dini neşretmeye başladılar.[451] Ahkaf, 28-30. ve Cin, 1. âyât-ı Kur'âniyye'nin bu vakaya işaret olduğu söyleniyor.[452]

449 Hişâm, 219-281; Taberî, birinci, 1199-1202. Rivayet: İbn İshak an Yezîd b. Yezîd an Muhammed b. Ka'b el-Kurzî; Esîr, 2. cild, 70-71; Hamîs, 1. cild, 241-242; Halebî, 2. cild, 43-47; İbn Sa'd, ZDMG., 1850, 4. cild, 196-197.

450 Not-1 [II/333] Taberî bu cinlerin isimlerini bile kaydediyor: Hesâ, Mesâ, Şâsır, Îni'l-Ered, İbneyn, el-Ahkâm. Bu menkıbe, son günlerin ahvâlinden zihni pek karışık bulunan Muhammed'in bir dalâlet hissiyyesi neticesinde tevellüd etmiş olacaktır. Kur'ân'ın diğer fıkrasında (Ahkaf, 28 ve müteâkib âyetler, Cin, 1 ve müteâkib âyetler) Peygamber bu cinlerin hakikaten mevcut olduklarını kabul ile iktifâ etmeyerek Arabistan çöllerinin tenhalığı içinde Arap muhayyilesinin mahsulü olan bu esrâr-âlûd mevcûdât ile konuştuğunu da iddia eyler.

451 Taberî, 1. cild, 1202.

452 Hişâm, 281; Esîr, 2. cild, 71; Hamîs, 1. cild, 342-344; Halebî, 2. cild, 48-51; ZDMG.

§330. Muhammed Mekke'ye girmeden evvel kendisini Kureyşîlere karşı müdafaa için taht-ı himayesine alacak bir hâmî tedarik etmek istedi. Ebû Tâlib'in vefatından sonra ailesinin düşmanlara karşı kendisini himayede eskisi kadar müttehid *{bir, güçlü}* olamayacağından korkuyordu. Nahle'de bulunduğu sırada bazı Mekkeliler'e tesadüf etti. Bunlar Muhammed'in [II/334] ricası üzerine bir mektubunu şehre götürmeye razı oldular. Muhammed en evvel Ahnes b. Şerîk'e müracaatla himayesini bahşetmesini rica eyliyordu. Ahnes bunu kabul etmedi. Süheyl b. Amr'a vukûa gelen müracaatı da aynı neticeyi verdi. Bunun üzerine Muhammed, Benî Hâşimler aleyhindeki kat'ı münasebet kararının ref'inde Ebû Tâlib zamanında en çok gayret sarf etmiş olanlardan Mut'im b. Adiyy'i tahattur etti *{aklına geldi, hatırladı}*. Mut'im, Muhammed'i taht-ı himayesine almak hususunda hiç müşkilât çıkarmadı. Silahlandı, Kâbe kurbundaki *{yakınındaki}* meydana gitti. Ebû Cehil'i görünce Muhammed'in himayesini deruhte ettiğini alenen haber verdi. Peygamber bu suretle[453] meskat-ı re'sine *{doğduğu yere}* avdet etti. Mut'im ile ailesi kendisine refakat ediyorlardı. Muhammed cesûrâne Mekke'ye girdi, Kâbe kurbunda namazını kıldı.[454]

Sevde ile Evlilik

Muhammed'in Sevde ile Teehhülü *{Evliliği}*

§331. O senenin (onuncu) Şevvalinde Muhammed Sevde bt. Zem'a ve Âişe (bt. Ebî Bekir) ile nişanlandı. Birincisiyle yine o sene zifaf oldu ise de Âişe pek küçük bulunduğu cihetle zifaf sonra ta'lîk edildi *{ertelendi}* ve ikinci sene-i hicrîde Me-

453 Not-1 [II/334] Taif seyahatinden sonra Mekke'ye avdeti bi'set'in onuncu senesi Zilka'de'sinin 23'ünde vukûa gelmiş olduğu söyleniyor (Hamîs, 1. cild, 342, satır 15). Eğer bu sahih ise Muhammed'in gaybûbeti bir ay üç gün imtidâd etmiş demektir. Bu tarihlerin hiçbir kıymet-i tarihiyyesi bulunmadığı aynı menâbiin Sevde ile izdivaç hakkında verdikleri malumatın (§ 331. [II/335] fıkraya bakınız.) bunları nâkız bulunması ile tahakkuk ediyor.

454 Taberî, 1. cild, 1203-1204; Hişâm, 251, Esîr, 2. cild, 71; Hamîs, 1. cild, 342; Halebî, 2. cild, 51-53.

dine'de vukûa geldi.[455] Bu mesele hakkında pek çok tereddüt edilmektedir. Hamîs'te Âişe'nin sinni *{yaşı}*, nişanlanma ve evlenme zamanı hakkında türlü türlü hadisler doludur. Sevde ilk Müslüman olan kadınlardan biri idi. İlk zevci Sekrân b. Amr b. Abdüşems ile birlikte Habeşistan'a hicret etmişti. Ondan Abdurrahman isminde bir oğlu dünyaya gelmiştir.[456] Sevde Sekrân ile Mekke'ye avdet ettikten sonra dul kaldı ve Hatice'nin vefatından biraz sonra Muhammed ile izdivaç etti.[457] Burada Sevde ile teehhülün *{evliliğin}* Hatice'nin vefa-
[II/336] tından takriben *{yaklaşık}* bir ay sonra ve Taif seyahatinden evvel vukûa geldiği söyleniyor.[458]

Arap Kabileleri Arasında Neşr-i Dîn

§332. Muhammed şimdi kadîm itikadât-ı bâtılaya *{yanlış inançlara}* pek saplı bulunan hemşehrileri arasında neşr-i dinden vazgeçerek bütün gayretlerini senevî büyük hac esnasında Mekke'ye koşan Arap kabilelerini İslamiyet'e celbe hasr etti. Mina'da merasim-i seneviyye *{yıllık törenler}* esnasında muhtelif kabilelerin karargâhlarını birer birer dolaştı, onları nesâyih *{öğütler}* ile ve teşvîkât-ı dîniyye ile[459] İslamiyet'e cel-

455 Hamîs, 1. cild, 344, satır 12-16; § 321. maddeye bakınız.
456 İranîlere karşı Celûlâ muharebesinde maktûl düşmüştür.
457 Hamîs, 1. cild, 345, satır 9-19; Halebî, 2. cild, 35, satır 13.
458 § 324. fıkra, ikinci nota bakınız.
459 Not-1 [II/337] Ukâz, Mecâne, Zü'l-Mecâz panayırlarını ziyaret ettiği söyleniyor. Fakat buralarda kabileler kendisini pek fena surette kabul ettiler. Hamîs, 1. cild, 345, satır 21. Aynı muharrir Peygamber'in ziyaret ettiği on beş büyük kabilenin isimlerini zikrediyor. Bunlar Muhammed'i kaba bir surette reddettiler. Fakat böyle bir cetvel hiçbir esas-ı tarihîye müstenid olmayan hayâlî bir şeydir. Halebî (2. cild, 128, satır 26) müşrik Arapların Ukâz panayırına bütün Şevval ayını nasıl geçirdiklerini, sonra sûk-ı Mecâne'ye gittiklerini, orada yirmi gün kaldıklarını, sonra Zü'l-Mecâz panayırına koşarak orada da Kâbe 'ye hac zamanı başlayıncaya kadar emrâr-ı vakt eylediklerini anlattıktan sonra Muhammed'in bütün bu senevî ictimâ mahallerini ziyaret ederek halkı İslamiyet'e celbe çalıştığını tasvir ediyor. Bu büyük merâkiz-i ticaretin {*ticaret merkezlerinin*} Kâbe'ye kurbiyyeti {*yakınlığı*} hadisin hikâye ettiği vekâyıı, râvîleri pek şâyân-ı itimat olmasa da muhtemel addettiriyor.

be çalıştı. Bazıları kendisini lâ-kaydâne kabul ettiler. Bazıları eğlendiler. Bazıları da hayırhâhâne dinlediler. Amcası Ebû Leheb arkasından geliyor, sâmi'lerinin üzerinde Muhammed'in bıraktığı hüsn-i tesiri akıl ve hayale gelecek bütün vesâiti isti'mâl ederek *{kullanarak}* ihlâle çalışıyordu. Muhammed, Müleyh'in taht-ı kumandasında bulunan Benî Kinânelerin karargâhına gitti. Bunlar kendisini dinlemekten imtina gösterdiler. Sonra Kelblerin bir dalı, batnı olan Benî Abdullahları ziyaret etti. Fakat orada da rû-yı kabul görmedi. Benî Hanîfelerin karargâhında kendisini en haşin ve mütecâviz bir surette karşıladılar. Sonra Benî Âmir b. Sa'sa'lara gitti. Orada [II/337] Buhayra b. Firâs isminde birini buldu. Bu adam Peygamber'i dikkatle dinledi. Muhammed'e, yeni dini siyasî mücâdelât ve fütûhât için bir silah olarak isti'mâl etmeyi teklif eyledi. Fakat Peygamber bu adî hırs-ı câhı *{makam hırsı}* ve fikr-i menfaati reddetti.[460]

Medine Sekenesiyle İlk Münasebet

§333. Benî Amr b. Avf kabilesinden Medineli Süveyd b. [II/338] es-Sâmit bütün Arabistan'da kuvve-i bedeniyyesinden, cesaretinden, güzelliğinden, ailesinin asaletinden, eş'ârının *{şiirlerinin}* zarafetinden dolayı meşhur idi. Kendisini tezyin eden müteaddit meziyetlerinden dolayı el-Kâmil lakabı kazanmıştı. Bir hac esnasında Mekke'ye geldi. Kendisinin şöhretini duymuş olan Muhammed onu İslamiyet'e celb için elinden geleni yaptı. Muhammed'in tilavet ettiği âyât-ı Kur'âniyye Süveyd'in üzerinde büyük bir tesir bıraktı. Süveyd bunların «güzel sözler» olduğunu beyan etti. Mamafih henüz İslamiyet'e girmek istemedi, Medine'ye döndü. Muhammed'in beslediği ümide mevt *{ölüm}* hâil *{engel}* oldu. Çünkü Hazreçler Süveyd'i öldürdüler. Kabilesinde bazı kimseler Süveyd'in Müslüman olarak terk-i hayat etmiş oldu-

460 Hişâm, 281-283; Taberî, 1. cild, 1203-1206. Başlıca râvî; İbn Şihâb ez-Zührî; Halebî, 2. cild, 129-133.

ğunu iddia etmektedirler. Bu vaka Buâs Muharebesi'nden evvel[461] idi.[462]

[II/339] §334. Hakiki ihtidalara dair henüz bir haber yoktur. Fakat Muhammed'in ismi bütün Arabistan'a yayılıyordu. Kabileler içinde Muhammed'in ef'âli *{hareketleri}* ve mezhebi muhtelif suretlerle tefsir ediliyordu. İslamiyet'i hemen hemen kabul etmiş birisi varsa o da Medine Hazrecîlerinden İyâs b. Muâz idi. Ebü'l-Hayser Enes b. Râfi' ve kendi kabilesinden daha sâir bazı kimselerle beraber Mekke'ye gelmişti. Evsîlere karşı Kureyşîlerden imdâd istiyordu. Muhammed Medine'ye gelen heyetin sâir azalarını da İslamiyet'e celbe çalıştı. Fakat pek göze çarpacak surette bir tesir duyan ve Muhammed'e hayran kaldığını alenen söyleyen yalnız İyâs b. Muâz idi.[463] Reisleri Ebü'l-Hayser Enes bundan dolayı kendisini şiddetle muâheze etti *{eleştirdi}*. İyâs artık hissiyatını alenen izhara cesaret edemedi. Sonra Medine'de Evslerle Hazrecîler arasında Buâs Muharebesi vukûa geldi. İyâs bu mücadelede vefat etti. Fakat bazıları Müslüman dininde terk-i hayat ettiğini iddia etmektedirler.[464]

461 Not-2 [II/338] Bütün bunlar sahih ise Buâs Muharebesi hakikaten hicretten beş sene evvel vukûa gelmişse (§ 303. fıkraya bakınız) bu vakanın tarih itibariyle burada yeri yoktur. Bunu Benî Hâşim ile kat-'ı münasebet kararından evvelki vakâyı' arasına idhâl etmek lazım gelir. Mamafih bütün haberler gayet müphem ve meşkûk olduğu için en kadîm menâbi'de tayin edilen tarih sırasını ben de muhafaza ettim.

462 Hişâm, 284-285; Taberî, 1. cild, 1207-1208; Esîr, 2. cild, 72-73; Halebî, 2. cild, 134 ve müteâkib sahifeler.

463 Not-1 [II/340] Başka menba'lara nazaran (Fa'latâî [vefatı: 762]) İslamiyet'i kabul eden ilk iki Medineli Es'âd b. Zürâre ile Kays b. Zekvân'dır. Hamîs, 1. cild, 345, satır 27-28. Bu ilk ihtidalara bu kadar eski olmayan bazı muharrirler ilk Akabe ictimâı namını veriyorlar. Hamîs'e bakınız. 1. cild, 346, satır 8. Fakat bu yanlış olmak îcâb eder. Çünkü bu suretle Akabe ictimâlarının miktarı üçe çıkacaktır. En iyi menba'lar ise bu bâbda sâkittirler. Bir de bu iki zatın Akabe'de Peygamber ile mülakat ettiklerine dair elimizde hiçbir malumat yoktur. Muahhar muharrirler isimleri ve vakaları karıştırmışlardır.

464 Hişâm, 285-286; Taberî, 1. cild 1208-1209; Esîr, 2. cild, 73; Halebî, 2. cild, 134-135; aynı eser, 2. cild, 134, satır 12, Buâs Muharebesi'nin Muhammed'in Medine'ye vürudundan beş sene evvel vukûa geldiği söylenmektedir.

Medinelilerin İlk İhtidaları

(620 Tarih-i Mîlâdî?)

§335. Ertesi sene hacca Medine'den bir Hazrecî kafilesi geldi. Muhammed yeniden bunları dîn-i İslam'a davet etti. Nihayet Peygamber'in sözleri matlub olan *{istenilen}* tesirâtı husule getirdi. Medine'de Yahudiler'e pek alışkın bulunan ve çok kere dünyaya necat *{kurtuluş}* bahş olarak bir peygamberin (Mesih) yakında geleceğini işitmiş olan Hazrecîler Muhammed'in sözlerinden pek müteessir oldular ve İslamiyet'i kabul ettiler. Müslümanlar hacdan sonra Medine'ye döndüler. Mekke'de gördüklerini ve yaptıklarını anlattılar. Öğrendikleri dini neşr ve tamime *{genellemeye}* çalışarak bütün Medine ailelerinde Muhammed'in ve İslamiyet'in bahsini geçirdiler. İlk [II/341] Medine Müslümanlarının isimleri şunlardır: **(1)** Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre b. Evs b. Ubeyd; **(2)** Avf b. el-Hâris, kendisine İbn Afrâ denirdi: **(3)** Râfi' b. Mâlik b. el-Aclân; **(4)** Kutbe b. Âmir b. Hadîde; **(5)** Ukbe b. Âmir b. Nâbî; **(6)** Câbir b. Abdullah b. Riâb.[465]

İlk Akabe İctimâı

(621 Sene-i Mîlâdî?)

§336. Bu ilk ihtidaların tesiri müteâkib haclarda kendisini pek çok hissettirdi. Hac için gelmiş olan halk arasında on iki Medineli çıkarak Muhammed ile konuşmak ve daha kat'î bir i'tilâf vücuda getirmek istediler. Bir sene evvel ihtida eden altı kişinin[466] beşinden mâada *{dışında}* şu zatlar vardı: **(1)**

465 Hişâm, 286-288; Taberî, 1. cild, 1209-1211; Esîr, 2. cild, 73-74; Hamîs, 1. cild, 345-346. Burada bu vakanın Buâs Muharebesi'nden sonra fakat Mirac'dan mukaddem, bi'setin on birinci senesinde vukûa geldiği söyleniyor; Halebî, 2. cild, 135.

466 Not-1 [II/342] Akabe mülakatı için Mekke'ye avdet etmemiş olan altıncı Medineli Câbir b. Abdullah idi. Bu ictimâda Muhammed'e bey'atü'n-nisâ denilen düstura göre sadakat yemini îfâ edildi. Hazirûn kendi kadınlarını nasıl müdafaa ederlerse Muhammed'i de o suretle müdafaaya yemin etmişlerdir. Halebî'ye bakınız. İkinci cild, 136, satır 10-11.

Muâz b. el-Hâris. Kendisine İbn Afrâ denirdi; **(2)** Zekvân b. Abdükays b. Halde; **(3)** Ubâde b. es-Sâmit b. Kays; **(4)** Ebû Abdurrahman Yezîd b. Sa'lebe b. Huzme; **(5)** Abbâs b. Ubâ-
[II/342] de b. Nadle. Bunlar Hazrecîlerden idiler. **(6)** Heysem Mâlik b. et-Teyyihân; **(7)** Uveym b. Sâade b. Sal'aca, bu ikisi de Evslidirler. Medine kabilelerinin bu on iki mümessili Mekke'den uzak olmayan bir tepede (Akabe) mev'id *{sözleşme}* telakki tayin eylediler.[467] Medineliler Muhammed'i Rasulullah diye tanıdılar. Âtîdeki ahde sadıkâne riayet edeceklerine yemin ettiler: «Yalnız bir Allah'ın mevcudiyetine iman etmek, hırsızlık etmemek, zina işlememek, kız çocuklarını öldürmemek, sahte şeyler uydurmamak, Muhammed'e itaatsizlik göstermemek.»[468]

[II/343] §337. Muhammed, ihtida etmiş olan Medinelilere ahkâm-ı dîniyyeyi talim etmek, Kur'ân'ı izah eylemek, hâsılı iyi bir Müslümanın bütün vezâifini *{görevlerini}* anlatmak üzere Mus'ab b. Umeyr'i memur etti. Mus'ab b. Umeyr Medinelilerle birlikte Medine'ye gitti, Es'ad b. Zürâre'nin evinde oturdu. Mus'ab yalnız Medinelilere ahkâm-ı dîniyyeyi talim ile kalmadı, yeni Müslümanlara imamet de etti. Çünkü ne Evsîler ne Hazrecîler içlerinden birinin iki kabile efradına da imamet etmesini hiçbir zaman kabul etmezlerdi. Mus'ab'a Medine'de mukrî (okuyucu) lakabı verildi. Mus'ab İslamiyet'i Medine'de neşr için büyük bir gayret gösterdi. Medine Müslümanları her Cuma Benî Beyâzalar arazisinin Bakî' el-Hadamât namı verilen bir mahallinde toplanıyorlardı. Az müddet zarfında miktarları kırka bâliğ oldu *{ulaştı}*.[469]

467 Not-2 [II/342] Akabe Mekke'den Mina'ya giden yolun sol tarafında bir tepedir. Muahharan orada Mescidü'l-Bey'at namıyla küçük bir cami yapılmıştı. Hicretin onuncu asrında bu cami mevcut idi. Halebî, 2. cild, 133, satır 15.

468 Taberî, 1. cild, 1211-1218; Hişâm, 288-290; Esîr, 2. cild, 74; Hamîs, 1. cild, 357; Halebî, 2. cild, 135-136.

469 Hişâm, 290; Taberî, 1. cild, 1213-1214; Esîr, 2. cild, 74; Hamîs, 1. cild, 357-358; Halebî, 2. cild, 137-138.

§338. Mus'ab b. Umeyr, Es'ad b. Zürâre'nin kıymetdâr muâvenetiyle *{yardımıyla}*, iki büyük Medine ailesinin reislerini yani Abdüleşhellerin reisi olan Sa'd b. Muâz ile Benî Züferler'in reisi bulunan Üseyd b. Hudayr'ı İslamiyet'e celbe muvaffak oldu. Bu iki ihtida sâir bir takım kimseleri de, rüesânın hareketlerini taklide sevk etti. Bütün Abdüleşheller Müslüman oldular. Mus'ab'ın sarf ettiği büyük gayretler neticesinde [II/344] Medine'nin hemen her ailesinde yeni dini kabul etmiş birkaç kişi bulunuyordu. Evsîlerden Benî Ümeyye b. Zeyd, Hatame, Vâil, Vâkıf aileleri bir istisna teşkil ediyorlardı. Bunların hepsi de Evsullahlardan idiler. Bu müşrik aileler içinde en mütemâyiz sima, Sayfî lakabıyla yâd edilen şâir Ebû Kays idi.[470] Ebû Kays gerek o zaman gerek muahharan bir hayli müddet İslamiyet'ten uzak durdu ve ancak Medine Muhasarası'ndan, Hendek Gazasından sonra Müslüman oldu.[471]

§339. Mekke Müslümanlarından ve Benî Mahzûmlardan Ebû Seleme Abdullah b. Abdülesed birçok taaddiyyâttan ve rahatsızlıktan bî-zâr *{bezmiş}* olarak Habeşistan'dan avdet edince Medine'deki ihtidaları işitir işitmez meskat-ı re'sini *{doğduğu yeri}* terk ile oraya gitti. Binanealeyh tarih sırasıyla muhacirûnun birincisi odur. Kureyşîler tarafından alıkonulan zevcesi Ümmü Seleme ve oğlu Seleme takriben bir sene sonra kendisine mülâkî oldular *{karşılaştılar}*. Bu, büyük Akabe ictimâından evvel vukûa gelmiştir.[472] Muir[473] bu hadisin vüsuktan ârî olduğunu söyleyerek Vâkıdî'ye nazaran Ebû Seleme'nin Muhammed'den ancak iki ay evvel ve ikinci Akabe ictimâından sonra hicret ettiğini temin eyliyor.

470 § 188. fıkraya bakınız.

471 Hişâm, 290-293; Taberî, 1. cild, 1214-1217; Esîr, 2. cild, 75-76; Halebî, 2. cild, 142-144.

472 Hişâm, 314-316; Taberî 1. cild, 1228; Esîr, 2. cild, 78. Bu vakanın ikinci [II/345] Akabe ictimâından bir sene evvel cereyan ettiğini iddia eyliyor; Hamîs, 1. cild, 361.

473 2. cild, 246, not.

Akabe Rivayeti

Büyük Akabe İctimâı Hakkında Urve'nin Rivayeti[474] (622 Sene-i Mîlâdî)

§340. «Peygamber'in hicretinden evvel, Habeşistan'a firar etmiş olanlardan bir kısmı geri geldikleri zaman Müslüman-

474 Not-1 [II/346] Bu hadisin isnadı, Urve b. ez-Zübeyr tarafından Habeşistan'a muhaceret vakâyı'ı hakkında (§ 269. fıkra; 324.'ye de [II/347] bakınız) yazılan diğer hadisin isnadının aynıdır. Onun için burada tekrarına mahal yoktur. Mamafih hadis o bahsedilen fıkradaki cinsten değildir. Çünkü Halife Abdülmelik için yazılan muharrerât meyanına dâhil bulunmuyor. Buna rağmen mevsûkıyetinde şüphe edilemez. Ötęki vesika gibi bu da aynı kadîm, muzlim ve veciz üslup ile yazılmıştır. Bu hadisin bir ehemmiyet-i mahsusası vardır. Çünkü tarih-i hicrîden evvelki iki zamana sarih tabirâtla işaret ediyor. Bu devrelerde irtidad vakaları pek kesîr {*çok*} idi. Habeşistan'a muhaceret zamanında Muhammed'in en çok korktuğu şey Kureyşîlerin taadiyyâtından ziyade taraftarlarının irtidadı ihtimali olduğunu meydana çıkarıyor. Bu noktadan yukarıda da bahsetmiştik (§ 270. ve müteâkib fıkralar). Onun için şimdi bizim istidlâlâtımızın {*delil getirmemizin*} teyit edildiğini işaret etmek kâfidir. Yine bu vesikadan anlıyoruz ki Müslüman propagandası, Medinelilerin çok miktarda ihtidaları Muhammed'e birden bire vâsi'. ve yeni ufuklar açtığı ve ona hep birden bütün taraftarları ile yabancı ülkelere hicret fikrini verdiği zaman, ikinci bir büyük buhrana maruz kalmıştır. Mekke'den ayrılmak mecburiyeti yeni dinin menfaati namına elzem oldu. Fakat bu, Müslümanlar için son derecede elim bir keyfiyet olmak îcâb eder. Bu büyük fedakârlık karşısında birçokları Muhammed'i takib etmek cesaretini kendilerinde bulamadılar. Fakat birçok sene sonra Muhammed herkese galebe çaldığı zaman, menfâ tehlikesini ve merâretlerini {*acısını*} göze alamamış olanlar Kureyşîlerin kendilerini mahpus tuttukları ve azîmetlerine mani olmak ve İslamiyet'i terk ettirmek için fena muameleler gösterdikleri yolunda rahat bir masal uydurdular. Müslümanların Medine'ye hicretlerine karşı Kureyşîlerin ittihaz ettikleri hatt-ı hareket, hadisin bize inandırmak istediği şekilden bütün bütün başka türlü olmak lazım gelir. Muhaddisînin mübalağalarına ve icadlarına rağmen, müslümanların Mekke'yi Kureyşîler tarafından müşkilâta maruz kalmaksızın [II/348] terk edebildikleri sabit olmaktadır. Kureyşîler hicrete mani olmak şöyle dursun bilakis kendilerine tehlikeli ve müfsid gibi görünen bir takım unsurların azîmetlerinden dolayı memnuniyet hissetmiş olacaklardır. Olsa olsa Mekke'de bir fırkanın bir muharrikin kendi halinde bu kadar kişiyi ıdlâl ederek çılgınca bir sergüzeşt gibi görünen bir harekete sevk edebilmiş ve bu suretle Kureyşîleri zayıflatmış olmasını nazar-ı teessüfle gördüğünü kabul edebiliriz. Bu hicret hareketi Kureyşîlerin hiçbir münasebetleri bulunmayan bir takım uzak kabileler lehine Mekke'de dâhilî bir iftirak tevlîd ediyordu.

ların miktarı çoğalmıştı. Medine'de birçok kişi İslamiyet'i kabul etmişti. Miktarları her gün çoğalıyordu. Bunun üzerine (Medinelilerden) bazıları Mekke'ye Rasulullah'ı ziyarete gelmeye başladılar. Kureyşîler bunu görünce Müslümanları İslamiyet'ten vazgeçmeye sevk için birbirlerini tahrik ettiler (alâ en yüftenûhüm *{onları büyülemek için}*). Müslümanlara karşı pek şedid davrandılar. Onları tuttular, İslamiyet'ten vazgeçirmek için her şeyi yaptılar (harrisû alâ en yüftenûhüm *{onları etkilemek için sürdüler}*). Müslümanlar müthiş ızdırâbâta maruz kaldılar. Bu son tecrübe oldu (fitne). Filhakika birinci tazyik bazılarını Muhammed'in azîmet emrini vermesi ve hicret müsaadesini bahşeylemesi neticesinde Habeşistan'a [II/346] hicrete sevk etmişti. İkincisi de (Habeşistandan mı?) avdetlerinde Medine'den gelenleri gördükleri zaman vuku buldu.[475] Filhakika Peygamber'e Medine'den yetmiş nakîb (mümessil) *{temsilci}* geldi. Bunlar ihtida etmiş olanların rüesâsı *{*reisleri*}* idiler. Hac esnasında Peygamber'le görüştüler. Akabede kendisine sadakat yemini ettiler ve şu ahitte *{sözde}* bulundular: «Biz seniniz, sen bizimsin. Sen ve ashabın bize gelecek olursanız kendimizi nasıl müdafaa edersek seni de öyle müdafaa edeceğiz.» Bundan sonra Kureyşîler Müslümanlara karşı tazyiklerini her vakitkinden ziyade artırdılar. Peygamber taraftarlarıyla Medine'ye gitmek emrini verdi. İşte bu son «fitne»[476]yi teşkil etti. Peygamber taraftarlarını yola çıkar-

475 Not-2 [II/348] Metinde kısaca «ve fitnehû lemmâ raceû» deniliyor. Siyâk ve sibâk, sarf ve nahiv bu sözlerin Muhammed tarafından Habeşistan'a gönderilenlere ait olmasını îcâb eder. Hâlbuki bu nokta metinde sarih surette söylenmemiştir. Mamafih cem' sigasıyla kullanılan «raceû» (yani geri döndüler) kelimesinin faili hakkında şüphem olduğunu saklayamayacağım. Çünkü siyâk ve sibâka nazaran, bundan sonraki ve râû (ve gördüler) fiilinin faili Kureyşîler olmak îcâb ediyor. Kureyşîlerin Müslümanlara tecâvüzâtı Kureyşîler (Müslümanlar değil!) Medine Müslümanlarının, Medinelilerin ihtidası keyfiyetini Muhammed ile müzakereye geldiklerini görünce tekrar başladı. Metin o kadar vecizdir ki mana muzlimleşiyor. Vakâyı'ı esasen bilen ve ufacık îmâları bile anlayan kimseler için yazılmış olduğu görülüyor.

476 Not-3 [II/348] Sprenger bu vesikayı iyi anlamamıştır. İhtimal ki metni muzlim ve az memnuniyet-bahş gördüğünden bir nota derç etmiştir. 2. cild, 534, not 1. Yukarıki fıkraların birinde [II/349] (§ 269. not 1) bah-

dığı gibi kendisi de Mekke'den çıktı (huruç). Bunun üzerine şu âyet nâzil olmuştur: «Terk-i din (fitne) vukûa gelmesi ve Allah'ın dini hükm-ferma olması için kendileriyle mücahede et»[477] bu vesikanın bir fıkrasını menba'ı tasrih etmeksizin *{kaynağı düzeltmeksizin}* zikrediyor ve nereden aldığını göstermiyor.

İkinci Akabe Biatı

Büyük Akabe İctimâı (İbn İshak'ın Rivayeti)

[II/350] §341. Senevî hac mevsimi geldiği zaman Mus'ab b. Umeyr büyük bir Medine huccâcı kafilesine karıştı. Müslümanlar şüphe uyandırmamak için bu kafilede müşriklerle karışık bir halde idiler. Bütün kafile 300-500 kişi kadar vardı. Mekke'ye muvâsalet edince *{ulaşınca}* Mus'ab vazifesinin muvaffakiyete iktirân ettiğini *{yaklaştığını}* Muhammed'e haber vermeye gitti. Bütün Müslüman Medinelilerin Akabe tepesinde Mu-

settiğimiz «fiten» cezrinin manasını iyi anlamadı. Bu kelime «zulüm ve tazyik» manasını ifade edemez. İrtidada sevk etmek manasında tecrübeye tâbi tutmak demektir. Ayet-i Kur'âniyye (Bakara, 189 ve Enfal, 40) ancak «fitne» kelimesine irtidat manası verilirse manidar olabilir. Ne Sprenger ne Muir (2. cild, 242) vesikanın eskiliğini ve kıymet-i tarihiyyesini takdir etmemişlerdir. Bu, muahhar muhaddisînin bozup karıştırmadıkları pek az ehâdîsten biridir. Muir, fitne ve fiten kelimelerine mukabil olarak kullandığı zulüm ve tazyik ve zulüm ve tazyikte bulunmak kelimelerinin hakikate tevafuk edemediklerini notta söylüyor, hadisin kuvvetli ve vekâyıa gayr-ı mutabık tabirât isti'mâl ederek mübalağaya kaçmış olduğunu iddia ediyor. Hâlbuki kelimelere asıl manaları verilecek olursa bu itiraz kendiliğinden sâkıt oluyor. Bu ihmal edilmiş fıkra gayet müstesna bir ehemmiyeti haizdir. İlk zamanlarda irtidad fiilinin ne kadar çok olduğunu, istikbalden pek şüpheli olan Muhammed'in sonraları yaptığı gibi mürtedleri tel'îne cesaret edemediğini gösteriyor. Çünkü sonraları Muhammed elinde bir kılıç olduğunu ve bunu gayet müessir bir surette kullanabileceğini hissetmişti. Bazı Müslümanların irtidadları hakkında (faraza, 1. sene-i hicrî vekâyıında Ayyâş'ın hikâyesine bakınız. § 8) hadisin muhafazaya cesaret ettiği pek az vakâyı' bir takım iğfâl ve hıyanet hikâyeleri ile zâlimâne tecâvüzât masallarıyla tahrif edilmiştir. Mürtedler birer mazlum haline kalb olunmuşlardır. Urve zamanında Habeşistan'a muhaceret ile Medine'ye muhaceretin birbirlerine müsâvî tutulması yolundaki temayülün Müslüman muhaddisîni arasında galebe çalmış olması şâyân-ı dikkattir.

477 Enfal, 40; Taberî, 1. cild, 1224-1225; Esîr, 2. cild, 78, satır 11-12.

hammed ile gizlice ictimâ etmelerini kararlaştırdı. Bu ictimâ teşrikin birinci günü ile ikinci günü arasındaki gecede yani hac şenliklerinin hitamının *{bitiminin}* ikinci günü, 11 Zilhicce ile 12 Zilhicce arasında, 622 sene-i mîlâdîsi Haziranının son günlerinde yahut Temmuz'un ilk günlerinde vukûa geldi. Müslüman Medineliler işi gizli tutmak ve müşrik hemşehrilerinin hazırlanan şeyden haberdar olmalarına meydan vermemek için akşam olunca bütün kafile ile beraber müşterek karargâha çekildiler. Gecenin bir sülüsü *{üçte biri}* geçince, Müslümanlar karargâhı gizlice terk ettiler, parça parça giderek Akabe kurbundaki *{yakınındaki}* şi'bde *{patikada}* birleştiler. 70 yahut 73 erkek[478] ile iki kadından (Nesîbe bt. Ka'b ile Esmâ bt. Amr b. Adiyy b. Nâbî) terekküb ediyorlardı *{oluşuyorlardı}*. Biraz bekledikten sonra Muhammed, henüz müşrik bulunan amcası Abbâs ile beraber geldi. Abbâs, Muhammed Medinelilerle bir ahitname yaparken düşmanlarına karşı emin surette müdafaasını temin edecek şerâiti [II/351] istihsâl etmesi için birlikte bulunuyordu. Bundan dolayı ilk söz alan Abbâs oldu. Medinelilere Muhammed'in Mekke'de himayeye, şeref ve itibara nail olduğunu hatırlattıktan sonra hazır bulunanlara yeğenini taht-ı himayelerine almakla deruhte ettikleri vazifeyi hakkıyla idrâk edip etmediklerini ve kendisini düşmanlarına karşı himaye edip etmeyeceklerini sordu. Abbâs sözüne devam ederek dedi ki: «Ona vadettiğiniz şeyi îfâ edebileceğinize emin iseniz bu taahhüde girişiniz.

478 Not-1 [II/353] Akabe tepesinde Muhammed etrafında 70 erkek ve 2 kadından mürekkeb cem'an yetmiş iki kişilik bir cemaatin toplanması hakkında Schetein Schnider pek şâyân-ı dikkat birçok şeyler söylemiştir (ZDMG., 1850, 4. cild, 145-170). 70, 72, 73 rakamlarının Tevrat ve Talmut menkıbelerinde nâmütenâhî şekillerle muttasıl tekerrür ettiklerini söylüyor. İbranî kitaplarında bu rakamların zikredildikleri bütün fıkraları kaydetmiştir. Biaenaleyh Akabe ictimâına iştirak etmiş olan 72 yahut 73 adedini tarihi bir malumat diye kabul edemeyiz. Bu sadece haham menâbiinden gelme bir fikirdir. Filhakika, Nuh'tan çıkan kavimlerin miktarı 70'dir. En kadîm Hristiyan muharrirlerinin zikrettikleri milletlerin miktarı 72'dir, ilâ âhir. Müslüman hadislerine de bu temalı rakam girmiştir. Dünyanın bütün milletlerinin yeni dini kabul etmeye şitabân *{aceleci, hevesli}* olmalarının bir timsali gibi bu rakam kullanılmıştır. ZDMG., ismi geçen eser, 151-153.

Fakat bugün kendisini iğfâl edecek *{kandıracak}* veya kendisine hıyanet eyleyecek iseniz o halde onu burada bırakınız. Çünkü vatanda ailesi onu me'a-ziyadetin *{fazlasıyla}* himaye etmektedir». Hazirûn, Muhammed'i kendi ailelerinden imiş gibi muhafaza etmeyi deruhteye hazır bulunduklarını temin ettiler. Kat'î taahhüdât mün'akid olmadan *{kesin bir anlaşma yapılmadan}* îrâd-ı nutuk etmesini Muhammed'den ricâ eylediler. Bunun üzerine Peygamber yeni dini ile bunun tahmil ettiği vezâif hakkında uzun bir nutuk söyledi ve beyanatını teyiden Kur'ân'dan muhtelif âyetler zikretti. Beyanatı gayet iyi tesir husule getirdi, hazirûnu *{orada bulunanları}* şevk ve galeyana müstağrak *{boğulmuş}* bıraktı. Berâ b. Ma'rûr Peygamber'e doğru ilerleyerek istediği şeyi kabul ettiğine işaret olmak üzere elini uzattı, bütün düşmanlara karşı kendisini
[II/352] himaye edeceğine dair yemin etti. Bunun üzerine Ebü'l-Heysem b. et-Teyyihân söze karıştı ve Muhammed'e Medinelilerle Medine civarındaki Yahudiler arasında şimdi bozmak mecburiyetinde kalacakları bir ahit mevcut olduğunu hatırlattı. «Biz bunu yaparsak, Allah da bizi muzaffer ederse, bizi terk ederek vatanına dönecek misin?». Muhammed derhal cevap verdi: «Sizin kanınız benim kanımdır. Siz ne dökerseniz ben de onu dökeceğim. Siz benimsiniz, ben sizinim. Siz kiminle harb ederseniz ben de onunla harb edeceğim, siz kiminle sulh ederseniz ben de onunla sulh edeceğim».

Muhammed'in sözlerinden memnun olan bütün hazirûn ona ellerini verdiler, bütün mallarını, ailelerini feda ederek ölünceye kadar kendisine sadık kalacaklarına yemin ettiler. Elini Muhammed'in eline ilk defa kimin verdiğini tayin noktasında menâbi' *{kaynaklar}* arasında ihtilaf vardır. Her kabile Muhammed'in talep ettiği taahhüdü ilk defa kendisi kabul etmiş olmakla iftihar etmek istemiştir. Fakat en emin menâbi' bu ilk zatın şimdi ismini zikrettiğimiz zat olduğunu temin ediyor.[479]

479 Hişâm, 293-297, 299-300; Taberî, 1. cild, 1217-1222; Esîr, 2. cild, 76-77; Hamîs, 1. cild, 358-360; Halebî, 2. cild, 145-149.

§342. Muhammed hazirûna aralarında on iki nakîb yani mümessil intihâb *ederek {temsilci seçerek}* kendi gaybubetinde *{yokluğunda}* Medine işlerinin ru'yetini *{görülmesini}* onlara tevdî' etmeyi *{yüklemeyi}* teklif eyledi.[480] Hazirûn dokuz Hazrecî ile üç Evsî intihâb ettiler. Dokuz Hazrecî şunlardı: **(1)** Es'ad b. Zürare b. Udes; **(2)** Saîd b. er-Rebî' b. Amr;[481] **(3)** Abdullah b. Revâha b. İmriülkays;[482] **(4)** Rafî' b. Mâlik b. el-Aclân; **(5)** Berâ b. Ma'rûr b. Sahr; **(6)** Abdullah b. Amr b. Harâm;[483] **(7)** Ubâde b. es-Sâmit b. Kays;[484] **(8)** Sa'd b. Ubâde b. Düleym; **(9)** Münzir b. Amr b. Huneys.[485] Üç Evsî de şunlardı: **(10)** Üseyd b. Hudayr b. Semmâk; **(11)** Sa'd b. Hayseme b. el-Hâris;[486] **(12)** Rifâa b. Abdülmünzir b. Zübeyr.[487] Muhammed'in nutkunun husule getirdiği hüsn-i tesire *{olumlu etkiye}* rağmen yapılan hareketin ciddiyetini idrak eden bazı kimseler bu yemin ile her şeye ve herkese karşı Muhammed ile bağlandıklarını arkadaşlarına anlatmaya teşebbüs ettiler. Bu birkaç kişinin[488] ihtiyat fikirlerine kulak asılmadı. Uğrunda ölmeye

480 Not-1 [II/354] Sprenger (2. cild, 532) daha muahhar ve daha uydurma bir rivayet kabul ediyor. Bu rivayete nazaran Akabe'de on iki nakîbi Muhammed [II/355] intihâb etmiştir. Fakat en kadîm iki menba', Taberî (1. cild, 1221, satır 2-3) ile Hişâm (297, satır 5) Muhammed'in hazirûnu on iki nakîb *{elçi}* intihâb etmeye *{seçmeye}* davet eylediğini ve Medinelilerin mümessillerini kendileri intihâb ettiklerini (ahracû) beyanda müttefiktirler.

On iki nakîb intihâb etmenin neden îcâb ettiği pekiyi anlaşılmıyor. Çünkü Akabe'de intihâb olunanlar İslam tarihinde bir daha meydana çıkmıyorlar. Yalnız Muhammed'in kuvve-i askeriyesinin birer ferdi gibi manzur oluyorlar. Siyasî nokta-i nazardan hiçbir vazife îfâ etmemişlerdir. Sonra da nakîb olmak dolayısıyla sâir Ensâr üzerinde hiçbir imtiyaza nail olmamışlardır. Bu intihâbın sonradan Arabistan Peygamberi'ni Îsâ'ya ve on iki havarisine muadil tutmak için muhaddisîn tarafından icad edilmiş olması akla gelir (Gureym'e bakınız, 1. cild, 45-46).

481 Bedir'de bulunmuş, Uhud'da maktul [II/354] düşmüştür.

482 Muhammed{*in*}bütün muharebelerinde hazır bulunmuş, Muâs'da [Mute olmalı (ed.)] maktul düşmüştür.

483 Bedir'de bulunmuş, Uhud'da maktul düşmüştür.

484 Sonraki muharebâtın hepsinde hazır bulunmuştur.

485 Bedir ve Uhud'da bulunmuş, Bi'r-i Maûne'de maktul düşmüştür.

486 Bedir'de maktul olmuştur.

487 Uhud'da maktul düşmüştür.

488 Abbâs b. Ubâde.

hep hazır olduklarını yemin ettikleri sırada Muhammed gerek kendisi gerek İslamiyet için yapacakları fedakârlıklara mukabil onların hepsine cennet vadetti. İctimâ *{toplantı}* nihayet bulunca Muhammed hazirûnu karargâhlarına gönderdi. Sabaha kadar orada uyudular.[489]

§343. İkinci Akabe ictimâında ilk defa olarak bir düşmana karşı kabul ettikleri dinin müdafaası uğrunda yeni müminlerin bir vazifesi sıfatıyla silah isti'mâli *{kullanımı}* ihtimalinden bahsolunmuştur. Ehâdîse nazaran o güne kadar Allah muharebeye müsaade etmemişti.[490] İkinci ictimâda Medineliler Muhammed ile Allah uğrunda siyahlara ve kırmızılara[491]

489 Taberî, 1. cild, 1221-1223; Hişam 297-300; Esîr, 2. cild 770; Halebî, 2. cild, 148.

490 Not-1 [II/356] Bütün Arap menâbii ikinci Akabe ictimâında ilk defa olarak harb ihtimalinden bahsedildiğini beyanda müttefiktir. Muhammed ilk defa olarak bunu bir vazife suretinde tebliğ etmiş ve Ensâr'dan bu yolda bir yemin istemiştir. Sprenger (2. cild, 531, not 1) bunun bir tarih hatası olduğunu iddia ediyor. "Ensâr Muhammed'i Medine'ye gelirse müdafaa etmeyi taahhüt eyliyorlardı. Fakat din uğrunda tecâvüzî muharebe henüz mevzubahis olmuyordu, bu mecburiyet sonra Medine'de ilan edilmiştir." diyor.

491 el-esved ve'l-ahmer.

Not-2 [II/356] Bu kırmızılar ve siyahlar tabirinin bir ehemmiyet-i mahsusası vardır. Çünkü muhaddisîne nazaran gayr-ı Arap bütün kavimlere şâmil idiler. Siyahlar, gariptir, Arapları ifade eden bir tabirdir. Bu da ihtimal ki renklerinin ve saçlarının koyuluğundandır. Arapların kendileriyle Afrikalılar arasında bir fark gözetmemeleri şâyân-ı hayrettir. Gayr-ı Arap beyaz kavimleri ve bilhassa Róma İmparatorluğu kavvâmını ifade için «kırmızılar» denilmesi de gariptir. Ahmerler, Benu'l-Asfarların yani sarıların aynı olmak lazım geliyor. Von Erdmann (ZDMG., 1848, 2. cild, 237-241) bunların Araplara nazaran Felevî hânedân-ı imparatorisinin evlad u ahfadı olduklarını (Wespazyanu, Tito, Democyanu) ispat etmiştir. Araplar pek cahil oldukları için onları Kudüs'ün tahribinden sonra daima Roma İmparatorluğu'na sahip kalmış zannediyorlardı. Kudüs'ün tahribi şarklıların muhayyilesi üzerinde öyle bir tesir bıraktı ki o tarihten sonra bütün Roma imparatorları ve [II/357] idare ettikleri kavimler hep «Felevî» ve «Benu'l-Asfar» tabir-i umumisi içine idhâl edildiler. Ahmer tabiri bundan çıkmış olabilir. Şimâl kavimlerinin saçları(nın) kumral ve kızılımsı olması da bu fikri teyit eder. (ZDMG.'ye bakınız. 1849, 3. cild, 361. Goldziher, Muh. Stud. 1. cild, 51). Kramer (Culturg., 2. cild, 155) Müberred'in fıkrasını naklediyor (sahife 264, satır 7). Burada Arapların kendilerini kara diye telakki ettiklerini ve gayr-ı Araplara (Acemîlere) kırmızı dediklerini söylüyor. Bu pek kadîm bir tabir olmak gerektir (Kramer'e de bakınız. Aynı eser, 236).

karşı harb etmeye yemin eylediler. Bu hareketlerinin mükâfatı olmak üzere cennete nail oldular. Saadet ve felaket, neşe ve keder zamanında da Muhammed'e itaat ve hürmet taahhüt ettiler. Kimsenin malını çalmamaya, Allah uğrunda daima ve her yerde doğruyu söylemeye, hiçbir tecâvüzden korkmamaya yemin eylediler.[492] [II/356]

§344. İkinci Akabe ictimâında bulunanların esâmîsi, nakîb diye intihâb edilenlerden başka[493] ber-vech-i âtîdir *{aşağıdaki gibidir}*:

Evsîlerden: **(1)** Seleme b. Selâme b. Vaks;[494] **(2)** Ebü'l-Heysem Mâlik b. et-Teyyihân;[495] **(3)** Züheyr b. Râf'i b. Adiyy; **(4)** Ebû Bürde Hânî b. Niyâr;[496] **(5)** Nüheyr b. el-Haysûm;[497] **(6)** Abdullah b. Cübeyr b. en-Nu'mân;[498] **(7)** Ma'n b. Adiyy b. el-Cül;[499] **(8)** Uveym b. Sâade.[500] Üç nakîb ile beraber cem'an *{toplam}* 11 Evsîdir.

Hazır bulunan Hazrecîler şunlardır: **(9)** Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd b. Küleyb;[501] **(10)** Muâz b. el-Hâris b. Rifâa;[502] **(11)** Avf b. el-Hâris, yukarıkinin biraderidir;[503] **(12)** Muavviz b. el-Hâris, yukarıkinin kardeşidir;[504] **(13)** Umâre b. Hazm b. Zeyd;[505] **(14)** Eshel b. Atîk b. Nu'mân;[506] **(15)** Evs b. Sâbit [II/358]

492 Hişâm, 304-305; § 317. fıkraya bakınız.
493 Cem'an 73 erkek 2 kadın.
494 Bedir'de bulunmuştur.
495 Bedir'de bulunmuştur.
496 Bedir'de bulunmuştur.
497 Hişâm, 305.
498 Bedir'de bulunmuş, Uhud'da maktul düşmüştür.
499 Muhammed'in bütün muharebâtında bulunmuş, 11. sene-i hicrîde Yemâme muharebesinde maktul düşmüştür.
500 Bedir'de ve Uhud'da bulunmuştur.
501 Peygamber'in bütün muharebelerinde bulunmuş, halife Muaviye'nin zamanında Anadolu'da Rumlara karşı harb ederken maktul olmuştur.
502 Peygamber'in bütün muharebâtında hazır bulunmuştur.
503 Bedir'de maktul olmuştur.
504 Bedir'de maktul olmuştur; Hişâm, 306.
505 Peygamber'in bütün muharebâtına iştirak etmiş, Yemâme Muharebesinde ölmüştür.
506 Bedir'de bulunmuştur.

b. el-Münzir;[507] **(16)** Ebû Talha Zeyd b. Sehl b. el-Esved;[508] **(17)** Kays b. Ebû Sa'saa Amr b. Zeyd;[509] **(18)** Amr b. Gaziyye b. Amr;[510] **(19)** Hârice b. Zeyd b. Ebû Züheyr;[511] **(20)** Beşîr b. Sa'd b. Sa'lebe;[512] **(21)** Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe;[513] **(22)** Hallâd b. Süveyd b. Sa'lebe;[514] **(23)** Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr
[II/359] b. Sa'lebe;[515] **(24)** Zeyd b. Lebîd b. Sa'lebe;[516] **(25)** Ferve b. Amr b. Vezefe;[517] **(26)** Hâlid b. Kays b. Mâlik;[518] **(27)** Zekvân b. Abdükays b. Hâlide;[519] **(28)** Ubâde b. Kays b. Âmir;[520] **(29)** Hâris b. Kays b. Hâlid;[521] **(30)** Bişr b. el-Berâ b. Ma'rûr;[522] **(31)** Sinan b. Sayfî b. Sahr;[523] **(32)** Tufeyl b. en-Nu'mân b. Hunsâ;[524] **(33)** Muakkil b. el-Münzir b. Serh;[525] **(34)** Yezîd b. el-Münzir b. Serh;[526] **(35)** Mes'ûd b. Yezîd b. Sebî'; **(36)** Dahhâk b. Hârise b. Zeyd;[527] **(37)** Yezîd b. Hizâm b. Sebî'; **(38)** Cebbâr b. Sahr b. Ümeyye;[528] **(39)** Tufeyl b. Mâlik b. Hunsâ;[529] **(40)** Ka'b b. Mâlik b. Ebî Ka'b; **(41)** Süleym b. Amr b. Hadîde;[530] **(42)** Kut-

507 Bedir'de bulunmuştur.
508 Bedir'de bulunmuştur.
509 Bedir'de bulunmuştur.
510 Hişâm, 307.
511 Bedir'de bulunmuş, Uhud'da maktul düşmüştür.
512 Bedir'de bulunmuştur.
513 Bedir'de bulunmuştur.
514 Bütün muharebâta iştirak etmiş, Benî Kurayzalar aleyhindeki muharebede ölmüştür.
515 İctimâda hazır bulunanların en genci; Bedir'de bulunmuştur.
516 Bedir'de bulunmuştur.
517 Bedir'de bulunmuştur.
518 Bedir'de hazır bulunmuştur, Hişâm, 308.
519 Bedir'de bulunmuş, Uhud'da maktul düşmüştür.
520 Bedir'de hazır bulunmuştur.
521 Bedir'de bulunmuştur.
522 Muhammed'in muharebelerine iştirak etmiş, Hayber'de mesmûmen vefat eylemiştir.
523 Bedir'de bulunmuş, Hendek Muharebesi'nde maktul düşmüştür.
524 Bedir'de bulunmuş, Hendek Muharebesi'nde maktul olmuştur.
525 Bedir'de bulunmuştur.
526 Bedir'de bulunmuştur.
527 Bedir'de bulunmuştur; Hişâm, 309.
528 Bedir'de bulunmuştur.
529 Bedir'de bulunmuştur.
530 Bedir'de bulunmuştur.

be b. Âmir b. Hadîde;[531] **(43)** Yezîd b. Âmir b. Hadîde;[532] **(44)** Ebü'l-Yesâr Ka'b b. Amr b. Abbâd;[533] **(45)** Sayfî b. Sevâd b. Abbâd; **(46)** Sa'lebe b. Ganeme b. Adiyy;[534] **(47)** Amr b. Ganeme b. Adiyy; **(48)** Abs b. Âmir b. Adiyy;[535] **(49)** Abdullah b. Enîs; **(50)** Hâlid b. Amr b. Adiyy; **(51)** Câbir b. Abdullah b. Amr, oğlu; **(52)** Muâz b. Amr b. el-Cemûh;[536] **(53)** Sâbit b. el-Cüz (Sa'lebe) b. Zeyd;[537] **(54)** Umeyr b. el-Hâris b. Sa'lebe;[538] **(55)** Hudeyc b. Sellâme b. Evs; **(56)** Muâz b. Cebel b. Amr;[539] **(57)** Abbâs b. Ubâde b. Nadle;[540] **(58)** Ebû Abdurrahman Yezîd b. Sa'lebe; **(59)** Amr b. el-Hâris b. Lebde; **(60)** Ebü'l-Velîd Rifâa b. Amr b. Zeyd;[541] **(61)** Ukbe b. Vehb b. Kelde[542] İki kadın, Nesîbe bt. Ka'b ile Esmâ bt. Amr Muhammed'e el vermediler, fakat dediklerini ağzıyla kabul ettiler.[543] [II/360]

§345. Ertesi gün Kureyşîler Akabe ictimâından haberdar oldular. Bunun kendilerinin zararına tertip edilmiş bir fesad olduğuna ihtimal verdiler, haberin sahih olup olmadığını anlamak için Medinelilerin karargâhına koştular. Müşrikler ne cereyan ettiğini bilemedikleri için böyle bir şeyin aslı bulunmadığını söylediler. Kureyşîlerin ilk şüphesi bu suretle sükût buldu. Bütün huccâc Mekke'yi terk ile Zilhicce ayı çıkmadan Medine'ye vâsıl oldular. Mamafih Kureyşîler tahkikatta devam

531 Bedir'de bulunmuştur.
532 Bedir'de bulunmuştur.
533 Bedir'de bulunmuştur.
534 Bedir'de bulunmuş, Hendek'te maktul olmuştur.
535 Bedir'de bulunmuştur.
536 Bedir'de bulunmuştur.
537 Bedir'de bulunmuş, Taif'te maktul olmuştur; Hişâm, 310.
538 Bedir'de bulunmuştur.
539 Muhammed'in bütün muharebelerine iştirak etmiş, Suriye'de Amvâs vebası esnasında ölmüştür.
540 Uhud'da maktul düşmüştür.
541 Bedir'de bulunmuştur; Hişâm, 311.
542 Bedir'de bulunmuştur.
Not-1 [II/360] Akabe'de hazır bulunanlar arasında şunun da ismi zikrediliyor: (62) Âmir b. Bâyî (yahut Nâbî) b. Zeyd b. [II/361] Harâm el-Ensârî, Ukbe b. Âmir'in babasıdır. Hacer, 2. cild, 644, numara 8909; Esîr, 3. cild, 96.
543 Hişâm, 312.

ediyorlardı. Nihayet hakikati öğrendiler. Bunun üzerine Mekkelilerin bir müfrezesi *{küçük askerî birlik}* Medinelileri takip etti. İzâ Hayr kurbunda[544] Akabe ictimâında nakîb intihâb edilenlerden *{temsilci seçilenlerden}* birine yani Sa'd b. Ubâde ile Münzir b. Amr'a yetiştiler. Münzir kaçmaya muvaffak oldu. Fakat Sa'd Kureyşîlerin eline düştü. Devesinin ipleriyle kollarını arkasına bağladılar, Mekke'ye getirdiler. Dayak attılar ve kendisine pek şiddetli bir muamele gösterdiler. Bir Kureyşî Mekke'ye vâsıl olunca zavallı Medinelinin bu kadar fena muameleye maruz olduğunu görerek kendisine acıdı. Şehirde dostu yahut müttefiki olup olmadığını sordu. Sa'd b. Ubâde
[II/362] iki Mekkeli'ye vaktiyle büyük bir hizmet îfâ etmiş olduğunu hatırladı. Onlara ait olan kervanını Medine'den geçerken hırsızlara karşı himaye etmişti. Bunlar Cübeyr b. Mut'im b. Adiyy ile Hâris b. Ümeyye b. Abdüşşems b. Abdümenâf idiler. Sa'd b. Ubâde bu iki ismi söyleyince Kureyşî derhal Cübeyr ile Hârise'yi haberdar etmek üzere mabede koştu. Bunlar o sırada meydanda oturuyorlardı. İki Kureyşî Ubâde'ye karşı olan minnettarlıklarını hatırladılar ve onu kendi himayelerine alarak derhal tahliyesini talep ettiler.[545]

§346. Medineliler Mekke'den avdetle şehirlerine vâsıl oldukları zaman artık itikadât-ı diniyyelerini saklamadılar. Müslümanlıklarını ilan ettiler. Daha birçokları da İslamiyet'i kabul etti. Kadîm müşriklik itikadât-ı bâtılasında en çok ısrar gösterenlerden biri Amr b. el-Cemûh namında bir müşrik idi. Bunun bir oğlu İkinci Akabe ictimâında hazır bulunmuştur. Kabilesi Benî Selemelerden bazı gençler şimdi onu İslamiyet'e celbe çalıştılar. Onların muhakemâtına ehemmiyet vermediği için evinde bulundurduğu ve çok hürmet ettiği put-
[II/363] lardan birini geceleyin aldılar, pislik dolu bir çukura attılar. İhtiyar Amr birçok müşkil taharriyattan *{aramadan}* sonra sanemi buldu, onu yıkadı. Muattar *{kokulu}* yağlar sürdü. Ve

544 Taberî, 1. cild, 1225; burada Hâcer diye kaydediyor.
545 Hişâm, 301-302; Taberî, 1. cild, 1223-1224, 1225-1227; Esîr, 2. cild, 77-78; Halebî, 2. cild, 151.

tekrar yerine koydu. Fakat gençler aynı muameleyi iki kere tekrar ederek sanemin boynuna ölü bir köpek bağlayınca Amr da inattan vazgeçti, eski itikadât-ı bâtılayı terk ile İslamiyet'i kabul eyledi.[546]

§347. Akabe ictimâından evvel Muhammed harb etmek ve insan kanı dökmek müsaadesini taraf-ı ilâhîden istihsâl etmişti. Yalnız ism-i ilâhîyi zikretmesi, her türlü tecâvüze kemâl-i sabr ile tahammül göstermesi ve gafilleri affeylemesi için müsaade vardı. Kureyşîlerin zâlimâne tecâvüzleri bazı Müslümanları ya dinlerini terk etmeye[547] ya birçok tecâvüzâttan sonra nihayet Cenâb-ı Hak Muhammed'e harb etmek ve isti'mâl-i şiddete kalkanlara karşı kuvvet ile müdafaa-i nefs eylemek müsaadesini verdi.[548] İbn İshak'ın iyi bir menba'dan[549] istihsâl ettiğini *{kaynaktan ulaştığını}* iddia eylediği malumata nazaran bu mevzu(y)a dair ilk nâzil olan âyet-i Kur'ânî'ye ber-vech-i âtîdir *{gelecekteki gibidir}*: «Kendilerine karşı cebr ve şiddet isti'mâl edenlere harb müsaade- [II/364]
si verilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak onlara bahş-ı zafer etmek kudretine mâliktir. İlâ âhir.[550] İkinci Akabe ictimâında edilen yemine Bîatü'l-Harb denildi. Çünkü Cenâb-ı Hak harb etmek müsaadesini vermişti. Bu yemin ilk Akabe ictimâında edilen yeminden farklı şerâit dairesinde yapılmıştır. Çünkü birinci ictimâdaki yemin alâ bey'atü'n-nisâ *{kadın biatı gibi}* vukûa gelmişti. İkinci ictimâdaki yemin ise alâ harbi'l-ahmer ve'l-esved *{kırmızı ve siyah tenlilerin biatı gibi}* vukû bulmuştur.[551]

546 Hişâm, 303-304; Taberî, 1. cild, 1227.
547 Fetenûhüm an dînihim.
548 § 342. fıkraya bakınız.
549 Urve b. ez-Zübeyr.
550 Bakara, 198; Hişâm, 313-314; Taberî, 1. cild, 1227.
551 Taberî, 1. cild, 1228.

Not-1 [II/364] Akabe ictimâında Muhammed Medinelilerden talep etmişti: «Kadınlarınızı ve çocuklarınızı ne gibi şeylere karşı müdafaa ederseniz beni de onlara karşı o suretle müdafaa edeceğinize yemin ediniz». Buna şu suretle mukâbele edilmişti: «Seni din-i neşr için irsâl eden namına yemin ederiz ki vücudumuzla seni müdafaa edeceğiz. Yeminimizi kabul et, ya Rasulallah. Vallahi, bizler harb çocukları ve silah adamlarıyız» (Hişâm, 296). Bundan başka Abbâs b. Ubâde şu

Mekke Devrinin Hülâsâsı *{Özeti}*

§348. Hemen hemen menkıbevi telakki edebileceğimiz bir
[II/366] devrenin artık nihayete vâsıl olunca yukarıki fıkralarda ibtidâi şekillerinde hikâye edilen malzemelerin muhteviyât-ı tarihiyyelerindeki mühim noktaları kısa bir tarzda hülâsâ etmek lazım gelir. Teferruata ait noktaları ihmal ederek yalnız, İslamiyet'in zuhuru gibi mühim bir hadisenin ehemmiyet-i tarihiyyesini ve Medine'ye hicret-i nebeviyyeyi daha iyi anlamamıza hizmet edebilecek hutût-ı umumiyyeyi *{genel sınırları}* çizmekle iktifa edeceğiz.

Medine'den evvelki zamana ait ehâdîsi tetkik ederken kendimize rehber edindiğimiz esaslı fikri medhalin muhtelif

sözleri söyleyerek refiklerinin nazar-ı dikkatini celb etmiştir: «Siz Esvedlerle ve Ahmerlerle harb etmeyi taahhüt eyliyorsunuz. İlâ âhir». Gariptir ki o kadar şeylerin hatırasını muhafaza ettiğini iddia eyleyen hadis Akabe'de ictimâ edenlerin yemin suretini muhafaza etmemiştir. Esîr, 2. cild, 78 diyor ki: «Bu Akabe ictimâında yemin tarzı, bîat, 1. Akabe'dekinden farklı oldu. Çünkü birincisi alâ bey'atü'n-nisâ vukûa geldi. Bu (ikincisi) ise alâ harbi'l-ahmer [II/365] ve'l-esved vukû buldu». Bu noktada dahi hadisin onları ihlâfa *{yemine}* intikal ettirenler tarafından esaslı bir surette ta'dîl edildiği *{düzeltildiği}* tahmin olunabilir. Hadis mektebleri Muhammed'in takriben on iki seneden beri Mekke'de hadsiz hesapsız taaddiyât ve tecâvüzâta sabûrâne bir kurban şeklinde katlandığı halde maskat-ı re'sinden *{doğum yerinden}* harice çıkar çıkmaz kurban ve mazlum esvabını üstünden atarak mağrûrâne kılıca sarılmasını izah etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Böyle bir nâgihânı *{ani}* tahavvülü izah etmek ve zamana uyma ve siyaset îcâbâtını gözetme yolundaki ameli bir hatt-ı hareketi mazur göstermek için Kureyşîlerin tecâvüzâtını pek şiddetli ve muzlim renkler altında tasvire mecbur oldular, Medinelilerin Akabe'de cenk-cûyâne bir yemin merasimi îfâ ettiklerini uydurdular. Aynı zamanda harbi âmir bir vahiy vukûa geldiğini, Kureyşîlerin Muhammed'i öldürmeye kalktıklarını da ileriye sürdüler. İşte bu suretle, bu mukaddemâtı icad etmekle Peygamber'in Medine surları arasında kendisini taht-ı emniyette görür görmez takibe başladığı tecâvüzî siyasete karşı her türlü itirazâtı iskât edeceklerini ve bu politikayı mazur göstereceklerini ümit eyliyorlardı. Hâlbuki belki de iki Akabe ictimâında sadece Muhammed'i Medine'ye ictimâda hazır bulunan bütün kabilelerin aynı zamanda bir ferdi sıfatıyla kabul etmek ve şimdiye kadar hiç vukû bulmamış bir şeyi temin yani her kabileyi, Peygamber'in kendi efradından biri gibi tanımaya mecbur eylemek keyfiyeti tezekkür olunmuştur. Bu suretle Muhammed aynı zamanda bütün kabilelerin mahmîsi olacaktı.

noktalarında[552] izah ettik. Bu da Muhammed'in sema-yı muamma-âlûdunu *{olağanüstü bilinmezliğini}* tersim *{betimlemek}* için terceme-i hâl muharrirlerinden bazılarının istinad ettikleri birçok yanlış telakkiyâtı meydana koymaktan ibaret idi. Maksadı temin için İslamiyet'in adeta devre-i tefrîhi *{gelişme dönemi}* namı verilebilecek olan zaman hakkındaki cehaletimizin gayet azim olduğunu ispat etmek elzem idi. İslamiyet'in tevellüdü meselesi Avrupalı terceme-i hâl *{hayat hikâyesi, siyer}* muharrirlerinden *{yazarlarından}* kısm-ı a'zamının hiç ihtimal vermedikleri derecede karanlık ve karışık bir iştir. Fakat maksad-ı mahsusa hâdim olan *{özel bir amaca hizmet eden}* birçok malumatı bertaraf etmek ve Müslüman muhaddisîni tarafından kurulan çürük binayı tamamen ortadan kaldırmakla beraber yine bazı hutût-ı esâsîyi *{ana hatları}* ve Mekke devrinin en bâriz safahâtını *{dönemlerini}* ehâ- [II/367]
dîsin muhteviyatından ve Mekke'de nâzil olan âyât-ı Kur'âniyye'den müstebân *{açık olarak anlaşılan}* oldukları şekilde tersim ve tasvir etmek kâbildir.

Bi'set-i nebeviyyenin *{peygamberliğin}* başlangıcı hakkındaki muhtasar mütâlaâtta[553] tasvire çalıştığımız gibi İslamiyet'in bidâyetleri *{başlangıcındakiler}* tamamıyla dini bir vasfı hâiz idi. Sonra İslamiyet'in teokratik usulünün esaslı bir kısmı haline geçen siyasî unsurlar daha muahhar zamanların mahsulüdürler. Kısmen Muhammed'in vaz' ettiği *{koyduğu}* esasların evvelden fark ve tahmin edilemeyen neticeleri kısmen de İslamiyet'in mübareze ederken muhat *{çevrili}* bulunduğu ahvâl ve şerâitin neticeleridirler. İslamiyet, düşmanlarına galebe çalabilmek için siyasî bir kuvvete tahvil edilmiştir *{dönüştürülmüştür}*. İslamiyet sadece ahlâkî bir meslekten ibaret kalsaydı Muhammed'in meskat-ı re'si *{doğum yeri}* olan o maddiyetperest, raybî *{ibadetlerini yerine getirmeyen}* Arabistan'da çarçabuk hayatını kaybederdi. Muhammed'in

552 § 29. ve müteâkib fıkralar; 106. ve müteâkib fıkralar; 189. ve müteâkib fıkralar; § 266. ve müteâkib fıkralar.
553 Medhal § 189. ve müteâkib fıkralar.

ruhunun ilk avamili kat'î, sarih ve namuskâr bir surette dinî idi. Katiyyen samimi, şahsî ve hususî bir şekil altında meydana çıktılar. Yani Mekke oligarşisi azasından hiçbirinde bir ufak şüphe eseri bile tevlîd edemeyecek bir şekilde idiler. Fakat Yahudi ve vahdet ulûhiyyetinin *{bir olan tanrı anlayışının}* telakkiyât-ı ahlâkîsi hakkındaki vukuf *{ahlaki görüşlerinde hakkındaki yetkinlik}*, müstakbel Rasulullah'ın ufuk-ı dînîsini genişlettiği zaman Muhammed faaliyetini daha ziyade tevsîa
[II/368] *{yaymaya}* ve onu alenî bir hale çıkarmaya adeta bilâ-ihtiyar kendisinde bir ihtiyaç hisseyledi. İbrânî enbiyâsı *{peygamberleri}* hakkındaki an'anâtın *{rivayetlerin}* tesiriyle, ihtimal ki hususi mevâ'izin *{öğütlerinin}* ilk muvaffakiyâtından *{kazanımlarından}* mütevellit bir sermesti *{sarhoşluk}* ile zihninde yeni bir istikamet teressüm etti *{şekillendi}*. Kabilesinin efradı arasında îfâ edilecek bir ıslahat vazifesi fikri teessüs eyledi.

Bidâyette risalet mefhumu daha ziyade muhterizâne *{çekinerek}* ve müterediddâne vücut buldu. Kendi şahsını pek fazla ileriye sürmek istemiyordu. Mamafih kanaatlerinin kuvveti, insanlar üzerinde bir tesir-i âmirâne icrâ edecek surette yaratılmış tabiatı o zamana kadar herkes için meçhul bulunan, mütevazı ve fakir bir asıldan neş'et eden adamı gayet hassas ve son derecede pür galeyan ruhundaki şüpheleri, temâyülleri, kanaatleri, ümitleri ve korkuları sâirlerine de tebliğ etmeye sevk eyledi. Peygamber'in ilk hatvelerini *{adım}* pek hoşa gidecek bir muvaffakiyet karşıladı. Bu muvaffakiyet, henüz iyi hazmedilmemiş, nâ-tamam ve insicamsız mesleğin kendisinden dolayı değil daha ziyade onu neşreden adamın tabiatından, tanıdıklarından birçoğu üzerinde icrâ ettiği şahsî cazibeden ileri geliyordu. Bu adamlar sonra ona bütün hayatlarında sadık ve fedakâr kaldılar. Muhammed düşünmekten ziyade harekette bulunmak için doğmuş bir adamdı. Pek az tefekkürât ve mülahazâtta bulundu; fakat
[II/369] çok iş yaptı. Yorulmak bilmez muannidâne *{inatla}* azim ve gayreti insanlarla münasebette gösterdiği gayet ince bir dirayete inzimâm edince *{eklenince}* kendisinde gayet kuvvet-

li bir tesir-i sihirkâr vücuda geldi. Devre-i muvaffakiyâtında *{başarı sürecinde}* bu tesir nâ-kâbil mukavemet bir kudret iktisab etti *{kabul edilemez derecede bir dayanıklılık kazandırdı}*. Çünkü insanlar gerek maddi gerek manevî ve fikrî her türlü tezahürât-ı kuvvete pek meclûbdurlar *{kapılmışlardır}*. Muhammed hayat-ı risaletine derin surette tetkik ve tetebbu' edilmiş *{iyice araştırıp öğrenilmiş}* bir planın icraatı tarzında başlamadı. Ruhundan gelen âlîcenâbâne *{büyüklere yakışır}* bir hamleye tebaiyyet suretiyle vazifesini îfâya mübâşeret etti *{başladı}*. Onun tarz-ı hareketi hep böyle olmuştur. İleriye doğru nâgihânî *{ani}* hareketlerle ilerlemiştir. Her şeyde her günkü vakâyı'ı kendisine rehber ittihâz etti. Taraftarları üzerinde nüfuz ve tesir-i şahsîsine emin olduğu için uzun hayat mücadelesinde bir takım hataların vukûuna evvelden mâni olmaktan ise irtikâb edilmiş hataları sonradan tashih etmeyi tercih eyledi.

§349. Muhammed'in bu şerâit-i hususiyye-i ruhiyyesi *{ruhunun özel şartları}* malum olursa asıl hakiki bir propaganda namı pek verilemeyecek olan bir faaliyet-i dîniyyeye başlamış olması hiç şâyân-ı hayret görülmez. Çünkü ifade ettiği fikirler henüz pek az muayyen ve sarih idiler, henüz nâ-tamam bulunuyorlardı. Başlarken faaliyetini en yakın akraba ve emin dostlar mehâfiline *{topanılacak yerlerine}* hasretti. Fakat ağleb ihtimale göre *{sıklıkla}*[554] Yahudi ve Hristiyan dinlerinin [II/370] misalinden ders alarak sâmi'lerine *{dinleyicilerine}* bazı basit eşkâl-i ibadet *{ibadet şekilleri}* tavsiye etmiş, belki de[555] yine gayr-ı Arap ibadetlerden mülhem olarak ibadetten evvel temizlenmek üzere yıkanmak usulünü de kabul eylemiştir.

Mamafih bütün bunlar ilk zamanlarda o kadar müphem *{gizli}* bir şekilde edilir ki hakiki bir dinden, hakiki ihtidalardan bahsetmek doğru olamazdı. Muhammed'in muasırlarına yenilik itibariyle en ziyade çarpan nokta mezhebin kendisi değil, Muhammed'in prensiplerini müdafaa hususunda gös-

554 Bu bâbda kat'î surette emin olamazsak da.
555 § Medhal, § 219. fıkra, not 1.

terdiği samimiyet ve namuskârlık, hissiyatındaki tesir heyecan-bahş *{heyecan verici}* idi. Muhammed fikr-i menfaatten tamamıyla uzaktı. Mekkelilerin kısm-ı a'zamı ise bunu akıllarına sığdıramıyorlardı. Urve'nin hiç münakaşa caiz olmayan şehadeti[556] ispat ediyor ki Muhammed'in ilk mevâ'izinin *{öğütlerinin}* evsâf-ı hususiyyesi *{özel nitelikleri}* ona Mekke ahalisinin tekmîl-i sunûfunda *{tüm sınıflarında}* birçok muhabbet ve teveccüh celb etmişti. Mamafih bu cereyan sathî *{yüzeysel}* ve serîü'z-zevâl *{hızla kaybolan}* oldu. İslamiyet'e karşı aksü'l-amel *{yapılan işler}* başlar başlamaz sekteye uğradı. Ehâdîsin muhteviyatına *{hadislerin içeriğine}* değil fakat bilvasıta bir takım muhtelif işaretlere[557] istinad ederek şurasını katiyyetle iddia edebiliriz ki Muhammed ta bidayetten beri kendi ailesinde umumi bir hüsn-i kabul eseri görememiştir. Bundan dolayı bütün efrâd-ı ailesinin ihtidalarını beklemeden başkalarını da celbe çalışmıştır. Bunlar yakın akra-
[II/371] baları değildiler. Muhammed kadîm Arapların kendi aileleri haricinde hiçbir şeyi mevut olmadığı yolundaki dar telakkilerden zihnini kurtarmıştı. Eski Araplara göre her şey aile içindi, hariçtekilere bir şey yoktu. Bu suretle Muhammed ta bidâyetten beri öyle hususi bir faaliyet ibrâz etti ki bu, Arap hey'et-i ictimâiyyesinin nîm barbar şerâtine *{Arap toplumunun yarı medenî hallerine}* nazaran bir terakkiye delâlet ediyordu. Arap hey'et-i ictimâiyyesinde herkes için cârî yalnız bir kanun vardı. O da kan rabıtalarından *{bağlarından}* inbiâs eden *{ileri gelen}* vezâif ve hukukun birleşmesinden teşekkül etmişti. Kabilenin her ferdi akrabalarının himayesine mazhar

556 § 269.

557 Not-1 [II/371] Hâşimî kabilesinin yahut daha sarih surette Abdülmuttalib'in ailesinin kabile riyâseti vazifesini hadisler amcası Ebû Tâlib'e atfederler. Ebû Tâlib hiçbir zaman Müslüman olmak istemedi. Muhammed'in kızı Zeyneb'in hali ise daha gariptir. Ebü'l-Bahterî İbnü'l-Âs'ın [Ebu'l-As b. Rebi olmalı (ed.)] zevcesi olmadan evvel hiç şüphe yok Zeyneb babasının evinde idi. Binaenaleyh mantıken babasının efkâr-ı dîniyyesine tebaiyyet etmesi îcâb ederdi. Hâlbuki Muhammed'in onu bir müşriğe tezvîc ettiğini {*evlendirdiğini*} ve Zeyneb'in de hicretin ikinci senesine kadar müşrik kaldığını görüyoruz. 2. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız. § 82.

olmak hakkına mâlikti. Fakat aynı zamanda kendisini himaye edenleri müdafaaya ve onlara müzâheret göstermeye *{arka çıkmaya}* de mecbur idi. Bir Arap için kendi kabilesi haricinde hiçbir kanun mevcut değildi.

§350. Arabistan'da mevcudiyeti tanınmış yalnız bir hey'et [II/372] vardı, bu da kabileden ibaretti. Kabile aynı menşe'den çıkan yahut kendilerini böyle zanneden[558] aynı kanı taşıyan kimselerden terekküb ediyordu. Mücerret bir devlet *{soyut bir devlet}* ve kuvve-i icraiyye *{yürütme gücü}* mefhumu kadîm Araplara tamamıyla bî-gâne *{olmayan}* bir şeydi. Araplar kan rabıtasının teşkil ettiği vahdet-i ictimâiyye haricinde hiçbir vahdet-i ictimâiyye tanımıyorlardı. Müşterek kan hissi, bir sürü mütekâbil *{karşılıklı}* muâvenet *{yardım}* vezâifi *{görevleri}* tahmil ediyordu *{yüklüyordu}*. Bu vezâife bilâ-istisnâ kabilenin bütün fertleri, gayet mukaddes bir kanun haline gelmiş itiyâdât-ı kadîme *{eski alışkanlıklar}* dolayısıyla tâbi' idiler. Bu kanuna itaatsizliği hiç kimse aklına getiremezdi. Kadîm Arapların yegâne kabul ve tasdik etmiş oldukları bu vezâif, yüksek bir makamın kuvve-i teyyidiyyesi olmaksızın tam ve gayr-ı kâbil-i ihlâl bir surette payidâr bulunuyorlardı. Bugün bile Arabistan'da İslamiyet'e rağmen hiç değişmiş olmaksızın cârîdir.[559] Çünkü bu vezâif olmazsa çölde hayat gayr-ı kâbil bir hale gelir. Bir kabilenin teker teker fertlerini yekdiğerine bağlayan gayet kavi hissiyat, vahdet-i ictimâiyyenin ruhunu teşkil ediyorlardı. Din hizmetini görüyorlardı, kabileyi canlı, uzvî, mütecânis *{homojen, tek tip}* bir hey'et-i mecmua haline getiriyorlardı. Vâkıa kabilelerden her birinin [II/373] hususi ibadetleri, hususi esnâmı vardı. İbtidâî tarzda sanemperestliğe sâlik idiler *{putperestlik yolunda idiler}*. Bu her kabile için aynı şey değil idiyse de itikadât ve âyinler ikinci derecede hâiz-i ehemmiyet bulunuyorlardı. Araplar hiçbir zaman din adamı olmamışlardır. Onların içinde hayat-bahş olan kıvılcım, hiçbir zaman ihlal edilemeyen rabıta müşterek

558 Fiiliyâtta her ikisi de aynı şeydir.
559 Doughty'ye bakınız.

kan fikrinden ibaretti. Bunu gayet mukaddes ve gayr-ı kâbil-i tagayyür *{değiştirilmesi mümkün olmayan}* bir his haline yükseltmişlerdi. Muhammed'in yalnız mensup olduğu kabileyi düşünerek propagandaya başlamış olduğu muhakkaktır. Muhammed, kan rabıtalarından müstakil bir dinî cemaat tasavvur edemezdi. Dinî cemaat de her hususta kabile ile aynı şey olacaktı, kabile vahdetiyle tev'em *{eş, ikiz}* bulunacaktı. Muhtelif kabilelere ve ailelere mensup eşhas arasında sırf manevî bir ittihâd bidâyette tamamıyla yabancı bir fikir idi. Muhammed'in tabiiyyeti ve zihniyeti için gayr-ı kâbil-i tasavvur *{hayal edilmesi mümkün olmayan}* bir mefhum idi. Çünkü Muhammed içinde bulunduğu, neşr-i efkâr ettiği *{fikirlerini yaydığı}* hey'et-i ictimâiyyenin hakiki bir evladı idi. Bundan dolayı Muhammed'in müşkilât ve mevânia *{engellere}* rağmen saha-i faaliyetini kendi ailesinin dar muhitinden harice teşmil ettiğini gördüğümüz zaman ihtimal ki farkında olmadan büyük bir inkılâba doğru ilk adımı atmış olduğunda şüphe etmiyoruz. Muhammed'in daha ilk günlerden beri karâbet rabıtalarından *{akrabalık bağlarından}* müstakil ve onun fevkinde siyasî ve dinî bir müessese vücuda getirmeyi düşünmüş olduğunu iddia etmek istemiyoruz. Kendi ailesinde çocuklarının bile kendisinin fikirlerini takip etmediklerini görünce ahvâl ve vakâyı'ın tabiat ve mahiyeti onu bu yola sürükledi.

§351. Muhammed faal bir propagandaya başladı. Muhtelif suretlerle muhabbet ve mukavemet hislerine maruz kaldı. Muhabbet ve teveccühe celbi suretiyle istihsâl ettiği muvaffakiyyât kendisini müşkilâta ehemmiyet vermemeye sevk etti. Halkın bazı sınıflarında müsâdif olduğu mukavemet *{karşılaştığı direnç}* pek ziyade idi. Daire-i faaliyetini *{etki alanını}* tevsî' ederse *{genişletirse}* daha kolaylıkla taraftar bulabileceği ümidiyle o da propagandasını pek ziyade teşmil etmek istedi. İşte faaliyetine bu suretle vüs'at verince *{genişletince}* kâh burada kâh orada, ya şu aileden ya öteki aileden kendisine bir taraftar celbe muvaffak oldu. Bunların içinde köle-

ler ve azatlılar da vardı. Hemen kısm-ı a'zamı hakir sunûfa *{sınıflara}* mensup idiler. Bunların kaybedebilecek bir şeyleri yoktu. Ne olsa hepsi kârlı çıkacaklardı. Muhammed farkına varmadan, mürûr-ı zaman ile insan cemiyetlerinin esası olmak üzere mine'l-kadîm *{eskiden beri}* Arabistan'da mevcut olmuş olan vahdet-i ictimâiyyeden gayet derin surette farklı başka bir vahdet-i ictimâiyye meydana çıkarmış oluyordu. [II/375] Müslümanlar arasında kan rabıtaları yerine müşterek bir imanın, bir mefkûrenin daha necib, daha medenî rabıtaları kâim oluyordu. Mamafih Muhammed'in gaye-i emeli bu değildi. Onun sebep olduğu inkılâb tamamıyla gayr-ı meş'ûr *{şuursuz}* idi. Çünkü[560] Muhammed'in zihninde yalnız bir şey, yalnız bir gaye vardı. O da Kureyşîlere tebdil-i din ettirmekten ibaretti. Muhammed kat'î surette Arap kaldı. Emellerini kendi kabilesinden harice atıf ve teşmil etmedi. İman rabıtaları kan rabıtalarıyla birleşmek ve karışmak îcâb ediyordu.[561] Mekke devrinin bütün tarihi, Muhammed'in vücuda getirdiği dinî cemaatin kan rabıtası esasına müstenid bir cemaat haline de kalbi hususunda akîm *{sonuçsuz}* bir teşebbüsten ibarettir diye hülâsâ edilebilir. Muhammed yeni bir hey'et halk etmekle beraber kadîm hey'eti ihlal etmediğine samimi surette kâni' idi. Yenisi ile eskisi arasında bariz bir fark, mutlak bir adem-i kabiliyet-i i'tilâf *{anlaşma becerisinden yoksun}* bulunduğunu fark etmiyordu. Muhammed ihtimal ki Yahudiler'deki hem din hem kan esasına müstenid ittihadı taklit etmek istiyor ve buna müşâbih bir ittihad vücuda getirmeye çalışıyordu. Koyduğu esasın bu tasviri akîm *{sonuçsuz}* bırakacağını takdir etmemişti. Fakat Muhammed'in görmediği şeyi Kureyşîler, mâhir tacirlere has ince bir zekâ ile derk ve teyakkun *{tam olarak, iyice anlama}* ettiler. İslamiyet'in arz

560 Âyât-ı Kur'âniyyeden anlaşıldığı veçhile.

561 Not-1 [II/377] Muhammed'in Kur'ân'da bahsettiği bütün enbiyâ misalleri daima kendi kabilelerine yeni bir din kabul ettirmek isteyen peygamberlere aittir. Bütün nev-'i benî beşer için gönderilmiş peygamberlerden hiç bahis yoktur. Sâlih Semûdlar; Mûsâ İbrânîler, Hûd Âmirler [Ad kavmi olmalı (ed.)] için gönderilmiştir. İlâ âhir.

[II/376] ettiği yenilik altındaki tehlikeyi keşf ve tahmin ediyorlardı. Muhterizâne *{çekingen}* bir ihtiyat devresinden sonra yeni dine karşı açıktan açığa ve kat'î surette bir vaziyet aldılar. Kureyşîlerin muhalefeti ise İslamiyet'in ihtilafa bâis olan hâlini tashih edecek yerde bilakis teşdîd eyledi. Aradaki mücadelenin şiddeti Müslümanları kadîm yolu terk ile yeni bir çığır takip etmeye daha ziyade icbâr etti. İslamiyet bu suretle bir Kureyşî dini olmak tehlikesinden kurtuldu, cihan-şümul bir din evsafını iktisab etmeye *{evrensel bir din vasıflarını kazanmaya}* mecbur oldu. Muhammed'in mümânaat *{engelleme}* göstermesine imkân bırakmadan Kureyşîler Peygamber'in dinine öyle evsâf *{nitelikler}* izafe ettiler ki Muhammed hiçbir zaman bunu arzu etmemişti. Kureyşîler Muhammed'in dinini reddetmekle Allah'ın sevgili kulu olmayı da reddetmiş bulunuyorlardı. Muhammed'in Kureyşîler'i küçük bir kavm-i İsrâil hâline getirmek gayesini temine hâhişger *{istekli}* olduğu şüphesizdir. Bunun vukûa gelmemesi Kureyşîler'in sayesindedir. Kureyşîler tarafından reddedilen Muhammed'in nihayet bütün Araplara tevcih-i hitab etmesi ve dünyanın tarihini değiştirmesi şerefi farkında olmadıkları halde Kureyşîler'e aittir. Muhammed kendi hemşehrilerinin reîs-i dinîsi olsa idi Medineliler hiçbir zaman Muhammed'den muâvenet ve nasihat talep etmezlerdi.

§352. Muhammed ile Kureyşîler arasındaki mücadelenin safahat-ı müteâkibesi *{takip eden evreleri}* o kadar kesîf *{yoğun}* bir zulmet ile muhattır *{kuşatılmış}* ki başlıca safhaların tamamen meydana çıkarılması adeta gayr-ı kâbildir. Ehâdîs bize aynı suretle neşr-i dîne başlandığı dakikadan itibaren vukûa gelen taaddiyât ve tecâvüzâttan bahsediyorlar. Fakat bu ehâdîsin hemen kâffesi mevzudur. Muhteviyatlarının bir maksad-ı mahsusa hâdim oldukları *{hizmet ettikleri}* aşikârdır. Onun için bütün mübalağaları ve uydurma cihetleri bertaraf edersek muhaddisînin ifade etmek istedikleri şekilde taaddiyyât *{saldırılar}* ve tecâvüzâtın hiçbir zaman vukûa

gelmediğine kat'iyetle hükmeyleyebiliriz.[562] Bidâyette Kureyşîler Muhammed'e karşı lâ-kayd bulundular. Fakat ihtimal ki mevâ'ize *{sözlere, nasihatlere}* karşı gösterilen hüsn-i kabul Muhammed'i pek ümide düşürdüğü ve bundan cesaret alarak asilzâdegân fırkasının rüesâsını müteessir *{etkileyecek}* edecek şeyler söylemeye kalktığı zaman şiddetli bir aksü'l-amel vücut buldu. Elim bir buhran tevlîd etti, Habeşistan'a muhacerete sebep oldu.[563] Bu vakanın hakikati(nin) neden [II/378] ibaret olduğu bir sır halinde kalacak, bunu tenvîr etmek *{aydınlatmak}* gayet müşkil olacaktır. Kureyşîler'in pek müessir vesâit-i tazyîke isti'mâl ettikleri *{pek etkili baskı araçları kullandıkları}* ve Muhammed'e karşı eser-i muhabbet gösterenlerin kısm-ı a'zamını *{çoğunluğunu}* Muhammed ile kat-'ı alâkaya *{ilişkiyi kesmeye}* ve ecdadın usul ve ibadâtına avdete icbâr eyledikleri *{zorladıkları}* şüphesizdir. Müslümanlara karşı maddi cebr ve şiddet isti'mâl eylediğine ihtimal vermek hatadır. Çünkü kadîm Arabistan hey'et-i ictimâiyyesinin gayet demokratik olan ahvâl ve şerâitine nazaran hiç kimsenin kimseye el sürmeye zerre kadar hakkı yoktu. Bunu yaparsa bütün tehlikesini göze almış bulunurdu. Tecâvüz ettiği kimsenin tekmîl ailesinin intikamını kendi üzerine celb ederdi. Aile reisi bile ikinci derecedeki efrâd-ı aileye karşı isti'mâl-i

562 Not-1 [II/381] Filhakika, şâyân-ı dikkattir ki haklarında cebr ve şiddet isti'mâl edildiği söylenen hür adamlar (Ebû Bekir, § 245) gayet az bir istisna teşkil ederler. Sû-i muamele esasen pek az devam etti. Herhalde mantıken en çok zulüm görenlerin Habeşistan'a hicret edenler olmasına ve birinci derecede Muhammed'e karşı sû-i muamele edilmesine hükmetmemiz lazım geliyor. O halde nasıl oluyor da bu zulümdîdelerin hiçbiri Habeşistan muhacirleri arasında dâhil değildir? Habeşistan muhacirleri arasında Kureyşîler'den sû-i muamele görmüş bir kimsenin bile bulunmaması nasıl izah edilebilir? Buna bakarak Habeşistan'a hicret edenlerin tecâvüzâtından en çok zarar görenler olmadığına, onların Mekke'de kaldıklarına hükmetmek mecburiyetindeyiz. Fakat o takdirde, tecâvüzâttan en az zarardîde {*zarara uğramış*} olanlar neden dolayı Habeşistan'a hicret keyfiyetinin hadis tarafından anlatılmak istenilen şekilden bütün bütün başka şey olduğuna yahut hakiki tecâvüzât ve taaddiyyât denilecek bir hal vukûa gelmediğine hükmetmek zaruretinde kalıyoruz.

563 Medhale bakınız. § 266. ve müteâkib fıkralar.

şiddet hakkına mâlik değildi. Babalık nüfuz ve salahiyeti Arabistan'da yoktu. Çünkü hey'et-i ictimâiyye ana nüfuzuna müstenid bir usulden, taaddüd-i ezvacdan *{çok sayıda evlilikten}* çıkmıştı. Bunun hatırası henüz yeni idi. Bundan dolayı babalık hissi ve babanın hükm ü nüfuzu fikri faraza Roma hukukunda gördüğümüz veçhile henüz inkişâfa *{yayılmaya}* vakit bulmamıştı. Onun için Mekke'de, Muhammed'e karşı muhabbet ve meyelân *{eğilim}* besleyenlerin hemen kâffesinin irtidâdını temin eden kuvvet aile reislerinin hükm ü nüfuzu olmadı. Sinn-i kemâle *{olgunluk çağına}* ermiş bütün efrâdın[564] akdettikleri meclis neticesinde harekete gelen tekmil
[II/379] cemaatin hüküm ve tesiri bunu yaptı. Mekke cemaati kendi mevcudiyetini müdafaa için hareket ediyor, bütün şehirlilerin menafiini *{çıkarlarını}* tehdit eden, civar kabileler üzerindeki fâikiyyetlerinin *{üstünlüklerinin}* ve servetlerinin menba-ı asliyyesi olan Kâbe ibadetini, Kureyşîler'in tahakkümünü tehlikeye düşüren prensiplerin istilâsına karşı protesto eyliyordu. Sinn-i kemâle ermiş bütün efrad tarafından (Dâru'n-Nedve'de mi?) temsil edilen kabilenin müttehid tesiri propagandayı derhal durdurdu. İşkence yapılmadı, cebr ve şiddet isti'mâl eylemedi. Hapis ve ceza tertip olunmadı. İhtimal ki bazı kölelere karşı harekât-ı şedîde vukûa gelmiştir. Bunlar pek nadir olduğu için âlicenâb Ebû Bekir kendilerini kurtarmıştır. Umumiyetle yapılan şey bir aksü'l-amelden *{yapılan işten}*

564 Not-2 [II/382] Başka bir yerde söylediğimiz veçhile (Medhal, § 78-79) Kureyşîlere atfolunan müessesât arasında bir Dâru'n-Nedve yahut meclis salonu da vardı. Kureyşîler'in kırk yaşına vâsıl olmuş tekmil efradı burada ahz-i mevki etmek hakkına mâlikti (Yani Kureyşî Mekkelilerin kanından gelmiş bütün Mekke ahalisi) (Ezrakî, 65, satır 17). Bu meclis Mekke'de en yüksek nüfuz ve iktidar makamını vücuda getiriyordu. Fakat yalnız istişârî bir mahiyette idi. Kudret-i icraiyyeden {*yetkiden*} mahrum idi. Meclisin mukarreratından {*kararlarından*} birine karşı gelmek cesaretini kendinde bulan bir adam bunu yapmakta hür idi. Muhammed böyle bir mukavemete misal teşkil eder. Çünkü Muhammed meclisin kararına mutâbaat göstermedi. Buna rağmen hiçbir tecâvüze uğramadan Mekke'de yaşayabildi. İhtimal ki (?) Muhammed de o meclisin azasındandı. Ehâdîsin muhteviyatı Muhammed'in meclis azasından olmadığı neticesini çıkarmaya sâik olabilir. Bu da ihtimal ki Muhammed'in Kureyşî nesline mensup olmamasından ileri geliyordu.

ibaretti. Fakat bu kadar şiddetli idi ki zayıf Müslümanları şaşırttı, sürükledi, umumi irtidat husule getirdi. Urve'nin pek kadîm olan hiddeti bunu açıktan açığa itiraf ediyor. Sonraki ehâdîsin kâffesi ise bu vakayı meskût *{üzerinde yorum yapmadan}* geçer. Cebr ve şiddete mukarin olmakla beraber pek elim bulunan bu buhranın bâis olduğu manevî telaş ve adem-i memnuniyet hususi bir iz'âcât *{rahatsızlıklar}* vücuda getirdi. Bundan dolayı birçokları Habeşistan'a muhacerete mecbur oldular. Mekke hey'et-i ictimâiyyesi ta a'mâkına *{derinliklerine}* kadar sarsıldı. Mamafih, elimizde tafsilat bulunmadığı için bu buhran hakkında daha fazla bir şey söylemeye imkân göremiyoruz. Muhammed, ilk teşebbüs ettiği îrâd-ı mevâ'ize *{vaazlarını verme}* tarzını ve alenî propagandanın şeklini değiştirmiş, hususi evlerde, ev sahibinin himaye ve tasvibine mazhar olduğu müddetçe kimsenin kendisini taciz hakkına mâlik olmadığı yerlerde hususi propaganda tarzına avdet etmiş olmak iktiza eder. Muhammed'in Dâru'l-Erkam namı verilen evde ikameti bu keyfiyet ile sıkı surette alakadardır. Bundan "Muhammed uzun müddet yalnız orada neşr-i dîne cesaret edebilmiştir" manasını çıkarmamız îcâb eder. Buhran geçince her şeye sükûnet geldi. Her noktada galip çıkan Kureyşîler, Peygamber'den ayrılmak istemeyen, ona İslamiyet'e sadık kalan 30, 40 kişilik cüz'î bir kümeyi kemâl-i sükûn ile ihmal edebildiler. Binaenaleyh, İbn İshak'ın eserinde[565] gördüğümüz ilk mühtediler listesi ilk hakiki Müslümanları değil İslamiyet'i bir kere kabul ettikten sonra bir daha onu terk etmeyenleri irâe eder *{gösterir}*. Mekke devrinin o müşkil ve elim ahvâl ve şerâiti insanları öyle bir hâdde-i tecrübeden *{tecrübe süzgecinden}* geçirmişti ki listenin ilk isimleri arasında sonradan hiçbir mürtedin esâmîsine tesadüf edilmez. Bilakis bunlar fütuhat devresinin en meşhur Müslümanlarını teşkil etmişlerdir. İslamiyet'i ilk kabul edenlerin ileride bir gün en büyük hükümdarı, en değerli kumandanları ve Asya akvâmına *{milletlerine}* hâkim olan İslamiyet'in en büyük [II/380]

565 Medhal, § 222-226.

ricâl-i devletini vücuda getirmeleri hakikaten pek garip bir
[II/381] tesadüf teşkil ederdi. İslamiyet'i kabul etmekle her şey kaybedileceği, hiçbir şey kazanılmayacağı ilk devredeki gayet şedîd tehlikeler en iyi adamları seçmek hususunda pek faydalı bir mi'yâr *{ölçü}* makamına geçtiler. Muhammed'in etrafını bu sayede münhasıran gayet kıymetdâr kimseler ihâta etti *{kuşattı}*. Bir tehlike ve mağlubiyet gibi görünen şey sonunda, ümitvar olmak ve galebe çalmak için bir sebep ve bir muhsinât *{güzellikler}* suretinde tecelli eyledi.

§353. Muhammed'in taraftarları aldıkları dersten istifade ederek artık muhafazakâr ekseriyetin *{çoğunluğun}* husumetini *{düşmanlığını}* tahrik etmeyecek surette davrandılar. Kendi evlerinde rahat durdular. Hepsi kendi işi gücü ile meşgul oldu. Propagandanın (bütün Kureyşîlerin temin-i ihtidasının) muzafferiyet-i nihâiyyesini ciddi surette tehlikeye düşürebilecek tekrar bir fırtına koparmamaya gayret ettiler. Muhammed şüphe yok ki elân bütün ümitlerini tekmil Kureyşîleri celbe muvaffak olmak gayesine tevcîh ediyordu *{yöneliyordu}*. İhtimal ki mürûr-ı zaman *{zamanın geçmesi}* ile en haşin muârızların ru-
[II/383] huna bir yumuşaklık geleceği ümidinde idi. Âyetler tebliğinde, icra-yı nesâyihte *{öğütlerin uygulanmasında}*, hakikat-ı kusvânın *{son, nihai}* nurunu takip etmeyenlere karşı gerek dünyada gerek ahirette şedîd azaplar tehdidine devam etti. Muhammed bu cesurâne intizar devresinde söyleyeceği şeylerin kâffesini yalnız kendi taraftarlarına tebliğ ile iktifa etti. Ehâdîsin sükût-ı kat'iyyesi Muhammed'in müşriklere, yabancılara ve tanımadığı adamlara alenen neşr-i dinden vazgeçmiş olduğu zannını veriyor. Dâru'l-Erkam devresi denilen zaman hakkında mâlik olduğumuz pek karışık hatıralara bize Muhammed'in yalnız kendi taraftarlarına, kapalı kapı dâhilinde, yalnız taraftarları muvâcehesinde îrâd-ı mevâ'iz ettiği bir devrenin uzak in'ikâsâtı *{yansımaları}* gibi geliyor. Bundan başka muhtelif ehadîsten anlaşıldığına nazaran Müslümanlar mukâbele kâbil olmayan tahkîrât *{küçümseme}* ve tezyîfâta *{dalga geçmeye}* maruz kalmak için alenen icra-yı ibadet etmekten de ictinâb

ediyorlardı. Muhammed, nasıl su damlaları taşları oyarsa kendi imanının da bir gün ihtimal ki müşriklerin sert kalplerine tesir edeceği ve müşriklerin ibadetine bir sâik teşkil eden ruh-ı habâise *{kötü ruha}* galebe çalacağı ümidiyle cesûrâne bir akdâm ve sebat mesleği takib etti. Onun bu âkılâne hatt-ı hareketi semeresiz *{karşılıksız}* kalmadı. Çünkü bu tevakkuf *{durgun}* ve teemmül *{etraflı düşünme}* devresindedir ki âteşîn *{ateşli, parlak}* Ömer Peygamber ile ona iman edenler tarafından gösterilen fezâile *{erdemlere}* meclûb oldu *{kapıldı}*. Mamafih sebatkâr ıslahatperveri ihâta eden müşkilât daima pek azim idi. [II/384] İhtiyâra mecbur olduğu hatt-ı hareket Müslümanları karanlıkta, esrâr içinde yaşayan bir nev-'i mezhep haline indiriyordu. Muhammed'in taraftarlarının bu müşkil devredeki hareketleri pek şâyân-ı takdir ve ibrettir. Peygamber sabır ve gayret, ihtiyat ve basîret hususunda pek büyük meziyetler ibrâz ettiği gibi, yaptığı ve söylediği şeylerden hiçbirini geri almadığı gibi taraftarları da her türlü müşkilâta ve ma'kûsiyyetlere *{aksiliklere}* karşı mukavemeti öğrendiler. Peygamber'in misalini kendilerine rehber yaptılar. Muhammed'in gerek kendi mukadderâtına gerek neşrettiği dinin mukadderâtına karşı her vakit izhar ettiği itimat onlara ümid-bahş oldu. Habeşistan'a hicret ile Taif'e seyahat arasında geçen seneler zarfında Muhammed'in zâhirî atâleti *{görünen isteksizliği}* Muhammed'in elân Kureyşîlerden ümidinin kesmemesi ile kâbil-i izahtır. Muhammed Kureyşîlerin ilk muhafazakârâne muhalefet galeyânı geçtikten, husumetler şiddetini kaybettikten sonra İslamiyet dinini daha müsait bir kulak ile dinleyecekleri ümidinde idi. Mamafih Muhammed nihayet Kureyşîlerin meclisinde itidâl fırkası galebe çaldığı ve Müslümanlar rahat ve tecâvüzden masûn bırakıldığı *{korunduğu}* zaman bile İslamiyet'in intişârında hiçbir mahsus terakkî müşahede edilmediğini kemâl-i teessüfle gördü. İşte bu suretle Muhammed'in ruhundaki tekâmülde öyle bir ân-ı tarihi hulûl etti ki Muhammed her türlü intizârın *{yakarışın}* faydasızlığını görünce Kureyşîleri İslamiyet'e celbden vazgeçe- [II/385] rek nazarlarını başka tarafa çevirdi.

§354. Muhammed, hemşehrilerinin hareketinden müteneffir olarak Taif sekenesini, bağlarının kuvve-i inbâtiyyesi *{filizlenme yeteneği}*, şehirlerinin kuvvetli surları ile meşhur olan zî-kudret *{zengin}* Sakîf kabilesini İslamiyet'e celb etmeyi düşündü. Taif Mekke'den ancak üç günlük yolda idi. Mesafenin azlığı hiç şüphesiz Muhammed'i oraya gitmeye sevk eden sebeplerin en mühimini teşkil etmiştir. Taif teşebbüsünün muvaffakiyetsizliği uzun uzun tefekkürât ve mülâhazâta değil hep içinden gelen bir hamleye tab'an hareket etmeye meyyâl bulunan Muhammed'in hafifliğine ve basiretsizliğine yeni bir misal vücuda getiriyor. Muhammed, Taif'teki şerâit-i hayatiyyenin İslamiyet'e Mekke'dekinden daha muârız *{karşı}* olduğunu *takdir* etmedi. Zemini hazırlamadan, ihtida etmiş tek bir ferdin bile muzâhereti *{desteği}* olmadan yalnız başına, vatanındaki muvaffakiyetsizliğin şöhret-i hacâleti ile muhât *{utanç verici şöhreti ile çevrili}* bir halde o şehre gitmekteki tehlikeleri hiç düşünmedi. Bundan dolayı Taif seyahatinin netâyici sadece menfî bir halde kalmaktan da fena oldu. Ehâdîs, Peygamber'in şehirden tardını bize tasvir ederken ihtimal ki pek mübalağaya düşmemişlerdir. Mekke'ye müşkilâtla avdet edebilen Muhammed kendi işlerini bol bol düşünmeye
[II/386] vakit buldu. Efkârında cesûrâne sebat göstermekle beraber pek meş'ûm *{uğursuz}* netâyic *{sonuçlar}* verebileceği yeni bir muvaffakiyetsizlikten kat'iyyen ictinâb lazım olduğunu anladı. Geçirdiği tecrübeden bir ders-i istifade çıkardığı için evvel emirde zemini görünce hazırlamadan yabancı bir muhite gitmemeye karar verdi. Taif'in elim muvaffakiyetsizliği Medine'nin parlak galebesine yol açtı. Bunu istihsâl hazırlığı görürken Muhammed aldığı acı derslerden pek çok istifade etti ve pek mâhirâne, pek ihtiyatkârâne davrandı. Kureyşîler ve Sakîfler gibi sertleşmiş günahkârları İslamiyet'e celbden sarf-ı nazar eden sebatkâr peygamber için her sene Kâbe'yi ziyarete koşan halka tevcîh-i hitâb etmekten ve İslam dinine en az husumetkâr davranan bazı kabileleri ihtida ettirmeye çalışmaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu. Muhammed bu kararı verince daha o dakikadan itibaren kendisinin ve

taraftarlarının kendilerini hüsn-i kabul ve himaye edecek bir Müslüman kümesi mevcut yabancı bir memlekete hicret etmeyi aklına koymuş olması zaruridir. Her seneki yortular için birçok hacıların Mekke'ye vürud etmekte olması Muhammed'e Mekke'den uzaklaşmak gibi vahim bir tehlikeye atılmadan birçok kabilelerin efkâr ve hissiyâtını istiknâh *{bir şeyin hakikatini araştırma}* edebilmek imkânı veriyordu. Muhammed'i ailesi yalnız Mekke'de müdafaa edebilmek imkânına mâliktiler. Binaenaleyh Mekke'yi terk etmeden evvel ihtiyatkâr bulunmak lazım geliyordu. Bu teşebbüsât müsbet bir [II/387] netice vermedi. Hiç kimse yeni dine kulak vermiyordu. Çünkü hiç kimse bundan ne gibi bir fayda istihsâl edileceğini anlayamıyordu. Araplar zevklerine, âdetlerine yahut menfaatlerine tevafuk etmeyen en küçük şeylere bile amelî ve mahsus bir sebep yahut âdî, bedîhî *{apaçık}* ve muhakkak bir menfaat olmaksızın muvafakat göstermezler. Dünyada ihtimal ki hiçbir kavim Araplar kadar menfaate meclûb *{tutkun}* değildir. Allah'tan, cehennemden, cennetten, azâb-ı dünya ve ahiretten bahseden adam onların nazarında bir deli idi. Bazı kabilelerin karargâhında Muhammed'in mütecâvizâne ve küstâhâne bir tarz-ı kabule müsadif olduğunu *{rastladığını}* bize hikâye eden ehâdîse tamamıyla itimat edebiliriz. Mamafih mukadderât nihayet öyle getirdi ki Muhammed muhaliflerinin umumiyetle müşriklerin hiç değilse hayretlerini tahrik etmek îcâb eden yorulmak bilmez sabr u sebâtı sayesinde bazı Araplara tesadüf etti. Muhammed'in söylediği ve vadettiği şeyler ve bilhassa Muhammed'in hâl ve şânı bu Araplara muhtaç oldukları şeyler onlardan ibarettir kanaatini verdi.

§355. Medinelilerin İslamiyet'i kabul etmeleri Medine'de Yahudilerin mevcudiyeti onları Mesih mefhumuna alıştırmış olmasından ve Muhammed'i Yahudiler tarafından beklenen Mesih diye telakki etmelerinden ileri geldiği yolundaki sözler sırf muhaddisînin eser-i îcâdıdır. Yahudilerin kendi imanları- [II/388] na karşı bir muhabbet beslemeyenlere ve bilhassa Medineliler gibi kaba müşriklere itikatlarından ve dini ümitlerinden

bahsetmeleri onların adetlerine mugâyir *{aykırı}* bir şeydir. Medine'de Yahudilerle müşrikler arasında -Muhammed tarafından Medine'de Yahudilere karşı takip edilen ve Medineliler tarafından da müsaade, hatta bir dereceye kadar teşvik olunan hatt-ı hareketi ile sâbit olacağı üzere- daha ziyade bir münâferet ve gizli bir husumet hüküm sürüyordu. Muhammed'in mezhebi ile Yahudilerin mezhebi arasındaki müşâbehet İslamiyet lehinde bir fayda olmaktan ziyade bir müşkilât teşkil edebilirdi. Olsa olsa Yahudiler ve Hristiyanlarla temaslar Muhammed'in menâkıbını, ahvâlini anlamak hususunda çölün bedevî Araplarına nisbetle Medinelilere daha ziyade imkân temin etmiştir denilebilir.

Muhammed ile Medineliler arasında asıl hakiki, büyük sebep ittihâd-ı sarf-ı siyasî *{siyasi bakış açısında ortaklık}* ve zamana uyma tarzında mütalaât neticesi idi. Yani Medine cemaatinin kanlı nifak-ı dâhilleri neticesinde gayet berbat bir vaziyette bulunması buna sebep vermişti. Bu dâhilî nifaklar birbirine akraba fakat rakip iki kabileyi, Evsîler ile Hazrecîler'i bitkin bir hale getirmişti. Her an en ehemmiyetsiz bir sebepten dolayı bu münazaaların evvelkilerden daha şedîd surette tekerrür etmesi tehlikesi mevcut idi. İslamiyet'ten evvel Medine'nin ahvâl ve şerâiti bu eserin mevzuuna dâhil
[II/389] değildir. Kadîm Arap tarihinin bu hususi noktasını ta'mîk etmek *{derinleşmek}* isteyenlere Wellhausen'in gayet mükemmel eserine[566] 4. cild, 3-64, müracaat etmelerini tavsiye eyleriz. Orada Medine cemaatinin müstağrak bulunduğu anarşi halini ve karîb bir mukâtele-i şedîde *{yakın bir şiddetli savaş}* tehlikesini anlamak için îcâb eden bütün tafsîlât ve teferruâta tesadüf edeceklerdir. Medine, dâhilî nifakların tesirât-ı muzırrasından *{zararlı etkilerinden}* pek muzdarip bulunuyordu. Bir fırka cemaatin daha vâsi' menâfiini *{geniş menfaatlerini}* idrak etmeyerek yalnız ahz-i sârı *{öc almayı}* düşündüğü ve bu fırkanın miktarı günden güne arttığı halde diğer taraftan vaziyetin vehamet kesbetmesi neticesinde kendi kendiliğin-

566 Dem İslam Sk. U. Vorar. Medina vor.

den yeni bir fırka zuhur etmişti. Bu fırka mütefekkir ve makul kimselerden mürekkebdi. Bunlar herçi-bâd-âbâd *{ne olursa olsun}* sulh, sükûn, intizam ve asayiş istiyorlardı. Bu fırkanın efradı henüz pek azdı. Hiçbir teşkilatı yoktu. Kendisini göstermek için ne reisi vardı, ne vesâit-i kâffesi; fakat azaları faal ve cesur idiler. Kardeşler arasındaki mukâtelenin *{çatışmanın}* teceddüd edebileceğini *{yenilenebileceğini}* ve Medine'nin muhakkak surette mahv u harap olacağını düşündükçe azim ve şiddet ile hareket etmeye içlerinde bir şevk hissediyorlardı. Ruhların daimi gerginliği ve ferdânın *{yarının}* meşkûkiyyeti *{şüpheli olması}* hasebiyle gayr-ı kâbil-i tahammül bir hale gelen vaziyetten kurtulmak için bir tarîk-i necât *{kurtuluş yolu}* [II/390] arayan bu adamlar Muhammed ile ilk müzakereye başlayanlar olmuşlardır. Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretlerini de onların kuvve-i teşebbüslerine medyûnuz *{borçluyuz}*. Yalnız siyasî esbâbın taht-ı tesirinde hareket eden bu adamlar Muhammed'e İslamiyet'e girmek için yaklaşmadılar. Muhammed'i bir vasıta olarak kullanmak için onunla uzlaştılar. Muhammed'i hemşehrileri arasında en cenkcûyâne görünen kimseleri zabt edebilmeye gayet sâlih ve muktedir bir zat gibi telakki ediyorlardı. Muhammed ile en ibtidâ müzakerâta girişen Medineliler için İslamiyet bir gaye değil bir vasıta idi. Sulh ve sükûn isteyen bu zatlara İslamiyet, mahzâ *{birtek}* dinin gayr-ı Arap olan evsâfından dolayı hoş geldi. İslamiyet'in evsafı Medine'nin bedbaht ahvâl ve şerâitinin yegâne sebebi olan o Arap ihtirasâtını infilaktan men edebilmeye kabiliyeti görünüyordu. Arapların müştehiyâtperest *{şehvete tapan}* tabiatlarının serbestçe inkişâfa *{açılmaya}* mâni olduğu, sıkı bir inzibât, can sıkıcı bir âyin vaz' ettiği, kadîm hey'et-i ictimâiyyenin kan rabıtalarını kırdığı için Kureyşîlere bilhassa menfur görünen İslamiyet Medine'deki sükûn ve asayiş fırkasını meclûb etmiştir. Medine müşriklik ihtirasâtının bî-payân bir inbisâta *{yayılmaya}* pek terk-i nefs etmişti. Buna şedîd ve tesirâtı devamlı bir çare-i ıslah lazımdı. İlâhî bir menşe'den geldiğini iddia eden ve Arap müşrikliğinin hatalarını tashih ga- [II/391] yesini takip eyleyen İslamiyet Medinelileri akıllandırmak için

tam îcâb eden bir çare gibi manzûr oldu *{görüldü}*. İşte bu suretle, Goldziher'in halledilmemiş bir halde bıraktığı[567] meseleyi kısmen izah etmek kâbil oluyor. Bu da Arapların bütün hissiyât-ı muazzezelerine *{yüce hislerine}* tamamıyla zıt olan İslamiyet'in nasıl olup da Arabistan'da galebe çaldığı meselesidir. Hakikat şudur ki Arapların kusurlarını ve en canlı ihtiraslarını teşcî eden *{cesaretlendiren}* bir din Arap milletini kendisini medenî milletler ortasında o bî-hareket barbarlığı içinde tutan hatalara gittikçe daha müstağrak *{gömülmüş}* bir hale getirecekti. İslamiyet berbat etmek için değil i'lâ etmek *{yüceltmek}* için meydana çıkmıştır. İslamiyet ihtirasâtı bir okşama değildi, bu yükselmek için bir gayretti. Medineliler bunu anladılar. Bundan dolayı Muhammed'i bir hüküm ve bir vâzı-'ı kanun olarak istediler. İslamiyet, Arap hey'et-i ictimâiyyesinin en mübrem ve müsta'cel *{tez elden, hemen yapılması gereken}* noksanlarını telafi etti. Ona ibtidâî fakat kavi bir teşkilât-ı siyâsiyye verdi. Bir intizâm-ı askerî vücuda getirdi. İnzibat hissini soktu. Anarşiye meyyâl adamları ferdî keyif ve hevesleri fevkinde bir makam tarafından bahşedilmiş bir kuvve-i icraiyyenin ısdâr ettiği *{çıkardığı}* kanunlara hürmet ve itaate mecbur tuttu. Muhammed, sırf siyasî ve ictimâî olan bu meseleleri kendisine göre halletti. Bulduğu çare-i hallerde dîn-i münakaşâta mani olmak ve muhalefetleri [II/392] ıktihâm etmek *{saldırmak, küçük görmek}* için bir sebep ve vasıta olarak işe karıştı, bir gaye vücuda getirmedi. Muhammed'in dini acı bir hapın yutulmasını temin için üzerine sürülen şeker tabakası hizmetini görmüştür. Hapın muhteviyatı, Muhammed'in idhâl ettiği siyasî, askerî ve ictimâî tertibat Arapları taht-ı inkıyada *{boyunduruğu altına}* almış ve büyük fütuhat yollarını açmıştır.

Mamafih, diğer taraftan dinî unsurun da ehemmiyeti vardı. Bunu ihmal etmek bir hata teşkil eder. Medineliler adi bir yalancı yahut siyasî bir serseriyi şehirlerine davet etmezlerdi. Muhammed'in sâlik olduğu, o kadar fedakârlıkla neşret-

567 Muh. Stud. 1. cild, 1-39.

tiği din Medinelilerin ilk defa kendisine nazar-ı dikkatlerini celb eden bir sebep teşkil etmiştir. Medineliler Muhammed'in hatt-ı hareketinde büyük ve necib bir şey gördüler ve bundan dolayı ona atf-ı dikkat eylediler. Araplar dindar olmamakla beraber siyasî ve ictimâî ahkâmı hoş gördüler, kabul ettiler. Çünkü dine pek az ehemmiyet vermekte iseler de herhalde o hükkâmın din kisvesi altında saklanmış bulunması kabullerini teshîl etmiştir *{kolaylaştırmıştır}*. Muhammed'in vefatından sonra bedevîler evvelki ahvâl ve şerâitin aynı şerâit içine tekrar düştüler. Arabistan haricindeki akvamdaki peygamber mirasını aldılar, sert ve haşin kabuk altında dinî nüveyi bul- [II/393]
dular, Arapların vahşiyâne bir gurur ile bertaraf ettikleri şeyi mevki-i şerefe çıkardılar.

§356. Muhammed ile münasebete girişen Medineliler İslamiyet'in bilhassa siyasî manzarasına ve idare-i umûr için bir vasıta olması keyfiyetine meclûb oldular. Mamafih Muhammed'in mukaddimâtını son netâyice kadar îsâl etmek *{emirlere uymak}* suretiyle kadîm Arap hey'et-i ictimâiyyesi kat'î bir tahavvüle *{dönüşüme}* uğratılmıştır. Bu siyasî unsurların tohumu Mekke'de nâzil olan sûrelere de sarîh surette nümâyân *{görünür}* oluyordu. Fakat hasım muhit propagandanın gayet müşkil şerâit içinde yapılması bunların sanki inkişâfını *{yayılmasını}* durdurmuştu. Bunun için Muhammed Medinelilerin teklîfâtını hüsn-i telakki ile Medine'de mazinin elim âsârını silmek ve yeni bir devre-i sükûn açmak yolunda sarf-ı gayret etmeyi kabul ettiği zaman vaz' ettiği dinin esasını inkâra, mazi ile kat-'ı alâkaya mecbur olmaksızın, yeni vaziyete muvâfık gelen şeylerin kâffesini İslamiyet'te buldu. Yalnız bazı renkleri hafifleştirmek, bazılarını daha şiddetlendirmek lazım geliyordu. İslamiyet'in bazı anâsırını *{unsurlarını}* diğerlerine tekaddüm ettirmeye, artık mübrem *{vazgeçilmez}* ve müsta'cel *{acil}* olmayanları ikinci derece-i ehemmiyette bırakmaya ihtiyaç vardı. Hayat-ı ahiret yerine hayat-ı dünyayı ikame etmek îcâb ediyordu. Kıyamet kopacağı haberlerinin yerini artık ictimâî ve idarî mesâilin *{sorunların}* suret-i tes- [II/394]

viyeleri tutmalıydı. Hâsılı, Muhammed kendi mazisi ile irtibat ve insicâmı muhafaza etti. Ne sûrelerini geri almaya ne kendi kendisini tekzib etmeye mecbur olmadı. Kureyşîlerin bilhassa hoşuna gitmeyen şey İslamiyet'in siyasî ve müşriklik aleyhindeki menâzırı idi *{manzaraları}*. Onlar yeni dinin yalnız ahlâkî anâsırına rû-yı müsamaha gösteriyorlardı. Medinelilere ise bilakis İslamiyet'i kabul keyfiyetinden tevellüd edebilecek siyasî ihtimaller bilhassa cazip geliyordu. Yeni dinin müşriklik aleyhindeki mücadelesi ve ahlâkî tarafı onlarca ikinci derece-i ehemmiyeti hâiz bir mesele idi. Medinelilerde kârlı bir hac merkezi olan ziyaretgâhlar yoktu. Medine ahalisi ihtimal ki kendisininkine yüksek sâir dinlerle temas neticesinde din hususunda gayet raybî olmakla *{ibadetler konusunda zayıf}* temeyyüz ediyorlardı. Medine ile Mekke arasında mevcut diğer bir fark daha vardır ki İslamiyet üzerinde de nâ-kâbil-i izâle *{yokluğu kabul edilemeyecek}* bir tesir bırakmıştır. Bu da iki halkın tabiatları arasındaki fark idi. Mekke'de kâr ve sükûn ihtiyâc-ı ticârîsi galip idi. Medine'de ise cengâverâne ve askerî hissiyât sâir bütün hislere galebe çalmıştı. Medinelilerin kendilerine «harb ve zerre adamları» demeleri esassız değildi.

Muhammed'in icraât-ı ıslahatperverânesini tatbik edeceği muhit o zamana kadar yaşadığı ve mübareze ettiği muhit-
[II/395] ten tamamıyla farklı idi. Muhammed hayatını ve itidayâtını değiştirmeye mecbur idi. Binaenaleyh İslamiyet'in de derin tahavvülâta *{değişimlere}* maruz kalması pek tabii idi. İslamiyet'in bünyesi henüz nâ-tamam bulunduğu, bundan dolayı tevsîâta *{genişleme}* ve tashîhâta *{düzenlemeye}* müsait olduğu cihetle bu kat'î *{kesin}* tahavvül pek kolaydı. Şurasına da dikkat etmek iktiza eder ki Mekke'de İslamiyet'in neşrinde tesadüf edilen muvaffakiyetsizlik Muhammed'i Medinelilerin nazarında hiçbir veçhile küçültemezdi. Bilakis bu onlar nazarında Muhammed lehinde bir şehâdet teşkil ederdi. Peygamber ile Kureyşîler arasında mevcut münâzaa *{çekişme}* Muhammed lehinde gayet kuvvetli bir unsur vücûda getiri-

yordu. Çünkü Peygamber'in her türlü Kureyşî nüfuzundan âzâde bulunduğunu suret-i kat'iyyede temin ediyordu. Yalnız şahsî husumetlerin değil daha mühim bir takım sebeplerin de Muhammed'i Medine'ye muvasaletinden sonra Kureyşîlere karşı o kadar hasmâne ve mütearrızâne bir vaziyet almaya sevk etmiş olması ihtimal haricinde değildir. Bu sebeplerden birisi kendisi ile Kureyş arasında hiçbir münasebet ve i'tilâf mevcut olmadığını ispat etmek arzusu idi.

§357. Şimdi hadise nazaran Müslümanların ve Peygamber'in Medine'ye hicretlerini ihzâr eden vakâyı'ın tetkikatına geçecek olursak, bu verdiğimiz izâhâttan sonra, menâbi'de tesadüf olunan malumatın neden dolayı bu kadar nâ-tamam *{eksik}* ve itmi'nân vermekten *{tatmin edicilikten}* uzak olduğunu anlarız. İslamiyet'in dînî kısmına aksâm-ı sâiresinden [II/396] ziyade ehemmiyet veren muhaddisîn, Akabe ictimâlarının ve müzakerelerinin en esaslı manzarası olmak üzere dini safhayı irâe etmeye *{göstermeye}* her ne pahasına olursa olsun azmeylemişlerdir. Onların sözlerine bakılacak olursa Medinelilerin Peygamber'e sadakat yemini etmeleri Muhammed'in onlara cennet vadetmesinin ve Medinelilerin de hissiyât-ı dînîyyelerindeki derinlik ve şiddet hissiyle İslamiyet'e meclûb olmalarının *{bağlanmalarının}* bir neticesidir. Hâlbuki Medinelilerin en az düşündükleri şey cennetti. Onlar maddî, hakikî, mahsus bir şey istiyorlardı. Öteki dünya saadetine dair müphem *{belirsiz}* bir vaad aramıyorlardı. Çünkü hayat-ı ahirete hiçbiri inanmıyordu. Böyle bir vaadin sıhhati hakkında Muhammed hiçbir zaman teminat gösteremezdi. Akabe ictimâları ve hatırası muhafaza edilmeyen şüphesiz daha sâir gizli mülâkâtların *{görüşmelerin}* kâffesi *{tamamı}* sırf maddî ve amelî fikirler takip edilmesinin neticesi idi. Bir taraftan Medineliler Muhammed'in hakikaten kendilerine lazım olan adam olup olmadığını anlamak, vaz' ettiği şerâiti öğrenmek ve maddî bir şekil vereceği tekliflerine vâkıf olmak istediler. Muhammed'i mûşikâf *{kılı kırk yararcasına}* bir tetkikten geçirdiler. Bu tetkikatlarını ikmâl için iki sene sarf eylediler. Di-

ğer taraftan tüccar bir hey'et-i ictimâiyye azasından ve ticârî sevâik-i tabîiyye ile mücehhez *{ticari içgüdüleri ile donanmış}*
[II/397] bulunan ve birçok cihetlerde amelî ve maddiyetpereset bir Arap olan Muhammed de tanımadığı bir takım adamların[568] kucağına körü körüne atılmak istemedi. Bundan dolayı onların şartlarını uzun uzun tarttı, düşündü; kararlaşan şerâitin icrâsı için lazım gelen teminatı istedi. Her iki tarafın da gayet ihtirâz ve ihtiyât *{çekinme ve tedbir}* ile hareket ettiklerinin delilini müzâkerâtın imtidâdında (iki, üç sene) ve ictimâların adedinde görüyoruz. İctimâlarda hazır bulunmak için birçok kişi Medine'den Mekke'ye seyahat gibi ağır bir zahmeti ihtiyâr etmişlerdir *{seçmişlerdir}*. Peygamber Taif teşebbüsünden aldığı ders dolayısıyla, Medine'ye muvasalet ettiği *{vardığı}* zaman bir ihtilâf zuhuru takdirinde emin ve şâyân-ı itimat bir kuvvete istinad edebilmek için evvel emirde hemen bütün taraftarlarını hicret ettirdi. En iyi menâbiin *{kaynaklarını}* bile bir maksad-ı mahsusa *{özel bir amaçla}* ile verdikleri malumât-ı müzâkerâtın *{bahsedilen bilgilerin}* hakiki muhteviyâtını *{içeriğini}* ve akdedilen muahedenin *{antlaşmanın}* cinsini sarih surette tayin etmekliğimize imkân bırakmıyor. Muhammed'in gerek kendi şahsının gerek taraftarlarının Medine cemaatine bizzat Medinelilerle müsâvât-ı kat'iyye *{kesin bir eşitlik}* dairesinde dâhil olmalarını istediği ve buna muvaffak olduğu muhakkak surette anlaşılıyor. Bütün Medine cemaatinin, bütün muhâcirlerin emniyetini tekeffül etmeleri şartını vaz' etmiş olması da muhtemeldir. Muhammed, Medi-
[II/398] ne'nin hususi ahvâl ve şerâitinden ve kendisine teklif edilen bütün bütün hususi vaziyetten dolayı şehre yalnız bazı kabilelerin namzedi *{adayı}* sıfatıyla dâhil olmayı istemiyordu. Bu noktada ihtimal ki birçok müşkilât çıkmış ve Medineliler son Akabe ictimâına pek kalabalık bir halde gelerek ve Pey-

568 Not-1 [II/399] Medineliler Muhammed için fiiliyatta meçhul ve yabancı kimselerdi. Hâşim'in zevcesi bir Medineli olduğuna ve binaenaleyh Muhammed'de Medineli kanı bulunduğuna ve Medineli akrabalarına dair mevcut hadis başka tarafta (Medhal § 33. ve müteakib fıkralar) izah ettiğimiz esbâbdan dolayı pek meşkûktur.

gamber'e Medinelilerin büyük bir ekalliyetinin *{azınlığının}* himayesini vadeyleyerek bu müşkilâtı *{sıkıntıyı}* izâleye *{gidermeye}* çalışmış olması pek ihtimal dâhilindedir. Medinelilerin hep birden, müttefekan bir şeyi temin etmeleri gayr-ı kâbildi. Çünkü Medine cemaati aralarında hiçbir râbıta *{bağ}* bulunmayan pek çok ve ayrı ayrı vahdetlerden *{birliklerden}* terekküb ediyordu *{oluşuyordu}*. Fazla olarak, yekdiğerine hasım iki tarafa ayrılmıştı. Onun için ittifak *{görüş birliği}* ile bir i'tilâfname akdetmeleri pek zordu. Muhammed bunu nazar-ı mülâhazaya *{değerlendirmeye}* alarak birinci ve ikinci Akabe ictimâları arasında Medine'ye bir mümessil göndermişti. Bunun zâhirî vazifesi Medineliler'e ahkâm-ı İslamiyet'i talimden ibaretti. Fakat gizlice oradaki insanları ve vaziyeti tetkik edecek ve neticeyi bildirecekti. Medine'de bir Müslüman sefirinin mevcudiyeti müzakerâtın cereyanını tesrî' etti *{hızlandırdı}* ve birçok müşkilâtı halleyledi. Ağleb ihtimale göre Muhammed'in mümessili memnuniyet-bahş *{memnuniyet verici}* neticeler istihsâl eylemiştir *{elde etmiştir}* ve yine ağleb ihtimaldir ki ikinci Akabe ictimâına iştirak edenler Muhammed'in gerek kendi şahsının gerek taraftarlarının muhafaza-i emniyeti için elzem addettiği teminatı vermişlerdir ki Peygamber ikinci Akabe ictimâında Medinelilerin mümessil- [II/399]
leriyle muâhedeyi suret-i kat'iyyede *{kesin bir şekilde}* akdeylemiştir.

§358. Muhammed ile Medineliler arasında mün'akit *{iki taraf arasında tesis edilmiş}* olan i'tilâfın *{birliğin}* muhteviyâtını anlamak için hadisteki rivayete bakmalıyız. Çünkü bizi aşikâr bir hataya sevk edecektir. Akabe'ye gelmiş olan Medineliler Peygamber'e sadece bir himayeden mâada *{başka}* son derecede ehemmiyet-i tarihiyyesi olan başka bir şey daha temin ettiler. Yani, yalnız İslamiyet'in hak din olduğunu tasdik ve kabul etmekle kalmayarak bu dinin lâ-yenfek *{ayrılmaz}* bir cüzü olmak üzere Muhammed'i Peygamber ve Rasulullah diye de tanıdılar ve Peygamber'de yalnız ahlâkî ve dinî ıslahat için değil bilhassa siyasî ve ictimâî ıslahat için de fevkalade bir

nüfuz ve salâhiyet bulunduğunu teslim eylediler. Medhal'in bir cihetinde[569] Muhammed'in vazife-i risaletinin hudut-ı umumiyyesine dair gayet muhtasar surette söylediğimiz şey-
[II/400] leri burada hatırlamak pek münasip olacaktır. Medinelilerle vukûa gelen i'tilâfın mahiyet-i kat'iyyesini anlamak istiyorsak orada dermiyân ettiğimiz *{ileri sürdüğümüz}* mütâlaâtın *{değerlendirmelerin}* bir ehemmiyet-i mahsusası *{özel bir önemi}* vardır. Mekke propagandası esnasında Muhammed kendisini Peygamber ve Rasulullah diye tanıtmak emelini takip etti. Fakat bunu açıktan açığa iddiaya cesaret edemedi. Kur'ân'da[570] Muhammed bu noktayı bir esâs-ı iman olarak talep ettiği anlaşılmıyor. Kendisinin rasulullah olmasının kabul ve tasdiki zımnî *{sezdirilen}* bir şeydi. Islahât-ı dîniyyeye taalluk eden efkâr ve mütâlaâtını teyit için maziden zikrettiği misallerle mukayese edilince kendisinin de rasulullah olması zaruri surette tahakkuk edecekti. Tefekkürâtın ameliye-i tekâmülü ilk zamanlarda, sonradan iddia ettiği şekilde, o kadar sarih ve kat'î bir risalet-i ilâhîye iddiasına müsait değildi. Mekke'deki mübarezenin şerâit-i hususiyyesi, propagandanın adem-i muvaffakiyeti *{başarısızlığı}*, kâfirlerin zararına vukû bulacağı haber verilen birçok felaketlerin adem-i tahakkuku *{gerçekleşmemesi}* Muhammed'i o kadar hacâlet-bahş *{utanç verici}* bir vaziyete sokmuştur ki bir Peygamber'in bütün evsâf ve vezâifine, sonra iktisâb ettiği mananın tekmîl-i vüs'atiyle *{genişliğiyle}* ilân-ı iddia etmiş olsaydı kendi kendisini gayet gülünç bir mevkiye sokmuş olurdu. Muhammed Mekke'de başlıca bir «münzir» *{korkutan}* sıfatını takınmakla iktifâ etti. Müminînden fazla bir şey istemeye cesaret edemedi. Medi-
[II/401] neliler gelip de nasihatini ve muâvenetini ricâ ettikleri zaman Muhammed kendi önünde yeni ve vâsi' *{geniş}* bir ufuk açıldığını gördü ve teklif edilen yeni vaziyetten edebileceği istifadelerin kâffesini derhal anladı. Bu istifadelerin hiçbirini kaçırmak istemedi. Müzakerâtın Muhammed'in metâlibâtın-

569 § 189. ve müteâkib fıkralar.
570 Yegâne emin ve mevsûk bir menba' olan.

dan *{isteklerinden}* dolayı uzamış olması ihtimal haricinde değildir. Muhammed, bir şart-ı ibtidâî ve esâsî olarak bir Allah vekilinin iddia edebileceği bütün salâhiyet-i vesîa *{geniş bir yetki}* ile rasulullah sıfatıyla tanınmayı talep ediyordu. Bu kabîl müddeiyât *{iddialar}* Arabistan'da işitilmemiş bir şeydi. Medineliler gibi anarşiye kaçan bir hürriyetten müstefîd olarak yaşamaya alışmış kimselerin Muhammed tarafından vaz' edilen bu şart karşısında boyun eğmeleri için pek fena ve elim bir vaziyet dâhilinde bulunduklarını kabul etmek lazım gelir. Bu ispat ediyor ki ilk müracaat edenler Medinelilerdir, yoksa Muhammed onlara müracaat etmiş değildir. Sonraki vekâyı-'ı tarihiyye ile anlaşıldığı veçhile Muhammed bu nüfuz ve salâhiyetini gayet büyük bir dirayet ile isti'mâl etmiş, hiçbir şikâyete meydan bırakmamış olduğu gibi Medineliler de verdikleri söze büyük bir itina ve dikkat ile riâyet eylemişlerdir. Hâsılı, İslamiyet en bariz siyasî ve teokratik evsâfını Medinelilere medyundur *{borçludur}*. O zamana kadar sırf dinî ve sulhperver olan bir cemaati her şeyden evvel askerî ve mütearrız *{karşı karşıya}* bir cemaat hâline kalb edenler Medineliler olmuşlardır.

§359. Muhammed ile Medineliler arasındaki müzakere- [II/402]
ler ve i'tilâflar hakkında fazla teferruâta ve meşkûk *{şüpheli}* tahmînâta girişmeksizin bundan fazla bir şey söylemeyiz. Şimdi erbâb-ı tetkiki Akabe vakası hakkında hadislerdeki yanlış ve maksad-ı mahsusa hâdim bazı mütâlaâta *{değerlendirmelere}* karşı ihtiyatkâr bulunmaya davet etmek noktası kalıyor. Hadis bütün Medine'nin İslamiyet'i kabul ettiğini, bütün Medine'nin Muhammed'i rasulullah diye tanıdığını, tabir-i diğerle bütün şehrin Muhammed'i ef'âl ve harekâtından yalnız Allah'a karşı mesul *{sorumlu}* bir hükümdar-ı mutlak sıfatıyla kabul eylediğini bize inandırmak ister. Hadise nazaran Yahudi kabileleriyle daha birkaç müşrik ailelerden başka bütün Medineliler Muhammed Mekke'ye geldiği zaman Müslüman bulunuyorlardı. Muhaddisînin ve evlâd-ı Ensâr'ın âmâl-i takvâ pervânelerine *{kılavuzlarına}* pek uygun olan bu

rivayet hakikat-ı tarihiyyeye tevafuk etmez *{uymaz}*. Evvel emirde *{ilk olarak}*, Akabe'de ictimâ edenler Medine cemaatini temsil edemezlerdi. Zaten böyle bir iddiada da bulunmamışlardır. Çünkü her aile kendi başına hareket ediyordu. Bütün Medinelilerin temsil edildiği kanaatini vermek için hadis tarafından işe karıştırılan nakîbler intihâbı keyfiyeti muhaddisînin uydurdukları bir hikâyedir. Buna inanamayız.[571] Sâniyen *{ikincisi}*, yine hadisin rivayetine nazaran «İslamiyet'i kabul etmiş olan» Medineliler müşrik kalan hemşehrilerine
[II/403] haber vermeksizin ikinci Akabe ictimâına gelmiş oldukları gibi huccâc kafilesinde ekseriyet de müşriklerde idi. Binaenaleyh, bir ekalliyetin teminâtına istinad ederek Muhammed'in bu büyük sergüzeşte atıldığı, sâir Medinelileri arkası sıra sürüklemek için kendi vesâit-i iknâiyyesine *{ikna yollarına}* güvendiği anlaşılıyor. Sâlisen *{üçüncüsü}*, Medine «münafıkları»na ait bütün tafsilât ile anlaşılıyor ki Muhammed'in müdahalesine karşı bir muhalefet fırkası tesmiye edebileceğimiz *{isimlendirebileceğimiz}* bir fırkada mevcut idi. Bunlar İslamiyet'i henüz kabul etmemiş olanlar tarafından teşkil edilmek iktiza ediyor. Daha ileride dercettiğimiz meşhur vesika[572] Medine'de Müslümanların yanı sıra müşriklerin de mevcudiyetini kabul eder. Muhammed bu noktada göz yummaya muvâfık basîret görmüş ve gayrimüslimlere «münâfikîn» namını vererek pek hakaret-âmiz olmayan müphem *{kapalı}* bir tabir bulmuştur. Bu sayede zevâhir *{görünenler}* kurtarılıyor, müşriklik muhalefetinin hakiki manzarası Muhammed lehine örtülmüş oluyordu. İşte bu suretle hadisin teminâtı hilâfında olarak görüyoruz ki Muhammed Medine'ye umum tarafından

571 Not-1 [II/404] Nakîblerin intihâbı *{elçilerin seçimi}* Îsâ'nın on iki havarîsi hakkındaki an'anâttan mülhem olmaktan başka, sonraki vakâyı-'ı tarihiyyeye bakarsak da bir masal şeklinde manzûr {*görünür*} olur. Eğer filhakika nakîbler bulunsaydı Muhammed Medine halkını temsil eden yüksek bir meclis gibi onlarla istişâre ederdi. Medine devresine ait birçok malumat arasında bu istişârelerden de bir iz kalırdı. Fakat bu bâbda menâbi' *{kaynaklar}* suret-i kat'iyyede sükût etmektedir. Nakîbler yalnız muhaddisînin muhayyilesinde mevcut olmuşlardır.

572 1. sene-i hicriyye, § 45.

kabul ve tasdik edilmiş olmadığı halde girmiştir. Mamafih Medine ahalisinin gayr-ı kâbil-i istihfâf *{hafife alınamayacak}* olan bir kısmı üzerinde büyük bir nüfuz ve salâhiyete mâlikti. Diğer kısım ahali üzerinde de o kadar tesiri hâizdi ki kimse Kureyşîler gibi kendisine karşı cidden isyan etmeye cesaret [II/404] gösteremedi. Hüküm süren dostane mütârekeden istifade ile Muhammed Medinelilerin ruhlarına nüfuz edebildi. Gayet ince dirayet-i siyâsiyyesi sayesinde muhalefetin en sivri noktalarının keskinliğini izâle etti. Sonraları, teşebbüsât-ı askeriyesindeki *{askeri girişimlerindeki}* muvaffakiyetlerle gittikçe fazla nüfuz ve itibar kazandı. Şehrin hakiki sahip ve hâkimi oldu. Demek ki hicrette Kureyşîler itibariyle değil daha ziyade Medineliler itibariyle bir tehlike mevcut idi. İstikbâl-i baîdi *{uzak geleceği}* muzlim *{karanlık}* bir halde gösteren ihtimaller pek mühim ve azim idiler. Fakat Peygamber nefsine büyük bir itimat besledi. Bu itimadı gerek Mekkeli gerek Medineli taraftarlarına da telkin eyledi. Sonraki vakâyı' ise Muhammed'i pek parlak ve şerefli surette teyit etti *{onayladı}*.

İkinci Cildin Sonu [II/405]

DİZİN

A
Abbâd 58
Abbâs 111, 148, 216, 310, 469
Abbâs b. Ubâde 510, 521
Abbâsî 77, 146, 147, 208
Abd 68, 139, 191, 330
Abdu'l-Kâbe 216
Abdullah 138
Abdullah b. Abbâd b. Ekber es-Sıdkî 327
Abdullah b. Abbâs 110, 489
Abdullah b. Amr 124, 140, 309, 517
Abdullah b. Ca'fer 452
Abdullah b. Cahş 320, 396, 452, 464
Abdullah b. Cübeyr 519
Abdullah b. Cüd'ân 287, 288, 419
Abdullah b. Ebî Rebîa 455
Abdullah b. Ebî Ümeyye 425
Abdullah b. ez-Züb'arî 482
Abdullah b. Maz'ûn 396, 453, 464
Abdullah b. Mes'ûd 288, 396, 429, 430, 440, 452, 453, 463, 464
Abdullah b. Ömer 140
Abdullah b. Revâha 517
Abdullah b. Zeyd 520
Abdullah b. Zübeyr 140, 344
Abdullatîf 58
Abdulmelik 86, 109
Abdurrahman b. Avf 105, 393, 451, 464
Abdüddâr 139, 191, 198, 199, 200, 201, 203, 306
Abdükusayy 199
Abdüleşheller 511
Abdülkays 329
Abdülmelik 441, 442, 500
Abdülmenât 139
Abdülmuttalib 138, 139, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 178, 179, 202, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 231, 236, 260, 261, 266, 267, 272, 274, 276, 277, 278, 279, 310, 322, 471, 472, 478, 501
Abdüluzzâ 139, 191, 199, 200, 216
Abdüluzzâ b. Osman 200
Abdülvâris b. Abdüssamed 442, 500
Abdümenâf 139, 191, 199, 200, 201, 203, 205, 206, 209, 212, 216, 277, 298, 299, 396, 493
Abdümenât 170
Abdüssamed b. Abdülvâris 442, 500
Abdüşems 139, 201, 203, 205, 208, 209
Abdüyelîl 503
Acemce 52
Acûl kuyusu 199
Âdem 154, 181, 182, 196, 265, 303, 386
Adilyos 448
Adiyy b. Hamrâ es-Sekafî 416
Adnan 126, 132, 136, 137, 154, 156, 157, 160, 161, 162, 163, 165
Af'â el-Cürhümî 166, 167
Afrika 12, 40, 45, 46, 107, 228, 229
Ahbâr 59
Ahd-i Atîk 112, 323

Ahnes b. Şerîk 430, 482, 505
Âişe 124, 373, 376, 396, 434, 453, 500, 501, 505, 506
Âize bt. el-Hims 173
Akabe 193, 408, 489, 509, 510, 511, 512, 514, 515, 518, 519, 521, 522, 523, 545, 546, 547, 549, 550
Akîl 310
Âkil 397
akvâm-ı Sâmiye 112
Ali b. Ebî Tâlib 310, 389, 417
Ali b. Nasr 442, 500
Allah 305
Amâlîka 183
Amârî 59
Âmine bt. Vehb 219, 220, 266, 267, 269, 271, 274, 275
Âmir 168, 169, 170, 172, 173, 186, 187, 201, 263, 395, 396, 397, 421, 452, 453, 464, 507
Âmir Tâbiha 168
Ammâr b. Yâsir 397, 422, 454, 464
Amr 170, 204
Amr b. Cefne 325, 326
Amr b. Ebî Serh 454, 465
Amr b. el-Âs b. Vâil 455
Amr b. el-Cemûh 521, 522
Amr b. el-Hâris 188, 213, 454, 465, 521
Amr b. Esed 297
Amr b. Ganeme 521
Amr b. Gaziyye 520
Amr b. Hind 265
Amr b. Kays b. Aylân b. Mudar 169
Amr b. Rebîa 173, 178, 187, 188
Amr b. Saîd b. el-Âs 452
Amr el-Câdir 185
Amr Müdrike 168
Anadolu 40, 41, 321
Anastasius 59
Anz b. Vâil 452
Arabistan 38, 55, 85, 106, 108, 112, 126, 135, 139, 144, 148, 149, 150, 153, 154, 156, 157, 160, 161, 162, 164, 165, 168, 175, 176, 189, 205, 228, 229, 234, 237, 238, 239, 240, 242, 244, 247, 249, 250, 256, 257, 258, 262, 268, 287, 290, 295, 312, 313, 314, 321, 324, 336, 351, 359, 360, 362, 407, 413, 414, 445, 448, 471, 473, 507, 508, 525, 529, 531, 533, 534, 542, 543, 549
Arabiyyât 162, 336
Arabiyye 333
Arabşâh Fâkihe 59
Arafat 188, 193, 197, 198, 262
Arapça 1, 12, 27, 52, 75, 272, 273, 323, 339, 355, 494
Araplar 109, 130, 132, 135, 137, 139, 145, 149, 172, 174, 176, 177, 227, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 273, 312, 314, 317, 339, 369, 414, 529, 539, 542, 543
Arâş 491
Âsâr 57, 58, 59
Âs b. Vâil 409, 416, 417, 425, 454, 455, 464, 483, 494
Ashâb-ı Fîl 230
Asya 37, 40, 43, 45, 46, 52, 57, 107, 297, 535
Asya-yı vüstâ 40
A'şâ 490
Âtike 171, 173, 205, 216
Atlas Okyanusu 38
Atvâ bt. Iyad 168
Avf 170, 173, 396, 453, 509, 519
Avvâm b. Hüveylid 393, 451
Ayderûs 60
Aylân en-Nâs 168
Ayyâş b. Ebî Rebîa 396, 453, 464

B
Bâb-ı Benî Şeybe 308
Bahira 241, 242, 243, 244, 245, 246, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 294
Bahreyn 79, 165
Bahr-i Ahmer 229, 448
Bahr-i Sefîd 41
Bakî' el-Hadamât 510
Bâride bt. Avf b. Ganem b. Abdullah b. Gatafan 173
Basra 63, 128, 165, 266
Basra Körfezi 165
Batâîh-i Mekke 174
Beale 61
Bedir Gazası 90, 436, 465
Bedrûn 60
Bekke 186
Bekrî 60
Belâzurî 60
Belha bt. Ya'rub b. Kahtân 160
Belkâ 328
Benâne 173
Benî Abd b. Bağîd 330
Benî Abdüddâr 307, 422
Benî Abdülmuttalib 471, 472
Benî Abdümenâf 493
Benî Adiyy 307, 477
Benî Adiyy b. Ka'b 396
Benî Amr b. Avf 507
Benî Bekir b. Vâil 490
Benî Beyâzalar 510
Benî Cumah 306
Benî Cühem 421
Benî Esed Huzeyme 452
Benî Ezd 396
Benî Hâşim 406, 412, 440, 441, 445, 456, 470, 471, 472, 478, 479, 485, 487, 488, 505
Benî Kurayza 486
Benî Mahzûm 306, 397, 422, 431, 511
Benî Müleyh 304
Benî Neccâr 329
Benî Sehm 306
Benî Seleme 522
Benî Teym b. Mürre 397
Benî Ümeyye 396
Benî Züfer 511
Benî Zühre 396, 452
Benû Abdüddârlar 202, 210
Benû Adiy 201
Benû Amir b. Lüeyy 201
Benû el-Hârise 201
Benû Esed 201, 287
Benû Fukaym b. Adiyy 257
Benû Gassân 205
Benû Hucce 201
Benû lyâd 165
Benû Mahzûm 201
Benû Muhârib 201
Benû Nâmir b. Kâsıt 165
Benû Selem 201
Benû Sûfe 193
Benû Şeybe 146
Benû Şûfe 189
Benû Teym 201, 287
Benû Zühre 201, 287
Berâ b. Ma'rûr 516, 517, 520
Berre 169, 170, 199, 216
Berre bt. Murr b. Udd b. Tâbiha 169, 170
Beşîr b. Sa'd 520
Beyhakî 61
Beytullah 178, 305
Beyzâ 216
Bianchi 61
Bîatü'l-Harb 523
Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî 299
Bilâl b. Rebâh 420
Birûnî 61
Bişr b. el-Berâ 520
Bizans 16, 37, 38, 40, 44, 107, 320, 321
Brockelmann 65, 69
BrowneLit 65
Buâs Muharebesi 485, 486, 508

Buhârî 65, 88, 92, 97, 98, 100, 101, 103, 115, 116, 283
Buhayra b. Firâs 507
Buhtu'n-Nasr 161, 162
Burak 495
Burckhardt 65
Burnaby 65
Busra 282, 292, 502
Butler 65
Büyük Akabe İctimâı 512, 514

C-Ç
Câbir 309, 377, 453, 509, 521
Ca'fer b. Ebî Tâlib 310, 396, 438, 446, 452, 455, 456
Câhız 63
Carûl 170
Casiri 65
Caussin de Perceval 65, 162, 164, 181, 199, 200, 225, 264, 284
Cebbâr b. Sahr 520
Cebr 425, 494, 535
Cebrail/Cibril 183, 344, 370, 372, 374, 376, 377, 378, 380, 382, 383, 384, 386, 387, 416, 458, 495
Cedâle bt. Va'lân 165
Cehennem 48
Cehl 216
Cemile bt. Advân 172
Cenâb b. el-Ârt 396
Cendele bt. Âmir 172
Ceneviz 42
Cenûbî Arabistan 157, 162, 290
Cercis 245
Cevf 173
Cezîretü'l-Arab 56, 106, 133, 134, 137, 163, 164, 242, 247
Chwolsohn 66
Coins Bodl 66
Cübeyr b. Mut'im 522
Cülheme 190
Cürhüm 160, 184, 303
Cürhümîler 178, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 193, 213
Cürş 292
Cüzâm 172
çiçek hastalığı 261, 262

D
Dahhâk b. Hârise b. Zeyd 520
Dahlân 66, 77
Dâru'l-Erkam 432, 433, 467, 535, 536
Dâru'n-Nâbiga 219
Dâru'n-Nedve 195, 196, 197, 199, 202, 534
Dâru's-Suğrâ 219
Dâru't-Tâbia 219
Davud 130, 243, 245
De Goje 336
De Sacy 66, 264
De Slane 66, 69
Devsî 116, 490
Dırâr 216
Dieterici 66, 72, 230
dîn-i İbrahim 317, 320, 321, 322, 327, 328, 329, 390
Divân-ı Ahlev 61
Diyarbekrî 465
Doughty 61
Dozy 58, 60, 61, 68, 70, 97, 163
Dugat 62, 70
Dukmak 62
Düreyd 62, 174, 262
Düveyk 303, 304

E
Ebâbil 230
Ebân el-Attâr 442, 500
Ebrehe 149, 224, 227, 231, 256, 258, 259, 260, 261
Ebû Abdurrahman Yezîd b. Sa'lebe 510, 521
Ebû Ahmed b. Cahş 396
Ebû Avf 396, 453

Ebû Bekir 104, 129, 311, 390, 392, 393, 396, 415, 421, 467, 486, 487, 498, 534
Ebû Bürde Hânî b. Niyâr 519
Ebû Cehil 409, 417, 419, 425, 426, 429, 430, 431, 464, 479, 481, 484, 488, 491, 492, 493, 494, 501, 505
Ebu Cüz'âm Esede 169
Ebû Ehâb b. Azîz 304
Ebu Es'ad b. Udes en-Neccârî 211
Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd 519
Ebû Gubşân 192
Ebû Hâtıb b. Amr b. Abdüşems 452
Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa 451, 464
Ebû Huzeyfe Mahşem b. Utbe 396
Ebu Hüreyre 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 129, 299, 471
Ebû Katâde 309
Ebû Kays b. el-Eslet 330, 414
Ebû Kays b. el-Fâkihe 417
Ebû Kays Hurme b. Ebî Enes 329
Ebû Kays Sırma 369
Ebû Kubeys 502
Ebu Kubeys Dağı 151, 182
Ebu'l-Cedere 185
Ebû Leheb 148, 216, 267, 304, 320, 412, 416, 417, 418, 478, 480, 486, 498, 501, 507
Ebu'l-Ferec 58, 62
Ebu'l-Fidâ 58
Ebû Mes'ûd Amr 482
Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr 520
Ebu Mûsâ 72
Ebû Mûsâ el-Eş'arî 434, 453
Ebû Riğâl 259
Ebu Saîd el-Hudrî 124
Ebu Sâlih 75
Ebû Sebre b. Ebî Rühm el-Âmirî 452
Ebû Seleme 377, 395, 451, 464, 486, 511
Ebû Seyre b. Ebî Rühm b. Abdüluzzâ 464
Ebû Süfyân 425, 430, 452, 453
Ebû Sümâme Cünâde b. Avf 189
Ebu Talha Abdullah b. Abdüluzzâ 200
Ebû Talha Zeyd 520
Ebû Tâlib 144, 148, 199, 310, 371, 390, 409, 410, 411, 412, 414, 450, 465, 476, 478, 479, 486, 488, 498, 500, 501, 503, 505
Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh 395, 465
Ebû Ümeyye b. el-Mugîre 308, 452, 464
Ebû Vehb 305
Ebû Zem'a el-Esved b. el-Muttalib 325, 418
Ebû Zer el-Gıfârî 378
Ebü'l-Bahterî 409, 425, 479, 488
Ebü'l-Hayser Enes b. Râfi' 508
Ebü'l-Heysem 516, 519
Ebü'l-Velîd Rifâa b. Amr 521
Ebü'l-Yesâr Ka'b b. Amr 521
Ebü'r-Reyyân Tuayme b. Adiyy 418
Ebvâ 274, 275
Ecyad 209
Egânî 59
Ehl-i Kitâb 502
Ehli'l-Bâdiye 173
Ehl-i Salîb 41
el-Emîn 290, 308
Elliot 62
Emevî 309, 406
Emsâl 59
Enbârî 59
Enes b. Mâlik 124, 386, 388, 434
Enmâr 164, 165, 166, 167, 168
Ensâr 121, 549
Enuşirvan 265, 284
Erbâb b. el-Berâ 329

Erîb 59
Erkam b. Ebi'l-Erkam 396, 432
er-Rahmân 426
Ervâ 216
Es'ad b. Zürare 517
Esed 169, 172, 173, 201, 287, 306, 322, 452
Esed b. Rebîa 169
Eshel b. Atîk b. Nu'mân 519
Esîr 59, 60, 75, 77, 260, 272, 286, 297
Eslem b. Hâff b. Kudâa 169
Esmâ 175, 396, 452, 515, 521
Esved b. Abdiyeğûs 409, 416, 418
Esved b. el-Muttalib 325, 409, 416, 418, 425, 483
Esved b. Maksûd 260
Eşbâh 211
Evs b. Sâbit 519
Evsî 517
Evsîler 485, 486, 508, 510, 511, 519, 540
Evsullah 140, 330
Eyâsluğ Ashâb-ı Kehfi 428
Ezdî 60
Ezrakî 60

F
Fadl 286
Fahreddin Râzî 460
Fahrî 62
Fakhe ez-Zufrâ 170
Fakîh 62
Fâkihî 62
Farazdak 62
Fâsî 63
Fâtıma 175, 189, 190, 215, 216, 248, 278, 298, 300, 396, 466, 467
Ferişte 63
Ferve b. Amr 520
Feth 63
Ficâr 284, 285, 296
Fihr 172, 173, 174, 201
Fihrist 63
Filistin 130, 132, 133, 204, 209
Fil Seferi 235, 264, 369
Fil Senesi 234
Firâs 63
Flügel Han 63
Frag 63
Freytag 59, 63, 64
Fudayl b. el-Hâris el-Cürhümî 286
Fudayl b. Vedâa el-Katûrî 286
Fudûller Mîsâkı 287
Füheyre bt. Âmir 187
Fükeyhe 170, 396, 453, 493

G
Gâlib 173
Ganem 170, 453
Garanik 457
Gassânî 325
Gatafânlar 168
Gayangos 63
Gaydâk 216
Gazvân 170
Gazzâlî 63
Gazze 153, 204, 206, 209
Goeje 59, 60, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 76, 77
Goldziher 64, 68, 97, 121, 127, 314
Gotha 64, 75
Grimme 64
Guignes 64
Gureym 449, 495
Guyard 64
G. Weil 364

H
Haarbrücker 64
Habbâb b. el-Eret 285, 467, 480, 493
Habeş 149, 205, 227, 228, 230, 256, 258, 259, 260, 261, 264, 406, 436, 443, 445, 447, 448, 449

Habeşistan 153, 204, 229, 320, 324, 371, 434, 437, 438, 439, 440, 441, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 463, 464, 465, 466, 467, 479, 493, 506, 511, 512, 513, 533, 535, 537
Habeş Necâşisi 256
Habîb b. Mesleme el-Fihrî 434
Haccâc b. Yûsuf 309
Hacer 64, 172, 177, 178, 179, 188, 213
Hacer-i Esved 172, 177, 178, 179, 188, 307, 308, 426
Hacî 64
Hacûn 199, 275, 488
haham 112, 120, 130, 132, 154, 183, 317, 333, 335
Hakem b. Ebi'l-Âs 416
Hakîm b. Hizâm 310, 392, 479
Haldûn 69
Haleb 63, 64
Halebî 64, 265, 298, 456, 479, 486
Hâle bt. Abdimenâf 216, 219
Halef b. Es'ad 396, 452
Hâlid b. Abdâllah el-Kasrî 173
Hâlid b. Amr 521
Hâlid b. Kays b. Mâlik 520
Hâlid b. Saîd 396, 452
Hâlid b. Sinan b. Gays 329
Halime 267, 268, 269, 271, 272
Hall 69
Hallâd b. Süveyd 520
Hallikan 68, 69, 77
Hamâseh 64
Hamdânî 66
Hamdîs 66
Hamîs 69, 265, 284, 479, 485, 506
Hammer 66, 67
Hamza 216, 296, 417, 419, 420, 423, 440, 441, 445, 466, 467, 470, 473, 478
Hanâta el-Himyerî 260
Handef Leylâ bt. Hulvân b. İmrân b. el-Hâf b. Kudâa 168
Hanfâ bt. Iyad b. Maad 168
Hanîf 314, 315, 316, 318, 321
Hanîfe 67, 316
Hanîfiyye 317
Hanzal 262
Harâc 69
Harb b. Ümeyye 208, 480
Hârice b. Zeyd b. Ebû Züheyr 520
Hariri 67
Hâris 170, 171, 173, 174, 187, 188, 189, 197, 209, 215, 216, 257, 267, 286, 299, 304, 396, 416, 417, 419, 425, 427, 453, 454, 465, 479, 481, 494, 509, 510, 517, 519, 520, 521, 522
Hâris b. Abduluzza 267
Hâris b. Kays 419, 454, 520
Hâris b. Ümeyye b. Abdüşşems 522
Hârise b. Fihr 172, 201
Hariyye bt. Rebîa b. Nizâr 168
Harmal 262
Harnack Die Mission 67
Hârûn 387
Hasan 60, 69, 111, 248
Hasbe ve'l-Cederî 261
Hassan b. Abdikelâl b. Masûb 172
Hassan b. Sâbit 390
Hâşim 207
Hâşimî 371, 412, 419, 478, 488
Hatame 511
Hatem-i Nübüvvet 281
Hâtemü'l-Enbiyâ 126, 318
Hâtıb b. Amr 396, 452
Hâtıb b. Ebi Beltea 285
Hâtıb b. el-Hâris 396, 453
Hatice 210, 242, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 282, 286, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296,

297, 298, 310, 311, 322, 363, 369, 371, 374, 375, 376, 377, 380, 382, 383, 389, 392, 414, 447, 479, 498, 500, 506
Hâtim et-Tâî 67, 284
Hattâb b. el-Hâris 396, 453
Hattâb b. Nüfeyl 327, 396
Havkal 67
Hayber 217
Hazrecî 206, 485, 507, 508, 509, 510, 517, 519, 540
Hazûra 199
Hendek Gazası 90, 511
Hevâzinler 168
Heysem Mâlik b. et-Teyyihân 510, 519
Hılfu'l-Fudûl 286
Hicâbe 194, 196, 199, 200
Hicaz 161, 164, 227, 230, 244, 257, 299
Hidâye 67
Himyer b. Sabâ 164
Himyeri 205
Hind bt. Fehm 171
Hind bt. Kays b. Aylân b. Mudar 169
Hind bt. Serîr b. Sa'lebe 174
Hind el-Bârikıyye 175
Hindistan 12, 38, 228, 229
Hintliler 339
Hira 75, 196, 328, 373, 374, 376, 502
Hîre 265, 309, 369, 427
Hirschfeld 67, 241, 243, 245, 283, 335, 336, 345, 365
Hişâm 68, 91, 138, 142, 201, 203, 209, 216, 244, 262, 273, 280, 283
Hişâm b. Urve 442, 500
Howorth 68
Hristiyan 25, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 112, 120, 175, 205, 225, 226, 227, 241, 242, 244, 245, 246, 281, 282, 283, 293, 295, 304, 320, 323, 324, 326, 343, 449, 493, 494, 504, 527
Hristiyanlık 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 108, 120, 121, 241, 271, 299, 321, 323, 336, 363, 449
Huart 68
Hubeyb b. Amr 503
Hudâl 170
Hudeyc b. Sellâme 521
Hughes 68, 341, 365
Huleyl b. Habeşiyye 188, 190, 193
Hums 262, 263
Hunâta 260
Huneys b. Huzâfe 396
Hunn 190
Hurdazbih 69
Husrî 68
Hutey'e 68
Huzâa 151, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 213, 263, 303
Huzeyfe b. Fakîm b. Adiyy 189
Huzeyme b. Müdrike 322
Hübel 177, 178, 267
Hürmüz b. Enuşirvan 285

I-İ

Ikd 68
Irak Emevî 309
Îsâ 318, 495
Iyâd 164, 165, 166, 167, 168
Iyâs 68
Izârî 58
İbn Abbâs 96, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 131, 132, 181, 262, 265, 381, 460
İbn Batuta 60
İbn Düreyd 155, 156, 174
İbn Hacer 93, 96, 460
İbn Hâla 386

İbn Haldun 135, 156
İbn Hişâm 87, 88, 91, 138, 203, 244, 262, 333, 372, 414, 416, 424, 440, 452, 460, 461, 489
İbn İshak 87, 88, 89, 90, 91, 138, 317, 327, 328, 381, 390, 450, 460, 461, 466, 472, 474, 514, 523, 535
İbn Kelbî 170
İbn Sa'd 75, 91, 104, 389, 433
İbnü'd-Dügunne 487
İbnü'l-Esdâ el-Hendelî 416
İbnü'l-Esîr 59, 75, 77, 440, 441
İbnü'l-Gaytala 417, 419
İbnü'l-Kelbî 131, 132
İbrahim 130, 154, 303, 312, 318, 387, 495
İbrânî 112, 130, 162, 282, 313, 323, 326, 333, 335, 526
İbrânîce 323
İcâze 188, 197
İdrîs 386
İdrisî 68
İfâza 189, 197
İkinci Akabe Biatı 514
İmâdü'd-Dîn 68
İncil 318, 323
İran 12, 26, 37, 107, 112, 205, 227, 265, 284, 285, 309, 324, 369, 418, 427, 481, 502
İran İmparatorluğu 37
İranlılar 234, 502
İsa 38, 40, 41, 48, 120, 130, 132, 161, 170, 172, 236, 244, 245, 246, 255, 265, 271, 272, 293
İs'âf 185, 214
İshak b. İbrahim 128
İskender-i Kebîr 128, 428
İslam 335
İslamiyet 44, 316, 336, 343, 347, 535
İsmail 154
İsmail b. İbrahim 156, 160, 191
İsnad 84, 85, 88, 92, 95
İspanya 40, 41, 42
İsra 365, 366, 386, 495
İsrafil 370, 371
İsrail 113, 130, 160, 161, 163
İstahrî 68
İyâs 369, 397, 508
İyâs b. Kabîsa 369

J
JRAS 68, 69

K
Ka'b b. el-Eşref 90
Ka'b b. Lüeyy 194
Ka'b b. Mâlik 520
Ka'b b. Ucre 299
Kâbe 115, 131, 150, 151, 152, 163, 171, 172, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 202, 213, 215, 216, 217, 224, 226, 227, 232, 233, 234, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 267, 272, 276, 286, 287, 289, 300, 303, 304, 307, 308, 309, 327, 352, 369, 376, 377, 386, 425, 426, 429, 430, 441, 457, 462, 463, 466, 469, 470, 476, 478, 479, 482, 483, 485, 487, 488, 490, 491, 493, 505, 534, 538
Kadı el-Beydavî 459
Kadir Gecesi 381
Kal'aya 214
Kalkaşendî 73
Kâmus 73
Karzî 460, 461
Kâsım 297

Kasru'l-Belkıs 256
Katolik 44
Kays 169, 170, 172, 173, 174, 197, 284, 329, 330, 369, 414, 417, 452, 454, 464, 490, 511, 520
Kays Aylân 169, 174
Kays b. Ebû Sa'saa 520
Kays b. Gâlib b. Fihr b. Malik 172
Kayserânî 73
Kayslar 168
Kazvînî 73
Kelbler 507
Kevser 365, 366, 387, 417, 494
Keyhüsrev 132
Kıftî 74
Kıptî 309
Kırtâs 73
Kıtma 502
Kıyâde 197, 199
Kızıldeniz 229, 448
Kilâb 142, 175, 189
Kinâne 169, 170, 172
Kindî 128
Kisra 265, 285
Kosen Dupresvel 398
Kremer 69, 78, 91
Kuaykan 502
Kudâa 164, 190, 191, 193
Kudâme 74
Kudüs 41, 133, 161, 386, 495, 497, 498
Kûfe 128
Kuns 164
Kurâ 182
Kur'ân 55, 113, 317, 335
Kurban 217
Kureyş 142, 143, 148, 152, 170, 171, 172, 174, 179, 188, 192, 195, 196, 199, 201, 203, 211, 217, 218, 233, 240, 260, 262, 263, 273, 280, 287, 304, 305, 306, 308, 311, 321, 322, 325, 326, 358, 359, 365, 366, 393, 405, 411, 423, 425, 426, 427, 428, 429, 443, 455, 456, 465, 474, 475, 483, 492, 545
Kureyşîler 303, 353, 376, 386, 405, 406, 408, 410, 418, 419, 444, 476, 503, 513, 521, 533, 537
Kusayy 142, 143, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 171, 175, 179, 181, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 237, 290, 291, 303
Kuss b. Sâide el-İyâdî 329
Kutâmî 74
Kutbüddîn 74
Kuteybe 74, 324, 326
Kutluboğa 74
Kutubi 69
Külleys 256

L

Lane 66, 69
Lât 232, 233, 259, 441, 457
Lebîd 69, 485
Leipzig 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 76, 80
Lerchundi 70
Le Strange Baghdad 70
Le Strange Palestine 70
Leylâ bt. Ebî Hasme 452
Leylâ bt. el-Hârise b. Temîm 172
Lisân 70
Livâ' 194, 197, 202
Loth Mu'tazz 70
Lubb 70
Lugd 58, 59, 60, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 80
Luka İncili 236
Lund 70

Lübnâ bt. Hâcir b. Abdimenât 216
Lüeyy 173

M
Maad 142, 162, 163, 164, 168
Mabed 303, 308, 311, 386, 493
Macaristan 42
Mahmûd 80, 190, 258
Mahrame 170
Mahzûm 206
Mahzûmî 396, 411, 417, 455, 468, 486, 488
Makdisî 72
Makkarî 70, 71
Makrizî 70, 71
Mâlik 129, 164, 170, 172, 173, 174, 187, 189, 197, 201, 216, 258, 259, 393, 418, 453, 454, 510, 519
Ma'mer b. el-Hâris 396, 454
Ma'n b. Adiyy 519
Mansur b. İkrime 478
Marâsıd 71
Marco Polo 80
Matta İncili 121, 236
Matthiessen 71
Mâviyye bt. Ka'b 173, 174
Mecder b. Ziyâd 485
Medine 50, 56, 330, 367
Medineliler 408, 509, 510, 513, 514, 515, 518, 521, 522, 532, 539, 540, 541, 542, 543, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551
Medine Muhasarası 90, 511
Mefcer 196
Megâzî 92
Mehâsin 61, 70
Mehâvî 71
Mehren Rhetorik 71
Mekke 56, 149, 304
Mekkeliler 463
Mekkî 356
Melanges 71
Menât 173, 216, 441
menba'-ı İsmâilî 215
Mercier 71
Me'rib 186, 256
Merve 180, 185, 432, 494
Merveilles 71
Mes'a 469
Mesih 130, 313, 456, 509, 539
Mesih Îsâ b. Meryem 456
Mes'ûd b. el-Kârî 396
Mes'ûd b. Muttalib b. Mâlik 259
Mes'ûd b. Rebîa 396
Mes'ûd b. Yezid 520
Mes'ûdî 71
Meymune 116
Meynard 71
Meysere 245, 293, 294, 295
Mezopotamya 163, 165, 328, 329, 504
Mısır 136, 153, 229, 309
Mif'a 328
Mihcan 71
Mikail 386
Millet-i İbrahim 317
Mina 188, 189, 193, 197, 262, 506
Minhâc 71
Miraç 90, 385, 388
Mirhand 71
Mishcat 72
Muakkil b. el-Münzir 520
Muâne bt. Cerşum b. Cülheme 164
Muaviye 109, 111, 299
Muaykîb b. Ebî Fatıma 453
Muâz b. Amr 521
Muâz b. Cebel 299, 521
Muâz b. el-Hâris 510, 519
Mudar 164, 165, 166, 167, 168
Mufaddal b. Fedâle 286
Mugîre b. Şu'be es-Sekafî 434
Muğammis 259, 260
Muhammed 41, 48, 303, 415, 511
Muhammed b. Ka'b el-Karzî 460
Muhammed b. Mesleme 285

Muhammed İbn Ebî Hüseyn 469
Muhârib 173, 201
Muir 72, 154, 181, 241, 255, 271, 272, 281, 286, 332, 333, 334, 365, 434, 446, 459, 495, 511
Mukavvam 216
Mûsâ 387, 495
Mus'ab b. Umeyr 451, 464, 510, 511, 514
Mûsâ b. Ukbe 447
Musul 328
Mutayyebûn 202
Mut'im b. Adiyy 412, 488, 505
Muttalib 141, 201, 205, 209, 210, 211, 212, 213, 259, 325, 396, 409, 416, 418, 425, 453, 472, 483, 492
Müberred 72
Mücebbirûn 205
Mücellel 396, 453
Mücîrü'd-Dîn 72
Müemmel b. Hubeyb 422
Müleyh 304, 507
Müller 66, 72
Münch 72
Münebbih 409, 417, 425
Münebbih b. el-Haccâc 409, 425
Münzir b. Amr 517, 522
Müreysi Seferi 90
Müslim 97, 99
Müslümanlar 318
Müstevfî 72
Müşrik 244, 258, 351
Müştebih 72
Mütenebbî 72
Müzdelife 197

N

Nabâtî 183, 205
Nadr b. el-Hâris 417, 425, 427, 453, 481, 494
Nadr Kays 170
Nahle 172, 504, 505
Nâile 185, 214
nakîb 513
Nasrî 72
Nastur 245, 283
Nebt 184
Necâşî 478
Neccâr 205, 211
Necran 166, 493
Nedve 194, 195, 196, 197, 199, 202, 534
Nehdiye 422
Nesî 189, 197
Nesîbe bt. Ka'b 515, 521
Nevevî 73, 459, 460
Nevfel 201, 205, 209, 212, 213
Nevfel b. Abdimenâf 211
Nevfel b. Esed 375
Nizâm 73
Nizâr 164, 165, 168
Nöldeke 73, 136, 336, 350, 351, 353, 354, 364, 365, 398
Nuaym b. Abdullah 396, 467
Nudayr 170
Nuh 130, 136, 365, 366
Nu'mân b. el-Münzir 309
Nusaybin 504
Nuteyle bt. Cenâb 216
Nübeyh b. el-Haccâc 409, 417, 425
Nüfeyl b. Hubeyb 258, 261
Nühâm Nuaym b. Abdullah 396
Nüheyr b. el-Haysûm 519

O-Ö

Oksumus 448
Orient 73, 78
Ortodoks 44, 45
Osman b. Affân 393, 451, 464
Osman b. el-Hüveyris 320, 322, 324
Osman b. Maz'ûn 396, 452, 464, 485
Osmanlı 51
Ömer 89, 105, 309

P
Patton 73
Pauch 495
Pautz 73
Pears 73
Perviz 265, 309, 369
Perviz b. Hürmüz 369
Peygamber Henoch 387
Primaudaie 73
Procopio 227
Protestan 44

Q
Querry 74

R
Rabâb bt. Heyde b. Maad 168
Rafî' b. Mâlik b. el-Aclân 517
Rakaş bt. Rukbe b. Nâile b. Ka'b b. Harb b. Teym 174
Ramada 422
Rasmussen 74
Rasulullah 312, 338, 347, 348, 372, 374, 382, 383, 442, 443, 459, 460, 500, 501, 510, 513, 526, 547, 548
Râti' b. Hadîc 398
Ravzateyn 74
Rebîa 74, 164, 165, 166, 167, 168, 190, 398
Rebîa b. Hâris b. Harâm 189
Recueil 74, 75
Remle 396, 453
Rieu 61, 74
Rifâa b. Abdülmünzir 517
Rifâde 194, 196, 197, 199, 203, 209, 212, 213, 277
Rizâh b. Huleyl 191
Robertson Smith 74
Roma 1, 11, 12, 15, 17, 29, 31, 40, 66, 150, 153, 502, 534
Romalılar 339
Rothstein 75, 398
Rûha 168
Rûhü'l-Kuds 344
Rukayyât 75
Rukiyye 298, 451, 464
Rum 37, 40, 153, 205, 304, 324, 325, 365, 366
Rumlar 502
Rückert Gramm 75
Rükâne b. Abdiyezîd 418, 492
Rüknü'l-Esved 306, 469
Rüknü'l-Yemânî 306, 469

S-Ş
Sâbit b. el-Cüz 521
Sa'd 169, 170, 189, 267, 272, 393, 400, 453, 454, 464, 465, 520
Sa'd b. Ebi Vakkas 105, 289
Sa'd b. Hayseme 517
Sa'd b. Muâz 511
Sa'd b. Ubâde 517, 522
Sa'd b. Zübyân b. Bağîd 173
Safâ 71, 180, 185, 419, 432, 467, 468
Safiyye 216, 327
Safvân b. el-Hâris 197
Saîd b. Âmir b. Huzeym 299
Saîd b. Cübeyr 115
Saîd b. er-Rebî' 517
Saîd b. Zeyd 299, 396, 466
Saint Geovanni Batista 318
Sakîf 168, 259, 503, 538
Sa'lebe b. Ganeme 521
salîb 363
Salît b. Amr 396
Samuel 243, 245
San'a 226, 227, 256, 257, 258, 261, 324
San'a Kilisesi 226
Sâsânî İmparatorluğu 37
Sayfî 330, 511
Sayfî b. Sevâd 521
Schefer 72, 73, 75
Sefer-i Fîl 174, 224, 233, 234, 256, 262, 276, 284

Sehle bt. Süheyl 451
Sehm 206
Sekrân b. Amr 447, 454, 464, 506
Selçuk 75
Seleme b. Selâme b. Vaks 519
Sellâme b. Mahrebe 396
Sell Essays 75
Sell Faith 75
Selma bt. Amr b. Rebîa 173
Selma bt. Amr b. Zeyd 205
Selma bt. Süveyd b. Kudâa 169
Selma bt. Udd 172
Semhûdî 62, 75
Semmlungen 75
Semra bt. Cündeb b. Huceyr 216
Semûre b. Cündeb 124
Sercîs 245
Sevde 447, 454, 464, 505, 506
Sevde bt. Akk b. Adnan 165
Sevde bt. Amr b. Temîm 175
Seyf b. zü-Yezen 234
Seyyide bt. Mudad b. Amr el-Cürhümî 184
Sıddîk 498
sidretü'l-müntehâ 387
Sikâye 194, 196, 199, 203, 209, 212, 213, 277
Sinan b. Sayfî 520
Snouck Hurgronje 177
Sprenger 76, 113, 121, 127, 128, 129, 138, 242, 243, 255, 271, 273, 281, 282, 283, 286, 291, 294, 298
Steiner 76
Steinschneider 76
Streck 76
St. Sepulgro Kilisesi 42
Suheyb b. Sinân 129, 397
Sûk-ı Hubâşe 292, 299
Suriye 107, 153, 204, 205, 206, 219, 240, 241, 242, 244, 246, 248, 266, 273, 278, 279, 280, 281, 282, 285, 290, 292, 293, 294, 310, 324, 325, 326, 328, 329, 392, 426, 469, 497, 502
Suyûtî 59, 76
Süheyl b. Amr 451, 452, 464, 505
Süheyl b. Beyzâ 452, 465
Süheyl b. Vehb 452, 465
Sühreverdî 76
Süleyman 130
Süleym b. Amr 192, 520
Süleymler 168
Süveybe 267, 296
Süveyd b. es-Sâmit 485, 507
Swedenborg 343
Şa'bî 370, 371
Şarl Martel 42
Şeddâh 194
Şehrberez 502
Şehrebzâ 502
Şeybe 141, 146, 209, 210, 409, 425, 504
Şeybetü'l-Hamd 206, 209
Şıhne 75
Şi'b-i Ebû Tâlib 465, 476, 479
Şi'b-i Ebu Zerr 275
Şi'b-i Ebu Züeyb 275
Şiî 146, 236
Şimalî Arabistan 157
Şuaybe 304, 451
Şureyh el-Kâdî 299

T

Tabakâtü'n-Nasîrî 76
Taberî 76, 85, 92, 103, 114, 115, 138, 154, 173, 203, 226, 265, 317, 370, 373, 388, 389, 440, 441, 461, 466
Tâcü'l-Arûs 76
Tâhir 73, 297, 299
Taif 232, 233, 259, 284, 442, 482, 503, 504, 506, 537, 538, 546
Talha 105, 200, 299, 393, 520
Tallquist 76
Tarih 317

Târih-i İslam 110, 362
Târîhu Mekke 77
Târihu'r-Reşîdî 77
Taşköprüzâde 77
Tavaf 182
Tayyib 297, 299
Tebük Seferi 90
Tenbîh 77
Tevrat 115, 131, 245, 282, 481
Teymü'l-Edrem 173
Theophanes 59, 77
Tihâme 186, 260, 261, 292, 325
Tufan 182
Tûfân-ı Umumi 303
Tufeyl b. Amr ed-Devsî 490
Tufeyl b. en-Nu'mân 520
Tûlûn 77
Türk 42
Türkçe 5, 12, 17, 18, 52

U-Ü
Ubâde b. es-Sâmit 510, 517
Ubâde b. Kays 520
Ubeyde b. el-Hâris 396
Ubeydullah 320
Ubeydullah b. Cahş 322, 324, 452
Uhayha b. el-Culâh 205
Uhud 90, 417
Ukâz 233, 299
Ukbe b. Âmir 509
Ukbe b. Ebî Muayt 416, 417, 427, 483, 501
Ukbe b. Vehb 521
Umâre b. el-Velîd 411
Umâre b. Hazm b. Zeyd 519
Umeyr b. Ebî Vakkâs 396
Umeyr b. el-Hâris 521
Umeyr b. Umeyr b. Katâde 376
Umeyr Kamaa 169
Ups 77
Urve b. ez-Zübeyr 86, 373, 378, 436, 441, 442, 470, 500
Usaybia 77
Uşer 262
Utbe b. Rebîa 409, 423, 425
Utbî 77
Uveym b. Sâade 510, 519
Uzzâ 441, 457
Übeyy b. Halef 417, 483, 494
Ümeys b. en-Nu'mân 396, 452
Ümeyye 146, 207, 208, 273, 278, 279, 308, 329, 396, 417, 420, 421, 425, 452, 464, 480, 483, 488, 494, 511
Ümmü Cemîl 480
Ümmü Eymen 274, 275
Ümmü Gülsüm 298, 464
Ümmü Habîbe 324, 452
Ümmü Hakîm 216
Ümmü Külsüm 452, 484
Ümmü'l-Kurâ 182
Ümmü Rûmân 434
Ümmü Seleme 452, 511
Ümmü Übeys 421
Üsâme 77
Üsâme b. Zeyd 433
Üseyd b. Hudayr b. Semmâk 517

V
Vahşiyye bt. Müdlic 173
Vahşiyye bt. Şeybân 173, 174
Vâil 511
Vâkıd b. Abdullah 396
Vâkıdî 78, 91, 104, 154, 220, 333, 389, 511
Vâkıf 511
Varaka b. Nevfel 272, 295, 319, 322, 323, 324, 326, 375, 377, 399, 431, 432
Vâsile b. el-Eskâ' 309
Velîd 75, 109, 305, 306, 409, 411, 413, 416, 417, 425, 431, 482, 483, 484, 485, 494, 521
Venedik 42
Verdî 78
Viyana 42
Vloten Recherches 77

W
Weil 78
Wellhausen 75, 78, 92, 139, 140, 177, 234, 241, 334, 486, 540
Wien 63, 67, 69, 71, 75, 78
Wüst 69, 78, 79, 80
Wüstenfeld 60, 62, 68, 69, 70, 73, 74, 78, 79, 80, 88, 133, 157

Y
Yâfiî 80
Yahudi 242, 244, 317, 328, 335, 343, 352, 427, 486, 526, 527, 540, 549
Yahudilik 130, 299, 321, 363
Yahya (Jean Batist) 386
Ya'kubî 80
Yâkut 80
Ya'mer b. Ka'b 194
Yâs 168, 169, 172
Yemâme 426
Yemen 162, 164, 165, 172, 186, 204, 209, 227, 228, 232, 234, 256, 257, 258, 261, 285, 292, 324, 449
Yesâr 396, 452, 453, 493, 521
Yesrib 161, 205, 206, 209, 210, 211, 212
Yevmü'l-Arûbe 174
Yevmü'l-Cum'a 174
Yevmü'r-Rahme 174
Yezid b. Âmir b. Hadîde 521
Yezid b. el-Münzir 520
Yezid b. Hizâm 520
Yunan 108
Yunanlılar 43, 339
Yûsuf 386

Z
Zâhirî 80
ZDMG 80
Zehebî 62
Zekvân b. Abdükays 510, 520
Zem'a b. el-Esved 425, 488, 494
Zem'a b. Kays 454, 464
Zemahşerî 80
Zemzem 143, 187, 213, 215, 277
Zeyd b. Amr 300, 319, 322, 326, 327, 329, 396, 466
Zeyd b. el-Avvâm 452
Zeyd b. Hâlid el-Cühenî 434
Zeyd b. Hârise 310, 392
Zeyd b. Lebîd 520
Zeyneb 298
Zîb 173
Zinnire 421
ZKM 80
Zûkâr 398
Zûkâr Muharebesi 398
Zübeyr 105, 216, 289, 344, 373, 378, 393, 417, 436, 441, 442, 451, 464, 470, 500, 517
Zübeyr b. Ebî Ümeyye 417
Zübeyr b. el-Avvâm 105, 289, 393, 451, 464
Züheyr b. Ebî Ümeyye 488
Züheyr b. Râf'i b. Adiyy 519
Zühre b. Kilâb 191
Zührî 373, 383, 401
Zülmecaz 233
Zülmecenne 233
Zü-Nefr el-Himyerî 258

Leone CAETANI

İslam Tarihi -1-

Bu eser Avrupa'da yazılmış en mükemmel, mümkün olduğu kadar bî-tarafâne ve hayırhâhâne bir tarihtir. Mamafih müellif vakâyı'a {olaylara} bir Avrupalı bir âlim gözüyle bakmıştır. Bundan dolayı, hissiyâtımızı ve kanaatlerimizi rencide edecek noktaları vardır. Fakat bu cihetlerden sarf-ı nazar edilirse, sırf tarihe ait olan kısımlardan edeceğimiz istifade pek büyüktür.

Ben sırf bu istifadeyi göz önünde tuttum. Esere icâb eden fıkralarda bazı notlar ilave ederek muharririn bizim an'anât ve mu'tekadâtımızdan inhirâf eden beyânâtını red ve cerh etmeyi pek çok arzu eylerdim. Fakat kendimde bu iktidarı göremediğim için bu vazifeyi erbâbı- ilme bırakıyorum. İtalyanca yazıldığı için ulemâ-yı İslâm'a meçhul kalan bu mühim eser-i ilmîyi lisanımıza hiçbir noktasını değiştirmeden, hatta bazı pek az hürmetkârâne tabirleri bile muhafaza ederek harfi harfine tercüme etmekle ulemâ-yı dinimize de ayrıca bir hizmet ifa ettiğime kânîyim. Çünkü aleyhimizdeki mütalaaları red ve cerh edebilmek fırsatını bu sayede bulacaklardır. Eserin aslında bizim hürmet ettiğimiz isimlerden sonra isti'mâli mutat olan elfâz-ı ihtirâmiyye bittabi yoktur. Ben de kendiliğimden ilave etmedim. Çünkü bu bir tercümedir. İçine kendiliğimden ilaveler yapmaya kalkacak olursam eserin sîmâ-yı hususîsi kaybolur, mahiyeti tahrif edilir. Kâri'lerimden, benim burada bir nevi elçi vaziyetinde olduğumu göz önünde tutmalarını ve "Elçiye zevâl yoktur" sözüyle mine'l-kadîm izhâr edilen müsaadekârlık hissinden ayrılmamalarını rica ederim.

Hüseyin Cahid

ANKARA OKULU YAYINLARI